

CAMBRIDGE LIBRARY COLLECTION

CICERO,
DE FINIBUS
BONORUM ET
MALORUM

LIBRI QUINQUE

PART 2

JOHAN NIKOLAI MADVIG

CAMBRIDGE

CAMBRIDGE LIBRARY COLLECTION

Books of enduring scholarly value

Cambridge

The city of Cambridge received its royal charter in 1201, having already been home to Britons, Romans and Anglo-Saxons for many centuries. Cambridge University was founded soon afterwards and celebrated its octocentenary in 2009. This series explores the history and influence of Cambridge as a centre of science, learning, and discovery, its contributions to national and global politics and culture, and its inevitable controversies and scandals.

Cicero,

De Finibus Bonorum et Malorum

Published in Copenhagen in 1879, this is the third edition of the landmark edition of Cicero's *De Finibus* by Johan Nicolai Madvig (1804–86), first published in 1839. A Danish politician and leading classical scholar at the University of Copenhagen, Madvig was critical of what he considered careless German scholarship, and he sought a return to a truer manuscript tradition. His work focussed on Cicero and culminated in the first edition of *De Finibus*, which defined the standard for sound textual criticism. *De Finibus Bonorum et Malorum* (On the Ends of Good and Evil) is the most extensive of Cicero's works, in which he criticises three ancient philosophical schools of thought: Epicureanism, Stoicism, and the Platonism of the Academy of Antiochus. This third edition contains a revised preface outlining Madvig's method of ranking texts, and the five books of *De Finibus*.

Cambridge University Press has long been a pioneer in the reissuing of out-of-print titles from its own backlist, producing digital reprints of books that are still sought after by scholars and students but could not be reprinted economically using traditional technology. The Cambridge Library Collection extends this activity to a wider range of books which are still of importance to researchers and professionals, either for the source material they contain, or as landmarks in the history of their academic discipline.

Drawing from the world-renowned collections in the Cambridge University Library, and guided by the advice of experts in each subject area, Cambridge University Press is using state-of-the-art scanning machines in its own Printing House to capture the content of each book selected for inclusion. The files are processed to give a consistently clear, crisp image, and the books finished to the high quality standard for which the Press is recognised around the world. The latest print-on-demand technology ensures that the books will remain available indefinitely, and that orders for single or multiple copies can quickly be supplied.

The Cambridge Library Collection will bring back to life books of enduring scholarly value (including out-of-copyright works originally issued by other publishers) across a wide range of disciplines in the humanities and social sciences and in science and technology.

Cicero,
De Finibus Bonorum
et Malorum

Libri Quinque

PART 2

JOHAN NIKOLAI MADVIG

CAMBRIDGE
UNIVERSITY PRESS

CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS

Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore,
São Paulo, Delhi, Dubai, Tokyo

Published in the United States of America by Cambridge University Press, New York

www.cambridge.org

Information on this title: www.cambridge.org/9781108012423

© in this compilation Cambridge University Press 2010

This edition first published 1876

This digitally printed version 2010

ISBN 978-1-108-01242-3 Paperback

This book reproduces the text of the original edition. The content and language reflect the beliefs, practices and terminology of their time, and have not been updated.

Cambridge University Press wishes to make clear that the book, unless originally published by Cambridge, is not being republished by, in association or collaboration with, or with the endorsement or approval of, the original publisher or its successors in title.

M. TULLII CICERONIS
DE
FINIBUS BONORUM ET MALORUM

M. TULLII CICERONIS
DE
FINIBUS BONORUM ET MALORUM
LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

In huius libri exordio Cicero, conversa rursus ad Brutum oratione, quoniam voluptas superiore libro satis confutata sit, acriorem paratam esse ait cum Stoicis contentionem; atque eorum disserendi genus cum ipsum subtile sit vel potius spinosum, tum multo difficilius esse Latine loquentibus, quibus etiam nova verba parienda et nova rebus novis nomina imponenda sint. Nec hoc mirandum esse, quoniam, si aliae etiam artes suis et propriis utantur verbis, multo id magis philosophiae concedendum sit; et, si Graecis philosophis licuerit de rebus non pervagatis verbis quoque inusitatis uti, magis in Latina lingua hoc licere debere; atque etiam elaborandum esse, ut in ipsis Graecorum artibus Latinorum verborum copia Graecae respondeat (c. 1—2). Deinde Cicero exponit, sermonem sibi aliquando de Stoicorum de summo bono sententia incidisse cum M. Catone in villa Tusculana Luculli (c. 2—3). Nam cum Cato minus sibi probari significasset, quod Cicero non ad Stoicos, sed ad Academicos et Peripateticos se inclinavisset, Cicero autem inter hos et Stoicos

verborum, non rerum certamen esse dixisset, et Stoicos, si verborum splendorem re persequi vellent, in Pyrrhonis et Aristonis vitia incidere, ut rerum selectionem et ipsam virtutem tollerent, Catonem, ut Ciceronem non recte iudicare ostenderet, totam Zenonis Stoicorumque sententiam explicare aggressum esse (c. 3—4). Ea explicatio huiusmodi est: Omne animal, simul atque natum est, se conservare studet et suum statum, quaeque eius status conservantia sunt, diligit; in his rebus, quas natura primas appetit, voluptas non est, est integritas corporis eiusque partium, rerum cognitiones artesque (c. 5). Cum igitur aliae res aestimabiles sint, quod aut secundum naturam sunt aut tale quid efficiunt, aliae in-aestimabiles, quae illis contrariae sunt, illae autem sumendae, hae reiiciendae sint, primum est officium se conservare, deinde seligere ea, quae secundum naturam sint, et reicere contraria; cum autem hoc constanter et naturae convenienter fit, tum demum intellegi incipit, quid sit bonum, et hoc ipsum adesse. Nam hac ipsa convenientia honestum continetur, quod et summum et unum bonum est et solum propter se expetendum; prima autem naturae non propter se expetenda sunt, et tamen omnia officia ab iis proficiscuntur (c. 6). Appetitio animi non ad quodvis vitae genus, sed ad quandam formam vivendi data est, itemque ratio, ut ad perfectum rationem, quae sapientia et virtus est, perveniatur. Sapientiae ultimum est, non aliquid extra se efficere, sed ipsa actio, et, quod recte factum est, id omnes virtutis numeros in se continet. Virtus autem teneri non potest, nisi statuatur, nihil esse, quod intersit aut differat aliud ab alio (quo bonum aut malum sit), praeter honesta et turpia. Itaque sapientes omnes semper beati sunt (c. 7). Quod autem totam disciplinam continet, quod honestum sit, id esse solum bonum, id brevibus quibusdam et acutis Stoicorum rationibus concluditur, quae ex eo ducuntur, quod bonum laudabile est et beata vita gloriatione digna, et quod fortis vir aliter esse non potest (c. 8). Nec tamen probandi sunt illi philosophi, qui sic summum bonum in animo posuerunt. ut nullam rerum differentiam esse dicerent; nam in selectione earum rerum, quae sunt secundum naturam, et

contrariarum reiectio prudentia et virtus positu est. Itaque summum bonum est vivere scientiam adhibentem earum rerum, quae natura eveniant, seligentem. quae secundum naturam, et, quae contra naturam sint, reicientem (c. 9). Actiones autem honestae ipsa susceptione, non effectu, laudabiles sunt (ibd.). Bonum Diogenes commodissime definiit id, quod esset natura absolutum. Ad boni notionem pervenitur, cum animus collatione rationis ascendit ab iis rebus, quae sunt secundum naturam. Bonum autem a ceteris rebus, quae aestimabiles sunt, non gradu, sed genere differt et suam habet propriam aestimationem (c. 10). Perturbationibus animi, quae opinione commoventur, non natura, sapiens semper vacat (ibd.). Omne, quod honestum sit, propter se expetendum esse, quod turpe, fugiendum, facillime intellegitur ex communi hominum iudicio et sensu, qui in agendo apparet (c. 11). (Hic ex Ciceronis persona brevis interponitur de nomine vitii digressio.) Inter Stoicos et Peripateticos rerum, non verborum controversia est; nam in Peripateticorum ratione effici non potest, ut sapiens semper beatus sit; et eorum sententia alius alio beatior est, Stoici crescere beatam vitam negant posse; nam omnis commodorum accessio, quae ad virtutem adici potest, eius splendore obscuratur (c. 12—13, init. 14). Recta actio non crescit; itaque vita beata nihilo magis expetenda est, si longa est, quam si brevis (c. 14). Nec alius alio sapientior est, nec alius alio magis peccat. Sed etsi nec virtutes nec vitia crescunt, utrumque tamen eorum funditur quodam modo et dilatatur (ibd.). Divitias Diogenes putat ad voluptatem et valetudinem non solum duces esse, sed eas continere, in artibus et in virtute non eandem vim habere (c. 15). Deinde explicatur a Stoicis differentia rerum: nam cum ad beate misereve vivendum nihil quidquam valeat praeter honestum et turpe, tamen inter ceteras res aliquid interest, ut alia sint aestimabilia, alia inuestimabilia, alia neutrum, et alia προηγμένα (praeposita), alia ἀποπροηγμένα (reiecta); definitur autem προηγμένον, quod sit indifferens cum aestimatione mediocri (c. 15—16). Bonu sic dividuntur, ut alia sint τελικά, id est, ad finem pertinentia, alia ποιητικά, id est, effi-

cientia; et pertinens autem et efficiens sapientia est; quae autem praeposita dicuntur, partim per se ipsa praeposita sunt, partim, quod aliquid efficiunt, partim utrumque; horum generum in utro bona famu ponendu sit, Stoici dissentiunt (c. 16—17). Officium, hoc est, quod ita factum est, ut eius facti probabilis ratio reddi possit, nec in bonis ponitur nec in malis; id versatur in eorum, quae media sunt, aliis sumendis, aliis reiiciendis (c. 17—18). Itaque his mediis etiam excessus e vita et in vita mansio moderanda est, ut interdum sapienti e vita discedendum sit, cum sit beatissimus, stulto manendum, quamvis sit miser, dum modo pluribus naturalibus fruatur (c. 18). Liberi a parentibus natura amantur; atque hinc profectu et latius progressa societas omnes homines complectitur. Mundus quasi communis urbs et civitas deorum et hominum est, cuius cum unusquisque nostrum pars sit, communis utilitas nostrae anteponenda est (c. 19). Natura ad civilem communitatem coniuncti et consociati sumus, quod ni ita esset, nec iustitiae nec bonitati locus esset. Huic consentaneum est, ut etiam sapiens rem publicam administret. Ad hanc hominum societatem conservandam pertinet intellegi, emolumenta hominum et detrimenta communia esse et paria; commoda autem et incommoda communia sunt, paria non sunt (c. 20—21). Amicitia, tum iustitia ceteraeque virtutes per se, non utilitatis causa expetuntur. Inter virtutes autem etiam dialectica et physica numerantur (c. 21—22). His expositis Cato personam sapientis, qualis a Stoicis describitur, semper beati, fortunati, divitis, regis inducit et exornat (c. 22).

(De ordine et dispositione rerum in hoc libro tractatarum quaesitum est excursu quinto.)

I. 1. Voluptatem quidem, Brute, si ipsa pro se loquatur nec tam pertinaces habeat patronos, concessuram arbitror, convictam superiore libro, dignitati. Etenim sit impudens, si virtuti diutius repugnet aut si honestis iucunda
 5 anteponat aut pluris esse contendat dulcedinem corporis ex eave natam laetitiam quam gravitatem animi atque constantiam. Quare illam quidem dimittamus et suis se finibus tenere iubeamus, ne blanditiis eius illecebrisque impediatur disputandi severitas. 2. Quaerendum est enim, ubi sit illud
 10 summum bonum, quod reperire volumus, quoniam et voluptas ab eo remota est et eadem fere contra eos dici possunt, qui vacuitatem doloris finem bonorum esse volue-

1. *per se* M *pro- equatur nec* E 2. *tam* om. E 3. *dignitate* R
 4. [*impudens fuerit tuti diutius te pugnet* A] 5. *corporis et titillantem* ex LPMC *corporis et utilitatem* ex R *corp. et titillationem* ex Or 6. *ea re* (pro *eave*) C *venenatam* (pro *ve natam*) P 7. *illa* C *inquit* (pro *quidem*) E *dimittatur* C 8. *petere* [A]E *cedere* PMR 10. *quoniam ab eo voluptas* L *etiam* (pro *et*) C

Cap. I, 1. *dignitati*) Non virtuti et honestati (neque enim *dignitas* nude sic dicitur). sed amplitudini et splendori virtutis principatu dignae. [Tenue tamen discrimen; vid. Tusc. II. 46, de Or. III, 62, Part. Orat. 90, ut orationum locos aliquot omittam.] (Pro *quidem* ed. Man. et quaedam aliae *equidem*.)

dulcedinem corporis) Sic etiam Pal. 1, Spir. [B], Mor., quos ratio sequi iubebat. etsi, *titillantem* unde ortum sit, difficile est dicere et videri potest e meliorum codicum principe excidisse, et autem e littera *t* ortum esse; nam sic, ut nostri deteriores, ceteri quoque (Pall. quinque, Dav. plures, Oxx. EUZ, Gziani tres). Manutius *et* sustulit. Lamb. simul *eave* revocans (nam *ea re* ex C manserat apud Man.) libros manu scriptos appellat; nec Oxx. *et* ex ξψ annotant. Dubitari potest. an *titillans* sic absolute sine accusativo a Cicerone nunquam dictum sit. Urs. codex et El. 2 (debit 1 appellari): *et titillationem*, manifesta correctione; probarunt tamen Dav. et Gzius.

suis se finibus tenere) Verum hoc videtur. sed corrigendo natum est. Nam ut Erl., sic Pal. 1, Spir. [B], Bas. (Pal. 6 *suos se fines petere*); Pall. autem 2, 4, 5, Parr. 1, 3 Dav., Eξ, Gud. uterque *cedere*; *tenere*, quod in Gud. 1 superscriptum erat, Dav. ait in El. utroque, Mead., Ball., CCC esse, de postremo errans; idem fuisse videtur in Pal. 3 et tribus Oxx.

runt; nec vero ullum probetur [ut] summum bonum, quod virtute careat, qua nihil potest esse praestantius. Itaque quamquam in eo sermone, qui cum Torquato est habitus, non remissi fuimus, tamen haec acrior est cum Stoicis parata contentio. Quae enim de voluptate dicuntur, ea nec 5 acutissime nec abscondite disseruntur; neque enim, qui defendunt eam, versuti in disserendo sunt nec, qui contra dicunt, causam difficilem repellunt; 3. ipse etiam dicit Epi-

1. *vero ita ullum PMCR vero ullum ita L [ut] om. LPMCR, sine nota Or. ut (pro quod) LPMCR 2 posset [A]E possit LC 5. intencio E vero (pro enim) E 6. disseruntur nec abscondite L 8. enim R*

2. *nec vero ullum probetur [ut] — quod virtute careat*) Sic etiam Spir. [B]. Ed. Crat. *nec vero ita ullum prob. ut s. b. quod cet.*, retento *ita* ex altera scriptura; ex Eξ annotatur tantum *quod*. Nam ceteri ante Gzium tacite ut nostri deteriores et sic tres reliqui Gzii codd., poteratque ea scriptura per se ferri, etsi minus apte modus (*ita — ut careat*) quam ipsius boni qualitas (*ullum, quod*) commemoratur. In meliorum codicum scriptura valde offendit *ut*, quo retento *ullum* substantivum erit, contra huius aetatis et scriptoris usum (*nec vero quidquam probetur ut s. b.*); nam ut coniungatur: *nec vero ullum bonum probetur ut summum*, fieri nequit. Videlicet eadem brevitatis loquendi utriusque codicum familiae primo librario displicuisse videtur, qua sic dicimus: *hoc summum bonum ne probetur*, hoc significantes: *hoc ne pro summo bono probetur*. Hinc illud *ut* natum. [Neque hoc probabile nec aptus coniunctivus ille hortativus aut per se aut post illa *quoniam et — et*. Suspicio Ciceronem scripsisse: *ullum probaturus sum summum*. I. Muellerus II p. 18 *probatur summum*, parum probabiliter.]

qua nihil potest) Absolute hoc enim affirmatione adiungitur; neque enim licet locum habet latens illa causae significatio, quae est in coniunctivo modo pronomini subiecto. *Potest* edebatur tacite ante Davisium, nisi quod quaedam vetustissimae edd. (Ven. 1480, 1494), ut C. *possit*, quod is e Parr. 1, 2, El. 2. (Gud. 2. Bas.), [etiam B] revocavit et Bremio Gzioque probavit. Sed meliores (praeter Erl. etiam Spir.), tum Mead., Eξχ, Gud. 1 *posset*.

causam difficilem repellunt) Insolentius dictum esse nec satis proprie, Lambino concedere debebant editores; nam repellimus impetum aut eos, qui impetunt faciunt (a quo translatum est, quod in Verr. IV. 8 dicitur: *verbo uno repellar*); ad eam imaginem non apta *causa* et *difficilis causa*. Itaque Lamb. *refellunt*

curus, ne argumentandum quidem esse de voluptate, quod sit positum iudicium eius in sensibus, ut commoneri nos satis sit, nihil attineat doceri. Quare illa nobis simplex fuit in utramque partem disputatio. Nec enim in Torquati ser-
 5 mone quidquam implicatum aut tortuosum fuit, nostraque, ut mihi videtur, dilucida oratio. Stoicorum autem, non ignoras, quam sit subtile vel spinosum potius disserendi genus, idque cum Graecis, tum magis nobis, quibus etiam verba parienda sunt imponendaque nova rebus novis nomina.

1. nec LMC^R 2. eius iudicium LPMC^R et E commoveri R
 4. sermone nec quicquam [A]E 5. implicatum C 7. potius spinosum L
 9. [pariendaq' A] novis rebus LPMC^ROR.

coniecit; atqui ne refellitur quidem causa ab oppugnantium parte. Scilicet ipsum *causae difficilis* nomen parum apte positum, cum de oppugnantibus ageretur (nam ad defendentes aptum erat), non habuit proprium verbum.

3. *ne argumentandum quidem*) Nec etiam EU^ξ, ut malam consuetudinem librariorum etiam alibi contemnere discas; vid. exc. ad II, 25. De re vid. I, 30. *Iudicium eius* (erat enim inversum) Gzius etiam e Spir., Gud. 1, Bas.

nova rebus novis nomina) Sic etiam [AB] Spir. In Gud. 1 et Bas. erat *nova reb. nom. novis*. Mox Ernestius malebat *nemo nec mediocriter aut nemo vel mediocriter*; debuit *nemo ne mediocriter quidem*. Opponit Gzius Rhet. ad Herenn. IV, 7: *quivis mediocriter litteratus*. Eodem modo dicitur *omnis minimus* [quivis minimus hic V, 93] et *nullus, quisquam minimus*, ubi expectet quispiam *vel minimus, ne minimus quidem*; vid. ad Fam. I, 8, 6: *nullam rem esse minimam* (Lamb. *vel minimam*), ibd. I, 9, 17, Verr. III, 74, pro Cluent. 137: *neque id ulla tenuissima suspitione* (vel. *ten.* Lamb. et ceteri ante Classenium). N. D. I, 67, fragm. Hortensii p. 485 Or. Sed in II Tusc. 7, quem locum Wopkensius (Lectt. Tull. p. 57) huius comparatione defendebat, *quidem* post *mediocriter* pravum esse, nisi praecedat *ne*, sentiet, qui certo sensu vim particulae *quidem* percepit. [Addi potest II de Orat. 162: *qui omnes tenuissimas particulas — in os inserant*, eodemque modo, non praecedente *omnis*, recte dici pro Rosc. Am. 102: *ut in minimis rebus homines amplissimi testimonium de sua re non dicerent*, ubi nuper addiderunt *vel* (debebat tum dici: *ut ne in minimis quidem rebus dicerent*), confirmatur loco orationis pro Flacc. 12: *vos in privatis minimarum rerum iudiciis testem diligenter expenditis*. Erravit in hoc genere etiam Haasius in Senec. Epist. 118. 12: *nullum est minimum contemnendum bonum*.]

Quod quidem nemo mediocriter doctus mirabitur, cogitans, in omni arte, cuius usus vulgaris communisque non sit, multam novitatem nominum esse, cum constituentur earum rerum vocabula, quae in quaque arte versentur. 4. Itaque et dialectici et physici verbis utuntur iis, quae ipsi Graeciae 5 nota non sint; geometrae vero et musici, grammatici etiam, more quodam loquuntur suo; ipsae rhetorum artes, quae sunt totae forenses atque populares, verbis tamen in docendo quasi privatis utuntur ac suis.

II. Atque ut omittam has artes elegantes et ingenuas, 10

3. *nominum novitatem* L *eam* (pro *earum*) E 5. *et ante dialectici* om. E *philosophici* P, corr. in marg. *ipsi scientiae* R 6. *non om.* [A](P)MR *sunt omnes, Or. geometrae — suo* om P [*geometriae* A] *geometri* E *et om.* LMCR 7 *quodam* om. L *suo; item ipsae* LMCRor. *item ipsae* P 8. *dicendo* LMCR 10. *has* om. E

earum rerum) Etiam Spir. *ea* [B*eam*], recepitque Gzius. Prorsus tum abundat *rerum* vel potius totum hoc: *cum constituentur — versentur*; nec vocabula in arte *versantur*. sed ex rebus iis, quae in quaque arte versantur, oritur vocabulorum necessitas. Extremae syllabae nota excidit propter sequens verbum, ut § 42.

4. *nota non sint*) Exciderat *non etiam* in quattuor Pall. [tribus praeter A]. Sed vulgo edebatur *sunt*, pravissima sententia; neque enim certum erat genus verborum Graecis ignotorum et iis dialectici utebantur; sed talibus utebantur, quae ipsi Graeci non nossent. Codicum in tali re in his formis (*sunt* et *sint*) nullum prorsus momentum est. Mox *et ante musici* addidit Gzius ex omnibus suis. Ex Ox. E annotatur *vero et physici*. [Non improbabiler Walkerus: *quae ipsi Graeciae nova sint*.]

ipsae rhetorum artes) Ascensus orationis significatur pronomine initio posito. *Item* vitiose abundabat. Tacent, qui meliores codices habuerunt; sed tacuit etiam Gzius de Erl. [Om. AB.] In § tenue indicium interpolationis est; habet enim *itaque ipsae*. Artes cum Cicero dixit plurali numero, cogitavit de libris et commentariis, qui sic dicuntur apud ipsum Ciceronem, frequentius apud Quintilianum, ut apud Graecos *τέχναι*. In Gud. 1 excidit *rhetorum*. Tum pro *tamen* Grut. e Pal. 1 [contra testimonium Halmii] *tantum*, sine sensu, sed recte post Man. *in docendo*. et sic mg. Crat., Par. 1, El. 2, Spir. [B], Gud. 2. Artes illae non dicebant et orationes habebant, sed in praecipitis tradendis sua et propria habebant verba.

Cap. II. *has artes*) Pronomen omittit etiam Spir. [B].

ne opifices quidem tueri sua artificia possent, nisi vocabulis uterentur nobis incognitis, usitatis sibi. Quin etiam agri cultura, quae abhorret ab omni politiore elegantia, tamen eas res, in quibus versatur, nominibus notavit novis. Quo
 5 magis hoc philosopho faciendum est; ars est enim philosophia vitae, de qua disserens arripere verba de foro non potest. 5. Quamquam ex omnibus philosophis Stoici plurima novaverunt, Zenoque, eorum princeps, non tam rerum inventor fuit quam verborum novorum. Quod si in ea lingua,
 10 quam plerique uberiorem putant, concessum est, ut doctis-

1. nec MC *opificis* [A]E 3. [oborret A] 4. ea [A]EOr. nobis E 5. ars enim (om. est) E 6. accipere L 7. Stoicis [A]E 8. nominaverunt LMCR Zeno quoque LPMCR 9. novorum verborum L(P)MCR 10. concessum a Graecia est [A Graecia] LPMCRor. (hic a Gr. inter uncas)

tamen eas res) Etiam Spir. [B]. Bas., Vindob., tum editio Crat., id est, meliores: *tamen ea res*, quod Gzius et recentiores probarunt. ut nomini ex abundantia pronomen superaddatur, nota figura; sed ei ibi locus est, ubi eo pronomine sustinetur pondus orationis, quod hic in particulam *tamen* incumbit. Contra *eas* abesse nullo modo potest, cum definitur et circumscribitur certum genus rerum: non magis quam paulo ante (3) *earum*. Quod Orellius tum omnes res, in quibus agri cultura versetur, novis nominibus notatas dici putat, idque falsum esse, nescio, unde illud *omnes* magis oriatur addito *eas* quam detracto. Cicero eas res significavit, quae agri culturae ita propriae essent, ut aliunde nomina non haberent.

5. *Stoici plurima novaverunt*) Sic Manutius et ceteri deinceps e Pall. 1, 3, Mead., Eξ, Spir. [B]. Bas. Lamb. e Memmiano et Cuiaciano *novarunt*. Stoicos ad signandas notionum formas et discrimina, in quae omnia copiose persequentes incidebant, libenter et prompte nova nomina excogitasse, verum est; de Zenone quod addit, Antiochi indicium est, expositum uberius libro IV. *Zenoque* etiam Spir. [B] et ex eo Gzius, ut iam Walkerus (ad Cic. N. D. II c. 57) scribendum esse intellexerat. In unam summam et caput iudicium colligitur, non tamquam appendix (*quoque*) Zeno Stoicis adiungitur. *Verborum novorum* Gziani omnes praeter Gud. 2. Antea inversum erat.

concessum est) Sic etiam Spir. [B]. Iam Ursinus a suo cod. abesse voces *a Graecia* annotarat, damnarant plures. Vitiose abundabant post illa: *in ea lingua*, nec sequitur: *a Romanis*. Mox *pervulgatis* ex edit. pr. ad Manutium et alios quosdam

simi homines de rebus non pervagatis inusitatis verbis uterentur, quanto id nobis magis est concedendum, qui ea nunc primum audemus attingere? Et quoniam saepe diximus, et quidem cum aliqua querela non Graecorum modo, sed eorum etiam, qui se Graecos magis quam nostros ha-

1. *pervulgatis* C 2. *quanto vel nobis* LP *quanto id vel nobis* MCR
ea vel nunc L 3 *etsi quoniam* [A]E *Etsi quod* LPMCRor. 4. [*quaere-*
rela Δ] 5. *etiam eorum* LPMCR

propagatum est fuitque in uno et altero cod. (Pal. uno). Verum erat in mg. Crat., Pall. quinque, Parr. 1, 3, El. utroque, Gzii omnibus. Vid. ad II, 15. Deinde *id nobis* Pal. 1, Spir. [B] et. si silentio fides, Eξ, edd. inde a Grutero; *id vel nobis* Oxx. reliqui, Gud. 1. Bas. Davisius tacet.

Et quoniam saepe cet.) Cum Davisius et Ernestius haesissent in vulgata scriptura (*etsi quod saepe*), deletoque *quod*, orationem sic continuari voluissent: *Etsi saepe diximus —, elaborandum est*, et sublata orationis cohaerentia et pravissima sententia, Bremius docuit. *etsi* coniungendum esse cum *elaborandum est*, et esse hanc superiorum correctionem. (Gzius, additis parenthesis notis. omnia se plana reddidisse gloriatur.) Atqui dixerat Cicero. concedendum Latinis scriptoribus esse, cum nunc primum philosophiam attingerent, ut inusitatis verbis uterentur. Subicit, elaborandum esse. ut, quod de copia sermonis Latini saepe dixerit, non in Romanis tantum artibus. sed in Graecis quoque eam copiam assequantur. Id non poterat fieri nisi novis verbis et hactenus inusitatis reperendis et frequentandis. Itaque non correctio haec est, sed apertissima eiusdem sententiae confirmatio et novi argumenti adiunctio: idque magis etiam, si fieri potest, apparet, restituta ex Erl. (de ceteris bonis tacent, ut de hoc Gzius) ea particula (*quoniam*), quae proprie ponitur in iis, quae consequentia alicui sunt, adiungendis. [Sic etiam B.] Non dubitavi igitur restituere: *et quoniam*. (Iam Vict. Man., Lamb. haesisse apparet ex eo, quod diiuncte *et si* scripserunt; atqui *si* non habet, quo referatur; voluerunt, quemadmodum Guyetus: *et, si, quod diximus —, non modo non vincimur, sed etiam superiores sumus, elaborandum est*, eadem, qua ego, sententia.) Tum *eorum etiam* Gzius e quattuor suis. [Accedunt nunc AB Erl.] Idem mox alterum *etiam* (ante *in illorum*) omisit, sequens. ut ait. Gud. utrumque et Bas. Tum *assequamur* pro *consequamur* cod. Mor. et duo Gzii [AB Erl.; ergo recepi]. De sententia cfr. I, 10.

beri volunt, nos non modo non vinci a Graecis verborum copia, sed esse in ea etiam superiores, elaborandum est, ut hoc non in nostris solum artibus, sed etiam in illorum ipsorum assequamur. Quamquam ea verba, quibus instituto
 5 veterum utimur pro Latinis, ut ipsa philosophia, ut rhetorica, dialectica, grammatica, geometria, musica, quamquam Latine ea dici poterant, tamen, quoniam usu percepta sunt, nostra ducamus. Atque haec quidem de rerum nominibus.
 6. De ipsis rebus autem saepenumero, Brute, vereor, ne
 10 reprehendar, cum haec ad te scribam, qui cum in philosophia, tum in optimo genere philosophiae tantum processeris. Quod si facerem quasi te erudiens, iure reprehenderer. Sed ab eo plurimum absum neque, ut ea cognoscas, quae tibi notissima sunt, ad te mitto, sed quia facillime in nomine
 15 tuo acquiesco et quia te habeo aequissimum eorum studio-

2. in eo L superioris [A]E 3. [non inq̄ris A] 4. consequamur LPMCRor. eam E ex instituto LPMCR 5. utimur prolationis [A]E P mg. ipsa om. C 6. [geometrica A] musica et astrologia C 7. quia usu E praecepta (P) 10. qui tum PMCR 12 quid si E 14. in tuo acquiescas nomine L 15. aequissimum habeo R

Quamquam — instituto veterum) [Pro quamquam Gruterus Pal. 1, Gzjus Erl. et Spir. quam habere dicunt; Baitero mihi que nihil notatum est.] Praepositionem, quae ante *instituto* addebatur, Gzjus in solo Gud. 2 repperit.

usu percepta) Tuetur hunc locum, quod II N. D. 91 legitur: *nomen Graecum, perceptum iam tamen usu a nostris*, et ipsum hinc defenditur; significantur igitur usu sic trita, ut intellegantur. Nec tamen mirandum est, fuisse, quibus insolenter dictum videretur; neque enim de intelligentia quadam et perceptione longo usu effecta agitur (nec multae operae erat scire, quid rhetoricae aut musicae nomen significaret), sed de notitia quadam verbi ad cotidianum usum. *Penitus accepta et in linguam Latinam recepta* verbum significare nequit. Gruterus et Dav. e Pal. 3 et CCC *praecepta*, quod significaret Latinos usu quodam peregrina verba, antequam afferrentur, praecepisse, quemadmodum spe et opinione aliquid praecipimus.

6. *qui cum in philosophia*) *Cum*, quod Lamb. voluerat, Grut. edidit [ut nunc apparet, ex A; idem B]. *Tum* Oxx. EUξχ, „multi scripti“ Gzii, id est, deteriores omnes. De Bruto vid. ad I, 8.

rum, quae mihi communia tecum sunt, existimatorem et iudicem. Attendes igitur, ut soles, diligenter, eamque controversiam diiudicabis, quae mihi fuit cum avunculo tuo, divino ac singulari viro. 7. Nam in Tusculano cum essem vellemque e bibliotheca pueri Luculli quibusdam libris uti, veni 5 in eius villam, ut eos ipse, ut solebam, depromerem. Quo cum venissem, M. Catonem, quem ibi esse nescieram, vidi in bibliotheca sedentem, multis circumfusum Stoicorum libris. Erat enim, ut scis, in eo aviditas legendi, nec satiari poterat;

1. *tecum communia* L *extimatorem* M *estimatorem* CR 2. [*attendens* A] *attende* L 3. *fuit* transp. post *viro* E 4. *cum essem in Tusculano* L 5. *Luculli* E 6. *solebam*, *inde promerem* LPMCROr. 9. *in eo inexhausta aviditas* LPMCROr.

existimatorem) Sic primus, ut videtur, Lambinus, deinde Gruterus tacite; Dav. in Parr. 1, 3 hoc ait esse, Gzius in suis omnibus; *aestimatorem* El. 2. ψ ; χ ut M. Qui de discrimine verbi simplicis et compositi dixerunt, enumerant Oudendorpius ad Caes. B. G. II. 17. Kritzius ad Sall. Cat. 8. Tantum tenendum, ubi universe de bonitate earum rerum, quae neque permutationem et emptionem neque remunerationem habeant, de recto et pravo iudicetur, pretii notionem, quae apud nos fere admiscetur, apud Latinos remotam esse: itaque existimatoris eae partes sunt, non aestimatoris. Paulo post *fuit* quo loco Erl. eodem habuit Spir. [B]. De cognatione Bruti et Catonis vid. ad § 8.

7. *e bibliotheca pueri Luculli*) in villa Tusculana, quam pater, Ponticus ille, splendidissimam extruxerat (II, 107). [De bibliotheca Plutarchus Luc. 42.] De filio, qui in Philippensi acie cecidit, quae tradita sunt, collecta sunt in onomastico Orellii. Tutorem ei pater Catonem avunculum reliquerat (Varr. R. R. III, 2, 17, Colum. VIII, 16, 5, Cic. ad Att. XIII, 6), sed etiam Ciceroni testamento commendaverat (§ 9); tutorem ei Ciceronem fuisse, nusquam traditum est.

depromerem) [Secutus sum nunc A et Erl. et Spir. [B], etsi sequitur *hinc* -- *promerem*; hic, etiam omisso *inde*, locus satis significatur.]

aviditas legendi) Quod in codd. vulgaribus et edit. [ante Klotzium] additur, *inexhausta*, omittunt etiam Pal. 1 et Spir. [B]. Accedit, ut id verbum neque alibi positum nisi apud Vergilium et posteriores reperiatur et imaginem habeat perversam; nam id, ex quo hauritur, inexhaustum est, aviditas et cupiditas *inexplebilis* et *insatiabilis*. Itaque aliud adiectivum Cicero posuerat, quod cum in cod. arch. excidisset, hoc in deterioribus

quippe qui ne reprehensionem quidem vulgi inanem reformidans in ipsa curia soleret legere saepe, dum senatus cogeretur, nihil operae rei publicae detrahens; quo magis tum in summo otio maximaque copia quasi helluari libris, 5 si hoc verbo in tam clara re utendum est, videbatur. 8. Quod cum accidisset, ut alter alterum necopinato videremus, surrexit statim. Deinde prima illa, quae in congressu solemus: Quid tu, inquit, huc? a villa enim, credo; et: Si ibi te esse scissem, ad te ipse venissem. Heri, in- 10 quam, ludis commissis ex urbe profectus veni ad vesperum.

1. *ne om L nec MCR pansionem [A]EP quidem om. L 3 cogere F oportet C ope rei se detrahens P (ad rei mg. re ipse) 4. [belluari A] helluo libri P (mg. belluaris, altero l notato) MR helluo librorum LC 5 vitam E tam in LPMCR 9. si om. E esse ipse scissem MC ipse esse scissem R 10. vesperam LMCR*

substitutum est; illud tale fuisse videtur, ut vitaretur tautologia ea, quae inest in his: *inexhausta nec satiari poterat*. Carere adiectivo huiusmodi oratio vix potest. cum praesertim addatur *nec satiari*, non: *quae satiari non possent*. [Fuitne: *ingens in eo aviditas?*] Mox *ne pansionem* etiam Spir. [B]. *helluari libris*) Sic Pal. 1, mg. Crat., codd. Mor. et Scal., El. 2, Spir. [B] (cod. Cuiac. *heluaris*, Pal. 4 ad oram *beluaris*, Eξ *bellari libris*); restituit Grut.; nec ulla causa est quidquam praeterea tentandi, cum absolutae potestatis verbo recte ablativus addatur materiam et instrumentum significans; [cfr. pro domo 124: *helluatus rei publicae sanguine*;] longe aliter apud Gell. II, 24 dicitur: *cum plerique in patrimoniis amplis helluarentur*, hoc est, in patrimoniis amplis constituti. Ceteri codices (Grut., Dav., Oxx. Uξχ, Gzii) *helluo libri*, etiam edit. Marsi; ceteri ante Grut. ed. princ. secuti erant.

in tam clara re) Sic [A et sic] editur inde a Man. et Lamb. tacite; confirmat aperto indicio Erl. [B]. Veteres edd. (Crat. et Vict.) ut codd. nostri deteriores, eamque scripturam Garatonius in cod. Barberino, quem perbonum appellat (sed erat e deteriorum familia), inventam probabat (ad orat. pro Cael. c. 5 p. 401). Potuisse sic scribi, ostendetur ad V, 26. *Praeclaram* rem dici quam *claram* Lambinus malebat, cui difficile est satis firmiter contradicere; nam alibi *clarus* semper ad notitiam et famam pertinet; pro Sest. quoque 7, quo loco Bremius utitur, *clara pietas* est, quae hominum animos convertit et fama celebrata est; itaque additur: *et omnibus grata*.

8. *ludis commissis*) Imperite Gzius et Otto significari

Causa autem fuit huc veniendi, ut quosdam hinc libros promerem. Et quidem, Cato, hanc totam copiam iam Lucullo nostro notam esse oportebit; nam his libris eum malo quam reliquo ornatu villae delectari. Est enim mihi magnae curae (quamquam hoc quidem proprium tuum munus est), ut ita 5 erudiatur, ut et patri et Caepioni nostro et tibi tam propinquo respondeat. Laboro autem non sine causa; nam et avi eius memoria moveor (nec enim ignoras, quanti fecerim Caepionem, qui, ut opinio mea fert, in principibus

1. *enim fuit* C et E [hic pro hinc A] 2. *et quidem* om. P *totam hanc* Or. *hanc* om. L 3. *totam* (pro *notam*) E *natam* P mg. *oportebat* C 5. *quidem hoc* LPMCR et *ita* E 6. [et ut patri A] [Caepioni A] Scipioni ceteri 8. *haec* (pro *nec*) E 9. [Caepionem A] Scipionem LPMCR *mea refert* [A]EP

putant *post ludos* (finitos); nam *commissam pugnam* esse etiam, quae pugnata sit. Non apud Latinos quidem, nisi quatenus nulla umquam pugna pugnata est, quae non antea commissa esset, signo dato et militum concursu. Sed haec puerilia sunt. Cicero significat, quemadmodum saepius in epistulis, se, cum primum ludis commissis negotia urbana cessare coepissent, rus exisse, ut studiis se oblectaret, dum alii in ludis desiderent. *Ad vesperum* Grut. e Pal. 1. Dav. tacite. tum Spir., Bas., Ep (silentio); vid. ad II. 92. Tum *causa enim* ex ed. pr. fluxit ad Manutium, Lambinum, alios ante Gruterum (Ox. χ); deinde *totam hanc* errore nescio ubi primum scriptum (non Crat., Vict.). Paulo post *hoc quidem* inde a Lambino omnes tacite: confirmat nunc [AB] Erl. Priores *quidem hoc*.

Caepioni nostro) Sic scribi voluerat Manutius et mox *Caepionem*; confirmavit Pal. 1; Gzius utroque loco etiam ab Erl. et Spir. confirmari scribit, de Erl. priore loco errans; altero loco etiam Oxx. EU ξ , si silentio fides haberi potest. *Caepionem*. [B ut Erl.] Cognatio, quae hic et paulo post attingitur, haec est: M. Livii Drusi, qui C. Graccho restitit, filia, soror M. Drusi, qui a 91 a. Chr. in tribunatu multa molitus est, bis nupsit, Q. Servilio Caepioni, qui postea nobiles inimicitias cum Druso tribuno gessit (vid. Freinshem. Suppl. Liv. LXXI, 23 sqq., nec alius esse potuit, qui in bello Marsico legatus P. Rutilii consulis perit; Freinshem. LXXII, 33). deinde M. Porcio Catoni. Ex his binis nuptiis nati:

iam esset, si viveret) et Lucullus mihi versatur ante ocu-

1. et cum Lucullus L

A		B	
Q. Servilius Caepio, trib. militum bello Spartaci (Plut. Cat. Min. 8) nec multo post mor- tuus (ibid. 11).	Servilia, quae nupsit M. Iunio Bruto. M. Iunius Bru- tus, qui inter- dum Q. Caepio dicitur.	Servilia, quae nupsit L. Lucullo. (L.) Lucullus (puer).	M. Porcius Ca- to, qui Uticen- sis dictus est.

De Liviae nuptiis testis est Plutarchus in Cat. Min. c. 1 et, quod ad Servilium attinet, Dio Cass. in fragm. Peiresc. p. 45 Reim. [fr. 96 Bekk.] (de M. Druso minore et Q. Caepione *ἰδίαν ἀλλήλοις ἔχθραν ἐκ φιλίας πολλῆς καὶ γάμων ἐπαλλαγῆς ποιησάμενοι*), quem illi, qui de hac cognatione egerunt post Manutium, eo minus negligere debuerunt, quod ex eo loco certissimum est, quis Caepio intellegatur. (Freinshemius l. c. verborum Dionis, ex quibus apparet, Drusum etiam ex Caepionis familia uxorem duxisse et sine dubio sororem Caepionis, miram interpretationem sequitur, a Valesio. qui in eam incidere, fere repudiatam.) Itaque superior Drusus Catonis avus dicitur a Cicero huius operis libr. IV, 66, minor eius avunculus pro Mil. 16, idemque Bruti magnus avunculus Brut. 222. Servilium Plutarchus illo loco unam facit, c. 24 perspicue duas. In Brut. 2 et 5 Bruti mater, in Cat. Min. 54 et Lucull. 38 Luculli uxor sic nominatur. ut, unam an duas Plutarchus putet, non dignoscas. Sed duas fuisse, ostendit, quod nec hic Cicero Brutum Luculli pueri fratrem uterinum fuisse significat et Philipp. X, 8 tantum propinquum eius appellat; consobrini igitur erant. (Duas Servilias etiam Drumannus facit Hist. Rom. IV p. 174. Altera nupserat etiam D. Silano; v. Plut. Cat. Min. 21.) Brutum inde Q. Caepionem appellatum probabiliter statuunt, quod ab avunculo Q. Caepione filio testamento adoptatus sit, etsi id factum esse neque alibi dicitur neque a Plutarcho (Cat. Min. 11), qui Capionis hereditatem inter filiam et Catonem, fratrem uterinum. divisam scribit. Iam primum quaeritur. ubi Cicero dicit *Caepioni nostro*, utrum, quod Manutius putat, Catonis frater, pueri avunculus intellegatur an M. Brutus, consobrini pueri, quod Schuetzium statuere video. motum fortasse eo, quod *nostro* de vivo commodius additum videretur. Sed longe praestat Manutii sententia; neque enim ad Brutum scribens Cicero sine magna ambiguitatis culpa alio

los, vir cum omnibus excellens, tum mecum et amicitia et

1. *vir tum EMC*

eum hoc loco, atque supra, nomine significasset, cum praesertim mox Caepionem alium nominaret nec ullam altero utro loco distingvendi notam adderet. Et, nisi Cicero admodum Bruto blanditur, quo tempore hic sermo inter Ciceronem et Catonem habitus fingitur, nondum poterat Brutus inter Lucullum et Catonem poni tertius, cui puer respondere deberet. Sed magna difficultas est in iis, quae sequuntur: *avi memoria moveor; nec enim ignoras, quanti fecerim Caepionem*, et quod Cato mox significat, hunc testamento liberos suos Ciceroni commendasse. Nam, qui a. 90 perit legatus consulis et dux exercitus, neque magnum cum Cicerone. tum vix sedecim annos nato, usum habere neque ei liberos commendare potuit. Et, ut putemus alium illum legatum fuisse, Liviae maritum longius vitam produxisse (quamquam neque hic Q. Caepio postea nominatur neque alius ad illam legationem aptus reperitur), tamen haec verba: *in principibus iam esset. si viveret*, manifestissimum est, ad eum non pertinere, qui iam cum Druso certans magnum in re publica momentum habuerit et qui, si nunc superfuisset. senex plus quam septuagenarius futurus fuerit, si tantum triginta annos natum cum Druso inimicitias gessisse statuimus; sed erat multo maior, ut qui a. 100 quaestor fuisset (ad Herenn. I, 21). Significatur aperte homo, qui, si vixisset, hoc tempore in flore aetatis et auctoritatis futurus fuerit, sed quem praematura mors extinxerit, Catonis fere aequalis, id est, Q. Caepio, Catonis frater uterinus. Is poterat moriens filium Ciceroni fere aequali commendare; (*liberos Cicero communiter dicit de eo et Lucullo*). Atqui is non avus, sed avunculus erat pueri Luculli. Itaque recte Schuetzius difficultatem sublatam fore ait. si scribatur *avunculi memoria*, cui sic assentior, ut ipsum Ciceronein perturbatione quadam memoriae, qualis saepe in cognationum serie optime nobis nota ad brevissimum tempus accidit, et manu aberrante *avi* scripsisse putem. (Quod Manutius se interdum eo deduci scribit, ut avum pueri, patrem Serviliarum et Q. Caepionis, a Drusi adversario separet et eius filium faciat, non norat Dionis testimonium, cuius nondum fragmenta illa reperta erant; deinde non animadvertit, hunc quoque, quem fingit, propter liberorum aetatem removeri longe ab eo tempore, quod significant verba: *in principibus iam esset*.)

vir cum omnibus excellens) Hoc vix aliter intellegere licet nisi, quomodo etiam ab aliis acceptum video, ut *omnibus* dativus sit masculini generis. Neque tamen aut ipsa laus ita exaggerata placet (*omnibus excellens*, non hac illave re, sed

omni voluntate sententiaque coniunctus. 9. Praeclare, inquit, facis, cum et eorum memoriam tenes, quorum uterque tibi testamento liberos suos commendavit, et puerum diligis. Quod autem meum munus dicis, non equidem recuso, sed
5 te adiungo socium. Addo etiam illud, multa iam mihi dare signa puerum et pudoris et ingenii; sed aetatem vides. Video equidem, inquam; sed tamen iam infici debet iis artibus, quas si, dum est tener, combiberit, ad maiora veniet paratior. — Sic; et quidem diligentius saepiusque ista

1. *voluptate* E 2. [*memoria* A] 3. *tibi* transp. post *suos* E *liberos suos testam.* L 6. *puerum et om.* E 7. *iam om.* E *infici tamen iam* C *his* LC 9. *paratior sit et quidem* [A]E *paratior sic equidem* LPMCR

universe), neque haec apte inter se referri videntur: *cum omnibus excellens, tum mecum coniunctus*, in qua orationis forma comparatio aliqua esse videtur omnium et ipsius. In margine editi. Lambinianarum annotatur: „Fortasse: *cum rebus omnibus excellens.*“ [Praestat: *cum virtutibus omnibus*; Baiterus in edit. min.: *cum omnibus virtutibus.* Praeterea probabiliter Halmius scribi voluit: *et L. Lucullus.*]

9. *Praeclare facis, cum*) [Wesenb. *quod*, ut solet dici, ubi *facio* cum adverbio in iudicando ponitur, ut statim § 16. *Nec cum* satis defendunt, quae ad I, 10 annotata sunt.] Paulo post Gzius ait in Erl. et Spir. esse: *suos testamento liberos*, errans de Erl. [Ut is, etiam B.]

Sic; et quidem) Deteriorum codd. scriptura (Pall., Oxx., Gzii praeter Erl. et Spir.) defensorem nacta est Handium, qui Turs. II p. 428 ex hoc loco et aliis non melioribus (cfr. Opusc. Ac. I p. 497) Ciceroni vindicat *equidem* plurali iunctum; quamquam quid esset: *sic equidem diligentius ista loquemur*, non declaravit; mihi neque *sic* cum ceteris cohaerere videtur neque *equidem* quidquam significare. Apparet, Catonem primum assentiri, tum aliquid addere (*et quidem*). Itaque recte Grut. e Pal. 1 (*paratior sit et quidem*) quocum consentit E [et B] (nec in Spir. *sic* fuisse credo) id effecit, quod editur. Ambigitur, num Cicero in assentiendo cum huiusmodi adiunctione nude *sic* dixerit, quod apud comicos in respondendo ponitur (Terent. Phorm. II, 2, 2; nam in Heaut. III, 2, 12 *sic satis* alio modo dicitur, ut in Phorm. I, 2, 95 *sic tenuiter*) et apud ipsum Ciceronem Philipp. II, 44: *Visne igitur, te inspiciamus a puero? Sic, opinor: a principio ordiamur.* (Sic enim recte Heusingerus, non: *sic opinor.*) Itaque Lamb.: *Sic est, et quidem* cet. (De R. P. I, 60: *Sic, inquit, est; Ter. Andr. II, 1, 1, al.*) Sed defenditur *sic* similitudine vocis *ita*

loquemur inter nos agemusque communiter. Sed residamus, inquit, si placet. Itaque fecimus.

III. 10. Tum ille: Tu autem, cum ipse tantum librorum habeas, quos hic tandem requiris? Commentarios quosdam, inquam, Aristotelios, quos hic sciebam esse, veni ut 5 auferrem, quos legerem, dum essem otiosus; quod quidem nobis non saepe contingit. Quam vellem, inquit, te ad Stoicos inclinavisses! Erat enim, si cuiusquam, certe tuum nihil praeter virtutem in bonis ducere. Vide, ne magis, inquam, tuum fuerit, cum re idem tibi, quod mihi, videretur, 10 non nova te rebus nomina imponere. Ratio enim nostra

1. *que om.* E *resideamus* LP(mg. *residamus*)MCROr. 2. *ita fecimus* E 3. *liberorum* E 4. *quos om.* E *his* [A]E 5. *Aristotilis* E *Aristoteles* LPMCR 6. *afferrem* EP 7. *Post nobis add. sicut scis* PMR *sic scis* L *ut scis* COR. *non saepe om.* P, sed adser. mg. ad *sicut. inquit ut te* LMCR 8. [*stoi pro Stoicos* A] *inclinasses* C 9. *nihil praeter — inquam tuum om.* P 10. *fuerit ut in re* L *fuerit in re* P

similiter positae, etiam ubi nulla praecedit interrogatio, ut infra V, 27 et Tusc. II, 67, etsi utrobique additur *prorsus* (cfr. de Orat. II, 44 post interrogationem). Mox de *residamus* vid. ad II, 59; habebant sic etiam Lambini libri manu scripti [B].

Cap. III, 10. *quos hic tandem*) [Aliter Ciceronem scripsisse suspicor ob codices (nam B quoque *his*, om. *quos*) et quod debebat dici *quos tandem hic*. Fuitne: *quid (quit) tandem?*]

Commentarios quosdam Aristotelios) Formam adiectivi correxit Grut. e Pal. 1 et Lambini libris; Spir. [B] ut Erl., ceteri Gzii et Uēz deterius servant. Hos Cicero ut sermonis initium eo commodius nominavit, quod multorum Aristotelis librorum codices illa aetate raros fuisse notum est. [Quod post *nobis* addebatur *sicut scis* (sic enim edd. vett. plures, codd. Oxx. et Gzii praeter Erl. et Spir.; edd. inde a Manutio *ut scis*), id nunc, adiuncto ad illos duos (B) etiam cod. A, omittendum fuit, et omiserat Baiterus. Unde tamen ortum sit, nescio.] Deinde *vellem, te* restituit Grut. e Pal. 1 et tribus vett. libris in mg. repetitionum Lamb. [B]; *ut* interponunt Oxx. omnes; Dav. et Gzius tacent. Aliquotiens tamen Cicero in optando dixit *velim, ut facias, vellem, ut* (Orat. 238, ad Att. X, 16, 1, ad Fam. IV, 14, 4, VII, 31, 2, XI, 18, 3, pro Sull. 1, Phil. VIII, 31).

non nova te rebus nomina imponere) *Te* et contra consuetudinem et contra rationem abundat post *tuum est*; nam actio quaedam per se (*agere*) dicitur alicuius esse, non actio iam

consentit, pugnat oratio. Minime vero, inquit ille, consentit. Quidquid enim praeter id, quod honestum sit, expetendum esse dixeris in bonisque numeraveris, et honestum ipsum, quasi virtutis lumen, extinxeris et virtutem penitus ever-
5 teris. 11. Dicuntur ista, Cato, magnifice, inquam; sed videtur verborum gloriam tibi cum Pyrrhone et cum Aristone, qui omnia exaequant, esse communem? de quibus, cupio scire, quid sentias. Egone, quaeris, inquit, quid sentiam?

1. *oratio pugnat* LMCR non pugnat, om. *oratio*, P 3. *esse si dixeris* LP bonis (om. *que*) E 6. [*gloria* A] [Pyrrhone A] et Aristone LC 7. *exaequant se* (pro *exaequant, esse*) [A]E *exaequant, esse* LPMCRor. 8. [*quaeris*] Or. *inquam* [A]ELP *scire quid sentiam* LPMCRor. (hic unciis tres voces inclusit)

definita in hac ipsa persona (*eum agere*). Nec satis firma est, qua contra Dav. Gzius utitur, Plauti auctoritas Stich. V, 4, 36: *Haud tuum est istuc vereri te*. Sed eodem modo, si codd. credimus, propter rhetoricam orationis formam Cicero dixit pro Cael. 21: *Vestrae sapientiae est, non — ideo vobis quoque vos causam putare esse iustam* cet. [cui loco geminus fere est Livii XXXVII, 53, 28. Similiter Cicero ad Att. VII, 6, 2: *mihî praeter ceteros non rectum, me — dissidere*; nec dissimile plane est, quod Tusc. I. 6 legitur: *Mandare quemquam litteris — hominis est abutentis otio, aut quod apud Terentium Andr. I, 2, 16 et IV, 5, 15.*] Illud quoque comparetur, quamquam non plane eiusdem generis est, quod II de Orat. 119 legitur: *Longum est enim nunc me explicare*, ubi longe frequentior usus *me* respuit, defendit similitudo loci Terentiani Andr. V, 6, 13. Orationis pondus, propter quod additum sit *te*, nullum magno opere est, etsi dicas, utriusque in re consensui contrariam poni alterius verborum novationem. Mox *pugnat oratio* Gzius ex omnibus suis praeter Gud. 2; vid. ad I, 57.

11. *et cum Aristone*) *Et Aristone* ex C Manutius et deinceps ceteri, donec praepositionem Dav. restituit e tribus codd. (Oxx. Eχ, Gzii omnibus). De re vid. ad II, 43. Mox ex Erl. (de ceteris tacetur) facile erat efficere *exaequant*. nisi melius haec pars cum oratione obliqua coniungeretur. [Nunc cum eodem modo scribi viderem in AB, cum Baitero *exaequant* posui.]

Egone, quaeris, inquit, quid sentiam?) Edebatur: *Egone, quaeris, inquit, scire, quid sentiam*, quomodo e poetis iam Lucretius (I, 103, III, 941), prosae orationis scriptor ex iis, qui supersunt, ante Columellam (I, 8, 13) et Senecam (Ep. 109, 8 et 118, 6)

quos bonos viros, fortes, iustos, moderatos aut audivimus in re publica fuisse aut ipsi vidimus, qui sine ulla doctrina, naturam ipsam secuti, multa laudabilia fecerunt, eos melius a natura institutos fuisse, quam institui potuissent a philosophia, si ullam aliam probavissent praeter eam, quae nihil 5 aliud in bonis haberet nisi honestum. nihil nisi turpe in malis; ceterae philosophorum disciplinae, omnino alia magis

1. autem E 5. quam (pro praeter) C 6. habet PMCRor. habet in bonis L Post magis alia add. minus LPMCR

nemo locutus est, ut *quaero scire* pro eo, quod est *studeo* sive *cupio*, diceret. Sed *scire*, ut Erl. [et AB], omittunt cod. Mor. et Spir. et El. 1 (2), id est, meliores, recteque iam Davisius, Ernestius, Bremius damnarant. Sed longius progressus Gzius, quod in Bas., pessimo codice, esset: *egone inquit sentiam*, delevit etiam *quaeris* et uncis inclusit *quid sentiam*, ut simili brevitate hic usus sit Cicero atque I de Legg. 14: *Ordire explicare, de civili iure quid sentias. Egone? summos fuisse in civitate nostra viros* cet. et aliis locis. Verum nulla causa est, cur Ciceroni interdicamus, ne plene dicat, praeposito cum affectu quodam *egone* (pro *quaerisne, ego*). Et satis apparet, in Bas. non *sentiam* sine sensu additum esse, sed cetera excidisse. Quod Gzius ait, in Erl. et Spir. esse *quaero*, omnia, ut solet, confundit; nam sic etiam vulgo edi narrat, sed in Gud. 1 esse *quaeris*. Fieri potest, ut in illo uno librarius propter *egone* scripserit *quaero*. Pro *inquit* etiam Spir. [B] *inquam*. vulgari errore. Cato ita respondet, ut non proprie de Pyrrhone et Aristone iudicet, sed omnes alias disciplinas praeter Stoicam reiciens illos etiam damnatione comprehendat.

in bonis haberet) [Sic etiam AB. Forma verbi accommodatur ad id, quod de praeterito tempore fingitur.]

ceterae philosophorum disciplinae — eus) Memorabile orationis institutam formam non servantis exemplum. Nam cum superiora, quae summam iudicii continent, a verbo *sentio* (*sentiam*) nexa essent, de ceteris disciplinis aliquid additurus Cato rectam et liberam orationem instituit, deinde, nonnullis interpositis, subicit *arbitror*; itaque nominativus pendet; vid. ad II, 107. Tum *alia magis, alia minus* omnes ante Grnt., qui *minus* sustulit Pal. 1 auctoritate; erat in Dav. codd. et Oxx. omnibus; Gzius tacet. [B. om. Propter Handium, qui hic quoque interpolationem defendit Turs. III p. 560, ascribo IV. 43, Tusc. IV, 53: *alia magis alia*, Liv. XXIX, 15, 11.]

alia, sed tamen omnes, quae rem ullam virtutis expertem aut in bonis aut in malis numerent, eas non modo nihil adiuuare arbitror neque † affirmare, quo meliores simus, sed ipsam depravare naturam. Nam nisi hoc obtineatur, 5 id solum bonum esse, quod honestum sit, nullo modo probari possit, beatam vitam virtute effici; quod si ita sit,

1. *expertem virtutis* E 2. [*aut malis, om. in, A*] *numerant* R 3. *arbitrare* E *nec* C *afferre* L 4. *si hoc non* LPMCROR. 6. *quid* E

virtutis expertem) Si sic Cicero scripsit, valde neglegenter scripsit, tamquam de solis bonis Cato loquatur; sed vix potuit in tanta vicinitate oblivisci, de utrisque agi; apertum est enim desiderari *aut vitii (aut turpitudinis)*, videruntque id Lambinus, Davisius, Bremius; Gzcius talia non curat. [Simile tamen, quod IV, 47 notabitur.]

neque affirmare) Hoc corruptum esse, recte consentiunt plerique editores; nam neque *affirmare aliquid* potest esse *docere* neque coniungi potest: *nihil adiuuant neque affirmant*. cum praesertim *nihil* priori verbo pro adverbio adiungatur (*nihil nos adiuuant*), alteri pro vero accusativo esse debeat. Sententia quae esset, Davisius vidit; hoc enim a philosophia Cato requirit, ut nos adiuuet et longius producat aut saltem confirmet in iis, quae a natura habeamus, quo (ut ea re) meliores simus. Sed quod Davisius *affirmare* pro confirmandi verbo positum putat, recte Orellius ferendum apud Ciceronem negat, [etsi Livius sic dixit aliquotiens]. Itaque aut *confirmare* cum Orellio scribendum est aut potius *firmare*, cui ex altero verbo (*adiuare*) praepositio adhaesit. Quod in cod. Leid. scriptum est, *afferre* ediderunt Manutius et Lamb., nescio unde, nec quidquam ad id ex EU annotatur, idemque Garatonius in cod. Barberino (cfr. ad § 7) repperit (ad Milon. p. 59 Bon.); verum et longe a libris fide dignis id discedit et, quod supra attingi, cum *afferrandi* verbo *nihil* non eodem modo coniungitur atque cum *adiuvandi*. Omnium minime ii probandi, qui propter unius vocis mendum alias, quae nihil dubitationis habent, mutant et delent. *nisi hoc obtineatur*) Sic etiam Pal. 1 et mg. Crat. [B]. Edd. omnes *si hoc non*; Dav., Gzcius tacent.

quod si ita sit, cur cet.) *Cur*. quod Aldus primus edidisse videtur, om. etiam [B et] Pal. 2 et 4; Pal. 5 pro *cur* habet *an*, ut Oxx. Εξχ (U *an cur*); *cur* tuentur Pall. 3 et 6 [et in Pal. 1 id esse contra Grut. Baiterus testatur]. Dav. et Gzcius tacent; miror, quomodo exciderit particula necessaria et in [B]E et in deterioribus. [Mox I. Muellerus II p. 20 scribi vult *quod ni ita*; sed intellegi recte potest: *si ita est*, ut probari

cur opera philosophiae sit danda, nescio. Si enim sapiens aliquis miser esse possit, ne ego istam gloriosam memorabilemque virtutem non magno aestimandam putem.

IV. 12. Quae adhuc, Cato, a te dicta sunt, eadem, inquam, dicere posses, si sequerere Pyrrhonem aut Aristonem. 5 Nec enim ignoras, iis istud honestum non summum modo, sed etiam, ut tu vis, solum bonum videri; quod si ita est, sequitur id ipsum, quod te velle video, omnes semper beatos esse sapientes. Hosne igitur laudas et hanc eorum, inquam, sententiam sequi nos censes oportere? Minime 10 vero istorum quidem, inquit. Cum enim virtutis hoc proprium sit, earum rerum, quae secundum naturam sint, habere delectum, qui omnia sic exaequaverunt, ut in utramque partem ita paria redderent, uti nulla selectione uterentur,

1. cur om. EP *an* LMCR *sint danda* E *aliquis sapiens* C 3. *magni* C 4. [*ante pro a te* A] 5. *sequerer* L [*Pyrronem* A] *et (pro aut)* E 6. [*sius* A] *si* E *si iis* R *si his* PM *si vis* C *his* L [*similiter*] *his* Or. 7. *videtur* P *videretur* MR 8. *sequi* E 9. *hos igitur laudas* L 10. *inquam* om. (P) 12. [*qui* A] 13. *quae* [A]EPM *et in* E 14. *ut in* (pro *uti*) [A]ELPMCR *nullam selectionem verterentur* R

illud non possit.] Tum pro *non magno* editiones vett. quaedam ex C *non magni*, ut Lamb., Gzjus, qui „Nec umquam“ inquit „sic (*magno*) ad *aestimo* legere meminimus; contra(!) cfr. IV Verr. 13: *permagno aestimas*.“ Cfr. modo hic IV, 62 et V, 90, Tusc. III, 8 (nam Parad. VI, 51 variatur). Liv. XL, 55, 3, XLI. 20, 3.

Cap. IV, 12. *Nec enim ignoras. iis* Geminata littera (*sius*) ortae quaedam in codd. turbae (Oxx. ψ et, si Gzio credas, omnes eius praeter Bas. *ignoras si his*, χ *ignoras si vis*). [B *ignoras si*.] Hinc corrector aliquis in E ξ , Bas. effecit: *ignoras similiter his*, quod Gzjus secutus est; compendium enim huius adverbi esse $\bar{s}r$. Ubinam in codice ullo paulo antiquiore? Paulo post *inquam*, cum inde a Manutio excidisset, restituit Dav. ex El. utroque, Mead. (Gzianis quattuor, [AB]); Oxx. tantum e χ annotant; in Parr. 1, 3 (Gud. 2) erat *in*.

uti nulla selectione uterentur. hi virtutem cet.) De selectione vid. ad § 20. Ex *uti* et sequentis vocis prima littera ortum *ut in* (E $\chi\psi$, „scripti plures“ apud Gzium, [B]), hinc *nullam selectionem* (ψ , Gud. 2); deinde factum *verterentur* in R et aliis vett. edd. (Crat.), in codice, quod sciam, nullo. Tum edebatur mendose: *uterentur eius*, confirmantibus omnibus Dav. codd. praeter El. 2; in mg. Crat., El. 2 et, si credi potest, quattuor

hi virtutem ipsam sustulerunt. 13. Istud quidem, inquam, optime dicis; sed quaero, nonne tibi faciendum idem sit, nihil dicenti bonum, quod non rectum honestumque sit, reliquarum rerum discrimen omne tollenti. Si quidem, inquit, 5 tollerem; sed relinquo. 14. Quonam modo? inquam. Si una

1. Pro *hi* [huius A] eius LPMCR, om. Or. *inquam* om. L 2 *numne* LMR *faciendum nihil idem sit* E 3. *dicendi* [A]E 4. [rerum om. A] [tollendi A]

Gzii erat *huius*; Ox. § *huiusmodi* (ex EU ad Lamb. scripturam, qui vocem omisit, nihil annotatum; Grut. *eius* tacite). In his nihil aliud latet, nisi quod ex Erl. edidi, a Gzio non commemoratum; (Bremius *û*, Ern. *hi vero* scribi volebant). [B *hij.*] Error natus e confusione litterarum *hi* et proximarum (*ut*). In huiusmodi pronominum coniunctione, ubi, praecedente sententia relativa, aut contrarium aliquid in eadem re notatur aut consequens; recte *hic* poni potest, re tamquam propius admota, ut I, 5, II, 91, III, 60, V, 37 et 88 (*quam — hanc*) et 96; eandem formam pro Cael. 78 (*qua in civitate — in hac civitate*) recte Wesenbergius ex optimis codd. restitui voluit, citavitque ex eadem orat. § 70, Verr. III, 47, Phil. II, 68 [cfr. contrario ordine *hic —, qui* Verr. IV, 71, V, 40, al.]. Ceterum haec oratio: *sic exaequaverunt, ut — ita paria redderent, ut cet. non caret iusta reprehensione*. [Audax tamen sit scribere, quod etiam Alano in mentem venit, *et* (sic etiam B) — *reddiderunt*. Non recte paulo ante Baiterus e cod. Glog. ascivit: *quae secundum naturam sunt*; pars est enim decreti, esse huiusmodi res et delectu exquiri, quae sint.]

13. *nonne tibi faciendum idem sit*) „Sic praecipui e Pall. Alii consentiunt cum vulgg. *numne*.“ Grut. Etiam Lamb. *nonne*, alii veteres (Crat., Vict., Man.) *numne*. Dav., Oxx., Gzcius (*nonne*) tacent. [B *nonne*.] Deinde incredibile est, quam graviter errarint nonnulli in perspicua sententia et oratione: quaero, nonne idem tibi faciendum sit (ut selectione nulla utaris et sic virtutem evertas), cum nihil dicas bonum cet., reliquarum rerum discrimen tollas. Expediverat Matthiaeus rem non Oedipode egentem, nec tamen aut Gzcius aut Ramshornius (Gr. Lat. p. 685) intellexerunt De *si quidem* responsi affirmationem concessionemve condicionem implicatam habentis indice exposuit Garatonius ad orat. Milon. 18, 48.

14. *Quonam modo? inquam*) Interpungebatur: *Quonam modo, inquam, si — sequare?* Rectius plures ante Lambinum et Bremius. Primum Cicero admiratur et universe, quomodo, quod audierit, intellegendum sit, quaerit; deinde nova sequitur

virtus, unum istud, quod honestum appellas, rectum, laudabile, decorum (erit enim notius, quale sit, pluribus notatum vocabulis idem declarantibus), id igitur, inquam, si solum est bonum, quid habebis praeterea, quod sequare? aut, si nihil malum, nisi quod turpe, inhonestum, indecorum, prae- 5
vum, flagitiosum, foedum (ut hoc quoque pluribus nominibus insigne faciamus), quid praeterea dices esse fugiendum? Non ignorant tibi, inquit, quid sim dicturus, sed aliquid, ut ego suspicor, ex mea brevi responsione arripere cupienti non respondebo ad singula; explicabo potius, quoniam otiosi 10
sumus, nisi alienum putas, totam Zenonis Stoicorumque sententiam. Minime id quidem, inquam, alienum, multumque ad ea, quae quaerimus, explicatio tua ista profecerit. 15. Experiamur igitur, inquit; etsi habet haec Stoicorum ratio difficilius quiddam et obscurius. Nam cum in Graeco ser- 15
mone haec ipsa quondam rerum nomina novarum ** non

2. [plurimus A] 3. id ergo ELPMCROr. 4. quod habebis E at si C
5. [nihil pro nisi A] nil E 7. quod E esse om. E 8. inquit om. [A]EL
inquit tibi quid PMCROr. 9. ex mea ut suspicor (om. ego) L 11. alienam E que om. E 12. id quod E 14. igitur om. E inquam E
15. quoddam E 16. rerum om. E novarum non videbantur (sine lacunae indicio) [A]LPR vocarunt non videbantur E nova tum non vid. C novantur non vid. M novarum novabantur Or.

interrogatio ad rem ipsam accedens; vid. II, 6. [Mox igitur pro ergo ex A repositum.]

ignoranti tibi, inquit, quid) [Etiam B om. inquit. Id ante quid facillime excidere poterat, ubi Baiterus posuit. Editiones ut codd. deteriores.]

15. nomina novarum ** non videbantur) Sic codd. longe plurimi, nisi quod lacunae notam non habent (Pall. nonnulli, Uχψ, Spir. Gud. 1, Bas.; Davisius universe sic in plerisque codd. esse ait), et sic fere edd. ante Victorium et Lambinum, revocavitque Gzius, non videbantur enarrans non audiebantur, quod refutatione indignum est, indicativum particulae cum causali subiectum et pravam tempus verbi nihil curans. Quis enim non videt, in hac rei olim factae et eius, quae nunc facienda sit, comparatione necessario perfecto tempore utendum fuisse? E ceteris codd. haec annotantur: alii Pall. Gud. 2, unus et alter Davisii habebant: nomina novantur non videbantur. Pal. 6 nomina non videbantur, Par. 1 nomina novarum videbantur. Oxx. Eξ nomina novantur. [B ut Erl.]

videbantur, quae nunc consuetudo diuturna triviti; quid censes in Latino fore? Facillimum id quidem est, inquam. Si

1. tenuit E quod E 2. [famillimum A] faciendum? Facillimum M fatiendum? Fatiendum C Faciendum LOR.

Ex his Manutius effecit: *rerum nomina novarum nova videbantur* (in ed. 1560 *viderentur*), Ernestius (ut est in ed. Ven. 1480) *nomina nova tum videbantur*, Victorius: *nomina novabantur*, quod Orellius secutus est; (de cod. Steph. nihil est); alia omitto; apparet enim, haec omnia in iisdem esse vitiis pravi modi et temporis. Quamquam modi vitium est qui removeat, pro *cum* substituens *quoniam*. Id unus vidit Manutius, non hoc Catonem dicere, quoniam apud Graecos verba nova reperienda fuerint, reperienda et facienda esse etiam in Latino sermone (debebat enim dici: *quid censes in Latino faciendum fore?*), sed hoc, quoniam ipsis Graecis haec nomina dura et vix ferenda visa sint, multo id magis in Latino sermone futurum. Id etiam cum ex verbis: *quae nunc consuetudo diuturna triviti* perspicuum fit, tum e proxima sententia, ubi Cicero *facillimum* id rationem habiturum dicit. Sed Manutii scriptura praeter ea incommoda, quae dixi, et a libris discedit nec satis id, quod ipse vult, exprimit; nimis est enim lene illud *nova videbantur*. Equidem non dubito, quin verba aliquot exciderint, et haec fere fuerit vera orationis forma: *Nam cum in Graeco sermone haec ipsa quondam rerum nomina novarum nova erant, ferenda non videbantur, quae nunc consuetudo diuturna triviti; quid censes* cet., ut priora absolute ponantur, tum adiciatur: *quid censes?* quemadmodum, si exemplis opus est, ad Attic. X, 11, 4, apud Horat. Ep. I, 6, 5. [Attendi velim, in Erl. et B omitti *rerum* scribique *vocarunt*; vereor, ne in altera stirpe codicum meliorum (A), cum *novarum* factum esset, additum sit *rerum*, a Cicerone autem fuerit: *cum — haec ipsa quondam nomina nova erant, ferenda non videbantur* aut, non sublato, *nova erant, videbantur*.]

Facillimum id quidem est) Sic etiam mg. Crat. [B] et sine dubio quidquid est meliorum codd., atque sic fere ante Davisium edebatur (etiam Mars., Vict.). Librarius aliquis id consideravit, quod superiore nota commemoravi; itaque in Par. 2 et Ball. (ψ) et uno et altero Gzii, ut in M, scriptum est: *fore faciendum? Facillimum*; is error proximam vocem similitudine corrupit, ut in CCC et Mead. et Ox. χ scriberetur, quemadmodum in C: *faciendum? Faciendum id* cet. Deinde deletum alterum *faciendum* in codd. interpolatissimis, El. 1, Bas. (etiam E ξ , si de ξ Oxoniensibus, non Davisio credimus); atque hanc scripturam inde a Davisio secuti erant. Mire,

enim Zenoni licuit, cum rem aliquam invenisset inusitatam, inauditum quoque ei rei nomen imponere, cur non liceat Catoni? Nec tamen exprimi verbum e verbo necesse erit, ut interpretes indiserti solent, cum sit verbum, quod idem declaret, magis usitatum; equidem soleo etiam, quod uno 5 Graeci, si aliter non possum, idem pluribus verbis exponere. Et tamen puto concedi nobis oportere, ut Graeco verbo utamur, si quando minus occurret Latinum, ne hoc ephippii et acratophoris potius quam proëgmenis et apo- 10 proëgmenis concedatur. Quamquam haec quidem praeposita recte et reiecta dicere licebit. 16. Bene facis, inquit, quod me adiuvas; et istis quidem, quae modo dixisti, utar potius Latinis; in ceteris subvenies, si me haerentem videbis. Sedulo, inquam, faciam. Sed fortuna fortes; quare conare, 15 quaeso. Quid enim possumus hoc agere divinius?

V. Placet his, inquit, quorum ratio mihi probatur, simul

3. *nec tantum MC nec non tantum LP* 4. *solent om. P* 5. *Post magis add. minusve LPMCR* 7. *et om. E* 8. *munus [A]E occurrit L* 9. *quam om. C pegmenis E prodegmenis LPM (et simil. in apopr.)* 10. *proposita LPMCR* 11. *licebat E* 12. *ut (pro quod) E* 14. *Sedulo — quaeso Non. p. 37 sed om. P fortis [A] Non.* 15. *hoc possumus (LPM)ROr. hoc agere possumus C agere om. M* 16. *iis R*

cum infinite quaesitum esset (*quid censes fore?*), Cicero respondet: *Faciendum id quidem est.* Atque id responsum concessionem habet molestae necessitatis, ut sequi debeat: *Sed si Zenoni, non: Si enim Zenoni.* Significat Cicero, quod Cato se timere dixerat, ne nimiam offensionem nova verba habitura essent, excusationem paratam fore.

magis usitatum) quam id, quod fingendum sit, si verbum e verbo exprimi oporteat. Sic Grut. e Pal. 1. Spir. [B]. (De Marso fallitur Gzius. ut solet; Morelius e suo cod. annotat: *quod magis idem declaret, usitatum, nescio an in excribendo errans.*) Oxx. ut nostri deteriores. Mox, ubi est: *ne hoc ephippiis*, pronominis significatio (*ut in Latinum sermonem recipiantur*) tam facile eruitur ex superioribus, ut nulla sit offensio. Tum *praeposita* iam ed. Ven. 1494 et aliae, tum e tribus melioribus Pall. Gruterus: *proposita* etiam Oxx. omnes. Quod Gzius ait paulo post (16), „multos scriptos“ post *fortes* addere *adiuvat*, nemo alius quidquam annotavit. *Possumus hoc* (non *hoc possumus*) etiam Crat., Vict., Bas., Gud. 1; *agere possumus* Gud. 2.

Cap. V, 16. *Placet his, inquit* cet.) Incipit Cato a primi appetitus definitione et primae conciliationis. hoc est, *οἰκίωστος*,

atque natum sit animal (hinc enim est ordiendum), ipsum sibi conciliari et commendari ad se conservandum et ad suum statum eaque, quae conservantia sunt eius status, diligenda, alienari autem ab interitu iisque rebus, quae interitum videantur afferre. Id ita esse sic probant, quod ante, 5 quam voluptas aut dolor attigerit, salutaria appetant parvi aspernenturque contraria, quod non fieret, nisi statum suum

1. [hinc A] ordiendum est E 3. eque [A]E et ad ea LPMCR status eius MR statum eius C 4. eisque C hisque, om. rebus, L 6. attingerit E 7. statum ipsum LP statum ipsum suum Or.

de quo initio ethicae Stoicorum praecipuus est locus Diogenis Laërtii VII, 85, qui tamen non recte scribitur; scribendus est autem sic: *Τὴν πρώτην ὀρμὴν φασὶ τὸ ζῶον ἴσχειν ἐπὶ τὸ τηρεῖν ἑαυτοῦ, οἰκειούσης αὐτῷ [αὐτὸ αὐτῷ Zellerus hist. phil. Graec. III, 1 p. 192] τῆς φύσεως ἀπ' ἀρχῆς, καθά φησιν ὁ Χρύσιππος ἐν τῷ πρώτῳ περὶ τελῶν, πρώτον οἰκεῖον λέγων εἶναι παντὶ ζῳῷ τὴν αὐτοῦ σύστασιν καὶ τὴν ταύτης σύνδεσιν οὔτε γὰρ ἀλλοτριῶσαι εἰκὸς ἢ αὐτῷ τὸ ζῶον οὔτε, ποιήσασαν αὐτὸ, μήτε ἀλλοτριῶσαι μήτε οἰκειῶσαι ἀπολείπεται τοίνυν λέγειν, συστημαμένην αὐτὸ οἰκειῶσαι πρὸς ἑαυτοῦ. οὕτω γὰρ τὰ τε βλάπτοντα διωθεῖται καὶ τὰ οἰκεῖα προσίεται.* „Neque consentaneum erat, naturam animal a se alienare, neque, cum semel animal genuisset (composuisset), neque alienare a se ipso neque sibi commendare; relinquitur igitur, ut eam dicamus, cum animal genuisset, simul id sibi ipsum conciliasse.“ Universam sententiam intellexit Tiedemannus (System der stoischen Philos. III p. 19) et alii; sed ex verbis, quae erant, illa non efficiebatur. *Σύστασις* constitutio est (ut Seneca appellat Ep. 121, 10 sqq.) et compages, qua vivit animal et viget, quam Cicero *statum* appellat, quamque Chrysippus *τὴν ταύτης σύνδεσιν*, ea Cicero *conservantia eius status*. Eadem res Peripatetice ex Antiochi ratione, hoc est, fere Stoice tractatur IV, 16 et 19 et 25, V, 24. Cfr. Plut. de Stoic. repugnant. 12 p. 1038 B. [Apud Senecam in epistula illa § 24 in hac ipsa sententia scribendum est: *Primum hoc instrumentum illis natura contulit ad permanendum, conciliationem et caritatem sui*; sententiam pervertit in ex m natum. Mox ordiendum est etiam B. Tum *conservantia sint* mavult I. Muellerus I p. 19, iure.]

eaque, quae) Hanc scripturam, quam Gzius restituit, monstrarunt codicum vestigia. (Gzius in Erl.. Spir., Bas. ait esse ipsum *eaque, quae*, in Gud. 1 *et ea quaeque*.) [B ut A.]

statum suum diligenter) Deteriores codd. aliquot, El. uterque,

diligenter, interitum timerent. Fieri autem non posset, ut appeterent aliquid, nisi sensum haberent sui eoque se diligenter. Ex quo intellegi debet, principium ductum esse a se diligendo. 17. In principiis autem naturalibus plerique

1. *intellegi fieri* PM *autem om.* L *possent* E 2. *se et sua diligenter* LPMCROr. 3. *dictum* E 4. *diligendi* LPMCR *naturalibus diligendi sui plerique omnes*

Parr. 1, 3, Mead., CCC (Oxx. neque hunc neque alium ullum appellant), Gud. 2 et Bas. *statum ipsum diligenter*, ex quo Dav. coiciebat: *statum ipsi suum diligenter*, supervacaneo pronomine, quod et aequalitatem turbet et nimis vocem *suum* insigniat; peius tamen Gzius: *ipsum suum*, tamquam intellegatur e contrario aliquid, quod ab ipso statu seiunctum sit et maius.

eoque se diligenter) Sic etiam Pal. 1 et Spir. [B]. Codices meliores sequendos, ut fecerat Davisius, eo magis putavi, quod, postquam Cicero de status sui conservatione proxime dixit (*nisi statum suum diligenter*), hic quasi ad primum et summum fontem in quo omnia insunt, amorem sui, ascendit argumenti conclusio etiam in ceteris verbis (*nisi sensum haberent sui* et mox *a se diligendo*). *Intellegi* ante *fieri* additur etiam in EUχψ.

a se diligendo) Sic etiam Pal. 1, Spir. [B], ing. Crat., cod. Mor., El. 2, Eξ, Scaligeri quoque et Ursini codd.; restituit Davisius. Paulo brevius dicitur *principium*, ut intellegatur omne agendi et appetendi aliquid initium; ἀρχήν interdum non minus breviter Graeci philosophi dicunt. Aut ex hac causa aut ex sequenti littera *i* ortum in deterioribus (Pall., Dav., Gzianis reliquis, Oxx., ut videtur, Uχψ) *diligendi*. Nec diligendi univere initium quaeritur nec sic separari *principium* et *diligendi* poterant. Itaque in ed. Ven. 1494 et aliquot aliis (Crat., Vict.) scriptum est *diligendi sui*, quod Ernestius tenuit, eadem ordinis pravitate, sententia, si ulla est, ab hoc loco aliena; neque enim hic ea dubitatio attingitur, quae V, 30.

17. *In principijs autem naturalibus*) Codices omnes addunt *diligendi sui*; nam Ursini codex, qui haec non habere dicitur, nullus, ut saepe, fuit. Tollenda fuisse, ut post Ursinum intellexit Davisius, satis apparet, quoniam principia illa naturalia, id est, ut mox ait, eae res, quae primae appetuntur, a prima commendatione et conciliatione non differunt, in qua alii etiam voluptatem inesse putabant, Stoici solam sui conservationem; vid. II, 34 et exc. ad II, 33. Diog. Laërt. VII, 86: Ὁ δὲ λέγουσὶ τινες, πρὸς ἡδονὴν γίγνεσθαι τὴν πρῶτην ὁρμὴν τοῖς ζώοις, ψεῦδος ἀποφαίνουσιν· ἐπιγέννημα γὰρ φασιν, εἰ ἄρα ἐστίν, ἡδονὴν εἶναι, ὅταν ἀντὶ καθ' αὐτὴν ἢ φύσις ἐπιζητήσασα τὰ

Stoici non putant voluptatem esse ponendam. Quibus ego vehementer assentior, ne, si voluptatem natura posuisse in iis rebus videatur, quae primae appetuntur, multa turpia sequantur. Satis esse autem argumenti videtur, quamobrem
5 illa, quae prima sunt ascita natura, diligamus, quod est

2. *nam* (pro *ne*) E [*posuisset* A] *potuisset* E 3. *his* [A]LCR *vide-*
retur L 5. *quae natura prima* LPMCR [*adscita* A] *asserta* E a *se ita* R

ἀρμόζοντα τῇ συστάσει ἀπολάβῃ κ. τ. ε. Nec tamen illud additamentum e superioribus ortum est, ubi boni codd. non habent *diligendi*, nullus *sui*, sed infeliciter aliquis, principia naturalia quae essent, definire conatus est. Ceterum affectus illius, quem desideriiis naturae expletis ἐπιγίνεσθαι concedebant Stoici, in explicanda notione boni et beatæ vitæ rationem nullam habebant.

Satis — *argumenti videtur, quamobrem* cet.) Singulatim ratio redditur de rebus quibusdam, quas naturas primas appetat; neque tamen eae e communi illo amoris et conservationis sui fonte derivantur, minime quidem cognitiones et artes, sed illi quodam modo adiungi videntur; et tamen sic Cicero loquitur (*illa, quae prima sunt ascita natura*), quasi hoc genus satis definierit et in eo has res posuerit; deinde autem nunc demum demonstrat, eas diligi; atqui, nisi diligerentur, omnino non essent in principiis naturalibus; itaque tautologia quaedam oritur, cum id docendum fuisse videatur, ea, quae a Stoicis prima ponantur, vere diligi et illum locum iure tenere. Huius obscuritatis reprehensio ex quanta parte ad ipsos Stoicos pertineat, ex quanta ad Ciceronem, minus distincte haec reddentem, difficile est dicere. In voce *quamobrem* similis quaedam structurae inconstantia animadvertenda ei, quae ad I, 14 in verbo *adducor* annotata est. Nam proprie aut sic dicitur: *satis argumenti est, illa — diligi*, de eo, quod concluditur (ut I Legg. 30), aut sic: *satis argumenti est, quamobrem illa — diligi credamus*, de fide. quae efficitur (ut V in Verr. 178: *Multa signa dederat, quamobrem responsurus non videretur*); Cicero coniunctivum etiam in priore forma tenuit. Simile est II, 70: *Quid affers, cur Thorius — non incurdissime vixerit*, hoc est, *vixisse indicetur*. [V, 27 extr.]

quae prima sunt ascita natura, diligamus) Edebatur: *quae natura prima sunt ascita, natura diligamus*; sed *natura diligi*, quae natura asciverit. non alio quodam modo, satis apparet. Itaque priore loco vocem illam recte omittunt etiam [AB] Spir. et Ox. ξ, id est, meliores, quibus Gzius paruit; sublatam voluerant iam Ernestius et Bremius. *Ascita* [pro quo etiam in B *asserta* scri-

nemo, quin, cum utrumvis liceat, aptas malit et integras omnes partes corporis quam, eodem usu, imminutas aut detortas habere. Rerum autem cognitiones (quas vel comprehensiones vel perceptiones vel, si haec verba aut minus

1. [apta A] 2. et (pro aut) CR 3. detectas R *cognitiones autem* (om. rerum) PC *quas — perceptiones* om. [A]LPMCR 4. hoc verbo E aut om. C minus om. L

bitur] verum videtur, etsi V, 18 etiam mg. Crat. *assertum* habet, ut merito suspicere, in pluribus melioris familiae codicibus ita scriptum fuisse; sed ex eo nihil effici potest huic rei et loco aptum. Mire etiam praeterito tempore Cicero usus est (*sunt ascita*), cum et paulo ante (*primae appetuntur*) et alibi praesenti utatur; sed rettulit ad primum aliquod universae naturae humanae decretum, ut II, 33: *quae prima data sint*.

quam, eodem usu, imminutas aut detortas) id est, quam imminutas et detortas, etiamsi usus idem maneat, ac si integrae sint. ut appareat, non usus causa, sed per se integritatem et aptam formam expeti. Similiter V, 46 pravorum membrorum curatio et recta species expeti dicitur, etiamsi usus non maior aut etiam minor futurus sit. Mire multi in facillimis verbis et ad sententiam necessariis haeserunt, mire Gzius enarrat: *si ad eundem usum destinatae maneant*. Itaque. si alii usui corporis partes destinarentur. imminutas et detortas habere vellemus? *Aut detortas* primus Grut. tacite [ex A], priores et.

Rerum autem cognitiones) Sic ex R ed. Iunt., Mars., Crat., tum Gruterus ex aliquot Pall., Dav. et Gzius tacite; confirmat praeter [AB] Erl. cod. Mor. (cfr. § 49 *cognitiones comprehensionesque rerum*). *Cognitiones autem* ex ed. pr. Vict., Man., Lamb., et videtur ita fuisse in aliquot Oxx. De re comparari possunt, quae II Acad. 31 dicuntur, tum quae apud Plut. adv. Stoic. 7 p. 1061 C cum irrisione: *Καίτοι πᾶσα κατάληψις ἐν τῷ σοφῷ καὶ μνήμη τὸ ἀσφαλές ἔχουσα καὶ βέβαιον εὐθύς ἐστὶν ἐπιστήμη καὶ ἀγαθὸν μέγα καὶ μέγιστον*.

quas vel comprehensiones vel perceptiones) Haec verba ex [A, id est, altera bonorum codd. stirpe et e] deterioribus exciderant propter similem terminationem vocum *cognitiones* et *perceptiones*. Restituit Gzius ex Erl. et Spir. [B]. Duas interpretationes Latinas Cicero tentat *τῆς κατάληψεως*, quas etiam alibi (Acad. II, 17 et 31), quae si displiceant, Graecum vocabulum retineri posse ait. Cognitionis vocabulum etsi mox (18) pro perceptionibus ponitur, tamen generalius est nec pro ipsa interpretatione proprii nominis Graeci ponitur, nec ad *rerum cognitiones*, quod unum est, ullo modo referri potest *haec verba*; itaque aliquid

placent aut minus intelleguntur, *καταλήψεις* appellemus licet), eas igitur ipsas propter se asciscendas arbitramur, quod habeant quiddam in se quasi complexum et continens veritatem. Id autem in parvis intellegi potest, quos delectari
 5 videamus, etiamsi eorum nihil intersit, si quid ratione per se ipsi invenerint. 18. Artes etiam ipsas propter se assumendas putamus, cum quia sit in iis aliquid dignum assumptione, tum quod constant ex cognitionibus et contineant quiddam in se ratione constitutum et via. A falsa autem
 10 assensione magis nos alienatos esse quam a ceteris rebus, quae sint contra naturam, arbitrantur. Iam membrorum, id

1. *aut si minus* L [catalepsis A] *appellamus* E 2. *has* Or. *igitur* om. C 3 *veritatem* om. R 4. *in ante parvis* om. [A]E 5. *sed quid* E 6. *invenerunt* (LPM)CROR. [pro se A] *expetendas* (pro assumendas) L 7. *tum* LMCROr. *his* [A]ELPMCOr. *dignum aliquid* P 8. *quo constant* E 10. *assentatione* P 11. *sunt* (LPM)CROR.

deesse, iam Th. Bentleius senserat. Handius tamen ad Wopkens. Lectt. Tull. p. 22, ne deteriorum codicum mendo patrocinium desit, *haec* vult esse *talia*. Omnino Handius codicum discrimina et dignitatem nusquam curat. (*Aut* priore loco omittunt etiam Eξ, Man., Lamb.) [*Hoc verbo* etiam B.] Mox Gzius e cod. Vindob. *has igitur*, et negat aliter umquam scribi; at § 14 ipse ediderat: *id ergo, inquam, non hoc ergo*; adeo brevis fuit memoriae.

quod habeant) Poterat Cato, quod ipse verum esse putabat, absolute pro causa ponere: *quod habent*; sed partem hanc fecit sententiae ab *arbitramur* pendentis, et paulo post (18) eodem modo dixit: *putamus, cum quia sit* cet., *tum quod constant*, quia, etsi ipse his assentiens prima persona utitur, tamen se Stoicae disciplinae decreta explicare meminit. (Cfr. I, 8: *credo, quod inciderint*, et V, 8: *quod — habueris*.) In eo, quod sequitur, *videamus* (pro quo Ern. *videmus* scribi maluit, ut est in Eξ) causalis significatio est; cfr. 33. Sed quod subiciebatur *invenerunt*, ferri in oratione obliqua post *videamus* non poterat; *invenerint* etiam [AB] Eξ.

18. *cum quia sit in iis* cet.) *Cum* recte Gruterus tacite et ceteri, donec Gzius e Bas. et Gud. 1 *tum* reduxit; vid. ad I, 34: *in his* omnes fere editiones. Argumentum, quod priore loco Cicero ponit, miram habet tautologiam (cfr. Tiedem. Syst. Stoic. III p. 29). *Artem σύστημα ἐκ καταλήψεων (συγγεννυσμένων)* Stoici definiebant; vid. Acad. II c. 7, 22 et ibi P. Faber, Sext. Emp. Pyrrh. Hypotyp. III, 241.

non alienatos esse — arbitrantur) Ursini codex(?) *arbitramur*,

est, partium corporis alia videntur propter eorum usum a natura esse donata, ut manus, crura, pedes, ut ea, quae sunt intus in corpore, quorum utilitas quanta sit, a medicis etiam disputatur, alia autem nullam ob utilitatem quasi ad quendam ornatum, ut cauda pavoni, plumae versicolores columbis, 5 viris mammae atque barba. 19. Haec dicuntur fortasse ieiunius; sunt enim quasi prima elementa naturae, quibus ubertas orationis adhiberi vix potest; nec equidem eam cogito consecrari; verum tamen cum de rebus grandioribus dicas, ipsae res verba rapiunt; ita fit cum gravior, tum 10 etiam splendidior oratio. Est, ut dicis, inquam; sed tamen omne, quod de re bona dilucide dicitur, mihi praeclare dici videtur. Istiusmodi autem res dicere ornate velle puerile

2. et ea E 5. versicoloris E 8. vix adhiberi R 11. ut om. E
12. mihi — dici om. E 13. ut (pro autem) E res om. C [puerili A]

idque Dav. et Ern. secuti sunt, quod antea Cato dixit *arbitramur* et *putamus*; nec Oxx. *arbitrantur* proferunt nisi e $\chi\psi$, ut in E ξ alterum fuisse videatur. Sed Cato, cum nos de hominum genere posuisset eoque se comprehendisset, Stoicos tertia persona significavit, ut saepe infra, velut § 62 (*arbitrantur — persequimur*), 64, 68, 69, al. *Sint pro sunt* ex uno Erl. [AB] dedi, ceteris tacentibus. Mox de his: *id est, partium corporis*, quae nonnulli sublata voluerunt, vid. ad II, 6. [Pro iam, quod recte in progressu orationis ponitur, fuit qui prave nam scribi vellet.]

ut ea, quae sunt intus in corpore) Minus haec proprie subiecit membrorum generi. Magis tamen haec a proximis separantur, repetita particula *ut*, quam si *et* cum Erl. [B] scripseris, ut fecerunt Manutii et Lambinus. Mox aequalior esset oratio, si *pavonibus* scriberetur, ut Davisio placuit (El. 1 *pavonis* errore); necessaria correctio non est, in his praesertim libris. Exempla sine dubio Cicero sumpsit a Chrysippo, qui multa de singularum rerum, quae in mundo essent, etiam minutarum, consilio et descriptione et forma dixerat. Pavonem quidem etiam caudae causa totum natum dixerat in libro $\pi\epsilon\rho\iota\ \phi\upsilon\sigma\epsilon\omega\varsigma$; Plut. de Stoic. repugn. 21 p. 1044 C.

19. *ipsae res verba rapiunt*) id est, secum abripiunt et ad grandioremem quandam orationis formam trahunt. Obscurant sententiam, qui *pariunt* scribi malunt. Mox *istiusmodi ut* etiam Spir., non infrequenti in his codicibus mendo; nam ab eo,

est, plane autem et perspicue expedire posse docti et intelligentis viri.

VI. 20. Progrediamur igitur, quoniam, inquit, ab his principiis naturae discessimus, quibus congruere debent, quae sequuntur. Sequitur autem haec prima divisio: Aestimabile esse dicunt (sic enim, ut opinor, appellemus) id, quod aut ipsum secundum naturam sit aut tale quid efficiat, ut selectione dignum propterea sit, quod aliquod pondus habeat

2. nostri (pro viri) E 3. qui ideo (pro quoniam) E iis R 4. naturae dicimus L 5. prima divisio haec LPMCROR. 6. dicitur LPMCROR. [opinior A] appellamus omnes 8. [aliquid om. A]

quod generaliter Cicero dixerat, ad speciale transit, nec quidquam obstat alterum autem, quod alio refertur. [B autem.]

Cap. VI, 20. quoniam, inquit) Offendit scribam codicis El. 1 vox inquit reiecta post coniunctionem in sententiam secundariam; itaque scripsit: inquit quoniam, secutusque Dav. est. Sed etiam § 10 dixit Cicero: vide. ne magis, inquam, non: vide, inquam, ne magis. Paulum diversa sunt, quae Gzius citat, ex hoc libro § 12 (hosne igitur laudas et hanc eorum, inquam, sententiam sequi nos censet oportere) et ex Acad. I, 14; copulatae enim sententiae sunt; sed tamen ostendunt, hanc vocem ab illo loco, ubi ponenda fuisse videatur intra primum verborum complexum, reici in posteriorem. [Cfr. I, 15, V, 5 et 85. Longius reiecit Livius II, 40, 5, Corn. Nep. Phoc. 1. Qui ideo etiam B. Fuitne: quoniam quidem?]

haec prima divisio) Hoc ordine [AB,] Gzii codd. omnes, excepto Gud. 2. Divisio haec hoc loco ponitur. ut per selectionem ad virtutis notionem veniatur; ceterae, quae cum ea cohaerent, non hic explicantur, sed § 50 et proximis, ubi differentia rerum exponitur. Aestimabile appellat Cicero, quod illi ἀξιάν ἔχον, inaestimabile, quod illi ἀπαξίαν ἔχον. Sumere autem et eligere est λαμβάνειν, ἐπιλέγειν, reicere ἀπεκλέγειν. His enim verbis Stoici in his rebus utebantur; αἰρεῖσθαι (expetere) et φεύγειν ad bona et mala pertinebant; vid. II, 38, IV, 20, 60, 71, 72, V, 88, al. Lips. Manud. ad phil. Stoic. II, 23.

Aestimabile esse dicunt) [Hoc, quod nusquam annotatum erat, Baiterus ex AB̄Erl. restituit pro dicitur. Cfr. arbitrantur § 18.]

sic enim, ut opinor, appellemus) Manutium et Lambinum, qui Graecum vocabulum deesse putabant addebantque barbaram vocem ἀξιώσιον, cum ἀξίαν ἔχον deberent, recte refutavit Davisius. Cato enim, Graeco nomine non commemorato, tantum

dignum aestimatione, quam illi ἀξίαν vocant, contraque in-
aestimabile, quod sit superiori contrarium. Initiis igitur ita
constitutis, ut ea, quae secundum naturam sunt, ipsa propter
se sumenda sint contrariaque item reicienda, primum est
officium (id enim appello καθήκον), ut se conservet in na- 5
turae statu, deinceps ut ea teneat, quae secundum naturam

1. *ille* — *vocat omnes*, Or [arian A] 2. *intus igitur* E 4. *primum enim officium est* E 5. *idem* (pro *id enim*) E [cathecon A]

Latinam vocem, quam finxerat, excusat: „hoc enim nomine utamur.“ *Appellemus* necessaria est Th. Bentleii correctio, quam plerique secuti sunt; nec enim Cato opinatur, sic Latinos loqui, sed sibi loqui licere. (Oxx. *appellamus* annotant tantum ex χψ.) [Cfr. Wesenberg. ad Tusc. IV, 12; Off. I, 8.]

quam illi ἀξίαν vocant) Recepti post Schuetzium Pearcii correctionem, aliis quoque probatum. (Codd. ceterorum ut nostri.) Saepe sic Cato Stoicos universe significat, cum Graeca interpretatur, ut mox § 21: *quam appellant έννοιαν illi*, et 24: *illi appellant κατορθώματα*, et 32: *quod illi επιγεννηματικον appellant*, et 35 et 53. Zeno, quem illum intellegi volunt, nusquam neque hic neque alibi apud Stoicos Pythagorica illa ratione significatur (et αυτός, non έκείνος Pythagoras dicebatur), omninoque mire is hic subito interponeretur, cum toto superiore capite Cato ipsa principia disciplinae exponens universe locutus esset. Nec magis hoc nomen eius proprium erat quam reliqua omnia, sed scholae commune.

id enim appello) Dav. malebat: *ita enim appello*, non sine causa; neque enim sic pronomen cum appellandi verbo positum me legere memini, ut esset: *ita, eo nomine*. Nec tamen corrigi, quia, cum Cicero singulari quodam modo interdum rei et nominis notionem in unum confiet, ut II Acad. 18: *quod comprehendi posset (id enim volumus esse καταληπτόν*, id est: sic enim appellari Latine volumus), et 24: *appetitio (eam enim volumus esse όρμήν)*, fieri potest, ut id hic etiam in appellandi verbo fecerit. [Legg. II, 64: *bustum (nam id puto appellari τύμβον)*; Acad. II, 29 (*hoc — dicere*). Livius XXXVIII, 17, 9: *Gallograeci, quod appellantur.*] Notio του καθήκοντος uberius explicatur § 58 sqq. [Verba conservet — teneat — pellat satis negligenter referuntur ad hominis significationem nusquam expressam; sequitur enim 21 demum: *Prima est enim conciliatio hominis cet.* Suspiciari aliquis possit, *enim*, quod post *primum* Erl. et B addunt, ortum esse ex *hominis*.]

sint, pellatque contraria; qua inventa selectione et item reiectione, sequitur deinceps cum officio selectio, deinde ea perpetua, tum ad extremum constans consentaneaue na-

1. quae ELPMCROR. contra (pro qua) C reiectione (pro reiectione) P eiectione R et electione L 2. sequuntur PMCR (P mg sequitur) sequuntur sequitur L

qua inventa selectione) Cum ederetur, ut est in nostris codicibus deterioribus: quae, inventa selectione et item reiectione, sequuntur: deinceps cum officio selectio, nulla sententia (quomodo scriptum erat etiam in quattuor Pall., plerisque, ut videtur, Dav., Oxx. $\chi\psi$, Gzii Bas. et Gud. 1; in Parr. 1, 2, El. (1) Dav. reperit, quod est in L. *sequuntur sequitur*), Manutius, ipsa sententia et re viam monstrante, „adiutus a vetere libro“ sic scribendum vidit, ut post Davisium et Ernestium edidi, confirmaruntque Pall. 1 et 3 (E§ silentio). In Erl., Spir. [B], Gud. 2 legitur: quae inventa selectione et reiectione sequitur cet., una littera depravata, et sic Gzius edidit; quae inventa accusativum esse vult; et persvasit Orellio et Ottoni. Sic iam non seliguntur naturalia et reiciuntur contraria, sed inveniuntur selectione et reiectione, nescio quarum rerum, quoniam ante illud discrimen inventum nulla nec seligendi nec reiciendi causa est. Itaque Cato illa initia ante constituta posuerat. In selectione et reiectione illa positum esse virtutis usum, Stoici consentiebant, quorum dicta ascribentur ad IV, 14; id difficile erat expedire, quo ita referretur haec selectio, ut a sui cuiusque amore transiretur ad communis naturae et rationis legem et ex hac universa natura et ratione certa aliqua norma agendi efficeretur. Sed primum haec selectio fit naturali quodam instinctu et impetu, ut in parvis (§ 16, cfr. Senec. Epist. 121, 14 sqq.); deinde, cum processum nonnihil est, intellegitur, cur quidque seligatur reiciaturve, atque statuitur, sic esse agendum. Ea est cum officio selectio, cuius probabilis ratio reddi potest (§ 58). Lambinus, Davisius, Bremius, cum hanc gradationem non animadverterent, officiorum selectionem substitui volebant, quae ad hunc locum nihil pertinet omnino. Tantummodo in eo Cicero minus diligenter et accurate scripsisse videtur, quod prius, quam debuerit, officii nomen posuerit (*primum est officium cet.*); ibi enim nondum officium apparet. Tum inventam selectionem sic dixit, ut magis animo obversarentur philosophi naturae progressum investigantes quam, de qua agitur, ipsa naturae humanae via, quae illam selectionem non invenit, sed insitam habet.

turae, in qua primum inesse incipit et intellegi, quid sit, quod vere bonum possit dici. 21. Prima est enim conciliatio hominis ad ea, quae sunt secundum naturam; simul autem cepit intellegentiam vel notionem potius, quam appellant *ἔννοιαν* illi, viditque rerum agendarum ordinem et, ut ita 5 dicam, concordiam, multo eam pluris aestimavit quam omnia

1. *in qua quum primum Or. esse R et intellegit.* [A] LPMCR *intelligit* (om. et) Or. 2. *primum E* 3. *simul atque cepit R* 4. *et notionem E* 5. [*ἔννοια A*] om., vacuo spatio, C 6. [*concordia A*] [*estimabit A*] *existimabit E existimavit L*

in qua primum inesse incipit et intellegi, quid sit) In constanti demum et naturae consentanea selectione, quae est *ἐνλογιστία* et *ὁμολογία*, cum et secum selectio et cum natura concordat, id est, virtus, incipit inesse bonum et eius notio apparere; nam in illa cum officio selectione nondum bonum est, quoniam ipsum officium bonum non est (§ 58). Cicero paulo durius duas sententias conflavit, cum rei (boni) et eius intellegentiae originem complecteretur; nam cum ad *inesse* addendum esset *bonum*, propter *intellegi* circumlocutione usus est. Sic autem, ut edidi, tacite scriptum est apud Manutium, Lambinum et aliquot deinceps edd., nunc autem confirmat prorsus cod. Erl. (non silentio) [et B]. Ceteri codd. (omnes Pall., Parr. 1, 3, El. uterque, Mead., Oxx., Gzii, si credas, omnes, sed videmus Erl.) et editt. superiores Manutiana: *et intellegit*, facillimo errore post *incipit*. Hinc Gzcius effecit: *in qua cum primum inesse incipit, et intellegit* cet., nulla sententia (cum *primum* videtur putasse idem esse ac *quam primum*), Schuetzius autem et Orellius: *in qua cum primum inesse incipit, intellegit* cet. Quis, quaeso, incipit? Et ut audiatur homo [quod hic multo fit difficilium], quid hoc est, hominem inesse in selectione constanti et consentanea naturae? Aliorum coniecturas omitto.

21. *quam appellant ἔννοιαν illi*) *Ἐννοίας* Stoici proprie appellabant notiones studio et nisu quodam animi explicatas, quemadmodum hic Cicero intellegit; vid. Plut. de Plac. Philos. IV, 11 p. 900 B; quamquam etiam *φυσικίας* esse *ἔννοίας τῶν καθόλου* statuebant, easdem, quas *προλήψεις* appellabant; vid. Plut. l. c., Diog. VII, 54; atque eas Cicero ceteris locis intellegit, ubi hoc vocabulum posuit (vid. indd.), partim *κοινὰς* illas, ab ipsa natura insitas, partim *visis* extrinsecus impressas.

illa, quae prima dilexerat, atque ita cognitione et ratione collegit, ut statueret, in eo collocatum summum illud hominis per se laudandum et expetendum bonum; quod cum positum sit in eo, quod *ὁμολογίαν* Stoici, nos appellemus 5 convenientiam, si placet, — cum igitur in eo sit id bonum,

1. *primum* LPMCR *cogitatione* PMR 3. *qua cum E quod compositum* [A]PMCR 4. [*homologian A*] *analogiam* C 5. *id sit* R

quae prima dilexerat) Sic [AB,] ξ, codd. Gzii praeter Gud. 2; superiores ediderant *primum*; nec aliud est *prima* (cfr. 17 *quae primae appetuntur*); *prima naturae* non uno illo vocabulo, sed tota sententia significantur. Paulo ante, cum *simul atque* esset fere in edd. ante Vict., in mg. Crat. notatur *simul autem*, ut erat etiam in omnibus Gzii codd. [B].

cognitione et ratione) Sic meliores codd., Pal. 1, [B,] mg. Crat., et pars deteriorum (Pal. 3, Oxx., ut videntur, χψ); ceteri (libri veteres Lambini, Pall. quattuor, Parr. 1, 2, Mead., Eξ; de Gzianis non constat) *cogitatione*, ut Marsus, Crat., Dav., quod sane aptius videri possit *colligendi* verbo et visum est Beiero ad Off. I, 19; (zeugmati in hac adiunctione ablativorum proxime positorum locus non est); nec codices magnum momentum habent in his vocibus, quae saepissime commutantur. Multo tamen saepius *cogitatio* pro *cognitione* substituitur quam contra; et fieri potest, ut Cicero cognitionis nomine adultam illam mentis vim, quae in notionibus explicatis apparet, significarit.

in eo collocatum) Expectes *in ea*; sola enim feminini generis nomina praecedunt; et scribi sic Manutius voluit; sed neutrum genus Cicero rettulit ad universam notionem, non ad certum nomen, ut V, 37 (*in eoque*; praecedit *ea vita*), de Legg. I, 45 (*quod*; praecedit, et proxime, *perfecta ratio*.) [Cfr. supra II, 4: *Quaerimus finem bonorum; possumusne hoc scire cet.*; Off. I. 67; Caes. B. G. I. 44, 5.]

quod ὁμολογίαν Stoici, nos appellemus convenientiam) In *appellemus* syllepsis forma quaedam singularis est; nam ad prius membrum auditur (indicativo modo) *appellant*; cfr. IV, 74: *haec paradoxa illi, nos admirabilia dicamus*, Acad. I, 40: *quam ille φαντασίαν* (appellat), *nos visum appellemus licet*. De re cfr. § 24. Stoici *τὴν ὁμολογίαν λέγουσι τέλος εἶναι* (Stob. Ecl. Eth. p. 136 Heer.) et *τὸ ὁμολογουμένως ζῆν*, qua formula Zeno utebatur (ibid. p. 132), virtutem autem *διάθεσιν ὁμολογουμένην* (Diog. Laërt. VII. 89, Senec. Ep. 74, 30: *Virtus convenientia constat*; plura suppeditabunt Ritterus in Hist. Phil. III p. 636 et Tennemannus IV p. 94). Sic caecum impetum primi illius ap-

quo omnia referenda sunt, honeste facta ipsumque honestum,

1. quo om. C *omnia referenda sunt (sint E). omnia [A]EPMR referenda sunt omnia C honeste facta om. Or.*

petitus et amoris sui omittebant, qui singulorum commodis vitam recturus videbatur. Sed ut haec convenientia norma quadam efficeretur et regeretur, cogebantur naturae convenientiam advocare (*ὁμολογεῖν τῇ φύσει, ζῆν ὁμολογουμένως τῇ φύσει*); quae esset autem universae naturae lex et quomodo in singulis naturis appareret, propterea difficiliter expediebant, quod initio, cum de sui amore dicebant, hominis naturam ab ea tantum parte spectarant, quae tota in se conversa esset. Itaque nec officii notio ab hac origine tracta cum summa illa lege coalescebat et in boni notione desideria naturae singulorum se sprete esse clamabant. Sed Cicero hic, postquam selectionem constantem *consentaneamque naturae* nominavit, deinde tamen Catonem inducit sola illa *ὁμολογίας* notione utentem; ad alteram formulam transit § 26, haec non connectens aut concilians.

quod cum — cum igitur cet.) Cum intervenisset definitio relativa sententia comprehensa (*in eo, quod*), Cicero orationem institutam sic revocat (*cum igitur*), ut simul primariam notionem alia forma comprehendat, qua in fine definiendo uti solebant: *id bonum, quo omnia referenda sint* (vid. ad I, 29). Gzium cum sic demonstrativum a relativo divellisset et sententiam peremisset: *positum sit in eo (quod — placet): cum cet.*, ascripsit: „Mirum est, quod totiens VV. DD. in parenthesi ponenda caecutiunt.“ *Omnia* editiones ante Gzium, Lambini excepta, extremo loco habent (ut C). Bis *omnia* Davisius annotat habere CCC et Mead., Oxx. *χψ*, Gzium etiam Spir. [B] et Vindob.; causa mox apparebit.

honeste facta ipsumque honestum — expetendum est) Et singulae honestae actiones (*κατορθώματα, αἱ κατ' ἀρετὴν πράξεις*) expetendae sunt propter se et in bonis numerantur (vid. mox § 22 et 55, Sext. Empir. adv. Mathem. XI, 26, Diog. Laërt. VII, 94) et ipsum illud honestum, sine quo illae non sunt, ex quo tamquam fonte oriuntur et in quod tamquam caput colliguntur. Itaque, cum haec honesti notio praecelleret et honeste facta complecteretur, Cicero non solum ad *honesti* nomen posteriore loco positum singulari numero verbum accommodavit (*oritur — expetendum est*), sed etiam, cum illam sententiam: *quamquam — oritur* interposuisset, post *tamen* ex abundantia addidit *id*, ut eam notionem legis animo obiceret (vid. ad V, 22). Sed editores et iam ante librarii mire erraverunt; nam cum non animadverterent, apodosin incipere a verbis *honeste facta*

quod solum in bonis ducitur, quamquam post oritur, tamen

1. *quo solum E solum om. ceteri post om P*

ipsumque honestum (quod unus Manutius intellexit et interpungendo significavit), coniungebant haec: *omnia referenda sunt honeste facta* (unde scriptum est *referenda sunt omnia honeste facta*). Atque sic in eandem sententiam relativam trahebatur etiam (propter *que*) *ipsum honestum*, ut apodosis inciperet a *quamquam*. Atqui perversissime dici: *id bonum, ad quod omnia referantur honeste facta et ipsum honestum*, cum hoc honestum ipsum illud bonum sit (et additur etiam: *quod solum in bonis ducitur*), sensit Davisius, qui aliquid tamen ex vetere philosophia intellegebat; itaque forti remedio se expediebat, ut, deletis verbis *honeste facta*, scriberet: *ipsum honestum quidem cet.* (Quid haec particula hic ageret, non curabat.) Quid recentiores? Verba illa damnant, Gzius et posteriores delent, retinent *ipsumque*, id est, totam illam pravitatem, propter quam illa Davisius molitus erat. Adeo nihil ex rebus, quae tractantur, et ex sententiis intellexerunt aut saltem intellegere studuerunt; ac ne illud quidem, quod ad orationis formam pertinet, viderunt, *honesti* nomen, quod nunc demum inducitur, non posse latere inclusum in sententia illa relativa. (Gzius in Bas. ait esse *se honeste facta*, idque interpretatur *scil.*, additamenti notam. Unde igitur ea in recentissimo et infimo codice servata est, cum in optimis et antiquis nulla esset? Sic infinita de codicibus inconsideratissime finguntur et argumenta ducuntur. Ceterum, qualem Gzium novimus, fortasse totum illud *se* nullum fuit.)

quod solum) *Solum* se Gzius addidisse scribit ex Spir. et Erl. [Habet *quod solum* B.] Ac nisi haec vox ad Stoicae disciplinae proprietatem significandam additur, totum hoc membrum inane est. Sic quoque haec sententia relativa merito in tautologiae reprehensionem incurrit; id potius dicendum erat, quae antea convenientia appellata sit, id nunc honestum alio nomine appellari, ut, quae de illa dicta sint, ad hoc pertineant. Multis modis apparet, Ciceronem, cum praesertim festinaret, in notionum Stoicarum spinis haerentem, etiam oratione usum esse implicata et parum accurata.

quamquam post oritur) progrediente natura et rationis lumine exorto, cum in primo appetitu non fuisset, ut paulo post dicit. Mox *sua vi* Gzius e Gud. 1, 2, Bas. Tum *est* post *nihil* excidit in repetitionibus Lambinianis et omnibus deinceps edd. *Sumenda* tantum haec Stoici dicebant, non *expetenda*; vid. ad 20; contra Peripatetici et Academici.

id solum vi sua et dignitate expetendum est, eorum autem, quae sunt prima naturae, propter se nihil est expetendum. 22. Cum vero illa, quae officia esse dixi, proficiscantur ab initiis naturae, necesse est ea ad haec referri, ut recte dici possit, omnia officia eo referri, ut adipiscamur principia 5

1. *solum in sua dignitate* E 2. *est om.* Or. 3. *dici* C 4. *ea ad haec referri necesse est* (P) 5. *initia* (pro *principia*) L

22. *necesse est ea ad haec referri*) Inde a Grutero edebatur: *ea ad haec ref. nec. est*; Gzius alterum ordinem e codd. [ABErl.] restituit. (Manutius *ad ea haec.*) Stoici cum virtutem et actionis honestatem in voluntatis cum natura et universa ratione convenientia ponerent eumque voluntatis habitum summum bonum putarent, quod tamen nulla inde praecepta elicere poterant ad singulas actiones regendas, agendi initia repetebant ab illo primo amore sui et appetitu eorum, quae secundum naturam essent (§ 59, IV, 46 et 47), ut officium esset illa petere et sumere, honestum autem et virtus hoc constanter et naturae convenienter velle et agere. Cfr. V, 20 et quae ad IV, 14 dicuntur. Itaque Antipater Tarsensis interdum dicebat summum bonum esse πᾶν τὸ καθ' αὐτὸν ποιεῖν διηρηκῶς καὶ ἀπαραβάτως πρὸς τὸ τυγχάνειν τῶν προηγουμένων κατὰ φύσιν (Stob. Ecl. Eth. p. 136), quam formulam Cicero I Legg. 56 expressit (*nihil, quantum in ipso sit, praetermittere, quo minus ea, quae natura postulet, consequatur*). Verum in illo studio *adipiscendi* cum satis appareat spectatam tantummodo esse humanam naturam ab ea parte, qua se ipsa amet. nec satis ipsae desideriorum naturae pugnae nec singularum naturarum a communi ad sua commoda aversio exclusae erant; (voluptatis quidem studium a primo naturae appetitu segregare conabantur). Itaque, cum haec forma disciplinae ab ipso ingenio eius et eo, quod consequi volebat, abhorreret, huic incommodo subvenire videntur voluisse adhibita illa τῶν φύσει συμβαπόντων ἐμπειρία et εὐλογιστία (vid. ad IV, 14). Ea tamen neque alium fontem habebat neque satis umquam ad officii notionem moderandam deducta est. Tum etiam, quia non contigerat Stoicis, ut illa initia naturae et universae naturae legem conflarent et coniungerent, videbatur duplex oriri agendi consilium et duplex bonum, alterum in ipsorum naturalium consecutione, alterum in consequendi propterque ea agendi constanti voluntate. Hanc reprehensionem exponit Plutarchus adv. Stoic. 26 p. 1071 A, cuius tamen verba corruptissima sunt [vid. Advers. Crit. I p. 670, ubi scr. ταῦτα;]; et ad eam refertur, quae sequitur, Catonis defensio.

naturae, nec tamen ut hoc sit bonorum ultimum, propterea quod non inest in primis naturae conciliationibus honesta actio; consequens est enim et post oritur, ut dixi. Est tamen ea secundum naturam multoque nos ad se expetendam magis
5 hortatur quam superiora omnia. Sed ex hoc primum error tollendus est, ne quis sequi existimet, ut duo sint ultima bonorum. Ut enim si cui propositum sit collineare hastam

1. *nec tamen — naturae* om. M 2. *non est* ELC 3. *enim est* [A]LPMCR 6. *quis sit qui existimet* LMCR (*estimēt* R) 7. *continiare* [A]E (item infra) *aliquo hastam* E (*aliquam* MCR)

quod non inest — honesta actio) extra quam bonum non est. *Conciliationes* plurali numero dixit res ipsas conciliatas, prima naturae; vid. exc. ad II, 33. [Pro *inest* etiam B *est*]; vid. ad II, 34. Tum *est enim* Gzius etiam e Spir. [B]. Paulo post *ne quis sequi exist.* libri veteres Lambini, Pall. quattuor, cod. Mor. [B] et iam edit. Ven. 1480, tum Manutius atque Gruterus, *sit qui* etiam Oxx. EUχψ. Dav. et Gzius tacent.

Ut enim si cui cet.) Totius comparationis haec est ratio, quam editores non explicaverunt. Cum Stoici summum bonum ponerent in honesta actione, omne autem agendi consilium et officium referri putarent ad prima naturae, ex quo oriebatur illa, quam posui, Antipatri definitio summi boni, cavendum erat, ne ipsam adeptionem primorum naturae ultimi loco ponere viderentur. Itaque hominem prima naturae consiliis et officiis petentem et eius rei causa omnia facientem comparabant cum eo, cui propositum esset telum aliquo collineare, hoc est, sic emittere, ut recte eo tenderet. Aliud est enim *ferire*, aliud *collineare*, in quo actio tantum eius, qui telum mittit, intelligitur, non etiam eventus ipse; potest enim res externa, velut aëris motus aut eius rei, quae petitur, migratio intervenire. (Ne II de Divin. quidem 121 haec verba: *qui non aliquando collineet* proprie et prima significatione aliud quidquam continent nisi hoc: *der nicht wenigstens einmal die wahre Richtung finden sollte.*) Itaque tali homini collineandi causa omnia facienda esse dicebant, non eventus, ut vere feriret; si suam partem actionis implevisset, finem eum consecutum fore; illud, ut etiam feriret, sumendum fore et seligendum, id est, *ληπτέον*, ut Stoici de commodis et primis naturae dicebant, non expetendum, *αίρετέον*, ut bonum. Sed est aliqua in hac comparatione ambiguitas, Stoicis necessaria. Primum enim propositum esse sagittario collineare (*ἐνστοχεῖν* an *στοχαζέσθαι* Graece dixerint, dubito), sic ponunt, ut putetur in illa notione simul

aliquo aut sagittam, sic nos ultimum in bonis dicimus. [sic

1. *sicut nos omnes*, Or. ultimum om. PR *diximus* LPMCR *sic*
— *collineet* Or. sine uncis.

comprehendi voluntas et consilium ferendi, ut, qui non feriat, excidisse proposito iudicetur; deinde ipsi illam adiunctionem secludunt, ut simile sit non τῷ τυγχάνειν τῶν πρώτων κατὰ φύσιν, sed τῷ πάντα ποιεῖν τὰ καθ' αὐτὸν πρὸς τὸ τυγχάνειν αὐτῶν. Itaque cum sic inane fecerint sagittarii propositum (ut non ferendi scopi causa sagittam emittat, quemadmodum homo agere iubebatur prima naturae adipiscendi causa), facile reliqua conficiunt, sed incidunt in id, quod Plutarchus adv Stoic. 26, hac ipsa comparatione utens, aenigmati simile esse ait, ut τὸν τοξέοντα dicant πάντα ποιεῖν ἕνεκα τοῦ πάντα ποιῆσαι τὰ περὶ αὐτόν (πρὸς τὸ βάλλειν). Orellius dum huic loco e Graecis fontibus lucem afferre conatur, res dissimillimas ac longe dis-sitas confundit. Nam quod Stobaeus p. 136 Heer., a quo Matthiaeus quoque enarrationem petendam putaverat, discrimen aliquod τοῦ σκοποῦ et τοῦ τέλους commemorat, id eadem pagina et p. 138 apparet non ad diversitatem ipsarum rerum, in quibus sit ὁ σκοπὸς et τὸ τέλος, pertinere, sed ad logicam eiusdem rei rationem, ut σκοπὸς sit ἡ εὐδαιμονία, quod appetatur, τέλος sit τὸ εὐδαιμονεῖν, tamquam status, quem quis adeptus sit; hic autem res dignitate ac genere diiunctae distingvuntur. Eodem pertinet vel potius eadem est distinctio τοῦ αἰρετοῦ (rei bonae, velut φρονήσεως) et τοῦ αἰρετέου (status eandem rem bonam continentis, velut φρονεῖν, vid. Stob. Ecl. Eth. p. 140 et 196 Heer.). quam nollem Orellius, incaute res fortasse a se non tractatas attingens, confudisset cum notissimo discrimine rei expetendae (bonae, τοῦ αἰρετοῦ) et seligendae (sumendae, τοῦ ληπτῶν). *Continuare* (sic) et *colliniēt* scriptum est in Pal. 1 et Erl. [et B], *collineare* in ed. Ven. 1480, Crat., Vict., Man., Grut., posterioribus; in aliis et in codd. deterioribus, Oxx. et nostris, tum etiam mg. Crat. et cod. Mor. *collimare*. Pro aliquo etiam Oxx. omnes *aliquam*; alibi annotatum non est.

sic nos ultimum in bonis dicimus. [*sic* --- *collineet.*] Edebatur: *sicut nos ultimum in bonis dicimus* (ita etiam Pal. 1 [B] et Gzius et quattuor suis pro *diximus*), *sic illi, facere omnia, quae possit, ut collineet.* Manifestum est, quod recentissimos editores ne ab aliis quidem admonitos sensisse miror, orationem non cohaerere nec quidquam respondere initio comparationis: *Ut enim si cet., nec omnino dici, huic exemplo simile esse summum bonum.* Deinde autem quae haec coniunctio est: *sicut nos — dicimus, sic illi facere cet.?* Quomodo enim ex verbis *ultimum*

illi, facere omnia, quae possit, ut collineet.] Huic, in eiusmodi similitudine, omnia sint facienda, ut collineet, et tamen, ut omnia faciat, quo propositum assequatur, sit hoc quasi

1. *Huic* — *collineet* om. CR *in eius similitudine* PM 2. *et tum uti* (*uti et R*) *tamen* PR 3. *sed hoc* (pro *sit hoc*) omnes

dicimus auditur, quod necessarium est, *ultimum est?* Postremo quomodo hic praecipitur id, quod postea demum infertur (*ut omnia faciat, quo propositum assequatur*)? Perspicuum est, primum ipsam comparisonem univere significari, similiter summum bonum dici, ac si cui propositum sit sagittam aliquo collineare, tum, quid in huiusmodi similitudine faciendum sit et quid ultimum futurum, explicari (*Huic in eiusmodi* cet., vid. annot. prox.). Quid huic similitudini in bonorum ratione respondeat, significatur ipsis nominibus ad sagittarium traductis et brevi admonitione (*quale nos summum in vita* cet.). Recte igitur Gzius secutus est Bas. et Gud. 1, in quibus felici correctione (nihil enim aliud est) scriptum erat *sic nos pro sicut nos*. Sed deinde infelicissime scribi voluit: *sit illi facere* cet., quod vult esse: *liceat illi*, sententia non minus mira (quae enim hic licentia agitur?) quam oratione. Omnino inter universam illam comparisonis significationem et hanc rei, quae comparatur, declarationem: *Huic* cet., nihil interponi potest. Itaque haec octo verba: *sic illi — ut collineet*, quae nullo modo cum reliquis coniungi possunt, puto, cum scriptum mendose esset *sicut*, nec id, quo referretur, haberet, ab aliena manu addita esse ad orationem aliquo modo explendam. Delenda esse haec verba etiam Ursinus et Matthiaeus iudicabant, cetera longe aliter, ac nos, constituebant. (Hertelius annotat, in edit. Marsi omitti *sic illi* et reliqua usque ad *collineet*; si ad prius *collineet*, eadem, qua nos, coniectura usus est. non meliore codice.)

Huic in eiusmodi — collineet) Haec verba propter idem vocabulum bis positum (*collineet*) exciderunt etiam in Ox. χ et cod. Scal.; addita primum videntur in ed. Ven. 1480. Pro *eiusmodi*, quod Orellius iam in ea ed. esse ait, postea editum est *eius*, donec illud revocavit Gzius e Pal. 1, ξ , Spir. [B], Gud. 1; cod. (?) Urs. *huiusmodi*, satis apte. *Ut ante collineet* excidit in Pal. 1. [Non annotat hoc Halmius.] Miro errore nonnulli pronomen *huic*, quod apertissime ad sagittarium refertur, qui unus significatus est et de cuius in hac comparisonem loco et actione nunc explicatur, de eo positum putarunt, qui honestatem peteret, velut Gzius, Otto, puto, etiam Orellius.

et tamen — sit hoc quasi ultimum) Ut dixi supra, sic

ultimum, quale nos summum in vita bonum dicimus, illud autem, ut feriat, quasi seligendum, non expetendum.

VII. 23. Cum autem omnia officia a principiis naturae

1. *ducimus* L

ultimum constituitur, ut excludatur omnis feriendi significatio; itaque, quia cavetur, ne id comprehensum videatur, cum sic dicatur: *ut collineet*, hoc adiungitur: *et tamen hoc sit ultimum, ut omnia faciat* cet. Est autem haec scriptura ab Ernestio in una voce emendata, quem recentiores secuti sunt. Nam *sed hoc* etiam aliorum, quantum constat, codices, in qua scriptura nec oratio constat nec sententia; coniungentur enim: *omnia sint facienda, ut collineet, et tamen ut omnia faciat*; itaque (quamquam omnino non dicitur sic: *facienda sunt ut —, et tamen ut*) incidemus in illam formam, qua Plutarchum vidimus Stoicos irridere, ne quid de ipso *sed* dicam. *Sit et set* etiam alibi non raro commutata sunt. Ipsa forma orationis (*hoc sit ultimum, ut omnia faciat* cet.) dubia esse nequit propter id, quod contrarium additur: *illud autem, ut feriat, quasi seligendum* (sit). Reliquorum editorum de toto hoc loco inde a verbis *Ut enim si cui* cet. coniecturas eo magis commemorare supersedeo, quod superiores, animadversa ex aliqua parte loci perturbatione, nec tamen explicata diligentius comparationis forma et consilio, tamquam in desperato loco omnia verterunt, nec tamen sibi ipsi satisfacerunt, recentiores autem, Gzius maxime et Otto, incredibiliter errant. Ursinus tamen quid se in codice suo repperisse fingat, dicendum est: *Ut enim — aut sagittam, ut feriat, sicut nos ult. in bonis diximus, sic h. in huiusmodi sim. o. sunt fac. ut collimet, et tantum niti ut — assequatur*. Ex ceteris codd. Scalligeri habebat *tum* pro *tamen*, et paulo post omittebat *dicimus*; Oxx. Eξ *quoad* pro *quo* (*propos. assequ.*). [Nihil nunc melius certiusve in hoc loco efficere potui, etsi et corrigendi violentia (*sic* pro *sicut*, *sit* pro *sed* et verborum seclusio) et orationis forma dubitationem relinquunt. Ex iis, quae Fr. Iacobus in Philologi vol. VI p. 485 sqq. scripsit, nihil proficere potui. Nam neque huius comparationis cum Stoicorum decretis cohaerentiam perspexit et delendo ita grassatus est, ut totam comparationis explicationem et ad reliqua accommodationem Ciceroni eriperet, interpolatori autem ea tribueret, quae ei numquam in mentem venissent, ut de seligendo et expetendo.]

Cap. VII, 23. *Cum autem* cet.) Obscure haec dicuntur, vereor, ne aliqua etiam ipsius Ciceronis culpa, non satis scite sententias in breve contrahentis et rebus non prorsus perspectis ambiguum et, ut ita dicam, fluctuantem orationem adhibentis.

proficiscantur, ab iisdem necesse est proficisci ipsam sapientiam. Sed quemadmodum saepe fit, ut is, qui commendatus sit alicui, pluris eum faciat, cui commendatus, quam illum, a quo sit, sic minime mirum est, primo nos sapientiae com-
5 mendari ab initiis naturae, post autem ipsam sapientiam nobis cariorem fieri, quam illa sint, a quibus ad hanc venerimus. Atque ut membra nobis ita data sunt, ut ad quamdam rationem vivendi data esse appareant, sic appetitio

1. [isdem A] 3. alicui — commendatus om. E commendatus sit LPMCRör. 4. a quo sic minime [A]E a quo sit minime LPMCR 5. ipsam autem E 7. data sint ER 8. date [A]E

Nam aliter officia ab initiis naturae proficiscuntur, aliter sapientia, cui etiam commendari ab initiis naturae paulo post dicimur, quod satis diversum esse videtur. Sapientia, id est, perfectio ea rationis, quae et scientiam rerum et omnes virtutes complectitur, ab initio non inest in homine, nec is intelligentia et voluntate boni movetur, sed tantum studio sui conservandi; sed tamen ex illa prima conciliatione nascitur etiam studium mentis et rationis excolendae et cognitionis amor (§ 17 et 18) et insunt in animo cum adumbratae notitiae rerum, a quibus cognoscendi initium progrediatur (de Legg. I, 26 et 27), tum singularum virtutum elementa (*ἀφορμαί*, Stob. Ecl. Eth. p. 108 Heer.). Itaque rationalis est, ut ait Seneca (Ep. 121, 14), prima constitutio hominis. Haec nos initia sapientiae commendant, id est, *οἰκτιροὶ* eiusque appetentes faciunt. (Non aliter hunc locum Ritterus intellexisse videtur, Hist. Phil. III p. 629, nec tamen accuratius aut is aut alius quisquam, quod norim, attigit. Editores talia non curant.) Sed alio modo intelleguntur principia naturae, cum ab iis officia proficisci dicuntur, id est, res eae, quae primae appetuntur, quia secundum naturam sunt; saltem ex his una tantum est illa prima cognitionis appetitio. Nec haec sapientiae perfectio ab initiis naturae ita cum officiorum ortu videtur coniuncta esse, ut causa hinc recte repetatur (*cum — proficiscantur, necesse est*).

a quo sit, sic) Quod Gzius omnes suos codd. aut sic aut sit omittere ait, etiam ad reliquos pertinet; [B sit, om. sic, contra A et Erl.]. Quod editur, primus Lambinus videtur edidisse et fuit in Pal. 3. Necessario hic additur sit, si [ut feci nunc ob A] post commendatus omittitur.

data esse appareant) Iure miramur, cur sic hoc uno loco Cicero dicere maluerit quam appareat. Sed cum negari nequeat, sic Senecam item semel scripsisse (de Prov. 5, 1: *appa-*

animi, quae ὁρμή⁷ Graece vocatur, non ad quodvis genus vitae, sed ad quandam formam vivendi videtur data, itemque et ratio et perfecta ratio. 24. Ut enim histrioni actio, saltatori

1. [horme A] om. M hoc me R 3. et oratio C

rebunt autem bona esse) et Svetonium (Ner. 1), nec ulla necessaria ratio afferri possit, cur non, si non omnino repugnaret verbi natura, Cicero quoque ab impersonali usu ad personalem transire potuerit, ut fecit in passivis quibusdam verbis (velut V, 58: *ut plane, qualia sint, intellegantur*, de quo genere multi dixerunt), correctionem adhibere, ut Lamb. fecit, alii faciendum putarunt, nimis audax videtur et hic et apud Varr. R. R. I, 6, 2. Perverse tamen cum hoc genere illud comparatur apud Liv. II, 28, 8: *Apparebat atrox cum plebe certamen* (neque enim ibi auditur fore, quod omitti nullo modo poterat) et illud apud Sveton. Rhet. 1: *Rhetorica utilis honestaque apparuit*, in quo non magis auditur esse quam in Horatiano illo: *Animosus atque fortis appare*. [Vid. Senec. de Ira I, 18, 5, II, 24, 2, de Ben. IV, 35, 1, Ep. 104, 26 et 120, 13, Plin. H. N. VII, 99, Quint. V, 14, 22, Plin. Ep. VI, 22, 6, VIII, 18, 1.] Multo incertius est, dixeritne Cicero pro Cluent. 104: *quae praeiudicia de eo facta esse constarent*, cui similis alter est locus in orat. pro domo 139, an pluralis numerus a librario ad praecedentes voces accommodatus sit. [Non dubium, quin prave hoc illatum sit in orat. pro Rosc. Am. 118 recteque olim correctum apud Tacit. Agr. 43. Multum ponderis haberent exempla huiusmodi: *qui* (vel *quae* femin.) — *esse constat* aut *constant*; sed talia nulla sunt. Singulare est, quod Livius scripsit XLI, 20, 2: *ut nec sibi nec aliis, quinam homo esset, constaret*; nam *sibi* sic dicitur, quasi personale sit *constaret*. Apud Sallust. Iug. 49, 2 vereor, ne *decuerint* ortum sit ex *quae*, non animadverso, audiri *provideri*.]

sic appetitio animi cet.) Conferenda sunt, quae apud Diog. VII, 86 Stoice exponuntur, cum stirpes et herbae caeca natura regantur, in bestiis appetitum accedere, in homine rationem: *Ἐκ περιττοῦ δὲ τῆς ὁρμῆς τοῖς ζώοις ἐπιγενομένης, ἣ συναρῶμενα πορεύεται πρὸς τὰ οικεῖα, τούτοις μὲν τὸ κατὰ φύσιν τῷ κατὰ τὴν ὁρμὴν διοικεῖσθαι* (sic recte Dav.: universale illud *κατὰ φύσιν* definiri ac regi hoc *κατὰ τὴν ὁρμὴν*. Gzius, „cogitari οικεῖως“ iubens, nihil cogitavit): *τοῦ δὲ λόγον τοῖς λογικοῖς κατὰ τελειοτέραν προστασίαν δεδομένου, τὸ κατὰ λόγον ζῆν ὀρθῶς γίνεσθαι τοῖς κατὰ φύσιν* (recte Dav.: *τούτοις κατὰ φύσιν*; his naturale fieri non *τὸ καθ' ὁρμὴν*, sed *τὸ κατὰ λόγον*. Gzius nugatur): *τεχνίτης γὰρ οὗτος ἐπιγίνεται τῆς ὁρμῆς*.

perfecta ratio) quae et sapientia et virtus est; vid. ad II, 88; add. Senec. Ep. 76, 10.

motus non quivis, sed certus quidam est datus, sic vita agenda est certo genere quodam, non quolibet; quod genus conveniens consentaneumque dicimus. Nec enim gubernationi aut medicinae similem sapientiam esse arbitramur, sed ac-
 5 tioni illi potius, quam modo dixi, et saltationi, ut in ipsa insit, non foris petatur extremum, id est, artis effectio. Et tamen est etiam alia cum his ipsis artibus sapientiae dissimilitudo, propterea quod in illis, quae recte facta sunt, non continent tamen omnes partes, e quibus constant; quae autem

1. *non quis* R *sed textus* P 2. *est in certo* L *non quoddam non* E
 5. *modo om.* C *ut arte in ipsa* MCR *ut in ipsa arte* P 7. *etiam om.* Or
his om. L is R 8. *recta* E 9. *continentur* LPMCR *omne* E *ex* C

24. *in ipsa insit*) *Arte in ipsa* etiam Bas., Gud. 1, Vindob. apud Gzium. Editores inde ab Aldo transposuerant (*in ipsa arte*); in delendo vocabulo *arte* Gzium etiam Spir. [B] et Gud. 2 secutus est. *In ipsa* Cicero rettulit ad sapientiam, deinde transiit ad genus.

est etiam alia cum his ipsis artibus) Apertum est, saltationem et histrionis actionem significari; nam et pronomina (*his ipsis*) hoc ostendunt, quae ad proximas artes referuntur, et particula *tamen*, quae significat, eas, quae nuper similitudinem cum sapientia habere dictae essent, nunc ipsas dissimiles reperiri, et postulat. res. Haec enim, quae in recte factis ponitur, comparatio ad eas proxime pertinet artes, quarum summa est in ipsa effectio et recte facto. Hoc cum Bremius videret (a cuius sententia Gzium ridicule aberravit), mendosum putabat *etiam alia*, quod nullam antea harum artium, sed tantum medicinae et gubernationis, cum sapientia dissimilitudinem Cato commemorasset; itaque scribi volebat: *etiam aliqua*. Sed defendi potest *alia* sic, ut Cato primum universe de artibus cogitans sic dicat: Est etiam alia (atque ea, quam in gubernatione et medicina ostendi) dissimilitudo sapientiae cum artibus, eaque cum his ipsis, saltatione et actione histrionum cet. (In exitu etiam sententiae universe loquitur: *in ceteris artibus*.) Huiusmodi negligentia orationis in his libris offendere vix potest. Tolleretur alio modo difficultas, si recte Gzium *etiam* omisisset, quod in Spir. et Erl. esse, in ceteris suis abesse ait, ut in Eξ. Sed cum optimis [etiam AB] consentire deteriorum familiam, mei et reliqui Oxx. ostendunt; nec Gzio de suis credo.

non continent tamen) Sic etiam Spir. [B] et Bas. restituitque Gzium, ut fecerant pridem Marsus et Man. Corrupta est vera

nos aut recta aut recte facta dicamus, si placet, illi autem appellant *κατορθώματα*, omnes numeros virtutis continent. Sola enim sapientia in se tota conversa est, quod idem in ceteris artibus non fit. 25. Inscite autem medicinae et gubernationis ultimum cum ultimo sapientiae comparatur. 5 Sapientia enim et animi magnitudinem complectitur et iu-

1. [*rectae fata* A] autem om. C 2. [*catorthomata* A] 5. *ultimum* om. E 6. [*sapi enim* A]

scriptura propter errorem in pronomine *illis*, quod neutro genere acceptum est. Atqui tum omnino non contraria ponuntur artium et sapientiae recte facta, nec tum verbum *constant*, ut debet, ad artes illas referri potest. In saltatione motus aliquis et gestus per se absolutus est nec quidquam extra requirit. sed tamen in hoc uno motu gestuve non tota ars simul adest. potestque is artifex, qui hunc recte effecit, in alio motu gestuve delinquere. Quod in vita recte factum est, in eo Stoicorum sententia, si modo recte factum est, adest plena et perfecta rationis et voluntatis absolutio, ut, qui hoc recte fecerit, cetera quoque omnia recte facturus sit; nam omne recte factum reapse idem est (ideo etiam par), materia tantum, in qua agitur, variatur; itaque qui unam virtutem habet, omnes habet (vid. Tennemanni Hist. Philos. IV p. 97 cet.), nec solum habet, sed in quovis recte facto omnibus utitur: *Ὁ κατὰ μίαν ἀρετὴν ὄτιον ἐνεργὼν κατὰ πάσας ἐνεργεῖ* (Plut. de Stoic. Repugn. 7 p. 1034, Stob. Ecl. Eth. p. 112 et 116). *Κατορθώματα* Stoici quidam definiebant *καθῆκον πάντας ἐπέχον τοὺς ἀριθμούς* (Stob. Ecl. Eth. p. 184). Hoc quoque Cicero exprimit. (In verbo *dicamus* paulo insolentior accidit in relativa definitione coniunctivus hortativus.)

25. *Inscite autem — comparatur*) Melius, opinor, Cicero haec verba omisisset. Nam quae sequuntur, non tam ad ultimum illud, quod in gubernatione et medicina extra est, in sapientia ipsa inest, quam ad omnium virtutum unitatem pertinent; itaque cum iis, quae ante haec verba posita sunt, coniunctissima sunt, incommodeque inde his interiectis divelluntur. Nec ab hac parte sapientia magis medicinae et gubernationi dissimilis est quam, ut ipse ait, *ceteris artibus*.

Sapientia enim cet.) Eo modo, quo ad I, 42 dixi, sapientiae nomine simul significatur prima virtutis species, prudentia; expectes igitur, ut ei tres reliquae adiciantur; nominantur tamen duae tantum; tertia primum aspicienti per circumlocutionem

stitiam et ut omnia, quae homini accidunt, infra se esse iudicet, quod idem ceteris artibus non contingit. Tenere autem virtutes eas ipsas, quarum modo feci mentionem, nemo poterit, nisi statuerit, nihil esse, quod intersit aut differat aliud ab alio, praeter honesta et turpia.

26. Videamus nunc, quam sint praeclare illa his, quae

1. [et] ut Or. *accidunt E se posita esse L* 2. *in ceteris LPMCROR.*
 [contigit A] 3. [quorum A] *mentionem feci MCR* 5. *u' pro praeter E*
 [nisi Eh] 6. *sit E iis PMCROR.*

annecti videtur: *et ut omnia cet.*, sed haec verba apertissime describunt despicientiam rerum humanarum, quae eadem est ac magnitudo animi. Itaque Ernestius et postea alii *et delendum esse iudicarunt*, ut his verbis demonstraret superiorum virtutum effectum. Verum ne id quidem procedit, quoniam iustitiae, quae Stoicis erat *ἐπιστήμη ἀπονεμητικὴ τῆς ἀξίας ἐνάστω*, hoc proprium non est. Confiteamur igitur, Ciceronem minus diligenter hic distinxisse virtutum species; nam ut despicientia casuum humanorum, quia complectatur contemptum divitiarum et sic cupiditatibus moderetur, temperantiae locum teneat, non magis fieri potest. *Accidunt* „quattuor optimi“ Gzii codd. [B] et Ox. E; [adversatur A]. [Mox *in omisi secutus AB Erl.*, ut paene tamquam personae artes cogitentur.] *Eas om. Eξ*; vid. ad II, 93. *Feci mentionem* Gziius ex omnibus suis; erat *mentionem feci*; illius ordinis exempla collegit Klotzius ad Lael. p. 185 et 186.

quod intersit aut differat aliud ab alio) Davisius malebat scribi *aut quo*, Bremius, quem Beierus ad Off. I, 151 p. 299 sequitur, *audiri quo ex quod*. Atqui non dicitur, nihil esse, *quo res differant*, praeter honesta et turpia (debebat dici: praeter honestatem et turpitudinem), sed nullas res praeter haec esse, quae differentiam (ut expetendae aut fugiendae sint) habeant. Senserat iam Ernestius. Non meminerant viri optimi, et Terentium, quem Schellerus pag. 5246 testem appellat, dixisse: *haec res interest illi* et ipsum Ciceronem *ab illa ter praeter hunc locum*, Acad. II, 27 (*illa visa negant quidquam a falsis interesse*) et 83 (*visum aliud. quod ab eo nihil intersit*) et ad Att. V, 19 extr. (τὸ νμεσῶν interest τοῦ φθορεῖν). [Quod dicitur *quod — differat aliud ab alio*, non *quod differat ab alio*, de ea sive abundantia sive negligentia appellanda est, vid. ad IV, 54. Utrum *praeter* an *nisi* (B) Cicero scripserit, nemo facile dicat.]

26. *quam sint praeclare illa*) quae iam dicturus est et

iam posui, consequentia. Cum enim hoc sit extremum (sentis enim, credo, me iam diu, quod *τέλος* Graeci dicunt, id dicere tum extremum, tum ultimum, tum summum; licebit etiam finem pro extremo aut ultimo dicere) — cum igitur hoc sit extremum, congruenter naturae convenienterque vivere, 5 necessario sequitur, omnes sapientes semper feliciter, absolute, fortunate vivere, nulla re impediri, nulla prohiberi, nulla egere. Quod autem continet non magis eam disciplinam, de qua loquor, quam vitam fortunasque nostras, id est, ut, quod honestum sit, id solum bonum iudicemus, 10 potest id quidem fuse et copiose et omnibus electissimis

1. *sentis enim* — *hoc sit extremum* om. MR 2. [*telos* A] *greci telos* E (pro *τέλος* spatium C) *Graecus dicat* LPC 3. *tum summum* om. L 4. *ergo* (pro *igitur*) P *enim* LC *extremum hoc sit* E 6. [*necessario* — *fortunate viveré* om. A] *sequitur* om. P 8. *egeri* E *re egere* L 9. *de quo loquar* E

quae huic demonstrationi annectuntur particula *enim*, noto et frequenti usu, quem post Handium (Turs. II p. 379) uberiore exemplorum copia declaravi Opusc. Acad. II p. 286. Eodem modo Graeci: *τὰδε ἐπειδὴ γὰρ κ. τ. ε.* [Synt. Gr. § 196.]

Graeci dicunt) Sic [B.] mg. Crat., Eξ (Mor. *Graeci dicant*); restituit post Man. Gzjus, qui ex suis unum Gud. 2 id habere dicit. quod ante edebatur: *Graecus dicat*. Mox igitur Gzjus ex omnibus(?) suis praeter Gud. 2, qui haec omittebat; ante erat *ergo*; Oxx. omnes *enim*. [Tum *extremum hoc sit* etiam B.]

feliciter, absolute, fortunate) Similis coacervatio V Tusc. 53: *ergo omnia profluenter, absolute, prospere; igitur beate*.

potest id quidem) Hinc apodosin incipere, superius illud *id est, ut* adiungi cum explicatione ad illud: *quod autem continet* cet., dixerat Davisius, quia erratum videbat; et tamen aberravit Gzjus, de puncto maiore et minore nugans.

et omnibus electissimis verbis) In mg. repetitionum Lambinianarum annotatur, alios *lectissimis* scribere, quod communioem praestantiae laudem habet; itaque Cicero semper *lectos* et *lectissimos* viros, feminas, adolescentes nominat, non *electos* (vid. Zumptius ad Verr. II, 49, cuius notae Wesenbergius addit de Invent. I, 52; cfr. IV in Cat. 13). *Verba* quoque *lectissima* appellantur Orat. 227 loco huic simili (*optimis sententis verbisque lectissimis dicere*), et III de Orat. 150 editur: *ut abiecta atque obsoleta* (verba) *fugiat, lectis atque illustribus utatur*; sed *electis*

verbis gravissimisque sententiis rhetorice et augeri et ornari; sed consecraria me Stoicorum brevia et acuta delectant. VIII. 27. Concluduntur igitur eorum argumenta sic: Quod est bonum, omne laudabile est; quod autem laudabile est, 5 omne est honestum; bonum igitur quod est, honestum est. Satisne hoc conclusum videtur? Certe; quod enim effiebat ex iis duobus, quae erant sumpta, in eo vides esse conclusum. Duorum autem, e quibus effecta conclusio est, contra superius dici solet, non omne bonum esse laudabile;

1. *rhetorice* om. LP, cum uncis Or. 2. *consecrari*-LPMCR (P mg. *consecraria*) *delectat* C 3. *eorum* om. E 4. *laudabile esse* LPMCR (priori loco) 5. *omne honestum est* C 7. *his omnes*, Or. *vide* [A]ELPM (*vide in eo* L) *inde* R 8. *enim* (pro *autem*) E om. L

est apud Iul. Victor. p. 251 Or., quod paene aptiorem videtur habere dilectus significationem. Hic quidem I, 8 *electa* sine controversia appellantur. [Rhetoricorum ad Her. scriptor IV, 36 utrum *electissimum verbum* posuerit et paulo post *electius* an *lectissimum* et *lectius*, non constat; *affectatius* certe non dixit.] Mox *rhetorice* omittitur in deterioribus aliquot codd. (Parr. 1, 3. Gud. 2, Bas.), quorum testimonium nullum prorsus est, cum ex ceterorum (Oxx. omnium) cum bonis consensu appareat, vocem in cod. archetypo fuisse. Damnant tamen verbum Dav. et recentiores, quod vitiose abundet, cum, quidquid verbis et sententiis augeatur et ornatur, rhetorice dici necesse sit. Atqui Cato et universam formam rhetoricam (qualis a Cicerone II, 17 descripta et dialecticae contraria posita est) a subtiliore conclusionum genere seiungit et eius ornatum et splendorem significat. Mox *consecraria* in mg. Crat. et e cod. Mor. annotatur, quod tum fere editiones principem sequebantur; *consecrari* etiam $\chi\psi$. [Paulo post (27) *eorum* om. etiam B, et poterat abesse.]

Cap. VIII, 27. *Quod est bonum* cet.) Chrysippus apud Plutarchum de Stoic. Repugn. 13 p. 1039 C: *Τὸ ἀγαθὸν αἰρετόν τὸ δ' αἰρετὸν ἀρεστόν τὸ δ' ἀρεστὸν ἐπαινετόν τὸ δ' ἐπαινετὸν καλόν καὶ πάλιν τὸ ἀγαθὸν χαρτόν τὸ δὲ χαρτόν σεμνόν τὸ δὲ σεμνόν καλόν.* (His postremis respondent, quae paulo post de gloriacione dicuntur.) Easdem verborum argutias exprimit Cicero Tusc. V, 45. Paulo aliter apud Stob. Ecl. Eth. p. 126 omne bonum expetendum esse demonstratur, quod sit *ἀρεστόν καὶ δοκιμαστόν καὶ ἐπαινετόν.* Cur Tennemannus IV p. 83 has ratiunculas Zenoni tribuat, non video, quas multo veri similis est tum esse natas, cum Chrysippus contra ceteras disciplinas pugnaret. (*Laudabile esse* etiam E ψ ; *est*

nam, quod laudabile sit, honestum esse, concēditur. Illud autem perabsurdum, bonum esse aliquid, quod non expetendum sit, aut expetendum, quod non placens, aut, si id, non etiam diligendum; ergo et probandum; ita etiam laudabile; id autem honestum. Ita fit, ut, quod bonum sit, id etiam honestum sit. 28. Deinde quaero, quis aut de misera vita possit gloriari aut de non beata. De sola igitur beata.

1. quod honestum sit laudabile esse LPMCR 2. bonum aliquid, om. esse, E 3. aut expetendum om. E 4. non etiam non L ita et laudabile LP 5. id autem — bonum sit om. E 7. aut de beata C aut non de beata ceteri, Or.

honestum (priore loco) Gzius ex omnibus suis; vulgo inversum erat; in cod. Mor. *laudabile* et *honestum* sine verbo. Mire et falso Gzius narrat, in Erl. bis abesse omne.) Mox verba: *in eo vides* (χ *inde*, Eξ om.) *esse conclusum* significant, in eo argumenti conclusionem constituisse, hoc tenuisse. (*Hoc post satissime* om. cod. Mor.) [*Ex ūs* pro *ex his* cum Baitero scripsimus.]

laudabile sit, honestum esse) Verum ordinem et sententiam restituit Lambinus; confirmant Pal. 1, Mor., Spir. [B], Gud. 1; ceteri (Dav., Oxx., Gziani) ut nostri deteriores. Paulo post, si Plutarchus Chryssippi verba plene rettulit (τοιούτοις λόγοις κέχρηται), Cicero inter τὸ ἀρεστόν (*placens*) et τὸ ἐπαινετόν interposuit duo gradus, *diligendum* et *probandum*; sed sine dubio iam Graeci haec variaverant (ἐραστόν et ἀπόδεκτον sive δοκιμαστόν). Nam in Tusc. omittitur *placens*; *diligendum* (*gratum acceptumque habendum*) et *probandum* ordinem mutant; additur: *ergo etiam dignitas ei tribuenda est*. (Tres Gzii codd. dicuntur habere: *etiam non diligendum*.) [Baiterus in edit. minore: *ergo etiam probandum*; et solet sic Cicero.]

28. *aut de non beata*) Quod edebatur: *aut non de beata*, id unam hanc habet sententiam: *aut quis possit non gloriari de beata?* quamquam repeti verbum debuit. Atqui id hoc loco poni non potuit, quod postea demum ex his concluditur, gloriatione dignam esse beatam vitam. Et apertissime id, quod sequitur: *De sola igitur beata*, ostendit, ante a gloriatione ita reliqua genera vitae remota esse, ut hoc unum supersit. Erat autem vita aut *misera* aut *non beata* (nec beata nec misera) aut *beata*. Itaque necessario ita scribendum esse, ut feci, perspicui poterat, etiamsi non certissimum testimonium adesset loci gemini in V Tusc. 49: *Nec in misera vita quidquam est praedicabile aut gloriantium nec in ea, quae nec misera sit nec beata* (id est hoc loco: *Quis aut de misera aut de non beata gloriari potest?*). *Et est in*

Ex quo efficitur, gloriatione, ut ita dicam, dignam esse beatam vitam, quod non possit nisi honestae vitae iure contingere. Ita fit, ut honesta vita beata vita sit. Et quoniam is, cui contingit, ut iure laudetur, habet insigne quiddam ad
5 decus et ad gloriam, ut ob ea, quae tanta sint, beatus dici

1. *ex qua omnes dignum* E 2. *possit quidem nisi hon.* LOr. *possit quidem* (C *equidem*) *inhonestae* PMCR 3. *beata sit* (om. *vita*) L *vita fit* E 4. *si* (pro *is*) E *insigne aliquid* L 5. *ut ad ea omnes*

aliqua vita praedicabile aliquid et gloriandum ac prae se ferendum. (Hoc initium conclusionis hic non bene omittitur). — *Quod si est, beata vita glorianda et praedicanda et prae se ferenda est* (id est: *De sola igitur beata gloriari aliquis potest*). Et narrat Gzius in tribus suis codd. scriptum esse: *de non beata*; quid esset, non intellexit; Erl., Spi., Gud. 2 fuisse crederem, nisi in mea collatione de Erl. taceretur. Nunc prorsus miror, quid sit; nam aliunde nihil annotatur, nisi quod cod. Mor. [et B] et Eξ habent *aut non beata*, omissis *de*. Mox *ex quo* quis primus recte scripserit, nescio; est in ed. Ascens. 1511; codices quidem omnes: *ex qua* (mg. Crat., cod. Mor., [B.] Oxx. omnes; ceteri editores tacent).

quod non possit nisi cet.) Manifestum est, hanc assumptionem esse et sic concludi: id autem (ut gloriatioe digna sit) non potest nisi honestae vitae contingere; ergo cet. Primum igitur rectissime meliores codd., Pal. 1, Erl., Spir. [B]. particulam *quidem*, quae post *possit* in reliquis additur, excludunt secutusque Davisius est solus; nihil enim circumscribitur, nihil insignitur tamquam alteri contrarium, nec, cum simpliciter negatur, quisquam dicit: *hoc non potest quidem fieri*; vid. ad I, 70. (Lambinus in curis secundis: *ne possit quidem*.) Sed restat coniunctivus verbi modus, cuius in hac affirmatione eius, quod ad concludendum tamquam certum ponitur, ratio nulla reddi potest; nam si eum Cicero ita posuit, ut ad hanc sententiam propagaretur vis obliquae orationis a verbo *efficitur* pendentis, ipse conclusionem apertam perturbavit; illo enim, ut dixi, effecto, gloriatioe dignam esse beatam vitam, aliunde assumitur, id tantum in honestam cadere, et sic demum concluditur. Et tamen haec ipsa confusio et perturbatio aut potius multo maior manifesto tenetur infra IV, 50, ubi Cicero hanc conclusionem refellit. Tantum interdum ei, qui attendit, molestae dubitationis affert haec rerum non accurate perceptarum parum diligens elocutio. Vulgo quidem editores facillime se expediunt: tacent. Pro *nisi honestae* (sic etiam cod. Mor. [et B]) alii quoque

iure possit, idem de vita talis viri rectissime dicetur. Ita, si beata vita honestate cernitur, quod honestum est, id bonum solum habendum est. 29. Quid vero? negarine ullo modo possit, *numquam* quemquam stabili et firmo et magno

1. *dicitur* LPMCR 2. [*honeste cernitur* A] *solum bonum* L 3. *Qui vero* EOr. *quod vero* ceteri *negari nullo omnes, negari ullo* Or. 4. *numquam* om. omnes, Or. *quequam* E *quem inquam* MC *quem unquam* R *stabilis* F

codd. deteriores (quattuor Pall., Dav. tres, Oxx. Uψ, aliquot Gzii) et edd. fere veteres (etiam Vict.) *inhonestae*; emendate Manutii, Lambinus.

rectissime dicetur) Futurum (hoc significatu: dici poterit; si dictum erit, recte dictum erit) etiam e Spir. atque Eξ [AB] et ed. Crat. Gzcius restituit, et, ne rem apertissimam intellegere aliquando videretur, addidit, hunc esse sensum: „eiusmodi viri vita iure meritoque *honestae* dicetur“; immo *beata*. [Cfr. de futuri usu 75: *rectius appellabitur rex*, de imp. Pomp. 17.] Paulo ante omnes, opinor, codd. ([B,] Oxx. Eξχψ, edd. Crat. et Vict.) *ut ad ea*. Recte Manutius, Lambinus, ceteri.

29. *Quid vero? negarine — numquam quemquam* cet.) Ut est in R, plerique ante Bremium ediderunt: *Quod vero negari nullo modo possit, quem unquam stabili et firmo et magno animo, quem fortem virum dicimus effici posse cet.? nisi* quod Vict. ex C retinuit: *quem, inquam* (ut CCC apud Dav. et sine dubio alii), Dav. autem et Ern. sic interpunxerunt: *quem — dicimus, effici cet.*, recte reapse (ostenditur enim, quo uno nomine proprie appelletur, qui pluribus verbis significatus erat), sed sublata etiam specie sententiae; deest enim interrogationi verbum finitum. Superiores sic verba continuaverant: *quem stabili — animo, quem fortem virum dicimus effici posse cet.?* eosque sequitur Matthiaeus, *dicimus* scribens. Debit poni non *dicimus*, sed: *quem putamus posse?* (De praesenti tempore vid. Opusc. Acad. II p. 40.) Verum nemo, quamvis omnia Matthiaeus moliatur, huiusmodi interrogationi neganti praeposuit relativam sententiam negantem, hac forma: *Quod negari non potest, quomodo hoc fieri poterit?* ut sit: *negari non potest, hoc fieri non posse*. Sed codd. Erl., Spir. [B] *qui vero* (Bas. *quo*, ed. Marsi *quid*), deinde [AB,] Spir., mg. Crat., Mor., Gud. 2, El. 1(?). Mead., Eξ (hic contra Dav. testimonium): *quemquam* (pro *quem unquam*), a quibus reapse non discedit Erl. Hinc Gzcius, ascito e duobus infimis codd., Bas. et Gud. 1, *ullo modo*, hoc effecit: *Qui vero negari ullo modo possit, quemquam stabili — effici posse, nisi —?* eamque scripturam probavit Schuetzio, Orellio, Ottoni,

animo, quem fortem virum dicimus, effici posse, nisi constitutum sit, non esse malum dolorem? Ut enim, qui mortem in malis ponit, non potest eam non timere, sic nemo ulla in re potest id, quod malum esse decreverit, non curare
 5 idque contemnere; quo posito et omnium assensu approbato, illud assumitur, eum, qui magno sit animo atque forti, omnia, quae cadere in hominem possint, despiciere ac pro nihilo putare. Quae cum ita sint, effectum est, nihil esse
 10 malum, quod turpe non sit. Atque iste vir altus et excel-
 is, inquam, quem efficere volumus, quem quaerimus, certe et confidere sibi debet ac suae vitae et actae et consequenti

4. *decernit* LPMCR 5. *assensum approbat* P 6. [*atque forti* — magno animo om. A] 7. *eadem* (pro *cadere*) E *at* (pro *ac*) E *et ceteri* 9. *vir alter* C 12. *et suae* LPMCROr. *ac sua* E *apte* (pro *actae*) L

quorum nemo vidit, quod Bremius viderat, *neminem* dicendum fuisse; id enim contendebant Stoici, nisi constitutum esset, malum non esse dolorem, *non posse* effici fortem virum; hi editores inducunt eos contententes *posse* effici; tametsi *quemquam* dici in hac affirmatione non potest. Praesto mihi fortasse erit subtilis aliquis grammaticus, qui narret, se ab Hermanno, Beiero, Klotzio, aliis didicisse, *quisquam* pronomen ad negationem inclinare; itaque hic *quemquam* intellegi *neminem*, quo artificio nuper memini virum minime spernendum uti ad illud Terentii in *Andria* (II, 6, 3) interpretandum: *Aequae quidquam nunc quidem*. (Sensus est: *Er sagt eben so gut etwas als du, der du nichts sagst*.) Scilicet ita inclinatur, ut *queo* ad *nequeo*; quia generalius affirmat quam *aliquis*, magis ex adverso contrarium est negationi. Sed haec mittamus. Apparet, excidisse negativam vocem simillimam voci *quemquam*; eam restitui. Initio sententiae non recte iungebatur: *Qui ullo modo*, id est, *quomodo* — *ullo modo*; adhibui igitur ibi *Davisii* emendationem, ex qua apparet, unde ortum sit *nullo*. (In cod. Mor., si recte notatum est, erat: *negari etiam nullo*.)

decreverit) Sic etiam Pal. 1, Spir., Ox. χ ; restituit Gzius. Mox ac pro *nihilo* Gzius e tribus suis [AB], et recte notat, in Erl. esse *at*, sed addit infra *ac ante suae vitae* in uno esse Gud. 1. Saltem etiam in Erl. [B].

quem quaerimus, certe) Manutius et alii: *quem quaerimus certe, et cet.* Sed non minus est quaerere quam efficere velle. *Posse mali pro mali posse* Gzius etiam e Spir. [B].

et bene de sese iudicare, statuens nihil posse mali incidere sapienti. Ex quo intellegitur idem illud, solum bonum esse, quod honestum sit, idque esse beate vivere, honeste, id est, cum virtute vivere.

IX. 30. Nec vero ignoro, varias philosophorum fuisse 5 sententias, eorum dico, qui summum bonum, quod ultimum appello, in animo ponerent. Quae quamquam vitiose quidam secuti sunt, tamen non modo iis tribus, qui virtutem a summo

1. *se C. mali posse LPMR malum posse C. sapienti incidere P. sap. om. C.* 2. *id est (pro idem) E.* 3. *honeste om. E. et honeste MCR et id cum virtute est (pro id est c. v.) L.* 5. *vanas (pro varias P.)* 6. *eorum — ponerent Nonius p. 417 (appellant)* 7. *quas quamquam LPMCR Quos quamquam Or. quidem E.* 8. *his [A]ELPCOR.*

idque esse beate vivere, honeste) Sic, ut ediderat Aldus, Gruterus [ex A] et Davisius tacite, Gzjus e Gud. 2 et Bas. *Id praepositum cum quodam pondere, cui deinde adicitur ipsa res: honeste — vivere; vid. ad V, 19. In Oxx. omnibus videtur fuisse et honeste Spir. [B] ut Erl.*

Cap. IX, 30. *Quae quamquam vitiose)* [*Quae, quod antea ex uno Erl. annotatum erat, nunc constat etiam in A esse et in B (que), non recte refertur ad varias sententias, quae tamen omnes unum teneant, universe sic significatas. Pro eo, quod deteriores codd. habent, quas, Davisius et deinceps omnes Th. Bentleio suasore scripserunt quos (quod Gzjus falso in ed. Crat. esse dicit), non satis gravi de causa; nam ipsi quoque sententiarum auctores eas sequebantur. Sed in omnibus his scripturis hoc est vitii, quod illi, quorum suae quisque sententiae auctor erat, communiter varias illas sententias secuti dicuntur. Vereor etiam, ut vitiose sententiam sequi recte dicatur de ipsius sententiae vitio. Omnia recta essent, si scriberetur: Quorum quamquam vitiosa quidam secuti sunt. Sed lenius fiet: Qui quamquam vitiosa quaedam secuti sunt, ut superiora verba, exclusis Stoicis (in quos per se non minus cadunt), de solis reliquis intellegantur. Ex illo enim numero eorum, qui summum bonum in animo ponerent, aberrasse Pyrrhonem, Aristonem, Erillum Cato significat.]*

iis tribus) Epicuro, Hieronymo, Carneadi; alteri tres Polemo, Calliphon, Diodorus sunt; vid. II, 35. [De sine aliqua (cfr. 37) vid. Gr. Lat. § 494 a not. 1.] Singuli singulas e P. Fabri (apud Lambinum) emendatione editiones inde a Davisio habent; nam in codd. littera male geminata erat; uni virtuti singuli ex tribus philosophis singulas ex tribus rebus addiderant. Tum cuimodi etiam Spir. [B], cod. I. F. Gronovii

bono segregaverunt, cum aut voluptatem aut vacuitatem doloris aut prima naturae in summis bonis ponerent, sed etiam alteris tribus, qui mancā fore putaverunt sine aliqua accessione virtutem ob eamque rem trium earum rerum, quas
 5 supra dixi, singuli singulas addiderunt, his tamen omnibus eos antepono, cuiusmodi sunt, qui summum bonum in animo atque in virtute posuerunt. 31. Sed sunt tamen perabsurdi et ii, qui cum scientia vivere ultimum bonorum, et qui nullam rerum differentiam esse dixerunt, atque ita sapientem beatum
 10 fore, nihil aliud alii momento ullo anteponentem, *et qui*, ut quidam Academici constituisse dicuntur, extremum bonorum et

2. *natura* C 2. *sed etiam -- virtutem* Nonius p. 141 *mancam enim forte* L *concessione* P 4. *earumque rerum* EP 5. *singulis* (pro *singuli*) omnes *singula* LC (*singula singulis* C) *uis* LC 6. [*ante potui modo pro antepono* *cuiusmodi* A] *cuiusmodi* (pro *cuiusmodi*) E *cuiusmodi* LMR *eiusmodi* C 7. *sunt* om. MC 8. *hī* [A]L *summum bon.* E 9. *fore beatum* P 10. *anteponentem aut quidam* E *antep. ut quidam* [A]LPMCR

(ad Gell. II, 8); ceteri *cuiusmodi*; emendatum est a Lambino in curis secundis. Quod Zumptius ad Verr. V, 107 dubitare videtur, an nusquam ipsum *cuiusmodi* in codicibus legatur, ita bis scriptum est in cod. Paris. Tusculanarum.

31. *Sed sunt tamen*) Media vox excidit in pluribus codicibus deterioribus, apud Dav. El. (utro?), Mead., CCC, Ball. (neutrum Oxx. appellant), Ox. χ . Scientia bonum erat Erilli, ἀδιαφορία Pyrrhonis et Aristonis; vid. ad II, 43.

ut quidam Academici — dicuntur) Sic dicit, quod illi nullum summum bonum certa sententia defendebant. Τέλος εἶναι τὴν ἐποχὴν, Arcesilam docuisse, Sextus Empir. ait Hypotyp. Pyrrh. I, 232 (cfr. Clemens. Alex. Strom. II p. 179 Sylb.). Quae sint visa (φαρτασίαι), qui assensus (συγκαταθέσεις), quae eorum sustentatio et retentio (ἐποχή), notum vel ex Academicis Ciceronis libris. [Sed in codicum plurimorum et editionum ante Gzium scriptura (*anteponentem, ut quidam*) prorsus vitiose haec Academicorum quorundam sententia adiungitur tamquam exemplum eorum sententiae, qui ἀδιαφορίαν sequebantur. Itaque hactenus recte e codd. Erl. et Spir. [B] scriptura Gzium effecit: *aut, ut*, quo fit, ut haec tamquam forma non ita diversa adiungatur illis: *et qui nullam* cet. (Gzium ipse male enarrat.) Sed tamen *aut pro ut* saepe mendose scribitur (vid. hoc libro 49, 51, lib. I, 7, 47, 72, al.), et aptius haec tertia sententia ex aequo duabus superioribus adiungeretur; id fiet, si hanc fuisse veram

summum munus esse sapientis obsistere visis assensusque suos firme sustinere. His singulis copiose responderi solet, sed quae perspicua sunt, longa esse non debent. Quid autem apertius quam, si selectio nulla sit ab iis rebus, quae contra naturam sint, earum rerum, quae sint secundum natu- 5 ram, † tollatur omnis ea, quae quaeratur laudeturque, pru-

1. *visis* om. E *iussis* C *nisis* R 4. *quin* si P *his* LC 5. *sunt* (bis) L *sint*, *ut earum* Or. cum nota mendi 6. Post *tollatur* add. *demum* MCR *quaeritur* MCR *laudaturque* C

scripturam statuerimus: *anteponentem, et qui, ut quidam Acad. const. dicuntur, extremum cet.* Quam facile et qui ante ut qui(dam) excidere potuerit, apparet. Atque eandem omnibus litteris coniecturam fecisse O. Heinium in *Annal. Philol.* XCIII p. 252, vidi cum haec iam scripseram.] [Ita nunc 1874 scripsi.] Mox Dav. ex El. 1 et Mead. *firmiter*.

Quid autem apertius quam, si — naturam, tollatur) Sententia manifestissima est, si res eae, quae sint secundum naturam, non seligantur a contrariis et sumantur, tolli omnem virtutem, maxime τὴν φρόνησιν, quae in hoc ipso dilectu versetur. Sed non minus manifestum est, orationem non cohaerere, quae sic continuari debebat: *quam — tolli omnem eam cet.* Itaque partim excusatione utuntur anacoluthi, quae in hoc apertissimo et rectissimo progressu orationis, nulla re interposita, quae orationem avertat, minime probabilis est, partim correctione; nam Davisius scribi vult: *apertius quam quod — tollatur*, longissime a sermonis Latini huius aetatis usu discedens; (vid. *Opusc. Acad.* II p. 232); Gzius autem, cum *ut* addi vellet, hoc incredibili errore posuit ante *earum*; ita genetivus divellitur a selectionis nomine nec ipse cum ullo nomine coniungitur nec omnino sententiae umbra remanet. Et tamen Orellius secutus est; nam Ottonem quid dicam? Verum etiamsi *ut* aut post *quam* (ut est in ed. Ascens. 1511) aut (ut Th. Bentleius voluit) ante *tollatur* positum fuerit, vitiosa erit oratio; nihilo enim magis Cicero aut quisquam dixit *apertum est ut* quam *apertum est quod*; quae enim a nonnullis similia putantur exempla, ea alius generis esse, ostendi ad II, 6; ne illa quidem accipio, quae Wesenbergius prudentius delecta protulit, primum Lael. 81: *Quod si hoc apparet in bestiis — primum ut se diligant cet.*; nam ibi hoc (quod dixi) *apparet* per se dicitur quasi: *hoc fit*, et tum adiungitur *ut*, quemadmodum sequitur: *quanto id magis in homine fit natura*; deinde de *Divin.* I, 126, ubi in concludendo sic dicitur: *Ex quo intellegitur, ut fatum cet.*, ut sit: *Ex quo fit*

dentia? Circumscriptis igitur iis sentiētiis, quas posui, et iis, si quae similes earum sunt, relinquitur, ut summum bonum sit vivere scientiam adhibentem earum rerum, quae natura eveniant, seligentem, quae secundum naturam, et, quae
5 contra naturam sint, reicientem, id est, convenienter con-

2. iis quae LPMCR 4. nature eveniant E et si quae contra LPOr.
et si quae etiam contra MCR 5. sunt omnes, Or.

(sequitur), ut cet. Relinquitur molestissima dubitatio, utrum Cicero plane perturbate sic scripserit *tollatur*, quasi ante posuisset *fore*, ut aut simile aliquid, an mendum subsit eo occultius, quod neque prior pars sententiae (*quid apertius quam*) neque posterior (*tollatur* cet.) per se ullam moveat suspicionem, nec tamen quidquam reperiatur, quo illae conciliari inter se videantur posse, nisi verba saltem duo addantur (*fore ut tollatur*, ut Lambinus, aut *sequi ut*). [Fieri potest, ut Cicero scripserit: *Quid autem apertus? Nam si selectio — naturam, tollatur — prudentia. Idem Ussingio placuit.*] Demum addunt etiam Mead. et El. 1, Oxx. E (*tollatur enim demum*), ξ (*tolletur enim demum*), χψ. tres Gzii, id est, deteriorum familia, quod unde ortum sit, non video; primus omisisse videtur Aldus.

et iis, si quae) Sic Pal. 1, [B.] codd. Mor. et Scal., El. (2), Gzii, excepto Gud. 2, omnes(?). Apte significatur, comprehendī ceteras sententias, si quae sint, nec tamen affirmari, alias esse; usitatissima est autem haec coniunctio *is, si quis*, conflata definitionis relativae (*is, qui*) et illius dubiae significationis (*si quis*) forma, ut iure mirere Davisium et Bremium Th. Bentleio *iis* tollenti paruisse. Exempla aliquot habet Ramshornius p. 570 aliis intermixta; add. hic IV, 49 (*illos, si qui*), Divin. in Caec. 48, Phil. VII, 23, Off. II, 75 (*tum, si quando*), Liv. VI, 26, 6: *eo, sicubi*. Paulo ante *circumscriptis* (id est, *exclusis*) eodem modo dicitur, quo Verr. I, 43, II, 149.

vivere scientiam adhibentem — id est cet.) Formulam summi boni ascita naturae notione definitam (vid. ad 21) sic Cato ponit, ut ipsi formulae breviori praemittat uberiorem declarationem; vid. ad I, 33, de ipsa autem declaratione ad IV, 14.

et quae contra naturam) Edebatur ex deterioribus codd. et si quae, translato huc, quod supra scribi debuit; recte si susulerunt Davisius et Bremius, parentes optimis codd., Pal. 1, Mor., Scal., El. 1(?), Spir. [B]. Perinepte Cato significaret, se ambigere, num qua essent contra naturam. Tum etiam, quod addebatur post *quae*, omiserant iam Vict. et Man., tum Dav. El. 1(?) appellans, cui assentiuntur cod. Mor., Eξ, quattuor op-

gruenterque naturae vivere. 32. Sed in ceteris artibus cum dicitur artificiose, posterum quodam modo et consequens putandum est, quod illi *ἐπιγεννηματικόν* appellant; cum autem in quo sapienter dicimus, id a primo rectissime dicitur.

1. *vivere naturae* MR 3. [*epigenematicon* A] *quod autem omnes, Or.* (P mg. aut) 4. [*dicimus om* A] [*ad primo* A] *apprime* LPMCR

timi Gzii. Sed *sint* scripsi cum Ern. contra codd., quod in hac obliqua oratione, cum non genus per se constitutum significetur, sed quod illa scientia intellegatur et definiatur, indicativus non magis ferri potest quam sex versibus superius. Et praecedit *eveniant*.

32. *cum dicitur artificiose* cet.) *Artificiose* communiter dixit pro eo vocabulo, quod cuiusque artis in laudanda eius actione proprium esset. Saltationem, ut hoc exemplo utar, tum demum ita laudamus, ut arti satisfactum dicamus, cum confectam saltationem videmus; sapientiae et honestatis laus ad ipsam susceptionem et voluntatem pertinet, ut a primo ei tribuatur, effectus non expectetur, non modo ille, qui in medicina et gubernatione sit, sed ne ille quidem, qui in externa actione positus etiam in saltatoris et histrionis arte requiratur (§ 24). Omnino haec loco minus commode posita et potius cum illis, quae § 24 explicabantur, coniungenda fuisse videntur.

cum autem in quo sapienter dicimus) Secutus sum Davisii emendationem. Non solum simile hoc videtur esse debere superiori: *in ceteris artibus cum dicitur artificiose*, sed omnino quod locum non habet; nam quod Gzius enarrat: *quod attinet ad id quod*, non quaeritur, quale id sit, quod hoc nomen interdum a nobis ponatur (de qualitate huius facti), sed quomodo id in singulis actionibus ponatur. Nec, quod video nonnemini in mentem venisse, ullo modo fieri potest, ut sic intellegatur: *quod sapienter factum in aliquo homine dicitur*; unde enim participium illud? nec *in* pro *ab* recte poneretur. Itaque haec una sententia apta est: cum autem hac voce *sapienter* in aliqua re et facto laudando utimur, cet. [*Dicimus in A* errore omissum videtur.]

a primo) Hoc in Pal. 1 scriptura latere vidit Walkerus, cuius emendationem Davisius et Gzius ita laudant, ut, num qua eius scripturae vestigia in codd. fuerint, non dicant (Oxx., *Ἐξ adprime*); sed satis per se certa est et plane eam confirmat Erl. [et B]. *A primo* sic Cicero praeter eos locos, quos Schellerus citat p. 8461, dixit hic IV, 34, de R. P. II, 45 et VI, 27 (Somn. Scip. c. 8), Tusc. I, 54, Plautus Most. III, 2, 139, Terentius Phorm. IV, 2, 14 et 3, 37. Aliorum locos collegit Grono-

Quidquid enim a sapiente proficiscitur, id continuo debet expletum esse omnibus suis partibus; in eo enim positum est id, quod dicimus esse expetendum. Nam ut peccatum est patriam prodere, parentes violare, fana depeculari, quae
5 sunt in effectu, sic timere, sic maerere, sic in libidine esse peccatum est etiam sine effectu. Verum ut haec non in posteris et in consequentibus, sed in primis continuo peccata sunt, sic ea, quae proficiscuntur a virtute, susceptione prima, non perfectione, recta sunt iudicanda.

10 X. 33. Bonum autem, quod in hoc sermone totiens usurpatum est, id etiam definitione explicatur. Sed eorum

1. *sapiencia* E 2. *positum est enim* E 4. *violari* EP 5. *effecto* EMCR 6. *ut hic* E 8. *sint* L 9. *recte* LPMCR 11. *explicetur* LPMCR

vius ad Senec. de Vita Beata c. 7. Extremo capite omnes deteriores (Oxx. EUξχ) recte sunt iudicanda; primus emendavisse videtur Marsus.

Cap. X, 33. *Bonum autem — explicatur*) Sic (pro *explicetur*) etiam Pal. I et Spir. [B] restituitque post Th. Bentleium Gzius; narrat Cato, quid fieri apud Stoicos soleat, ut § 50: *Deinceps explicatur differentia rerum*. Eo minus offensionis habet, quod, tamquam Stoicos appellarit, subicit eorum, in quo Ernestius haerebat, alii autem ita se expediunt, ut hoc pronomen eodem modo poni putent, atque *illi*, quo saepius Cato in Stoicis demonstrandis utitur. Mire hoc demum loco, constituto iam summo bono et demonstrato, nihil esse bonum, nisi quod honestum sit, ipsa boni notio attingitur et eius origo. Sed, ut ad II. 4 iam dixi, ipsi Stoici huic notioni a prima origine repetendae et constituendae minorem, quam debebant, operam impendisse videntur nec eius pertractationem in totius disciplinae descriptione praecipuo loco posuisse. Itaque non satis id consequantur, quo ipsa haec explicatio (maxime § 34) spectat, ut perspicue ostenderent, bonum, quod ethice diceretur, quod illi solum bonum appellabant, quomodo ab illo bono, quod alio modo diceretur, differret et qua ex parte cum illo consociaretur. Ex definitionibus autem boni Stoicis, quae conservatae sunt, aliae tantum huius notionis cum alia non magis explicata nexum significant, ut illa communis, ἀγαθὸν εἶναι ὡφελείαν ἢ οὐχ ἕτερον ὡφελείας (Sext. Emp. Pyrrh. Hypotyp. III, 169, adv. Eth. 22, Diog. VII, 94), aliae tantum adiunctum quiddam huic notioni, et quod consequens sit, exprimunt, ut illae, quae apud Sext. Empir. Hypotyp. III, 172 et adv. Eth. 30 ponuntur

definitiones paulum oppido inter se differunt, et tamen eodem spectant. Ego assentior Diogeni, qui bonum definiert id, quod esset natura absolutum. Id autem sequens illud etiam, quod prodesset (ὠφέλημα enim sic appellemus), motum aut

1. [oppido A] 2. ergo E 3. [esset enatura A] esse a natura E
4. ophelem [A]EPM ophelen C ophel'on R

(ἀγαθὸν τὸ δι' αὐτὸ αἰρετὸν ἢ τὸ συλλαμβανόμενον πρὸς εὐδαιμονίαν ἢ τὸ συμπληρωτικὸν εὐδαιμονίας); illa autem, quae apud eundem Sextum praeterea utroque loco explicatur (Hypotyp. III, 171, adv. Eth. 31 sqq.) quaeque etiam apud Diogenem illo loco et apud Stobaeum (Ecl. Eth. p. 96) commemoratur, non boni definitio est, sed rerum bonarum enumeratio et divisio, quae alia forma exponitur apud Ciceronem § 55. Itaque quae vim et naturam notionis propius attingere conetur, ut Diogenis Babylonii, quam Cato ponit, una praeterea superest, paulum oppido differens nec tamen (ut a nonnullis dici video), eadem, apud Diog. Laërt. l. c.: τὸ ἀγαθὸν τὸ τέλειον κατὰ φύσιν λογικοῦ ὡς λογικοῦ.

paulum oppido inter se differunt, et tamen) DAVISIO tamen non recte positum videbatur, quod, cum iam verba *paulum oppido* ad minuendam differentiae vim pertinerent, non esset huic contrarium illud *eodem spectant*. Praesto est Gzius, qui narret, *paulum oppido* esse *ein wenig sehr*; habemus igitur Catonem irradientem magnum Stoicorum in bono definiendo dissensum; aliter enim illud intellegi non potest. Comparat autem *parum admodum, parvo admodum plures*, quorum illud nemo dixit, hoc Livius (X. 45, 11) contrario significatu. Sed bene res habet; neque *oppido differre* quisquam dixit neque *paulum* addidit alteri adverbio gradus definiendi causa, diciturque *paulum oppido*, ut *pauci admodum, multum admodum*, hoc est. *admodum multum*. Tantummodo Cato brevitate quadam simul et differentiam esse significat (*paulum differunt*), ad quam significationem aptum est *sed* initio positum, et minuit (*oppido paulum*); itaque vocem tamen non ad hoc posterius: *oppido paulum* rettulit, sed ad prius illud: *sed — differunt*. Mox coniunctivus *definiert* (pro quo Ern. e Dav. coniectura: *definiit*) videtur causalem significationem habere, et tamen obscurissimam, vix ut appareat; nam cum non ostendatur, quo haec definitio ceteras vincat, minime hoc simile est, ut hoc utar, ei, quod II Acad. 32 dicitur: *Naturam accusa. quae in profundo veritatem abstruserit*.

Id autem sequens illud etiam, quod cet.) Sequens Diogenes hanc definitionem et in ea perstans, cum bonum definisset *natura*

statum esse dixit e natura absoluto. Cumque rerum notiones

1. *absoluta omnes notiores E*

absolutum, etiam illud, quod prodesset, definivit *statum e natura absoluto*. Bonum est virtus et eius species, velut φρόνησις, status autem et motus (actio) is, in quo virtus inest, ὠφέλημα dicitur, id est, status habenti et aliis utilis, et infra § 69 et apud Stobaeum Ecl. Eth. p. 140: Αἰρετὸν μὲν ἀγαθὸν πᾶν (male Heerenius τὸ πᾶν), αἰρετέον δὲ ὠφέλημα πᾶν, ὃ θεωρεῖται παρὰ τὸ ἔχειν τὸ ἀγαθόν (spectatur bonum habendo; sine causa Heer. παρὰ τοῦ ἔχειν), διὸ αἰρούμεθα μὲν τὸ αἰρετέον, οἷον τὸ φρονεῖν, ὃ θεωρεῖται παρὰ τὸ φρόνησιν ἔχειν, τὸ δὲ αἰρετὸν οὐχ αἰρούμεθα. Add. p. 158: ὠφέλημα οἷον τὸ φρονεῖν, τὸ σωφρονεῖν. Verbum ipsum ὠφελεῖν Diogenes (VII, 104) ait definiiri a Stoicis κινεῖν ἢ ἴσχειν κατ' ἀρετήν, βλάπτειν δὲ κινεῖν ἢ ἴσχειν κατὰ κακίαν (Stob. Ecl. Eth. p. 188 tantum ἴσχειν κατ' ἀρετήν habet). Iam cum ἀρετή, hoc est, ἀγαθὸν Diogeni esset τὸ τέλειον κατὰ φύσιν aut φύσει (sic enim reddamus *natura absolutum*), ὠφελεῖν erat ei κινεῖν ἢ ἴσχειν κατὰ τὸ τέλειον κατὰ φύσιν (φύσει). Nam mire interpretes iam inde a Lambino et Davisio, etiam Beierus ad Offic. III, 11 p. 201, aberrant, vocem *sequens* pro accusativo accipientes et coniungentes *id sequens*, ut huic superaddatur *illud etiam, quod cet.*, nec animadvertunt, barbarum esse *id sequens*, in quo *id* aut pro articulo esse (τὸ ἐπόμενον) aut pro demonstratione (*sequens illud*). Sed haerent in *etiam*; itaque fere enarrant, ut Bremius, Beierus, Otto, quasi sit: *quod etiam prodesset*, et gradum aliquem hunc faciunt, ut ὠφέλημα sit ἐπιγέννημα boni. Atqui ὠφέλημα Stoicis non ἐπιγέννημα erat, sed ipsa virtus, quatenus habetur; ἐπιγεννήματα bonae actionis erant χαρὰ et εὐφροσύνη (Diog. VII, 94). Unus praeter Th. Bentleium Gzizus *sequens* recte accepit, casu; nam reliqua omnia perturbavit, primum *etiam* delens, ut fecerant Manutius et Lambinus (apud Marsum est *i.*, quo compendio notatur *id est*), deinde ὠφέλημα mutans in ὠφέλειαν, et Stoicos aliter dixisse negans, qui ὠφέλειαν ipsum bonum appellabant. Codd. ait habere aut *ophelen* (Ox. γ) aut *ophelen*; [illud bonos habere, apparet ex AB Erl.]; Grut. et Dav. tacent. Marsus et Iunt. *ophelon*, Crat. ὀφειλήν (sic); recte primus, opinor, Victorius. [ὠφέλημ' facta elisione vix Cicero scripsit.]

e natura absoluto) Sic verissime Bremius, quem recentiores sequuntur; est enim, ut superiore annotatione exposui, κίνησις ἢ σχέσις κατὰ τὸ φύσει τέλειον. *Natura absoluta* neque ullum habet in hac Stoicorum disputatione locum neque in hac Diogenis definitione, quae superiorem illam boni constitutionem in

in animis fiant, si aut usu aliquid cognitum sit aut coniunctione aut similitudine aut collatione rationis, hoc quarto, quod extremum posui, boni notitia facta est. Cum enim ab iis rebus, quae sunt secundum naturam, ascendit animus

1. animis fiant fiant usu aliquid E 3. quod est extremum C bonum omnes [noticia A] notio ELOr. 4. his LC

se continere debet. Error librarii coniungentis *e natura* et ei accommodantis *absoluta* perspicuus est. Nec in hac interpretatione formulae Graecae durior, quam quae ferenda sit, haec coniunctio videri debet: *e natura absoluto*, inter *e* et *absoluto* alio interposito ablativo, cum ex sententia proxima superiore perspicuum sit, *natura absolutum* unam esse notionem ac pro una voce poni. Si Cicero sic dixisset: *ex eo, quod esset natura absolutum*, minus breviter apteque vertisset. [Magis perspicua, sed tamen eiusdem formae haec sunt: ad Fam. XII, 30, 7: *cum ignominia dignis*; de Fato 5: *in brumali die natis*; Phil. II, 114: *in regnum appetentem*. Nam poëtas omitto. Cfr. Adv. Crit. II p. 514.]

Cumque rerum notiones cet.) Eandem varietatem originis notionum commemorant Sextus Empir. adv. Mathem. III, 40 et IX, 393 sqq. et, qui plures species partitionibus effectas enumerat, Diogenes VII, 52—53. Sextus igitur priore loco sic: *Καθόλου τε πᾶν τὸ νοούμενον κατὰ δύο τοὺς πρώτους ἐπινοεῖται τρόπους· ἢ γὰρ κατὰ περίπτωσιν ἐναργῆ (hanc altero loco ἐπέλασιν τῶν ἐναργῶν appellat) ἢ κατὰ τὴν ἀπὸ τῶν ἐναργῶν μετάβασιν. καὶ ταύτην τρισὴν ἢ γὰρ ὁμοιωτικῶς ἢ ἐπισυνθετικῶς ἢ ἀναλογιστικῶς. Addit deinde exempla. Cicero, ut Diogenes, primam divisionem duorum summorum generum omittit; *περίπτωσιν*, id est, rerum in sensus incursum minus accurate et perspicue *usum* interpretatus est, melius *coniunctionem ἐπισύνθεσιν* (Diog. *σύνθεσιν*), quae est, cum duae *φαντασίαι* conflantur, *similitudinem ὁμοιότητα*, ut cum ex imagine Socratis ipsius Socratis notio concipitur, *ἀναλογίαν* autem *collationem rationis*. Comparandus iam Senecae locus in Ep. 120, 4, ubi quaerit, *quomodo ad nos prima boni honestique notitia pervenerit. Quidam, inquit, aunt nos in notitiam incidisse, quod est incredibile, virtutis alicui speciem casu occurrisse. Nobis videtur observatio collegisse et rerum saepe factarum inter se collatio; per analogiam nostri intellectum et honestum et bonum putant.* (Sic recte Schweighaeuserus e codicibus: *nostri*, id est, *Stoici putant bonum intellectum esse analogiam.*) [Visu de *φαντασίᾳ* non Ciceroniane diceretur; nec pro *περίπτώσει ἐναργεῖ* substitui *φαντασίᾳ* poterat.]*

hoc quarto, quod extremum posui. boni notitia) Sic Lambinus

collatione rationis, tum ad notionem boni pervenit. 34. Hoc autem ipsum bonum non accessione neque crescendo aut cum ceteris comparando, sed propria vi sua et sentimus et appellamus bonum. Ut enim mel, etsi dulcissimum est, suo
5 tamen proprio genere saporis, non comparatione cum aliis dulce esse sentitur, sic bonum hoc, de quo agimus, est illud quidem plurimi aestimandum, sed ea aestimatio genere

1. cum E 6. agitur L 7. existimandum L ea estimatione E

in curis secundis correxit, quod in codice archetypo scriptum erat: *posui bonum notitia*; librarius *bonum* accommodavit ad *quod extremum*. Requiritur *boni*, senserat, qui in cod. Scalig. et El. I scripsit: *posui bonum, boni*, et qui in E^ξ: *bonum, eius*. (Aldus *bonorum notitia*.) Sed quod praeterea Gzius ex Spir. [B] et Erl. edidit *notio*, correctam videtur a librario Ciceronis inconstantia, qui bis *notionem*, medio loco *notitiam* dixit, quo vocabulo non raro pro altero utitur, velut V, 60.

34. *non accessione neque crescendo*) Quos „codices plures“ atque pro *neque* habere Gzius dicat, nescio; *neque* eo modo ponitur, quo ad I, 30 dixi; nam una notio duobus verbis exprimitur. Sed minus recte Davisius hic significari putat, omnia bona aequalia esse; stultissime Gzius sic enarrat: *non usu (per accidens)* (!) *neque coniunctione aut similitudine*, qui satis declarat, quae esset *περίπτωσης*, quae *ἐπισύνθεσις*, quae nomina ponere non veretur, se omnino ignorasse. (Et belle Cato, cum dixisset, quomodo ad boni notionem perventum esset, adderet: Hoc autem ipsum bonum, quod quarta ratione intellectum dixi, non intellectum est una ex tribus prioribus rationibus.) Postquam Cato exposuit, a primis naturae ad boni notionem collatione rationis ventum esse, cavet, ne quis hoc ita interpretetur, ut in eodem genere, in quo prima natura sint, bonum esse putet, tantummodo accessione aliqua et gradu (haec est enim *comparatio*) ab illis differens, et aestimationem maiorem illam quidem, sed eiusdem generis habere. Itaque sic ascendi illa collatione rationis dicit, ut posterius et superius (bonum) ab inferiore et priore (primis naturae) genere, non gradu differat. Nec tamen facile Stoici se ex his angustiis expediebant, in quas inciderant, cum omnium notionum a sensibus originem repeterent, et magis affirmando rem praecidebant. Nam cum *ἀναλογία* illa sive collatio rationis esset aut *ἀξιοτική* aut *μειωτική* (Sext. Emp. adv. Math. II. c. 11. c. 12.), non sane apparet, quomodo ea quidquam inveniri potuerit genere differens.

valet, non magnitudine. Nam cum aestimatio, quae ἀξία dicitur, neque in bonis numerata sit nec rursus in malis, quantumcumque eo addideris, in suo genere manebit. Alia est igitur propria aestimatio virtutis, quae genere, non crescendo valet. 35. Nec vero perturbationes animorum, quae 5

1. [axia A] 2. dicit E bonis natura sit C non rursus C neque rursus Or. nec risus [A]EP (mg. rursus)

aestimatio, quae ἀξία dicitur) quae tribuitur rebus iis, quae secundum naturam sunt, propter quam seligendae sunt et tamen in mediis et indifferentibus relinquuntur; vid. 20.

35. Nec vero perturbationes cet.) Totum hoc de sapiente perturbationibus vacuo neque cum iis, quae praecedunt, neque cum iis, quae sequuntur, admodum perspicue cohaeret nec apte interpositum videtur. [Videtur Cicero caput in plena ethicae Stoicorum expositione excerpti sibi oblatum loco incommodo interposuisse. Nam quod Bakius ad Cic. de Legg. p. 262 haec eicienda putat, neque causa interpolationis fingi ulla potest et singula prope verba Ciceronianam notam impressam habent. Nec multo arctius cum ceteris cohaerent, quae § 49 de divitiis interponuntur.] Verba autem vulgo sic scribebantur, ut parenthesi includerentur haec: quae Graeci — vitiosa declarari videtur (ab aliis: poteram — videtur), tum sequerentur illa: nec eae (hae) perturbationes — moventur. ubi absolvi putabatur oratio interrupta, deinde adiungerentur reliqua: omnesque — elationem voluptariam, et ibi plene interpungeretur. Nec quemquam haesisse video nisi Lambinum. Et tamen quam multa vitiosa! Primum, qui sententiam interruptam absolvit, numquam eam particulam copulativam (nec) repetit, qua ea ab initio superiori orationi adiuncta est; sententia enim revocatur, non illa adiuncto, et, si nec ponatur, id necessario ea, quae subiciuntur, proximis, id est, parenthesi annectat. Non igitur nec eae dicendum erat, sed: eae igitur — non aut simili modo. Deinde apparet, interrumpi hic primariam sententiam de perturbationibus interposita explicatione nominis earum et generum. Itaque ea demum finita, oratio ad propositum redire potest. Atqui ea minime ibi finitur, ubi illa: nec eae cet. ponuntur, sed continuatur his verbis: omnesque cet.. et postquam dictum est, quo nomine utendum sit, deinde genera dividuntur. Itaque perversissime in mediam hanc progressionem sententiarum illa intericiuntur: nec eae cet. Nec, quod putant, ea continent primariae sententiae absolutionem. Neque enim primarium est, perturbationes non natura moveri, sed sapientem iis vacare. Id et

vitam insipientium miseram acerbamque reddunt, quas Graeci $\pi\acute{\alpha}\theta\eta$ appellant, poteram ego, verbum ipsum interpretans, morbos appellare, sed non conveniret ad omnia; quis enim

1. et acerbam L grece pathe [A]E 3. conveniet [A]ELMCR

totius loci exitus ostendit et initium, ubi huic sententiae contrarium ponitur: *quae vitam insipientium miseram reddunt*. Deinde autem idem illud paulo post ponitur plenius: *perturbationes autem* cet., et ita ponitur, ut omnino ante dictum esse nequeat. Quis enim, cum aliquid iam plene dixerit, deinde pauca non contraria posuerit, sed addiderit (*omnesque*), illud sic iterat, tamquam transeat ad aliud: *perturbationes autem* cet.? Manifestum est igitur, explicationem illam perturbationum, quae incipit ab his verbis: *quas Graeci* cet., non interruptam sic decurrere, ut generum divisioni adiungatur originis notatio (*perturbationes autem*), deinde huic extremae parti ipsum illud adiungi et concludi, quod initio dicere Cato instituisset: *itaque his sapiens* cet. Itaque oratio initio abrupta omnino non absolvitur eadem forma, sed id, quod interiectum erat, sensim in idem exit. Illa autem verba: *nec eae — moventur* non a Cicerone scripta sunt ineptissimo loco, sed ab aliquo, qui primariam sententiam conatus est indicare et institutam absolvere, nec tamen satis attendit. (Lambinus: *nec hae igitur* et postea: *perturbationes, inquam, nulla* cet.) Erunt, qui putent, ipso illo autem (post *perturbationes*) sententiam initio institutam revocari, auctoreque utantur Handio in Tursell. I p. 569. Sed rectissime Beierus iudicarat, numquam sic poni *autem*, quae particula id, quod proxime praecessit, continuat, etiam contrario adiungendo; contra *sed* ea, quae interposita sunt, sic abrumpit, ut, illis relictis, oratio ad primam sententiam redeat. In libro I de Off. 153, quo loco Handius utitur, eadem prorsus est forma orationis, quam hoc loco declaravi. Incipit Cicero de sapientia dicere; intericit admonitionem de prudentia; huic ipsi admonitioni et prudentiae definitioni ex contrario (*illa autem sapientia*) sapientiae definitio adiungitur: huic annectitur, non ad initium redit, primaria sententia: *ea si maxima est* cet.; ipsum initium orationis: *Princepsque* cet. nusquam grammatice absolvitur. Qui in verbis *illa autem* eo rediri putant, illi statuunt, ab initio Ciceroni tamquam primum propositum fuisse hoc loco sapientiam definire. At omnis eius oratio eo spectat, ut ostendat, etiam ex sapientiae notione sequi, ut communitatis officia maxima sint.

sed non conveniret) Sic, opinor, primi Manutii et Lambi-

miseriçordiam aut ipsam iraciindiam morbum solet dicere? at illi dicunt *πάθος*; sit igitur perturbatio, quae nomine ipso vitiosa declarari videtur; [nec eae perturbationes vi aliqua naturali moventur;] omnesque eae sunt genere quattuor, partibus plures, aegritudo, formido, libido, quamque 5 Stoici communi nomine corporis et animi *ἡδονήν* appellant, ego malo laetitiam appellare, quasi gestientis animi elationem voluptariam; perturbationes autem nulla naturae vi commoventur, omniaque ea sunt opiniones ac iudicia levitatis; itaque his sapiens semper vacabit. 10

XI. 36. Omne autem, quod honestum sit, id esse propter se expetendum, commune nobis est cum multorum aliorum philosophorum sententiis. Praeter enim tres disciplinas,

1. *miseriçordiam* om. E, spatio vacuo. *appellare solet* (pro *sol. dic.*) L 2. [*pathos* A] *sic igitur* R 3. *ipso vitiosa* om. E *declari* E *nec — moventur* sine uncis Or. *hae* (LP)ROr. (*hee* C) 4. *omnesque hec* E *omnesque hae* LPCR (*hee* C) *omnesque* Or. [A, sed rasura sequitur unius vocabuli.] 5. *firmido* E *fortitudo* L *libido formido* MR *quamquam* R 6. [*hedonē* A] 7. *dationem* (pro *elationem*) C 9. *iudicia* P mg. 10. *is* LR *is* C 11. [*omnem autem* A] 13. *sententiis philosophorum* L

nus, tum Gruterus; nam superiores *conveniet*, ut codd. Davisii sex. tres optimi Gzii [B]; (Par. 3, Eξ(?), ceteri Gzii *convenit*); conditionale tempus necessarium est propter *poteram*.

omnesque eae) Edebatur *hae*. Omisit Dav. et recentiores pronomen (contra omnes Gzii codd.), quia praecederet *hae perturbationes*. Nunc apparet, etiam necessarium esse, cum a genere ad species transeat. De definitione voluptatis sive laetitiae vid. ad II, 13. Ipsa divisio vel e Tusculanarum libro quarto notissima est.

omniaque ea sunt opiniones ac iudicia levitatis) *Omniaque ea* neutro genere non potest absolute dictum esse, cum praecedat proxime unum totius rei nomen (*perturbationes*), sed propter praedicatum; relatum est igitur non ad propius nomen (*opiniones*), sed ad remotius, quod Cicero dignitate praestare voluit (*iudicia*), cuius formae in hac accommodatione subiecti ad subsequens praedicatum aliud exemplum non habeo. (De praedicati genere ad remotius relato, ut I Legg. 1 *lectus ad lucum*, non ad *quercum* refertur. distincte exposuit Wesenbergius in Observv. Critt. in orat. pro Sest. p. 13 sq.)

Cap. XI, 36. *Praeter enim tres disciplinas*) Minus accurate tres sententiae tribus disciplinis tribuit; neque enim disciplinae

quae virtutem a summo bono excludunt, ceteris omnibus philosophis haec est tuenda sententia, maxime tamen his, qui nihil aliud in bonorum numero nisi honestum esse voverunt. Sed haec quidem est perfacilis et perexpedita de-
 5 fensio. Quis est enim aut quis umquam fuit aut avaritia tam ardenti aut tam effrenatis cupiditatibus, ut eandem illam rem, quam adipisci scelere quovis velit, non multis partibus malit ad sese, etiam omni impunitate proposita, sine facinore quam illo modo pervenire? 37. Quam vero utili-
 10 tatem aut quem fructum petentes scire cupimus, illa, quae

2. Post *his* add. *Stoicis* omnes, Or. cum uncis (in pro *his* C) 4. *haec* om. E *expedita* E 6. *et eandem* E 7. *ipsam rem* R *quamquam adipisci* [A]ELP 8. *proposita* E 9. *facinere* E

hae fuerunt, nisi Aristippi et Epicuri, quos Cicero ibi in una sententia ponit; Hieronymum nulla secuta est familia; tertiam illam sententiam Carneades disputandi causa proposuerat, non quam ipse constanter teneret, nedum Academicorum secta.

maxime tamen his, qui) Codices omnes *his Stoicis qui* (unus apud Manutium ut C *tamen in Stoicis qui*) Non potest ullo modo huic circumlocutioni (*his, qui* cet.), qua etiam causa continetur, ipsum nomen interponi; sic enim *hi Stoici* ab aliis quibusdam Stoicis seiungentur. Vocem subditiciam post Lambinum multi damnarunt. [Quod Lachmannus ad Lucret. p. 231 *his* tollit ut ortum ex scriptura *istocicis*, nullum eius scripturae in hoc nomine in his libris ceterisque Ciceronianis de philosophia vestigium est mendorumve inde ortorum; contra additamentorum huiusmodi, cuiusmodi *Stoicis* est, exempla non rara sunt.] Mox *haec defensio* est, quae hanc rem defendit, *huius rei*; vid. ad II, 66. Tum *expedita* etiam Spir. [B], Gud. 1, Eξ, quod verum esse potest; nam etiam in Tusc. II, 30 optimi codd. (Par., Guelf. 1) habent *perexigua et minuta*; ad Q. Fr. I, 1, 18: *dilectus percautus et diligens*; ibd. II. 15 a [13], 3: *persalse et humaniter*; ad Att. quoque XIV, 12, 2 certiore auctoritatem habet *perhonorifice et amice*. [De Or. II, 218, Brut. 224, Verr. IV. 59, ad Fam. XIII, 21. 1.] Repetitur tamen saepe *per* (N. D. I, 1, R. P. I. 18, de Orat. I, 205, Brut. 158), et pro Cael. 50 servatur in optimis codd., abest a deterioribus. [Pro Planc. 58, ad Fam. XV, 2, 5. Itaque nunc A secutus sum; antea Erl. et Spir. parueram.]

eandem illam rem, quam) Mendose Pall. 1, 2, 4, Ox. U, tres optimi Gzii [B] *quamquam*; relativum requirit tota orationis forma. (*Ipsam* quaedam edd. vett., *illam* mg. Crat.)

occulta nobis sunt, quomodo moveantur quibusque de causis ea versentur in caelo? Quis autem tam agrestibus institutis vivit aut quis contra studia naturae tam vehementer obduruit, ut a rebus cognitione dignis abhorreat easque sine voluptate aut utilitate aliqua non requirat et pro nihilo putet? 5 aut quis est, qui maiorum, aut Africanorum aut eius, quem

1. *quomodo moveantur* om. E *quo moveantur* LPMCR 2. *versantur* [A]LPMC 3. *obduravit* omnes 4. *cognitu* C 5. *aut pro nihilo* E

37. *quomodo moveantur*) Sic Pall. (omnesne?), Par. 2, Εξχψ, Gzii, excepto Gud. 2, omnes, et sic iam edit. a. 1480. *Quo* Vict. et quidam alii; vid. ad II, 53. [B ut Erl.] Hoc studium rerum caelestium cognoscendarum in hac re solet commemorari; cfr. II, 46. Sed ut nunc scribitur, his verbis: *illa, quae occulta nobis sunt (moveantur)* corpora caelestia describuntur; atqui illa occulta minime sunt. Hoc post Dav. intellexit Bremius, qui scripsit: *quomodo moveantur astra*. Sensit igitur illud: *scire cupimus illa, quae — sunt*, generaliter dici, tum exempli loco alterum adiungi; sed correctio nullam probabilitatem habet. Praeterea Dav. intellexit, non vacare tautologiae crimine haec: *quomodo moveantur quibusque de causis versentur*, quae Bremius non bene excusat. Codd. Pall. omnes, Dav., Oxx. EUχ *versantur*. [B cum Erl. *versentur*.] Videtur Cicero scripsisse: *quomodo moveantur quibusque de causis ea, quae versantur in caelo* (id est, corpora caelestia). Pro *moveantur* cod. Scal. et El. 1 *novantur*.

obduruit) Correctionem hanc habent cod. El. (1), Εξ, tenueruntque fere editores inde a Crat. praeter Vict. et Grut. (iam a. 1480; *obduravit* mg. Crat.). Totiens Cicero forma huius significationis propria usus est, adeo nulla ne apud alios quidem inconstantiae vestigia sunt (nisi quis imperativo *obdura* absolute a poëtis posito aliquid tribuit), ut vix dubitari possit, quin unius litterae mendum codex arch. habuerit. Tum *cognitu* ad Lamb. et Grut. propagatum erat, contra codd. (Dav., Oxx., Gzii).

maiorum, aut Africanorum aut eius cet.) Recte et maiores communiter appellantur et primum locum tenent Africani; id ambigi potest, in exemplis generi subiungendis rectene sic *aut — aut* ponatur, quasi divisio sit. Scribendum videtur: *ut Africanorum*, quod iam Gzio in mentem venit. [Quod Alanus *Maximorum* pro *maiorum* scripsit, neque abesse generalis notio potest nec sic *Maximi* (quod commune nomen familiae est) appellantur ut Africani; longe aliter Cat. 13 *Scipiones aut Maximi*.] *Proavum* Catonis censorium illum non, ut Manutius putavit, minus

tu in ore semper habes, proavi mei ceterorumque virorum fortium atque omni virtute praestantium facta, dicta, consilia cognoscens nulla animo afficiatur voluptate? 38. Quis autem honesta in familia institutus et educatus ingenue
 5 non ipsa turpitudine, etiamsi eum laesura non sit, offenditur? quis animo aequo videt eum, quem impure ac flagitiose putet vivere? quis non odit sordidos, vanos, leves, futiles? Quid autem dici poterit, si turpitudinem non ipsam
 10 per se fugiendam esse statuemus, quo minus homines tenebras et solitudinem nacti nullo dedecore se absterneant, nisi eos per se foeditate sua turpitudine ipsa deterreat? Innumeraabilia dici possunt in hanc sententiam; sed non necesse est. Nihil est enim, de quo minus dubitari possit, quam et honesta expetenda per se et eodem modo turpia per se esse
 15 fugienda. 39. Constituto autem illo, de quo ante diximus, quod honestum esset, id esse solum bonum, intellegi necesse est, pluris id, quod honestum sit, aestimandum esse quam illa media, quae ex eo comparentur. Stultitiam autem et

1. [*habes om. A*] [*ceterorum, om. que, A*] 6. *quamvis animo C et flagitiose E* 8. *poterat LMCR ipsam non E* 9. *statueremus LPMR statuerimus C* 10. *delectore E* 12. [*non om. A*] 13. *enim est R quam om. C* 14. *per se ipsa esse L* 15. [*custodito A*] 16. *sit LPMCR* 17. *id om. LP* 18. *aut (om. et) C*

proprie, sed recte appellari, intellegitur ex iis, quae Gellius XIII, 19 (20) tradit.

38. *dici poterit, si — statuemus* Poterit iam Marsus, Crat., Lambinus, Gruterus ex aliquot Pall., Eξ, Spir. [B]. *Statuemus* cod. Mor., Grut. et recentiores ex iisdem Pall., Spir. [B], *statueremus* (propter *poterat*) Parr. tres, Ball. Mead., E, aliquot Gzii, pars edd. veterum; hinc *statuerimus* CCC et aliae editiones, Lambinus. Davisio Walkerus persvasit haec verba: *si turpitudinem — statuemus* tollenda esse, quod eadem sententia contineretur iis, quae sequuntur: *nisi eos — deterreat*. Repetitur et propius ad rem accommodatur condicio eo modo, de quo ad I, 7 dictum est; cfr. Wopk. Lectt. Tull. p. 55.

39. *quod honestum esset* Sic etiam Pall. 1 et [B et] quattuor Gzii codd.; Gud. 2 verbum omittebat. Edebatur ante Gzium *sit*. Cicero rettulit ad *diximus* (§ 26 sqq.). Quod sequitur: *media, quae ex eo (honesto) comparentur*, eo pertinet, quod honestum est omnia facere. ut prima naturae consequamur; itaque virtus ea comparat seligendo.

timiditatem et iniustitiam et intemperantiam cum dicimus esse fugienda propter eas res, quae ex ipsis eveniant, non ita dicimus, ut cum illo, quod positum est, solum id esse malum, quod turpe sit, haec pugnare videatur oratio, propterea quod ea non ad corporis incommodum referuntur, 5 sed ad turpes actiones, quae oriuntur e vitiis. Quas enim *κακίας* Graeci appellant, vitia malo quam malitias nominare.

XII. 40. Ne tu, inquam, Cato, verbis illustribus et id, quod vis, declarantibus! Itaque mihi videris Latine docere philosophiam et ei quasi civitatem dare; quae quidem adhuc 10

1. *temeritatem* (pro *timiditatem*) omnes, Or. 2. *fugiendum* E *fugiendam* ceteri *proveniant*, corr. *eveniant* E 3. *illo*, quo EOr. 4. *videtur* L 5. *commodum* E 7. [*cacias* A] *Graeci κακ.* LPMCRor. 8. *haec tu* LPMR

Stultitiam autem et timiditatem) Sic Bremius, Guyetum sequens, vere et necessario scripsit pro eo, quod in codicibus est: *et temeritatem*. Apertum est enim enumerari quattuor vitia, quae quattuor primis virtutibus contraria sint; itaque requiritur, quae fortitudini contraria est, *δειλία* (vid., si tanti est, Stob. Ecl. Eth. p. 104, Diog. Laërt. VII, 100); ea ignavia appellatur (I, 50) sive timiditas (IV, 53), saepe etiam utroque nomine (I, 49). Temeritas eadem est, quae stultitia (I, 50). Nam quod Gzizus fortitudini duo vitia contraria esse vult, unum, quod defectu peccet, ignaviam, alterum, quod excessu, temeritatem, primum ea audacia est, non temeritas, etsi haec saepe audaciae comes est, deinde hoc totum ad Stoicos omnino nihil pertinet et ad hanc quadripertitam vitii divisionem. Stultitiae nomen librario non attendenti alterum simile sub calalum subiecit. (Beierus ad Off. I p. 335, vera et aperta correctione non contentus, temere plura mutat.) *Fugienda* Manutii, tum Gruterus tacite et recentiores; firmat Spir. [?]; nam ceteri Gziani et Oxx. [B] *fugiendam*; pluralem postulat, quod subicitur, *ex ipsis*.

cum illo, quod positum est) Etiam Spir. [B] *quo*, et recepit Gzizus manifestum mendum, ortum ex *illo*. Latine non dicitur: *Hoc* (ablativo casu) *ponitur illud et illud*. Mox *κακίας* Graeci etiam Gud. 1 [B]. De *κακίας* et vitii et malitiae nominibus eadem, quae hic, exponuntur Tuscul. IV, 34.

Cap. XII, 40. *Ne tu*) Sic Pal. 1, mg. Crat., cod. Mor., Spir. [B], edd. inde a Lambino. Oxx. et Gzii reliqui ut nostri deteriores. Ut *Latine scire* dicitur, sic etiam *docere aliquem Latine* et *discere* et *oblivisci* quoque, pro Caec. 62.

peregrinari Romae videbatur nec offerre sese nostris sermonibus, et ista maxime propter limatam quandam et rerum et verborum tenuitatem. Scio enim esse quosdam, qui quavis lingua philosophari possint; nullis enim partitionibus, nullis
5 definitionibus utuntur, ipsique dicunt, ea se modo probare,

1. *videbantur* E *efferre* R 2. *istam* LPMCR *quandam limatam* L
3. *esse om.* C *quāvis* [A]ECR 4. [*nullus enim* A] 5. *ipsi qui* LPMCR
ipsisque EOr.

et ista maxime) quae a te explicatur, Stoica, quae subtile et spinosum habet disserendi genus; nam Epicurei quavis lingua philosophari possunt. Quid apertius? et quis nescit *istas* appellari res, quae ad eum pertineant, quocum loquare? In deterioribus codd. *m* adhaesit ex *maxime* (in Lambinianis, Pall. praeter 1, Oxx., exceptis Eξ, Davisianis; Gzius *ista* in omnibus suis esse dubio falso scribit); correctum est iam apud Mars., Crat. Videat mihi nunc aliquis (ascribam enim admonitionis causa) incredibiles interpretum errores, ex quo semel Lambinus (in posteriore editione) dormitavit. Is planius putat fore, si ita legatur: *et maxime propter istam limatam* cet. Scaliger scribi voluit: *sermonibus est quita propter* cet. (in cod. eius dicitur fuisse: *sermonibus e lista propter*), Davisius: *sermonibus esse ausa, maxime* cet., Bremius: *est ausa, maxime*. Gzius tamen principatum errandi hic quoque stultitia tuetur. „*Ista*“ inquit „neutrū est, et ad praegressa verba: *videris Latine docere philosophiam* cet. referendum.“ Quaeras, quo sensu. „Et ista mihi videris maxime cet.“ (Audiemus *facere* et *ista* pro *istud* accipiemus et hoc pro *id.*) Schuetzius, Orellius, Otto *ista* nominativum putant, sed enarrant: *et ea quidem maxime*, id est, *et quidem maxime!* Pudet me philologorum. *Tenuitatem* Cicero dicit τὴν λεπτότητα, quo significatu Acad. II, 43 *tenuem et acutam distinctionem* appellat et ibd. 66 *rationes non ad tenue eliminatas*. Epicureorum scripta Latina, Amafinii, Rabirii, Catii saepius Cicero insectatur.

nullis enim partitionibus) Propter *quamvis*, qui error, excepto Aldo, mansit ad Lamb., in ed. Iunt. scriptum est *nullis tamen* (quod in Gud. I superscriptum erat), mansitque in edd. plerisque ad Gzius. De re vid. I, 22.

ipsisque dicunt, ea se modo) Non ab aliis obicitur, sed ipsi aperte profitentur, se nihil praeter sensuum iudicium sequi; ea est enim natura (vid. I, 30). *Ipsique* restituit Gruterus (et iam ante Marsus) e Pal. 1, cui consentiunt Mead., Eξ, ex eoque apparet deteriorum codicum scripturam ortam esse. Gzius Erlangensis et Spir. [B] mendum arripuit *ipsisque dicunt* cet., in

quibus natura tacita assentiatur; itaque in rebus minime obscuris non multus est apud eos disserendi labor. Quare attendo te studiose et, quaecumque rebus iis, de quibus hic sermo est, nomina imponis, memoriae mando; mihi enim erit iisdem istis fortasse iam utendum. Virtutibus igitur 5 rectissime mihi videris et ad consuetudinem nostrae orationis vitia posuisse contraria. Quod enim vituperabile est per se ipsum, id eo ipso vitium nominatum puto, vel etiam a vitio dictum vituperari. Sin *nautar* malitiam dixisses, ad aliud

1. *tacite* L 2 *discernendi*·C 3. *te* om. EL *his* L 4. *commendo* R
5. *rectissime igitur* E 8. *ipso* om. L *vitio* [A]ER *denominandum* L
9. *si* C *catiã* [A]E *dixisset* E

quo, praeter eversionem optimae sententiae, et ordo verborum ineptus est et usus; neque enim de huiusmodi iudicio, cum quaeritur, cui tamquam cognitionis initio assentiamur, dicitur *hoc vel illud nobis se probare*; postremo *ipsis* pro *sibi* contra Ciceronis et huius aetatis consuetudinem ponitur. Nam Cicero in infinita oratione ita demum *ipse* pro reflexivo ponit, si in *ipso* homine vel re notanda et ab aliis separanda momentum orationis est, velut [V, 46: *propter ipsos.*] pro Sest. 32: *quis unquam consul senatum ipsius decretis parere prohibuit?* id est, non *suis*, sed *suis ipsius*, et in Verr. I, 13: *ipsis inspectantibus*; pertinent huc nonnulla ex iis, quae Ramshornius posuit p. 547; multo magis id Cicero facit in sententia coniunctiva, ut II, 117 et hic 64: *negant se recusare, quo minus ipsis mortuis cet.*, et V, 24: *nec, quid ipsius natura sit, intellegit.* Paulo longius progreditur Livius XXXV, 46, 13 (*nam ipsis*); plane *ipsos* et *ipsis* pro *se* et *sibi* non raro Seneca ponit et Curtius, ille de Vit. Beat. 26, 7 (*ipsos sequi clamant*), de Ira II, 5, 1, III, 13, 5, de Benef. I, 4, 3 et IV, 16, 1, Ep. 6, 3 et 22, 10 et 82, 7, Quaest. Nat. VI, 5, 1, hic III, 13 (5, 15) et 19 (8, 7) et IV, 7 (2, 3). Mox *memoriae commendo* quaedam edd. vett. ex R, velut Crat. (mg. *mando*), codd. Gud. 2, Bas. [*Te post attendo ex bonis solus Erl. omittere videtur.*]

ad aliud nos unum cet.) Nullum unum vitii genus praeterea nominavit, ad quod referatur *aliud*; itaque viro perdocto in mentem venit, scribi debere: *ad aliquod nos unum*; sed offendit nimia copia verborum: *aliquod unum certum*. Minus diligenter Cicero generale et speciale (*ad aliud*, id est, *ad aliam rem* et *ad unum certum vitium*) in unum contraxit (*ad aliud unum certum*); non dissimilis illa brevitatis, quam § 33 notavi in verbis *paulum oppido*.

nos unum certum vitium consuetudo Latina traduceret; nunc omni virtuti vitium contrario nomine opponitur. 41. Tum ille: His igitur ita positus, inquit, sequitur magna contentio, quam tractatam a Peripateticis mollius (est enim eorum con-
 5 suetudo dicendi non satis acuta propter ignorationem dialecticae) Carneades tuus egregia quadam exercitatione in dialecticis summaque eloquentia rem in summum discrimen adduxit, propterea quod pugnare non destitit, in omni hac

1. *hoc* (pro *nunc*) LPMCR 3. [*his* om. A] 4. *quae pertractata est*
 LC *mollior* E *eorum* om. E 5. *dicendi* om. P 6. *e Grecia* (pro *egregia*)
 [A]P *ex Grecia* E 8. [*quid* A]

nunc omni virtuti) Sic Manutii liber vetus, mg. Crat., e Pal. 1 Grut. et recentiores, Spir. [B]. *Hoc* Oxx. et Gzii reliqui.

41. *quam tractatam* — *Carneades* — *rem*) Sic Pall. 1, 4, 5, Parr. 1, 3, Mead., Spir. [B], Gud. 2; restituit (post R et Marsum) Gruterus. Reliqui codd. (universe eos appellat Dav., Oxx., Gud. 1 et Bas.): *quae pertractata est*, quod etiamsi meliorem auctoritatem haberet, ferri non posset, quod novam sententiam in verbis *Carneades* cet. Cicero non tam abrupte exorsurus erat nec illo verborum ordine. Alteram scripturam, quae fuit in codice primario, Bremius et recentiores anacoluthi excusatione defendunt; quae tamen an non sufficiat, non immerito dubites. Nam ut omittam, nullam in tam brevi parenthesi mutandae constructionis causam fuisse (referri enim potest, non multo maiorem fuisse § 11, quamquam ibi alia erat causa, ut, ascito verbo *arbitror*, modestius, quam coepta esset, oratio finiretur) — sed ut hoc omittam, oratio non mutatur. sed ita eadem forma continuatur, ut, si sustuleris *rem*. omnia ordine procedant; deinde ipse ordo verborum (*Carneades tuus* cet., subiecto initio posito) minime aptus videtur orationi post parenthesin in aliam formam transeunti, sed periodo recte decurrenti. Tollendi mendii, si mendum est, duplex est via, ut aut cum Guyeto scribatur: *qua tractata*. aut, quo magis inclino, deleatur *rem*; nam, qui subtilius haec exegerit, reperiet, Ciceronem illo ablativo in contrariis coniungendis et mutatione significanda non facile uti (*cum esset tractata mollius. Carneades*). Quod Stoicus Peripateticis dialecticae ignoracionem obicit, de iis, qui post Theophrastum fuerunt, non immerito dici videtur, quos Strabo XIII p. 609 Casaub. ait non potuisse φιλοσοφῆν πραγματικῶς, ἀλλὰ θέσεις ληρωθίζειν, quamquam in perturbationibus animi similibusque rebus non sine causa Stoicorum *spinas partiendi et definiendi praetermittebant* (Tusc. IV, 9).

quaestione, quae de bonis et malis appelletur, non esse rerum Stoicis cum Peripateticis controversiam, sed nominum. Mihi autem nihil tam perspicuum videtur, quam has sententias eorum philosophorum re inter se magis quam verbis dissidere; maiorem multo inter Stoicos et Peripateticos rerum 5 esse aio discrepantiam quam verborum, quippe cum Peripatetici omnia, quae ipsi bona appellant, pertinere dicant ad beate vivendum, nostri non ex omni, quod aestimatione aliqua dignum sit, compleri vitam beatam putent.

2. cum Stoicis Perip. P 4. horum LC re interesse magis E diffidere LC 5. habere (pro inter) LPMCR 6. animo (pro esse aio) P omnino LP mg. MCR cum om. E 8. [nostri non quod ex omni aestimatione A] nostri non quod ex omni aestimatione E nostri non quod aestim. P(?) nostri vero quod aestimatione LMCROr. Post aestimatione add. omnino LPMCROR. 9. complecti L putant E non putent Or.

quae de bonis et malis appelletur) Iure Wesenbergius coniunctivum modum miratur, quoniam neque intellegitur, cur hoc de eius partis nomine ex Carneadis persona proferatur, et, si ex eius persona dicitur, *appellaretur* dicendum fuisse videtur. Si vera scriptura est, praesens tempus ortum est ex confusione quadam eius, quod ex ipsius Catonis, et eius, quod ex Carneadis persona dicitur. [Cfr. IV, 16 *numeretur*.]

maiolem multo cet.) Cum gravitate quadam et asseveratione (*aio*) Cato repetit sententiam ab aliis oppugnatam; ne quis cum Matthiaeo offendatur tautologiae specie. Orationem Gruterus emendavit e Pal. 1, quocum consentiunt [B.] mg. Crat., codd. Mor. et Scal., Spir., nisi quod in his tribus erat *animo* (*aio*) pro *aio*. Ceteri ut nostri deteriores (Pal., Oxx., Gzii reliqui; Dav. tacet; E *omnino esse*, Gud. 2 ad *omnino* addit *al' aio*; in Gud. utroque erat: *Stoicos habere*).

nostri non ex omni, quod aestimatione aliqua dignum — beatam putent) Haec est codd. optimorum scriptura, unius vocis transpositione a Davio adiuta; nam ut Erl., ita Pal. 1 (de ceteris tacet, Gzius etiam de Erl.), nisi quod is perspicue non habet. [B fere ut E *novo*, cetera ut illi.] Peripatetici vitam beatam compleri (*σμπληροῦσθαι*, Stob. Ecl. Eth. p. 56 et p. 70, coll. Clem. Alex. Strom. II p. 179 Sylb.) et eius summam effici (cfr. 43 et IV, 32) putabant ex omnibus iis, quae secundum naturam essent (quae Stoici aestimabilia et selectione digna esse dicebant, vid. § 20), ut, si quid ex iis abesset, posset eius accessione beata vita fieri beatior, aut, si qui ad Stoicos propius accedentes negabant, haec *σμπληροῦν τὴν εὐδαιμονίαν*, ut negat is, quem Stobaeus sequitur Ecl. Eth. p. 266 et 268 (est autem, ut

XIII. 42. An vero certius quidquam potest esse, quam illorum ratione, qui dolorem in malis ponunt, non posse sa-

1. *annon certius* C 2. [*illo ratione* A] *illa ratione* E *illa ratio est* P *illa ratio eorum* MR *illa ratio (oratio) est eorum (horum)* C) LC

opinor, Antiochus, non verus Peripateticus), tamen ποιητικά τῆς εὐδαιμονίας ea dicebant (hoc miror) et συμβάλλεσθαι τι παρόντα. Stoici negabant, quidquam praeter virtutem ad beatam vitam complendam pertinere; cfr. Tusc. V. 47, Gell. XVIII, 1, Stob. Ecl. Eth. 142 Heer. (ἀξίαν ἐλεγκτικὴν ἔχειν, συμβλητικὴν δ' οὐδαμῶς πρὸς τὸν εὐδαιμόνα βίον) et 156. Videamus nunc, leve cod. archetypi mendum quas turbas genuerit, accedente interpolatione. Pal. 4, Parr. 1, 2, Gud. 2 retinuerunt *nostri non*; in ceteris codicibus adiecta adversativa particula negationem expulit: *nostri vero*. Deinde pro his: *quod ex omni aestimatione aliqua dignum* scriptum est: *quod aestimatione omnino aliqua dignum* (Pall. cett., sine dubio Dav., Oxx.; Gzius nihil perspicue scripsit). Tum autem, quod, sublato illo *ex omni*, nihil erat, quo referretur *compleri*, scriptum in paucissimis et pessimis codd., ut in nostro L, *complecti*; (*compleri* retinent Pall. omnes, Parr. 1, 3, Mead., El. Oxx. Εξχ, Gziani, ut videntur). Itaque veteres sic edebant: *nostri vero, quod — dignum sit, compleri vitam beatam putent*, recentiores inde a Victorio, excepto Ern., *complecti vitam beatam putent*. Sed contrarium hoc esse sententiae Stoicorum et Catonis, animadverterat iam librarius aliquis. qui in El. 2 (1?) scripsit: *complecti beatam vitam non putent* (*beatam* in eo codice omitti, Gzius somniavit), idque secuti sunt Bremius et Gzius; hic etiam *compleri* revocavit. Facile apparet (quamquam supervacaneum est huiusmodi interpolationem redarguere), negationem in hac scriptura non eo referri, quo debeat, ac potius id omnino omitti; hoc enim dici debet: *vita beata non utique ex omni, quodcumque aestimatione aliqua dignum est, completur* (sed tantum ex virtute). Illud mirum esse poterat, nisi desissem quidquam in hoc genere mirari, Ciceronis editores putasse dici posse: *vita completur, quod aestimatione aliqua dignum est*, pro eo, quod est: *completur eo* sive *ex eo*. Docet nos Gzius demonstrativum saepe omitti. Ablativum huiusmodi ante nominativum relativi non omitti, facile mihi credetur: addendum esse in ea scriptura *eo* Guyetus et Th. Bentleius intellexerant.

Cap. XIII. 42. *quam illorum ratione*) Peripateticos a Stoicis dissidere, cum ex boni notione ostendisset, nunc ex mali ostendit, quod, cum illi dolorem in malis annumerent, ut valetudinem in bonis, illorum ratione, id est, secundum eorum

pientem beatum esse, cum eculeo torqueatur? Eorum autem, qui dolorem in malis non habent, ratio certe cogit, ut in omnibus tormentis conservetur beata vita sapienti. Etenim si dolores eosdem tolerabilius patiuntur, qui excipiunt eos pro patria, quam qui levio de causa, opinio facit, non 5 natura, vim doloris aut maiorem aut minorem. 43. Ne illud quidem est consentaneum, ut, si, cum tria genera bonorum sint, quae sententia est Peripateticorum, eo beator quisque sit, quo sit corporis aut externis bonis plenior, ut hoc idem

1. *esse* om. P *cum in eculeo* L 2. *uti in* (LP)ROr. *uti nominibus* [A]E 3 *vita beata* E 4. *eosdem* om. L *patiantur* LPMCR 5. *leviori* ELPMP *opinio* om., relicto spatio, E *non naturarum doloris* E 9. *quod sit* C [*exterius* Eh]

decreta (vid. 48, Acad. II, 27, Tusc. V, 87) sapiens semper beatus esse non possit. Gzjus putat, „non esse, ut moneatur. his Epicureos innui“. Verba correxit Lambinus; nam optimi codd. Pal. 1 et Spir. *illo ratione*, Erl. [B] *illa ratione*. eodem errore ex compendio aliquo orto, quo § 3 *ea rerum pro earum rerum* (sequente littera *r*) scriptum erat. Hinc Pall. 3, 4. EUξ, duo Gzii ut noster P; $\chi\psi$, plures, ut videntur, Pall. et Dav. ut nostri MR, et sic ante Lambinum. ex R₂ alii editores; alii *illa ratio est eorum* ex C, et sic Dav. in codd. aliquot esse ait. Scaligeri vetus (et Lamb. in priore edit.): *ratione eorum, qui. Mox patiuntur* Crat., Vict., Lamb., Dav. et post hunc ceteri, sine codicum mentione, ut nunc demum confirmetur; nam superiores (Mars.) et Gruterus, tum Ox. χ *patiantur*, E *potiantur*. *Tolerabiliter ferre* eodem significatu, quo *toleranter*. dixit Cicero etiam Tusc. III, 55, ad Fam. XV, 20, 2. *Amabiliter pro amanter* dixit Antonius in ep. ad Cic. post ep. ad Att. XIV, 13; similem permutationem in adiectivis quibusdam accidere, annotatum est (Ruddim. II p. 99), ex quibus apud Ciceronem usitatum est *insatiabilis*. [Dure et nove *laudabilis* pro eo, quod est *honorificentius*, dicitur ad Fam. XV, 6, 1.] Tum *leviori* annotatur etiam ex [B et] Oxx. EU; sed vid. Wesenbergii Observv. Critt. in Orat. pro Sest. p. 7 et 8; [*leviore* A].

43. *consentaneum, ut, si — plenior, ut hoc cet.*) Ut particulam Cicero, cum plura inter eam et ea, quae ei subicerentur. interposita essent, iteravit, ut multis aliis locis factum esse annotavit iam Manutius ad ep. ad Q. Fr. I, 1 c. 13, 38, Bremius ad libr. de Fato c. 9, Zumptius ad Verr. II, 17 p. 251, alii. Argumentatio ipsa. quae fortasse clarius proponi poterat,

approbandum sit nobis, ut, qui plura habeat ea, quae in corpore magni aestimantur, sit beatior. Illi enim corporis commodis compleri vitam beatam putant, nostri nihil minus. Nam cum ita placeat, ne eorum quidem bonorum, quae nos
5 bona vere appellemus, frequentia beatiorum vitam fieri aut

1. *ea* om. C *eorum* L 2. *existimantur* L 3. [munus A] 4. *nec eorum* LPMCR *ut eorum* E 5 *naturae* (pro *vere*) LMROr. *appelamus* L *fieri vitam* P *atque* (pro *aut*) E

non eo spectat, ut nunc defendatur, omnes beatos aequae esse beatos (id enim differtur; vid. § 44: *recte, secusne, postea*), sed ut ex hac sententia, quam Peripatetici non probent, ostendatur, quam vim habeat distinctio bonorum a praepositis, malorum a reiectis. Verba *ut, qui plura* cet. sic annecti, ut explicetur, quid insit in illo *hoc idem*, dixi ad II, 6.

plura habeat ea) Error edit. C *ea* omissis propagatus est ad Aldinam et fere reliquas ante Gzium contra codd. ([AB,] tres Dav., Oxx., Gzii; e tribus Parr. Dav. profert *et ea*). Eodem modo dicitur: *plura habet haec*, id est, haec maiore numero, atque: *mammaram multitudo, quas easdem paucas habent eae bestiae* cet. (N.D. II, 128). Animadvertendum est autem, Catonem, cum primum *corporis aut externa bona* nominasset, deinde tantum *corporis commoda* nominare, ut hoc genere etiam externa comprehendantur omniaque intellegantur, quae Peripatetici praeter virtutem in bonis numerent (*ea, quae in corp.* et deinde: *corporis commodis*).

ne eorum quidem bonorum, quae nos bona vere appellemus, frequentia) Stoicorum sententia ne verorum quidem bonorum frequentia beatior fit vita, cum semel est beata (nam de hoc agitur); neque enim bonae actiones, quae vera bona sunt, sic numerantur, ut, qui saepius recte fecerit, beatior sit; sapiens enim quotiens agit, semper recte agit. et singulae actiones omnes numeros honestatis continent; quot agendi occasiones habeat, nihil ad rem (vid. 46); multo igitur minus illorum commodorum frequentia, quae Stoici bona esse negant, beatior vita fit. Divisit Cato unum bonum (virtutem) in plura (honestas actiones. cfr. ad § 21), ut *frequentiam* eorum cum externorum et corporis commodorum frequentia comparare posset. Sic autem, ut edidi, non solum meliores codices, Pal. 1, Spir. [B], mg. Crat. (Morelianus mire *nos bona quidem app.*), sed etiam deteriores aliquot (Pal. 4, Parr. 1, 3, CCC, Ox. χ, etiam ed. 1480 et Marsus). Inscitus aliquis emendator, qui non intellegebat, quomodo verorum bonorum, quae ipsi Stoici probarent, frequentia tamen beatior fieri vita negaretur, putavit substituendum aliquid esse, quod a virtute et Stoico bono seiunctum

magis expetendam aut pluris aestimandam, certe minus ad beatam vitam pertinet multitudo corporis commodorum.
44. Etenim, si et sapere expetendum sit et valere, con-

3. *etenim si valere et sapere magis expetendum sit quam* (mediis omissis) LMCR (*etiam sapere C*) *etenim si et sapere expetendum sit quam* (mediis omissis) P *sit om.* EOr.

esset; ita scriptum est (in Pall., Dav., Oxx., Gzianis reliquis. dum modo omnes recte inspecti sint): *quae nos bona naturae appellemus*, idque editores inde a Cratandro omnes tenuerunt. Intellegebant *prima naturae*, atque sic etiam scribi volebant Lambinus, Davisius, Bremius, qui quod illo modo negabant usquam dici, obliti erant eius, quod V, 45 a Pisone Peripatetico dicitur. Sed Cato Stoicus bona ea appellare non poterat. in hac praesertim cum Peripateticis controversia; appellaret autem, etiamsi *prima* scriberetur, quoniam maneret *eorum bonorum*. Deinde illa prima naturae putant comparari cum corporis commodis, tamquam praestantiora; atqui in primis naturae vel maxime numerabantur corporis commoda (§ 17, II, 34, V, 18); hic autem etiam latius patere corporis commodorum appellationem, superiore annotatione dixi. Longe denique aliam esse veram Catonis argumentationem, initio declaravi. Coniunctivus *appellemus* eandem habet causam, quam ad § 17 attigi. Poterat Cato dicere ex sua persona *appellamus* (ut erat in Mead. et El. 2(?)) probaveruntque Davisius et Bremius), sed partem hanc fecit sententiae a *placet* pendentis, qua Stoicorum decretum continetur.

44. *si et sapere expetendum sit et valere* cet.) ut Peripatetici censent; nam Stoici valere non expetendum, sed sumendum et eligendum dicunt; et quamquam et sapere, quod virtus est, aestimationem habet (*ἀξιῶν*) et valere, tamen illa sapientiae aestimatio non augetur addita valetudinis aestimatione. quia illa ex alio genere est nec gradu tantum et magnitudine a valetudinis aestimatione differt (§ 34). Locum eodem modo, quo nostri codices deteriores, mutilatum habent ceteri eiusdem generis (Davisii et Oxx.; Gruterus tacet, Gzizus confuse tradit) et veteres editiones (Mars., Crat., Vict.). Aberrarat oculus librarii in voce *expetendum*, deinde *valere* retractum est, sed pravo loco. Aldum Manutium credo primum tacite e bono codice locum explevisse. Accedunt Spir. et cod. Mor. (In hoc cod. contra propter repetitum *sapere* exciderant haec: *solum, neque tamen — quam sapere*) Sed Spir. ut Erl. omittit *sit* in utraque protasi (*si et sapere expetendum et: si utrumque*), quos,

iunctum utrumque magis expetendum sit quam sapere solum, neque tamen, si utrumque sit aestimatione dignum, pluris sit coniunctum quam sapere ipsum separatum. Nam, qui valetudinem aestimatione aliqua dignam iudicamus neque
 5 eam tamen in bonis ponimus, iidem censemus, nullam esse tantam aestimationem, ut ea virtuti anteponatur; quod idem Peripatetici non tenent, quibus dicendum est, quae et honesta actio sit et sine dolore, eam magis esse expetendam, quam si esset eadem actio cum dolore. Nobis aliter vide-
 10 tur; recte secusne, postea; sed potestne rerum maior esse dissensio?

XIV. 45. Ut enim obscuratur et offunditur luce solis lumen lucernae, et ut interit *in* magnitudine maris Aegaei stilla mellis et ut in divitiis Croesi teruncii accessio et gradus unus
 15 in ea via, quae est hinc in Indiam, sic, cum sit is bonorum

2. *sit* om. ELOr. 3. *coniunctum* om. P *separatim* [A]PM 4. *videamus* PMCR 5. *tamen eam* LPMCR [*idem* A] *id est* E [*esse* om. A] 10. *postne* [A]E 12. *effunditur* CR 13. *ut* om. L *in* om. omnes, Or. 14. *maris* (pro *mellis*) PC *maris Ionii* L *muriae* MRor. [*cro essit eruntii* A] *croessit eruntii* E 15. *ea vita* E *is* om. P

repugnantibus praesertim priore loco [AB et] Moreliano et eo codice, e quo haec restituta sunt, non secutus sum, quia in huiusmodi hypothesi verbum non recte omittitur. Tum *separatim* etiam [B et] ψ et veteres quaedam editiones; sed melius *coniunctum* et *separatum* inter se respondent. Mox *iudicamus* restituit Gruterus e Pal. 1 (assentientibus mg. Crat., Spir. [B], Gud. 1, Moreliano, de quo errat Orellius, ed. a. 1480), *eam tamen* (pro *tamen eam*) Gzius e tribus optimis suis codd.

Cap. XIV, 45. *stilla mellis* ita ut eius dulcedo non appareat. Sic legitur in codd. incorruptis, etiam Spir. [B], mg. Crat., cod. Mor. (si Gzio credimus, etiam Bas. et Gud. 1). In duobus iis, quae sequuntur, similibus Cato utitur exemplo particulae minimae eiusdem generis adiectae; in hoc simili minimum, quod adicitur, ex alio est genere (mel) atque id, cui adicitur. Id librarios offendit; itaque scriptum est *stillam maris* (Oxx. EU $\xi\zeta$, Gud. 2, Vindob.); sed stilla aquae marinae dicenda erat. Deinde factum *muriae*, quod, exceptis antiquissimis aliquot, editiones tenent (Grut. et Dav. tacite); fortasse sic Ox. ψ . Sed *muria* etiam ab aqua marina differt. [*In* omissum ante litteram *m* in primo exemplo recte restituit Halmius.]

finis, quem Stoici dicunt, omnis ista rerum corporearum aestimatio splendore virtutis et magnitudine obscuretur et obruatur atque intereat, necesse est. Et quemadmodum opportunitas (sic enim appellemus *ἐνκαιρίαν*) non fit maior productione temporis (habent enim suum modum, quae op- 5 portuna dicuntur), sic recta effectio (*κατόρθωσις* enim ita

1. rerum in corpore harum [A]E (P mg.) MCR rerum incorporearum LP rerum in corpore sitarum Or. 2. [aestimatione A] obscuratur E 3. est om. P 4. [oportunitas A ubique] [eucerian A] sit E 5. quaeque M queque PR quaecumque LC quaequae Or. 6. [catordiosin A]

rerum corporearum) Codd. meliores et deteriorum plurimi (ing. Crat. Pall. quattuor, Mead., Oxx. Εξχψ, Spir. [B]) rerum in corpore harum, alii deteriores (Pall. 2, 3, Gzii reliqui) incorporearum. Hoc, quod edidi, Davisius in Parr. tribus(?) ait esse et in El. 1, probavitque ipse et Bremius. Puto recte emendatum codicis archetypi mendum esse, in eo autem in ortum e littera m, tum propter in distractum corporearum. Nam quod Cicero alibi (duobus omnino locis in interpretatione Timaei) corporeum dixit, quod corpore constaret, quam significationem etiam Lucretius tenet, aperte tamen II N. D. 41 ignem corporeum dixit eum, qui corporibus animantium contineretur, quemadmodum hic intelleguntur res, quae in corpore sint, non solum circa id. Marsus. tum e Maffei codice, quem ipsum emendatum fuisse manifestum est, Manutius et deinde, Bremio excepto, omnes ediderunt: in corpore sitarum. Sic dicitur, quod a corpore pendet et in eius potestate est, non quod ad corpus pertinet.

Et quemadmodum opportunitas) Transit occulte ab eo, quod disputaverat. vitam non beatiorum fieri accessione commodorum corporis aut externorum, ad id, quod attingit § 34, ne in suo quidem genere temporis diuturnitate crescere posse bonum nec beatam vitam eo nixam.

quae opportuna dicuntur) Sic etiam [A.] Spir. [B], cod. Mor. (e pro ae in Erl. semper scribi solet); codices deteriores aut quaeque (queque), ut Ox. E, Gud. uterque, quod secuti sunt Marsus et Victorius, aut quaecumque, quod ceteri ante Gzium ediderunt; nam hic quaeque scripsit. Pronominis quisquis et quidquid extra has formas et ablativum quoquo et genitivum eum, qui pronuntiando corruptus inest in cuiusmodi, comici veteres etiam accusativum quemquem posuerunt (Plaut. Men. V, 1, 17, Poen. II, 1, 37, Ter. Hec. I, 1, 8), plurali numero Livins (XLI, 8, 10) quibusquibus, fortasse veteris scriptoris ver-

appello, quoniam rectum factum *κατόρθωμα*), recta igitur effectio, item convenientia, denique ipsum bonum, quod in eo positum est, ut naturae consentiat, crescendi accessionem nullam habet. 46. Ut enim opportunitas illa, sic haec, de
5 quibus dixi, non fiunt temporis productione maiora, ob eamque causam Stoicis non videtur optabilior nec magis

1. quod (pro quoniam) E. [catorthoma A] ita convenientia recta igitur eff. C 4. enim om. C sit hic E 6. eam (om. que) C eamque rem L

bum retinens; Cicero ad Att. XVI, 8, 1 dubito an non scripserit *quiqui*; neque enim apta est significatio, Octavium sine discrimine omnes, quicumque Calatiae fuerint, perduxisse ad suam sententiam, et cod. Med., in quo ita scribitur, mendose omittit *sunt* prorsus contra Ciceronis consuetudinem. (Pro Sest. 97 mendum hoc erat editionum non multarum.) [Phil. II, 100 nemo probavit: *non ea, quaequae* post: *quae quidem*; nec apud Livium XXVII, 28, 2 Puteanei mendum *quosquos proximos* defensorem, quod sciam, habuit.] Quam non usitatus fuerit pluralis numerus, ostendit illud poëtae: *Quisquis ubique, viri, doctiles advertite mentes* et similia. Feminino autem genere nemo omnino usus est antiquiorum ullo numero aut casu; itaque vetustissimi, cum eo carerent, ausi sunt dicere: *mulier, quisquis es*, et similia. Tacitus, qui primus *nemine* dixit, etiam primus, cum *quoquo* esset, finxit *quaqua de re*. Nam ex adverbio *quaqua* nihilo plus efficitur, quam ex *quaquam, haudquaquam, nequaquam* dictum etiam esse: *femina quaquam*. Aliam enim illa adverbia rationem habent. *Quaeque* pro *quaecumque* Ciceronem non posuisse videri, dicitur ad § 51. Restabat ipsum *quaecumque*, nisi meliores codd. sequi eo magis praestaret, quod hic simpliciter genus definitur; omnia opportuna eiusmodi esse, adici opus non erat. Mox *rectum factum* potius quam, ut alibi semper (24 et 59, cet.), *recte factum* Cicero dixisse videtur, quod contraria erat *recta effectio*. De ipsa sententia vid. ad § 48.

ut naturae consentiat) Grammaticae hoc refertur ad *bonum*; nec tamen bonum ipsum consentit naturae, sed consentire naturae bonum est. Itaque Cicero brevitatis causa minus proprie dixit. Mox *crescendi accessio* ea dicitur, quae crescendo fit, noto genetivi usu, maximeque gerundii, de quo in epistula ad Orell. p. 79 exposui; alia collegit Henrichsenius ad Cic. de Orat. II, 118; simili modo *cautio defendendi*, id est, quae ad defensionem pertinet, dicitur pro Flacco 31, [*debellandi finis* Liv. XXX, 28, 8].

46. *Stoicis non videtur optabilior*) Plutarchus adv. Stoicos

expetenda beata vita, si sit longa, quam si brevis; utunturque simili: Ut, si cothurni laus illa esset, ad pedem apte convenire, neque multi cothurni paucis anteponebantur nec maiores minoribus, sic, quorum omne bonum convenientia atque opportunitate finitur, nec plura paucioribus nec longinqua brevioribus anteponent. 47. Nec vero satis acute

1. *si sit brevis* EL 2. *si om. E esset illa* L 4. *sit* E 5. [*signature* A] 6. *anteponerent* C *anteponebantur* E *anteponentur* [A]LPMRÖr.

8 p. 1061 F ex Stoicorum sententia: Ἀγαθὸν ὁ χρόνος οὐκ αὖξει προσγιγόμενος, ἀλλὰ καὶ ἀκαρὲς τις ὥρας γένηται φρόνιμος, οὐδενὶ πρὸς εὐδαιμονίαν ἀπολειφθήσεται τοῦ τὸν αἰῶνα χρωμένον τῇ ἀρετῇ καὶ μακαρίως ἐν αὐτῇ καταβιοῦντος. Idem de Stoic. Repugn. 26 p. 1046 C: Ἐν πολλοῖς εἰρηκεν ὁ Χρυσίππος, ὅτι παρὰ τὸν πλείστον χρόνον οὐδὲν μᾶλλον εὐδαιμονοῦσιν, ἀλλ' ὁμοίως καὶ ἐπ' ἴσης τοῖς τὸν ἀμερῇ χρόνον εὐδαιμονίας μετασχοῦσιν. (Etiam apud Stob. Ecl. Eth. p. 198 H., ubi nunc Chrysippus dicitur τὴν ἀμεριμίαν, quae nusquam laudatur et in qua definienda desideratur genitivus τῶν σοφῶν ἀνδρῶν, aequiperasse τῇ τοῦ Διὸς εὐδαιμονίᾳ, scribendum est τὴν ἀμεριμίαν, sed simul verba quaedam tollenda, quae propter id mendum male repetita sunt.) Easdem sententias Seneca persequitur Epist. 74, 26 sqq. Incidebat tamen Chrysippus necessario in repugnantiam, quae a Plutarcho notatur; nam cum alio tempore animadverteret, convenientiam illam, quam plenam esse dicebat in sapientis vita, etiamsi brevissima esset, tamen in continuatione quadam agendi et status, qua vitae notio continetur, perspicere debere, sapientem autem ex insipiente fieri posse doceret. negabat quidquam prodesse, si quis, morte iam in instante, ad brevissimum tempus sapiens factus esset. Simile, quod Cato ponit, apud Graecos, quorum libri nunc extant, non reperio. [*Si brevis tenet B.*]

sic, quorum —, nec plura — anteponent) Qui ita, ut Stoici, de fine boni sentiant, hoc facturos Cato negat. In codd. et edit. scribitur *anteponentur*. Ita, si *quorum* masculini generis esse, ut est, putabitur, intellegetur: *ab iis — anteponentur*; verum ne illos quidem, qui paulo ante (41) defensuri fuerint, dicere Ciceronem potuisse: *vita completur, quod aestimatione dignum est pro hoc: completur eo, quod, defensuros puto, dixisse eum etiam: quorum bonum convenientia finitur, plura paucioribus non anteponentur*, ut sit: *ab iis*. Poterat hoc aliquo modo audiri, si in relativa sententia eadem esset praepositio. idem verbum (*a quibus anteponitur*). Siu autem

dicunt: Si bona valetudo pluris aestimanda sit longa quam brevis, sapientiae quoque usus longissimus quisque sit plurimi. Non intellegunt, valetudinis aestimationem spatio iudicari, virtutis opportunitate; ut videantur, qui illud dicant, 5 iidem hoc esse dicturi, bonam mortem et bonum partum meliorem longum esse quam brevem. Non vident, alia brevitate pluris aestimari, alia diuturnitate. 48. Itaque consentaneum est his, quae dicta sunt, ratione illorum, qui illum bonorum finem, quod appellamus extremum, quod 10 ultimum, crescere putent posse, iisdem placere, esse alium

1. *sed bona* E 4. [*qui illud dicant om A*] 5. [*idem A*] *id est E hic L* 6. *esse longum* E 8. *iis* R 9. *appellemus* R 10. *putent crescere* R

erit etiam. qui sic accipi haec velit: *sic ea. quorum cet., intellegique honestas actiones quasi quaedam plura Stoicorum bona, ut § 43 interpretatus sum, is frustra laborabit, ut bonum rei alicuius pro eius aestimatione. qua ea in bonis censeatur, dici posse ostendat. Sed et omne bonum et verbum finitur satis declarant significari eos philosophos, qui nihil in bonis habeant praeter ipsam convenientiam et opportunitatem. Anteponentur ortum est ex superiore anteponerentur, cum orationis a re (cothurno) ad homines conversio animadversa non esset. [B ut Erl. Anteponent Th. Bentleio in mentem venerat.]*

47. *meliozem longum esse*) *Esse longum etiam Spir. [B]; et possit videri aptior is ordo, quemadmodum paulo ante: pluris aestimanda sit longa, id est: si (cum) longa sit. [Paucis verbis ante non recte Baiterus e cod. Glog. scripsit dicunt. Sequitur paulo post ratione illorum, qui putent.] Nimis vero aperte cavillabatur Stoici, partus et mortis perfunctionem cum beatæ vitæ habitu et possessione comparantes. [Haec: Non vident — diuturnitate Baiterus in edit. min. notavit tamquam delenda. Non video causam necessariam.]*

48. *ratione illorum iisdem placere, esse alium cet.) Insti-tuerat sic dicere: ratione illorum, qui — crescere putent posse, esse alium alio etiam sapientiozem (cfr. § 42); sed post sententiam interiectam mutavit orationem subiecitque: iisdem placere, tamquam si illud ratione illorum omnino non possisset. (Gzius coniungit: dicta sunt ratione illorum, et enarrat: was in Bezug auf jene gesagt ist!) Etiam (ante sapientiozem) omittebant Gud. 1 et Bas. delevitque Gzius. quod non haberet, quo referretur. Dixerat Cato, Peripateticis alium alio beatiozem esse; addit,*

alio etiam sapienterem, itemque alium magis alio vel peccare vel recte facere, quod nobis non licet dicere, qui crescere bonorum finem non putamus. Ut enim, qui demersi sunt in aqua, nihilo magis respirare possunt, si non longe absunt a summo, ut iam iamque possint emergere, quam 5 si etiam tum essent in profundo, nec catulus ille, qui iam

1. et [A]E om. L *item* (om. *que*)E 4. *longe non* L *non* om. MCR
5. *sunt* (pro *absunt*) C 6. *cum* LMCR *iam ut propinquat* [A]E

etiam sapienterem alium alio iis videri. Attinguntur hic notissima Stoicorum decreta, omnia recte facta et peccata aequalia esse (*ἴσα εἶναι τὰ κατορθώματα καὶ τὰ ἀμαρτήματα*), et omnes sapientes aequae esse sapientes, et. qui non sapientes sint, omnes et stultos et aequae miseros esse, de quibus testimonia a multis in libris pervagatis collecta (inde a Lipsio, Manuduct. ad philos. Stoic. lib. III, dissert. 3, 4, 20, 21) hic ascribere inutile est. Stoici enim cum notionem honesti et boni sic posuissent in convenientia cum norma quadam quasi extrinsecus adhibita, ut non satis considerarent omnes, ut ita dicam, nisus humanae naturae et universalis rationis in ea ad sui perfectionem elaborantis, quorum vi et momentis hominum singulorum vitae constituuntur, primum, quidquid normae legis conveniret, communem hanc habere dicebant convenientiae notam, quae genere, non gradu valeret, ut omne aequale esset, contraque, quod a lege discreparet. Deinde, qui recte faceret, ita facere docebant propter absolutam intelligentiam recti et perfectam voluntatis cum lege convenientiam; alioquin enim nihil eum recte facere posse; ita esse perfecte sapientem; contra, qui ulla in re peccaret, peccare propter intellectus et voluntatis a lege discrepantiam; quae quoniam usquequaque adesset, stultum talem hominem esse et omnibus vitiis obnoxium. Ita cum virtutem et sapientiam reapse extra hominum vitam removissent (ambigebant enim, utquamne sapiens quisquam fuisset), in angustiis haerebant, cum ad vera hominum discrimina ventum erat et ad eam, quae hic attingitur, progressionem ad virtutem (*τὴν εἰς ἀρετὴν προκοπήν*), quam totam in stultitia et miseria relinquebant (Diog. Laërt. VII, 127, Plutarch. de Prof. in Virt. 2 p. 76 A); et tamen mitigare eam sententiam interpretando conabantur (vid. IV, 56).

Ut enim, qui demersi sunt in aqua) Plutarch. adv. Stoic. 10 p. 1063 A: *Ὡσπερ ὁ πῆχυν ἀπέχων ἐν θαλάττῃ τῆς ἐπιφανείας οὐδὲν ἤπτον πνίγεται τοῦ καταδεδυκότος ὀργυίας πεντακοσίας, οὕτως οὐδὲ οἱ πελάζοντες ἀρετῆ τῶν μακρῶν ὄντων*

appropinquat, ut videat, plus cernit quam is, qui modo est natus, item, qui processit aliquantum ad virtutis habitum, nihilo minus in miseria est quam ille, qui nihil processit.

XV. Haec mirabilia videri intellego; sed cum certe
5 superiora firma ac vera sint, his autem ea consentanea et consequentia, ne de horum quidem est veritate dubitandum.

2. ita LPmg. aliquantulum R aditum [A]EPMCRor. 3. in miseria est om. E qui om E [nihil om. A] 4. nec mirabilia E et mir. C tam (pro cum) E recte L 6. eorum LMCR

ἡττόν εἶσιν ἐν κακίᾳ καὶ καθάπερ οἱ τυφλοὶ τυφλοὶ εἶσι, κἄν ὀλίγον ὕστερον ἀναβλέπειν μέλλωσιν, οὕτως οἱ προκόπτοντες, ἄχρις οὐ τὴν ἀρετὴν ἀναλάβωσιν, ἀνόητοι καὶ μοχθηροὶ διαμένουσιν.

item, qui processit) Ed. a. 1480, Vict., Grut. (ex aliquot Pall.), ceteri ante Gzium: ita qui; is item restituit ex suis tribus optimis codicibus, Oxx. ΕΥΞχ. Vid. Handius Turs. III p. 512, Heusinger et Beierus ad Cic. Off. II c. 14, 51. Add. hic IV, 76, de Invent. I, 7, N. D. III, 45; non, quemadmodum — item (Acad. II, 110) restituit Orellius e codd. in Topicis 46; sicut — item e codd. restitui debet N. D. I, 3. In rhetor. ad Herenn. III, 28 sic scribendum est: Sed quomodo (vulgo quia) in ceteris rebus ingenii bonitas imitatur saepe doctrinam, ars porro naturae commoda confirmat et auget, item (sic codd.) fit in hoc cet. [Caes. B. G. I, 44: ut — sic item.]

ad virtutis habitum) πρὸς ἔξιν ἀρετῆς, ad virtutem habendam et ad eum statum affectumque, in quo virtus est; infra IV, 37: cum hominem ad rationis habitum perduxerit; Acad. I, 38 virtutis usus et ipse habitus distingvuntur. Secutus sum emendationem veterem, quae praeter L nostrum in Pal. 2 erat. In cod. archetypo fuit, ut editum a ceteris est, ad virtutis aditum; sed neque aditus virtutis commode dicitur, quasi saepta sit, et prorsus perverse procedere ad aditum, quasi salutanda sit, non habenda. (Henr. Stephanus adeptum scribi volebat, barbare; sed mendum deprehenderat.)

in miseria est) Haec verba et mox qui etiam in Spir. [B] exciderant; interpolationis nulla suspicio est. Plutarchus ἀνόητους καὶ μοχθηροὺς διαμένειν dicit. A vitio non seiungitur miseria apud Stoicos; cfr. IV, 64.

Cap. XV. ne de horum quidem) Sic Gzius „cum omnibus suis et Marso“; de Marso fallitur.

Sed quamquam negant nec virtutes nec vitia crescere, tamen utrumque eorum fundi quodam modo et quasi dilatari putant.
49. Divitias autem Diogenes censet non eam modo vim

1. *negent* LPMCR et *tamen* [A]ELPMRor. et *inde* C 2. [*fundi* om. A] 3. *censeat* PMCR non om. [A]EPMR transp. post *eam* C

Sed quamquam — tamen) Postquam de decreto Stoico asseveravit, adiungit cautionem et exceptionem. *Negant* etiam [A], Spir. [B] et ed. Marsi, restituitque Gzius. Tum in codd. ([B.] mg. Crat., Eξ, Gzii omnibus) et edd. antiquis (Iunt., Mars., Vict.) erat: *crescere et tamen* (χ *crescere sed tamen*), litteris *e* et *t* ea ratione geminatis, de qua ad II, 84 dixi. Hinc nescio quis editor fecit *at tamen*, quod Ascens. et Crat. et a Manutio omnes ante Orellium habent. (Ed. a. 1480 recte *tamen*. De Orellio mox dicam.) Sed *at* (*at — tamen*) tui infertur, cum oratio ad minus descendit, si maius aliquid effici non potest; ubi, ut hic, tantum admonitio quaedam e contrario genere adiungitur, ei particulae locus omnino nullus est. Oponitur Orat. 113: *Quamquam aliud videtur oratio esse, aliud disputatio, nec idem loqui esse, quod dicere, at tamen utrumque in disserendo est.* Sed si haec recte ita scripta essent, abesse non poterat, ut Lambinus sensit, huius sententiae cum superiore coniunctio: *Quamquam enim aliud* cet. Cicero primum per *quamquam* particulam annectit, quod superiori contrarium esse videatur et correctionem habere: *Quamquam — dicere*; deinde hoc removet alia sententia: *Ac tamen* cet. Fusionem virtutum et vitiorum Cato eam videtur dicere, quae fiat, cum latior iis campus et uberior materia detur, ut Seneca Epist. 74, 28: *Modo latius virtus funditur, regna, urbes, provincias temperat, fert leges, colit amicitias, inter propinquos liberosque dispensat officia, modo arto sine circumdatur paupertatis, exilii, orbitatis* cet.

49. *Divitias autem*) Transit Cato ad aliam rem explicandam eodem modo. quo § 33 (*Bonum autem*) et § 36 (*Omne autem*). Neque enim hoc, quod de divitiarum vi et aestimatione interponitur, cum superiore disputatione de virtutibus et beata vita gradus non habentibus cohaeret. Alio quodam modo cum ea controversia, quae inter Stoicos et Peripateticos erat et quam Cato in rebus ipsis positam contendit, haec Diogenis Babylonii de divitiis sententia coniuncta esse videtur, ut quaeratur, num forte ea de causa externa commoda in bonis habenda sint, maxime divitiae, quod bona contineant. Sed parum perspicua est tota disputatio, non solum quod ignoratur, equis umquam illa ratione usus sit ad divitias in bonis po-

habere, ut quasi duces sint ad voluptatem et ad valetudinem bonam, sed etiam uti ea contineant, non idem facere

1. *ne quasi PMR* [sit A] 2. *ut in ea* [A]EPMCR *ut ea* (L)Or.

nendas, sed quod ipsa Diogenis argumentatio non satis certa via et ratione procedit. Primum enim tamquam concessum ponitur, divitiis valetudinem et voluptatem contineri, virtutem et artes non contineri, recteque concludi dicitur, si valetudo et voluptas bona sint, etiam divitias, quae illas contineant, bona esse. (Quod de sapientia additur, omnino ad rem non pertinet, nisi Diogenes pecuniam ad sapientiam ducem esse posse dixit.) Deinde autem illud ipsum, sine quo illa conclusio effici non poterat, tamquam novum inducitur: *Neque ab ulla re cet.*; postremo ex eo, quod divitiae non sint in bonis, efficitur, artes aut saltem virtutem divitiis non contineri; at ab hoc tamquam certo initio iam supra profecti eramus. Nec valde firmum est, valetudinem divitiis contineri. Nec tamen dubito, quin Cicero, etiamsi disputationem Diogenis minus fortasse diligenter in brevius contraxerit, summam tamen recte reddiderit. Nam multas huiusmodi argutias parum subtiles Stoici post Zenonem, cum a ceteris philosophis oppugnarentur, excogitarunt. Pro *censet* etiam aliorum deteriores codices (Oxx. Εξχψ, Gud. 1) *censet*, ex editoribus postremus Victorius; *censet* iam Marsus et Crat. (Gruterus et Davisus tacent.) [Constat nunc de ABERL.] Mox *ut in ea contineant* etiam Εξχψ, edd. Crat., Vict. [Etiam, ut nunc scimus, codd. meliores; itaque Baiterus uti fecit. Paulo ante *non* ante *eam* in archetypo exciderat; om. etiam B. Sed satis certa scriptura ob *sed etiam* et *non idem* et totam sententiam.]

non idem facere eas) Altera pars Diogenis iudicii, quae priori ex adverso respondet, sine particula adiungitur (*sed non idem*); in sententia relativa (*ad quas esse duae pecunia potest*) Cato indicativo modo utitur, quod suum iudicium a Diogenis non separat. Apertissimas res attingo; sed commemorandum est, quamquam invitus facio, quemadmodum Godofredus Hermannus totum hunc locum ab initio huius capituli tractarit (in dissert. de R. Benteio, Opusc. II p. 270), ut levissimum codicum mendum, de quo supra dictum est (*crecere et tamen*), tueretur. Sic enim haec continuat: -- *ne de horum quidem est veritate dubitandum, sed, quamquam negant nec virtutes nec vitia crescere et tamen utrumque eorum fundi putant, divitias autem Diogenes censet non eam modo vim habere, ut quasi duces*

eas in virtute neque in ceteris artibus, ad quas esse dux pecunia potest, continere autem non potest; itaque si voluptas aut si bona valetudo sit in bonis, divitias quoque in

1. *eas etiam in R nec ceteris E* 2. *voluptates LC* 3. *aut bona EL*

sint ad voluptatem et valetudinem bonam, sed etiam ut ea contineant, non idem facere eas (censendum est) cet. Nam apodosin incipere vult a verbis *non idem*, illud autem *non censendum* sumi ex illis *ne de horum quidem est veritate dubitandum*. Dicam simpliciter: nimis supine et negligenter vir clarissimus interpungendi et interpretandi artificio abusus est, nec orationem curans et sententiae, ad quam omnino non videtur attendisse, ne umbram quidem relinquens. Ex *nego* verbo negativo in altero membro post *sed* audiri solet *aio*; Hermannus ex hac coniunctione: *ne de his quidem est dubitandum*, ubi verbo additur negatio eaque ipsa ad alias voces proxime pertinet, affirmativam significationem sumi vult. Deinde non animadvertit, affirmationem hanc esse: *sed dubitandum est*; substituit: *dubitandum non est*, idque, quia huic verbo infinita sententia a Cicerone non subicitur, mutat, ut sit: *censendum est*. Tum, quod profecto apertissimum est, ea, quae de divitiarum vi dicantur, sic coniuncta esse, ut ex utroque membro unum efficiatur Diogenis iudicium, omniaque haec ad verbum *censet* referri, id Hermannus negligit et perturbat. Ipse autem sententiam efficit ita permixtam ex separatarum disputationum particulis in unam verborum periodum confusis, ut paene ioci causa ficta videri possit. Quid enim minus cohaeret quam hoc: „Non est dubitandum, quin omnes sapientes aequae sapientes et omnes insipientes aequae miseri sint, sed censendum divitias virtutem non continere?“ *Et qualis adiungitur concessio? „quamquam virtutes et vitia crescere negant.“* Quid id ad divitiarum vim? At quomodo hoc continuatur in illis: *Divitias autem Diogenes cet.?* Et tamen hunc locum Beierus (ad Off. III, 9 p. 197) ab Hermanno „facillime expeditum“ iudicat; sequuntur Orellius et Otto. Iam non miror eum paulo interdum licentius ludere, qui videat, tam facile sibi credi. [Et infinita huiusmodi ille lusit, alii serviliter secuti sunt; itaque totius perverſitatis in claro exemplo demonstrationem ne nunc quidem omitto.]

aut si bona valetudo) Si om. etiam Spir. [B], ex editoribus Lambinus. Mox pro *at si etiam* [B.] Eξζ. Gzii codd., excepto Gud. 1, omnes *aut si*, etiam edd. Cratt. et Vict. (edit. a. 1480 recte); deinde *sequitur pro sequi* cod. Urs., Eξζ, tres Gzii.

bonis esse ponendas; at, si sapientia bonum sit, non sequi, ut etiam divitias bonum esse dicamus. Neque ab ulla re, quae non sit in bonis, id, quod sit in bonis, contineri potest; ob eamque causam, quia cognitiones comprehensionesque
5 rerum, e quibus efficiuntur artes, appetitionem movent, cum

1. *aut si* [A]ELPMR *sequitur* LC 2. *aut etiam* E *nec* (P)C 3. [Pro in bonis priore loco in nobis A]P (mg. bonis) *id qua sit* E [Pro id q. s. in bonis A *nulla ars divitiis*] 4. *cogitationes* LMCR *comprehensiones* om. E (non que) 5. *ad petitionem* P *ad appetitiones* LMCR *appetitiones* Or.

Tum *neque ab* (pro *nec ab*) Dav. tacite, Eξ, Gzius ex omnibus suis. *Contineri potest*: Cato mire subito ex sua persona dicit. cum in sententia relativa (*id, quod sit in bonis*) sic coniunctivo usus esset, tamquam ex aliena loquens (*posse*); cfr. 17. E contrario genere ante paucos versus erat indicativus pro coniunctivo in secundaria sententia servatus (*potest et non potest*).

cognitiones comprehensionesque) Sic Pal. 1 restitueratque Lambinus suis libris reclamantibus; confirmant El., tres optimi Gzii [B]; vid. § 17; etiam Uχψ *cogitationes*; in Eξ haec omnia: *ob eamque causam* — *contineri potest* exciderant propter easdem voces bis positas. In mg. Crat. annotatur [ut ex A]: *nulla ars divitiis*. Aberraverat scriba ad verba tribus versibus infra posita.

appetitionem movent) *Ad appetitiones* etiam El. uterque, Mead., tum ψ, edd. veteres pleraeque (Vict.). Praepositionem Crat. et Manutius deleverunt. (Gzius de praepositione addita omissave nihil dicit.) Singularem numerum Gruterus tacite posuit [ex A]; eum confirmant etiam Spir. [B] et Bas. (Marsus *ad appetitionem*.) Non significatur, suam quamque comprehensionem appetitionem movere, sed universe hanc vim habere, ut appetendi motum (τὴν ὀρέμην) cieant; cfr. IV, 48, Acad. II, 24. Argumentum sic concluditur, quia cognitiones comprehensionesque appetitionem moveant, ut in bonis sint, ideo non posse contineri divitiis. Atqui, quae appetitionem naturalem movent, ea non continuo bona sunt, sed tantum in primis naturae, in quibus § 17 *καταλήψεις* ponebantur (cfr. Stob. Ecl. Eth. p. 148 H.). Itaque conclusio valde infirma est; nec ipse Diogenes confisus ea esse videtur (*quod si de artibus concedamus, eas divitiis contineri*). Nam etsi, cum discrimen sapientis et insipientis Stoici rhetorice exaggerarent, πάντα ἀγνοεῖν τὸν φαῦλον docuisse narrantur (Sext. Emp. adv. Math. VII, 434) et artes ipsasque *καταλήψεις* in sapiente etiam bona esse voluisse (Plut. adv. Stoicos 7 p. 1061 C),

divitiae non sint in bonis, nulla ars divitiis contineri potest. 50. Quod si de artibus concedamus, virtutis tamen non sit eadem ratio, propterea quod haec plurimae commentationis et exercitationis indigeat, quod idem in artibus non sit, et quod virtus stabilitatem, firmitatem, constantiam totius vitae 5 complectatur nec haec eadem in artibus esse videamus.

Deinceps explicatur differentia rerum; quam si non

3. propterea quod om. C commendationis [A]LPMCR 6. ne haec E
7. non ulla E nonnullam L

tamen non ita haec alibi persequerentur, ut *κατάληψιν* simpliciter bonum appellarent et negarent in ullo nisi sapiente esse. Nimis enim aperte in id incidissent, in quod tamen incidebant occultius, ut, cum ipsi se sapientes esse non profiterentur, omnis eorum et doctrina et vita insipientiae nota inusta esset. Illud prorsus mirum, si Cicero nihil perturbavit, quod Diogenes huiusmodi, qualia hic ponuntur, argumentis probandum crediderit, virtutem divitiis non contineri.

50. *virtutis tamen non sit eadem ratio*) Redire Catonem ad Diogenis orationem reddendam, apparet ex eo, quod ter coniunctivum modum ponit (*indigeat, sit, complectatur*), cuius nulla esset causa, si haec Cato e sua persona loquens in primaria sententia *sit* tantum propter hypotheticam formam orationis diceret. Ergo infinitivo utendum fuisse videtur: *virtutis tamen non eandem esse rationem*. Et profecto usitatius sic Cicero scripsisset; sed etiam alibi uno et altero loco in huiusmodi oratione obliqua finitum verbi modum retinuit, ut magis appareret condicionalis significatio, velut I Off. 158: *quod si omnia nobis, quae ad victum cultumque pertinent, quasi virgula divina, ut aiunt, suppeditarentur, tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitione et scientia collocaret*. Debuit dici: *tum optimo quemque ingenio — se collocaturum esse*; refertur enim ad illud: *Nec verum est, quod dicitur a quibusdam*. Nat. Deor. I, 123, ubi est: *neque enim tam desipiens fuisset, rectius futurum erat: neque enim tam desipientem futurum fuisse (nisi ita esset), ut cet.* Nam ex Posidonii persona ratio redditur iudicii ante positi. [Pro Cluent. 141 *praeterisset pro praeteriturum fuisse.*]

Deinceps explicatur differentia rerum) id est, eorum, quae, cum ad beate misereve vivendum nihil valerent, *ἀδιάφορα* dicebantur, latius patente huius vocabuli significatione, apud Ciceronem etiam *media* (53, 58, 59), quo vocabulo Graecum maxime usi videntur, cum de actionibus, quae in his

ullam esse diceremus, confunderetur omnis vita, ut ab Aristone, neque ullum sapientiae munus aut opus inveniretur, cum inter res eas, quae ad vitam degendam pertinerent, nihil omnino interesset neque ullum dilectum adhiberi oportet. Itaque cum esset satis constitutum, id solum esse

1. et confunderetur Or. 3. pertinent L 4. non ullum C

rebus versarentur, explicarent (Stob. Ecl. Eth. p. 190, 218, 236 H., cfr. Cic. Acad. I, 37). Totam differentiam e Stobaeo (p. 142 sqq.), Diogene Laërtio (VII, 102 sqq.), Sexto Empirico (adv. Mathem. XI, 59 sqq.) exposuerunt Lipsius Manud. ad philos. Stoic. II, 23, Tennemannus in Hist. Philos. IV p. 86 sqq., Beierus excursu VI ad Cic. de Off. lib. I, tom. I p. 319 sqq., e quibus hic etiam Gzii errores sustulit, quos ille gravissimos commisit in exc. I ad Acad. lib. I, dum ipsius Ciceronis errorem defendere conatur. Nam is Acad. I, 37, dum festinat, reiecta (τὰ ἀποπροηγμένα) in aestimabilium genere posuit, deceptus fortasse a Graeco scriptore, qui minus accurate locutus esset, ut facit Sext. Emp. Pyrrh. Hypotyp. III, 191. Nam cur Ciceronis locum mutilum esse cum Beiero suspicemur, causa nulla est.

non ullam esse diceremus) id est prorsus, *nullam esse*, ne tali quidem relicto discrimine, quale Zumptius ad Div. in Caecil. 60 subesse putat, qui ipsum usum exemplis poetarum defendit, idemque e codd. restituit Verr. III, 124. Accedit Brut. 312: *ut non ulla esset*; nam Parad. 16 (*non gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus*) et pro Cluent. 39 (*non ille honorem a pueritia, non studia virtutis, non ullum existimationis bonae fructum unquam cogitarat*) [et pro Rose. Am. 128 et I in Verr. 136] singularem, cur ita dicatur, causam habet anaphorae figura. Ad Fam. VI, 9, 1 aliter et rectius scribitur in cod. palimps. Taurinensi; Tusc. etiam I, 94 et longe plurimi et optimi codd. habent *nullis*. L. Plancus scripsit (epist. ad Fam. X, 18, 2): *non ullam rem aliam extimescens quam eandem* cet. Quod Gzcius *non ad diceremus* pertinere vult, Latinum non est: *non dico quemquam esse* pro eo, quod est: *nego quemquam esse*. [Non usquam Tusc. V, 24, non unquam Liv. II, 9, 5, IX, 37, 2.]

confunderetur omnis vita) Et *confunderetur* Gzcius e Gud. 2 et Bas., quod in eo est vitio, de quo dixi ad II, 63. Neque enim duo aequalia haec sunt (*et — nec*), sed prius explicatur altero adiecto.

bonum, quod esset honestum, et id malum solum, quod turpe, tum inter illa, quae nihil valerent ad beate misereve vivendum, aliquid tamen, quod differret, esse voluerunt, ut essent eorum alia aestimabilia, alia contra, alia neutrum.

1. [esset om. A] 2. *tum haec ut illa* MCR *tum haec inter illa* L *tum inter haec ut illa* P 3. *quo differet* P *quod differrent* LMCR *quo differrent* Or. a *se esse* C *voluerint* E 4. *eorum aliqua aestimabilia* LC [*aliante verum* A]

tum inter illa) Sic etiam Pal. 1 et Spir. [B] (Bas. *tamen inter illa*, Gud. 2 *et tamen inter illa*); restituit Lallemandus. Dav. ex El. 1 scribi volebat *inter illa*, deleto *tum*. Offendebat eum, ut alios, coniuncta progressionis et oppositionis (*tamen*) significatio: Primum bonum ita constituerunt; deinde tamen cet. Deteriores ceterorum ut nostri: *tum haec ut illa* Pall. 3, 4, 5, Par. 3, χ , *tum inter haec ut illa* Ox. U (ut videtur), *tum haec inter illa* Pall. 2, 6, Ball. et Mead. Hinc nescio quis editor effecit: *tum inter haec et illa* (iam Crat.), quasi agatur de differentia rerum bonarum malarumve, ac non de harum inter se.

aliquid tamen, quod differret) id est, aliquod discrimen. Sic enim Latine dicitur: *aliquid differt inter has res* sive: *est aliquid, quod differat* (Off. I, 99); vid. Schellerus p. 2931. [Sic etiam AB;] sed quod Gzius „omnes, quos viderit, et scriptos et editos veteres“ *quod differret* habere dicit, erravit, ut solet; in deterioribus codd. viderat, ut in nostris et Oxx. Εξχψ, *quod differrent*, quod Aldus alique habent; apud Crat. iam est *quo differrent*, quod omnes tenuerunt. Una ed. a. 1480 recte *quod differret*. In eadem locutione offensum est Tusc. II, 35, nunc tamen ad veritatem reditum [et iterum aberratum].

alia aestimabilia, alia contra) ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν ἔχοντα (ἐκλεκτικὴν ἢ ἀπεκλεκτικὴν, συμβλητικὴν δὲ πρὸς τὸν εὐδαίμονα βίον οὐδαμῶς, Stob. p. 142, cfr. Diog. VII, 105) et ideo ὀρμῆς ἢ ἀφορμῆς κινήτικὰ, ληπτὰ ἢ ἀληπτὰ. Cfr. § 20 et qui paulo ante testes citati sunt.

alia neutrum) quae nec secundum naturam essent nec contra, ut digitum hoc aut illo modo protendere, capillos pari aut impari numero habere (Stob. p. 142, 148 cet.), quae inter-dum sola ἀδιάφορα appellabantur (καθάπαξ ἀδιάφορα, Stob. p. 142, cfr. Diog. VII, 104, Sext. XI. 59). Haec sola Cicero Acad. I, 36 *media* nominat, errans in huius appellationis usu: *His ipsis* (iis. quae secundum naturam essent aut contra) *alia interiecta et media appellabat* (Zeno) et mox: *neutra in mediis relinquebat*; paulo tamen post (37) de officiis loquens *media* aliter dicit. [Oxx. Εξ *neutra*; v. ad 56.]

51. Quae autem aestimanda essent, eorum in aliis satis esse causae, quamobrem quibusdam anteponebantur, ut in valetudine, ut in integritate sensuum, ut in doloris vacuitate, ut

1. *que quae E quaeque (queque) LPMCO. 3. aut in integritate sensuum aut in E*

51. *Quae autem aestimanda essent*) Sic iam Crat. et inde a Manutio omnes tacite, donec Gzius restituit *quaeque*, [quod cum fuerit in Oxx. et Gzii omnibus, in arch. fuisse credideram; nunc de A contra affirmatur]. Sed neque Cicero eiusve aequales *quisque* pro *quicumque* posuerunt (de quo exposui in excursu ad hunc locum), nec, si id alibi poneret, in hac simplici generis comprehensione novae divisionis causa ullus esset locus relativo indefinito. Nec Acad. I, 36 et 37 dixit: *quaecumque autem secundum naturam aut: sed quaecumque essent sumendae*, sed bis *quae*.

eorum in aliis satis esse causae) Itaque non omnia, quae aliquam omnino *ἀξίαν* habebant vel minimam, *προηγμένα* erant, aut, quae *ἀπαξίαν*, *ἀποπροηγμένα*. Eodem pertinet, quod Sext. Emp. *προηγμένα* appellata dicit, quae *ικανὴν ἀξίαν* haberent (adv. Mathem. XI, 62), et Stobaeus *προηγμένα* definit, quae *πολλὴν ἀξίαν* habeant, *ἀποπροηγμένα*, quae *πολλὴν ἀπαξίαν* (p. 114 et 156). Verum quae non tantam aestimationem aut non-aestimationem (ut hoc fingam) habebant, ut in praepositis aut reiectis numerari possent, eorum aestimatio aut non-aestimatio nullum prorsus momentum faciebat, recidebantque ex aestimabilium et inaestimabilium genere in genus *τῶν καθ' ἀπαξ ἀδιαφόρων*. Itaque neque Cicero neque alius quisquam huius speciei (aestimabilium nec tamen praepositorum et contra) ullum exemplum ponit aut appetitum eo commoveri dicit, Diogenes autem Laërtius (VII, 105) simpliciter omnia *τὰ ἀξίαν ἔχοντα* facit *προηγμένα*, qui vix reprehensionem meretur Tennemanni IV p. 87 not., saltem non eandem, quam Ciceronis in Academicis error. Stobaeus quoque extra illam definitionem tria tantum genera facit (*προηγμένα*, *ἀποπροηγμένα*, *οὔτε προηγμένα οὔτε ἀποπροηγμένα*, p. 146) similiterque Sextus Empiricus (XI, 62).

ut in integritate sensuum) Gzius: *valetudine et integritate sensuum* e Spir., Bas., Gud. 1, quemadmodum est in edd. Iunt. et Crat. De codicibus miror in tanto meorum et Oxoniensium consensu. [B ut Erl.] Distingvuntur haec etiam. § 56 et II, 34. Valetudo ad totum corpus pertinet, alterum ad partes; Acad. I, 19.

gloriae, divitiarum, similitium rerum, alia autem non esse

1. [alii autem eiusmodi, om. non esse, A]

ut gloriae, divitiarum, similitium rerum) Apertum est, haec exempla (quae sunt externorum commodorum, cum priora corporis sint) eodem modo adiungenda fuisse ac priora: ut in gloria cet., nec genitivos ullam rationem grammaticam habere, neque hic orationem interruptam sensim in aliam formam transire. Nam Gzii conatum rideas an miserere, nescias, qui „Ex anteponerentur“ inquit „facile (!) cogitabis anteponderarum ratione“; hac nimirum oratione: in nonnullis rebus est causa, cur aliis anteponantur, ut divitiarum anteponderarum ratione; quis interpretationem interpretabitur? Aequè absurda Otto. Nec ferenda, quae Beierus ad Off. II, 16 p. 35 tentat, haec confundens cum forma non ignota, qua causa rei dicitur pro causa, quae in re aliqua posita sit. Neque causa cum illis genitivis coniungi potest, neque sic dicitur: causa est huius rei, nedum: satis est causae huius rei; deinde nullius rei causa ex gloria orta quaeritur. Et tamen nec vestigium est scripturae depravatae nec causa, cur, aut ratio, quomodo depravata sit, excogitari potest, nec ulla est orationis perturbatio praeter subitam casus in enumerando mutationem. Manifesto igitur tenetur ipsius Ciceronis in scribendo lapsus, nec orationis voluntaria declinatio, sed oblivio non voluntaria; nam cum ad alteram partem exemplorum pervenisset, in hoc ipso, ut ita dicam, cogitandi intervallo et quasi interpunctione, animo alias imagines complectente, memoria eum fefellit obiecitque obscuram speciem orationis aliter structae, velut (nam fingi multa possunt): aliorum tantam esse dignitatem, ut quibusdam anteponantur, ut valetudinis cet. (Lamb., ut solebat, audacter: ut in gloria, divitiis, similibus rebus, male ut criticus, quis negat? et tamen, si de prudentia hominis quaeras, quanto hoc praestat stupori illorum, qui haec non ut scripta, sed ut recte scripta enarrant?) [Prorsus similiter aberravit et casum commutavit Cicero II Off. 88: Ipsa inter se corporis (commoda) sic (comparantur), ut bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati, externorum autem (obversatum est: comparatio fit), ut gloria divitiis, vectigalia urbana rusticis. Ibi recte Beierus, male Heusinger. Similem fere incuriam habet illud V, 37: et earum rerum. Quod O. Heinus (Annal. Philolog. XCIII p. 246) scribendum putat: similitium rerum in usu, advocata ea divisione primorum naturae, quae apud Stobaeum Ecl. Eth. p. 150 Heer. ponitur, neque ordo verborum Ciceronianus est neque in usu gloriae et divitiarum erat causa, quamobrem is anteponeretur (nam

eiusmodi; itemque eorum, quae nulla aestimatione digna essent, partim satis habere causae, quamobrem reicerentur, ut dolorem, morbum, sensuum amissionem, paupertatem, ignominiam, similia horum, partim non item. Hinc est illud
 5 exortum, quod Zeno προηγμένον, contraque quod ἀποπροηγμένον nominavit, cum uteretur in lingua copiosa factis tamen nominibus ac novis, quod nobis in hac inopi lingua non conceditur; quamquam tu hanc copiosiore[m] etiam soles dicere.

4. et similia L itemque hinc esse illud (illud esse R) LPMCROR. item hinc est id quod est Zeno E 5. [proegmenon A] contraque — ἀποπροηγμένον om. R [apoproegmenon A] 8. etiam om. LP dicere soles LPMCR

ea sententia efficeretur), sed in gloria et divitiis propter usum; omnino igitur ad haec ipsa illud in aliis adiungi debet.]

partim non item. Hinc est) Priori illi partim satis habere causae in divisionis contrariis partibus notandis respondet: partim non item; vid. Hand. Turs. III p. 520. Si item Cicero non addidisset, paene necessario ad Latinorum sensum scripsisset: partim non habere, tot praesertim interpositis post id verbum. Deinde Cato, exposita ipsa differentia, transit ad nomen a Zenone impositum. Vulgo haec sic edebantur, ut est apud Orellium, valde vitiose. Primum enim itemque hinc sic dicitur, tamquam alia quaequam res hinc orta commemorata sit; deinde sic infinitivus ponitur, quasi Stoici disputarint, hinc exortum esse (praeterito tempore) προηγμένον. Videat mihi nunc aliquis, quam moleste propter negligentiam hominum veritas eruenda sit aut saltem testimonia; nam scribendum esse non item. Hinc est (quod ego ex Erl. sciebam), Wesenbergius meus intellexit, cum in codd. esse ignoraret. Item. non itemque, etiam Spir. habuisse, id est, optimos, perspicitur ex eo, quod Gzius paulo ante (itemque eorum) Erl. et Spir. item habere narrat; ex Erl. apparet, de hoc loco hominem dicere debuisse; est, non esse, praeter Spir. etiam Eξ. [Accedunt nunc AB.] (Cum in Gud. 2 esset illud esse huic, Gzius esse delevit.) [Tum est illud AB, non id, quod etiam in Spir. fuisse dicitur; sed exortum etiam B omittit. Credo vestigia veri maxime in Erl. et Spir. servata esse; Ciceronem enim scripsisse: Hinc extitit, quod Zeno cet.] Paulo post soles dicere Gzius ex Erl. et Spir. [B]. Eosdem solos e suis codd. etiam habere ait. [Verbi altero loco si Cicero omisisset, scripsisset eius; sed ne sic quidem posuisset eius faciendi Zenonis. Dico propter Baiterum.]

Sed non alienum est, quo facilius vis verbi intellegatur. rationem huius verbi faciendi Zenonis exponere.

XVI. 52. Ut enim, inquit, nemo dicit, in regia regem ipsum quasi productum esse ad dignitatem (id est enim προηγμένον), sed eos, qui in aliquo honore sunt, quorum 5 ordo proxime accedit, ut secundus sit, ad regium principatum, sic in vita non ea, quae † primario loco sunt, sed ea,

2. [verbi hoc loco om. A] Zenonem L 3. dicit ut in regia E
4. idem enim est omnes id enim est Or. 5. sint omnes. Or. 6. regnum E
7. sit ea in vita E ea, quae om. E primario sine nota Or. primorie [A]E

Cap. XIV, 52. *Ut enim, inquit*) Stobaeus Ecl. Eth. p. 156: Οὐδὲν δὲ τῶν ἀγαθῶν εἶναι προηγμένον, διὰ τὸ τὴν μερίστην ἀξίαν αὐτὰ ἔχειν, τὸ δὲ προηγμένον, τὴν δευτέραν χωρὰν καὶ ἀξίαν ἔχον, συνεργίζῃν πως τῇ τῶν ἀγαθῶν φύσει. Οὐδὲ γὰρ ἐν αὐτῇ τῶν προηγουμένων εἶναι τὸν βασιλέα, ἀλλὰ τοὺς μετ' αὐτὸν τεταγμένους. (Sic scribendum: ne in aula quidem regem inter praestantes dignitate numerari, sed eos, qui cet., vel potius τῶν προηγμένων. In Heerenii scriptura τὸν προηγούμενον εἶναι vitiosus est articulus; codd. αὐλητῶν προηγουμενον. Deinde pluralem, τοὺς μετ' αὐτὸν τεταγμένους, Davisius restituit; codd. τοῦ — τεταγμένον)

id est enim) Cum ex *id est*, ut saepe, factum esset *idem* (Oxx., Eξχ., edd. ante Manatium; Grut. et Dav. tacent; Gzius in „multis scriptis“ ait esse *idem*), additum est verbum: *idem enim est*. Correxì mendum manifestum.

in aliquo honore sunt) Sic recte edd. Crat. et Vict. et ob *accedit*, quod scribarum arbitrio minus obnoxium fuit, et quod simpliciter genus notum describitur. *Secundus ad regium principatum* etsi videri potest ita dictum esse, ut praepositio comparisonem significet, tamen, quoniam *ad* sic poni non solet nisi in significanda dissimilitudine et differentia (ut cum dicitur: *nilhil ad aliquem, quid ad utilitatem tantae pecuniae?* (II, 85) et apud Livium: *non ad cetera ingenia Punica callidus*, et apud Plautum, Capt. II, 2, 25: *ad sapientiam huius nimis nugator fuit*; vid. lex.), et quoniam *secundus*, quod ipsum ordinem indicat, ad eam significationem minus aptum est, puto Cicero-nem *ad* praepositionem rettulisse ad verbum *accedit*. Itaque comma interposui, quod in mentem iam venerat Bremio.

primario loco) Aliter Cicero scripsit; nam nec *primarius* locus (id est, qui ad primum pertinet, primi generis est) recte dicitur pro *primo*, et aliud codices ostendunt; nam etiam Pal. 1,

quae secundum locum obtinent, προηγμένα, id est, producta nominentur; quae vel ita appellemus (id erit verbum e verbo) vel promota et remota vel, ut dudum diximus, praeposita vel praecipua, et illa reiecta. Re enim intellecta, in verbo-
 5 rum usu faciles esse debemus. 53. Quoniam autem omne, quod est bonum, primum locum tenere dicimus, necesse est, nec bonum esse nec malum hoc, quod praepositum vel praecipuum nominamus; idque ita definimus, quod sit in-

2. *appelentur* (pro *appellemus*) L Post *e verbo* add. *exprimere* L
 3 *proposita* R 4. [*reiecto* A] 7. *propositum* [A]ELMCR ut (pro vel) F
 8. *praecipua* MC Itaque *id definimus* LPMCROr. *definivimus* E

Spir. [B], mg. Crat., El. unus *primorie* (*primori e*), cod. Scal., El. alter, Mead., Ball. (*ψ*), Gud. 1 *primiore*, Pal. 2 *primore*, quod edidit Gzius. (Davisius probabat *primore in loco*.) Sed adiectivum illud, quod antiquarii quidam, ut Varro, Gellius, pro eo, quod est *primus*, posuerunt paucis locis, apud ceteros, si pluralem *primores* excipias, dicitur tantum de priore parte rei alicuius aut rerum coniunctarum (ut dentium); itaque *primore loco*, si diceretur (sed nemo dixit, quod ineptum erat), significaret: *in prima parte loci*. (Nec Livius XXIV, 20, 13 scribere potuit, quod e Gronovii coniectura edebatur: *primori iuventute conscripta*.) Cicero *posuit*; [comparativus *priore*, quem Klotzius et Baiterus posuerunt, ferri nullo modo potest;] quid in litteris *rie* lateat, nescio. [Cicero scripsisse videtur *primo ordine*; ex *primordine* factum *primorie* et additum *loco*.]

vel promota et remota) Cum proprie tantum *promota* nominare deberet, addidit e contrario *et remota*, quasi de utrorumque nomine proxime egisset; simile est, quod V. 90 legitur, *et reducta*; vid. ad I, 41.

53. *Idque ita definimus, quod*) Hoc etiam e cod. Mor. [AB], id est, e meliore familia et ex ed. Crat. restitui; eodem modo *ita* praepositur definitioni sententia relativa comprehensae. quo II, 29: *eam autem ita persequitur. quae palato percipiatur* cet. [Cfr. Top. 32: *Solebat litus ita definire, qua fluctus eluderet.*] Figura mixta est ex abundantia ea, qua demonstrativa particula ipsius rei appellationi praepositur, de qua dixi ad II, 13, et ex brevitate; nam *ita* hanc modi explicationem postulare videtur: *ita definimus, ut id esse dicamus (id sit), quod sit* cet. [Simile est apud Horatium Sat. II, 6, 42 et 8, 25: *ad hoc qui, id est, ut ego, ut is.*] In editionum scriptura et deteriorum codd. *id* ita ponitur, ut videatur cum *quod* proxime coniungi, quemadmodum § 33 et alibi.

differens cum aestimatione mediocri; quod enim illi ἀδιάφορον dicunt, id mihi ita occurrit ut indifferens dicerem. Neque enim illud fieri poterat ullo modo, ut nihil relinqueretur in mediis, quod aut secundum naturam esset aut contra, nec, cum id relinqueretur, nihil in his poni, quod satis 5 aestimabile esset, nec, hoc posito, non aliqua esse praeposita. 54. Recte igitur haec facta distinctio est; atque etiam ab iis, quo facilius res perspicui possit, hoc simile ponitur: Ut enim, inquit, si hoc fingamus esse quasi finem et ultimum, ita iacere talum, ut rectus assistat, qui ita talus erit 10

1. ille — dicit C 2. [ait pro ut A] dividitur (pro dicerem) C
 3. utut (pro ut) E relinqueretur in medium nihil L 5. nihil his C [satis om. A] 6. haec posita LPMCR esset [A]E essent LPMCRor. 7. hic E
 8. his LC respici (pro res perspicui) C 10. recte assistat LMC

nec, hoc posito, non aliqua esse) Hoc posito Pal. 1, mg. Crat., Mor., [B,] liber Maffei apud Man., ed. a. 1480. Restituit Man. Gzuius affirmat in Erl. et Spir. esse *haec posita*, eadem fide, qua II, 77. Deinde autem edebatur *essent*, perversissime, non solum in orationis coniunctione: *nec — nihil in his poni — nec — non aliqua essent* (quam ipsam frustra Bremius defendere conatur; nemo enim in tali membrorum coniunctione et progressu verbi formam mutavit), sed multo magis in sententia; sic enim condicionaliter Catoni dicendum erat de ea re, quam cum non probaret, necessario tamen ex alio falso initio sequi ostenderet; nunc ostendit, vera et necessaria consecutione haec omnia ita connecti, ut non possint non esse aliqua praeposita. Itaque *esse* scribi debere, viderant Manutius et Morelius, secutique Davisius et Ernestius erant, ille in El. 1 ita scribi addens. Gravior est Erl. et Mor. [AB] auctoritas, in quibus scribitur *esset*, significatur *esse*. [Quod A *satis* omittit, nec magnum in omittendo unus momentum facit, nec quisquam addidisset, et recte significatur aestimatio non prorsus contemnenda et neglegenda.] Mox (54) cod. Mor. *facta definitio est*.

54. *ut rectus assistat*) Vere Thorupius nostras (in commentat. de locis aliquot horum librorum. Ripis Cimbricis 1836 edita, p. 53 sqq.), reprehensa Gzii et aliorum incuria, qui nos ad Senftlebius et Pitiscum (v. *Talus*) ablegent, ubi nihil omnino dicitur de discrimine tali, qui rectus assistat et qui rectus cadat, ostendit, eum talum rectum assistere dici, qui, cum ita in mensam ceciderit, etiam in eo statu maneat, id talus, quod postulatum fuerit, sursum habens, rectum autem cadere

iactus, ut cadat rectus, praepositum quiddam habebit ad finem, qui aliter, contra, neque tamen illa praepositio tali ad eum, quem dixi, finem pertinebit, sic ea, quae sunt praeposita, referuntur illa quidem ad finem, sed ad eius
5 vim naturamque nihil pertinent. 55. Sequitur illa divisio, ut bonorum alia sint ad illud ultimum pertinentia (sic

1. habet E 2. [qualiter qui contra A] qui aliter qui contra EP MR
4 referunt illa quid est E

eum, qui tantummodo sic in mensam incidit, postea aliud latus summum ostendat. Hic talis ideo ceteris ipso casu praeponeatur, quod ad recte assistendum videtur accessisse; itaque eius praepositio refertur ad finem; et tamen, nisi etiam steterit rectus, nihilo magis finem assecutus erit quam ceteri, eritque illa praepositio extra finem nec ullam eius partem continebit.

qui aliter, contra) Non intellecta brevitate orationis, in qua *contra*, ut saepe, totius apodosis priori contrariae locum tenet (*qui autem aliter ceciderit, nihil praepositum habebit atque etiam in contrariam partem inclinabit, ut reiectus sit*), librarii qui etiam ante *contra* posuerunt (in sex codd. Dav., Gzii omnibus, [B]).

55. *Sequitur illa divisio*) quae exponitur apud Stob. Ecl. Eth. p. 100 et uberius exemplis declaratur apud Diog. Laërt. VII, 96: "Ἐπι τῶν ἀγαθῶν τὰ μὲν εἶναι τελικά, τὰ δὲ ποιητικά· τὸν μὲν οὖν φίλον καὶ τὰς ἀπ' αὐτοῦ γινομένας ὠφελείας ποιητικά εἶναι ἀγαθὰ· θάρσος δὲ καὶ φρόνημα καὶ ἔλευθερίαν καὶ τέρψιν καὶ εὐφροσύνην καὶ ἀλπιάν καὶ πᾶσαν τὴν κατ' ἀρετὴν πρᾶξιν τελικά· ποιητικά δὲ καὶ τελικά εἶναι ἀγαθὰ τὰς ἀρετάς· καθὼ μὲν γὰρ ἀποτελοῦσι τὴν εὐδαιμονίαν, ποιητικά ἐστὶν ἀγαθὰ, καθὼ δὲ συμπληροῦσιν αὐτήν, ὥστε μέρη αὐτῆς γίνεσθαι, τελικά." (Recte Lipsius Manud. ad phil. Stoic. II, 22 addidit τὰς ἀρετάς, etsi mirum est et hic id nomen excidisse et paulo post (97 post ἀμφοτέρως δὲ ἔχοντα) τὰς κακίας. Esse talia bona, Diogenes satis iam dixerat; nunc huius generis, ut superiorum duorum, nomen repetit, ut exemplum adiungat aut potius ipsam rem; neque enim plura erant; et ad τὰς ἀρετάς referuntur verba pluralia ἀποτελοῦσι, συμπληροῦσι.) Omnes virtutes et pertinentia et efficientia esse bona, Stobaeus etiam p. 102 ait. Cato unam sapientiam nominat, sed in ea sunt omnes virtutes. Ceterum Stoici notabiliter a disciplinae constantia desciscabant, communi opinioni cedentes, cum amicum in bonis

enim appello, quae *τελικά* dicuntur; nam hoc ipsum instituamus, ut placuit, pluribus verbis dicere, quod uno non poterimus, ut res intellegatur), alia autem efficientia, quae Graeci *ποιητικά*, alia utrumque. De pertinentibus nihil est bonum praeter actiones honestas, de efficientibus nihil praeter
 5 amicum, sed et pertinentem et efficientem sapientiam volunt esse. Nam quia sapientia est conveniens actio, est in illo pertinenti genere, quod dixi; quod autem honestas actiones affert et efficit, [id] efficiens dici potest.

1. *celica* [A]C iam PMR (P mg. nam) 2. *uno* om. [A]EMCR
 3. *nunc* (pro *autem*) E 4. [*poetica* Δ] 5. *deficientibus* (pro *de efficientibus*)
 [A]L ad (pro *praeter*) L 6. *sapientem* [A]EP 7. *est illo* [A]EPOr. *est cum illo* LMR *erit cum illo* C 9. *id* sine uncis Or.

numerabant; nam amicus, quamvis sit sapiens, numquam tamen pars alienae virtutis, id est, boni fieri potest.

nam hoc ipsum) Vid. § 15. In editiones post primam venerat *iam hoc*; correxit Davisius e Pall. 1, 2, 4, 6, suis tribus (Mead. *namque hoc*). Mox *uno* ante *non* propter similitudinem ductuum exciderat in cod. arch. (Mead., Oxx. et Gzii omnibus, [B]); idem annotare debuit Gruterus, sed scripsit *non* ab omnibus Pall. abesse; Gzii praeter tres meliores, id est, Bas. et Gud. 1 *uno* dicuntur addere post *poterimus*). De (id est, *ex*) *pertinentibus* minus accurate sic dicitur, tamquam ex maiore numero rerum pertinentium (et bonarum et non bonarum) seligatur una, quae bona sit.

sapientiam esse volunt) In cod. arch. propter duo, quae praecedunt, participia scriptum erat *sapientem*, ut est in Pall. 1, 3, 4, 6, Parr. tribus, CCC, χ, Gzii omnibus, [B]. Tum in eodem codice exciderat *in*, quod Dav. addidit ante *illa* (Pal. 1, Spir. [B], Gud. 2); cfr. II, 98; in deterioribus suppletum est *cum* (Pall. quinque, Dav. duobus, Oxx. omnibus, Gzii ceteris), quod Gzcius defendit, quia dicatur *esse cum aliquo*, qui alicuius partes sequatur! Qui defenderet dici *esse aliquo genere* (quasi genus qualitas sit), non repertus est, etsi sic nonnulli ediderunt. Lambinus: *est ex illo*. Sed significatur hic: *locum habet in illo genere*; cfr. 69.

[*id*] *efficiens dici potest*) Si *id* retinetur, quod pronomen est et sententia generalis, eaque sententia sic (per *autem*) adiungitur, quasi absolvat conclusionem ante coeptam. Sed apertum est, hoc membrum prorsus respondere superiori (*quia est — est in illo* cet.). Itaque non dubito, quin *id* ex ultima syllaba verbi praecedentis ortum sit. Lambino Davisioque

XVII. 56. Haec, quae praeposita dicimus, partim sunt per se ipsa praeposita, partim quod aliquid efficiunt, partim utrumque: per se, ut quidam habitus oris et vultus, ut status, ut motus, in quibus sunt et praeponenda quaedam et
 5 reicienda; alia ob eam rem praeposita dicentur, quod ex se aliquid efficiant, ut pecunia, alia autem ob utramque rem, ut integri sensus, ut bona valetudo. 57. De bona autem fama (quam enim appellat *εὐδοξίαν*. aptius est bonam famam

1. haec enim quae L 3. quia (pro quidam) E et vultus status et motus E 4. [ponenda A] et praeponenda sunt E quaedam etiam C 6. [obrutamque A] 7. et bona E enim (pro autem) E 8. hoc loco bonam famam PMCRor. hoc bonam famam (om. loco) L

et iam ante ei, qui cod. El. 1 scripsit, *id* ex *ideo* ortum esse visum est.

Cap XVII, 56. *Haec, quae praeposita dicimus*) Eadem divisio, a bonis ad praeposita translata, exponitur apud Diog. Laërt. VII, 107 (*Τῶν προηγημένων τὰ μὲν δι' αὐτὰ προῖκται, τὰ δὲ δι' ἕτερα, τὰ δὲ καὶ δι' αὐτὰ καὶ δι' ἕτερα*) et apud Stobaeum minus plene, omisso tertio genere, p. 144 et 150.

partim utrumque) Neque ob utrumque cum Lambino scribendum est neque cum Gzio barbare audiendum *ouoad* neque abutendum cum Ottone iis, quae Ramshornius p. 393 sqq. ex aliis generibus collegit (*magnam partem* cet.); *utrumque* nominativo casu sic dicitur, ut ea comprehendat, quae ante Cato posuit: *partim et per se praeposita et quod aliquid efficiant*, quomodo § 50 et Tusc. V, 93 [et de Div. II, 10] dicitur *neutrum*, et § 55 ipsum *utrumque*, [Terent. Hec. IV, 1, 10 *utrumvis*,] apud Graecos *ἀμφότερον, ἀμφότερα, οὐδέτερον*. (Cfr. ad IV, 65: *quod sum*.) Contra paulo post, praecedente *ob eam rem*, dixit *ob utramque rem*. [De Inv. II, 77: *de facto turpi aliquo aut inutili aut utroque*.] Tum Gzios tres suos optimos et status habere ait; quid habuerint, ostendit Erl. [et B]. Si certum esset, *motui et statui* tribui *habitus* posse, probarem, ut *ἀσυνδέτως* duo genitivorum ordines iungerentur, *oris et vultus, status et motus*; neque enim status et motus omnino praeponuntur, sed certi quidam; cfr. V, 35. Sed etiam II, 34 *membra et sensus* pro eorum integritate nominabantur. Paulo post dicentur eodem fere modo positum est, quo § 28 *dicetur*, ut sit: cum dicentur, ob eam causam dicentur. [Cfr. I, 47: *dicemus* et V, 47: *expetemus*.] Lambinus et ceteri ante Gzium dicuntur, contra Pall. omnes, *Ἐξχ*, Gzianos, [B], id est, contra omnes omnino. Deinde cod. Mor. *integra valetudo*.

57. *De bona autem fama*) Praepositio de absolute ponitur

hoc loco appellare quam gloriam), Chrysippus quidem et Diogenes, detracta utilitate, ne digitum quidem eius causa porrigendum esse dicebant, quibus ego vehementer assentior. Qui autem post eos fuerunt, cum Carneadem sustinere non possent, hanc, quam dixi, bonam famam ipsam propter se 5 praepositam et sumendam esse dixerunt, esseque hominis ingenui et liberaliter educati velle bene audire a parentibus, a propinquis, a bonis etiam viris, idque propter rem ipsam, non propter usum; dicuntque, ut liberis consultum velimus, etiamsi postumi futuri sint, propter ipsos, sic futurae post 10 mortem famae tamen esse propter rem, etiam detracto usu, consulendum. 58. Sed cum, quod honestum sit, id solum bonum esse dicamus, consentaneum tamen est fungi officio, cum id officium nec in bonis ponamus nec in malis. Est enim

2. *detractate quidem util. E in causa P in eius causa L in eam C* om. MR 5. *prope se E ipsam propter ipsam propter se M* 6. [*esse hominis. om que, A*] 9. *non dicuntque propter usumque E* 11. *rem om. E* 12. *sed quod cum PMR sed quando quod C*

in significanda re, de qua agetur, ut semel et iterum in epistulis (II ad Fam. 17, 2 et III, 12, 2, X ad Att. 11, 3); cfr. Hand. II p. 212. De ipsa controversia nihil alibi legi puto. Carneadi cecisisse Antipater videtur aut Panaetius.

eius causa porrigendum) Sic [A.] mg. Crat., cod. Mor., nec aliud significat B, in quo ex *cū* factum est *tam* (cfr. 66). Editur sic inde a Manutio (praeunte iam Aldo), Gruterio et Davisio tacentibus. Deteriores etiam aliorum codd. aberrant; Oxx. E χ ψ et, si Gzio credas, omnes eius *in causa* (sed ex Erl. apparet, quid de Spir. et fortasse Gud. 2 iudicandum sit). Marsus, ut MR, has voces omittit; veteres edd. reliquae habent *in eam*, quod corrigendo natum est. Digitum porrigere de actione et opera minima ab ipsis Stoicis dici solebat: vid. Plut. de Stoic. Repugn. 26 p. 1046 C, adv. Stoic. 8 p. 1061 F. Aliquot versibus post in verbis *futurae post mortem famae tamen* particula *tamen* (video enim errari) ad id ipsum refertur, quod huius famae nullus ad nos fructus perveniat. Recte Bremius.

58. *fungi officio, cum id officium nec in bonis ponamus nec in malis*) [id est, quamquam — ponimus.] Officium, τὸ καθήκον, Stoici sic definiunt et describunt, ut primum rei, quam facere debeamus, et huius ipsius debitionis notionem, quam nos praecipue tenemus, a re facta non admodum distinguant. Definiunt igitur officium τὸ ἀκόλουθον ἐν τῇ ζῳῇ, ὃ παραχθὲν εὖ-

aliquid in his rebus probabile, et quidem ita, ut eius ratio

1. *quidem est ita C*

λογον ἀπολογίαν (ἀπολογισμὸν) ἔχει (Stob. Ecl. Eth. p. 158, Diog. Laërt. VII, 107). Id quoniam, cum sic communiter dicebatur, in singulis rebus perfici poterat, sine summa illa convenientia (*ὁμολογία*), in qua virtus erat, quod sic factum erat, neque bonum neque malum erat. Tum demum, si actio ab illa convenientia profecta esset eamque contineret, bonum fieri iudicabatur appellabaturque *κατ'ἀρχθωμα* sive *καθ'ἥκον τέλειον*, officium perfectum (Stob. p. 158 et 184). illud autem superius *καθ'ἥκον μέσον* (Stob. p. 158, infra IV, 15); saepe tamen hoc, quod medium dixi, solum officii nomen tenet, ut hoc toto loco et § 20 et 22, Acad. I, 37, maximeque Off. I, 7. (Cfr. de hac divisione Tiedemanni Systema Phil. Stoic. III p. 299 sqq., Tennemannii Hist. Phil. IV p. 107 sqq., Beieri exc. III et IV ad lib. I Off.) Estque id nomen eius proprium. Nam in hoc maxime haeret haec omnis Stoicae disciplinae pars, quod eorum officia non a summa lege tamquam initio oriuntur et derivantur, quae certam quandam vivendi voluntatem postulet eamque, cum ad multiplices vitae rationes tamquam materiam accesserit, in certis quibusdam actionibus perspicui iubeat, quamvis eae materiae diversitate varientur. Huiusmodi officiorum originem cum illi ex sua illa *ὁμολογία* elicere non potuissent, aliud officii initium sumebant a primis naturae (§ 22, 23, 59, IV, 47), ita ut his officiis ex inferiore loco, ut ita dicam, surgentibus de summo descendens occurreret honesti notio; nec plene haec consociabantur. Itaque primum deerat certa norma probabilis illius rationis, quo officium censi debebat; quo fiebat, ut interdum foedissima quaeque sapienti suo Stoici concedere viderentur (velut illa, quae Sext. Emp. adv. Math. XI, 190 sqq. commemorat); deinde difficillimum erat ex illo primo naturae appetitu initium officiorum, quae aliis deberentur, velut eius, quod § 59 ponitur. depositi reddendi, reperire; (itaque alio loco omnem iustitiae notionem actionesque, quae inde orerentur, longe melius sic constituebant, explicata naturae vi, ut a primis naturae non repeterentur actionum initia, § 62 sqq.); postremo propter illam causam cogebantur eam, quae hic exponitur, disputationem contra Aristonem, qui ab ipsis ortus erat et desciverat, suscipere, ut officium aliquod in rebus mediis, id est, in earum electione et reiectione esse defenderent. Ea autem disputatio neque perspicua admodum neque firma est, quod tota ponitur in definitione illa officii, quae ipsa non confirmatur, et praeterea parum

reddi possit; ergo ut etiam probabiliter acti ratio reddi possit; est autem officium, quod ita factum est, ut eius facti probabilis ratio reddi possit; ex quo intellegitur, officium medium quiddam esse, quod neque in bonis ponatur

1. *ergo* — *ratio reddi possit* (v. 2) om. MC 4. *quoddam* omnes, Or.

distingvuntur res mediae in corpore et extra sitae (ut valetudo, ut pecunia) et actio ad ea spectans, ut in illis: *est quiddam, quod usui esse possit* (quod videtur pertinere ad res commodas) et: *agere aliquid et facere eorum* (quae res commodae intellegi nequeunt. quae non aguntur). Ipsa summa argumentationis varie concipitur, tum, in rebus mediis *esse* omnino officium (de *existentia* officii), quod initio propositum est et § 59 primis duabus conclusionibus efficitur, tum, versari id in rebus mediis (de *materia* et loco officii), tum, ipsum esse medium (de *qualitate*). quorum duo postrema omnino non distingvuntur; et tamen differunt. Nonnulla in hac re fortasse Ciceronis culpa est. [Quod Iacobus in Philol. VI p. 492 omnia haec: *Quoniamque in iis rebus — nec in contrariis* damnat, sine ulla probabilitate partem ceteris innexam nec scholii additamentive ne minimam quidem similitudinem habentem detruncat nec tamen quidquam assequitur. Assentitur tamen Baiterus in ed. min.]

ergo ut etiam probabiliter acti ratio reddi possit) Exciderunt haec verba propter similem sententiarum exitum etiam in Eξ, El. 2, Gud. 1. Haerent interpretes et in adverbio et in *acti* nomine. quod Gzius delet; Lambinus et alii *probabilis facti* substituunt; (et in *facti* Lambinus codices testatur). Sed recte verba habere videntur. Primum in ipsis rebus, quatenus nondum de nobis agentibus cogitatur, probabile aliquid esse dicitur, cuius ratio reddi possit; deinde eadem probabilitas transfertur ad nostram in his rebus actionem (cfr. paulo post: *est autem eius generis actio quoque quaedam*); itaque *actum* dicitur, non *factum*, et ei additur adverbium; et tota haec pars, de quo minus interpretes laborarunt, confert aliquid ad conclusionem.

officium medium quiddam esse, quod) τὸ καθήκον εἶναι μέσον τι. Hanc enim sententiam esse, non illam: *εἶναι καθήκον τι μέσον*, cum verborum ordo ostendit (debebat enim altero modo dici: *medium quoddam officium esse*), tum id certissime, quod *officii medii* appellatione Cato neque usus est ante neque in toto hoc loco utitur. Itaque *medium quiddam* necessario scripsi (id est, *rem quandam mediam*); ceteri omnes *quoddam*. Vid. ad I, 18.

neque in contrariis. Quoniamque in iis rebus, quae neque in virtutibus sunt neque in vitiis, est tamen quiddam, quod usui possit esse, tollendum id non est. Est autem eius generis actio quoque quaedam, et quidem talis, ut ratio
5 postulet agere aliquid et facere eorum; quod autem ratione actum est, id officium appellamus; est igitur officium eius generis, quod nec in bonis ponatur nec in contrariis.

1. nec R [in priore loco om. A] enimque (pro quoniamque) E quoniam est in C his [A]LMCO. rebus om. E quae om. R nec C
2. nec C 3. posset C 6. actum sit omnes, Or. 7. neque in bonis LPMR non in bonis C neque in contrariis M

quod autem ratione actum est. id — appellamus) Indicativum, quem restitui, manifesto flagitabat sermonis ratio, cum simpliciter genus definiatur (quod — id), eiusque notum nomen conclusionis causa ponatur, ut nulla talis excusatio coniunctivi sit, quali § 17 et 49 usi sumus. [Est iam ed. Crat.] Saepissime autem librarii etiam in antiquis codd. ex *st* (actumst, actast) effecerunt *sit*, cuius generis menda etiam nunc non pauca tollenda sunt ex Ciceronis scriptis certissima orationis regula, velut pro Caec. 74 (quid refert — habere bene partum, si incertum sit — si parum sit communitum ius, si — potest?), Philipp. VI, 15 (in L. Antonii clientela sit? verum habet Gellius; de facto admirabundus Cicero quaerit, non, fierine debeat), ad Att. VII, 3, 1 (etsi cupidissime expetitur a me sit), ad Fam. I, 6, 2 (etsi minore in re violatur tua dignitas quam mea afflicta sit; comparat duas res factas), Acad. II, 48 (non, inquirunt, veri simile sit? codd. non inquam; scribendum est: nonnumquam, veri simile est, sic etiam moveri), Tusc. I, 41 (si vero aut numerus quidam sit animus —, multo etiam integriora ac puriora sunt; commemorat sententias supra positas), Parad. 39 (quidquid denuntiatum sit, facit; cfr. ad I, 10), de R. P. I, 53 (ipsa aequitas iniquissima sit; nunc edunt fit), ibd. III, 6 (sin alterutra sit via prudentiae deligenda; non hypothesis est. sed condicio; codex: sin aliter sit utra; puto Ciceronem scripsisse: sin altera est utra), N. D. I. 48 (ea figura profecto est, quae pulcherrima sit omnium; non dixit: tali, ut sit pulcherrima, sed: habet eam, quam pulcherrimam esse posui, humanam; eodem libro § 93 ausa sit, ex quo alii ausit fecerant, iam correctum est), ibd. 68 (quod enim ex atomis, id natum aliquando sit), de Fato 30 (at si ita fatum sit —, non poterit dici), Offic. I, 66 (quarum una in rerum externarum despicentia ponitur, cum persuasum sit; non causa afferitur, sed describitur virtus: et tum apparet, cum persuasum est cet.) Alia emendavi in Opusculis Acad. I p. 184. [Opuse.

XVIII. 59. Atque perspicuum etiam illud est, in istis rebus mediis aliquid agere sapientem. Iudicat igitur cum agit, officium illud esse. Quod quoniam numquam fallitur in iudicando, erit in mediis rebus officium; quod efficitur hac etiam conclusione rationis: Quoniam enim videmus esse 5 quiddam, quod recte factum appellemus, id autem est perfectum officium, erit etiam inchoatum; ut, si iuste depositum reddere in recte factis sit, in officiis ponatur depositum reddere; illo enim addito, iuste, fit recte factum, per se autem hoc ipsum reddere in officio ponitur. Quoniamque 10

1. *atqui* [A]EL 2. *agetur sapienter* C 3. *nihil* (pro *numquam*) C 5 *etiam hac* LMCR 6. *quoddam* R *appellamus* L *esse perf.* C 7. *erit autem etiam omnes*, Or. cum unciis 8. *reddam in recte factis sic* C 9. *facit* (pro *fit*) omnes

II p. 222, Emendd. Livv. p. 585, Adv. Crit. I p. 58]. In rhet. ad Herenn. IV, 65 *ex est factum sit, tum fit (quid mihi praesto fit? Praesto fieri pro eo, quod est praesto esse, Latini non dixerunt). [Nunc prave editur qui non — fuit.]*

Cap. XVIII, 59. *Atque perspicuum) Atqui etiam* Pal. 1 et mg. Crat. [et B], nec tamen id in hac adiunctione novi argumenti locum habere videtur. Mox *quod quoniam* ex notissimo illo genere est, quod ad I, 67 attigi. *Hac etiam* Gzius etiam e Spir. [B] et Bas.

erit etiam inchoatum) Quod in codicibus additur *autem*, in apodosi et conclusione nullo modo ferri posse, Lambinus et alii senserant; et quis dubitare praeter Gzium potest? Ortum est ex superiore membro, cui non recte parenthesis notae post Bremium addiderunt; nam illud de perfecto officio ipsam progressionem conclusionis continet. Quod Fr. Schleiermacherus in noto opere, quod inscripsit *Grundlinien zur Kritik der bisherigen Sittenlehre*, p. 162, quam inscite Cicero Graecorum philosophorum decreta reddiderit, ex eo intellegi putat, quod *medium officium* Cicero *die angefangene Pflicht* interpretatus sit, hic quidem iniuriam Ciceroni fecit nec perspexit vim vocis, in qua nihil est nisi contrarium τοῦ τελείου; ipsa autem conclusio ex hac copulatione καθήκοντος τελείου et οὐ τελείου a Graecis, ut ceterae, tracta est.

fit recte factum) Lambini haec emendatio est, fere ab omnibus probata; *facit* neque subiectum habet neque id hic intellegi aliunde potest, neque *facere recte factum* dici a Cicerone potuit.

non dubium est, quin in iis, quae media dicamus, sit aliud sumendum, aliud reiciendum, quidquid ita fit aut dicitur, omne officio continetur. Ex quo intellegitur, quoniam se ipsi omnes natura diligant, tam insipientem quam sapientem

1. in om. E his [A]LMCOr. dicimus ELPMCROr. 2. [ad illud pro aliud A] 3. omni omnes communi Or. 4. ipsos [A]LPMCR diligunt C

omne officio continetur) In unaquaque tali actione adest id, quod quaerimus et esse demonstramus, officium. Codd. etiam ceterorum *omni*, quod ortum esse ex substantivo sequenti apparet. (Pal. 2 omittit *omne*, Pal. 3 pro eo habet *in*, Mor. *omnium*.) In verum incidit Gruterus. Ceteri tamen praetulerunt, quod Manutius primus non feliciter edidit, *communi officio*. Primum, in quo omnes etiam librorum de officiis enarratores errant, *commune officium* numquam in arte pro *medio* dictum est tamquam proprium nomen, quomodo hic poneretur, neque Graecae *κοινὸν καθήκον* unquam auditum est. In libro I de Off. 8 in divisione Cicero ponit *medium*, non *commune*, sed quod ante dixerat, huiusmodi officia ad institutionem vitae communis spectare et de iis se acturum (7), pro propria appellatione substituit *hoc commune*, ad superiora illa respiciens. Quod autem hoc ipso loco dicitur, *commune aliquod officium esse sapientis et insipientis*, id nihil habere propriae appellationis, manifestum est. Deinde hic ne *medii* quidem nomini locus est, quia Cicero, ut dixi, hic semper officium, nulla adiecta nota, *medium* intellegit, quasi unum sit. ut in ipsa superiore periodo, cum perfectum officium nominasset, tamen subiecit: *in officiis ponatur* (non *in mediis officiis*) et: *in officio ponitur*. [Paulo ante *dicamus* cum Baitero ex A posui, ut paucis versibus post scribitur: *quae media dicamus*. Sed § 61 *earum rerum, quas — dicimus*.]

Ex quo intellegitur) Hoc quidem non hinc intellegitur, sed inest in eo, quod initio positum erat, aliud, communi natura iubente, sumendum, aliud reiciendum esse. Nimis etiam exitus huius argumenti (*ex quo efficitur, versari in iis, quae media dicamus*) incurrit in idem, a quo orsus Cato erat (*Quoniamque non dubium est, quin in iis, quae media dicamus* cet.). Ut dixi iam, non satis distingvitur, utrum id demonstrandum sit, officium (quod, si sit, sua natura in mediis esse constet) esse, an hoc, officium, quod esse concedatur, in mediis versari; nec dubito, quin haec quidem nimis aperta initii et finis conclusionis confusio e festinatione Ciceronis et incuria orta sit; cfr. ad 28, ad I, 19, II, 35.

quoniam se ipsi) *Ipsi* etiam e Spir. [B] restituit Gzius;

sumpturum, quae secundum naturam sint, reiecturumque contraria. Ita est quoddam commune officium sapientis et insipientis; ex quo efficitur, versari in iis, quae media dicamus. 60. Sed cum ab his omnia proficiscantur officia, non sine causa dicitur, ad ea referri omnes nostras cogitationes, 5 in his et excessum e vita et in vita mansionem. In quo enim plura sunt, quae secundum naturam sunt, huius officium est in vita manere; in quo autem aut sunt plura contraria

3. his [A]LMCO. dicimus L 4. ab iis R 8. autem om. E

superiores tacite *ipsos*. Tum *diligunt* ex. ed. pr. ad Man. et deinceps ad ceteros ante Gzium propagatum est (contra EUΞχ, Gzii omnes).

60. *ab his omnia proficiscantur officia*) Vid. § 22. Stob. Ecl. Eth. p. 160: Παραμετρείσθαι δὲ τὸ μέσον καθήκον ἀδιαφόροις τισί, καλουμένοις δὲ (male Heerenius γε) παρὰ φύσιν καὶ κατὰ φύσιν, τοιαύτην δὲ εὐφρίαν προσφερομένοις, ὥστ', εἰ μὴ λαμβάνομεν αὐτὰ ἢ διωθοίμεθα ἀπερισπάστως, μὴ ἀνευδαιμονεῖν. (Sic emendanda, quae in codicibus leguntur: ὥστε μὴ λαμβάνομεν — ἀπερισπάστως μὴ ἀνευδαιμονεῖν: Nisi ea sumpturimus et reiecerimus sine ulla perturbatione aut cupiditatis aestu, non poterimus beati esse; est enim haec selectio illorum materia virtuti necessaria.)

in his et excessum e vita cet.) Paulo brevius Cicero dixit hac sententia: et inter ceteras cogitationes etiam excedendi e vita et manendi deliberationem. Gzius scripsit *in his esse*, ut esset: *mediis illis contineri*; debebat (post *ea*) scribi *iis*; sed quod librarios putat non intellexisse, illo modo dici *in aliquo esse*, Latinus nemo intellexit. Paulo post Gzius ait in Spir. et Erl. esse, ut est in Mor. [et AB], *officium est de vita excedere*; de Erl. mihi nihil notatur [nec Baitero]. Sed praecessit *excessum e vita* et sequitur idem post duos versus et extrema § 61. Potuisse dici *excedere de vita*, non nego; tot sunt loci, ubi et iis verbis, quae ab *ex* praepositione incipiunt, *de* nullo, quod sentiat, discrimine subicitur, et iis, quae a *de* incipiunt, *ex*; nam et *exire de triclinio* (de Orat. II, 263 et 223) dicitur et *externare de civitate* (pro Balbo 51) et *emittere de carcere* (Verr. V, 22) et *eicere de navi* (Off. III, 89), *de collegio* (ad Q. Fr. II, 5, 2), *de civitate* (pro Arch. 22), ut perspicuum sit, non necessario exprimi id, quod in praepositione *ex* simul significatur, rem alteram altera comprehensam fuisse et intra eam fuisse. *E quo* primus Gruterus tacite [ex A]; *ex superiores*, Davisius et Oxx. tacite, Gud. uterque. Vid. ad II, 15.

aut fore videntur, huius officium est e vita excedere. E quo apparet, et sapientis esse aliquando officium excedere e vita, cum beatus sit, et stulti manere in vita, cum sit miser.

61. Nam bonum illud et malum, quod saepe iam dictum est, 5 postea consequitur; prima autem illa naturae, sive secunda sive contraria, sub iudicium sapientis et dilectum cadunt, estque illa subiecta quasi materia sapientiae. Itaque et manendi in vita et migrandi ratio omnis iis rebus, quas supra

1. de vita [A]E ex quo LPMCR 2. appareret E sapientie E
3 de vita C 5. naturae om. L 7. materie E 8. omnibus ELPmCR.
in omnibus R

61. quod saepe iam dictum est) saltem bis, § 21 et 22. Paulo post *materie sapientiae* etiam Spir. [B]. in qua scriptura significari *materies*, sensit Gzius; cfr. Zumptius ad Verr. II, 7, qui ad nominativum accusativum adiungere debebat, quod fecit edendo II, 9, non cum genetivo, dativo, ablativo coniungere, ut facit ad V. 80. Sed nocuit praecepti veritati consuetudo prava accusativum inter casus obliquos ponendi. *Materiem* scribitur ad Fam III, 6, 4 in cod. Med., et pro Mil. 35 codicum Erf. et Bav. auctoritas cum codicibus Quintilianeis coniuncta praestat cod. palimpsesto; [§ 74 palimpsestus ipse *materiem* habet. Pro Rosc. Am. ut *materies* § 89, sic 39 et 75 bis *luxuries* recto casu, *luxuria* ablativo ponitur; sed *barbaria* nominativo casu Catil. III, 25, pro Arch. 19, Philipp. II, 108. Itaque nunc Erl. et Spir. contra A sequi nolui. *Prima naturae* hoc loco, quasi ancipitia, *secunda et contraria* dicuntur; alibi semper tantum in meliorem partem, ut potius dicendum fuerit: *prima naturae usque contraria.*]

Itaque et manendi in vita et migrandi ratio cet.) Haec Stoicorum sententia exponitur apud Stobaeum Ecl. Eth. p. 226: Φασὶ δὲ ποτε καὶ τὴν ἔξαγωγὴν ἐκ τοῦ βίου τοῖς σπουδαίοις καθήκοντως (addendum γίνεσθαι) κατὰ πολλοὺς τρόπους. τοῖς δὲ φαύλοις τὴν μονὴν ἐν τῷ ζῆν, καὶ εἰ μὴ μέλλοιεν ἔσεσθαι σοφοί (imperitissime Heerenius τοῖς δὲ φαύλοις μὴδὲ τὴν μονὴν ἐν τῷ ζῆν, quasi Stoici genus humanum tollant): οὕτε γὰρ τὴν ἀρετὴν κατέχειν ἐν τῷ ζῆν οὕτε τὴν κακίαν ἐκβάλλειν (nam neque virtutem retinere in vita eos, qui eam habeant, neque insipientiam et turpitudinem eicere necessario eos, qui in ea sint; mire haec apud Heerenium vertuntur, qui veteris philosophiae plane ignarus ad Stobaeum accessit), τοῖς δὲ καθήκουσι καὶ τοῖς παρὰ τὸ καθήκον μετρεῖσθαι τὴν τε ζωὴν καὶ τὸν θάνατον. Plutarchus de Stoic. Repugn. 14 p. 1039 E Chrysippi verba

dixi, metienda. Nam neque *** virtute retinetur in vita, nec

1. *neque iis qui virtute retinentur* LMCROr. Lacunae nota carent omnes
neque (LPM)CROr.

ex libro *περὶ τοῦ προτροπέσθαι* ponit: *Πρῶτον γὰρ ἡ ἀρετὴ ψιλῶς οὐδέν ἐστι πρὸς τὸ ζῆν ἡμᾶς, οὕτω δ' οὐδ' ἡ κακία οὐδέν ἐστι πρὸς τὸ δεῖν ἡμᾶς ἀπιέναι*, idemque eandem sententiam attingit c. 18 p. 1042 D (ubi inter alia haec leguntur: *Διὸ καὶ τοῖς εὐδαιμονοῦσι γίνεται ποτε κατῆγον ἐξάγειν ἑαυτοὺς καὶ μένειν αὐθις ἐν τῷ ζῆν τοῖς κακοδαιμονοῦσιν*) et adv. Stoic. 11 et 12 p. 1063 C et 1064 E. Datur igitur sapienti illa, quae dicitur *εὐλογος ἐξαγωγή*, cum, subducta recte ratione, plures et graviores reppererit causas moriendi, non solum pro patria et amicis, sed etiam si fuerit *ἐν σκληροτέρα ἀλγηδόνι ἢ πηρώσειν ἢ νόσοις ἀνάτοις*. Cetera de hac *ἐξαγωγή* collegit Lipsius Manud. ad phil. Stoic. III, 22 et post eum multi. nuper Beierus exc. XV ad lib. I de Off. [*Omnis recte Baiterus ex A et B. Non omnibus illis rebus haec ratio metienda est, sed tota hoc genere rerum.*]

*Nam neque *** virtute retinetur in vita*) Sic Pal. 1 et Erl. [et B], id est, meliores (Gzius omnino de suis tacuit), Pal. 4 et Par. meus, id est, etiam deteriorum minime mali, nisi quod lacuna non indicatur. Ea indicio non eget. Nam si quis ex iis, qui omnia expediunt, subiectum verbi *retinetur* esse velit *rationem*, ut deliberatio in vita retineri dicatur, cum homo deliberans retineatur, redarguat tamen eum orationis forma et manifesta oppositio. Nam ut in altero membro dicitur, non utique ei, qui virtute careat, moriendum esse, sic in priore dici debet, non utique ei, qui eam habeat, vivendum esse. quod deinde proxima sententia in affirmationem convertitur: *Et saepe cet.* Illis autem verbis: *neque mors est oppetenda* (*οὐκ ἐμβάλλονται*, ut Stoici apud Stobaeum loquuntur) prorsus hoc contrarium ponitur: *neque retinetur in vita* (*οὐ κατέχεται ἐν τῷ ζῆν τῇ ἀρετῇ*), nec dubium est, quin hoc ipsum *κατέχειν* Cicero reddiderit. Deest igitur, quod contrarium sit his verbis: *iis, qui sine virtute sunt*. Scripserat igitur Cicero: *Nam neque is, qui virtute utitur, retinetur in vita neque cet.*, aut similibus verbis, sed hac orationis forma. Quid res et sententia postularet, vidit Lambinus, sed verbum *retinetur* iniuria mutavit: *neque iis, qui virtute fruuntur, manendum in vita*. Propius accessit Nissenius: *neque ii, qui virtutem tenent, retinentur in vita*; cœdices incorruptos singularem habere ignorabat: is aptissimus est, quod de uno sapiente cogitatur. Davisius e Pal. 3, in quo erat: *nam neque is qui virtute retinetur* (in Parr. 1

iis, qui sine virtute sunt, mors est oppetenda. Et saepe officium est sapientis desciscere a vita, cum sit beatissimus, si id opportune facere possit, † quod est convenienter naturae vivere. Sic enim censent, opportunitatis esse beate

1. [his A] appetenda CR ut saepe omnes At saepe Or. 2. deficere C
3. Sine mendi nota Or. 4. censet L

et 3 ait esse: *nam neque qui virt. ret.*) efficiebat: *Nam neque is quidem*, id est, *sapiens*; barbarum est: *neque — quidem.* — *neque* (vid. ad II, 87), nec *is* habet, quo referatur, cum, quae proxime praecedit, manendi et migrandi ratio etiam ad insipientes pertineat. Iam non opus est vulgarium codicum perversissimam interpolationem coarguere (Oxx. omnium, nisi quod Eξ omittunt *in vita*; de Dav. ceteris et Gzii tacetur). Tautologia quidem et sententiae absurditas apparet: *ius, qui virtute retinetur in vita, mors non est oppetenda.* Quod Breinius sic sententiam enarrat: „Neque sapiens neque insipiens per se habet causam, cur e vita excedat“, tautologiam occultat sapientem substituendo pro *ius, qui retineantur*, alterum vitium non potest; cui enim in mentem venire poterat, sapientem per se (id est, in sapientia) causam moriendi habere? Illud addo, cum praecesserit: *et manendi in vita et migrandi ratio*, in causa reddenda in huiusmodi diiunctione: *nam neque — neque* utrumque significari debere, ut fit ea forma loci, quam restitui (*neque — in vita retinetur, neque — mors est oppetenda*).

Et saepe officium est sapientis) Codd. aliorum ut mei: *ut saepe*, mendose. Correxerit Ursinus (e codice illo suo), tum Lambinus. Transit Cato a negando (*sapiens non retinetur in vita*) ad aientem sententiam et explicationem. Minus recte Davisius e CCC scripsit *At saepe*. Mox pro *desciscere* cod. Mor. *desistere*, χ, ed. 1480 et aliae quaedam, ut Crat., *deficere*. „Firmant vulgatam Spir., Erl., Gud. 1“; etiam mg. Crat. [AB].

quod est convenienter naturae vivere) Si ita Cicero scripsit, non, ut alibi, minus distincte sententiam obscuram aut argumentationem difficilem exposuit, sed recta, ut ita dicam, via communes notiones eloquendo pervertit. Quid est enim, quaeso, hoc, opportune a vita desciscere esse naturae convenienter vivere? Qui mortuus esset, cum demum vere vivere, fuerunt etiam inter antiquos, qui vaticinarentur; Stoici ab ea sententia longissime aberant, qui immortales esse animos non docebant; ipsum excessum e vita esse vitam, nemo dixit. Quod autem beatæ vitae hoc est proprium, ut etiam opportune finiatur, id vero longe aliam habet sententiam, non hanc, ut in morte opportuna vitae

vivere. Itaque a sapientia praecipitur, se ipsam, si usus sit, sapiens ut relinquat. Quamobrem cum vitiorum ista vis non sit, ut causam afferant mortis voluntariae, perspicuum est, etiam stultorum, qui iidem miseri sint, officium

1. *ipsam suis sit* E *ipsam si iusserit* PMC *ipsam si vixerit* L *ipsam iusserit* R 3. *casum* C 4. [*idem A*] *quidem* (pro *qui iidem*) E *sint* post *miseri* om. C

summa et cum natura convenientia ponatur. Deinde oratio perverse progreditur. Primum enim opportune mori dicitur esse naturae convenienter vivere; deinde hoc ita esse, demonstratur ex eo, quod opportunitatis sit beate vivere (*Sic enim censent* cet.), quasi ab opportunitate primum ad universam beatae vitae notionem et deinde ad naturae convenientiam veniatur, ac non contra. Tolleatur haec absurditas, in quam Cicero. repugnante natura, incidere potuisse non videtur, si statuerimus idem hic in codice archetypo accidisse, quod lib. V, 86 accidisse certissimum est, ut, membro orationis omisso et deinde retracto, permutatio loci duarum sententiarum vel potius duorum membrorum fieret; sic enim scripsisse Ciceronem puto: *si id opportune facere possit. Sic enim censent, opportunitatis esse beate vivere. quod est convenienter naturae vivere. Itaque* cet. Cum dixisset Cato: *si id opportune facere possit*, explicat, quanta vis sit opportunitatis (τῆς ἐναυγίας); eam enim in ipsa beatae vitae notione inhaerere, quoniam beate vivere sit convenienter naturae vivere; (nam haec convenientia etiam opportunitatem comprehendit; qui enim vivit scientiam adhibens earum rerum, quae natura eveniant, is se ad eas accommodat, etiam in fine vitae imponendo, ne ultra opportunitatem ea protrahatur). Cohærent iam omnia. Vitium orationis etiam Kernius, interpres Germanus, vidit et *vivere* post *naturae* delendum putavit. Verum tum non *quod est* scribi debuit, sed, ut in unius verbi interpretatione, *id est*. [*Nec convenienter naturae a vita desciscere iubebantur.*]

se ipsam, si usus sit) Ipsa sapientia sapientem a se dimittit nec retinet; et is ab ea, id est, eius usu et habitu discedit; neque enim mortuus eam habebit, Stoicorum sententia. Frustra Ernestius *se ipsum* malebat (debuit *se ipse*), neque recte a Bremio et Gzio refellitur. *Si usus sit* (in quo opportunitatis significatio est) Gruterus e Pal. 1, et prope accedit Erl. [B]. *Si vixerit* Gud. 1, *si iusserit* Oxx. omnes, duo Gzii. Aliquot versibus post *ei magis* Gzii e quattuor suis [B. *Idem possunt*].

esse manere in vita, si sint in maiore parte earum rerum, quas secundum naturam esse dicimus. Et quoniam excedens e vita et manens aequè miser est, nec diuturnitas magis ei vitam fugiendam facit, non sine causa dicitur, iis, qui pluribus naturalibus frui possint, esse in vita manendum.

XIX. 62. Pertinere autem ad rem arbitrantur intellegi, natura fieri, ut liberi a parentibus amentur; a quo initio profectam communem humani generis societatem persequimur. Quod primum intellegi debet figura membrisque corporum, 10 quae ipsa declarant. procreandi a natura habitam esse rationem. Neque vero haec inter se congruere possent, ut natura et procreari vellet et diligi procreatos non curaret.

1. [rerum earum A] 3. et magis F ei magis Or. 4. dicit E his L 5. possunt FL 7. aut E 8 perfectam E omnem (pro communem) C persequuntur R 10. procreandi om P rationem esse P 11. possint [A]E(P)

Cap. XIX, 62. *Pertinere autem ad rem arbitrantur* cet.) Quae hic de communitate et societate humana exponuntur, ea apud Graecos, qui supersunt, in Stoicorum decretis explicandis fere breviter attinguntur, quia non magnam habent proprietatem; apud Ciceronem saepius ornate explicantur, ut libro I de legibus pluribus locis (pertinebant enim haec ad eam disputationem, qua Stoici confirmabant, τὸ δίκαιον φύσει εἶναι καὶ μὴ θέσει, vid. ad § 71) et de Off. I, 50 sqq., ubi Beierus plura ascripsit. Similia Peripatetici disserebant, cum ζῶον πολιτικόν hominem esse docebant; vid. V, 65 sqq. Apud Stobaeum Ecl. Eth. p. 250 sqq. multa eorum, quae hic et proximo capite exponuntur, simillima leguntur tanquam Peripatetica (velut hoc ipsum: Ὅτι γὰρ οὐ μόνον αἰρετὰ τὰ τέκνα τοῖς γενναμένοις ἐστὶ διὰ τὰς χρείας, ἀλλὰ καὶ δι' ἑαυτὰ, γνώριμον ἐκ τῆς ἐνεργείας). Verum omnia illa Antiochia esse iudico, id est, magnam partem Stoica. Propria maxime Zenonis erat imago civitatis mundanae (ἡ πολὺν θαυμαζομένη πολιτεία τοῦ τῆν Στωϊκῆν αἴρεσιν καταβαλομένου Ζήνωνος appellatur a Plutarcho de Fort. Alexandri I, 6 p. 329 A), qua continebantur etiam di; vid. § 64. Mox Ernestius *profecti* scribi vult, quasi non aequè bene ipsa societas ab hoc initio proficisci et serpere dicatur. In *persequimur* (videndo et explicando) se Cato comprehendit, cum in *arbitrantur* scholam significasset; vid. ad 18; Dav. ex El. 2(?) *persequuntur* (Eξ *persequitur*). Tum Lamb. *eo figura*; vid. ad II, 90. [*Congruere possint* etiam B.]

Atque etiam in bestiis vis naturae perspicui potest; quarum in fetu et in educatione laborem cum cernimus, naturae ipsius vocem videmur audire. Quare *ut* perspicuum est, natura nos a dolore abhorrere, sic apparet, a natura ipsa, ut eos, quos genuerimus, amemus, impelli. 63. Ex hoc na- 5
scitur, ut etiam communis hominum inter homines naturalis sit commendatio, ut oporteat hominem ab homine ob id ipsum, quod homo sit, non alienum videri. Ut enim in membris alia sunt tamquam sibi nata, ut oculi, ut aures, alia etiam ceterorum membrorum usum adiuvant, ut crura, 10

1. *inspici* LPMCR *potest* om. P 2. *fetu etiam in* E *in fetu et educatione* LC 3. *videmus* L *audire* om. LP *audimus*, om. *videmur*, MR *quasi perspicuum* C *ut* (post *quare*) om. omnes 4. [*abhorrere* A] 5. *impelli* transp. inter *ipsa* et *ut* C 6. *etiam ut* EOr. *hominum* om. L. 9. *sint* [A]E *aut aures* M 10. *aliaque* E *aliqua* [A]LPMCROr. *ut crura ut manus* om. E

vis naturae perspicui potest) Sic etiam mg. Crat., Spir. [B], El. (uter?) restituitque post Man. Gzius; antea erat *inspici*; Eξ *respici*. Verba haec in memoriam revocant Ciceronis locum in Tusc. III, 3, ubi optimi codd. habent: *ut nobis optime naturam invidisse videantur, qui nihil melius homini, nihil magis expetendum, nihil praestantius honoribus. imperiis, populari gloria iudicaverunt*. Et adest, qui nos doceat, quid sit *optime alicui naturam invidere*; ceteri interpolatos codices sequuntur longeque a cohaerentia sententiae aberrant. Cicero, indicata opinionum et errorum origine, dicit, ad quam pravitatem iudicandi sensim deducamur: *a naturaque desciscimus, ut nobis optime naturae vim vidisse videantur, qui cet*. Eo pervenimus, ut hi nobis recte iudicasse videantur et. quid natura velit, intellexisse. (*Naturarum pro natura vim* Erl. [et B] § 42.)

Quare ut perspicuum est) Particulam *ut* aut Marsus (si recte Hertelius tacet) aut Manutius primus addidit. Abest a codd. omnibus (Pall., EUξχ, [B]) et edd. antiquioribus.

63. *nascitur, ut etiam*) [Spir. (B) ut Erl., *etiam ut*, quos deserui propter A.] Concursus adiectivorum *communis* et *naturalis* nihil habet offensionis, cum non eodem ordine et dignitate sint: *Est communis hominum inter homines commendatio, a natura profecta* (non: *et a natura profecta*).

aliqua etiam ceterorum membrorum usum adiuvant) [Sic edideram.] Recte, opinor, Marsus, Manutii, Lambinus scripserunt: *alia etiam*. In vera et aperta partitione nec Cicero nec alius quisquam *aliquis* — *alius* dixit, multo minus *alius* (in quo iam

ut manus, sic immanes quaedam bestiae sibi solum natae sunt, at illa, quae in concha patula pina dicitur, isque, qui enat e concha, qui, quod eam custodit, pinoteres vocatur, in eandemque cum se recepit, includitur, ut videatur monuisse, ut caveret,

1. *bestie quaedam sibi solum sibi natae* E 2. *quem* (pro *quae in*) E [*incencha* v. *incendia* A] nat C 3. *quique eam* MR *quidem quod eam* I, *quod eam*, om *qui*, C *custodiat* C [*pinotheres* A] *vocatur* om. L *eamque* [A]LPMCRor. 4. *recepit* [A]ELPMR

notatur partitio et alterum membrum praecipitur expectatione) — *aliquis*. Tusc. IV, 60 perspicuum erit inspicienti, non distribui genus in suas partes, sed exemplum unum e multis poni (*Putat aliquis, esse voluptatem bonum*), deinde aliud adiungi; et poterant multo plura. [Cfr. I Verr. 60: *Audimus aliquem — Audimus alium* —. Similiter hic IV, 65: *cuipiam — alius*, Orat. 36.] De Off. I, 112 quidquid est codicum non solum bonorum, sed satis bonorum, ac fere omnes retinent *alius debeat*; Gzium Beiero persvasit, ut ex duobus Gzii codd. ederet *aliquis*. Acad. denique II, 30, ubi editur: *alia visa sic arripit, ut nis statim utatur, aliqua recondit, e quibus memoria oritur*, codd. habent *aliqua sic recondit*, e quo verissime P. Faber effecit: *alia quasi recondit*. [Recepi nunc *alia* cum Baitero.] Mox de *solum* (*sibi solum natae*) v. ad I, 44.

quae in concha patula pina dicitur) Hanc societatem, quam pina et pinoteres (squillae genus est) inire putabantur, non tam, ut hic dicitur, ad cavendum quam ad praedam captandam (de N. D. II, 123, Plin. H. N. IX, 142), multi commemoraverunt, cum sollertiam naturae in rebus fingendis laudarent, quos Davisius enumerat ad II N. D. c. 48. In scholas exemplum induxerat Chrysippus (cfr. ad § 18), cuius verba ex opere *περι τοῦ καλοῦ καὶ τῆς ἡδονῆς* servavit Athenaeus III p. 89 D. Rem non ita se habere et squillam illam errabundam in pinae barbam incidere et ea implicari, historiae naturalis periti nunc docent. In Gzii etiam codicibus omnibus scriptum erat *pina* et *pinoteres* (*pinotheres*), ut editur de N. D. [Nam hic duplex *n* antea erat contra codd.] In Graecorum scriptorum editionibus fere scribitur *πίννη*. Oratio breviter aliquam habet, conflata nominis notatione et habitationis significatione, eadem sententia ac si dicas: *quae in concha patula habitat et pina dicitur*; *in concha* autem e contrario respondet ei, quod sequitur: *e concha*; [cfr. Emm. Livv. p. 367]. Mox *custodiat* ex edit. pr. Manutii et, excepto Davisio, ceteri ante Gzium, qui *custodit* ex omnibus suis restituit. Oxx. id ex uno E annotant.

in eandemque cum se recepit, includitur) *In eandemque* (con-

itemque formicae, apes, ciconiae aliorum etiam causa quaedam faciunt. Multo haec coniunctius homines. Itaque natura sumus apti ad coetus, concilia, civitates. 64. Mundum autem censent regi numine deorum eumque esse quasi

2. *Multo magis haec* LPMCROr. *coniunctio est hominis omnes*, Or. *Itaque — civitatis* (sic) Nonius p. 234. 3. *caetum* L. *concilia mundum civitates aut C* 4. *quasi om. L*

cham, e qua enavit) etiam Spir. [B]; illa verba: *qui, quod — vocatur* interposita sunt nominis declarandi causa, in quibus eam ad pinam refertur. Tum in cod. arch. fuit *recipit* (ut erat in plerisque Pall., Oxx., Gzii omnibus, [B]) et restitutum est a Grutero, Davigio, aliis. Tum demum pinoteres includitur, postquam se recepit, non, dum se recipit, estque legitima haec perfecti particulae *cum* subiecti cum praesenti coniunctio: vid. ad V, 41. Scriba una littera mutata hoc accommodavit ad *includitur*. [Cfr. Emm. Livv. p. 354.]

Multo haec — homines) [Edebatur: *Multo magis haec coniunctio est hominis*, non optima alioquin oratione (ut significaretur: *homini convenit*; sed potius dicendum erat, in hominibus eam apparere); in eo prorsus vitiose, quod *homo* in commemoranda hominum inter se coniunctione et eorum cum bestiis comparatione singulari numero ponebatur. Sed quod antea in uno Erl. omitti *magis* annotabatur, nunc ex A et B constat, eius vocis in melioribus codd. nullum esse vestigium, in deterioribus eam interpolando additam esse. Itaque Baiterus edidit: *Multo ** haec coniunctio est hominis*. Sed cum manifestum vitium teneatur in *hominis*. illo emendato facile ad reliquorum emendationem perveni. Ex *haec* natum *coniunctio*, non intellecta praesertim oratione elliptica.]

64. *Mundum — regi numine deorum*) Qui locus de providentia (*προνοία*) copiose explicatur II N. D. inde a § 75; quomodo autem subtilius tractatus fuerit et cum reliqua summa disciplina consociatus, hic non quaeritur. Quod autem additur de communi deorum et hominum civitate (cfr. Legg. I, 23. N. D. II, 154), de eo testimonia aliquot etiam Graecorum collegit Lipsius Physiolog. Stoic. II, 7, et est res nota. Mox *consequitur* ex C habent editt. quaedam aliae, postrema Lambini, et codd. Oxx.; *consequi* Pall. 1, 4, 5, Gzii omnes, excepto Gud. 2. Tum *hominum pro omnium* Oxx. Eξγ. Bas., Gud. 1; correctum est in ed. Crat. *Est vituperandus* etiam Spir. [B]. *is sit* (pro *sit is*) non notatur; [sed ita B].

communem urbem et civitatem hominum et deorum, et unumquemque nostrum eius mundi esse partem, ex quo illud natura consequi. ut communem utilitatem nostrae anteponamus. Ut enim leges omnium salutem singulorum salutis anteponunt, sic vir bonus et sapiens et legibus parens et civilis officii non ignarus utilitati omnium plus quam unius alicuius aut suae consulit. Nec magis est vituperandus proditor patriae quam communis utilitatis aut salutis desertor propter suam utilitatem aut salutem. Ex quo fit, ut laudandus is sit, qui mortem oppetat pro re publica, quod deceat cariorem nobis esse patriam quam nosmet ipsos. Quoniamque illa vox inhumana et scelerata ducitur eorum, qui negant se recusare, quo minus, ipsis mortuis, terrarum omnium deflagratio consequatur (quod vulgari quodam versu Graeco pronuntiari solet), certe verum est, etiam iis, qui aliquando futuri sint, esse propter ipsos con-

1. *etiam* (pro *et*) C ter [et de eorum A] 3. *consequitur* C 6. *ignorans* C *hominum* LMC R 7. *vituperandus est* LPMC R Or. 10. [*his sūt A*] *sit is* LPMC R Or. *oppetant* E *appetat* CR 11. [*diceat A*, corr. ead. manu *doceat*] *doceat* ELPM *docet* R *esse patriam nobis* LPMC R Or. 12. *dicitur* R 14. *terret omnium* E 15. [*Grecia A*]

quod deceat) Hoc ex ed. pr. restituit Ernestius; Gzius a Bas. et Gud. 2 firmari dicit; *doceat* pleraeque edd. vett. Man. et Lamb.: *qui doceat*. (Sibi, non continuo etiam ceteris, patriam cariorem esse, talis vir declarat, non docet.) *Nobis esse patriam* iam Crat. et Man., nescio unde; confirmat Erl. [B].

illa vox — eorum, qui) Cum ita posuisset *illa*, quasi relativum pronomen huic demonstrativo adiuncturus esset, addidit *eorum* et hoc definivit relativi adiectione, quia ad hanc hominum significationem facilius accommodari poterant, quae subicienda erant (*se recusare — ipsis mortuis*). Ita abundat *illa*, nisi quod notam vocem demonstrat. Eiusdemmodi exempla posui in epistula ad Orell. p. 79 (ex hoc opere IV, 36, de Off. I, 119, Verr. V, 156, Quintil. XII, 8, 4, Senec. de Const. Sap. 9, 5). [Q. Nat. II, 35, 1.] *Omnium* post *terrarum* excidit in Bas., Gud. 1. Versiculum Graecum (*Ἐμοῦ θανάτου γαῖα μὴ θήτω πύρι*) nobilitavit Tiberii usus et Neronis mutatio (vid. Dio Cass. LVIII, 23, Svet. Ner. 38). Alterum addit Stobaeus Ecl. Eth. p. 254 Heer. *Οὐδὲν μέλει μοι, τὰμὰ γὰρ καλῶς ἔχει*. [Etiam B *terret*. Possit tentari: *terrae et omnium*, vix probari.]

sulendum. XX. 65. Ex hac animorum affectione testamenta commendationesque morientium natae sunt. Quodque nemo in summa solitudine vitam agere velit, ne cum infinita quidem voluptatum abundantia, facile intellegitur, nos ad conjunctionem congregationemque hominum et ad naturalem 5 communitatem esse natos. Impellimur autem natura, ut prodesse velimus quam plurimis in primisque docendo rationibusque prudentiae tradendis. 66. Itaque non facile est invenire, qui, quod sciat ipse, non tradat alteri; ita non solum ad discendum propensi sumus, verum etiam ad do- 10 cendum. Atque ut tauris natura datum est, ut pro vitulis contra leones summa vi impetuque contendant, sic ii, qui valent opibus atque id facere possunt, ut de Hercule et de Libero accepimus, ad servandum genus hominum natura incitantur. Atque etiam Iovem cum Optimum et 15 Maximum dicimus, cumque eundem Salutarem, Hospitalem,

3. *summa* om. C *nec cum* E 5. *et congregationem* R *omnium* C
6. *communicationem* C 8. *tradendo* P *ut (pro non)* R 9. *non ante tradat*
om. R *alter* E [*tamen pro ita non* A] 11. *atque* om. E *datum —*
contra om. L 12. *hi* [A]E 14. *et Libero* C 16. *dicimus* om. P

Crp. XX, 65. *Ex hac animorum affectione*) Capitis novi initium incommodo loco factum est. Stobaeus illo, quem ad 62 citavi, loco p. 250, postquam de liberorum caritate dixit: Ἀπὸ ταύτης γοῦν τῆς φιλοστοργίας καὶ διαθήκας τελευτῶν μέλλοντας διατίθεσθαι καὶ τῶν ἔτι κνοφορομένων φροντίζειν, ἐπιτρόπους ἀπολιπόντας καὶ κηδεμόνας καὶ τοῖς φιλιτάτοις παρατιθεμένους καὶ παρακαλοῦντας ἐπικουρεῖν αὐτοῖς.

Quodque nemo — velit) [*Velit* potentiali modo per se dicitur (*niemand möchte*), quemadmodum de Orat. III, 63 *etsi — videatur* et apud Livium XXXI, 1, 2 *etsi — conveniat*. Id cum non animadvertisset Bremius, *cumque* pro *quodque* scribi volebat, quod olim probavi. Non recte contra dixerat Gzius.] Mox *summa*, quod exciderat in ed. pr. (et a. 1480), omittebatur apud Man. et ceteros deinceps, donec Dav. restituit ex sex suis codd. (quinque Gzii; Oxx. tantum ξ appellant). *Nec cum* etiam Spir. [B]; Gud. uterque omittebat *quidem*. Deinde quod ad *naturalem communitatem nati* dicimur, tautologiam habet, quam in his libris, ut alia multa, ferre debemus; Davisius *civilem communitatem* substituebat habuitque imitatores.

Salutarem) Iovem Σωτήρα dicit, Graecum nomen reddens,

Statorem, hoc intellegi volumus, salutem hominum in eius esse tutela. Minime autem convenit, cum ipsi inter nos viles neglectique simus, postulare, ut dis immortalibus cari simus et ab iis diligamur. Quemadmodum igitur membris
 5 utimur prius, quam didicimus, cuius ea utilitatis causa habeamus, sic inter nos natura ad civilem communitatem coniuncti et consociati sumus. Quod ni ita se haberet, nec iustitiae ullus esset nec bonitati locus. 67. Sed quomodo hominum inter homines iuris esse vincula putant, sic homini
 10 nihil iuris esse cum bestiis. Praeclare enim Chrysippus,

1. *non eius* L 3 [*cules* pro *viles* A] *civiles* E *abiectioni* ceteri, Or. *neglecti* (om. *que*) E *sumus* LR *ut* om. L [*diis* A] 4. *sumus* L 5. [*ea causa utilitatis* A] *ea tamen utilitatis* E 7. *sociati* L *nisi* R 8. *nec humanitati* C *Et* (pro *sed*) omnes, Or. *quoniam modo* E *quod* PMR *quo* C 9. *esse* om. L *esse vincula* — *nihil iuris* om. PMR 10. *esset* PMCR

Hospitalem Ξένιον. Paulo ante et *Libero* etiam Eξ, Bas., atque *Libero* Gud. uterque.

viles neglectique sumus) Spir. [B] ut Erl. Veram scripturam coniectura e Pal. 1 assecutus erat Gruterus, quae in Pal. 3 et ed. Marsi nescio unde cum interpolata conflata est: *viles abiectioni neglectique*. sed nec ipse nec quisquam secutus est. *Civiles* aut, si in hoc *viles* significari conceditur, *viles* nemo pro *abiectioni* substituturus erat; sed cum leviter depravatum esset *viles*, suppositum est participium, ut simile esset alteri. *Abiectus* est, qui animum despondit, cui deest libera et generosa vis; qui negligitur, ut cura nulla eius agatur, quod contrarium est benevolenti studio et amoris, is *vilis* est ei, a quo negligitur, non abiectionis. Paulo post etiam Spir. [B] *causa utilitatis*. In Erl. *tamen* ex ea ortum est. [Vereor, ne in archetypo *causa* propter *ea* transpositum fuerit.] *Sociati*, ut L, Oxx. Eξ; v. ad 71.

67. *Et quomodo*) Non tam pergit Cato quam cursum et progressum inhibet, ne bestias etiam societas illa iuris comprehendere videatur. Itaque scribendum videtur: *Sed (set) quomodo*; et praecedit s. [Sic nunc posui.] Diog. Laërt. VII, 129: "Ἐτι ἀρέσκει ἀντοῖς (τοῖς Στωϊκοῖς) μηδὲν εἶναι ἡμῖν δίκαιον πρὸς τὰ ἄλλα ζῶα διὰ τὴν ἀνομιότητα, καθὰ φησὶ Χρῆσιππος ἐν τῷ πρώτῳ περὶ δικαιοσύνης καὶ Προσειδώνιος ἐν πρώτῳ περὶ καθήκοντος.

Praeclare enim Chrysippus cet) N. D. II, 154: *Ipsae deorum hominumque causa factae sunt, quaeque in eis sunt, ea parata ad fructum hominum et inventa sunt.* Ex Seneca et Lactantio quaedam Lipsius Phys. Stoic. II, 8, alia Beierus ad Off.

cetera nata esse hominum causa et deorum, eos autem communitatis et societatis suae, ut bestiis homines uti ad utilitatem suam possint sine iniuria. Quoniamque ea natura esset hominis, ut ei cum genere humano quasi civile ius intercederet, qui id conservaret, eum iustum, qui migraret, 5 iniustum fore. Sed quemadmodum, theatrum cum commune sit, recte tamen dici potest, eius esse eum locum, quem

1. *cetera natura* P *extera natura* L 2. *homines* om. C *ut ad E*
3. *possint suam* E 4. *ut et cum* [A]EP *ut cum* LMCR *ius ei inter-*
cederet L 5. [*qui negaret* Δ] 6. *ut* (pro *cum*) EOr *cum omne comm.* L

I, 22 p. 50. *Et deorum* omittebatur in uno cod. Par. Davisii, qui probabat, quia, quae sequuntur, ad solos homines pertinent (itaque etiam Lambino in mentem venerat pro *eos autem* scribere *homines autem*); sed Cicero ipsum decretum plene ponit; deinde devertit ad hominum communitatem, quae hic agitur.

Quoniamque ea natura esset hominis, ut ei Codd. meliores (Pall. 1, 4, Spir. [B], etiam Gud. 1. Bas.) *ut et.* e quo recte Lamb. pronomen necessarium restituit; deteriores corruptam vocem omittunt (EÜẏ, Gud. 2). Supra Cicero praesenti tempore usus est (*possint*), hic sic loquitur (*esset, intercederet* cet.). quasi ante praeterito tempore primariam sententiam extulerit (*Chrysippus dixit*), in quam inconstantiam saepissime incidit aut in illo verbo, quod proxime primario subicitur, aut in orationis progressu, cum philosophorum veterum decreta reddit, nec solum ubi ea ad unum aliquem auctorem refert, sed etiam ubi communiter de scholis loquitur; ne in iis quidem locis eam semper vitat, ubi ipse superiorum sententiam initio prorsus e sua persona profert (ut in Cat. 78); interdum durissime in uno et altero orationis membro praeterito tempore utitur, deinde ad praesens redit (e quo genere est illud, quod a Klotzio et me in Lael. 46 restitutum est, sed a Klotzio non recte intellectum, *haberet*). Totum genus, quod alii sparsim attigerant, comprehendit et exemplis scite declaravit Dietrichius in Quaest. gramm. et crit. de locis aliquot Cic. Lips. 1835. In hoc opere eiusmodi loci leguntur II, 21 (ubi tantum interrogatur de sententia Epicuri) et 34, III, 71, IV, 14 et 20 et 56 et 59. Pro *migraret* (quod cod. Mor. [et B] firmat) etiam nig. Crat. *negaret*.

cum commune sit) *Ut* etiam Spir., quod in concedendo positum librario deberi non facile videatur; restituitque Gzius. [Sed obstant A et B ab Erl. discedens]

eius esse eum locum, quem quisque occupavit) Insolenter Cicero

quisque occuparit, sic in urbe mundove communi non adversatur ius, quo minus suum quidque cuiusque sit. 68. Cum autem ad tuendos conservandosque homines hominem natum esse videamus, consentaneum est huic naturae, ut sapiens
 5 velit gerere et administrare rem publicam atque, ut e natura vivat, uxorem adiungere et velle ex ea liberos. Ne amores

2. *quidque* om. R *quodque* ELor. 6. *velleque* R Post *liberos* add. *procreare* MCR

propter rhetoricam formam orationis, quia contraria sunt *commune sit* et *eius esse*, hoc *eius* sic posuit, ut referretur ad *quisque*, quod in relativa sententia sequeretur (*quem quisque occuparit locum, eum eius esse*); simile est, cum demonstrativae sententiae verbum, cuius subiectum e *quisque* (*quis*) sumitur, ante relativam sententiam ponitur, ut IV Tusc. 7: *sed defendat, quod quisque sentit*. [Lael. 29: *ut sit, per quem assequatur, quod quisque desideret*; Off. I, 65, Philipp. VIII, 26, Liv. V, 20, 6 et 9, Plaut. Pers. III, 14, 5, Hor. Ep. II, 1, 262.]

suum quidque cuiusque sit) id est, *unaquaeque res sit sua cuiusque*. Apparet, *quidque* substantivum esse. Non recte igitur etiam Spir. [B] *quodque*; vid. ad I, 18.

68. *ut sapiens velit gerere — rem publicam* cet.) Diog. Laërt. VII, 121: Πολιτεύσεσθαι φασι τὸν σοφόν, ἂν μὴ τι κωλύῃ, ὡς φησι Χρῦσιππος ἐν πρώτῳ περὶ βίων καὶ γὰρ κακίαν ἐφέξειν καὶ ἐπ' ἀρετὴν παρορμήσειν καὶ γαμήσειν, ὡς ὁ Ζήνων φησὶν ἐν πολιτείᾳ, καὶ παιδοποιήσεσθαι. De rei publicae administratione cfr. Stob. Ecl. Eth. p. 184 Heer., Senec. de Tranqu. An. I, 10: *Placet viam* (editur *vim*) *praeceptorum sequi et in mediam ire rem p.* et paulo post: *Promptus compositusque* (sic e cod. Colon. scribendum est) *sequor Zenona, Cleanthen, Chrysiptum, quorum tamen nemo ad rem p. accessit, nemo non misit*.

et velle ex ea liberos) id est, cupere liberos habere et, quae ad id pertineant, facere; honeste elocutus est, quod alibi dicitur *liberos quaerere, παιδοποιεῖσθαι*. Terentius Hec. IV, 4, 33: *si ex me illa liberos vellet sibi*. (*Velle sibi aliquid* dixit Cicero II R. P. 48.) Sic autem, ut nunc editur, scriptum est in Pall. 1 et 4, Gzii, excepto Gud. 2, omnibus, editum a Grutero. Davio, Gzio. Explet orationem ceteri codices (Grut., Dav., Oxx.), addito *procreare*. Editores cum offenderentur hac coniunctione *velit — velle*, alii, ut Manutius, *velle* tolli iusserunt, retento *procreare*, alii, hoc eiecto, pro *velle* scribi aut *quaerere* (Dav.) aut *tollere* (Gzius). Mihi Cicero cum *velle* singulari significatione poneret, oblitus videtur, hos infinitivos pendere a *velit*, quod iam paulo remotius est. Nec in hanc neglegentiam

quidem sanctos a sapiente alienos esse arbitrantur. Cynicorum autem rationem atque vitam alii cadere in sapientem dicunt, si qui eiusmodi forte casus inciderit, ut id faciendum sit, alii nullo modo.

XXI. 69. Ut vero conservetur omnis homini erga 5
hominem societas, coniunctio, caritas, et emolumenta et

1. quam (pro quidem) E arbitramur E cunctorum E 2 alii eadem
in E 3. si quis ELPACROR. 5. ut ergo C

incidere non potuit, qui illud scripsit II, 33: *ferarum natura — natura sua*, aut I Off. 8: *sic definiunt, ut — definiant* (quod Gzjus „Graeca structura“ dictum vult; qua, non dicit nugator). [Nec omittendum, dici noli velle.]

Ne amores quidem sanctos cet.) Diog. VII, 129: *Καὶ ἐρασθήσεσθαι δὲ τὸν σοφὸν τῶν νέων τῶν ἐμφαινόντων διὰ τοῦ εἶδους τὴν πρὸς ἀρετὴν εὐφρίαν, ὡς φησι Ζήνων ἐν τῇ πολιτεία καὶ Χρυσίππος ἐν τῇ πρώτῃ περὶ βίων καὶ Ἀπολλόδορος ἐν τῇ ἠθικῇ. εἶναι δὲ τὸν ἔρωτα ἐπιβολὴν φιλοποικίας διὰ κάλλος ἐμφαινόμενον, καὶ μὴ εἶναι συνουσίας, ἀλλὰ φιλίας.* Cfr. Stob. Ecl. Eth. p. 118 et p. 238, Tusc. IV, 70 sqq. et ibi Davisius. Ab Academicis hoc ad Stoicos translatum erat (N. D. I. 79, al.). *Arbitramur* etiam Spir. [B].

Cynicorum autem rationem) Diog. VII, 121: *Κυνιεῖν τε τὸν σοφὸν (φασιν)· εἶναι γὰρ τὸν κυνισμόν σύντομον ἐπ' ἀρετὴν ὁδόν, ὡς Ἀπολλόδορος ἐν τῇ ἠθικῇ.* Condicio additur apud Stobaeum Ecl. Eth. p. 238: *Κυνιεῖν τε τὸν σοφὸν λέγουσιν, ἴσον τῷ ἐπιμένειν τῷ κυνισμῷ* (scr. ὅσον ἐπιμένειν, hactenus, ut maneat in Cynica ratione, si antea in ea fuerit), *οὐ μὴν σοφὸν ὄντα ἐνάρεξασθαι (ἀν' ἀρεξασθαι) τοῦ κυνισμοῦ.* [Si qui pro si quis ex A.]

Cap. XXI, 69. *et emolumenta et detrimenta cet.*) Hunc totum locum non solum editores omnes, excepto Morelio, ita tacite praetermittunt, ut nihil omnino eos habuisse appareat, quod de hac communitate dicerent, nec, quae esset, suspicari ausos esse, sed ne ii quidem, qui veterem philosophiam enarrarunt, hoc decretum ulla ex parte attigerunt. *Ἐφελήματα*, id est, *κατ' ἀρετὴν κινήσεις* erant honestae actiones, *βλάμματα* inhonestae, quatenus effectus spectatur; vid. ad § 33 et de τῷ βλάμματι Plut. de Stoic. Repugnans. 16 p. 1041 D. Atque primum eae prosunt ipsi ei, qui recte agit; nam utitur virtute eamque tenet agendo, in qua summum bonum est; deinde autem, quia pars est homo mundi et societatis humanae, interest eius, omnia ab omnibus recte et e virtute fieri; ita, quidquid quisquam usquam recte fecit, id illum suae bonitatis fructum

detrimenta (quae *ὠφελήματα* et *βλάμματα* appellant) com-

ad omnes bonos propagat, prodestque mihi, si bonus sum, quod bonus aliquis longissime a me remotus recte fecit. Hoc apertissime dicit Plutarchus, ipsum decretum ridens, adv. Stoic. 22 p. 1068 F, quo loco Morelius usus est: *Ἄν εἷς σοφὸς ὅπῃ-δήποτε προτείνῃ τὸν δάκτυλον φρονίμως, οἱ κατὰ τὴν οἰκονομήν σοφοὶ πάντες ὠφελούνται*, et paulo post *τὴν θαναμαστὴν* commemorat *ὠφέλειαν*, ἣν οἱ σοφοὶ κινουμένων κατ' ἀρετὴν ἀλλήλων ὠφελούνται, καὶ μὴ συνῶσι μηδὲ γινώσκοντες τυγχάνωσιν. Idem significat c. 33 p. 1076 A, ubi dicit, Stoicorum ratione *ἀρετῇ τε οὐχ ὑπερέχειν τὸν Δία τοῦ Δίωνα, ὠφελείσθαι τε ὁμοίως ὑπ' ἀλλήλων τὸν Δία καὶ τὸν Δίωνα, σοφοὺς ὄντας, ὅταν ἕτερος θατέρον τυγχάνῃ κινουμένου· τοῦτο γάρ ἐστιν, ὃ καὶ παρὰ θεῶν ἀγαθὸν ἀνθρώποις ὑπάρχει καὶ θεοῖς παρ' ἀνθρώπων, σοφῶν γενομένων, ἄλλο δὲ οὐ*. Paria autem esse *ὠφελήματα*, sequitur necessario, quoniam recte facta (*τὰ κατ-ορθώματα*), quae illa ipsa sunt, paria esse vidimus. Quae sit in hoc decreto fallacia, manifestum est; nam cum mihi mea virtus prosit, quod eius particeps summum bonum teneo, ceteri, qui recte agunt, meam virtutis et boni possessionem non adiuvant. Deinde (ut rem ab omnibus relictam persequar plenius) apparet, proprie Stoicorum ratione neminem uni singularim prodesse nisi sibi, ceteris autem communiter, non alii magis, alii minus. Et tamen non raro Stoici consuetudinem verborum et communes notiones sequentes sic loquuntur, tamquam unus alteri actione aliqua eius causa suscepta seorsum prosit, velut cum disputant, qui alteri noceat, sibi nocere (Stob. Ecl. Eth. p. 184, 188, 204, Plut. de Stoic. Rep. 16 p. 1041 C). Sed quamquam non solum sapientes, sed omnes continentur illa mundi societate, tamen, quoniam Stoici ex omni parte sapientem ab insipiente separare student et *τῆς ὠφελείας* notionem cum virtute coniungunt, negant ex aliorum recte factis ullum emolumentum ad insipientem et malum pervenire, quem numquam omnino *ὠφελείσθαι* docent (*μηδένα δὲ φαῦλον μήτε ὠφελείσθαι μήτε ὠφελεῖν*, Stob. p. 188). Contra inter malos eandem male factorum societatem esse statuebant, nec sapienti sua virtute semper beato quidquam ea obesse. Admiscebant enim summae illi et primae rationi alia tantum ad speciem cum illa connexa, cum populariter disserebant, omnes sapientes inter se bene velle, malos inter se dissidere et odio inflammatos esse (*τοὺς δὲ φαύλους διαφωνοῦντας πρὸς ἀλλήλους ἐχθρὸς εἶναι καὶ κακοποιητικὸς ἀλλήλων καὶ πολεμίους*, Stob. p. 184). [Hanc sapientium et insipientium in hac communione separationem Cicero non attingit.] Atque ex hac sententia de sapien-

munia esse voluerunt, quorum altera prosunt, nocent altera; neque solum ea communia, verum etiam paria esse dixerunt. Incommoda autem et commoda (ita enim εὐχρηστίματα et

3. et (ante commoda) om. E aut C

tium et bonorum virorum concordia et benevolentia, qua fit, ut inter se semper bene cupiant, numquam inuideant, oritur etiam nimis aperta fallacia vel lusu illud decretum, communia esse τὰ εὐχρηστίματα et δυσχρηστίματα, id est, prosperos et adversos eventus, qui ad praeposita et reiecta pertineant, ut, quod alteri bene aut secus evenerit, id alter suum quoque aut commodum aut incommodum putet; nam εὐχρηστα erant τὰ προηγημένα, δύσχρηστα τὰ ἀποπροηγημένα (Plutarch. adv. Stoic. 20 p. 1068 A). Quoniam autem commoda et incommoda non ita, ut emolumenta et detrimenta, inter sapientes et insipientes divisa et quasi dirempta erant, sed et sapienti incommoda accidere et insipienti commoda poterant, quaerendum videtur fuisse, seorsumne sapientibus et insipientibus haec communia essent an omnibus. Verum Stoici splendidas has sententias ad rerum et vitae veritatem accommodare parum conati esse videntur, et in commendanda graviter mutua hominum caritate nonnihil obliti esse discriminis illius inter sapientem, qui an nullus esset dubitaretur, et insipientes. Non magni momenti ad summam disciplinam haec fuisse, etiam inde facile aliquis sibi persvadeat, quod neque εὐχρηστίματος neque δυσχρηστίματος nomen quisquam praeter Ciceronem, quod sciam, commemoravit. (Initio capituli ut vero annotatur et in mg. Crat. et e cod. Mor., quod edebatur ut ergo.)

quorum altera — altera) Cum emolumenta et detrimenta dicere coactus esset inopia linguae, in qua nulla essent substantiva, quae a verbis prodesse et nocere descenderent, ut ἀφέλημα et βλάμμα ἀπὸ τοῦ ἀφελεῖν καὶ τοῦ βλάπτειν, haec addidit, ut propius ad Graecorum nominum vim accederet.

Incommoda autem et commoda) Davisius inverti malebat: commoda autem et incommoda (et sic in Bas. esse Gzius ait), nec suspicionem improbo, non solum quod eo ordine Graeca verba ponuntur, et paulo ante emolumenta et detrimenta et paulo post haec ipsa, non contra, sed quod cogitationi necessario prius occurrunt commoda, deinde ex his nascitur negativa notio. Enim post ita excidit in ed. Man. et deinceps ceteris ante Dav. Paulo post autem aut ex ed. pr. propagatum est ad Manutios, Lambinum, Gruterum, Gzium; et Davisius ex tribus suis (Eξχ, Bas., Gud. utroque); Spir. [B] ut Erl.

δυσχορησηματα appello) communia esse voluerunt, paria noluerunt. Illa enim, quae prosunt aut quae nocent, aut bona sunt aut mala, quae sint paria necesse est; commoda autem et incommoda in eo genere sunt, quae praeposita et
 5 reiecta dicimus; ea possunt paria non esse. Sed emolumenta communia esse dicuntur, recte autem facta et peccata non habentur communia. 70. Amicitiam autem adhibendam esse

1. paria esse voluerunt E paria nol om. C 4. et om. E aut C
 5. [diximus A] 7. quia (pro communia) E esse adhibendam R

Sed emolumenta communia esse dicuntur, recte autem facta cet.)
 Cavetur, ne, quod de honestis inhonestisque actionibus statuatur, quatenus effectum habeant et qualitate sua agentem iuvent aut ei noceant, id etiam ad ipsam actionum susceptionem pertinere putetur, quod si iudicatum fuerit, nulla sit cuiusquam propria actio, cuius in eum aut laus aut culpa cadat. Hoc est enim ὠφελήματος et κατορθώματος discrimen, itemque βλάμματος et ἁμαρτήματος, tenue sane. Apparet, necessario, ut haec cautio adiungeretur, repetenda illa fuisse: *Sed emolumenta — dicuntur* (id est: sed, quamquam — dicuntur, recte facta tamen cet.). quae Dav. deleta volebat. Sed videtur is in eodem errore fuisse, quo Gzius et Orellius, qui sic haec pessumdant interpungendo: — *dicimus. Ea possunt paria non esse; sed emolumenta cet.* Illa verba: *ea possunt paria non esse proxime cum antecedentibus cohaerent respondentque e contrario his: quae sint paria necesse est.* Ostenditur, in commodis et incommodis non eandem esse necessitatem. Unum restat; nam quoniam sequitur *recte facta et peccata*, videtur praecedere debere *emolumenta et detrimenta*; id senserat Lamb. in ed. prima; postea alio aberravit. Hic tamen facilius multo quam supra § 11 in diiunctione (*aut in bonis aut in malis*) priore loco tantum praecipua notio poni potuit, altero etiam contraria adici. [Opportune Ussingius comparat in Platonis loco II de R. P. 367 D haec addita: καὶ ἀδικία βλάπτει.]

70. *Amicitiam autem adhibendam esse censent cet.)* Diog. Laërt. VII, 124: *Δι' αὐτόν τε αἰρετόν τὸν φίλον ἀποφαίνονται καὶ τὴν πολυφιλίαν ἀγαθόν.* Distinctius Stobaeus Ecl. Eth. p. 186sq. exponit, a Stoicis amicitiam prodesse putari non propter mutuas utilitates, quod nullum ex hominibus duobus diiunctis in ipsis bonum effici possit (διὰ τὸ μηδὲν ἐκ διεστηκότων ἀγαθὸν εἶναι κατ' αὐτούς): sed partim propterea, quod ab amicis amore comprehendamur (φιλίαν — κατὰσχῆσιν οὔσαν φιλικὴν πρὸς τῶν

censent, quia sit ex eo genere, quae prosunt. Quamquam autem in amicitia alii dicant aequae caram esse sapientem rationem amici ac suam, alii autem sibi cuique cariorem suam, tamen hi quoque posteriores fatentur, alienum esse

2. amicitiam C 4. id quoque C in quoque PM unumquodque R

πέλας, non, ut editur, κατὰ σχέσιν), et tum in externis bonis esse, partim propter eum amorem, quo nos ipsi amicos complectamur, et tum in animi bonis numerari.

ex eo genere, quae prosunt) Naturali quadam orationis libertate primum demonstrativum sic substantivo additur, ut eidem relativum adiectum iri videatur, deinde, cum occurrat, id ad sententiam minus rectum fore (neque enim genus prodest, sed eius generis res). relativum ad singula refertur, quasi dictum sit *ex eorum genere* (ut Lambinus scribi volebat, nec tamen paucis versibus ante: *in eorum genere, quae*) aut *ex iis*; cfr. pro Font. 12: *constat ex iis generibus hominum et civitatum, qui cet. (rettulit ad homines, non ad genera)*. Sic Ciceronem fere semper dicere *ex eo numero, qui* (non *ex eorum numero*), copiose exposuit Stuerenburgius ad orat. pro Arch. 31 p. 185 sq. ed. 1. In definiti generis significatione Cicero indicativum modum (*prosunt*) retinuit in sententia orationi obliquae (*sit*) interposita.

Quamquam autem — dicant) Non dubito, quin Cicero numquam in recta oratione particulae *quamquam* in protasi coniunctivum subiecerit, nisi ubi aliqua lateret potentialis conditionalisve aut similis significatio, quae hic nulla est. Sed quoniam codd. boni, qui eiusdemmodi mendum § 48 sustulerunt, hic nihil nos iuvant, nihil mutavi; fieri enim potest, ut Cicero scripserit: *Cum autem — dicant cet.* (Otto mendum vidit scripsitque *dicunt*; in re praeceptis comprehendenda labitur.)

sibi cuique cariorem suam) Qui attendet, reperiet consuetudinem postulare: *suam cuique cariorem*; verum sic non satis sentiebatur pondus orationis neque in *suam* neque in oppositione *sui* (*eines selbst*, vid. ad I. 67) et *amici*. Itaque Cicero et *suam* in ultimum locum reiecit et ante *cuique*, quod ne poterat quidem primum locum tenere, addidit *sibi*, quod illam oppositionem significaret, vix ipse ratione huius pronominum coniunctionis, cuius [praeter Lael. 45: *satis superque esse sibi suarum cuique rerum*] nullum aliud habeo exemplum. subtiliter exquisita. [Fere eodem modo Liv. II, 52, 1 et XL, 8, 13.] *Ratio amici* est, quae amici habetur, hoc est, utilitas.

hi quoque posteriores) Moserus (Symbol. Crit. ad Cic. de Fin. et Tusc. Ulmae 1825) tolli postremam vocem vult. Sed, ne longinqua quaerantur, IV, 10 legitur: *hanc posteriorem*

a iustitia, ad quam nati esse videamur, detrahere quid de aliquo, quod sibi assumat. Minime vero probatur huic disciplinae, de qua loquor, aut iustitiam aut amicitiam propter utilitates ascisci aut probari. Eaedem enim utilitates poterunt eas labefactare atque pervertere. Etenim

1. *ab iustitia* Or. 3. [*iusticiam aut amicitiam* A] *amicitiam aut iustitiam* LPMCROR. 4. [*eadem* A] *enim voluptates* PMCR

eodem modo. [*Ab iustitia* annotatur e Spir., *ad iustitiam* Gud. 1 et Bas. Sed ABERl. *a iustitia.*]

detrahere quid de aliquo) *Quid* Davisius in Parr. 1 et 3 non esse tradit et abesse vult, Beierus ad Off. III, 22 p. 219 etiam sine libris eiciendum fuisse putat, nescio cur, nisi forte *quid* pro *quidpiam* sic infinitivo iunctum non tulerunt aut (quod de Beiero suspicor) in generali huiusmodi iudicio, quo aliquid improbetur (*alienum est a iust.*), *detrahere quidquam* dicendum putarunt, quemadmodum paulo post (71), ubi est: *alienum est a sapiente non modo iniuriam cui facere*, Lambinus scripsit *cuiquam*; nam dicimus [Gr. Lat. § 494 b] *iniquum esse, summae arrogantiae esse, quemquam facere aliquid* (non quod negativi quidquam sit, ut Stuerenburgius ad Off. p. 219 opinatur). in quo genere turpiter Gzius et ceteri recentiores lapsi sunt, qui III Legg. 18 scripserunt: *nihil esse turpius quam quempiam legari nisi rei publicae causa*, cum recte ederetur *quemquam*. Verum hoc pertinet ad subiectum sententiae infinitae, quod generale est; obiectum, quod simplici infinitivo additur, speciale est (*detrahere hoc vel illud* cet.), recteque retinetur *quidpiam* aut *aliquid* aut, quae significatio minime ad sensum eminet, *quid*, ut II de Divin. 125: *nec frustra ac sine causa facere quid dignum deo est*. Itaque recte III Off. 26 Stuerenburgius *facere cuiquam iniuriam* edidit. Omninoque saepius haec forma pronominis sic ponitur, ubi notioni primum affirmative et infinite conceptae adiungitur negatio, ut hoc opere V, 35: *ut nec absit quid eorum nec aegrum debilitatumve sit*; ad Att. V, 11, 5: *nec mehercule habeo, quod adhuc quem accusem meorum*; Off. III, 30: *non magis est contra naturam morbus aut egestas aut quid eiusmodi*. [Svet. Ner. 40: *non rescribere cuiquam, non mandare quid aut praecipere*. Cfr. *aliquid* I de Orat. 14, Verr. V, 161, pro Sest. 32, ad Fam. X, 1, 1.] Satis apparet, haec non spectare ad defendendum illud II Legg. 66: *nohuit quid statui*, ubi recte Lambinus *quidquam*. Paulo post *eaedem voluptates* non (ut Orellius ait) unus cod. notus et ed. Vict., sed Pall. praeter tres. Oxx. omnes, editiones ante Lambinum; *utilitates* mg. Crat., Pall. tres, Parr. 1, 3, Mead. [B]. [Quae Reisigius

nec iustitia nec amicitia esse omnino poterunt, nisi ipsae

1. [iustitiae nec amicitiae A] iustitiae nec amicitiae ELP^{MR} poterunt esse omnino E potuerunt C

in scholis de Gramm. Lat. p. 443 scripsit de aut probari, quantum habeant errorem, apparebit vel ex Opusc. meis Acad. I p 456, Gr. L. 458 c not. 2.]

nec iustitia nec amicitia) In codice archetypo erat *nec iustitiae nec amicitiae*, quod tenuerunt Victorius, Gruterus, Gzius, defendere conatus est Bremius (nam Gzium omitto); verum ut fingamus, dici potuisse *iustitias, sapientias, temperantias*, quod semel Cicero *fortitudines* de vario genere fortitudinis promendae dixit, nihil id omnino ad hunc locum pertinet, ubi de ipsa natura et notione iustitiae et amicitiae agitur. Itaque non magis ferendum est, quod Davisius ex CCC (Gud. 2) edidit: *nec iustitia nec amicitiae*. (Oxx. tantum in ψ *iustitiae* esse, in $\xi\psi$ *amicitiae* notant.) Ex *amicitia* esse factum est *amicitiae* esse, unde ad id accommodatum *iustitiae*. Notandum autem verbum plurale nominibus singularibus per *neque* — *neque* coniunctis subiectum (vid. Zumpt. § 374 [Madv. § 213 b not. 1]); nec potuit Cicero aliter dicere, quia necessario subiendum erat *expetuntur*; si *expetitur* diceretur, de una notione agi videretur. [Ipsum *expetuntur* nunc (1874) restitui ex AB^{Er}l., hoc est, ut opinor, ex archetypo, etsi *expetantur* per se rectum erat. (De ceterorum codd. tacetur.) Nam in hac orationis forma, qua aliquid fieri posse negatur, nisi condicio aliqua impleta sit, ubi quidem de praeterito tempore dicitur, adeo constanter *nisi* (*si non*, etiam *si* de condicione impediante) coniunctivum modum (de re non facta) habet, ut apud Caes. B. Civ. III, 44 (*neque munitiones Caesaris prohibere poterat, nisi proelio decertare vellet*) soloecum futurum fuerit volebat; cfr. Cic. Tusc. II, 3 (*quod vetare nullo modo potuimus, nisi nihil omnino scriberemus*), Liv. XXVI, 38, 2, XXXIII, 8, 11 (in quibus locis imperfectum coniunctivi est), Cic. pro Rab. Post. 28 (*Id facere non poterat, nisi dioecetes esset constitutus*), pro Font. 39, Corn. Nep. Cim. 1, Liv. XXXIX, 28, 5, Senec. de Ira II, 28, 5 (in quibus locis plusquamperfectum est), Cic. Verr. II, 128 (*Artemo sacerdos fieri nullo modo poterat, si Herodotus quidam adesset*) et 139 (*si cum imperf. coni.*). Qui apud Ciceronem unus mihi innotuit locus contrarius, pro domo 78 (*fieri non poterant Latini, nisi erant auctores facti nomenque dederant*), in eo *nisi* in codicibus non legitur, nec ipsi, qui proficiscebantur, recte auctores facti esse dici videntur; opinor Ciceronem scripsisse: *non poterant Latini, [priusquam Latini] erant auctores facti*, quam formam proxima sententia habet. Contra praesentis temporis et coniunctivus

per se expetuntur. 71. Ius autem, quod ita dici appella-
 rique possit, id esse natura; alienumque esse a sapiente
 non modo iniuriam cui facere, verum etiam nocere. Nec
 vero rectum est cum amicis aut bene meritis consociare aut
 5 coniungere iniuriam; gravissimeque et verissime defenditur,

1. *expetantur* LPMCRO. 2. *naturam* [A]ELPMR *alienamque* [A]E
 3. *cuius facere* R 4. *sociare* E 5. *gravissime et* E

ponitur, ut de R. P. I, 60: *nisi unum sit, esse nullum potest*,
 (hic I, 54 *nisi dirigatur* et 67, Off. III, 118: *si haec non per
 se expetantur*) et indicativus, ut hic V, 69: *si — non conti-
 nentur*, Tusc. III, 27, Orat. 116, pro Rosc. Com. 9,
 pro Balbo 37, Phil. XII, 11, Senec. de Ira I, 10, 2. Futuri
 constanter indicativus ponitur, ut IV, 41: *constitui virtus
 nullo modo potest, nisi — tenebit*, ad quam formam § 40 e BERl.
 restituam *nisi omnia — referentur*. I, 64, II, 78, Tusc. V, 42:
nisi . . . censebit, de Orat. II, 189, Acad. II, 140, Off. II, 84.
 Ne perfecti quidem activae formae nisi indicativum repperi
 (de Orat. II, 29: *nisi accessit os, nullum potest esse*, Tusc. IV,
 48, Senec. de Ira II, 1, 5, Ep. 69, 1), passivae pro futuro
 exacto positae coniunctivum pro Quinet. 4 (*nisi tempus et spatium
 datum sit, hoc est, erit, non est*), ad Att. XII, 4, 2. (Cfr. Verr. I, 3.)

71. *Ius autem — id esse natura*) Pall. omnes, [B], $\chi\psi$, Crat.,
 Vict., Grut., Gzius *naturam*, nec altera scriptura (quae ex C est
 in ed. a. 1480, tum apud Lambinum, Davisium, alios) profertur
 nisi ex Tertii apud Manutium libro. Fuit igitur in cod. arche-
 typo *naturam*; sed librarius aut casu aut consilio lineola addita
 infinitivo accusativum accommodavit contra sententiam; doce-
 bant enim Stoici, $\phi\upsilon\sigma\epsilon\iota$ εἶναι τὸ δίκαιον καὶ μὴ θεῶσει (Diog.
 Laërt. VII, 128, Stob. Ecl. Eth. p. 184), non $\phi\upsilon\sigma\alpha\iota$. Et quod
 Gzius obicit, Chrysippum deum summum appellasse *κατὰ φύσιν
 δίκαιον καὶ ἀδίκαιον* (Digest. I, 3, 2), quis nescit, naturam Stoicis
 esse τὸν νόμον, e quo ius oriatur? Sed aliud est hoc ipsum
 ius, quod *natura diiudicatur* (Legg. I, 44) et *ex natura ortum est*
 (ibid. 35), aliud natura. Recte igitur et necessario etiam I de
 Legg. 33 scribetur: *ius quod dicam, natura esse* (et ideo hanc
 totam parenthesin Cicero addidit, quod dixerat, nos ad ius inter
 omnes communicandum *natura esse factos*), recte § 36: *natura
 esse ius*, ubi, quod sequebatur *e*, factum est *naturae*. [In proximi-
 mis verbis animadvertendum, noceri alicui posse sine iniuria.]

consociare aut coniungere) Etiam Spir. [B] *sociare*; verius
 tamen in hac copulatione alterum (cfr. 66 *coniuncti et consociati*, al.),
 et saepius scribae simplicia pro compositis substituunt. Mox
 Beierus ad Off. II, 10 p. 22 scribi vult *gravissimeque et severis-
 sime*, ut II, 24 Laelius *graviter et severe voluptatem a bono secrevisse*

numquam aequitatem ab utilitate posse seiungi, et, quidquid aequum iustumque esset, id etiam honestum, vicissimque, quidquid esset honestum, id iustum etiam atque aequum fore. 72. Ad easque virtutes, de quibus disputatum est, dialecticam etiam adiungunt et physicam easque ambas 5 virtutum nomine appellant, alteram, quod habeat rationem, ne cui falso assentiamur neve umquam captiosa probabilitate fallamur, eaque, quae de bonis et malis didicerimus, ut tenere tuerique possimus; nam sine hac arte quemvis

1. *seiungere* PMC 4. *eas* (om. *quæ*) EC 5. *adiungit* C 8. [*fallamur* om. A] [*aeque quae de A*] *eque quae de E* *ea que de LC* [*didiceremus A*] *dicere*mus LPMCR 9. [*teneri A*] *ut ne tuerique E ceteri* (pro tenere) P, qui deinde om. *tuerique* — *fallique posse* *quamvis E*

dicitur. Severitas tamen magis in illo voluptatis contemptu apparet quam in hac re. Tum *seiungere* etiam Oxx. EUξχ, ed. Vict. In iis, quae sequuntur. verbis vereor ne, Cicerone parum vigilante, stilus aliud scripserit, ac deberet. Neque enim Stoici separatim docebant, ut hoc loco inter sententias eorum proprias poni posset. quod *aequum et iustum* esset, id esse *honestum* (nec enim ulla controversia erat, quin haec coniuncta essent), nec id cum superiore cohaeret; rectum futurum erat: *et, quidquid aequum iustumque esset, id etiam utile, vicissimque, quidquid esset utile. id iustum etiam atque aequum fore.*

72. *Ad easque virtutes*) Etiam Spir. [B] *eas*; sed facilius excidit *que*, quod aptissime in transitu ponitur (vid. ad 73) nec bene aberit. De dialectica virtute praecipuus est locus Diog. VII, 46: *Αὐτήν δὲ τὴν διαλεκτικὴν ἀναγκαίαν εἶναι καὶ ἀρετὴν ἐν εἶδει [ἐν εἶδει πλείους aut τέσσαρας?] περιέχουσαν ἀρετᾶς, τὴν τε [τὴν μὲν? an postea ter τέ pro δέ?] ἀπροπτωσίαν, ἐπιστήμην τοῦ, ποτε δεῖ συγκατατίθεσθαι καὶ μὴ (ne cui falso assentiamur) τὴν δὲ ἀνεκμαιοτήτα, ἰσχυρὸν λόγον πρὸς τὸ εἰκός, ὥστε μὴ ἐνδιδόναι αὐτῷ (neve umquam captiosa probabilitate fallamur): τὴν δὲ ἀνελεγχίαν, ἰσχὴν ἐν λόγῳ, ὥστε μὴ ἀπαγεσθαι πα' αὐτοῦ εἰς τὸ ἀντικείμενον (eaque -- ut tenere tuerique possimus): τὴν δὲ ἀματαιότητα, ἔστιν ἀναφέρουσαν τὰς φαντασίας ἐπὶ τὸν ὀρθὸν λόγον.* Alios locos Ciceronis et Quintiliani. in quibus ad rhetoricam et eloquentiam hoc transfertur, collegit Davisius ad Acad. I c. 2. Physicam qui virtutem dixerit, non succurrit praeter Plutarchum, qui appellatur, de Plac. Philos. I init. [et Strabonem. qui Stoicus fuit, II p. 110: ἡ δὲ φυσικὴ ἀρετὴ τις]. Sed eadem eius ratio est; nam omnis scientia virtus et omnis virtus scientia habetur; vid. Ritterus Hist. Philos. III p. 518. De forma orationis, quae sequitur (*alteram, quod* — tum 73: *Physicae quoque*), dictum est in exc.

arbitrantur a vero abduci fallique posse. Recte igitur, si omnibus in rebus temeritas ignoratioque vitiosa est, ars ea, quae tollit haec, virtus nominata est.

XXII. 73. Physicae quoque non sine causa tributus
5 idem est honos, propterea quod, qui convenienter naturae victurus sit, ei proficiscendum est ab omni mundo atque ab eius procuratione. Nec vero potest quisquam de bonis et malis vere iudicare, nisi omni cognita ratione naturae et vitae etiam deorum, et utrum conveniat necne natura homi-

1. *arbitramur* LMCR *ab vero* EOr. 2. *ab his* (pro *ars*) LPMC *ars ab his* Or. *ars — nominata est* om R 3. *huius* (pro *haec*) E 4. *physicae quidem non* E 5. *idem bonos* (om *est*) E 6. *et* (pro *ei*) [A]EP *ei et* MR *ei etiam* C *mundo et ab* LPMCR 7. *et de bonis et* MR *etiam de* (pro *et*) C 8. *animi* (pro *omni*) PR *etiam* (pro *et*) C *naturae vitae et* R 9. *et deorum* P *et utrumque* E *etiam utrum* C *nature* C

ad I, 23. *Didicerimus* etiam ex Spir. [B] restituit Gzius; Bas. *dixerimus*; Gud. 2 *disseramus*. *Arbitrantur* Pal. 1, mg. Crat., Spir. [B], El. (uter?) restituitque Manutius; erat *arbitramur*. *Ab vero* Gzius ex Erl. et Spir. [B. contra A].

ars ea) Sic [A.] mg. Crat., vetus Manutii liber, codd. Mor. et Scal., El (2), Spir. [B] restituitque Davisius. Ex deteriorum errore Marsus, tum Gzius conflarunt *ars ab his ea*. [In *huius*. quod etiam B habet, lateatne aliquid, nescio. Poterat a Cicerone scribi: *quae tollit vitium, virtus nominata est*.]

Cap. XXII, 73. *propterea quod, qui cet.*) Chrysippus ἐν ταῖς φυσικαῖς θέσεσιν haec scripserat: Οὐ γὰρ ἔστιν ἄλλως οὐδ' οἰκειότερον ἐπελθεῖν ἐπὶ τὸν τῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν λόγον οὐδ' ἐπὶ τὰς ἀρετὰς οὐδ' ἐπὶ εὐδαιμονίαν, ἀλλ' ἢ ἀπὸ τῆς κοινῆς φύσεως καὶ ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου διοικήσεως. Alia in eandem sententiam ab eo scripta idem, qui haec, servavit Plutarchus de Stoic. Repugn. 9 p. 1035. Plura ex multis scriptoribus collegit Beierus in excursu VIII ad Cic. libr. I de Off. Pro *victurus sit*, non dubito, quin Cicero scripserit: *victurus est*, qui etiam N. D. I, 103, ubi videatur aliqua causa coniunctivi ponendi fuisse, posuerit: *utatur enim suis bonis oportet, qui beatus futurus est*; [vid. II, 85 et Opusc. Acad. II, 281]. Tum ei (L et Bas.) Lamb. in curis secundis, Dav., Gzius; *et profic*. Spir. [B], Gud. 2, ed. 1480; ceterae edd. *ei et*, una et altera e prima *ei etiam*; deinde *atque* (post *mundo*) Gzius etiam e Spir. [B]. Mox *et de malis* editiones quaedam (Crat., Ern.) contra ἔχ, Gzii omnes; *et de bonis* etiam Εἰχ.

conveniat — natura hominis cum universa) Μέρη αἱ ἡμέτεραι φύσεις τῆς τοῦ ὄλου, ut ait Chrysippus apud Diog. VII, 87.

nis cum universa. Quaeque sunt vetera praecepta sapientium, qui iubent tempori parere et sequi deum et se noscere, et nihil nimis, haec sine physicis quam vim habeant (et habent maximam) videre nemo potest. Atque etiam ad iustitiam colendam, ad tuendas amicitias et reliquas 5 caritates quid natura valeat, haec una cognitio potest tradere. Nec vero pietas adversus deos, nec quanta iis gratia debeatur, sine explicatione naturae intellegi potest.

1. universo R 2. et sequi et deum E 3 nec sine E 6. cogitatio PR
7 Nec vero — potest Nonius p 232 (s v. adversum) adversum Non his
[A]E(LPM)COR. 8. non potest E

Quaeque sunt —, haec sine physicis cet.) Perverse vulgo haec divellebantur: cum universa: quaeque — nimis. Haec sine cet., quasi hoc dicatur, de bonis et malis non posse recte iudicari nisi cognito, quid sit tempori parere, ac non haec sit sententia, illa ipsa praecepta sine physicis, de quibus agitur, intellegi non posse. Recte Manutii et Davisius. Fefellit editores que in transitu ad novam rem et partem argumentationis positum (ut § 67: Quoniamque, I. 68: Quaeque, V. 10: Dissereudique, N. D. II, 69: Concinneque cet.; ibd. 127: Cervaeque, Legg. II, 30: Descriptioque sacerdotum, al); nec hoc uno loco id accidit. Velut I N. D. 24 haec verba: quodque in nostro corpore — in deo non superiori sententiae adhaerere debent, sed novae in iis initium constitui; transitur enim ad notionem dei calore et frigore vexati. Prave interpunguntur verba in Orat. § 59, ubi in voce idemque transitur a vocis ad motus commemorationem, quae divisio posita est § 55. [Attigerat hunc usum Ernestius ad Svet. Ner. 38 alieno loco.] Vetera Gzius in veterum mutari vult, quomodo scribi apte poterat [cfr. IV, 17 extr.], scribi sic necesse non erat. Pridem haec a sapientibus hominibus praecepta et per multas aetates celebrata Cato significat.

tempori parere) Alibi hoc praeceptum inter huiusmodi efata non commemoratur; et tamen ita communis haec est admonitio (καιρῷ λατρεύειν μὴ ἀντιπνεῖν ἀνέμοισιν, Phocylid. v. 112), ut videatur locum suum tueri nec cedere debere ei, quod Victorius (Varr. Lectt. XI, 19) e Stob. Serm. tit. III, 80 p. 47 Gesn. et Clem. Alexand. Strom. V p. 237 Sylb. substituit, tempori parcere (χρόνου φείδου). Phrasin ipsam (tempori parere) aliquotiens a Cicerone positam esse, notum est. Cetera pervagata sunt, ἔπον θεῶν, quod Pythagorae tribuitur (Lips. ad Sen. de Vita Beata 15), γνῶθι σεαυτὸν et μηδὲν ἄγαν (Menag. ad Diog. Laërt. I, 40, 41).

sine explicatione naturae) [Quod Baiterus apud Nonium ait

74. Sed iam sentio me esse longius provectum, quam proposita ratio postulare. Verum admirabilis compositio disciplinae incredibilisque me rerum traxit ordo; quem, per deos immortales, nonne miraris? Quid enim aut in natura, 5 qua nihil est aptius, nihil descriptius, aut in operibus manu factis tam compositum tamque compactum et coagmentatum inveniri potest? quid posterius priori non convenit? quid sequitur, quod non respondeat superiori? quid non sic aliud ex alio nectitur, ut, si ullam litteram moveris, labent omnia? 10 Nec tamen quidquam est, quod moveri possit.

3. *me om.* [A]LPMCROR. *quae per LPMCR* 4. *enim in natura R enim aut etiam nat.* C 5. *quod E* 6. [*coagmentatum A*] *coagmentatum ELP* 8. *quod non sic E* *alter iudex alio E aliud videlicet alio LPMR* 9. *ut non si omnes, Or. unam Or.* 10. *quo [A]LPMR potest C*

esse *sine explanatione* et sic edidit, Mercerius habet *explicatione*, Gerl. et Rothius mendose *explanatione*; ex eo libro, quem ad II, 44 commemoravi, et ex exemplo cum cod. Vossiano a L. Langermanno collato, quod item in bibliotheca academiae nostrae est, scio in codd. Nonii esse *sine explanatione*.]

74. *incredibilisque rerum traxit ordo*) [*Me ante rerum nunc addidi. accedente B; facilius excidere poterat; nec librarius illo loco positurus fuisse videtur.*] *Quem Pal. 1, mg. Crat., liber antiquus Man., El. (?)*, Spir. [B], Gud. 2, restituitque Dav. *Coagmentatum aliquot Pall., Ux, [B]*.

ut, si ullam litteram moveris, labent omnia) Codd. et edd. *ut non, si cet.* Ita haec erit sententia, si ulla erit: „Omnia sic alia ex aliis nectuntur (*quid non sic nectitur?*), ut, etiamsi unam (*ullam* in hac scriptura ferri nullo modo potest) litteram moveris, non tamen omnia labent.“ Omitto *non* incommode positum; omitto, si sic firmitas laudetur, ut res stare dicatur, etiamsi aliquid moveatur, hoc aliquid non ita extenuari debere (*etiamsi unam litteram*). sed ita dicendum esse: etiamsi unam aliquam partem, hoc vel illud, moveris. Hoc dico, disciplinae firmissime compactae et coagmentatae non hanc propriam esse laudem, sed illam, omnia sic inclusa esse suis quaeque locis et cum proximis coniuncta, nihil ut subtrahi possit, quo fit, ut eo rem audeamus demittere, ut, si unum ereptum nobis sit, omnia cadere fateamur. Nam confidimus, quod Cato subicit, nihil esse, quod moveri et eripi possit. Et hoc Catonem dixisse, apertissimum est ex IV, 53: *Et ais, si una littera commota sit, fore, tota ut labet disciplina.* Si recte hic legeretur *ut non*, ibi dicendum erat, nulla sane sententia: *non fore*. Vere igitur aliquis apud Th. Bentleium tolli *non* voluit, eique et alii assensi sunt et Wesen-

75. Quam gravis vero, quam magnifica, quam constans

bergius in Observatt. Critt. in orat. pro Sestio p. 29 not. Librario, non perspecta sententia, Cato visus est dicere debere, non labare omnia. Sed praeterea Ernestius scripsit: *si unam*, ut Marklandus (Remarks on the Epistles of Cicero to Brutus p. 49) scribi voluerat; [sic iam ed. 1496 et Ascens.]. *Si ullam* sic ponitur, ut sufficere dicatur, si ulla omnino (vel una) mota fuerit; vid. ad IV, 45: commode Wesenbergius adhibet II Acad. 101, ubi primum ita dicitur: *Hoc autem si ita est, ut unum modo sensibus falsum videatur, praesto est, qui neget rem ullam percipi posse sensibus*, deinde autem sic: *Si ullum sensus visum falsum est, nihil potest percipi*. Et tamen usitatius Cicero *unam* positurus fuisse videtur; nam cum non *sententiam* aut *decretum* dicat, sed, rem extenuando *augens*, *litteram*, huic extenuationi aptius erat *una*. [Cfr. in Verr. IV, 127.] Niebuhrius (Fragm. Cic. oratt. p. 103) professus est, nullum se emendandi genus peius odisse quam illud, quod contra libros negationem aut adderet aut tolleret. Ego non solum codices in eo mendo ab aliis codicibus argui et consensum codicum interdum aliis auctoritatibus cedere video (ut in Verr. I, 39 Augustini et Asconii), sed aliquotiens conspiracy eorum adeo manifesta ratione falsi convinci, ut multo minus dubitationis haec correctio habeat quam aliorum occultiorum errorum sublatio. Exemplum praeter id, quod hic V, 38 occurret, (quoniam longum est ea, quae nuper in Orat. § 9 ;erversissime disputata sunt, refutare) ponam e Seneca, in cuius libro III de Ira 2, 2 nunc legitur: *Numquam universus populus feminae amore flagravit, nec in pecuniam aut lucrum tota civitas spem suam misit; ambitio viritum singulos occupat, impotentia non est malum publicum; saepe in iram uno agmine itum est*. Impotentiam, ut possit irae contraria poni, Ruhkopfius cupidinem indomitam dominandi interpretatur. At id numquam vox significat, sed iram vehementem. Et dicendum erat in oppositione: *in iram saepe*. Scripsit Seneca: *Impotentia est malum publicum*; deinde confirmat: *saepe in iram cet.* [Negatio contra codices addenda erit IV, 69; contra optimos addita est II, 24; contra omnes IV, 65 et, ut dixi, V, 38.]

quod moveri) Gruterus ex omnibus Pall. quo, et sic etiam CCC, Ball., Mead.; (Oxx. tantum e χ proferunt). *Quod Eliensis „aliquae“*; Spir. [B], Gud. 1, Bas. Sententiam supra declaravi; de movendi instrumento non agitur. Paulo ante notandus est propter aliorum locorum correctionem librariorum duplex error, qui ex *iud* (in *aliud*) et *ex* effecerunt *index* (Erl.), tum, frequentissima permutatione, *videlicet* (Eξχψ, Gud. uterque).

conficitur persona sapientis! qui, cum ratio docuerit, quod honestum esset, id esse solum bonum, semper sit necesse est beatus vereque omnia ista nomina possideat, quae irrideri ab imperitis solent. Rectius enim appellabitur rex
 5 quam Tarquinius, qui nec se nec suos regere potuit, rectius magister populi (is enim est dictator) quam Sulla, qui trium pestiferorum vitiorum, luxuriae, avaritiae, crudelitatis magister fuit, rectius dives quam Crassus, qui, nisi eguisset, numquam Euphraten, nulla belli causa, transire voluisset.
 10 Recte eius omnia dicentur, qui scit uti solus omnibus; recte etiam pulcher appellabitur; animi enim liniamenta sunt pulchriora quam corporis; recte solus liber, nec dominationi cuiusquam parens nec obediens cupiditati; recte invictus, cuius etiamsi corpus constringatur, animo tamen
 15 vincula inici nulla possint. 76. Nec expectet ullum tempus aetatis, ut tum denique iudicetur, beatusne fuerit, cum ex-

2. [si necesse A] 3. vereque — possideat om. E 5. nec se suos L
 6 [his A] dictator est E [Sylla A] 9. Euphratem (LPM)COR. 10. omni adiciuntur E 11. [linimenta A] liniamenta E 12. corporibus [A]E
 13 neque obediens LCO. 15. possunt L Neque Or. expetet E nullum L
 16. virtutum (pro ut tum) [A]EP

75. *persona sapientis*) Hanc quibus coloribus Stoici exornaverint, notius est, quam ut aliorum scriptorum locos hic apponere opus sit, quos collegerunt Lipsius Manud. ad Phil. Stoic. lib III diss. 11 sqq., Tiedemannus Syst. Philos. Stoic. III p. 270 sqq., Tennemannus IV p. 134 sqq., alii.

is enim est dictator) Dictator est etiam Spir. [B] et Bas. De antiqua dictatoris appellatione omnia nota; sed in ea magister dicitur, qui regit; Cicero ludendo ambiguae vocis alteram significationem, qua de doctore ponitur, assumit. [*Euphraten* pro *Euphratem* ex ABerl.] Paulo post Spir. dicitur (?).

76. *Nec expectet ullum tempus aetatis*) In ipsius sapientis actione significanda transit ad potentialem orationis formam (*nec, qui sapiens sit, expectet*). *Ullum tempus* sic dicitur, ut iudicium omnino differendum esse negetur in ullum aliud tempus, sed statim fieri debere; deinde magis definite et aperte excluditur, quam plerique expectari iuebant, mors. Inutiliter Th. Bentleius *ullum* in *ultimum* mutavit habuitque assentientes Davisium aliosque, e quibus Gzcius longius progressus est, ut omnia haec verba: *cum extremum vitae diem morte confecerit tolli*

tremum vitae diem morte confecerit, quod ille unus e septem sapientibus non sapienter Croesum monuit. Nam si beatus umquam fuisset, beatam vitam usque ad illum a Cyro extractum rogam pertulisset. Quod si ita est, ut neque quisquam nisi bonus vir et omnes boni beati sint, 5 quid philosophia magis colendum aut quid est virtute divinius?

4. *protulisset* LPMCR 5. [omnis A] 6. *aut quod* E

vellet. quod post illud *ultimum* abundarent. Ne *morte* quidem erat cur Davisius deleri iuberet, quo addito gravius exprimitur eorum sententia, qui utique mortem expectari volunt; (nec *vitam* dixit, sed *extremum vitae diem*). De sententia et Solonis dicto vid. ad II, 87. Pro *ut tum* etiam Spir. [B] *virtutum*, Gud. 2 *nisi tutum*.

protulisset) Sic Pal. 1, mg. Crat., cod. Mor., El. (2), Spir. [B] restituitque Davisius. *Beata vita non profertur* tamquam ultra suos terminos, sed *perfertur*. id est, retinetur et habetur. Seneca Ep. 50, 8: *Semel traditi nobis boni perpetua possessio est; non dediscitur virtus*.

M. TULLII CICERONIS
DE
FINIBUS BONORUM ET MALORUM
LIBER QUARTUS.

ARGUMENTUM.

*In*itio libri Cicero, ut ostendat, nullam causam fuisse Zenoni, cur a veteribus Academicis et Peripateticis desciscens novam disciplinam conderet, exponit, quomodo illi philosophiam constitutam habuerint, e cuius tribus partibus ethicam primum differt (c. 2), tantum dicens, locum de re publica et rhetoricam a Zenone neglecta esse, quae illi diligentissime excoluerint (c. 3). Nec in dialecticis veteres a Stoicis vinci; quin artem argumentorum inveniendorum ab his prorsus omissam esse (c. 4). Physica illorum Stoicos fere in maximis rebus retinuisse et minus copiose esse persecutos (c. 5). Summum autem bonum, quod contineat philosophiam, veteres, planissime Polemonem, dixisse esse secundum naturam vivere; quod cum varias haberet interpretationes, illis eam placuisse, ut esset omnibus aut maximis rebus iis, quae secundum naturam essent, fruentem vivere, cunq̄ue fuisse Xenocratis et Aristotelis finem (c. 6). Cum enim homo ex animo et corpore constaret, et animi et corporis rationem eos habuisse, sed ita, ut animum infinita quadam laude corpori praepo-nerent;

animi autem bona virtutes esse, quarum semina a natura data essent (c. 7). Itaque Zenonem nihil attulisse novi nisi inania quaedam verborum discrimina (c. 8), quibus in urbem, in forum, in curiam aditus non sit; ibi ipsos Stoicos communi more loqui (c. 9). Iam Cicero propius ad ea, quae a Catone dicta erant, accedere conatur, illis, quae communia Stoicis sunt cum antiquis, quasi concessis utens. Quoniam igitur hanc primam habeamus a natura appetitionem, ut nosmet ipsos conservemus, ex animo autem et corpore constemus, ex his nos oportere ait finem summi boni constituere, ut sit eorum, quae sint secundum naturam, quam plurima et quam maxima adipisci (c. 10). Stoicos ab iisdem initiis profectos corpus et externa commoda deseruisse, cum tamen homo sit animal animo excellens, non solus animus (c. 11). Nec prorsus obscurari illa externa, ut Stoici dicant, etsi non magnum momentum faciant, et, etiamsi obscurentur, esse tamen in summa (c. 12). Nam summam aliquam faciendam esse omnium, quae secundum naturam sint. Praeterea omnium naturarum summum bonum simile esse debere; in ceteris autem animalibus id, quod extremum sit, ex tota eorum constitutione effici; idem igitur in homine fieri debere. Itaque Stoicis, si causam suam obtinere velint, dicendum esse, non omne animal primum se totum diligere et conservare velle, sed id tantum, quod in quoque optimum sit, quod fieri non posse (c. 13). Hominem talem sapientiae perficiendum esse, qualem a natura acceperit; accepisse autem eum totum, ex animo et corpore; neutrum neglegendum esse. Perfectionem hominis maxime laudari in eo, quod in homine optimum sit, id est, in virtute, sed priora, a quibus ad haec venerit, desereri non oportere; Stoicos, cum ad summum bonum pervenire velint, naturalis appetitionis oblivisci (c. 14). Virtus, tantum abesse, ut constitui non possit, si quidquam extra eam ad beate vivendum pertineat, ut introduci omnino non possit virtus, nisi omnia, quae legat quaeque reiciat, ad finem referat. Conservandam esse primam naturae institutionem et totam hominis naturam tuendam (c. 15). Itaque omnes errare, qui in una virtute finem ponant, quaeque Stoici de

virtute dicant, ea iis communia esse cum Pyrrhone et Aristone, quos non probent (c. 16). Male autem Stoicos, cum ad summum bonum ita pervenerint, ut a natura discedant, reverti ad naturam, ut inde agendi principia quaerant; nam omnia, quae appetantur, inesse debere in summo bono; nec officii rationem hominem impellere ad naturalia appetenda, sed ab iis et actionem et appetitionem commoveri (c. 17). Deinde Cicero ostendit, in consecrariis Stoicorum, quibus efficere velint, omne bonum, quia laudabile sit, esse honestum, ceterisque ea ad concludendum sumi, quae non concedantur (c. 18). Acutis Stoicorum conclusiunculis verba corrigi, non mores emendari. Quod Stoici constantia totius disciplinae tanto opere gloriantur, intellegi debere, cum falsa consequantur, initia illa, e quibus haec consequantur, ipsa falsa esse. Paradoxa initio magnifica visa esse, mox splendorem amisisse (c. 19). Ipsum Zenonem ea sic interpretando mollire, ut aliis verbis idem dicat, quod veteres; sed si sententia eadem sit, non dubitari posse, quin illi verbis commodius utantur; itaque de sententiis videndum esse (c. 20). Ab illis igitur beatam vitam constitui ex omnibus commodis, sed ita, ut longe ceteris virtus antecellat, nec plus corporis et externis bonis ab iis tribuatur quam a Zenone, qui ea bona non appellet (c. 21). Itaque de re nullam esse dissensionem; Zenonem verborum magnificentia esse delectatum; a quo veteres illos Catonem iure reposcere posse (c. 22); neque enim nisi inanum verborum differentiam interesse. Refutat deinde Cicero simile, quo Cato docuerat, omnes insipientes aequae esse miseros; levationem enim vitiorum fieri ostendit (c. 23-24). Et quod virtus crescere non posse dicatur, et ideo omnia vitia aequalia esse, potius ex inaequalitate vitiorum concludi debere, virtutem crescere (c. 24). In has omnes angustias Stoicos incidere propter gloriosam ostentationem. Nam tolli illa ratione officia et vitae actionem, ut ab Aristone; sed Aristonem simplicius agere, Stoicos versute inducere aliis nominibus eandem differentiam, quam veteres tenuerint (c. 25). Proëgmēna illa et apoproëgmēna eodem loco haberi, quo ab Aristotele et ceteris Platonis alumnis

bona corporis et externa (c. 26). Paradoxa, si quis propius aspexerit, nihil habere admirabile. Similia, quibus omnia peccata paria esse demonstratur, dissimilia esse (c. 27). Omnino Stoicos maxime eo vitio premi, quod duas contrarias sententias obtinere velint (c. 28).

I. 1. Quae cum dixisset, finem ille. Ego autem: Ne tu, inquam, Cato, ista exposuisti, ut tam multa, memoriter, ut tam obscura, dilucide. Itaque aut omittamus contra omnino velle aliquid aut spatium sumamus ad cogitandum; tam enim diligenter, etiamsi minus vere (nam nondum id 5 quidem audeo dicere), sed tamen accurate non modo fun-

[Inscriptio in A haec est: *Incipit liber Quartus de finibus bonorum et malorum Marci Tullii Ciceronis*] 2. ita R [uitam multa A] in vita (mg. in tam vel vitam) multa P ut om. LCROr. 3. [in tam obscura A] vitam obscura E in vita (mg. in tam vel vitam) obscura P ut om. LCROr. ut (pro aut) E 4. aliquod E 5. etsi LPCROr.

Cap. I, 1. *ut tam multa — ut tam obscura*) Ut Erl., sic Spir. [B] lineola aberrat altero loco (*vitam*); in Gud. 2 erat. ut in P nostro: *in vita — in vita*; scripturam leviter corruptam adiuvaré aliquis voluit praepositione addita. Verum igitur restitui. *Ut* particula significat, cuius rei ratio habeatur in utraque laude aestimanda et Catoni tribuenda, quemadmodum cum dicimus partim simpliciter *ut illis temporibus* et similia, in quibus saepe minuendi quaedam significatio est, partim comparatis sine illa significatione duabus rebus (pro Cluent. 14: *ut in tantis iniuriis, non invita, ut a viro, non libenter*, Brut. 41 et 162, ad Att. II, 18, 3, IV, 1, 8, VIII, 10). Priores editores tenuerunt, quod codices deteriores habent. nec de ceteris bonis quidquam dixerunt, [sed eminent veri vestigia etiam in A].

sed tamen accurate) Quoniam pondus orationis erat in coniunctis verbis *tam diligenter*, in revocanda post parenthesis oratione etiam *tam* repetendum videtur fuisse. Non improbandi igitur Lambinus et Davisius, quorum ille *sed tamen tam*, hic *sed tam* scribendum putavit. *Etiamsi* pro *etsi* ex aliis codicibus non profertur. [est in AB]; *etiamsi* magis dubiam rem relinquit quam *etsi*. *Perdiscere* minus aptum visum est Lambino et Davisio, partim quod Cicero non nunc demum eam disciplinam discat, sed refellere aggrediatur et de huius rei

datam, verum etiam extractam disciplinam non est facile perdiscere. Tum ille: Ain' tandem? inquit; cum ego te hac nova lege videam eodem die accusatori respondere et tribus horis perorare, in hac me causa tempus dilaturum
 5 putas? quae tamen a te agetur non melior, quam illae sunt, quas interdum obtines. Quare istam quoque aggredere, tractatam praesertim et ab aliis et a te ipso saepe, ut tibi deesse non possit oratio. 2. Tum ego: Non mehercule, inquam, soleo temere contra Stoicos, non quo illis admodum

2. *tum ille an tandem* E *tunc illam tandem* L *tene illam tandem* PCR
 8. *non possit deesse* L *inquam* om. LPCR 9. [*sole te pro soleo* A] *sole* E
solere PCR *contra Stoicos temere* P

difficultate potius dicere debere videatur, partim quod imago, quae sit in verbis *fundatam* et *extractam*, non servetur. (Lambino *subvertere* aut *evertere* aut aliquid tale requiri videbatur.) Sed Cicero, quod iam Lambino in mentem venit, tamquam orator dicturus nondum se *causam* satis *didicisse* significat et praeterea, ne sine causa Cato tam multa dixisse videatur, modeste fingit, se quaedam nunc ab eo didicisse, ad quae consideranda spatium opus sit. Imaginum illam constantiam in his saltem libris non tam curiose sectatus est.

Tum ille: Ain' tandem) Sic mg. Crat., tum Vict. et ceteri deinceps. Grut. [ex A] et Dav. de codicibus tacentes; Spir. [B] ut Erl., proxime verum. Oxx. $\chi\psi$ *tene illam tandem*, E ξ *tum illam tandem*, Gud. 1, 2, Monac., Bas. *tunc illam* (Gud. 1, Bas. *illa*) *tandem*.

hac nova lege) qua Pompeius tertium consul (a. 52) breviorum iudiciorum formam constituit, ut eodem die ab accusatore et ab reo peroraretur, et duae horae accusatori, tres reo darentur; vid. Ascon. argum. Milon. p. 145 Hot. quaeque de ea lege, adhibitis ceteris testimoniis (Brut. 324, Plut. Pomp. 55, Appian. Civ. II. 23. Dion. Cass. XL. 52), exposui in disputatione de tribunis aeriariis. Opusc. Acad. II p. 246. (Pro *videam* cod. Mor. *audiam*.) Deinde Cato Ciceronem, cum veram Stoicorum disciplinam impugnet, non bonam causam acturum dicit, similem earum, quas interdum in iudiciis oratorio artificio obtineat.

2. *Non mehercule, inquam, soleo*) *Inquam* addidit Crat. (in contextu), tum Davisius e tribus, Gzius ex omnibus(?) suis praeter Gud. 2; accedit Morel. [B]. Tum *sole* [B] habuit codex archetypus; *solere* Pall. 3, 4, 5, 6, Dav., Oxx., Gud. 1, Bas.

assentiar, sed pudore impediō; ita multa dicunt, quae vix intellegam. Obscura, inquit, quaedam esse confiteor; nec tamen ab illis ita dicuntur de industria, sed inest in rebus ipsis obscuritas. Cur igitur easdem res, inquam, Peripateticis dicentibus, verbum nullum est, quod non intellegatur? 5 Easdemne res? inquit; an parum disserui, non verbis Stolicos a Peripateticis, sed universa re et tota sententia dissidere? Atqui, inquam, Cato, si istud obtinueris, traducas me ad te totum licebit. Putabam equidem satis, inquit, me dixisse. Quare ad ea primum, si videtur; sin aliud quid 10 voles, postea. Immō istud quidem, inquam, quo loco quidque**, nisi iniquum postulo, arbitrato meo. Ut placet,

1. dicunt ut vix L 4. cum C qui (pro igitur) E 5. intelligitur E 6. [deserui A] 7. a om. E universa fere R etiam C disserere L dissentire C 8. inquit C 10. aliud quod E 11. quidque om. C quo et quidque om. Or. nec notam lacunae habet 12. nisi iniquum om. L nisi inicium E postulo responde arbitrato LPCR postulo, respondere arbitrato Or.

Emendatum, ut in L nostro, in Pal. 2 et Mead., in edit. inde ab Aldo. Paulo post *dissentire* ex ed. prima in alias venit; *dissidere* restituit Dav., ut erat in mg. Crat., Pall. 1 et 4, El., Parr. 1 et 3, tribus optimis Gzii, [B].

*quo loco quidque***, nisi iniquum postulo, arbitrato meo) Edidi hunc locum, partim ut in longe plurimis, partim ut in optimis codicibus scriptus est, nisi quod lacunae notam addidi. Nam *quo loco quidque nisi* Pall. 1, 3, 4, 6, mg. Crat., [B.] ed. Marsi et, opinor, codd. fere omnes; nam *quo loco* apud Dav. Parr. tres, Mead., Oxx. omnes, Gzii omnes, de *quidque* Davisius prorsus oblitus est dicere, in Oxx. EUξ pro *nisi* scribi *quidque* narratur errore. Gzii *quidque* e Gud. 1, *quodque* e Monacensi profert, de Erl. tacet, ut scias, quid de ceteris eius silentio tribuendum sit; Pal. 2 habebat *quin*, 5 *quidquam*, leviter aberrans. Ex his vestigiis manifesto perspicitur, hanc fuisse orationis formam: *Immo istud quidem, quo loco quidque visum fuerit s. occurrerit, nisi iniquum postulo, arbitrato meo.* In codice archetypo hic, ut aliquotiens, vox exciderat. *Istud* ita refertur ad id, quod a Catone positum erat (de rerum aut verborum dissensu), ut, cum Cicero se id ibi, ubi se quidque obtulerit, tractaturum dicat, hoc simul ad omnis disputationis formam pertineat, quam se suo arbitrio moderaturum significat, nisi ea postulatio Catoni iniqua videatur. Videamus nunc errores. Primum omissum est *quidque* fortasse in uno et altero

inquit; etsi enim illud erat aptius, aequum cuique concedere.

II. 3. Existimo igitur, inquam, Cato, veteres illos Platonis auditores, Speusippum, Aristotelem, Xenocratem, deinde
5 eorum, Polemonem, Theophrastum, satis et copiose et eleganter habuisse constitutam disciplinam, ut non esset causa Zenoni, cum Polemonem audisset, cur et ab eo ipso et a

1. enim om. C 3. igitur om. C auditores Platonis E 5. Ephorum (pro eorum) L

codice, in ed. prima, Victorii, aliis; deinde, ut Lambini violentum conatum omittam, duplex tentata est correctio; nam apud Ascensium (1511) et Manutium et ceteros ante Gzium scribitur: *Immo isto quidem, inquam, loco, nisi*, prorsus contra sententiam; neque enim Cicero se eo, quo Cato iusserat, loco hanc controversiam tractaturum ait, ne quid dicam de *immo* et *quidem*; Gzium autem edidit: *Immo istud quidem, inquam, loco, nisi* (et sic in ed. a. 1480 Orellius esse ait, modo recte attenderit). Sic prorsus a codicibus disceditur eaque delentur, quae nullo modo addita a librariis esse possunt. Nec, quod rem recte collocatam laudantes Latini *loco* (apto) positam interdum dicunt, continuo, cum suo aliquid loco reservari volo, dicere licet: *Istud loco*. In altera parte antiquior interpolatio est; nam cum deteriorum codicum principis librarius non intellexeret, *arbitratu meo* cum prioribus coniunctum esse, addidit *responde*, quod in cod. archetypo non fuisse, satis declarant [A,] Erl., Spir. [B], mg. Crat. Hoc quia ineptum erat (neque enim Cicero Catonem respondere vult, sed ipse ei suo arbitratu respondere), Davisius *respondere* scribi iussit, quam interpolationis occultationem praeceperant Ox. χ et ed. a. 1480, secutusque Orellius est; ceteri editores *responde* tenuerunt. *Nisi iniquum postulo* eodem modo interponitur, quo: *nisi molestum est*, et similia.

etsi enim illud cet.) Aptius Cato putat futurum fuisse, quod ipse fieri voluerat, sed aequum esse in tali re *cuique concedere*, id est, suam cuique libertatem relinquere. Cum in ed. prima et deinde apud Manutium et Lambinum excidisset *enim* (quod Gruterus ex omnibus Pall., Davisius ex suis revocavit), propterque eam causam Manutius *aequum* accusativum putasset (*erat aptius, aequum cuique concedere*), mire et is et alii editores coniecturis luserunt.

superioribus dissideret; quorum fuit haec institutio, in qua animadvertas velim, quid mutandum putes, nec expectes, dum ad omnia dicam, quae a te dicta sunt; universa enim illorum ratione cum tota vestra configendum puto. 4. Qui cum viderent, ita nos esse natos, ut et communiter ad eas 5

2. quod E imitandum E(?) putes mutandum LCROR. 3. ante [A]ELPC universam — rationem L 5. viderunt nos ita C

Cap. II, 3. *quorum fuit haec institutio*) Paulo brevius in *stitutionem* dixit universam formam disciplinae et descriptionem institutam, quemadmodum § 19: *ab hac antiqua constitutione. Mutandum putes* etiam Spir. [B ut E], edd. Crat. et Vict.: ceterae inverse. Mox in archetypo fuit *ante dicta* (ut in ξχψ, Gzii omnibus, [B]); recte post R scriptum est a Manutio et ceteris omnibus. Alterum h. l. necessario superiorem ipsius Ciceronis orationem demonstraret; cfr. ad § 24; § 73 aberratum non est.

4. *Qui cum viderent* cet.) Ita hanc expositionem promiserat illis verbis: *quorum fuit haec institutio*, ut expectaretur liberum orationis initium (*cum viderent* cet.); sed cum interiecta essent illa: *in qua animadvertas* cet. positumque *illorum ratione*, his Cicero ipsius expositionis exordium relativo pronomine adiunxit. Est haec illius generis, in quod frequenter incidit, ut, superiore et primaria orationis forma neglecta, ad ea, quae interposita sint, reliqua accommodet, species una e multis. Deinde quomodo totius eius, quae sequitur, periodi formam (quae sic procedere debebat: *cum viderent ita nos esse natos, ut et — apti essemus, — et eas ipsas — appeteremus, haberemus etiam —, totam* cet.) Cicero mutaverit dissoluta partitione, dictum est in excursu ad I, 23 (IX). Conatur Cicero ostendere, tripartitam philosophiae divisionem, quam Sextus Emp. VII adv. Math. 16 Xenocrati et Peripateticis tribuit (nam neque Plato neque Aristoteles ipsi ita descriptam habuerunt; etsi id inferioris aetatis scriptores quidam tradunt et ipse Cicero Acad. I. 19), ex humanae naturae elementis ortam esse. Physicae tamen et dialecticae originem perbrevisiter et communiter significavit (*habere etiam insitam quandam cupiditatem scientiae*), eamque significationem medium interposuit inter ea, quae ad moralem partem pertinent; ea enim societatem generis humani complectitur. Virtutes autem postquam duas nominavit, iustitiam et temperantiam, addit *ceteras eiusdem generis* (sic enim pro *ceterasque* Gziius etiam e Spir. [AB], cfr. 35 et V, 18), quas proclive est duas reliquas e quattuor primariis, prudentiam et fortitudinem, intellegere, ut Gziius facit. Videtur tamen mihi aliud

virtutes apti essemus, quae notae illustresque sunt, iustitiam dico, temperantiam, ceteras generis eiusdem (quae omnes similes artium reliquarum materia tantum ad melio-

2. *ceterasque* LPCR

aliquid hoc loco obversatum animo Ciceronis esse. Nam scientiae cupiditatem, quae a prudentia non facile separatur, postea commemorat et ab his virtutibus seiunctam quodam modo in altera parte ponit; idemque facit § 18, ut, fortitudine antea (17) significata. tamquam extra coetum, omnem honestatem, quae e principiis naturae ducatur, absolvat partim contemplatione rerum occultarum et disserendi cupiditate, partim, ut hic, iustitia et temperantia. Perspicuum mihi videtur, utroque loco Aristotelis et Peripateticorum divisionem τῆς διανοητικῆς καὶ τῆς ἡθικῆς ἀρετῆς significari, de qua hic satis erit agentem demonstrasse Ritterum in Hist. Philos. III p. 302 sq. et de Peripateticis post Aristotelem Stobaeum Ecl. Eth. p. 246 et 292. Quod autem virtutis ethicae duas praecipuas species ponit, eam eius divisionem, quamquam, qui Graece eam exposuerit, non habeo nominare. usitatam tamen fuisse, manifestum est ex II Off. 18, ubi omnis virtus dicitur verti aut in perspicendo (διανοητικῇ) aut in animi motibus cohibendis (quae temperantia est, altera pars τῆς ἡθικῆς ἀρετῆς) aut in hominibus moderate utendis (iustitia, altera pars τῆς ἡθικῆς). Obscurarunt eum locum Goeringius et Beierus, dum ad ipsius Aristotelis formam accommodare student, qui nulla certa ethicae virtutis partitione utitur; magis tamen aberrat Petersenius in Philosoph. Chrysipp. Fundam. p. 260, negans, illo loco virtutis divisionem tradi. Eodem spectant, quae in Partitionibus Orat. § 76—78 traduntur, etsi ibi minus accurate temperantiae nomine omnis virtus ethica (quae *in agendo est*) comprehenditur, huiusque altera species ponitur, quae ad alios pertineat et in communione versetur. iustitia. Huiusmodi igitur divisionem hoc loco Ciceronis animo obversatam esse credo, qui *ceteras eiusdem generis* non alias primarias. sed partes et species his subiectas, velut aequitatem, beneficentiam, alias, intellexit, quemadmodum V, 36, nominatis quattuor primariis virtutibus, quae omnem virtutis vim continent, tamen addidit: *et reliquas eiusdem generis*. Ea autem, quae post scientiae cupiditatem sequuntur de communitate generis humani, cadunt sub iustitiae notionem, sed a Cicerone seorsum ponuntur, quod meminerat, locum de rebus publicis copiose a veteribus illis pertractatum esse.

quae omnes similes artium reliquarum cet.) Similitudinem

rem partem et tractatione differunt), easque ipsas virtutes viderent nos magnificentius appetere et ardentius, habere etiam insitam quandam vel potius innatam cupiditatem scientiae, natosque esse ad congregationem hominum et ad societatem communitatemque generis humani, eaque in maxi- 5
 mis ingeniis maxime elucere, totam philosophiam tres in partes diviserunt, quam partitionem a Zenone esse retentam videmus. 5. Quarum cum una sit, qua mores conformari putantur, differo eam partem, quae quasi stirps est huius quaestionis; qui sit enim finis bonorum, mox; hoc loco 10
 tantum dico, a veteribus Peripateticis Academicisque, qui re consentientes vocabulis differebant, eum locum, quem

1. et om. C tractationem R 3. etiam om. L insitamque [A]EP velud potius E 4. et om. C 5. maxime in maximis ingeniis R 6. [tris A] 7. a Zenone om. P retentam esse LPCROr. 8. ita (pro una) L quam oris E confirmari [A]PCR 10. quis sit E 12. in re C illum locum E

virtutum et artium veteres saepe commemorant; cfr. II, 115, III, 49, IV, 67; ostendit igitur, virtutes et materia, quod $\pi\acute{\alpha}\theta\eta$ et $\delta\acute{o}\mu\acute{\alpha}\varsigma$ moderentur, et tractatione, quod ea boni et honesti notione in communibus actionibus regant, differre in meliorem partem, ut splendidiore sint quam artes. Eodem pertinet, quod sequitur, magnificentius nos virtutes (quam artes) appetere. Haeserunt Lambinus et Davisius.

esse retentam) Sic etiam Spir. [AB]. Tollitur sic hexametri versus exitus, etsi eum Cicero ne in orationibus quidem semper vitavit (vid. Zumptius ad act. I in Verr. 19), nedum hic.

5. *qua mores conformari*) Codex archetypus habuit *confirmari* (mg. Crat., Pall. et Gzii omnes, EU ψ , [B]); emendavisse videtur Aldus Manutius. Ethica mores non confirmat, sed constituit et, quales esse debeant, quaerit et praecipit, hoc est, conformat. Confusio horum verborum multis locis annotata est. [*Quis sit* etiam B; cfr. ad I, 11.]

qui re consentientes cet.) Antiochi sententia, qui interiorum disciplinarum proprietatem parum curabat, Cicero, ut semper, utitur (Legg. I, 38: *Aristotelem et Theophrastum, cum Speusippo, Xenocrate, Polemone congruentes re, genere docendi paulum differentes*, Acad. I, 18 et 22, Off. III, 20). *Illum locum* etiam Spir. [B]. *Graeci* Crat. et Viet., tum Ernestius; confirmant „tres optimi“ Gzii [AB]. Ceteri *Graecae*, nec quidquam e codicibus annotarunt. [De verbo omissis cfr. III, 55.] Quanto opere in hoc civili loco Peripateticorum industria Stoicorum praestiterit, commemoratur etiam Legg. III, 14.

civilem recte appellaturi videmur (Graeci πολιτικόν), graviter et copiose esse tractatum.

III. Quam multa illi de re publica scripserunt! quam multa de legibus! quam multa non solum praecepta in artibus, sed etiam exempla in orationibus bene dicendi reliquerunt! Primum enim ipsa illa, quae subtiliter disserenda erant, polite apteque dixerunt, tum definientes, tum partientes, ut vestri etiam; sed vos squalidius; illorum, vides, quam niteat oratio. 6. Deinde ea, quae requirebant orationem ornatam et gravem, quam magnifice sunt dicta ab illis, quam splendide! de iustitia, de temperantia, de fortitudine, de amicitia, de aetate degenda, de philosophia, de capessenda re publica, hominum *non* spinas vellentium, ut

1. *appellamus* (pro *appellaturi videmur*) C *Graece* PCR 3. *publica* om. E *quam — legibus* om. L 7. *polite atque dixerunt* E *cum definientes* PCR 8. *eorum* C 11. *de temperantia* om. omnes, Or. 12. *de amicitia* om. E 13. *capessenda* P, mg. *capessenda re publica de temperantia de fortitudine hominum de spinas (spinis LPCR) omnes re publica, de temperantia; * nec more hominum acu spinas* Or.

Cap. III. *quam multa — bene dicendi reliquerunt*) Rhetoricam Cicero hic propter usum eloquentiae in regendis hominibus ad civilem locum adiunxit, qui ipse in morali parte est; alibi (V, 10, Acad. I, 32, Legg. I, 62) cum dialectica coniungit, qui ei locus assignabatur ab iis, qui eam philosophiae partem faciebant, etiam a Stoicis (vid. Diog. Laërt. VII, 41 et 42, Senec. Epist. 89, 17). *Artes* quas dicat, expositum est ad III, 4; his, quibus praecepta bene dicendi continebantur, contrarias ponit orationes, quae exempla erant, eorum Peripateticorum, qui etiam oratores fuerant, ut Demetrius Phalereus (cfr. V, 7: *ab his oratores — extiterunt*). Quamquam autem contrarii causa *orationes* nominavit, deinde tamen, quasi univere *libros* dixerit, omnem Peripateticorum scribendi rationem laudat. Aberrarunt Gzius et Orellius. Mox *tum definientes*, quod Gzius ex Oxx. Eξ et tribus optimis suis codd. [AB] posuit, tenui, quod ita interpretor, utrumque eos suo tempore fecisse, ut *tum* definirent, *tum* autem partirent.

6. *de temperantia, hominum spinas vellentium*) [Sic edideram.] In describendo Stoicorum disserendi genere Cicero imaginem sumpsit a chirurgis caute et minutatim artem exercentibus; sed simul eas res elegit, quarum nomina aliam obicerent imaginem in oratione notanda usitatam. Nam *spinis vellere et ossa nudare*, carnibus resectis, chirurgi est; sed legenti simul

Stoici, nec ossa nudantium, sed eorum, qui grandia ornate

disserendi spinae et definiendi partiendique et spinosum dicendi genus occurrunt et oratio exilis, ossa, non carnem neque sanguinem habens (Brut. 68). Verba Ciceronis in codice archetypo sic corrupta erant, ut in optimis scribuntur (Pal. 1, Spir., Erl. [B], mg. Crat.): *de cap. r. p. de temperantia de fortitudine hominum de spinas vellentium*. Hinc in cod. Mor. et deterioribus (etsi ex U⁵ non annotatur) factum *de spinis*, quod tenebatur ante Gruterum, nulla sententia. In cod. El. (1) audacter et inepte scriptum est: *de animis hominum spinas vellentium*. Apparet voces *de fortitudine* nescio quo errore ex superioribus repetitas esse, nec alia est origo praepositionis *de* ante *spinas*. Ne illud quidem obscurum, in his verbis negationem deesse, cum haec sit sententia, veteres illos oratione non similes fuisse hominum spinas vellentium. Sed praeterea in genetivo editores haeserunt. Itaque, ut omittam violentos Lambini conatus, Marsus coniectura edidit: *de temperantia, nec more hominum vellentium spinas* (hoc ordine, sed *vellentium de spinas* etiam Bas.) idque Gzius ascivit. Inutiliter hoc Heinrichus (ad Cic. Oratt. part. ined. p. 17 ed. Kilon.), quem Orellius sequitur, exornavit addita voce *acu*, e qua *de* oriri non potuit. Melius, si supplemento opus esset, alii apud Lamb.: *more hominum non spinas vellentium*. Cicero solum genetivum paulo liberius superioribus adiunxit significans, haec, quae dicerent illi, hominum esse non spinas vellentium, qui prorsus legitima appositione adiungeretur, si ante scriptum esset: *quam magnifica sunt!* (*Haec sunt magnifica, hominum non cet.*) Nunc etsi paulo aliter dixit (*quam magnifice sunt dicta*), tamen pluribus interiectis tamquam ad illam formam haec accommodavit. Post *hominum* facillime non excidere potuit. Sed alia nascitur suspicio. Nam voces *de temperantia* incommode extremo loco positae sunt, ac potius haec virtus cum ceteris (*iustitia, fortitudine*) coniungenda erat, ut ab harum singularum virtutum praecipis deinde oratio ascenderet ad praecipia de aetate degenda, cet. Iam cum in codicibus sic scriptum sit: *de temperantia, de fortitudine*, suspicor, sic Ciceronem scripsisse: *de iustitia, de temperantia, de fortitudine*. postrema autem quattuor verba errore in inferiorem locum detrusa esse, sed duo (*de fort.*) aut simul suo loco scripta fuisse aut postea eo retracta. [Sic nunc edidi, quod fecit iam Baiterus. Heinio Philol. XXIV p. 504 subditiciae visae sunt voces *de philosophia*; nec enim apte hoc poni inter ea, quae in morali philosophia singulatim disputarint veteres illi. Sed quis haec additurus erat? Et nimis infinitum per se etiam illud *de aetate degenda*.

vellent, enucleate minora dicere. Itaque quae sunt eorum consolationes, quae cohortationes, quae etiam monita et consilia, scripta ad summos viros! Erat enim apud eos, ut est rerum ipsarum natura, sic dicendi exercitatio duplex.

5 Nam quidquid quaeritur, id habet aut generis ipsius sine personis temporibusque aut, iis adiunctis, facti aut iuris aut nominis controversiam. Ergo in utroque exercebantur; eaque disciplina effecit tantam illorum utroque in genere dicendi copiam.

7. Totum genus hoc Zeno et qui ab eo sunt, aut 10 non potuerunt aut noluerunt, certe reliquerunt. Quamquam

1. *quae ante sunt* om. EC 5. *id* om. P 6. *his* [A]Or. 7. [*ego* A] 8. *efficit* [A]EC 9. *hoc et Zeno* PCRor. *et ab eo qui* LCROr. 10. *voluerunt* E [*reliquerunt* A]

Obversata Ciceroni est quaestio a veteribus agitata, vitane in philosophiae studiis tota agenda esset (*θεωρητικὸς βίος*) an capessenda res publica.] Annotandus deinde nominativus (*ut Stoici*) in comparando libere et extra primariae sententiae formam sic interpositus, ut *ἀπὸ κοινῶν* audiatur *faciunt*. Exempla eius generis ascripsi ad II, 17. [Apud Graecos hoc multo fit frequentius et liberius.]

Nam quidquid quaeritur cet.) Notas et tritas in rhetorum scholis divisiones attingit, primum quaestionis generalis (*τῆς θέσεως*) et causae (*τῆς ἀποθέσεως*) (vid. de Invent. I, 8, de Orat. I, 138 et II, 65, Orat. 46, ubi Aristotelis disciplina commemoratur, Topic. 79 et Partit. 61, ubi *θέσις propositum* appellatur, al.), deinde generum controversiae, ex quibus status oriuntur, quae Cicero hic ut in Orat. 45, de Orat. II, 104 et 113 tria facit; quanta apud alios et in aliis ipsius Ciceronis libris dividendi diversitas sit, persequitur Quintilianus lib. III, 6, 31 sqq. [*Efficit* etiam B, errore pervagato.]

7. *Zeno et qui ab eo sunt*) Edebatur: *et Zeno et ab eo qui* cet., inepta distractione; Zeno cum sua schola Peripateticis et Academicis contrarii ponuntur. Cfr., quae dixi ad II, 63. Ut edidi, etiam [B et] Spir. (Nam de *et* post *Zeno* omisso Gzins erravit.) De usu locutionis *esse ab aliquo* dixit Handius in Turs. I p. 36.

aut non potuerunt aut noluerunt, certe reliquerunt) Memorabilis haec est orationis figura; nam cum Cicero sic posuisset *non potuerunt aut noluerunt*, ut infinitivus ernendus esset ex sequenti verbo finito (velut *tractare*, si subiceretur: *certe non tractarunt*), hoc ipsum verbum cum negatione in unum contrariae notionis verbum conflavit: *certe reliquerunt*, ut zeugmatis singularis

scripsit artem rhetoricam Cleanthes, Chrysippus etiam, sed sic, ut, si quis obmutescere concupierit, nihil aliud legere debeat. Itaque vides, quomodo loquantur. Nova verba fingunt, deserunt usitata. At quanta conantur! — Mundum

2 cupierit L concupiet C 3. quō loquantur C quō loquantur R
4. aut E conatur Or.

species existat, cuius exemplum prorsus simile non reperio. *Relinquere* eadem significatione ponitur infra § 9. I, 18, Legg. I, 18. (Gzius et Otto putant *totum genus* pendere ab ipso verbo *potuerunt*. Scilicet dicitur *multum, nihil possum, etiam aliquid* (hic II, 119): quidni etiam *hoc genus non possum*, id est, tractare non possum?) De Chrysippi arte rhetorica cfr. de Orat. I, 50.

At quanta conantur! cet.) Primum universe Cicero ironice, quanta quamque magna Stoici dicendi argumenta suscipiant, admiratur. Deinde unam aliquam huiusmodi splendidam materiam exempli loco ponit. Ea posita obicitur animo unus aliquis Stoicus de tali materia dicens; itaque de hoc dicitur *incendit, incendat, restringet*. Non recte Davisii Ernestique sententiam et edit. a. 1480 sequens Orellius scripsit *conatur*, ut Zeno significetur, quem Cicero a ceteris non segregavit. Prorsus necessario illa admiratio et *αὔξησης*, quae significatur particula *at*, in iisdem personis manere debet, de quarum dicendi forma proxima superiora dicuntur (*loquantur, fingunt, deserunt*). Transitus ille alter ex eo est genere, de quo ad II, 22 dixi, similiterque post *eos, qui audiunt* subicitur *ardentem*. Sed deinde manifestum est, in codicum scriptura sententiarum ordinem non recte procedere; illa enim, quae ad magnitudinem rei augendam pertinent (*vides, quantam rem* cet.), subici necessario debent ipsi rei declarationi: *Mundum* — *nostrum*, et tum demum addi, quid ex eo consequi videatur: *Incendit igitur* cet. Deinde haec vehemens negatio: *Quid? ille incendat?* necessario subici debet affirmationi. Itaque iure Davisius et Matthiaeus, quos Gzius et Orellius sequuntur, haec verba: *Incendit igitur* — *audiunt* inter existimet et *Quid? ille* cet. ponenda putarunt, confirmante illa, quam primam attigi, numeri mutatione. [Itaque hanc correctionem, quam antea probaram cum dubitatione aliqua, nunc ascivi; neque in meliorum codicum (etiam B) scriptura *incendi* quidquam nisi mendum esse puto.] Vitiose autem, tamquam ipse Cato fingatur hanc materiam dicendi persequi, dicitur: *vides, quantam rem agas*, sive *ἀποφαντικῶς* hoc profertur, sive interrogative, ut Cicero quaerat, animadvertatne. Nam Cicero in toto hoc loco Catonem a Stoicis separat et cum eo de iis tamquam seiunctis loquitur (ut paulo ante: *Itaque vides, quo-*

hunc omnem oppidum esse nostrum. Vides, quantam rem agat, ut, Circeis qui habitat, totum hunc mundum suum municipium esse existimet. Incendit igitur eos, qui audiunt. Quid? ille incendat? Restingvet citius, si ardentem accepit. Ista ipsa, quae tu breviter, regem, dictatorem, divitem solum esse sapientem, a te quidem apte ac rotunde; quippe; habes enim a rhetoribus; illorum vero ista ipsa quam exilia de virtutis vi! quam tantam volunt esse, ut beatum per se efficere possit. Pungunt enim, quasi aculeis, 10 interrogatiunculis angustis, quibus etiam qui assentiuntur, nihil commutantur animo et iidem abeunt, qui venerant; res enim fortasse verae, certe graves, non ita tractantur, ut debent, sed aliquanto minutius.

IV. 8. Sequitur disserendi ratio cognitioque naturae; 15 nam de summo bono mox, ut dixi, videbimus et ad id explicandum disputationem omnem conferemus. In his igitur

1. *nostrum. Incendit (incendi [A]E) igitur (ergo E) eos, qui audiunt Vides omnes quanta res E* 2. *agas omnes ut Circeis om. E Circeis P certe is L Cereolis C mundum hunc totum E totum om. R* 3. *existimet quid, mediis omissis, omnes* 4. *restingvet om. E potius R* 5. *quae tum R regem — rhetoribus Nonius p. 164* 6. *atque rotunde L et rot. R* 9 *enim om. [A]LPCROR.* 10. *interrogati vinculis E* 11. *nisi (pro nihil) C [idem A]* 13. *aliquando E* 16. *iis (P) hiis F*

modo loquantur); et necessario haec rei, quae agitur, magnitudo in ea persona notari debet, quae incendatne an non incendat. quaeritur; atqui de ea *incendit, restingvet* dicitur. Itaque et veteres quidam editores (Ven. 1480. Crat., qui in mg. habet *agas*, Man., Lamb.) et nuper Davisii coniecturam sequentes Schuetzius et Orellius *agat* scripserunt, meo iudicio recte, ut iam hic transeat ad incerti illius, qui animo occurrat, Stoici personam. Aut ex Erl. [B] efficiendum erit: *quanta res agatur*, ut sequens *ut syllabae tur* nocuisse putetur. (*Potius pro citius* Dav. ex El. (1), Mead., Ball.)

a te quidem apte et rotunde. — *illorum vero ista ipsa*) Potuit pergere eadem forma: *ab illis vero — quam exiliter*; sed post brevem parenthesin repetitis verbis *ista ipsa* orationem mutavit.

Pungunt enim) *Enim* Gzius in Bas. et Gud. 2 addi narrat; oblitus est Erl. appellare et sine dubio Spir. [B]. Particula non tam causam quam explicationem significat.

Cap. IV, 8. *In his igitur partibus duabus*) *Duabus* omittit

partibus duabus nihil erat, quod Zeno commutare gestiret; res enim se praeclare habebat, et quidem in utraque parte. Quid enim ab antiquis ex eo genere, quod ad disserendum valet, praetermissum est? qui et definierunt plurima et definiendi artes reliquerunt, quodque est definitioni adiunctum, 5 ut res in partes dividatur, id et fit ab illis et, quemadmodum fieri oporteat, traditur; item de contrariis, a quibus ad genera formasque generum venerunt. Iam argumenti ratione conclusi caput esse faciunt ea, quae perspicua dicunt; deinde ordinem sequuntur; tum, quid verum sit in 10 singulis, extrema conclusio est. 9. Quanta autem ab illis varietas argumentorum ratione concludentium eorumque cum

1. *duabus* om. E [*commotare* A] *commota registret* E 2. *si* (pro *se*) E *praeclare se* LPCROr. *habeat* [A]E *habent* LPCROr. 4. [*diffinierunt* A] *definiverunt* E *desiniendi* E 6. *tres* PCR 7. *oportet* C 8 [*uenerunt* A] *devenerunt* C *argumenta* Pmg. 9. *conclusa* Pmg. *aeque perspicua omnes* 11. *est* om. C *quantam* E

etiam Spir. [B]. Excidisse potius in his codicibus puto quam in ceteris additum esse; cum breviter Cicero et coniuncte disserendi rationem cognitionemque naturae nominasset, significat, has esse duas partes e tribus. [Mox *habebat* Baiterus recte effecit ex *habeat* (etiam B), unde in deterioribus factum erat *habent*. Idem in mentem venerat Ernestio.]

ad genera formasque generum venerunt) *Devenerunt* ex. ed. prima ad Man. et deinceps proximos propagatum est. Correxerit Dav. e quattuor suis codd. (Oxx. et Gzii omnibus, [B]).

caput esse faciunt ea) Insolenter hic poni *esse faciunt*, Bremius recte sensit, quoniam alibi fere de iis ponitur, quae libere fingantur aut in narrando inducantur, ut I N. D. 19 (ubi Epicurus de Platone loquitur) et 83 et III, 41, de opt. gen. orat. 17; hic de decreto et sententia dicitur. Sufficeret sane *caput faciunt ea, quae*. [Quod video alicui placuisse: *caput certe faciunt ea*, nihil omnino ei adverbio hic loci est.] (*Eaque*, quod ante Man. edebatur, reapse non differt.) *Perspicua* dicit *περόδηλα* sive *ἐναργῆ* (Sext. Emp. Pyrrh. Hyp. I. 138 et II. 97 et 98, adv. Math. VIII, 141). Ordo, quem Cicero dicit, spectatur in iis, quae concludendi causa sumuntur, coniungendis et connectendis. Concluditur ad extremum, quid verum sit, non, ut Gzcius intellegit, in his ipsis, quae sumpta sint (in propositione maiore et minore), sed in singulis rebus, quae ad quaerendum propositae sint.

9. *argumentorum ratione concludentium*) Neque argumentum ipsum concludere alibi dicitur, sed concludi, neque ratione con-

captiosis interrogationibus dissimilitudo! Quid, quod pluribus locis quasi denuntiant, ut neque sensuum fidem sine ratione nec rationis sine sensibus exquiramus atque ut eorum alterum ab altero *ne* separemus? Quid? ea, quae
5 dialectici nunc tradunt et docent, nonne ab illis instituta sunt?

1. *plurimis* E 3. *nec rationes* C *sine* om. [A]E *ut* om. Or 4. *ne* om. omnes, Or.

cludere, sed rationem (vid. ad I, 30); sed argumenta conclusionem Cicero appellat, quae conclusionem contineant et efficiant, *ratione* addit, ut recte et vere factam conclusionem distingvat a captiosa. Cogitavit Cicero de Aristotelis Analyticis et libro *περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων*. Oratio paulo duriores omissionem verbi habet, cum in priore membro magis intellegatur, varietatem hanc inventam ab illis esse, in secundo, ita traditam, ut simul dissimilitudo explicaretur. Mox etiam [B et] mg. Crat. habet *plurimis locis*; vid. ad I, 15.

nec rationis) Mendum ed. primae fere ad omnes ante Gruterum propagatum est. Is correxit ex omnibus Pall. [*Sine* omittit etiam B; exciderat in archetypo propter syllabarum similitudinem. Denuntiationes illas Cicero sine dubio apud Antiochum legerat similes fere iis, quae de Platonicis Sextus Empir. habet adv. Mathem. VII, 143 et 144, de Peripateticis 217 sqq., 226.]

atque ut eorum — ne separemus) In codicum scriptura: *atque ut eorum alterum ab altero separemus* apertissime contrarium dicitur, atque debet; itaque olim Marsus, Iunta, Crat., nuper Gzius, sequens paucissimos et malos codices (Pal. 3, Bas., Gud. 1), *ut* sustulerunt atque hoc superioribus adiungi voluerunt hac sententia: atque sic eorum — separemus. Id aliquo modo ferri poterat, si superior oratio negativam formam haberet (*denuntiant, ne aut — aut*), ut vis particulae *ne* pertineret ad *atque* (ut pro Caec. 55, ad Att. IV, 6, 3, Caes. B. G. III, 11, 3), etsi sic quoque Ciceroniana consuetudo potius negative hanc continuationem adiungi iuberet. Nunc cum affirmativam formam prior sententia habeat (*denuntiant, ut*), deinde negative dividatur (*neque — nec*), prorsus illa interpretatio evertitur. Verum vidit Lambinus, particulam negativam verbo adiunctam excidisse. (Davisius *neque eorum*.) Praeterea, quoniam dicitur *denuntio, ut ne facias*, non: *ut non* (cfr. Wesenbergius Observ. Critt. ad orat. pro Sest. p. 36), scribendum videri possit: *ut neve sensuum — neu rationis*. Et erat sane id legitimum; servatam semper esse regulam in hac diiunctione negationis, non audeo affirmare. [Lael. 40, Off. II, 85.]

instituta sunt? [*inventa sunt?*]) Retinui cum Dav., quod in

[*inventata sunt?*] De quibus etsi a Chrysippo maxime est elaboratum, tamen a Zenone minus multo quam ab antiquis; ab hoc autem quaedam non melius, quam veteres; quaedam omnino relicta. 10. Cumque duae sint artes, quibus perfecte ratio et oratio compleatur, una inveniendi, altera disserendi, 5 hanc posteriorem et Stoici et Peripatetici, priorem autem illi egregie tradiderunt, hi omnino ne attigerunt quidem. Nam e quibus locis quasi thesauris argumenta depromerentur, vestri ne suspicati quidem sunt, superiores autem artificio et via tradiderunt. Quae quidem ars efficit, ne necesse sit 10

1. *inventata sunt* om. L *et inventata* Or. sine uncis 2. *tum* E 4. *perfecta* E 7. *non* (pro *ne*) L 10. [*ars* om. A] *res* ceteri, Or. *efficit* LPOr. *affecit* R *ne* om. ER

omnibus, praeter L nostrum, codd. (Grut., Dav., Oxx., Gzii) scriptum est; neque enim hoc ex eo ortum esse potest, quod inde a Iunta substituerunt: *instituta sunt et inventata*. Nec tamen ullo modo in hac orationis forma ferri asyndeton illud et verbi substantivi geminatio potest. (Debebat saltem dici: *nonne inventata?* sed nihil omnino est, cur haec sic distrahantur.) Itaque prorsus credo teneri hic antiquum interpretamentum ascriptum ad verbum *instituta*, quod significat, ab illis primum haec tractata esse et formam accepisse (cfr. ad § 3). [Ut L iam ed. 1496 et Ascens. 1511.] Proxima sic cohaerent: Quamquam Chrysippus Stoicus in dialecticis ita elaboravit, ut aliquid propriae laudis in hac parte Stoici habere videantur, Zeno tamen, de cuius cum superioribus comparatione et ab iis discessione quaeritur, multo minus in hoc genere elaboravit quam veteres. Ab ipso autem Chrysippo (*ab hoc*, qui praeter ceteros excellit) quaedam non melius docentur et traduntur, quam veteres tradiderant. Nominativus *veteres*, in quo Lambinus et alii haeserunt, minus habet offensionis, quod, cum verbum in tota hac sententia ἀπὸ νομοῦ assumatur, activum non minus facile succurrit. [Cfr. ad II, 17. *Tum* pro *tamen* etiam B.]

10. *priorem autem illi* cet.) Notabiliter illos dixit, quos propius nominarat, *hos*, quos prius. Sed tempore et cognitione propiores erant Stoici quam *veteres* illi; cfr. § 12. Topica Aristotelis significari et ita laudari, ut oratorem magis audias quam philosophum, apparet. [B *perfectam*.]

Quae quidem ars efficit) [Sic nunc scripsi, una littera detracta additaque. Nam et *res* — *rebus* non bene concurrunt et minime aptum est ad inventionem artis significandam *rei* nomen, ad artem vero ipsam multo minus; hanc autem intellegi ostendit etiam restitutum ex ABERI. praesentis temporis verbum, quod cum

iisdem de rebus semper quasi dictata decantare neque a commentariolis suis discedere. Nam qui sciet, ubi quidque positum sit quaque eo veniat, is, etiamsi quid obrutum erit, poterit eruere semperque esse in disputando suos.

5 Quod etsi ingeniis magnis praediti quidam dicendi copiam sine ratione consequuntur, ars tamen est dux certior quam natura. Aliud est enim poëtarum more verba fundere, aliud ea, quae dicas, ratione et arte distingvere.

V. 11. Similia dici possunt de explicatione naturae,
10 qua *et hi utuntur et vestri*, neque vero ob duas modo causas, quomodo Epicuro videtur, ut pellatur mortis et religionis metus; sed etiam modestiam quandam cognitio rerum

2. *commentatoribus* R 5. *quod si* C *magis* L 6. *consequitur* E *est* om. E 7. *enim est* R 10. *que* E *et* om. omnes, Or. *hic* [A]E ü L 11. *quo Epicuro* P *quod Epicuro* LPmg CROr. *et pellatur* E *ut appellatur* R

a Manutio ceteri ex ed. prima tenuissent, Gzius ex Eξ suisque, ut ait, omnibus *effecit* posuit; errasse eum de melioribus apparet. Baïterus in ed. min. secutus cod. A omisit totum nomen; sed id errore omissum esse ut multa in illo codice, ostendit deteriorum cum Erl. et B consensus. Nec artis nomen ex proximis (*artificio et via*) audiri potest.] Verbo, quod est *efficio*, sunt qui tradant, a Cicerone eiusque aequalibus semper *ut ne*, numquam simplex *ne* subici, quos et hic locus refellit et alter a Schellero annotatus, ad Attic. VI, 1, 16, et ad Fam. XV, 12, 2. [Add. de Or. III, 190, Orat. 60, Partt. Oratt. 117, pro Cluent. 83, ad Att. XIII, 34, 1, R. P. I, 67.] Mox *quod si* etiam Eξ, Bas. *Est post tamen* omittit etiam Spir. [B], non recte in huiusmodi apodosi.

Cap. V, 11. *qua et hi utuntur et vestri*) Hos appellat, quos supra, quia remotiores erant, saepius contrario pronomine (*illos*) demonstravit (5, 6, 8, 9, 10), opinor, quia, cum topica, quae eorum propria erant, commemorasset, animo propiores occurrerant. Sed in hac significatione, quid utrique similiter faciant, scribendum videtur: *et hi utuntur et vestri*, ex qua scriptura in Erl. ortum puto *que*. [B quoque *que*. Itaque nunc *et* addidi. *Quomodo Epicuro* A; in B est *quō*.]

sed etiam modestiam) Lamb. scripsit *sed quod et*, Dav. malebat *sed et quia*, nimis severe orationem exigentes ad normam; vid. exc. ad I, 23 (VII). Mox *caelestium* omittitur etiam in Gud. utroque, Bas. Genus praecipuum rerum, quas investigare in physicis studebant, Cicero nominat (cfr. ad III, 37). Quae sequuntur, maxime de summo rectore et de eius ad

caelestium affert iis, qui videant, quanta sit etiam apud deos moderatio, quantus ordo, et magnitudinem animi deorum opera et facta cernentibus, iustitiam etiam, cum cognitum habeas, quod sit summi rectoris ac domini numen, quod consilium, quae voluntas; cuius ad naturam apta ratio vera 5 illa et summa lex a philosophis dicitur. 12. Inest in eadem explicatione naturae insatiabilis quaedam e cognoscendis rebus voluptas, in qua una, confectis rebus necessariis, vacui negotiis honeste ac liberaliter possumus vivere. Ergo in hac ratione tota de maximis fere rebus Stoici illos secuti 10 sunt, ut et deos esse et quattuor ex rebus omnia constare dicerent. Cum autem quaereretur res admodum difficilis, num quinta quaedam natura videretur esse, ex qua ratio

1. *caelestium* om. P *his* EL 3. *iustitiam* om. P 4. *et domini* PCR 5. *aperta* L 6. *datur* C 7. *e* om. E *ex cognoscendis* C *in cogn.* R 9. [*nec ocliis* A] *et ocliis* E *possumus* LROR. 11. *esse quia quattuor* E 13. *ni* (pro *natura*) C

naturam apta ratione, quae sit summa lex, ea e media Stoa hic, praeunte, ut videtur, Antiocho, ad veteres translata esse, facile sentiet. qui vel e N. D. I, 36 et 40, Legg. I, 18 et II, 8 Stoicorum sententias et orationem norit (Diog. VII, 88, al.). *Ac domini* (pro *et dom.*) Vict., tum Gzius e quattuor optimis suis codd.

12. *e cognoscendis rebus*) Praepositio aberat etiam a Spir. [B]. Tum *possumus*, quo verbi modo qualitas voluptatis magis coniungitur cum magnitudine, [AB,] plures veteres editiones (Ven. a. 1480, Crat.); *possumus* a Manutio omnes tacite, nisi quod Gzius editiones veteres commemorat, non codices.

num quinta quaedam natura esset cet.) Apertum est *σῶμα* illud *κυκλοφορητικόν, αἰθέριον, ἀμετάβλητον* significari, e quo Aristoteles caelestia orta esse docet (de Caelo libr. I, 2 et 3, II, 7 aliisque locis, quos Krugius in Hist. Philos. Ant. p. 256 citat), quodque posteriores commemorando celebrarunt, velut Sextus Empiricus (Hypot. Pyrrh. III, 31, adv. Math. X, 316), Plutarchus (de Plac. Phil. I, 3, 38), Diogenes (V, 32), Stobaeus (Ecl. Physic. p. 308 Heer.), quos Krugius nominat, alique, quos Cotelerius ad Clementis Recogn. VIII, 15 et Davisius ad Ciceronis Acad. I c. 7 enumerant. Eandem quintam naturam a Xenocrate aperte commemoratam fuisse, auctor est Simplicius in Aristot. Physic. VIII p. 268 A (in editione Berol. scholiorum Aristot. p. 427). Cicero eam attingit etiam Tusc. I, 22 et Acad. I, 26 (*quintum genus, e quo essent astra mentesque*) et

et intelligentia oriretur, in quo etiam de animis, cuius generis essent, quaereretur, Zeno id dixit esse ignem; non-
 nulla deinde aliter, sed ea pauca; de maxima autem re eodem
 modo, divina mente atque natura mundum universum atque
 5 eius maximas partes administrari. Materiam vero rerum et
 copiam apud hos exilem, apud illos uberrimam reperiemus.
 13. Quam multa ab iis conquisita et collecta sunt de om-
 nium animantium genere, ortu, membris, aetatibus! quam
 multa de rebus iis, quae gignuntur e terra! quam multae

2. *queretur* E 4. *ratione* (pro mente) C et eius E at eius L 6. *apud eos copiam* LPCR 7. *his* [A]ELPCOR. (Compend ambig inter omni et omnium E) 9. *his* LC

utroque loco, ut hic, convincitur, quam ex non limpidis fontibus cognitionem philosophiae Aristoteliae duxerit. Nam animum ex hoc quinto genere materiae et corporis ortum esse, nusquam Aristoteles dixit, qui diligentissime animum a corporea natura seiunxit. Antiochus, ut opinor. cum Stoici igneum animum facerent, Aristotelem quoque induxit animum ex elemento aliquo fingentem; nam apud ipsum Ciceronem hanc confusionem natam non arbitror, qui haec omnia ab aliis sumpserit. Enarratores ne in Tusculanarum quidem loco, cui omnes machinas frustra admovent, ut a Cicerone culpam non recte conversi *ἐντελεχείας* nominis amoliantur, alterum hunc graviorem errorem annotarunt, qui ab aliis ante aliquot saecula animadversus est. (*Ἐντελέχειαν* tamen esse quintam illam naturam, ne Cicero quidem dixit, quod Gzius et Otto et alii narrant, etsi coniunctionem aliquam harum notionum fingit, quae nulla est.) Zenonis de ignea animi natura et ignis inter elementa principatu notissima sententia est.

et copiam apud hos exilem) Sic editur inde a Manutio, et confirmant Erl. et Spir. [B], id est. melior familia. Deteriores ceterorum ut nostri et veteres editiones: *et apud eos copiam* (sex Davisii, *Εχψ*, reliqui Gziani). Ex leviculo mendo inutiles et perversae Dav. et Gzii coniecturae natae sunt. (Gud. 2 *naturam vero rerum.*) Mox *ab iis* necessario scripsi (ut erat in ed. R), id est, ab iis, qui proxime (voce *illos*) demonstrati sunt. Nam hic quidem *ab his* referri non poterat nisi ad Stoicos, de quibus dixerat: *apud hos*.

13. *de rebus iis, quae gignuntur e terra*) *περὶ φυτῶν*. Solet Cicero hac circumlocutione uti (V, 33, Acad. I, 26, N. D. II, 29 et 33, Cat. 52), quod unum aptum totius generis nomen non habebat; nam herbis non comprehenduntur arbores, plantae apud Latinos aliter dicuntur. (In iis locis, in quibus Forcellinus et Schellerus

quamque de variis rebus et causae, cur quidque fiat, et demonstrationes, quemadmodum quidque fiat! qua ex omni copia plurima et certissima argumenta sumuntur ad cuiusque rei naturam explicandam. Ergo adhuc, quantum equidem intellego, causa non videtur fuisse mutandi nominis; non 5 enim, si omnia non sequebatur, idcirco non erat ortus illinc. Equidem etiam Epicurum, in physicis quidem, Democriteum

1. *quamque* om. R *rebus variis* (LP)CROr. *quidquid* E *quaeque* C *fiat* E 2. *quicquid* E *quaeque* LPCROr. *fiant* LPCROr. *omni materia* (punctis not.) *copia* L 3. *necessaria argum.* R *sequuntur* C *cuius rei* E 5. *causam* R *non nisi omnia* C 6. *sequebantur* L 7. *Epicurorum* [A]E *Epicureorum* PC *Epicure horum* R *Democritum* omnes

plantam per synecdochen *φυτόν* intellegi tradunt, partim apertissimum est, propriam significationem necessario retineri, ut apud Colum. XI, 3, 40: *et semine et plantis*, partium nihil obstat, quo minus retineatur, ut apud Iuven. III, 227.) De N. D. II, 36 brevitatis causa *stirpes* dicit (*stirpium similis aut bestiarum*), sed § 28 *ea, quorum stirpes terra continentur*; infra V, 33 *arbores et stirpes*, ut Philipp. II, 55; cfr. lib. V, 10. Plinius *terra edita* vertit (H. N. XII init.), [Seneca *arbusta et sata* similiterque]. Aristotelis et Theophrasti de historia naturali libros significari, dici opus vix est.

cur quidque fiat — quemadmodum quidque fiat) Sic edendum fuit e vestigiis codd. Erl. et Spir. [B]. Ceteri editores, qui meliores codices habuerunt, tacent. [Nunc A prorsus sic habere confirmatur.] Numerum eundem servari debere et tantum vocem interrogativam mutari (*cur* et *quemadmodum*), ipsa forma orationis ostendit. Ad *quidquid* recipiendum segniorem me fecit Erl. codicis inconstantia; dicitur de hac re ad V, 24. Paulo post sic loquitur Cicero, tamquam hoc praecipue agatur, novumne scholae nomen a Zenone oriri debuerit, ac non illud, re an verbis Zeno a veteribus discrepet.

Democriteum puto) Recte sic Victorius, Nissenius, Orellius mendum codd. (etiam mg. Crat.) correxerunt. Nam praeterquam quod ipsum hoc ineptissime dicitur: *Epicurum puto Democritum*, pro eo, quod est: *quasi alterum quendam Democritum esse puto* (longe aliter Acad. I, 6: *Epicurum, id est, Democritum probarem*; nam qui Epicurum probat, Democritum probat), omnino hoc totum abhorret a sententia huius loci. Negat enim Cicero causam fuisse, cur Zeno novae sectae auctor existeret ac non Peripateticus sive Academicus appellaretur, etsi paulum deflecteret; itaque addit, se etiam Epicurum in Democriti schola numerare. Eodem mendii genere *Epicuri* scribitur pro *Epicurei* in Erl. I, 25. Hic autem pro *Epicurum* etiam Pall. 1 et 6 *Epicu-*

puto. Pauca mutat, vel plura sane; at cum de plurimis eadem dicit, tum certe de maximis. Quod idem cum vestri faciant, non satis magnam tribuunt inventoribus gratiam.

1. aut cum E e [A]EPCROr. pluribus C 2. quid E item omnes

rorum, ceteri Pall., Oxx. omnes *Epicureorum*, Parr. 1 et 3 *Epicureonta*. [Pungit animum *Epicurorum* in archetypo scriptum (etiam in B) et simul *Democritum*. Potuitne Cicero scribere: *Epicuro erum*, in *ph. q.*, *Democritum puto*, ut significaret, Epicurum in familia Democriti censendum et posse a Democrito herili iure asseri?]

pauca mutat, vel plura sane; at cum de plurimis) Haec sic enarranda puto: Pauca mutat, vel si quis ita mavult, plura sane, quam quae pauca dici possint. In *sane* significatur concessio non pertinaciter resistentis (ut II Acad. 105). Ita dubitatur tantum, quanta habenda sint, quae Epicurus mutarit. Alii sic enarrant: „etiam plura mutet, quam iam mutavit“, ut hoc dicatur, etiamsi una et altera mutatio accesserit, nihilo minus hoc iudicandum fore. Sed praeterquam quod, data hac venia, non potest pro certo poni, eum de plurimis et maximis eadem dicere, non puto in hoc transitu a rei factae declaratione (*mutat*) ad concessionem coniunctivum modum, qui specialior est, ex indicativo audiri posse, quomodo e subsecquenti coniunctivo eruitur indicativus (III, 21). Itaque Dav. scribi vult: *pauca mutet, vel plura sane; at pauca eum mutare constabat*. Gzio placet: *pauca mutat; mutet vel plura sane*, in qua coniectura male concurrunt *vel* et *sane*, et nimis dura coniunctio orationis est. De *plurimis* necessario cum. Manutio, Lambino, Davisio scribendum erat. Nam neque per se ullam habet sententiam aut orationis Latinae formam e *plurimis eadem dicere*, cum significatur, ut profecto significatur, plurimarum rerum consensio, neque variari in hac contrariorum coniunctione potest: *cum de plurimis, tum certe* (si de plurimis non concedas) *de maximis*. Habuit tamen codicum scriptura defensores Wopkensium (Lectt. Tull. p. 27) et Gzium, qui e *plurimis* putat esse „quoad plurima“, ascribens locum corruptum de Off. I, 51. (Sanarat pridem eum locum Gulielmi emendatio, quam et sententia et orationis forma manifesto veram esse evincunt.) Oxx. e *plurimis* annotant e $\chi\psi$, *plurimis* ex U, ut in Eξ mendum correctum fuisse videatur.

Quod idem) Sic Ernestius fortasse casu (ξ); Gzium confirmari ait a Gud. 2, Bas., Mon., „editisque veteribus praeterea multis“. De editionibus veteribus errat. [B ut Erl.] Cfr. Gernhardus et Klotzius ad Lael. 14, Handius Turs. III p. 521.

VI. 14. Sed haec hactenus. Nunc videamus, quaeso, de summo bono, quod continet philosophiam, quid tandem attulerit, quamobrem ab inventoribus tamquam a parentibus dissentiret. Hoc igitur loco, quamquam a te, Cato, diligenter est explicatum, finis hic bonorum et qui a Stoicis et 5 quemadmodum diceretur, tamen ego quoque exponam, ut perspiciamus, si potuerimus, quidnam a Zenone novi sit allatum. Cum enim superiores, e quibus planissime Polemo, secundum naturam vivere summum bonum esse dixissent, his verbis tria significari Stoici dicunt, unum eiusmodi, vivere ad- 10

1. hic E 2. *equid* Or. 5. *explicatus* C Post *bonorum* add. omnes qui continet philosophiam (*philosophari* R) et om. R quis [A]LPROr. 7. *novum* C *plenissime* CR [Polemo om. A] 9. *dixisset* [A]ELCR 10. *tria* transp. post *Stoici* C

Cap. VI, 14. *quid tandem attulerit* Man. et ceteri deinceps *equid tandem* contra codices ([AB,] Oxx., Gzii omnes) nec necessario; et mox dicit *quidnam*, non *equidnam*.

est explicatum, finis hic bonorum cet.) Ita Davisius e Parr. tribus, Mead. Accedunt EUψ, Gzii, excepto Gud. 2, omnes, ut figuram illam orationis, quae in superiorum editionum scriptura (ex C) erat, errore librarii minime antiqui male verba coniungentis ortam esse appareat. Quae in codicibus adduntur verba, ea iure Th. Bentleius et Ernestius damnarunt, Gzius omisit. Recte supra ponuntur, ubi, postquam de dialecticis et physicis dixit, redit ad gravissimam suo iudicio partem, quam ante (§ 5 et 8) distulerat; hic putidissime repetuntur. Tum *et qui* [etiam B et] ex ed. prima Manutius Lambinusque; paulo post Ernestius *si poterimus*, ut in Eξ scribitur; attingi hoc in disput. de formis quibusdam verbi Latini. [Opusc. Acad. II p. 83.]

e quibus planissime Polemo) Ceteri enim magis idem significarant quam plane et perspicue dixerant. *Plenissime* ex uno annotatur Ox. χ, *planissime* mg. Crat., cod. Mor., omnes Gzii. Antiochus (nam huius auctoritatem, non ipsius Polemonis scripta Ciceronem sequi, apparet ex Acad. II, 131) quam fideliter ipsam Polemonis verborum formulam expresserit, non constat. Polemonis liber *περὶ τοῦ κατὰ φύσιν βίου* nominatur a Clem. Alex. Strom. VII p. 304 Sylb.

tria significari Stoici dicunt) Quinam Stoici hanc triplicem significationem exposuerint, ignoro; nec videntur id facere potuisse, quin faterentur, ambiguum suum esse finem et interpretatione extrinsecus ascita terminandum. Itaque nonnihil dubito, rectene Stoicis haec tribuantur; Antiochi esse potius arbitror.

hibentem scientiam earum rerum, quae natura evenirent; hunc ipsum Zenonis aiunt esse finem, declarantem il-

1. [euenerint Eh] 2. finem esse LPCROr.

Posidonius certe apud Galenum de Placitis Hippocr. et Plat. p. 291 (cfr. Beierus ad Cic. Off. II p. 429) eos reprehendit, qui Stoicum finem (τὸ ὁμολογουμένως ζῆν) alio detorqueant.

unum eiusmodi, vivere adhibentem cet.) Cum demonstretur explicatio, quae statim adiungitur, non sine causa Ernestius scribendum iudicasse videtur *huiusmodi*; nam *eiusmodi* aut ad superius aliquid referri videtur aut relativam orationem postulare. Sed ipsa illa explicatio relativae orationis locum tenere videtur (quasi sit: *unum eiusmodi, ut sit vivere* cet.), quemadmodum pro Rosc. Am. 17: *duo isti sunt T. Roscii homines eiusmodi: alter plurimarum palmarum vetus ac nobilis gladiator habetur; hic autem cet.*, et in Verr. II, 187: *Aspicimus lituras eiusmodi quasi quaedam vulnera tabularum recentia*, et pro Font. 29: *Verebatur — ne qua fama consequeretur eiusmodi, Indutiomarum — dixisse*. [Nec multum distat *eiusmodi* versui praepositum Divin. I, 52, Off. I, 61.] In imperfecto *evenirent* hic Ern. haesit, supra II, 34 non haeserat. Nam et ibi et III, 31 lecta est haec Chrysippi formula, ζῆν κατ' ἐμπειρίαν τῶν φύσει συμβαινόντων. Eius enim esse, Diogenes Laërtius (VII, 87) et Stobaeus (Ecl. Eth. p. 134) testantur. Declarabat autem, a Stoicis communem illam et rationalem naturam intellegi, cui singulis parendum esset. Itaque Posidonius illo, quem paulo ante indicavi, loco ait: κατ' ἐμπειρίαν τῶν κατὰ τὴν ὄλην φύσιν συμβαινόντων. Ex illa autem ἐμπειρία derivabatur ἡ ἐν τῇ τῶν κατὰ φύσιν ἐκλογῇ εὐλογιστία, quam finis loco Diogenes Babylonius habebat (Diog. VII, 88, Stob. p. 134. Clemens Alex. Strom. II p. 179 Sylb. et Plutarchus adv. Stoic. 27 p. 1072 F pro Diogene Antipatrum nominant).

hunc ipsum Zenonis aiunt esse finem cet.) Non haec ipsa Zenonis fuisse verba dicit, ut Gzcius putat, sed nihil aliud in iis contineri nisi ipsum Zenonis finem: hanc tantum declarationem esse eius, quod brevius is dixisset et Cato posuisset (*declarantem illud, quod* cet.). Itaque hanc quidem formulam, *convenienter naturae vivere*, ipsi Zenoni tribuit, et in eo totius huius loci disputatio versatur, cum ostendatur, Zenonem eodem fine usum esse, quo veteres illos, tantum aliter eum declarasse. Tradunt tamen Zenonis formulam fuisse ὁμολογουμένως ζῆν, Cleanthem demum τῇ φύσει addidisse (Stob. p. 134, Clem. Strom. II p. 179 Sylb.). Sed Diogenes (VII, 87) iam Zenonem alicubi eodem modo locutum esse scribit, apposito etiam libri nomine. (Cfr. ad III, 21.) *Esse finem* etiam Spir. [B].

lud, quod a te dictum est, convenienter naturae vivere; (15.) alterum significari idem, ut si diceretur, officia media omnia aut pleraque servantem vivere. Hoc sic expositum dissimile est superiori; illud enim rectum est (quod *κατόρθωμα* dicebas) contingitque sapienti soli; hoc autem inchoati 5 cuiusdam officii est, non perfecti, quod cadere in nonnullos insipientes potest. Tertium autem, omnibus aut maximis

2. *significare* [A]LPCR si om. LR *uter* (pro *ut sit*) C *omnia media* ELPCRor. 3. *aut plena* E Post *servantem* add. *idem* L [*hoc si A*] *hoc sit* R 4. *diffinibile* E *rectum est catorthoma* (om. quod) E *rectum, quod* (om. est) LPCRor. 5. [*contingitque A*] *contingit* (om. que) COR. 7. *aut om.* E

15. *alterum significari idem*). Sic Gzius etiam e Spir. [B], hoc est: alterum, quod significaretur, esse idem, ut si cet. Cum sufficeret (post illa *tria significari, unum eiusmodi cet.*) *alterum idem* cet., Cicero, quod nonnulla intervenerant, verbum iterum posuit. Si post *ut* addidit Lambinus, confirmavitque Pal. 1, tum Spir. [B]. Intellegitur externa actionum convenientia cum naturae regula officisque, quae illa regula constituuntur, non adiuncto perfecto illo animi et voluntatis consensu cum naturae lege. [*Media omnia aut pleraque rectiore ordine A.*] *rectum est* (quod *κατόρθωμα* dicebas) *contingitque*) Verbum est addunt etiam Pal. 1 et Spir. [B], confirmatque hanc scripturam, quod deteriores quoque codices habent *contingitque* (ceteri Pall., Parr. tres Davisii, Mead., Gzii praeter Bas.; de Oxx. non liquet; e Davisianis soli El. (1) et CCC *contingit*, hic tamen *est rectum*), persvadetque orationis concinnitas in his: *illud rectum est et: hoc inchoati cuiusdam officii est*. Dicat aliquis, *illud* non recte referri ad totum illud *vivere adhibentem scientiam* cet., quia in eo non unum, sed multa *κατορθώματα* insint. Sed in eandem difficultatem altera scriptura incurrit in pronomine *hoc*; et eo facilius hic a tota vita ad singulas actiones transitus ferendus est, quoniam *κατορθώματα* apud Stoicos non numerantur, et qui semel *κατορθοί*, semper *κατορθοί*. Parenthesin utrum Cicero sine pronomine relativo interiecerit, ut scriptum est etiam in Spir. [B], quo genere Livius fere utitur, an *quod* addiderit, ambigas; sed pronomen tenet Pal. 1 et commendat magis Ciceronis consuetudo.

Tertium autem, omnibus aut maximis — fruentem vivere) Hoc est: tertium autem significari cet. In recentioribus aliquot editionibus male haec sic continuantur: *vivere, hoc non est cet.*, ubi pro *hoc* saltem *id* dicendum erat, et tamen hoc loco vitiose abundaret; obscuratur autem in illa distinctione primaria

rebus iis, quae secundum naturam sint, fruentem vivere.

1. *his E sunt EOr.*

sententia. Pro *autem* Gud. 2 *aut*; et poterat placere, si meliorem auctoritatem haberet (ut V Tusc. 84); necessarium non esse, ostendit vel quod proxime dictum est: *officia media omnia aut pleraque*. Deinde *aut* omittit etiam codex Spirensis [B] et probari posse Gzium putavit, perverse; nam *omnia maxima* dicerentur ut *omnia minima*, id est, *vel maxima*, prorsus omnia, ne maximis quidem exclusis (vid. ad III, 3), quod hinc alienissimum esse, manifestum est. Deinde satis loquitur ipsa res. Nam in hac tertia sententia aut omnia requirebantur aut, si non omnia, saltem maxima (plurima et maxima); vid. § 27 et 34 et 60 et Acad. I, 22. Postremo Gzium etiam e Spir. [B] dedit *secundum naturam sunt*, quod non magis hic probavi quam similem indicivum in III, 31; ita enim haec in tertiam interpretationem includuntur, ut non certum sit, quae res sint secundum naturam. Redit autem Cicero ad praesens tempus (*dicunt*), cum bis imperfectum interposuisset; vid. ad III, 67. Sed haec parva. Illud gravius, quod a nullo hactenus animadversum est, Ciceronem, id est, Antiochum in ambiguitatem non parvam incidere in toto hoc loco et reliquis, quibus eandem rem attingit. Nam veteres illi ad beatam vitam requirebant omnia *bona* aut maxima et plurima, ut Polemo (apud Clementem Alex. Strom. II p. 180) *φαίνεται τὴν εὐδαιμονίαν ἀτάρακτιαν εἶναι βουλόμενος ἀγαθῶν πάντων ἢ τῶν πλείστων καὶ μεγίστων*, bonorum autem longe summum virtutem. Itaque et apud hunc virtus in fine boni principatum tenebat, ut mox Cicero ait, et Aristoteles et Xenocrates eam aperte nominabant, ille *χορῆσιν ἀρετῆς* ponens (vid. ad V, 26), hic *κτῆσιν τῆς οἰκείας ἀρετῆς*. Sed Cicero pro *bonis* substituit ea, quae sunt secundum naturam, quae cum Speusippus nominabat, separabat ab ipsa virtute (apud Clem. Alex. Strom. I. c., *τὴν εὐδαιμονίαν ἕξιν εἶναι τελείαν ἐν τοῖς κατὰ φύσιν ἔχουσιν*), aut etiam manifestius e media Stoa (vid. exc. ad II, 33) prima naturae, ut Acad. I, 22 (*et utrisque hic bonorum finis videbatur, adipisci, quae essent prima natura quaeque per sese expetenda, aut omnia aut maxima*). Itaque hic finis non differt a Carneadio illo fine, qui II, 35 et 42 et V, 20 commemoratur, nisi quod in eo non solet addi *aut omnia aut maxima*; et ipsum hoc Cicero addit Tuscul. V, 84 (*nihil bonum, nisi naturae primis [bonis] aut omnibus aut maximis frui, ut Carneades contra Stoicos disserebat*), ut nihil iam prorsus intersit. Et tamen Cicero in Carneadis fine semper negat virtutem comprehendi (II, 38 et 42, V, 22), quia

Hoc non est positum in nostra actione; completur enim et ex eo genere vitae, quod virtute fruitur, et ex iis rebus, quae sunt secundum naturam neque sunt in nostra potestate. Sed hoc summum bonum, quod tertia significatione intellegitur, eaque vita, quae ex summo bono de-

1. *complectitur* C 2. *et* (priore loco) om. ER *finitur* LCROR. *et* om. R *his tribus* L 3. *secundum naturam sunt* CROr. 4. *certa significatione* PCR

in primis naturae virtus non inerat. Apparet, has turbas ex eo ortas esse, quod Antiochus in suo illo disciplinas conlandi conatu veterum illorum philosophorum dicendi proprietatem cum sententiis coniunctam neglexerit et, cum ea, quae essent secundum naturam, primum ita posuisset, ut virtus simul comprehenderetur, deinde non satis hanc notionem distinxerit ab illis primis naturae, in quibus virtus non esset, nisi quid in hac posteriore parte ab ipso Cicerone erroris accessit. Itaque rectius alibi Cicero veterum illorum finem sic definit, ut ad virtutem prima illa adiungat, ut II, 34, V, 21, Acad. II, 131 al. Haec est enim formula: *κατ' ἀρετὴν ζῆν ἐν τοῖς περὶ σῶμα καὶ τοῖς ἔξωθεν ἀγαθοῖς ἢ πᾶσιν ἢ τοῖς πλείστοις καὶ κρωσιπᾶσις* (Stob. Ecl. Eth. p. 268, 278: *βίος κατ' ἀρετὴν ἐν τοῖς κατὰ φύσιν*, ibd. p. 312).

quod virtute fruitur) Sic, ut ab Ascens. et inde a Victorio ad Davisium, Grutero tacente, editum est, scriptum habet melior codicum familia (nominantur mg. Crat. et tres Gzii, id est, Erl., Spir. [B] et fortasse Gud. 2, [nunc etiam A]) et deteriorum non pauci (ξχψ). Eam vitam, in qua inesset virtus, Cicero sic appellavit, ut simul significaret hominem virtute tamquam bono fruentem. Id ad ipsam vitam transferri ab homine multo minus est durum quam et alia et illud, quod III, 45 bonum dicitur naturae consentire, quia constat vitae cum natura convenientia. *Finitur* erat in cod. Urs. et ex Parr. 1 et 3 et Mead. commendavit Davisius scutique sunt recentiores. Sed *vitam virtute finire*, ut esset *absolvi*, *τελειοῦσθαι*, quemadmodum Dav. interpretatur, nemo Latine dixit; illud dicitur (III, 46), bonum convenientia finire, id est, hunc finem, hoc ultimum habere. Vitae finis mors est; neque enim *finire* est perficere (de praestantia), sed terminare. Et si quis subtilius haec persequi volet, reperiet, *τέλειον βίον* Aristotelem non in virtute posuisse, sed virtutis usui adiunxisse.

quod tertia significatione) Sic Gruterus e Pall. 1 et 6; Davisius El. addit, Gziius tres optimos suos [B]. Antea erat *certa*, quod

gitur, quia coniuncta ei virtus est, in sapientem solum cadit, isque finis bonorum, ut ab ipsis Stoicis scriptum videmus, a Xenocrate atque ab Aristotele constitutus est. Itaque ab iis constitutio illa prima naturae, a qua tu quoque or-
5 diebare, his prope verbis exponitur.

VII. 16. Omnis natura vult esse conservatrix sui, ut

1. *ei coniuncta* L *est virtus* E 4. *his* [A]LOr. *natura* [A]EPR
nostra C *ordiebatis prope* E 5. [*is* A]

Oxx. tantum ex Εχψ annotant. Miror Beierum ad Off. II p. 428 hanc tertiam interpretationem, in qua ratio habetur desideriorum naturarum singularum, et illud etiam, quod V, 26 legitur, confundere cum Stoicorum formulis.

a Xenocrate) Clemens Alex. Strom. II p. 180 Sylb. *Ξενοκράτης τὴν εὐδαιμονίαν ἀποδίδωσι κτήσιν τῆς οἰκίας ἀρετῆς καὶ τῆς ὑπηρετικῆς δυνάμεως. Ἐἴτα ὡς μὲν ἐν ᾧ γίνεται, φαίνεται λέγων τὴν ψυχὴν ὡς δ' ἰσφ' ὄν, τὰς ἀρετάς ὡς δ' ἐξ ὄν ὡς μερῶν, τὰς καλὰς πράξεις καὶ τὰς σπουδαίας ἕξεις τε καὶ διαθέσεις καὶ κινήσεις καὶ σχέσεις ὡς τούτων οὐκ ἄνευ τὰ σωματικὰ καὶ τὰ ἐκτός. (Extrema haec nullam habent sententiam. Scribendum est: ὡς δ' ὄν οὐκ ἄνευ, τὰ σωματικὰ καὶ τὰ ἐκτός: Ea, sine quibus virtus exerceri nequeat, ponit corporis et externa commoda; continetur his enim illa δύναμις ὑπηρετικῆ. Frequens apud Graecos philosophos appellatio (τῶν) ὄν οὐκ ἄνευ.)*

constitutio illa prima naturae) Ea est, quae § 32 his verbis significatur: *quae autem natura suae primae institutionis oblita est?* et V, 24 his: *hanc initio institutionem (animal) confusam habet et incertam, quaeque aperitur, cum exponitur, quid primo animalium ortu natura petat et fugiat, hoc est, quomodo natura animalia ab initio constituat.* (Gzius putat dici „accommodate ad oratorum primam constitutionem causae, i. e., primam quaestionem eorum, quae ad causam referuntur.“) Nec reapse differt *institutio hominis* § 41. Sic autem emendatum erat praeter L etiam in Pal. 2, restituitque Lambinus, tum Davisius, alii. In cod. archetypo erat *natura* (in Pall. ceteris, Davisianis, Gzianis, [B]; Oxx. tantum e χ annotant).

Cap. VII, 16. *Omnis natura* cet.) Quoniam eadem res ex eodem fonte haustae uberius exponuntur lib. V, 24 sqq., ea, quae ad Ciceronis verba cum Graecorum exemplarium reliquiis comparanda pertinent, ibi dicentur.

et salva sit et in genere conservetur suo. Ad hanc rem aiunt artes quoque requisitas, quae naturam adiuverent, in quibus ea numeretur in primis, quae est vivendi ars, ut tueatur, quod a natura datum sit, quod desit, acquirat; iidemque diviserunt naturam hominis in animum et corpus; 5 cumque eorum utrumque per se expetendum esse dixissent, virtutes quoque utriusque eorum per se expetendas esse dicebant; cum animum infinita quadam laude anteponebant corpori, virtutes quoque animi bonis corporis anteponebant. 17. Sed cum sapientiam totius hominis custodem et pro- 10

1. *suo conservetur* R 2. *exquisitas* LPCR 3. *videndi* P [In syllabis *uiuen* desinit A, additis verbis *Multa desunt.*] 4. *tuentur* E 5. *idemque* E *animam* R 6. *unumquodque* LPCROr. 8. *quadam infinita* LPCROr. 10. *totius corporis* R *etiam* C

artes quoque requisitas) Sic Pal. 1, mg. Crat., codd. Mor. et Scal., Spir. [B], Eξ (hi silentio); restituit Manutius pro *exquisitas*. De vivendi arte dictum est ad I, 42. [Pro numeretur mg. Lamb. *numeratur*; v. ad III, 41.]

eorum utrumque) Sic meliores codd., mg. Crat., Manutii, Mor., Spir. [B] et deteriorum nonnulli (Pal. 6, Parr. 1 et 3 Dav., El.; in Pal. 2 erat: *eorum utrumque unumquodque*), requiriturque aperte a figura orationis: *cum eorum utrumque per se —, virtutes quoque utriusque eorum per se*; et tamen, cum verum Manutius, Lamb., Davis. secuti essent, Gruterus, Ern., Gzcius e malis codicibus *unumquodque* retraxerunt (debent saltem *unumquidque*), quod de duobus neque Cicero neque quisquam alius, opinor, [ante Svet. Ner. 1] dixit, repugnante eius distributionis, quae ea voce significatur, natura. Gzcius etiam, illo suo stupore, pro sua sententia ascripsit (in addendis) locum e rhet. ad Herenn. IV, 37: *Diunctio est, cum eorum, de quibus dicimus, aut utrumque (si duo sunt) aut unumquidque (si plura; vulgo unumquodque) certo concluditur verbo*. Addit deinde scriptor exempla, prius quattuor, alterum duarum rerum, tum: *Hic utrumque et in superiore exemplo unamquamque rem certo verbo concludi videmus*. [Simplex quisque *eorum*] de duobus dici notum est; vid. Schell. p. 9022, Caes. B. G. VII, 32, Quintil. III, 6, 102.]

cum animum) Deesse particulam, qua oratio connectatur, apparet; Lambinus scripsit *et cum*, Davisio *cum autem* placebat. *Infinita quadam* etiam [B,] Bas., Monac. Gzii, Crat. in contextu; alterum quoque dici notum est; vid. Orellius ad I de Orat. 16.

curatricem esse vellent, quae esset naturae comes et adiutrix, hoc sapientiae munus esse dicebant, ut, cum eum tueretur, qui constaret ex animo et corpore, in utroque iuaret eum ac contineret. Atque ita re simpliciter primo
 5 collocata, reliqua subtilius persequentes, corporis bona facilem quandam rationem habere censebant; de animi bonis accuratius exquirebant, in primisque reperiebant, esse in iis iustitiae semina, primique ex omnibus philosophis natura tributum esse docuerunt, ut ii, qui procreati essent, a pro-
 10 creatoribus amarentur, et, id quod temporum ordine anti-

1. *noster* (pro *naturae*) C 2. *cum* om. ELPROr. *ut cum tueretur* C 4. *enim iuaret eum contineret*, om. ac, E *atque* (pro *ac*) LCOr. *primo simpliciter* LPCROr. 5. *faciliter* C 7. *in hiis esse* C *in his (iis) R* *inesse* PR *inesse his* L *inesse in his* Or. 8. *a natura* PCOr. 9 *hi* LC

17. *ut, cum eum tueretur, qui —, in utroque* cet.) *Necessariam et certam emendationem adhibui. Quis enim non videt, sic argumentum concludi? Sapientia totius hominis est custos; homo constat ex animo et corpore; ergo in utroque eum iuvare debet. Itaque in hoc postremo concludi debet, illud autem, sapientiae datum esse tuendum animal ex animo et corpore constans, assumitur, quoniam ante dictum est, et ex eo conclusio oritur. Librorum scriptura etiam asyndeton intolerabile habet: ut eum tueretur —, in utroque iuaret. Excidit cum ante eum ut post quod II, 82, quod ante cum hic § 19.*

ac contineret) [Sic B, Parr. 1, 3, duo Gzii. Antea, cum putarem in Erl. et Spir. esse *iuaret contineret*, scripseram *eum iuaret et contineret.*]

esse in iis) Spirensis *esse in his* [B *in hiis*]; editiones veteres fere (Marsus, Crat.) *in his esse*; Victorius, Gzius (e Gud. 2 et Bas.) *inesse in his*, ceteri a Manutio *in his inesse*. Vid. ad II, 34 et III, 22. Minus accurate Cicero dicit, in animi bonis esse iustitiae semina. Semina enim nondum bona sunt; sed cum ex iis virtutes creverunt, tum bona assunt. Rectius igitur scripsisset: *esse in eo (animo) iustitiae semina*. Mox *natura tributum* codices et meliores (tres Gzii optimi, [B]) et deteriores multi (Par. 2, Mead., El. Davisii, E χ ψ); recteque huic consensui Victorius et Davisius obsecuti sunt; cfr. III, 66 (*tauris natura datum est*) et II, 33 et V, 2, maximeque I Legg. 16: *quid sit homini natura tributum*, etsi alterum quoque dicitur (II, 45, Tusc. IV, 44, Cat. 39).

et, id quod — antiquius est, ut dicerent) Manifestum est, particulam *ut* subiectam esse illis verbis: *natura tributum esse*

quius est, ut coniugia virorum et uxorum natura coniuncta esse dicerent, qua ex stirpe orirentur amicitiae cognationum. Atque ab his initiis profecti omnium virtutum et originem et progressionem persecuti sunt. Ex quo magnitudo quoque animi existebat, qua facile posset repugnari obsistiquae for- 5 tunae, quod maximae res essent in potestate sapientis. Varietates autem iniuriasque fortunae facile veterum philosophorum praeceptis instituta vita superabat. 18. Principiis autem a natura datis, amplitudines quaedam bonorum excitabantur, partim profectae a contemplatione rerum occulta- 10

2. *coniunctionum* C 3. *atque — virtutum* om. L *iis* R *et ante originem* om. C 4. *et progressionem* om. LP 5. *possit* L 10. *quaedam* (pro *partim*) R *occultiorum* EPCOR.

docuerunt. Itaque dicendum erat: *ut coniugia virorum et uxorum inirentur*; nam et *natura* et *dicerent* insunt in primaria sententia. Cicero nescio quomodo initium orationis deserens, quasi dixisset: *primique ita docuerunt, ut*, non solum in tautologiam incidit similem eius, quae III, 12 notata est (*sic exaequarunt, ut ita paria redderent*), sed in multo maiorem perversitatem, si quis verborum grammaticam coniunctionem persequi volet (*natura tributum hominibus, ut philosophi dicerent*). [Et tamen non multo aliter interponitur *diceret* Lael. 35, Verr. Act. I, 14.]

18. *amplitudines quaedam bonorum excitabantur*) Imaginem duxit ab aedificiis, quae a fundamentis excitantur; dicit autem de virtutum apud veteres illos constitutione et explicatione, sed oratoria quadam ambiguitate iis utitur verbis (ut paulo post *absoluta est*), tamquam non de sententiis, sed de ipsis virtutibus reapse ortis et progressis loquatur. Animadvertendus praeterea hic quoque orationis liberior cursus; nam quod huic: *partim profectae a contemplatione* cet. respondere debebat, id aliter conformatum ita est: *quodque hoc solum animal* cet. — *temperantia, modestia, iustitia — absoluta est* (id est, *partim profectae a pudore et appetitione convictus hominum* cet.); vid. exc. ad I, 23. De ipsa illa divisione virtutum, quae hic significari videtur, dixi ad § 4.

rerum occultarum) Sic scriptum erat in cod. Mor., Eξ, Gud. utroque, Bas. tenuerantque (ex R) editores quidam veteres, ut Crat. Ceteri *occultiorum* (Gruterus et Davisius tacentes), quod etiam in mg. Crat. annotatur [*oculciorum* B]; sed respuitur in hac re usu Ciceronis comparativus rerum genus non simpliciter declarans; vid. I, 64 (*rerum occultarum ignoracione sublata*), V, 10, Acad. I, 15. Puto in codice archetypo obscure

rum, quod erat insitus menti cognitionis amor, e quo etiam rationis explicandae disserendique cupiditas consequebatur; quodque hoc solum animal natum est pudoris ac verecundiae particeps appetensque convictum hominum ac societatem animadvertensque in omnibus rebus, quas ageret aut diceret, ut ne quid ab eo fieret nisi honeste ac decore, his initiis *et*, ut ante dixi, seminibus a natura datis, temperan-

1. *cogitationis* P amore quo E ex quo (LP;CROr. 2. *explicandi* PCR *disserendeque* L 4. *particeps* om. L *coniunctum* E *coniunctionum* LP *coniunctionem* CROr. *societatum* EP 5. *animadvertentes* in E ut (pro aut) E 6. *ut* om. L *quod* E *et decore* LPCROr. 7. *et* (ante ut) om omnes, Or. *dixi, tamquam seminibus* PCROr.

scriptum fuisse, ut *occultorum* videretur (quod in χ casu scribitur); id ab aliis in aliam partem tractum esse.

rationis explicandae) Sic primus Lambinus et sic „laudat ex Cuiacii“ ut Gruterus putat „membranis Scaliger“; confirmant cod. Mor. (*explicandae rat.*), El., Gzii, exceptis Gud. 2 et Mon., omnes, [B]. *Explicandi* (Pall., Oxx. $\xi\chi$) ortum est ex *disserendi*. [*Amore quo etiam B.*]

convictum hominum ac societatem) Hoc latebat in codicis Erl. [et B] scriptura (de ceteris bonis nihil constat), confirmaturque ex III Off. 21: *tollit convictum humanum et societatem*. Hoc cum in *coniunctum* transisset (*victus* autem, *vinctus*, *iunctus* fere perpetuo confunduntur), ortum est: *appetens coniunctionum* — *ac societatem* (ut est in L), tum: *coniunctionum* — *societatum*, ut Victorius et deinceps ceteri ante Davisium ediderunt e codicibus nostri P similibus. Sed pluralis numerus ferri nullo modo potest. Itaque natum est et post veteres editores a Davisio e CCC, Mead., Parr. 2, 3 restitutum: *coniunctionem* — *societatem*, idque a quattuor suis confirmari Gzii dicit. Habebant *societatem*, vix omnes *coniunctionem*, ne Davisiani illi quidem. (Ed. Ox. *coniunctionem* — *societatum*; Ev *societatem*.)

ut ne quid ab eo) *Ut*, inde a Crat. omissum, restituit Dav. e tribus Parr., Mead., (Oxx. E $\xi\chi\psi$, Gzii omnibus, [B]). Addendus est hic locus ceteris, in quibus in secundaria sententia *is* ita refertur ad subiectum primariae, ut pronomen reflexivum ponendum fuisse videatur. (Cfr. Opusc. Acad. I p. 420 not.) Mox *ac decore* etiam Spir. [B]. Deinde in codd. bonis (tribus „potioribus“ Gzii, [B]) omittitur *tamquam*; apparet, ante *ut* excidisse *et*, illud ad defectum sarcieudum additum esse. Illud *ut ante dixi* ad *seminum* appellationem pertinet positam § 17. [Itaque nunc sic edidi cum Baitero.]

tia, modestia, iustitia et omnis honestas perfecte absoluta est.

VIII. 19. Habes, inquam, Cato, formam eorum, de quibus loquor, philosophorum. Qua exposita, scire cupio, quae causa sit, cur Zeno ab hac antiqua constitutione de- 5 sciverit, quidnam horum ab eo non sit probatum: quodne omnem naturam conservatricem sui dixerint, an quod omne animal ipsum sibi commendatum, ut se [et] salvum in suo genere incolumeque vellet, an *quod*, cum omnium artium

1. *perfecta* C 3. *formam illorum eorum* LC *f. illorum omnium* Or.
5. *institutione* LPCROr. 6. *quodnam* E *prolatum* CR 7. *sui conservatricem* C *dixerit* LPCR 8. *sibi ipsum* L *ipse sibi* C *et sine uncis* Or.
9. *incolumem* (om. *que*) E *incolumemque* CR *et incolume* L *quod omnes*, Or.

Cap. VIII, 19. *formam eorum. de quibus loquor, philosophorum*) Sic, aliquot editionibus veteribus exceptis, editum est ante Gzium, et confirmant codices boni (Erl. et Spir. [B]); pauci quidam nullius pretii (Ox. χ , Gud. 1, 2, Bas.) et illae editiones) nescio quo errore: *formam illorum eorum, de quibus* cet., unus e pessimis (Vindob.) *illorum omnium*, quod arripuit Gzium. Familiam Aristotelis et Xenocratis universe Cicero significat, singulos non curat. Paulo post *constitutione* Gzium profert e Gud. 2. non ex Erl. Habuitne uterque codex, an permutavit nomina? Si in meliores familia fuit, probandum est; cfr. § 3: *eleganter habuisse constitutam disciplinam*. [Habet B; itaque recepi.]

conservatricem sui dixerint) veteres illi. Sic Lambinus, tum Ernestius et recentiores. Gzium ita in quattuor suis esse dicit, Oxx. *dixerit* e solo χ annotant. (Davisius, qui *dixerint* scribendum vidit, de codicibus tacet.) Coniunctivum posuit Cicero, quod simul hoc rettulit ad Zenonis improbantis iudicium, tempus tamen verbi ex sua persona posuit, non plusquamperfectum ex Zenonis, quod genus orationis inter obliquam et rectam fluctuantis in superiore libro aliquotiens annotatum est (ut 41, 49). Paulo post recte Lambinum puto scribi voluisse: *ut se salvum* (omisso *et*); nam *salvum incolumeque* (ut II, 33 *integrum se salvumque velit*) unam habet notionem, quae inepte distrahitur; (alio modo § 16 *incolumitas* et generis sui proprietatisque conservatio sic distingvuntur); de coniunctione et *salvum* — *incolumeque* dicetur ad V, 64. [B *incolumē.*]

an quod, cum cet.) Sic necessario scribendum fuit; in singulis enim interrogationibus, quoniam de causa (desciscendi)

finis is esset, quem natura maxime quaereret, idem statui debere de totius arte vitae, an quod, cum ex animo constaremus

1. quis P quid LP mg. ROr. *quidnam* pro quem natura C id est statui LC 2. quod om. L ex om. LPCROr.

interrogatur, necessario repetenda est causalis particula (*quodne* — an quod — an quod, cum ex animo cet.). Deinde, quoniam in singulis membris auditur ex primo *dixerint* (an, quod omne animal ipsum sibi commendatum *dixerint* cet.), hoc fieri nullo pacto potest, nisi eius audiendi index ponatur *quod*. Aliter enim adhaerebit ad an, nulla sententia. Postremo, quid hoc loco scribendum esset, manifestissime ostendebat, quod sequitur, quartum membrum: an quod, cum — constaremus, et haec ipsa et eorum virtutes per se esse sumendas (*dixerint*). Itaque prorsus miror, adeo orationis formam editores fefellisse, ut eam etiam in extremo membro corruptum irent, Victorius et Ernestius *quod* tollentes, Hottingerus cum. (Gzius, sui similis, *quod* ante cum abundare putat, ut in *quod* si. Sic *quod* poni in periodi initio ad eam superiori coniungendam, ignorabat.) *Quod* restituendum esse, senserat etiam Davisius nec Wesenbergium fugit. Saepissime in tali concursu coniunctionum, praesertim scriptura similium, cum non prorsus perspicuum esset, quo utraque referretur, altera utra excidit, ut proxime in L. (Cfr. II, 82; in I, 37 Erl. cum pro *quoniam* cum.)

finis is esset, quem) Paulo brevius nec tamen obscure hoc dicitur, hac sententia: finis artium positus est in iis rebus, quas natura quaerit. Nam proprie finem artium natura non quaerit; sed finis artium et res a natura quaesitae, e quibus ille finis constituitur, cogitando confunduntur; artes autem id efficere debent, quod natura quaerit; nam ad eam adiuvandam requisitae sunt (§ 16). Sic autem scriptum fuisse in melioribus codicibus omnibus, fidem faciunt cod. Mor., El. alter, Erl. quem cum Gzius in manibus haberet, scripsit tamen homo socors: „Scripti editique vett. plane in vulgata perstant“. [B ut Erl.] In altera scriptura aperte desideratur infinitivus: *finis is esset* investigare, *quid natura quaereret*. Audiri enim nullo modo potest. Itaque Bremius, Ernestii vestigia sequens, scribi malebat: *finis id esset, quod* cet. eadem, qua nos, sententia; non animadvertibat vir optimus, codices ignorans, Latina attractione hinc gigni primum *finis is esset*, deinde ad id accommodari debere *quem*, id est, id ipsum nasci, quod nunc praestantissimi codices dederunt. Cfr., quae de pronominis attractione ad II, 19 dixi, ad IV, 43 dicam.

ex animo constaremus) Praepositionem Erl. dedit; dedissent

et corpore, et haec ipsa et eorum virtutes per se esse sumendas. An vero displicuit ea, quae tributa est animi virtutibus tanta praestantia? an, quae de prudentia, de cognitione rerum, de coniunctione generis humani, quaeque ab iisdem de temperantia, de modestia, de magnitudine animi, 5 de omni honestate dicuntur? Fatebuntur Stoici, haec omnia dicta esse praeclare neque eam causam Zenoni desciscendi fuisse. 20. Alia quaedam dicent, credo, magna antiquorum esse peccata, quae ille, veri investigandi cupidus, nullo modo ferre potuerit. Quid enim perversius, quid intolerabilius, 10 quid stultius quam bonam valetudinem, quam dolorum omnium vacuitatem, quam integritatem oculorum reliquorumque sensuum ponere in bonis potius, quam dicerent, nihil om-

1. et hac E etiam haec C 4. de cognitione generis C ad hisdem E ab eisdem (LP)CROr. 6. fatebantur E 7. fuisse L namque eam P numquam eam R discutiendi LP 8. fuisse om. P 9. vere E cupiens C 10. fere E 12. reliquorum (om. que) E 13. non ponere C dicerem C dicere Or.

ceteri boni, si inspecti essent [ut nunc B]. Numquam eam Cicero apud hoc verbum omittit.

neque eam causam Zenoni) Cum ex *neque* in codicibus deterioribus plerisque (Pall., Parr., Mead., EUξψ) factum esset *namque*, a nescio quo editore scriptum est *neque enim* (iam apud Iuntam) idque servatum usque ad Davisium; *neque* cod. Mor., χ, Gzii praeter unum e Gud., si Davisio creditur, etiam CCC (ξ).

20. *ponere in bonis potius, quam dicerent*) Sic in omnibus codicibus scriptum esse credo; nam cum Erl. consentit [B et] mg. Crat. (in contextu est *eicere*, errore pro *dicere*), cum deterioribus meis Oxonn. Eξχψ, edd. ante Manutium. Ab hoc inde editur *quam dicere* (Orellius iam in ed. a. 1480 sic scriptum esse ait), nec Gruterus, Davisius, Gzius quidquam annotant. Et videri possit simplex comparatio, in qua nulla insit rei vitandae prohibendaeve significatio, quae assit, cum potius citiusve aut ante aliquid nos facturos dicimus, quam aliquid patiamur (aliquid fiat), duos infinitivos postulare. Verum futuro tempore, etiam ubi coniunctivus poni poterat, tamen per simplicis comparationis formam sic quoque dicitur: *affirmavi quidvis me potius perpessurum quam ex Italia exiturum* (ad Fam. II, 16, 3 et passive ad Att. II, 20, 2: *addit se prius occisum iri ab eo quam me violatum iri*; nam et *extrem* et *quam ego violarer* rectum erat), itemque gerundivo (ut II de leg. agrar. 6: *omnia potius per-*

nino inter eas res iisque contrarias interesse? ea enim omnia, quae illi bona dicerent, praeposita esse, non bona; itemque illa, quae in corpore excelleret, stulte antiquos dixisse per se esse expetenda; sumenda potius quam expetenda; ea
5 denique omni vita, quae in virtute una consisteret, illam

1. *hisque* EOr. 4. *et sumenda* LPCR *eademque* (pro *ea denique*) omnes, Or. cum mendi nota. 5. *omnia* E de omni (P) *una virtute* LPCRor.

petienda esse duco quam non ita gerendum consulatum); praesenti tempore de eo, qui alterum facit, alterum facere non vult, non facile dicitur: *potius hoc in bonis ponit quam nihil interesse dicit*, quia indicativum respuit rei, quae non fiat, significatio; itaque et supra II, 42 Cicero scripsit: *singulas res addunt potius, quam omnia — coniungerent* (pro *coniungant*) et hoc libro 39: *relinquunt — potius, quam concluderent* (coniuncto utroque loco *potius quam*, non *potius relinquunt — quam —*). Hoc quidem loco eo magis coniunctivus occurrebat, quod, si attendas, non simpliciter haec duo comparantur (*ponere potius quam*), sed huic sententiae, quae per se plena est: *quid stultius quam bonam valetudinem ponere in bonis*, superadditur, quid veteres dicere noluerint, cum oportuisset: *potius quam dicerent* (quasi repugnantes, ne dicerent). [Olim quaedam hic non recte posueram, simplicis comparationis formam et duorum infinitivorum coniunctionem a particulis *potius, prius, citius quam* nimis remove studens.] Sed videri potest scribendum fuisse *dicant*, quoniam hoc iudicium ex Stoicorum, qui nunc sunt, persona (*dicent, credo*) universe de huiusmodi sententiis profertur. Verum Cicero, ut alibi, subito animum transtulit ad Zenonis a veteribus desciscientis et eos reprehendentis tempus (quasi sit: *dicerent, Zenonem vidisse, nihil esse perversius cet.*), eandemque figuram servavit in proximis (*dicerent, excelleret cet.*), ad extremum deseruit (*efficiat cet.*).

sumenda potius quam expetenda) Sic etiam Spir. [B], restituitque Gzius; praeponebatur *et*, incommode in contraria sententia tamquam correctione reprehensionis adiungenda. [Vellem libri haberent: *sumenda enim potius.*]

ea denique omni vita) denique, si non singulae res, sed omnis vita comparetur, ea vita, quae in virtute consisteret, illam vitam cet. Apertissima sententia corrupta erat pusillo mendo; nam *n* et *i* coalescentibus scriptum est *eademque omni* (Spir. *omnia*, Gud. 2 *omnium* frequenti in hac voce mendo) *vita cet.*, nulla sententia, quia *eadem vita* nusquam commemorata est. Itaque *eadem* pro accusativo accipere conantes edito-

vitam, quae etiam ceteris rebus, quae essent secundum naturam, abundaret, magis expetendam non esse, sed magis sumendam; cumque ipsa virtus efficiat ita beatam vitam, ut beatior esse non possit, tamen quaedam deesse sapientibus tum, cum sint beatissimi; itaque eos id agere, ut a se do- 5
lores, morbos, debilitates repellant.

IX. 21. O magnam vim ingenii causamque iustam, cur nova existeret disciplina! Perge porro. Sequuntur enim ea, quae tu scientissime complexus es, omnium insipientiam, iniustitiam, alia vitia similia esse, omniaque peccata esse 10

1. *quam etiam* E *essent se expetendam non* (om. mediis) E 4. *posset* E *cum* (pro *tamen*) E 5. *sunt* LC 8. *Sequuntur* LPCROR. *ea* om. LPCROR. 9. *omni* (omnium?) E *omnem* COR. 10. *et iniustitiam* C *esse* (prius) om. C

res inde a Manutio ante Gzium omnes addunt *de ante omni* (contra Parr. 1, 2, Mead., El., ΕΞΨ, Gzianos, id est, contra omnes codices) et sic orationem distinguunt: *eademque de omni vita, quae in una virtute consisteret; illam vitam* cet. Audiebant *valere*, quod fieri primum nullo modo potest, cum nullus eiusmodi infinitivus praecesserit; deinde tollitur comparatio necessaria duarum vitarum (*ea vita — illam vitam — magis expetendam*). Quid Gzius? Excluso *de* et addito *et post consisteret*, narrat, „hos sextos casus ex intellectu quoad frequenti exemplo capiendos“ (*eademque valere quoad omnem vitam*). Adeo licentiam cum inscitia plus quam puerili coniungit. Sequitur Otto. Mendum correxerat Davisius, tantum in distinguenda oratione (*expetenda ea; denique*) leviter aberrans. [B *ea denique omnia vita.*] *Virtute una* ex Erl. [B] scripsi, ut est 36 et 51.

debilitates repellant) et a se arceant, si possint; male ΕΞ, Monac. *depellant*, Bas. *pellant*; vid. ad I, 33. Paulo ante *cum* sunt ex ed. prima ad Man. et multos propagatum est, correctum ab Ernestio (cum quinque Gzii codd., [B]).

Cap. XI, 21. *Sequuntur enim*) Hoc ex Erl. [B] restitui: ceteri tacent. Nihil tamquam novum promittitur. In verbis *perge porro* iam a Stoicis, quos universe significarat (20), redit ad Catonem iubetque eum secum causas Zenonis desciscendi considerare. [*Ea* ante *quae* additum etiam e B. *Omnium* (insipientium et vitiosorum; v. 68: *vitia non esse omnium paria*) restitui nunc ex B et LPR. Non minus hoc in aliis fuit; nam etiam] in *et* (ante *iniustitiam*) tollendo, quod ex ed. pr. propagatum erat, Dav. tantum tres codd., Oxx. unum, Gzius tres appellat. [Om. etiam B. *Mox plane* pro *plene* etiam B et Ox. E.] Paulo post *nec beatus* ΕΞΧ, tres Gzii, [B].

paria, eosque, qui natura doctrinaque longe ad virtutem processissent, nisi eam plane consecuti essent, summe esse miseros, neque inter eorum vitam et improbissimorum quidquam omnino interesse, ut Plato, tantus ille vir, si sapiens non fuerit, nihilo melius quam quivis improbissimus nec beatius vixerit. Haec videlicet est correctio philosophiae veteris et emendatio, quae omnino aditum nullum habere potest in urbem, in forum, in curiam. Quis enim ferre posset ita loquentem eum, qui se auctorem vitae graviter et sapienter agendae profiteretur, [nomina rerum commutantem,] cumque idem sentiret, quod omnes, quibus rebus eandem vim tribueret, alia nomina imponentem, verba modo mutantem, de opinionibus nihil detrahentem? 22. Patronusne causae in epilogo pro reo dicens negaret esse malum exilium, publicationem bonorum? haec reicienda esse, non fugienda? nec misericordem iudicem esse oportere? In con-
 15 tione autem si loqueretur, si Hannibal ad portas venisset murumque iaculo traiecisset, negaret esse in malis capi,

2. plene LPmg CROr. 5. improbatissimus L 6. beatus EL nec (pro haec) E correptio ELPR 7. et om. R veteris emendatioque L habere nullum LPCOr. 10. agenda E 12. non (pro modo) E 13. patronus (om. ne) R patronusve PC 16. facienda EPR 17. veniret E 18. negasset L

nomina rerum commutantem) Si haec Cicero scripsit, primum generaliter hac adiectione declarat, quod dixerat, *ita loquentem*, tum explicat, qualis sit haec nominum commutatio a rerum controversia separata, postremo ea ipsa explicatio quasi in summam contrahitur (*verba — de opinionibus*). Sed apparet, nimiam hanc esse verborum copiam et repetitione molestam (*commutantem — mutantem*); itaque Manutius multisque postea spuria visa sunt ea verba, quae praescripsi; Schuetzius delevit. Nihil tamen in ipsa progressionem orationis aut in singulorum coniunctione vitiosi (quod § 22 contra est). [Mox *nō* pro *mō* annotatur e Spir., non ex B.] Tum *facienda* pro *fugienda* cod. arch. habuit (Spir. [B], Monac., Oxx. omnes). Verum restituit prudens librarii recentioris (LC) coniectura.

22. *murumque iaculo traiecisset*) Insolenter dictum est; nam longe aliter dicitur *femur hasta traicere* aut *ammem navi traicere* (ex quo etiam *ammis traiectus* a Livio dicitur), ubi aut transfigendi aut se transmittendi instrumentum ablativo notatur. Ea, quae hic est, significatione Livius bis dixit *vexillum trans vallum*

venire, interfici, patriam amittere? An senatus, cum triumphum Africano decerneret, quod eius virtute aut felicitate posset dicere, si neque virtus in ullo nisi *in sapiente* nec felicitas vere dici potest? Quae est igitur ista philosophia, quae communi more in foro loquitur, in libellis 5 suo? praesertim cum, quod illi suis verbis significant, in eo

2. *quid de eius C quod de eius R* 3. nullo ELPC in post nisi om. ELP 5. libello LPCROr. 6. sui E

traicere, Propertius et Ovidius *traicere aliquid super aliquid aut per aliquid*. Neque tamen scribere licet *murum iaculum traicisset*, non solum propter violentiam, sed quod duplex ille accusativus non ponitur nisi de iis, qui traducuntur et transvehuntur per locum aliquem. Solinum annotant c. 52 dixisse: *ut transiaci (nemora) ne sagittis quidem possint*. (Plinius H. N. VII, 21 *superiaci*.) *Transmittere tectum lapide* de lapide trans tectum misso Plinius dixit XXVIII, 33; verum in eo verbo ablativus de instrumento vulnerandi non ponitur nisi apud Silium (*cuspe pectus*, al.). [Pungit animum illud in Erl. et B *veniret*, cum praesertim ipsa veniendi notio minus apta videatur (pro: *ad portas esset*). Fuitne *Hannibal portas feriret*? Nisi *veniret* dicitur de Hann. portas oppugnatur, dato iam in muro praetereundo infesti consilii signo.]

An senatus) Lambinus *in senatu*, omisso *an*. ut idem intellegatur in senatu loquens, qui in contione. Credo *dicere* aptius ei visum esse de senatore sententiam dicente quam de universo senatu. Sed si de eodem homine superior interrogatio continuaretur, desideraretur aliquid ad vincendam orationem (*in senatu autem*). In proximis verbis Cicero diiunctiva particula usus est (*aut felicitate*). etsi in decretis haec coniungi solebant, ut significaret, ne alterum utrum quidem dici licere, si quis Stoicos sequi vellet. (Ern. malebat *ac fel.*) *Quod eius* (in quo retinetur ipsa forma orationis senatus consultorum) restituit Grut. e Pal. 4; addit Davis. Parr. tres, Gzuius suos, nisi quod Bas. et Gud. 1 retineant *quid de eius*. (*Quod de Oxx.* omnes.)

in ullo nisi in sapiente) Geminata littera in cod. archetypo (Pall., Davisii, Oxx., Gzii omnibus, [B]), factum erat *in nullo*, quod in hac quidem forma, in media diiunctione, ne speciem quidem defensionis recipit. Post R correxit Manutius, inde ab Ern. omnes. Deinde *in post nisi (nī)* non erat in archetypo (EU ξ , Spir., [B], Bas., Mon.), sustulitque post Vict. et Man. Gzuius. Ciceronis consuetudinem praepositionem flagitare,

nihil novetur, eadem res maneant alio modo. 23. Quid enim interest, divitias, opes, valetudinem bona dicas ane praeposita, cum ille, qui ista bona dicit, nihilo plus iis tribuat quam tu, qui eadem illa praeposita nominas? Itaque
 5 homo in primis ingenuus et gravis, dignus illa familiaritate Scipionis et Laelii, Panaetius, cum ad Q. Tiberonem de dolore patiendo scriberet, quod esse caput debebat, si probari pos-

1. *movetur* ELCR Post *novetur* addunt *de ipsis rebus nihil mutetur* omnes, Or. inter unc. *eadem* E 3. *his* EPCROR. *hic* L 6. *edulii* (pro et *Laelii*) E Q. om. E 7. *possit* E

ostendit Wunderus ad orat. pro Planc. 36 p. 120, adhibitis etiam huius operis locis II, 111, IV, 47. [Tamen N. D. I, 87 est *in ulla alia nisi humana*; pro Sest. 128: *cuius umquam propter salutem nisi meam.*]

in libellis suo) Sic codices meliores ([B.] Cuiacianus Scaligeri, Mor.) et flagitat res. Accommodavit librarius vocem proxima (*suo*). Paulo post edd. ab Aldo *verbis suis*; restituit alterum Gzizus ex Eξ omnibusque suis.

in eo nihil novetur) Sic Lambinus, P. Fabri emendationem sequens; codd. Gruteri, Dav., Uξχψ, Gzii, [B] *movetur*; edd. quaedam veteres *moveatur*. Quae sequebantur verba, recte a Manutio, nuper ab aliis damnata sunt, etsi Gud. 2, qui ea omittit, nulla prorsus in tali re auctoritas est, nec omnino cuiusvis unius codicis. [Om. etiam Glog., aequae malus auctor.] Sed et putidam habent repetitionem in verbis continuo se excipientibus sine ulla excusatione, et gravissime offendit idem vocabulum in duobus membris orationis, quae sine particula coniunguntur, sic positum, quasi sibi ipsum contrarium sit (*de ipsis rebus — eadem res*), et manifesto turbatur forma a Cicerone instituta; nam quod negando dictum erat (*in eo nihil novetur*), id affirmando explicatur: *eadem res* cet. (ut ad nostrum morem *sed* addere possis); inter haec nihil interponi potest. Et aperta est origo additamenti ascripti ad ea, quae praecedunt (*quod — in eo*), interpretanda. [Pro *significent* Baiterus in ed. min. *significant* e Kayseri coniectura, non improbabiler. Sed ne hic quidem certum est, quantum Cicero sententiarum implicationi tribuerit.]

23. *cum ad Q. Tiberonem — scriberet*) Qui libellus etiam Acad. II, 135 significatur, nec aliam crediderim illam epistolam fuisse, quae Tusc. IV, 4 nominatur. Q. Tiberonem, Africani minoris sororis filium, qui Stoicam disciplinam et studiis et vita persequi conatus est, Cicero saepe commemorat. Panaetii mitiores fuisse sententias quam veterum Stoicorum (§ 79), notissimum est (Diog. Laërt. VII, 128, Gell. XII, 5, 10). *Nusquam* (pro

set, nusquam posuit, non esse malum dolorem, sed quid esset et quale, quantumque in eo esset alieni, deinde, quae ratio esset perferendi; cuius quidem, quoniam Stoicus fuit, sententia condemnata mihi videtur esse inanitas ista verborum.

5

X. 24. Sed ut propius ad ea, Cato, accedam, quae a te dicta sunt, pressius agamus eaque, quae modo dixisti, cum iis conferamus, quae tuis antepono. Quae sunt igitur communia vobis cum antiquis, iis sic utamur quasi concessis; quae in controversiam veniunt, de iis, si placet, disseramus. 10 Mihi vero, inquit, placet agi subtilius et, ut ipse dixisti, pressius. Quae enim adhuc protulisti, popularia sunt; ego autem a te elegantiora desidero. A mene tu? inquam; sed tamen enitar, et, si minus multa mihi occurrent, non fugiam

1. *numquam* LPCR 2. *et om.* E *inisset* LPROr. 3. *perferenda* E quem Stoicus E 4. *immanitas* omnes, Or. 6. *antea* (pro a te) E *ad ea* PC 8. *his* COr. 9. *etiam* (pro communia) C *nobis omnes his sic* PCOr. 13. *a te om.* E *me* (pro mene) L 14. *mihi multa* LPCROr.

numquam) habebant mg. Crat., El. (uter?), Spir. [B], Gud. 2, restituit Ern. Mox *esset* pro *inisset* tres Gzii [B]; vid. ad 17.

inanitas ista) [Secutus nunc cum Baitero sum [B et] Spir.; Ursini liber numerari non potest. (Erl. habet *immanitas*.) Nam quae dicta sunt, non tam ad immanitatem notandam pertinent quasi hominem ex homine exuentem (quomodo *duritia immanis* ponitur in Partitt. Orat. 81 et Tusc. III, 12 *immanitas in animo*, *stupor in corpore* indolentiam, *τὴν ἀναλγησίαν*, sequi dicitur) quam ad inanem verborum magnificentiam, quibus res nullae subsint.]

Cap. X, 24. *a te dicta sunt*) Gzii etiam e Spir. [B] *antea* (Eξ, Gud. uterque *ad ea*). Praeter id, quod ad § 3 dixi, accedit hic, ut, si *antea* legatur, inepte mox addatur *modo*, inaniter etiam commutata voce. Paulo post voces *a te* ante *elegantiora* aberant etiam a Spir. [B] et Gud. 2. Prorsus necessarias esse et pondus orationis continere, intellegitur etiam ex proximis: *A mene* (qui haec mediocriter scio) *tu* (qui tenes et pertractasti)? [Poterat omissio scribi *ego a te eleg.*] *Multa* autem, in quo vocabulo nonnulli haeserunt, adiectivum eiusmodi requirentes, quod alteri (*popularia*) contrarium esset, intelleguntur ex eo genere, quod Cato se requirere et quod Cicero se ut consequeretur enisurum dixerat. Ne prorsus nihil sibi ex eo genere occurreret, non poterat vereri.

ista popularia. 25. Sed positum sit primum, nosmet ipsos commendatos esse nobis primamque ex natura hanc habere appetitionem, ut conservemus nosmet ipsos. Hoc convenit; sequitur illud, ut animadvertamus, qui simus ipsi, ut nos, 5 quales oportet esse, servemus. Sumus igitur homines; ex animo constamus et corpore, quae sunt cuiusdam modi, nosque oportet, ut prima appetitio naturalis postulat, haec diligere constituereque ex his finem illum summi boni atque ultimi; quem, si prima vera sunt, ita constitui necesse est, 10 earum rerum, quae sint secundum naturam, quam plurima et quam maxima adipisci. 26. Hunc igitur finem illi tenuerunt, quodque ego pluribus verbis, illi brevius, secundum naturam vivere, hoc iis bonorum videbatur extremum.

1. *primum positum sit* (est C) LPCR 7. *peticio* E *petitio* LPCR *postulet* L 9. *vera sint* LPCR 10. *quae sunt* C *quam plurima — brevius secundum naturam* om. E *quam maxima et quam plurima* C 13. *vis* (pro iis) P *ius* CR *his* ELOR. *videatur omnes videtur* Or.

25. *positum sit primum*) Hunc ordinem Gzius e quattuor suis [B] restituit. Paulo post *sunt cuiusdam modi*, id est, certae cuiusdam naturae, quam conservari decet; vid. III, 23, V, 36. [Mox *petitio* etiam B. Correxerit Aldus.]

si prima vera sunt) Sic etiam Spir. [B], Monac. restituitque Schuetzius; cfr. ad II, 86. Tum *quae sint* (pro *sunt*) Dav. e Pall. et suis (Eξχψ, Gzii omnibus, [B]).

26. *quodque ego —, hoc iis — videbatur*) Verbum in sententia relativa (*ego pluribus verbis dixi, illi autem brevius dicunt*) eodem modo omittitur § 7 (*Ista ipsa, quae tu breviter cet.*). Sic autem distinxit cum Man., Lamb., aliis, ut haec omnia: *Hunc igitur finem illi cet.* usque ad *extremum* in unam sententiam coniuncta contraria ponantur iis, quae de Stoicis dicturus est. Vulgo sic haec distinguunt: *quodque ego — vivere. Hoc his* (sic enim editur) *bonorum videtur extremum*, ut haec extrema verba orationem quasi colligant et claudant. Sed ea vis iam inest in superioribus (*Hunc igitur finem cet.*). *Videatur* etiam cod. Mor., omnes Gzii, ξχ, [B] editionesque ante Aldum, qui *videatur* substituit, quod ceteri tenuerunt estque in mg. Crat. Sed rectius Wesenbergius *videbatur*, pro quo et alibi *videatur* suppositum est et Legg. III, 18, ubi frustra mendum defenditur, similiterque *debeam* pro *debebam* [et supra 8 *habeat* pro *habebat*]. Tempus verbi apte significat, qualis philosophiae status fuerit ante Zenonis commutationem, recteque in hoc statu significando imperfec-

XI. Age nunc isti doceant, vel tu potius (quis enim ista melius?), quonam modo ab iisdem principiis profecti efficiatis, ut honeste vivere (id est enim vel e virtute vel naturae congruenter vivere) summum bonum sit, et quonam modo aut quo loco corpus subito deserueritis omniaque ea, 5 quae, secundum naturam cum sint, absint a nostra potestate, ipsum denique officium. Quaero igitur, quomodo hae tantae

1. *ista* E 2. *eisdem* Or. 3. *ex virtute* LPCR om. L 6. *cum* transp. ante *secundum* PCR om. L 7. *hec* E quo (pro quomodo) haec P

tum subicitur perfecto (*tenuerunt*), quo significatur sententia probata et retenta; cfr. Acad. I, 22 sqq. (*sensit — reperiebatur — gignebatur* cet.). *Ius* pro *ius* Ox. E, Crat., Vict., *vis* ξχ, *his* mg. Crat., cod. Mor., [B].

Cap. XI. *Age nunc isti doceant* cet.) Eadem disputatio, solam virtutem finem boni non explere, Peripateticorum inferioris aetatis more explicatur ab Alexandro Aphrod. in libro II de Anima (modo omnia ad eum librum pertineant) p. 156 sqq. (Venet. 1534 apud Ald.), apud quem inter cetera, quae Ciceroniana nulla fere similitudine attingunt, haec ponuntur, quae Ciceronis argumentationis brevem summam habent (p. 157 A): "Ἐτι εἰ μὴ ψυχῆς εὐδαιμονία ζητεῖται, ἀλλ' ἀνθρώπου, ὁμολογεῖται δέ, τὸν ἀνθρώπου ἐν ψυχῆς εἶναι καὶ σώματος, ὃν ἐκατέρου ἔστι καὶ ἀγαθὰ οἰκεῖα καὶ κακὰ διαφέροντα ἀλλήλων, ὥσπερ [ὄν] καὶ ἀντὰ ἀλλήλων ἕτερα, πῶς οὐκ ἀκολουθεῖ, τὸ τέλος τοῦ ἐξ ἀμφοῖν ὄντος [καὶ τὸ ἀγαθόν] προσδεῖσθαι τοῦ ἐκατέρου τούτων, ἐξ ὧν ἐστιν, ἀγαθοῦ; εἰ δὲ τοῦτο, οὐκ αὐταρκες τὸ τῆς ψυχῆς ἀγαθὸν πρὸς τὸ τοῦ ἀνθρώπου τέλος. Adhibuerat Alexandrum Morelius.

id est enim cet.) Recte se communi formula (*honeste vivere*) usum esse significat; nihil enim aliud esse, quod Stoice dicatur κατ' ἀρετὴν ζῆν aut ὁμολογουμένως τῇ φύσει. *Enim*, in quo offendi video, eodem modo additur III, 52 et 75, de Legg. III, 44, pro domo 43, Tusc. V, 9 (*id est enim philosophos*, ubi notandus est accusativus extra nexum grammaticum ad primariae sententiae vocem accommodatus); causa redditur interpretationis praepositae (v. ad I, 33). *E virtute* (II, 34) Gzius ex omnibus(?) suis. Mox cod. Mor. *ecquonam modo* (omisso *et*). *Secundum naturam cum sint* (hoc ordine) Gzius etiam e Spir. [B] et Gud. 2. Excidit *cum* in χ, ed. Marsi. Significari manifestum est ea, quae a Stoicis appellabantur τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν, res externas (Epictet. Enchir. init.). *Commendationes* dicit res nobis a natura commendatas quibusque conciliati simus (exc. ad II, 33).

commendationes a natura profectae subito a sapientia relictæ sint. 27. Quod si non hominis summum bonum quaeremus, sed cuiusdam animantis, is autem esset nihil nisi animus (liceat enim fingere aliquid eiusmodi, quo verum
 5 facilius reperiamus), tamen illi animo non esset hic vester finis. Desideraret enim valetudinem, vacuitatem doloris, appeteret etiam conservationem sui earumque rerum custodiam, finemque sibi constitueret secundum naturam vivere, quod est, ut dixi, habere ea, quæ secundum naturam sint,
 10 vel omnia vel plurima et maxima. 28. Cuiuscumque enim modi animal constitueris, necesse est, etiamsi id sine corpore sit, ut fingimus, tamen esse in animo quaedam similia eorum, quæ sunt in corpore, ut nullo modo, nisi ut exposui, constitui possit finis bonorum. Chrysippus autem, exponens
 15 differentias animantium, ait alias earum corpore excellere, alias autem animo, nonnullas valere utraque re; deinde disputat, quod cuiusque generis animantium statui deceat

2 *sint* om. L *homines* E *queremus* E 3. *hīs* E 4. *aliquod* E 5. *hinc* C *noster* LPCR 9. *sunt* LPC 10. *plura* R *vel maxima* L 12. *inde* (pro *tamen*) C 13. *sint* LPCR *et nullo* E 16. *re* om. L 17. *animal* (pro *animantium*) LPR *animantis* COR.

27. *liceat enim*) *Licet* Manutius, Lambinus, Gruterus non prave, sed contra codices (Dav., Oxx., Gzii, [B]). *Earum rerum custodiam* intellegit valetudinis et vacuitatis doloris. Gzius vult esse *talium*; Manutius *suarum rerum* malebat; verum externæ possessiones in animo intellegi vix possunt.

vel omnia vel plurima et maxima) Memorabiliter *vel* — *vel* ponitur in eiusmodi diiunctione, in qua alibi semper Cicero aut ponit (ut in hac ipsa 34, Acad. I, 22, Tusc. V, 84); alterum enim e duobus requiritur nec tertium quidquam est nec coniungi utrumque potest. Videtur significare, ad summam rei nullum esse discrimen. Cfr. ad Att. VII, 9, 4: *cum bona quidem spe vel vincendi vel in libertate moriendi. Vel maxima* prave Eξ, Gud. 1, 2, Bas., Mon. *Sec. naturam sunt* Vict. et ceteri ante Dav. contra EUξ, Gzii omnes, [B].

28. *quæ sunt in corpore*) nunc in hoc corpore; itaque indicativum recte Gzius restituit e quattuor suis optimis, Ox. E, [B]. *cuiusque generis animantium*) Secutus sum Erl. [B]; coniectura idem praeceperat Th. Benteius. Superiores *animantis*, nec quisquam quidquam annotavit ante Gzium, qui „peccare fere“ (?) codd. *animantium* narrat. Altera scriptura, quam apparet ne a dete-

extremum. Cum autem hominem in eo genere posuisset, ut ei tribueret animi excellentiam, summum bonum id constituit, non ut excellere animus, sed ut nihil esse praeter animum videretur. XII. Uno autem modo in virtute sola summum bonum recte poneretur, si quod esset animal, quod 5 totum ex mente constaret, id ipsum tamen sic, ut ea mens nihil haberet in se, quod esset secundum naturam, ut valetudo est. 29. Sed id, ne cogitari quidem potest, quale sit, ut non repugnet ipsum sibi.

Sin dicunt obscurari quaedam nec apparere, quia valde 10

1. *genere* om. E 3. *ut* (post *non*) om. LPCR *animo* LPCROr. *uti* C 4. Post *videretur* add. *constitui summum bonum* C 6. *ut* om. E 8. *est* om. L *sed ne id* E *sed id nec* LR 10. *dicit* ELPROr. *dic* C *quaedam obscurari* Or.

rioribus quidem codd. defendi, duriorem habet syntaxin: *extremum animantis cuiusque generis*, hoc est, animantis ad hoc vel illud genus pertinentis, ut non sine causa Davisius *animantibus* scribi maluerit; nam sic coniungere: *extremum cuiusque generis animantis* (ut nunc verba ordinanda sunt, postquam scribitur *animantium*), prohibet singularis numerus (*animantis*), alienus omnino a tali partitione. Pro *deceat* Davisius ex El. (1) et ed. Vict. *debeat*. Opponit Gzius Tusc. I, 32 et II, 8, Wopkensis (p. 51) et Handius Legg. II, 8 et 16, Cat. 84. Mox *genere* aberat etiam a Spir. [B] et Gud. 2. Excidisse incuria puto. *non ut excellere animus*) Sic meliores codd. (mg. Crat., Morel., [B], El. 1 et 2, alter *ut excelleret*), e quibus *ut*, quo carere oratio non poterat, Davisius, praeunte Lambino, et recentiores asciverunt; nominativum neglexerunt. Gzius cum *ut* a tribus suis optimis confirmari diceret, de casu omnino tacuit.

Cap. XII, 29. *Sin dicunt obscurari quaedam*) ut expositum est a Catone in superiore libro 45. [*Dicunt* restitui a. 1869, cum Halmio crederem, sic hoc loco scriptum esse in B (per compendium) et E, etsi mihi olim traditum erat proximo demum versu in Erl. scribi *dicunt Epicurus*. Nunc de Erl. constat ita esse nec dubito de B. Retineo tamen, quod posueram, quod librarium permutasse vicina verba manifestum videtur. Redit Cicero a Chrysippo ad Stoicos et de iis deinceps (§ 30 cet.) universe loquitur.] (*Quaedam obscurari* errore Gzius et Orellius.) Videri possit hic locus defendere consuetudinem multorum, qui nunc, cum rem factam sine ulla conditionis significatione ad iudicandum proponunt, Germanica voce (*wenn*) decepti sic loquuntur: *si Gaius hoc et hoc dicit, errat*, ubi Latina oratio quod postulat. Sed Cicero sic loquitur, quasi

parva sint, nos quoque concedimus; quod dicit Epicurus etiam de voluptate, quae minimae sint voluptates, eas obscurari saepe et obrui; sed non sunt in eo genere tantae commoditates corporis tamque productae temporibus tamque
5 multae. Itaque in quibus propter eorum exiguitatem obscuratio consequitur, saepe accidit, ut nihil interesse nostra fateamur, sint illa necne sint; ut in sole, quod a te dice-

1. dicunt E 2. etiam om. PCROr 3. etiam (pro et) E 5. earum omnes, Or. 6. sequitur C 7. fateremur R necne E in solem qui E

ignoret, faciantne hoc Stoici. De Epicuro quod sequitur, significantur eae voluptates, quas is maiorum consequendarum aut molestiae fugiendae causa spernendas dicebat; vid. I, 32 sqq. et 47. [De ut particula in iis, quae praecedunt: ut non repugnet cet.. dictum est ad II, 71. Etiam post Epicurus additum ex E, B, Gud. 2, L.]

Itaque in quibus propter eorum) Ostendit, ea, quae propter exiguitatem suam (quia valde parva sint) obscurantur (in quibus propter exiguitatem eorum obscuratio consequatur). talia esse, ut vix sentiantur nec ullum momentum faciant aut saltem non magnum (quibus autem in rebus cet.), multum diversa a magnis illis commoditatibus corporis. Edebatur: in quibus propter earum exiguitatem, adeo manifesto mendo. adeo nulla sententia, ut paene incredibile videri possit, editores et enarratores non offendisse. Nam earum refertur necessario ad corporis commoditates. Ita habemus res quasdam, non quae propter suam exiguitatem obscurantur, sed propter aliarum; at quarum? Propter exiguitatem tantarum et tam temporibus productarum commoditatum. Video. iam Manutium tacite eorum scripsisse idque in aliquot editionibus (repetitionibus Lambini) retentum esse. Corruerat librarii aut neglegentia aut imperitia, non videntis, pronomen referri ad quibus. Nec fefellerat absurditas sententiae Wesenbergium, sed maiore mutatione scribendum putabat: Itaque in quibus rebus propter earum exiguitatem, ut sequitur quibus autem in rebus; recteque subici poterat in generali notione neutri generis pronomen (sint illa). Consequitur (quod etiam in mg. Crat. et e cod. Mor. annotatur pro sequitur) idem est fere atque accidit sive, ut paulo post Cicero ait, fit, quia rei in comparationem adductae exiguitatem sequitur obscuratio et tamquam post oritur. (Cfr. quae ad I, 32 dixi; Lucret. III, 930 secuta.) Mox in solem cod. Mor. [B]. Addere pro adicere ex ed. pr. transit ad Man. proximosque, contra codd. Morelii, Davisii, qui mutavit, Oxx., Gzii. [B].

batur, lucernam adhibere nihil interest aut teruncium adicere Croesi pecuniae; (30.) quibus autem in rebus tanta obscuratio non fit, fieri tamen potest, ut id ipsum, quod interest, non sit magnum. Ut ei, qui iucunde vixerit annos decem, si aequae vita iucunda menstrua addatur, quia momentum 5 aliquod habeat ad iucundum accessio, bonum sit; si autem

1. ut *torruncium* E *numinum* (pro *teruncium*) L *addere* C 2. *obscuratio tanta* LPCR 3. *non sit omnes*, Or. 4 *non fit* C 6. *ad iucundum accessionem* PR *ad iucundam accessionem* ELC *sin* Or.

30. *tanta obscuratio non fit*) Contrarium hoc est illi: in quibus — *obscuratio consequitur*; et si non esset, tamen in tam aperta generis definitione coniuncta cum oratione indicativa (*fieri potest*) coniunctivus modus ferri nullo modo posset. Nec est in his rebus obscuratio, sed, ut dixi, accidit, quotiens cum maioribus comparantur. Correxerit igitur, quod edebatur, *sit*; [*fit casu, ut videtur, ed. Crat.*]. Idem mendum V. 33 et Erl. et alios occupavit nec tamen locum tenuit. *Tanta obscuratio* (pro *obscuratio tanta*) Gzius e tribus optimis [B].

Ut ei — bonum sit) Animadvertenda est propter difficiliore quosdam locos nota forma orationis in exemplo fingendo et particula *ut* relativa adiungendo. Nos enim demonstrativa forma utimur (*So würde für denjenigen cet.*), quae latet inclusa in Latino vocabulo (*eo modo, quo*); cfr. Off. I, 97 et 144. Nam hinc nascitur propinqua ratio eius particulae ponendae, cum non exemplum adiungimus, sed in refutando et reprehendendo ei, quod reprehendimus, similem aliam rem pravam fore dicimus. ubi vis particulae circumloquendo sic declarari potest: eodem modo agas, si hoc vel illud facias. Itaque *ut* videtur poni pro *ut si* (eodem modo ac *si*), *fitque* ad nostrum sensum implicatior oratio, quod saepe in ipsa illa re fingenda alia adhibetur condicio, ut particula *si* ad eam pertinens particulae *ut* subiciatur (hac sententiarum coniunctione, si illa declaratione uti volumus et rei explicandae causa ineleganter loqui: eodem modo agas, si, si hoc vel illud acciderit, hoc vel illud facias). Huiusmodi est oratio in Acad. II, 33: *Quo enim omnia iudicantur, sublato, reliqua se negant tollere: ut, si quis quem oculis privaverit, dicat ea, quae cerni possent, non se ei ademisse* (id est: *Ista ratione, si quis — privaverit, possit dicere; ne quis quem relativum putet esse et sic verba, neglecta eorum serie, ordinet: ut si quis, quem — privaverit, ei non se ademisse — dicat*), et I de Divinat. 86: *Ut, si magnetem lapidem esse dicam, qui ferrum ad se alliciat et trahat, rationem,*

id non concedatur, non continuo vita beata tollitur. Bona autem corporis huic sunt, quod posterius posui, similiora. Habent enim accessionem dignam, in qua elaboretur, ut mihi in hoc Stoici iocari videantur interdum, cum ita dicant,

2. *posui si meliora E*

cur id fiat, afferre nequeam, fieri omnino neges. (Hoc est: ista ratione, si — dicam, possis negare. Vulgo interrogative accipiunt, particulae *ut* nullam, opinor, rationem ducentes, contra sententiarum cohaerentiam. Nam si Cicero hic interrogando significasset: *non neges fieri*, non poterat subicere: *Quod idem facis* cet.) Acad. II, 50 etiam affirmative, non hypothetice sic Cicero dixit: *ut, si lupi canibus similes* (excidisse videtur *sunt*), *eisdem dices ad extremum* (id est: *Ista ratione, si — sunt, dices* cet.). Iam recte expeditur poterit locus ille in I N. D. 88, in quo Walkerus et Heindorfius se torserunt, ceteri autem difficultatem non attigerunt. Sic enim distingvenda verba sunt: *Quae sunt tantae animi angustiae? Ut, si Seriphi natus esses — non crederes leones et pantheras esse, cum tibi, quales essent, diceretur* cet. (id est: *Ista ratione — non crederes*). Proximorum verborum *aeque vita iucunda* insolens ordo est, nec simile exemplum Ciceronianum substantivi inter adiectivum suum et adverbium ei adhaerens interpositi habeo, [nisi Verr. II, 114: *magis reum condemnatum*, Off. I, 119: *multo — cura maior*; nam quod hic IV, 13 erat: *tam de rebus variis*, codices boni subtraxerunt. Livius II, 20, 8: *tanto vi maiore* et ad eum modum alia. Verum non huius loci est uberius persequi, quae Emendd. Livv. p. 271 et in Livii a me et Ussingio editi praefat. vol. I p. 2 pag. XIII breviter attigi].

ad iucundum accessio) Sic Lamb. e codd., ut ait, et ita scriptum erat in Pal. 6 et Scal., manifesto correctis. Iam in arch. enim, nominativo post praepositionem et adiectivum in accusativum mutato, scriptum erat: *ad iucundum accessionem*, ut in Mor., Pall. 3, 5, aliquot Dav., Gud. 2, Oxx. EUψ; inde factum est: *ad iucundam accessionem* in Erl. [B.] Pall. 2, 4, Dav. aliquot, ξχ, Bas. et fere vett. editionibus. (In Spir. et Gud. 1 Gzius tradit esse: *ad iucundum accessione*.) Tum tollitur connexum cum illo *si non concedatur* et relatum superiori *bonum sit*, si verum est, subitum transitum habet a re, quae exempli causa fingatur, ad generalem de re, quae sit, sententiam; et substituit Cicero vitae iucundae vitam beatam. Lambinus tollatur. Manutius et ceteri, Dav. excepto, *sin autem tacite*.

si ad illam vitam, quae cum virtute degatur, ampulla aut strigilis accedat, sumpturum sapientem eam vitam potius, quo haec adiecta sint, nec beatioram tamen ob eam causam fore. 31. Hoc simile tandem est? non risu potius quam oratione eiciendum? Ampulla enim sit necne sit, quis non 5 iure optimo irrideatur, si laboret? At vero pravitate membrorum et cruciatu dolorum si quis quem levet, magnam

1. dicatur E 3. cui haec Or. advecta P et in mg. adiuncta vel adiecta 4. tamen est L nostris ut (pro non risu) E 5. non om. E 6. derideatur C gravitate omnes, Or. 7. dolorum om. P

ampulla aut strigilis accedat) Plutarchus adv. Stoicos 22 p. 1069 C: *Κρασπέδοις καὶ ἀμίσι χροσαῖς καὶ νῆ Δία ληκύνθοις, ὅταν τῷχωσι, παραβάλλουσι (οἱ Στωϊκοὶ) τὸν μέγιστον πλοῦτον.*

eam vitam, quo haec adiecta sint) Davisius ex El., ut voluerat Gruterus, cui (*quoi*) haec, et sic iam Marsus, sine causa. Nam et *accedit eo* et *eodem*, id est, ad eandem rem Cicero non raro dixit (vid. Nizol.) et *addo huc, eo, eodem* (Tusc. V, 16, Lael. 65) et *adiicio oculum aliquo* (Legg. II, 36), et huiusmodi adverbia saepe demonstrativis subiecit pro pronomine et praepositione (*apud eos, quo se contulit* Verr. IV, 38, *ex iis oppidis, qua ducebantur* Verr. V, 66; hic II, 5; de *unde* vid. lex.). [Totum genus persecutus est Naegelsbachius in libri, quem inscripsit Lateinische Stilistik, editione tertia, § 85.]

31. *Hoc simile tandem est? non — eiciendum?*) Sic interpungendam esse orationem, et ipsa vox *tandem*, praesertim verbo adiuncta, admonerat et ordo verborum. Vulgo omnia continuant; Gzius autem et interrogationem et sententiam sustulit. In *eiciendi* verbo imaginem a scaena ductam esse, Bremius annotat. Mox *ampulla sit* significare: *ampulla assit et accedat* (*habeatne ampullam ad cetera necne*), dico propter Gzium et Ottonem.

gravitate membrorum et cruciatu dolorum) [Sic edebatur.] Recte Lucretius (III, 477) in iis, qui vino opprimantur, membrorum gravitatem consequi ait, recte, credo, etiam Tusc. III, 1, ubi universe de medicina agitur, aegroti et langventis corporis gravitas nominatur. Hic, ubi significantur gravissima corporis incommoda (*cruciatu dolorum*) et quae maxime contraria sint primis naturae, vereor, ne parum ponderis gravitas illa habeat, recteque Bentleius (ad Tusc. III, 1) scribendum putarit *pravitate membrorum* (Tusc. IV, 29). Nam ut in illis commodis praeter valetudinem numeratur integritas corporis et incolumitas partesque eius et membra apta et integra nec

ineat gratiam; nec, si [ille] sapiens ad tortoris eculeum a tyranno ire cogatur, similem habeat vultum et si ampullam perdidisset, sed ut magnum et difficile certamen iniens, cum sibi cum capitali adversario, dolore, depugnandum videret, excitaret omnes rationes fortitudinis ac patientiae, quarum praesidio iniret difficile illud, ut dixi, magnumque proelium. Deinde non quaerimus, quid obscuretur aut interest,

1. *ne si* E ille om. E, sine uncis Or. 2. *vultum ac si* LCO. 6. *illud difficile* LPCRO. 7. *quaeremus* ELPCO.

imminuta et detorta (II, 33, V, 18, III, 17), sic in contrariis incommodis haec ipsa pravitas et distortio et deformitas ponitur, ut III, 17 et V, 46. Nec, quod *pravitas levari* minus commode dicitur, ideo non recte dicitur *levare aliquem cruciatu dolorum ac pravitate membrorum*. [Itaque nunc, ut Baiterus, *pravitate* posui.]

ille sapiens) Aberat pronomen a „binis“ Gzii [B]. Potest tamen significari celebratus ille maxime in Stoicorum scholis librisque et magnifice pictus; nec video, cui addere pronomen in mentem venerit. Quod Gzius Epicuri sapientem hic et III, 42 significari putat (et transcribit, ut omnia, Otto), simile est reliquo eius stupori, apertissima quaeque, dum aliquid dicere conatur, pervertentis. Quid enim ad Catonem refutandum pertinet, quid sapiens Epicureus facturus sit? Id quaeritur, utrum sapiens, in cuius persona recte agendi regulam omnes philosophi adumbrabant, sic iudicaturus sit, ut Stoicorum ratio videatur postulare, an ut veterum Peripateticorum et Academicorum. Tum *et si* Victorius, Davisius, Gzius e codd. (Pall. quinque, Mead., El., CCC, Uχ, Gzii omnibus, [B]); ceteri *ac si*; vid. ad II, 21. Duorum nominum per *et* coniunctionem, non sententiarum comparisonem, habet etiam is locus, qui e Tusc. V, 9 profertur. Memorabilis est autem prorsus in hoc loco orationis transitus a rei, quae nunc fieri fingatur, significatione et praesenti tempore ad eius significationem, quod certa condicione futurum esset, in his verbis: *nec si — cogatur, habeat, sed, cum — videret, excitaret* cet., e qua negligentia, quam vicina haec sint, discere poterunt grammatici quidam. [Non tam aperte utraque forma miscetur IV, 61: *Quid si reviviscant — loquantur*, et tum, multis interiectis: *ea cum dixissent, quid — responderes?* Cfr. I de Orat. 210—212.] Paulo post *difficile illud* etiam Spir. [B]; edd. inverse.

Deinde non quaerimus) Secutus sum Manutiorum et Lambini correctionem, in R praeeptam; ceteri [B] *quaeremus*. Non

quia sit admodum parvum, sed quid tale sit, ut expleat summam. Una voluptas e multis obscuratur in illa vita voluptaria; sed tamen ea, quamvis parva sit, pars est eius vitae, quae posita est in voluptate. Nummus in Croesi divitiis obscuratur, pars est tamen divitiarum. Quare obscurantur etiam 5 haec, quae secundum naturam esse dicimus, in vita beata; sint modo partes vitae beatæ.

XIII. 32. Atqui si, ut convenire debet inter nos, est quaedam appetitio naturalis ea, quae secundum naturam sunt, appetens, eorum omnium est aliqua summa facienda. 10 Quo constituto, tum licebit otiose ista quaerere, de magnitudine rerum, de excellentia, quanta in quoque sit ad beate vivendum, de istis ipsis obscurationibus, quae propter exiguitatem vix aut ne vix quidem appareant. Quid, de quo nulla

3. *pars enim eius* C 5. *et (pro etiam)* P om. L 6. *dicimus esse* R
intuta pro in vita E 7. *beatæ vitæ* LPCR 10. *aliqua e summa* E
 11. *tamen licebit ociosa ista quaerere quæ de* C 13. *in istis* E 14. *aut*
ne om. P *nulla (pro nulla)* LPCR

dicit Cicero, quid aliquando quaesituri sint, nec differt quaestionem (ut 32: *tum licebit*), sed, quid agatur, admonet, cum Stoici controversiam mutant. Respondet autem hoc deinde illis, quae supra (29) dixerat: *sed non sunt in eo genere* cet.

ut expleat summam) ut, quamvis sit parvum, tamen in eodem genere sit, quo maiora, et eadem universa summa contineatur (*συνπληροῖ*). Extremo capite *vitæ beatæ* ed. a. 1480, Crat., Vict., Gzius e quattuor suis [B].

Cap. XIII, 32. *appetitio naturalis ea — appetens*) Commodius scripturus fuisse videtur: *appetitio naturalis eorum*; multo tamen molestius illud: *de obscurationibus, quæ — vix appareant*, id est, earum rerum, quæ vix appareant. Obscurations quidem ipsæ non exiguae sunt. Particulæ *tum* superadditæ ablativis (*quo constituto, tum*) ad temporis consecutionem gravius notandam (itaque fere dicitur *tum denique*) exempla collegerunt Schwartzius ad Tursell. p. 879 (1302), Beierus ad Cic. pro Scauro 22; idem fit in *deinde* (vid. Beierus ad Off. II, 16 p. 36), non Graecismo (*εἶτα*), sed naturali sermonis usu. Pronomen *quoque* communiter positum post nomen generale *rerum* nullam offensionem habet.

Quid, de quo nulla dissensio est?) Sic Manutius e veteri libro Philippi Tertii et Sigonii codice, Lamb. ex „aliquot libris manuscriptis“, et deinceps ceteri; confirmant etiam Spir. [B],

dissensio est? Nemo enim est, qui aliter dixerit, quin omnium naturarum simile esset id, ad quod omnia referrentur,

1. *omnium naturalium* Or. 2. *omnia om. P referuntur* LPCROr.

El. contra deteriores (Pall., Dav., EUξψ, Gzii reliquos). Quod sequitur: *nemo est, qui aliter dixerit, quin* (id est: *qui negarit*), de eo exponetur ad V, 32.

omnium naturarum simile esset id cet.) Hoc est: *dass für alle Geschöpfe dasjenige, auf welches alles sich bezieht, aehnlich (ein Aehnliches, Analoges) sei; dass alle Geschöpfe einen analogen letzten Zweck haben.* In omnibus enim naturis sive rebus, quae vigent, haec est similitudo, ut a se diligendis profectae primam hanc institutionem conservent et eum habeant finem, natura ut expleatur. Hactenus igitur *commune*, id est, simile est *omnium animantium extremum, secundum naturam vivere* (V, 26), sed, quia aliarum animantium alia est natura, *extrema et summa inter animalium genera distincta et dispertita sunt* (V, 25). Ita *omnium rerum, quae natura vigent, similis est finis, non idem.* Pro *omnibus rebus* hic Cicero, cum de animantibus maxime cogitaret, *naturas* dixit, *diversa animantium genera et naturas* (Legg. I, 22) significans; et mox subicit *omnis natura et quae natura* et (33) *in ceteris naturis* et (34) *reliquas naturas.* Id igitur disputat Cicero, hanc omnium naturarum extremi similitudinem a Stoicis non conservari; nam ceteras animantes hoc habere extremum, ut tota earum natura expleatur, homini soli a Stoicis extremum poni non in toto homine, sed in parte hominis (§ 33). Si igitur Stoici illam omnium animalium similitudinem ultimi tenere aut restituere velint, mutanda iis esse principia naturae (primam commendationem), dicendumque, omne animal (non solum hominem) applicatum esse non ad se totum diligendum, sed ad optimam sui partem (§ 34). Adeo est haec aperta et evidens sententia et disputatio, ut, etiamsi non adhibeantur illa ex libro V, quod nemo adhuc fecit, tamen vix intellegas, quomodo quemquam fallere possit. Et tamen, cum paulo post (§ 33) vera scriptura depravata esset, non solum ibi certa Manutii correctio sprete est, sed hic quoque contra omnes (etiam Gzii) codices [B] olim una et altera vetus editio substituit *omnium naturalium* (Ven. 1494, Crat.; in margine alterum annotatur), idque, quamquam ne infra quidem sic in codd. scribitur, Gzcius et recentiores arripuerunt. [Nam praeterquam quod universam sententiam non intellegebant, haerebant etiam in genetivo, quem regi a *simile* putabant. Is vero regitur a substantivi notione, quae inest in *id* (id est, extremum: *omnium naturarum extr.*), atque id fit non solum in duriore hoc scribendi

quod est ultimum rerum appetendarum. Omnis enim est natura diligens sui. Quae est enim, quae se umquam deserat aut partem aliquam sui aut eius partis habitum aut vim aut ullius earum rerum, quae secundum naturam sunt, aut motum aut statum? Quae autem natura suae primae 5 institutionis oblita est? Nulla profecto est, quin suam vim

2. numquam L 4. rerum om. L sint L(P)CR 6. nullo E est post profecto om omnes, Or.

genere, ut hic I, 26 haec Epicuri, 27 quid eius, IV, 7 illorum ista ipsa, sed etiam alibi, apud Ciceronem quidem pro Mil. 38: Quid simile Milonis? hoc est: Quid in Milone (quod Milonis factum) simile (ei, quod in Clodio commemoratum est)? quem locum vereor ut. qui silentio transmittunt, intellexerint. Livius autem sic dixit XXIX, 2, 6: id modo hostium imitati sunt; neque aliter omnia hostium dicuntur XXX, 5, 1, ut apud Ciceronem Verr. II, 63 et 82 et hic I, 18: utriusque multa. Durius et liberius ut poëta Ovidius ex Ponto II, 11, 15: Namque quod Hermiones Castor fuit, Hector Iuli, Hoc ego te laetor coniugis esse meae (avunculum: was C. im Verhältniss zu Hermione war). De Graecis dixi in libello paucis noto: Bemerkungen über ein. Punkte der griech. Wortfügungslehre, Goett. 1848, p. 67.] Summum bonum simile esse dici omnium (hoc est omnibus), quae sint secundum naturam, putant; quid hoc sit et quomodo disputationem cohaerere statuunt, non dicunt; itaque difficile est refutare. Summumne bonum omnes simile esse voluerunt omnium naturalium, velut integritatis membrorum, valetudinis, ceterorum? Nec enim, etiamsi non omnium consensum, sed tantum Peripateticorum sententiam sequamur, idem est omnia prima naturae continere et omnium simile esse. Hocine eo, quod subicitur, argumento confirmatur? (Omnis enim est natura diligens sui, ita ut omnes simile debeant habere extremum.) Idne a Stoicis neglectum, a veteribus servatum est? Idne ab iis efficietur, si dixerint, omne animal applicatum esse ad id, quod in eo sit optimum? Sed iam Kernium, interpretem Germanum, verum vidisse animadverto. Referrentur, quod oratio obliqua figurat, Erl. dedit [B referentur]; ex aliis codd. nihil annotatur.

Nulla profecto est, quin) Addidi verbum (Schuetzius e Gzii coniectura: Nulla est), ne haec esset sententia: Nulla profecto suae institutionis oblita est, quin cet., id est, nulla. Audiretur enim necessario superius verbum, quoniam non magis dicitur: nemo, qui aut quin, quam quis, qui aut quin, verbo non addito. [Quod Baiterus posuit: Est nulla prof., perversum habet ver-

retineat a primo ad extremum. 33. Quomodo igitur evenit, ut hominis natura sola esset, quae hominem relinqueret, quae oblivisceretur corporis, quae summum bonum non in toto homine, sed in parte hominis poneret? Quomodo autem, 5 quod ipsi etiam fatentur constatque inter omnes, conservabitur, ut simile sit omnium naturarum illud ultimum, de quo quaeritur? Tum enim esset simile, si in ceteris quoque naturis id cuique esset ultimum, quod in quaque excelleret. Tale enim visum est ultimum Stoicorum. 34. Quid dubitas

1. quo PC 4. poneretur E quo P 6. omnium naturale EPCROr.
7. cum enim E et (pro si) L 3. visum esset omnes, Or. cum mendi nota. ultimi E

borum ordinem.] Paulo ante sunt Gzius e quinque suis codicibus [B].

33. Quomodo igitur) Vict. et Grut. e Pall quinque (ξξ, Gzianis, exceptis Erl. et Spir.) quo igitur; vid. ad II, 53.

conservabitur, ut simile sit omnium naturarum illud ultimum)

Sic Manutius correxit, accedente vetere Sigonii libro. quem ipsum emendatum fuisse apparet, ut Leidensem meum et, nisi silentium fallit, Eξ Oxx., obsecutique sunt veritati Lambinus, Davisius, nuper Kernius. Ceteri cum codicibus, [etiam B]: *omnium naturale illud ultimum*. Orellio tamen *ultimum naturale* (quo quid est quod magis a veterum philosophorum et Ciceronis usu abhorreat?) et *ultimum simile omnium* (quo quid potest excogitari nugacius?) non ferendum visum est; itaque scribendum coniecit, quod hinc in superiorem locum Gzius intulerat: *simile sit omnium naturalium*, sententia, ut ostendi, nihilo meliore. Gzium nihil conturbat; *simile omnium naturale* vult esse *simile omnium naturalium naturale*, quae brevis Ottoni non videtur „Ciceronis propria“. Vocis *naturarum* syllaba ultima obscure notata et omissa (ut III, 3 *eam* pro *earum*, 42 [illo et] *illa* pro *illorum*) peperit codicis archetypi mendum.

Tale enim visum est ultimum Stoicorum) Tale enim (quale nunc dixi, ut tantum eius partis, quae in homine excellat, ratio habeatur) nobis (nunc quaerentibus et disputantibus) visum est Stoicorum ultimum (§ 28 cet). Itaque tum demum simile hoc humanae naturae extremum et ceterarum naturarum esset, si etiam in ceteris id esset ultimum, quod in quaque excelleret. Perspicua est sententiae progressio nec dubia correctio levis codicum mendi, in quibus scribitur: *Tale enim visum esset ultimum Stoicorum*. Condicionalis oratio nullam omnino sententiam habet. Quid disputatio requireret, Bremius vidit, sed infeli-

igitur mutare principia naturae? Quid enim dicis, omne animal, simul atque sit ortum, applicatum esse ad se diligendum esseque in se conservando occupatum? quin potius ita dicis, omne animal applicatum esse ad id, quod in eo sit optimum, et in eius unius occupatum esse custodia, re- 5
liquasque naturas nihil aliud agere, nisi ut id conservent, quod in quaque optimum sit? Quomodo autem optimum, si bonum praeterea nullum est? Sin autem reliqua appetenda sunt, cur, quod est ultimum rerum appetendarum, id non aut ex omnium earum aut ex plurimarum et maximarum 10
appetitione concluditur? Ut Phidias potest a primo instituere signum idque perficere, potest ab alio inchoatum accipere et absolvere, huic similis est sapientia; non enim

1. *dicis* om. P 8. *si autem* LPCR 9. *sint* E *appetendum* ELPR
10. *aut maximarum* E et om. L 11. *a principio* C 12. *et ab* L 13. *est sapientia similis* LPCR *sapientia similis* (om est) Or.

citer scribi volebat: *Tale enim visum* (i. e. supra perspectum est!) *esse ultimum Stoicorum*; correctionem invenit etiam Wesenbergius (in censura quadam Danice scripta). Gzius et Orellius prorsus aberrant. *Esset* aut ex superiore sententia ortum est aut scribendi errore; neque enim ita raro *esset* pro *est* positum est, ut II de Divin. 31: *Parum, credo, impudenter, quod, cum factus esset motus, dicere audent, quae vis id effecerit*. Scribendum esse: *cum factus est* (id est, *quotiens vel si quando*), apparet; nec minus, apud Liv. II, 51, 1 restitui debere: *Cum* (i. e. *quo tempore*) *haec accepta clades est* (vulgo *esset*), iam C. Horatius et T. Menenius consules erant. Apud eundem XL, 22, 4, ubi editur: *Ut vero iugis appropinquabant, quod rarum in aliis locis esset, adeo omnia contexta nebula cet.*, duplex est mendum; scripserat enim Livius: *quod rarum in altis locis est*. Non alibi omnino raram esse nebulam, sed in altis et vento perviis locis Livius putabat.

34. *Quid enim dicis*) Excidit *dicis* etiam in Pal. 4 et Gud. 2. [Baiterus, omissum in B testans, delevit. Neque per se ullo modo omitti in tali interrogatione potest neque propter sequens *quin potius ita dicis* — ?] Paulo post *sin autem* Gzius etiam e Spir. [B]. Tum cod. archetypus mendum habuit: *rerum appetendum* (Spir. [B], Gud. 2, Εχψ).

Ut Phidias —, huic similis est sapientia) Legitimus hic erat institutae orationis exitus: *sic sapientia hominem, quem a natura inchoatum accepit, absolvere debet, qualis institutus est*. Sed de-

ipsa genuit hominem, sed accepit a natura inchoatum; hanc ergo intuens debet institutum illud quasi signum absolvere. 35. Qualem igitur hominem natura inchoavit? et quod est munus, quod opus sapientiae? quid est, 5 quod ab ea absolvi et perfici debeat? Si nihil in quo perficiendum est praeter motum ingenii quendam, id est,

2. *ergo om.* LP *igitur* C *institum* E 3. *quare igitur* E *natura hominem* LPCROr. 4. *quod est quod ab eo* E 5. *et absolvi* C *sic nihil* E *in eo, quod perficiendum* ELCOR. *in eo quidem perf.* (P)R

clinavit Cicero a proposito, ut plenius rem eloqueretur. Verborum ordinem confirmat Spir. [B]. Antea erat: *huic est sap. sim.* Gzius, Bas. sequens, *est* delevit, puncto post *absolvere*posito, quo comparatio obscuratur. Paulo ante *a principio* „alii codices“ Davisii, Eξχ. Monac., et ex C Man., Lamb.; *a primo* cod. Gron. [B]; vid. ad III, 32. Mox *hanc ergo* ex R Crat., tum Dav. ex CCC, Gzius etiam e Spir. [B], *hanc igitur* Man. et Lamb. ex C; et *ergo* et *igitur* omittebant codd. Pall., Oxx., Vict., Grut. Tum (35) *quare pro qualem* etiam Spir. [B]. De causa generandi hominis non quaeritur, sed qualis inchoatus sit.

35. *Si nihil in quo perficiendum est*) In codicum nostrorum principe fuit, ut ab antiquis et iterum inde a Gzio editum est: *si nihil in eo quod*; sic enim [B,] Pall., excepto quinto, Davisii plurimi aut omnes, Oxx. omnes (hi *sed pro si*), Gzii quattuor; quintus (Gud. 2): *nihil quidem in eo perficiendum*, nisi is habuit, ut in R (et a Manutio Lambinoque) scribitur, nescio unde, ineptissima particula; Pal. 5 et cod. Urs. *si nihil in eo perficiendum*, quod Davisius tenuit. Iam illud manifestum est, neque in huiusmodi sententia condicionali: *si nihil in eo est* omitti verbum posse, nisi cum e superiore simili condicione audiatur, et gravem soloecismum esse in hac oratione: *si nihil in eo est, quod perficiendum est* (pro *sit*). Sed gravius est sententiae vitium, quod ille, quem Davisius sequitur, corrector non vidit. Nam *in eo est in homine*. Atqui, praeterquam quod necessario sequi debebat: *neesse est ei* (neque enim ullo modo pronomini, quod est *is*, sic *huic* superaddi potest), manifestissimum est ex his verbis: *nunc de hominis summo bono quaeritur*, superiora non de homine posita esse. sed Ciceronem conclusionis causa dixisse, quid ei ultimum futurum esset, qui non, ut homo, ex animo et corpore, sed ex altera utra parte constaret: *si nihil in quo*, id est, *in animali aliquo perficiendum est*, deinde ad hominem transire. Scriba non intellexit, quo pronomen indefinitum esse, et mutavit; cfr. ad III, 70. Iam rectum est *huic (tali)*. [Poterat etiam ex *in eo quod fieri in aliquo*.]

rationem, necesse est, huic ultimum esse ex virtute agere; rationis enim perfectio est virtus; si nihil nisi corpus, summa erunt illa, valetudo, vacuitas doloris, pulchritudo, cetera. XIV. 36. Nunc de hominis summo bono quaeritur; quid igitur dubitamus in tota eius natura quaerere quid sit effectum? Cum enim constet inter omnes, omne officium munusque sapientiae in hominis cultu esse occupatum, alii (ne me existimes contra Stoicos solum dicere) eas sententias afferunt, ut summum bonum in eo genere ponant, quod sit extra nostram potestatem, tamquam de inanimato aliquo loquantur, 10

1. hunc LPR hoc C ex virtute vitam augere LC ex virtute vitam frangere P (mg. fingere) ex virt. vitam fingere ROR. 2. sic nihil E 3. et cetera LPCR 4. quaeritur bono E 5. ergo LPCROR. 7. sapientia est in E 8. Stoicum E 10. de om. E in animali quo E inanimati aliquo LC animali aliquo (P)ROR.

ea virtute agere) ἐνεργεῖν κατ' ἀρετήν, quod idem est atque ζῆν κατ' ἀρετήν. Sed aptius illud fortasse visum est soli animo. Sic autem etiam cod. Mor. (e virt.), nec Spir. dubito quin [ut B] cum Erl. consentiat; Gzius quidem narrat, in utroque desiderari verba vitam fingere; substitui agere, dicere oblitus est. Cum simplex agere non intellexeretur, additum est in deteriorum codd. principe vitam (vitam agere, ut recte hactenus scriptum est in ed. a. 1480, Crat.), sed deinde pro eo vitiose scriptum vitam augere (ut est etiam in Bas. et Gud. 1); hinc factum est vitam fingere, quod inde a Vict. ediderunt, Gruterus, Dav., Oxx. taciti. De virtutis definitione dictum ad II, 88. Deinde Dav. malebat: sin nihil. In tali duarum pluriumve partium enumeratione recte bis si ponitur. Tum pulchritudo, cetera Gzius e Spir., Erl., Bas., Gud. 1 [B cetera, om. pulchritudo]; cfr. § 4.

Cap. XIV, 36. in tota eius natura quaerere quid sit effectum) quid et in animo et in corpore a natura effectum sit, ut expoliri et perfici debeat. Quod antea inchoatum dixit (35: qualem hominem natura inchoavit), nunc effectum dicit; generavit enim natura hominem et fecit; contrarium est igitur perficere. Erravit Nissenius graviusque multo Gzius. [Paulo ante etiam B quaeritur bono; ex eodem et Erl. restitutum igitur.]

tamquam de inanimato aliquo) Ex melioribus codicibus de uno constat Erl. (ex quo ipso Gzius profert animal quo, omittit, quod veritatis indicium est, in), de ceteris tacetur; [B in animali quo;] in deteriorum principe videtur fuisse de inanimato aliquo, quod syllabis male geminatis et una littera o omissa ex vera scriptura ortum est; nam sic praeter C etiam Ox. E et cod.

alii contra, quasi corpus nullum sit hominis, ita praeter ani-

1. *quasi contra C nullum sit corpus C nullum corpus sit R*

Monac.; Bas. *nominali quo*, Gud. 2 *animali quo*. Inde a Vict. editum est, si Gzium excipias, *de animali aliquo*, Grut. et Dav. tacentibus. Quid sententia postulare, vidit Gzius, sed contra usum loquendi et codicum vestigia scripsit: *de non animali*; Orellius ad verum proxime accessit, cui placebat: *de inanimato aliquo*. Nam *animal* sane etiam Ciceronis et omnium sententia homo est; illi, quos hic reprehendit, sic de bono statuebant, quasi nullus esset animus hominis, quemadmodum alteri, ut ipse ait, *quasi corpus nullum esset hominis*. Superiores editores Victorium (Varr. Lectt. XXIII, 9) secuti videntur, qui enarrat: *quasi de animali aliquo, non de homine*. Apparet, *bestiam* dici debuisse; nam etsi animalia saepe sic dicuntur, ut homo non comprehendatur, tamen id apud Ciceronem numquam fit in huiusmodi locis, ubi genera distinguuntur et contraria ponuntur. [Apud Varronem sic ponitur L. L. VII p. 100 Bip., apud L. Senecam saepe.] Et in ipsis bestiis erat tamen animus, etiamsi non excelleret. Illos philosophos Cicero nullam omnino animi rationem habuisse dicit. *Inanimatum*, ut hoc addam, pro *inanimato* neque Ciceronem neque quemquam veterum dixisse, non magis quam *inarmatum* pro *inermis*, verissimum erat Lambini iudicium, cui olim non recte nonnulli contradixerunt; nunc fere ignorare homines videntur. Apud Ciceronem *inanimus* sine controversia scribitur Acad. II, 37, Tusc. I, 54 et V, 69, N. D. II, 76, in fragmento Hortensii apud Nonium p. 128, ab optimis codd. defenditur et in editionibus pridem legitur Off. II, 11, 12, 14, 17, N. D. I, 36, restitutum est codicum auctoritate Lael. 68, nuper etiam (ab Orellio e cod. Einsiedlensi) Topic. 69; revocandum est optimis libris iubentibus III N. D. 40. Non recte igitur Zumptius in Verr. V, 171 e codd. melioribus restituit *muta atque inanimata*, ubi *ta* ortum est e sequenti voce *tanta*. De Divin. II, 98 non numeravi, quia ibi ex optimis codicibus scribendum est, expulsa interpolatione: *valeat id, necesse est non in hominibus solum, verum in bestiis etiam*. Cum illi, quos contra Cicero disputat, ad rem pertinere dicerent, quomodo caelo affecto compositivae sideribus *animal* natum esset, Cicero, quod de animali generatim dicatur, in bestiis etiam valere oportere ait, idque quam absurdum sit, apparere putat. Quod de animali diceretur, necessario etiam in inanimis valere, qui poterat affirmare? Praeter Ciceronem auctor illius vocabuli citatur scriptor rhetoricorum ad Herennium; sed codex vetustissimus Parisiensis (7714), quem Krarupius con-

num nihil curant, cum praesertim ipse quoque animus non inane nescio quid sit (neque enim id possum intellegere), sed in quodam genere corporis, ut ne is quidem virtute una contentus sit, sed appetat vacuitatem doloris. Quamobrem utrique idem faciunt, ut si laevam partem neglegerent, dex- 5 teram tuerentur, aut ipsius animi, ut fecit Erillus, cognitionem amplexarentur, actionem relinquerent. Eorum enim omnium, multa praetermittentium, dum eligant aliquid, quod sequantur, quasi curta sententia; at vero illa perfecta atque plena eorum, qui, cum de hominis summo bono quaererent, 10 nullam in eo neque animi neque corporis partem vacuum tutela reliquerunt. 37. Vos autem, Cato, quia virtus, ut omnes fatemur, altissimum locum in homine et maxime excellentem tenet et quod eos, qui sapientes sunt, absolutos et perfectos putamus, aciem animorum nostrorum virtutis 15 splendore praestringitis. In omni enim animante est summum aliquid atque optimum, ut in equis, in canibus, quibus tamen et dolore vacare opus est et valere; sic igitur in

1. *ipse* om. C *nominare* (pro non inane) LPCR 2. *enim* om. E *id* om. L 3. *eis* P (mg. *is*) 6. *Herillus* (LP)CROr. 8. *aliquid* (pro *aliquid quod*) E 12. *tutelam relinquerent nos autem* E 15. *aciem* — *praestringitis* Nonius p. 35 16. *perstringitis* LCR *enim* om. L 18. *dolorem* E

tulit, IV, 61 habet *res animatas et inanimas* (ut Lamb. in curis secundis), ut non dubium sit, quin etiam IV, 66 scribendum sit (cum Lambino): *res mutas atque inanimas*.

corpus nullum sit) Sic Gzius e libris suis omnibus [B]; ut C, aliquot veteres editiones; ut R, Manutius et deinceps ceteri.

sed in quodam genere corporis) Quid significet, dictum est ad II, 47; neque enim corpore inclusum animum, ipsum incorporeum, intellegi vult (quemadmodum hoc, quod cernitur, corpore continetur), sed ipsum esse corpus, adversus Stoicum Stoicorum sententia utens, qui animum *σῶμα* (aërem igneum) esse studiose defendebant; vid. Tennemanni Hist. Philos. vol. IV p. 59, Ritteri vol. III p. 605. De particulis *cum praesertim* vid. ad II, 25.

quasi curta sententia) Probabiliter Marsus et Lambinus *sententia est* [*curta est sententia*]. Curtum dicitur, cui pars aliqua ablata et detracta ad integritatem deest. De eo, quod sequitur, *illa eorum*, vid. ad III, 64. *Aliquod* pro *aliquid quod* etiam Spir. [B. Pro *eorum enim* possit videri scribendum *horum enim*.]

homine perfectio ista in eo potissimum, quod est optimum, id est, in virtute laudatur. Itaque mihi non satis videmini considerare, quod iter sit naturae quaeque progressio. Non enim, quod facit in frugibus, ut, cum ad spicam perduxerit
 5 ab herba, relinquat et pro nihilo habeat herbam, idem facit in homine, cum eum ad rationis habitum perduxit. Semper enim ita assumit aliquid, ut ea, quae prima dederit, non deserat. 38. Itaque sensibus rationem adiunxit et, ratione effecta, sensus non reliquit. Ut si cultura vitium,

1. potissimum om. R 2. idem in C 3. quod intersit naturae ELC
 Non enim — spicam perduxerit Nonius p. 225 non enim om. E 4. hoc quod (pro quod, LPCR victum (pro ut cum) Non, et cum E cur cum L produxerit E (sed v. 6 perd.) 5. fecit C 6. perduxerit omnes, Or. 8. ne deserat (LP)ROr. 9. relinquit COr.

37. in eo potissimum — laudatur) Dav. et Ern. malebant locatur. Paulo brevius, sed recte Cicero scripsit, hac sententia: potissimum laudatur, quatenus in virtute perspicitur. Significat igitur praepositio, cuius rei in laudando ratio habeatur, non multo aliter atque hoc libro 76: in gubernando nihil, in officio plurimum interest, quo in genere peccetur, et quo loco ad I, 4 usus sum, Tusc. V, 24: vexatur in eo libro, cet., [et pro Cluent. 141: in iis orationibus reprehensum, ad Fam. IX, 16, 5, ad Q. Fr. II, 4, 5]. Perfectionem autem Cicero dicit eam, qua tota hominis natura a sapientia absolvatur (34 et 35). Mox quod iter sit Grut. e Pal. 4 et cod. Scal. (Parr. tribus, El., Gud. 1, Bas., Mon., etiam Mor.), cum in ceteris (Pall., Mead., Oxx., Gzii [B]) esset quod intersit, in edd. fere quid intersit. Sed iam R recte. Non enim, quod facit) Sic Dav. „fide Parisinorum“. Ceteri testimonium Nonii. Ceteri deteriores codd., de quibus constat, et edd. ante Davisium: Non enim hoc quod facit; in Spir. [B], ut in Erl., aberat et hoc et non enim. hoc quidem posterius errore. [De restituto perduxit vid. ad V, 41.]

ut ea — non deserat) [Sic, ut Crat. et Lamb., nunc edidi propter codices, etiam B, Eξχ (de Gruteri, Dav., Gzii codd. tacetur), ommissa cautionis significatione, quae est in ne; vid. ad II, 15.]

38. sensus non reliquit) ita ut eos nunc quoque habeamus. Describit Cicero, qualem iam a natura effectum hominem videamus; supra universe, iter naturae quale sit, ostendit. Iniuria Ernestius edidit adiungit — relinquat, quasi nunc demum homines fiant; incommodius Gzii adiunxit tenuit et e paucis codicibus (EUξ, duobus suis) et edd. vett. (a. 1480, Iunt.) relinquat scripsit, quasi diverso tempore haec natura fecerit ac faciat. Saepissime in codicibus scribitur relinquat et relinquatur pro reliquit, reliquerat.

cuius hoc munus est, ut efficiat, ut vitis cum omnibus partibus suis quam optime se habeat, — sed sic intellegamus (licet enim, ut vos quoque soletis, fingere aliquid docendi causa): si igitur illa cultura vitium in vite insit ipsa, cetera, credo, velit, quae ad colendam vitem attinebunt, sicut antea, 5 se autem omnibus vitis partibus praeferat statuaturque nihil esse melius in vite quam se; similiter sensus, cum accessit ad naturam, tuetur illam quidem, sed etiam se tuetur; cum autem assumpta est ratio, tanto in dominatu locatur, ut omnia illa prima naturae huius tutelae subiciantur. 39. Itaque 10 non discedit ab eorum curatione, quibus praeposita vitam omnem debet gubernare; ut mirari satis istorum inconstantiam non possim. Naturalem enim appetitionem, quam vo-

1. *partibus suis omnibus* LPCROr. 3. *soletis quoque* P 4. *sic* (pro *insit*) P 5. *attinebant* LC 7. *melius esse* E 8. *tuetur se* CROr. 9. *ratio est* (LP)CROr. *tanta* E 11. *omnem vitam* L 12. *et mirari* EL *satis eorum omnes*, Or. 13. *possum* E *possumus* C *possimus* LPRor.

Ut si cultura vitium) Eodem simili utitur Piso V, 39 et 40. Orationem sic Cicero orditur, quasi subiecturus sit *sic*, quod huic *ut respondeat*; deinde commodius visum est illud de vite vim culturae in se continente per se ponere; itaque orationem mutat (*si igitur illa*, non: *ut igitur illa*, *si*), tum subicit: *similiter*. *Omnibus partibus suis* etiam Spir. [B] et ed. Crat., ceteri ut Orellius. *Sic intellegamus* est: sic rem cogitando fingamus; vid. I, 17. Paulo post *se tuetur* quattuor Gzii, ut concurrant *etiam se*; [*si tuetur* B]. Edd. *tuetur se*; Eξ omittunt *tuetur*.

39. *satis istorum inconstantiam non possim*) Edebatur *satis eorum*, quod pronomen sua natura referri debebat ad significationem hominum proxime praecedentem; nam ipsum eos non demonstrat. Itaque Ernestius malebat: *eorum* — *qui naturalem appetitionem*, Gzius edidit *Stoicorum*. Praecedentis vocis extremae litterae cum pronomini primas duas hausissent, tertia mutata est. *Istorum* est *Stoicorum tuorum*, ut § 26: *Age nunc isti doceant* et § 42: *sic isti*, hoc est, *Stoici tui*; cfr. III, 40: *et ista maxime*. Sic autem scribendum esse, Wesenbergio quoque in mentem venerat. Deinde autem *possim* restitui ex Erl. [B] (*possum*) et mg. Crat.; de ceteris bonis codd. tacetur. Numquam in dialogo Cicero, cum suum iudicium significat, oratorio illo plurali numero utitur. Itaque si *possimus* diceret, humanum genus in hac Stoicorum inconstantiae admiratione satis inepte complecteretur, quod recte complectitur paulo post (*nobis relinquunt*).

cant ὁμοίῳ, itemque officium, ipsam etiam virtutem volunt esse earum rerum, quae secundum naturam sunt. Cum autem ad summum bonum volunt pervenire, transiliunt omnia et duo nobis opera pro uno relinquunt, ut alia sumamus, 5 alia expetamus, potius quam uno fine utrumque concluderent.

XV. 40. At enim [nam] dicitis virtutem non posse con-

1. *ipsum LP virtutem om P tuentem esse volunt (pro volunt esse) C tuentem volunt esse LR tuentem voluntatem P 5. ea petamus E appetamus LPCROr. omnia (pro utrumque) LPCR concludant LPCROr. 6. veram (pro nam) C natura LROr. (sine uncis)*

ipsam etiam virtutem volunt esse earum rerum) Paulo durius Cicero, ut eandem formam orationis et brevitatem servaret, genitivum, qui aptissimus est *appetitionis* voci, accommodavit etiam ad *officium* et *virtutem*, hac sententia: ipsam quoque virtutem in his versari et eas propositas habere volunt. [Similiter II de Orat. 30 *ars dicitur esse earum rerum, quae sciantur*, hoc est, ad eas referri: *geht auf dasjenige aus*; cfr. II de Divin. 25; Part. Orat. 13.] Sic autem edidit Gzjus ex Erl., Spir. [B], Mon. In deterioribus codd. post *virtutem* aut ad genitivum explicandum additum est *tuentem* aut errore ex *virtutem* ortum. Appetitio non tuetur naturalia, sed petit; et *tuentem esse* pro *tueri* barbare dicitur. Pal. 4 et Gud. 2 ut P meus.

quam uno fine utrumque concluderent) *Utrumque* (opus et sumendi et expetendi) etiam mg. Crat., cod. Mor., vetus liber Manutii, El., Spir. [B] restituitque Davisius; ceteri *omnia. Concluderent* ex Erl. (in quo Gzjus falso scribit *esse concludere*) et cod. Mor. et El. posui, non dubitans, quin idem in ceteris bonis inventuri fuerint, si attendissent; vid. ad II, 42. [Sic B. Tum annotaveram *appetendi* verbum hic ita poni, quemadmodum alibi poni *expetere* (ἀπεισθαί) ad III, 20 dixissem; ecce nunc ex Erl. et B profertur *ea petamus*, ex quo recte Baiterus *expetamus* fecit.]

Cap. XV, 40. *At enim [nam] dicitis*) Reliqui, ut Victorius fecerat, scripturam optimorum et plurimorum codicum, quod nulladum certa correctio inventa est. Sic enim Pall., Mead., EUψ, duo Gzii (Spir. [B] cum Erl.); proxime Morelianus: *at enim iam dicitis*. (Grut. et Dav. *iam dicitis*.) Tres Parr. apud Davisium: *at nam dicitis*. Lambini libri aut: *at enim nam* aut: *at nam*. Corrigendo effectum est: *at enim veram dicitis* in libris Sigonii et Tertii apud Manutium (in Gzianis, exceptis duobus, aut *at enim veram* aut *at enim vera*; El. *at enim nam veram*); in aliis autem (Memmiano Lamb., CCC): *at enim natura*, quod Marsus, Crat., alii, tum Lamb., Gzjus asciverunt. Sed nec

stitui, si ea, quae extra virtutem sint, ad beate vivendum pertineant. Quod totum contra est; introduci enim virtus nullo modo potest, nisi omnia, quae leget quaeque reiciet, unam referentur ad summam. Nam si omnino † nos neglegemus, in Aristonea vitia incidemus et peccata oblivisces- 5 murque, quae virtuti ipsi principia dederimus; si ea non neglegemus neque tamen ad finem summi boni referemus, non multum ab Erilli levitate aberrabimus; duarum enim vita-

1. sunt EC 3. legi E reficiet EPCR 4. referantur LPCROr. omnino ea neglegemus Or. negligimus omnes 5. incidemus transp post peccata LPCROr. (incidimus LC) 7. intelligemus E negligimus cett referimus R 8. Herilli (LP)CROr. aberravimus E

iam aptum est, quasi nunc Stoici dicant, quod antea non dixerint [multo quidem minus. quod Baiterus recepit, futurum, quod ferri posset. si dices scriberetur, de Catone], nec illae correctiones probandae. Nam cum de constituenda virtute agatur, ut firmum fundamentum habeat et constet, de vera virtute quaeri, nihil opus est dici; nec quidquam tale additur aut § 41 (nam constitui virtus nullo modo potest, ubi apertum est, eadem verba adversus Stoicos converti) aut § 45 (informari non posse virtutem) aut § 54 (nec virtutem posse constare); et pravus est verborum ordo in adiectivo et substantivo dividendo. [At enim ipsam dicitis Michaelis, quod rectum erat paulo ante in ascensu.] Multo minus natura ferri potest; quid est enim natura virtutem constitui, et cui contrarium? an est quaedam, quae arte constituatur? Nisi nam totum errore ortum est, subest mendum occultius. Paulo post referentur ex uno, de quo constet, Erl. [et B] dedi; causam exposui ad III, 70. [Reficiet etiam B et Oxx. Ev; correxit Ascensius 1511.]

Si omnino † nos neglegemus) Si nos nominativum putabimus, et vitiose abundabit, cum nullum hic personae tanquam aliis contrariae momentum sit, et desiderabitur accusativus, in quo praesertim pondus aliquod sententiae sit; sin accusativum, graviora erunt vitia; nam neque nos de corpore, et quae ad id pertinent, intellegi potest. sed multo magis de animo, et sequitur: ea non neglegemus; manifestum est autem, utrobique idem obiectum esse debere. Itaque hic Davisius pro nos substitui mavult haec. Gzius Bremium sequens ea posuit, ut Lamb. tacite. Mirum tamen, qui et hoc exciderit et nos ortum sit; nam nos ea scribi propter eam, quam initio dixi, causam nequit. [Et si ea h. l. Cicero posuisset, postea eo omisso dixisset: sin non negl. Tentavi nostra, ut sic minus subtiliter Cicero appellarit, quae ad nos praeter virtutem pertinerent. Sed potest

rum nobis erunt instituta capienda. Facit enim ille duo se-
iuncta ultima bonorum, quae ut essent vera, coniungi debue-
runt; nunc ita separantur, ut diiuncta sint, quo nihil potest
esse perversius. 41. Itaque contra est, ac dicitis; nam con-
stitui virtus nullo modo potest, nisi ea, quae sunt prima
5 naturae, ut ad summam pertinentia tenebit. Quaesita enim
virtus est, non quae relinqueret naturam, sed quae tueretur;
at illa, ut vobis placet, partem quandam tuetur, reliquam

1. *seïuncta duo* C 2. *vera* om. C 3. *nunc illa* R *nunc ista* cett., Or.
et E *seïuncta* E *potest nihil* C 5. *quae se* E *quae sint* cett., Or.
6. *summum omnes* 7. *est* om. LPC *relinquerent* E

ad hanc formam scriptum fuisse: *omnino omnia praeter animos
negl.* aut similem. L. Ianus: *omnino omnia non honesta*, minus
apta appellatione.] Futurum, quod et per se necessarium est
et propter id, quod sequitur, *non neglegemus — referemus*, post
Lambinum Orellius restituit. Hoc autem posterius *neglegemus*,
quod post Lambinum Ernestius restituit, Gzius ait in Erl. et
Spir. atque edit. Crat. esse; de Crat. fallitur; in Erl. vestigium
est verae scripturae, non ipsa [sed ipsa in B]; *referemus*
omnes codices; Manutius propter *neglegimus* mutarat. [*Inci-
demus et peccata* etiam B.]

Facit enim ille) Qualis sit illa Erilli levitas et cur in eam
Stoicos incidere putet, exponit, de qua ad II, 43 dictum est.
Nam ut *ille* sit Zeno, quod video nonnemini placuisse, fieri
prorsus nequit, cum iam diu Cicero hunc auctorem disciplinae
non nominarit, de scholae decretis loquatur. Nec Cicero, quam-
vis Stoicos, si alterum sequantur, Erilli similes futuros dicat,
ipsum Zenonem duo ultima facere, sic simpliciter affirmare
potest. Quod sequebatur: *nunc ista*, id, ne si de Zenone qui-
dem haec dicerentur, recte poneretur [ut esset *ista vestra, Stoica*],
quoniam, cum idem subiectum sententiae retineretur, oratio de-
monstrationem non reciperet; sed cum ad Erillum haec perti-
neant, ne speciem quidem excusationis habet. Recte igitur Man.
et Lamb. *ita*, in quod etiam Gzius incidit. [*Seïuncta* etiam B.]

41. *ea. quae sunt*) Sic Manutius, Lambinus, Gruterus.
Coniunctivus rationem nullam habet. [B *se.*] *Ad summum* etiam
[B], *Ex* et sine dubio ceteri; Aldus Manutius correxisset videtur.
Paulo post *reliquam* recte Gzius intellegit *naturam*; si *partem*
audiri Cicero voluisset, et *alteram* dixisset et sic posuisset: *unam
partem tuetur*. *Institutio hominis* ea est, quam paulo ante (32)
primum institutionem dixit, habitum et constitutionem a natura
datam. [Ordinem inverti etiam ob B. Tum *hoc* etiam B de
uno et brevi dicto.]

deserit. Atque ipsa hominis institutio si loqueretur, hoc diceret, primos suos quasi coeptus appetendi fuisse, ut se conservaret in ea natura, in qua ortus esset. Nondum autem explanatum satis erat, quid maxime natura vellet. Explanetur igitur. Quid ergo aliud intellegatur, nisi uti ne 5
 quae pars naturae neglegatur? In qua si nihil est praeter

1. atque ista L institutio hominis LPCROr. haec LPCROr. 2. quas E inceptus C conceptus R 3. in (ante qua) om. L 4. quod LPCR 5. quid enim C intelligeretur E intelligitur CR ut in eque E ut eque cett. ut ne quae Or

quasi coeptus appetendi) Dubitationem habet vox *coeptus*, quae praeter hunc locum apud unum Statium poëtam semel legitur; [nam in codd. Catil. I, 6 errore orta videtur]. Potuit enim oriri e compendio eius, quod in R et paucis praeterea editionibus ante Victorium legitur, *conceptus* (*cceptus*), idque Gzsius e quattuor suis codicibus se revocasse ait, cui tamen, cum in meis et Oxx. nihil varietur, vix credo. Et videtur *conceptus* nomen talem habere imaginem, quae particula mollienda fuerit, ductam a conceptu fetus, de quo fere solo dicitur substantivum; nam verbi significatio ab initio in plures cognatas scinditur, quae ab illa fetus significatione non oriuntur. Retinui in re dubia, quod certior codicum auctoritas tuetur, quod si verum est, Cicero substantivi novam formam ideo posuit, quod, cum *coepta* dicerentur, magis significaretur res coepta quam actus ipse hominis incipientis, ut genitivus addi non posset; et erat in huiusmodi formis secundum regulam extra communem usum fingendis aliqua sermonis libertas, e quo genere est *palmarum intentus* pro Sest. 117; *quasi* autem particulam [*quas* etiam B] ideo addidit, quod non tam appetitiones ipsas quam coeptus appetendi appellabat. Fa-teor tamen, particulam non valde necessariam esse et coeptus illos *initia* appellari potuisse. Itaque non admodum improbo alteram scripturam. Quod V, 24 legitur de appetitione naturae progrediente et sensim alias atque alias res complectente: *coeptatque appetere et propulsare*, ad vocem *coeptus* hoc loco defendendam nihil habet argumenti.

uti ne quae pars) Sic (nisi quod *ut*) Gzsius, cum etiam in Spir. [B] esset *ut inaeque*; codd. Mor. et Scalig. *ut inaeque*, Marsus et Manutius e cod. Maffei *ut ne qua*. Ante eos edebatur, ut in codicibus deterioribus est (EUχ, Gud. utroque, Monac., Vindob.), *ut aequae* (*eque*). Pro *quid ergo* (ut est etiam in mg. Crat.; nam edebatur enim) cod. Mor. *quid igitur*. Paulo post ante *explanationem* etiam mg. Crat., cod. Mor., Spir. [B]; restituerat Davisius ex El. et Mead.; ante (et Oxx.) *explicationem*.

rationem, sit in una virtute finis bonorum; sin est etiam corpus, ista explanatio naturae nempe hoc effecerit, ut ea, quae ante explanationem tenebamus, relinquamus. Ergo id est convenienter naturae vivere, a natura discedere. 42. Ut
 5 quidam philosophi, cum, a sensibus profecti, maiora quaedam et diviniora vidissent, sensus reliquerunt, sic isti, cum ex appetitione rerum virtutis pulchritudinem aspexissent, omnia, quae praeter virtutem ipsam viderant, abiecerunt, obliti

3. *explicationem* PCR 5. *perfecti* E 6 *ac diviniora* COr. *ex om.* C
 8. *quae om.* R *quae propter* ELPC *propter quae* Or.

42. *Ut quidam philosophi*) qui cognitionem rerum a sensibus separarunt et sensibus fidem abrogarunt. Academicos autem maxime significat, etsi recentiores quidem non maiora ac diviniora illa tenebant, sed omnem perceptionem una cum sensuum fide eiciebant. (*Et diviniora etiam* [B et] Ox. E; in plerisque edd. *ac ex prima.*)

quae praeter virtutem) Sic scribendum esse senserant Clericus et Davisius; et scripserat ita iam Ascensius; Gzius auctores addidit Erl. (falso), Spir. [B], Bas., Gud. 1, in quo superscriptum erat *propter*. Hoc frequenti permutatione in deteriores codd. irrepsit (etsi Oxx. ex uno ψ annotant, ut saltem E ξ verum habuisse putem) et a Vict. et Gron. editum est. Cum ineptum esset, *propter virtutem* philosophos illa vidisse, ex quibus virtutem eos aspexisse Cicero dixit, veteres editores (iam a. 1480, Crat., al.), tum Grut. substituerunt *propter quae*. Erunt autem etiam fortasse, qui *quae propter* eodem modo intellegi posse dicant, ut anastrophe sit. Verum etsi Cicero aliquotiens sic hac anastrophe usus est, ut praepositionem casui suo subiectam alius exciperet accusativus (ad Att. X, 4, 1: *istos, quos propter omnia amisimus*, et X, 8, 8: *ut iis pareamus, quos contra me senatus, ne quid res publica detrimenti caperet, armavit*. Verr. V, 153: *quem contra arma tulerant*, II de R. P. 51: *quos penes summam consilii voluit esse*), tamen id in tali oratione fecit, in qua apertissima esset pronominis relativi et praepositionis coniunctio, quod hic contra est. Nec Cicero, quamquam philosophos illos ex appetitione rerum virtutem aspexisse iudicat, ut ista appetitio prior fuerit, etiam propter res externas et corporis eos virtutem vidisse dicere potest, quoniam ea suam ex ratione originem habebat. In ea, quam restitui, scriptura quam sententiae perversitatem Orellius deprehenderit, non intellego. Nam praeter virtutem atque adeo ante eam (quoniam eius lux post oritur) philosophi

naturam omnem appetendarum rerum ita late patere, ut a principiis permaneret ad fines, neque intellegunt, se rerum illarum pulchrarum atque admirabilium fundamenta subducere.

XVI. 43. Itaque mihi videntur omnes quidem illi errasse, qui finem bonorum esse dixerunt honeste vivere, sed alius 5 alio magis; Pyrrho scilicet maxime, qui, virtute constituta, nihil omnino, quod appetendum sit, relinquat; deinde Aristo, qui nihil relinquere non est ausus, introduxit autem, quibus commotus sapiens appeteret aliquid, quodcumque in mentem

2. *permaneret* E 7. *appetendam* E 9. *quod cuique in mentem* omnes

illi multa in ipsa illa appetitione rerum viderant et amplexi erant; ea postea abiecerunt.

permaneret ad fines [B et] Oxx. EUξ *permaneret*, ut in aliquot ante Man. edd. est (Crat., Vict.), γ *permanet*; de ceterorum codd. non constat, nisi quod Gud. 2 habet *perveniret*. Per-
manandi verbum postulat notio naturae late patentis.

Cap. XVI, 43. *qui — relinquat*) Non utique necessariam causae significationem, quae in verbi modo est, non est tamen, cur sublata velimus, ut hoc simile sit ei, quod sequitur: *non est ausus* cet., cum praesertim illa verba (*qui — non est ausus*) erroris significationem non contineant et tempus etiam verbi mutatum sit. Duriorem modi mutationem in eiusmodi sententiis, quae eandem formam servare debuissent videantur, ad II, 61 monstravi in Livii loco XXXVIII, 36, 4; [cfr. Ter. Andr. I, 5, 37—38: *quae — credidit; quam — habuerim*; Eun. II, 3, 11—12].

quodcumque in mentem incideret) Sic pro *quod cuique* recte Manutius et editores inde a Davisio, praeceperantque correctionem, qui librum Latini Latini et El. (utrum?) scripserunt; nam in aliis codicibus hoc repertum non est, etsi Gzius tacet. Confirmat emendationem et quod adiungitur: *et quodcumque occurreret*, et quod infra § 47 legitur. Sapientem Aristo ad aliquid appetendum commoveri volebat non eo, quod cuique in mentem incideret, sed eo, quodcumque ipsi; quibus autem verbis Aristo usus sit, non constat, nec quemadmodum totam rem persecutus sit; duo autem verba, quae ipse posuerit, a Cicerone vertendo exprimi, apparet cum ex eo, quod § 47 eodem modo haec diiungit (*quodcumque in mentem veniat aut quodcumque occurrat*), tum perspicue ex numero plurali pronominis relativi (*introduxit, quibus commotus* cet.). Itaque a Tennemann (Hist. Philos. IV p. 220 sqq.) Cicero non tam ob obscuritatem horum verborum quam ideo reprehendi debuit, quod, posita verborum

incideret et quodcumque tamquam occurreret. Is hoc melior quam Pyrrho, quod [vel] aliquod genus appetendi dedit, deterior quam ceteri, quod penitus a natura recessit. Stoici autem, quod finem bonorum in una virtute ponunt, similes
5 sunt illorum; quod autem principium officii quaerunt, melius quam Pyrrho; quod ea non occurrentia fingunt, vincunt

1. *his hoc* E 2. *quod vel* om P *vel* om. E; sine uncis Or. *qui vel* C
3. *a* om. EP 5. *officium principii* L 6. *quod* om E

formula, rei explicationem omiserit. Quod autem ipse Tenne-
mannus, quid senserit Aristo, ex iis intellegi putat, quae apud
Sext. Emp. adv. Mathem. XI, 64 sqq. dicuntur, ibi videmus
Aristonem negasse, natura alia esse *προηγμένα*, alia *ἀποπροηγμένα*,
sed talia esse *παρὰ τὰς διαφόρους τῶν καιρῶν περιστάσεις*, ita
ut nulla esset *φυσικὴ ἐτέρων παρ' ἕτερα πρόκρισις, κατὰ περί-
στασιν δὲ μᾶλλον*. Verum tamen ignoratur, quid statuerit de
discrimine et selectione harum rerum, si illae *περιστάσεις* non
variarent. Stoici autem, a quibus erat progressus, cum omne
agendi principium ab appetitu et reiectione rei aestimationem
habentis aut non habentis ita repeterent, ut in hac ipsa *ἐκλογῇ*
vim virtutis ponerent, nescimus, quid Aristo, sublato hoc dis-
crimine, substituerit et quod officii initium posuerit. Itaque
ut non affirmo, Chrysippum, quem Cicero in Aristone impro-
bando sequitur (§ 68, II, 43, al.), perspexisse, quid Aristo co-
naretur, sic Aristonis causa nunc satis firmiter defendi nequit.

quod [vel] aliquod) Hoc si recte scriptum est, significare
debet: *quod aliquod tamen (saltem)*, quem usum particulae olim
annotabant e Ter. Phorm. II, 1, 71, ubi nunc, metro etiam
flagitante, *vel* sublatum est, et, si non esset, non necessario ita
accipiendum esset. [Sed vix aliter accipi potest apud Cicero-
nem ipsum ad Fam. XI, 22, 2 (*tamen vel probabilem*) nec apud
Colum. XI, 1, 11 (*vel aliquas partes*), aut Svet. Ner. 47 (*vel
Aegypti praefecturam concedi sibi*) aut Mart. X, 12, 5 (*messe vel
uia*) aut Plin. Epist. I, 12, 8 (*vel uno die*). Plura Wesenbergius
exempla posuit in Ann. Philol. Dan. X p. 346.] Et potuit
ab hac orationis forma: *vel hoc sufficit*, ubi augetur exiguitas,
deveniri ad hanc: *vel hoc fac*, ubi ferimus exiguitatem. [Itaque,
etsi etiam B *vel* omittit, prorsus tollere ausus non sum.]

ea non occurrentia fingunt) *Occurrentia* plurali numero dixit
singulas illas res, quae in mentem inciderent et quae incurrerent,
quibus Aristo actiones moveri putabat; ad eam vocem pronomen,
quod ad *principium officii* refertur, Latino more accommodavit
et simul brevitate quadam usus est in verbo, hoc significans:
quod non fingunt occurrentia et in iis id (principium officii)

Aristonem; quod autem ea, quae ad naturam accommodata et per se assumenda esse dicunt, non adiungunt ad firem bonorum, desciscunt a natura et quodam modo sunt non dissimiles Aristonis. Ille enim occurrentia nescio quae comminiscabatur; hi autem ponunt illi quidem prima naturae, 5

1. quae et ad naturam EOr. 4. illa enim E 5 illa quidem Or.

ponunt; cfr., quae ad II, 19 dixi (*haec ultima bonorum*). [Nam haec omnia oriuntur e notissimo fonte; Gr. Lat. § 313.] Mox ante voces *ad naturam* Gzius et addidit ex Erl. et Spir. [B et non habet]; vid. ad II, 63. [*Assumenda* hic, ut I, 33, III, 18, Cicero dixit, quae alibi *sumenda*.]

ponunt illi quidem) Ut Dav. scribi voluerat, Orellius Gud. 1 (in quo tamen *illi* superscriptum érat) et Bas. (?) sequens scripsit: *ponunt illa quidem*. Mirere in tam nota re errari potuisse; vid., si tanti est, Ramshorn, p. 529, Beier. ad Off. II, 21 p. 44, [Opusc. nostra Acad. II p. 314, Gr. Lat. § 489 b]. Pronomen ad sustentandam particulam additum necessario ad subiectum refertur, in quo et conceditur aliquid (*ponunt illi quidem*) et contrarii aliquid obicitur. Pronomen pronomini in hac forma superadditum est III, 54 (*ea — referuntur illa quidem*) et V, 71. (*illa — complent ea quidem*) et 68 (*haec — sunt illa quidem*, ubi Gzius imperite *ista* mavult. quod pronomen sic poni nequit), [de Divin. I, 39 (*quae — declarant illa quidem*), de Off. III, 71]. Ad obiectum tum demum referri potest pronomen, si in eo solo id, quod contrarium est, notatur, ut II, 62 et IV, 38; itaque falso Lambinus, Schuetzius, Orellius ad Q. Fr. III, 1, 6 ediderunt: *Urbanam expolitionem urget illam quidem et Philo- timus et Cincius, sed etiam ipse crebro intervivo*; recte in codicibus est: *urget ille quidem*, eodem ordine, quo ibidem I, 4, 3: *De novis tribunis plebis est ille quidem in me officio- sissimus Sestius*. [Contra de R. P. II, 21 expectari poterat *prae- claram illam quidem*, ubi est *ille*.] Rectene in hac forma pro- nomen particulae subiceretur, iure dubitavit Beierus ad Orat. 13 (*multis quidem illa adiumentis*) non solum propter exem- plorum raritatem, sed quod ea una est causa pronominis ponendi, ut ei particula adhaereat, etsi illo modo scribitur etiam ad Fam. XVI, 21, 6 (a Cicerone filio) et ad Att. XV, 13, 5; in Orat. 76, Brut. 167 et 267 ex scripturae varietate perspic- i potest, saepius in uno et altero codice aut edd. vett. aberrari. Idem hic V, 43 in cod. arch. accidit, ubi particula etiam verbo subiecta est. [Addantur, quae Halmius ad Philipp. XII, 18 annotavit in ed. Turic.] Paulo post *praeponunt* restituit

sed ea seiungunt a finibus et summa bonorum; quae cum praeponunt, ut sit aliqua rerum selectio, naturam videntur sequi; cum autem negant ea quidquam ad beatam vitam pertinere, rursus naturam relinquunt. 44. Atque adhuc ea
 5 dixi † causa cur Zenoni non fuisset, quamobrem a superiorum auctoritate discederet; nunc reliqua videamus, nisi aut ad haec, Cato, dicere aliquid vis aut nos iam longiores

1. et a summa LPCROr. 2. proponunt ELPCR 3. quitquid E
 4. atque huc E · 5. cum (pro cur) E cur Or. sine nota mendi 7. aliquid dicere R

post Manutios Gzius e Gud. 2 et Bas.; erat *proponunt*. Idem error erat III, 15 et 53 in ipso nomine *praepositorum*. [A post et omittit etiam B.]

44. *ea dixi † causa cur Zenoni non fuisset*) Aliter Cicero scripsit. Primum *cur* particula insolenter pronomini *ea* pro relativo subicitur; ut enim ex eo, quod dicitur: *multa dixi, quamobrem non posset*, non sequitur, ut etiam hoc rectum sit: *dixit ea, quamobrem*, eadem huius vocis ratio est, ut optime dicatur: *argumenta affero, cur* cet., vix autem probandum videatur: *ea, cur*, hoc est, *ea, propter quae*. [Ipsum *ea* vix ullam recipit ex brevitate excusationem, quasi haec sit sententia: *ea dixi, quae ostendunt*.] Et soloecum est *fuisset* pro *fuert*, quoniam Cicero in verbo *dixi* non disputationem alio tempore a se habitam demonstrat neque, quo consilio superiora dixerit, significat, sed eius, quam nunc ipsum absolvit, disputationis summam colligit. Postremo etiam Spir. [B] et Gud. 2, id est, melior familia habet *causa cum*, non *cur*. (Ordinem hunc verborum *causa cur*, quo paulo molestius pondus incidere videtur in *causa* divulgum a *Zenoni*, omnes codices Gruteri et Goerenzii habent et veteres editiones; *cur causa*, quod ante Gzium edebatur, primus Ascensius a. 1511 posuisse videtur.) [Hinc olim effeceram: *causam Zenoni non fuisse*, quod Baiterus secutus est. Sed relinquitur molestissimum illud *ea*. Scribendum videtur: *Atque adhuc eam dixi causam* (i. e., eam causam egi, sic disputavi, ut ostenderem), *Zenoni non fuisse, quamobrem* —.]

nisi aut ad haec) Eξ *nisi tu ad haec*; Gzins mavult: *nisi aut tu*, ut contraria sint *aut tu* et *aut nos*. Verum *nos* non pro *ego* positum est, sed Cicero et se et Catonem comprehendens hoc dicit: aut nisi hic noster sermo iam longior factus est. Atque ita Cicero, cum de disputationis et sermonis progressu loquitur, communicationis figura utitur, etiam

sumus. Neutrum vero, inquit ille. Nam et a te perfici istam disputationem volo nec tua mihi oratio longa videri potest. Optime, inquam. Quid enim mihi potest esse optatius quam cum Catone, omnium virtutum auctore, de virtutibus disputare? 45. Sed primum illud vide, gravissimam 5 illam vestram sententiam, quae familiam ducit, honestum quod sit, id esse solum bonum honesteque vivere bonorum finem, communem fore vobis cum omnibus, qui in una virtute constituunt finem bonorum; quodque dicitis, informari non posse virtutem, si quidquam, nisi quod honestum sit, 10 numeretur, idem dicitur ab illis, quos modo nominavi. Mihi autem aequius videbatur, Zenonem cum Polemone discep-

1. et om. R 2. mihi tua C tua mihi oratio longa mihi E 6. vestram illam R 7. quid E bonum solum E bonorum om. L 8. in via virt. E 10. quidpiam Or quod om. L 11. modo quos E

ubi suam partem maxime significat, ut II, 85 (*nimum longi sumus*) et ibd. 104, hoc libro 73, ne quis hos locos eis adversari putet, quae ad § 39 dixi. Et tamen quod Cicero reapse suae orationis longitudinem significarat, Cato respondet: *nec tua mihi oratio* cet. Tum in Erl., Spir., Gud. 2 *mihi* post *longa* reici Gzizus ait; in duobus reliquis, ut in Erl. [B], bis vox posita erat.

45. *Sed primum illud vide*) Huic respondet illud § 46: *Minime vero illud probo. Mox Spir. [non B] ducit familiam.* Paulo post pro *informari* cod. Mor. *conformari*; rectius alterum de notione constituenda. Deinde in aliqua ex editionibus Lambinianis errore scriptum est *quidpiam* et a Grutero propagatum, a Gzio (contra codd. Davisii, Oxx. EUχψ, suos, [B]) defensum. [Notissimum est, in huiusmodi condicione generali, in qua satis sit omnino vel de uno affirmari (*wenn irgend jemand, etwas*), dici *si quisquam*; vid. Gr. Lat. § 494 b, huius operis IV, 54, V, 77.] *Numeretur* Cicero brevius dixit, ut esset *ἐπιγιγνεται* (*wird mitgezählt*), quod, in quo genere numeraretur, facile ex orationis cohaerentia apparebat. (Lambinus: *in bonis numeretur.*)

Mihi autem aequius videbatur cet.) Debebat Zeno in causa cum Polemone disceptanda a communibus initiis progrediens (ita ut in hac antiqua schola maneret, quamdiu liceret) videre, ubi primum controversia nasceretur, non, quod facit, relicta statim vetere schola, e qua profecerat, cum Aristone et Pyrrhone et similibus stans et iis se adiungens, iisdem, quibus illi, uti argumentis et sententiis (ut facit, cum ait, honestum quod sit,

tantem, a quo, quae essent principia naturae, acceperat, a communibus initiis progredientem videre, ubi primum insisteret et unde causa controversiae nasceretur, non, stantem cum iis, qui ne dicerent quidem sua summa bona esse a natura profecta, uti iisdem argumentis, quibus illi uterentur, iisdemque sententiis.

XVII. 46. Minime vero illud probo, quod, cum docuistis, ut vobis videmini, solum bonum esse, quod honestum sit, tum rursus dicitis, initia proponi necesse esse apta et 10 accommodata naturae, quorum ex selectione virtus possit

1. *accederet* E 3. *cause* E 4. *his* L a om. EP 5. *ut* (pro *uti*) omnes 6. *idemque* E 8. *bonum solum* E 9. *rursus* LPR *est* EL *acta* EP (Pmg. *apta*) 10. *ex electione omnes virtus — selectione* om. L

id esse solum bonum, et id eo confirmat, quod aliter virtus constitui nequeat). Sententiam minime obscuram, quam Kernius recte expressit, declaravi propter nonnullorum errorem, qui extrema verba (*uti iisdem argumentis. quibus illi* cet.) sic intellexerunt: *tamen uti sententiis et argumentis Academicorum et Peripateticorum*. Cogitarunt de rerum inter Stoicos et Peripateticos convenientia. Verum hoc loco id ipsum Cicero queritur, quod Zeno eam occultans argumentis sententiisque aliunde ascitis utatur. Nec *illi* ad unum Polemonem referri potest. Iam quid de Gzio dicam, qui sic verba ordinat: *aequius videbatur videre Zenonem cum Polemone disceptantem* et id enarrat: „horum sententias in conflictu ponere(!), comparare inter se“? Itaque in altera parte sententiae (*non stantem* cet.) retinet cum omnibus ante Manutium et Lambinum et cum Grutero ridiculum codicum [etiam B] mendum: *ut iisdem argumentis*, ne animadvertens quidem, apud Davisium et Ernestium aliter scribi, nec de sententia aut oratione verbum ullum addit. Pro *non stantem* Cicero poterat scribere *quam stantem*. ut ad regulam comparationis forma exacta esset; nunc comparativum (*aequius videbatur*) rettulit ad illius rationis, quam Zeno secutus esset, significationem eam, quae iam in superioribus inerat; deinde eam aperte tamquam rectae et aequae contrariam adiunxit. A ante *natura* omittebant „tres optimi“ Gzii, [B].

Cap. XVII, 46. *ex selectione*) Sic Davisius ex editione Manutii et „aliquibus codicibus“ et deinceps recentiores; antea erat *ex electione*; sed semper haec *selectio* appellatur (II, 43, III, 12, 20, 31), et id nomen sequitur. In continua scriptura hoc *EXSEL.* transibat necessario in *EXEL.* in iis codicibus,

existere. Non enim in selectione virtus ponenda erat, ut id ipsum, quod erat bonorum ultimum, aliud aliquid acquireret. Nam omnia, quae sumenda quaeque legenda aut optanda sunt, inesse debent in summa bonorum, ut is, qui eam adeptus sit, nihil praeterea desideret. Videsne, ut, 5 quibus summa est in voluptate, perspicuum sit, quid iis faciendum sit aut non faciendum? ut nemo dubitet, eorum omnia officia quo spectare, quid sequi, quid fugere debeant? Sit hoc ultimum bonorum, quod nunc a me defenditur; apparet statim, quae sint officia, quae actiones. Vobis 10 autem, quibus nihil est aliud propositum nisi rectum atque honestum, unde officii, unde agendi principium nascatur, non reperietis. 47. Hoc igitur quaerentes omnes, et ii, qui, quodcumque in mentem veniat aut quodcumque occurrat, se sequi dicent, et vos ad naturam revertemini. Quibus natura 15

1. in electione C 2. aliquod E 6. summa inest voluptate L quod E
8. que spectare E quod fugere E 9. nunc om. C 10. apparent L
13. reperieris haec igitur E quaeritis (queritis) omnes et hij quod quicunque E 15 sed vos C revertimini ELCROr.

in quibus scribebatur *existo* et cetera eadem ratione. Atque ego mihi persvadeo. propter ipsam naturam praepositionis et communem pronuntiandi legem ex ore Latino neque *e selectione* auditum esse, non magis quam *esisto*, *esilio* (ostendunt enim compositae voces, ante litteram *s* alterum praepositionis elementum non obscuratum esse), neque *ex selectione*, non magis quam *exsisto*, *exsilio*, hoc est, *ecssisto*, *ecssilio*; nam, media littera extrita ante alteram eandem, retinebatur *ec* (ἐκ), ut in *ecfero*. Itaque non distinguebantur pronuntiando (saltem in celeri pronuntiatione), sed tantum scribendo *ex selectione* et *ex electione*. Paulo ante *rursum* etiam Spir. [B]; reliqui Gziani et Eψ *rursus*.

ut id ipsum — aliud aliquid acquireret) Nullam rationem Cicero ducit distinctionis a Stoicis excogitatae, cum ad virtutem pertinere docebant, non τὸ τυγχάνειν τῶν κατὰ φύσιν, sed τὸ πάντα ποιεῖν ἕνεκα τοῦ τυγχάνειν αὐτῶν, de qua ad superiorem librum dictum est.

ut nemo dubitet — debeant?) Continuari interrogationem puto. Alii declarative, non interrogative. dictum statuunt: *ita ut nemo dubitet* cet. Paulo post *vobis* (*vobis autem* cet.) notabiliter accommodavit ad secundariam sententiam, quia prior erat.

47. *Hoc igitur quaerentes omnes, et ii, qui —, et vos ad naturam revertemini*) Edebatur fere ante Gzium: *Hoc igitur quaeritis*

iure responderit, non esse verum, aliunde finem beate vi-

omnes, et ii — revertimini, orationis et sententiae compage dissoluta. Nam nec illa priora: *Hoc igitur quaeritis omnes* sic seorsum posita ullam vim habent, et prorsus obscuratur id, quod caput est, illius principii reperiendi causa philosophos illos ad naturam reverti; conflare haec principii conquisitio et ad naturam reversio in unum oratione debet. Deinde *et ante ii* sic sententias coniungit, ut ad pronomen non pertineat; et tamen apparet, necessario sic coniungi haec: *et ii, qui — et vos*, ut in duas partes *omnes* illi dividantur. Atque hoc Lambinus sentiens, cui Davisius assensus est, post *vos* addidit *qui*, ut illis *quaeritis omnes* subiceretur: *et ii, qui — et vos, qui*. Atqui sic summa sententia, ad naturam illos reverti cogi, cui proxima annectuntur (*Quibus natura* cet.) et in qua omnis disputatio versatur, ex primario loco detruditur et obscuratur, et solis tantum Stoicis hoc accidere dicitur. Laudandus igitur hic Gzius, qui cum in Spir. repperisset *queretes* [B *queritis*], in Bas. et Gud. 1 *quaeres* (Gud. 2 *quaesitas*), vidit scribendum esse: *Hoc igitur quaerentes omnes, et ii, qui —, et vos ad naturam* cet. (Oxx. edentes *quaeritis*, e ψ annotant *quaeritis*, e χ *queritis*.) Illud non recte fecit, quod praesens *revertimini* [B] retinuit, quod cum illo, quod in sententia relativa est, *dicent*, nullo modo congruit; satis enim ex eo apparet, quod etiam ex superiore *reperietis* intellegitur, Ciceronem, quasi conari et periculum facere iubentem, in quam necessitatem venturi sint. praedicere. Recte igitur cum P nostro „fere Pall.“, Mead., CCC „aliique codices“ Davisii, Gud. 2 habent *revertimini* (quod Manutii ediderunt et post eos Oxx., qui praesens annotant ex $\xi\psi$), sive id ex codice archetypo servatum [ut etiam in A fuerit] sive correctione natum est. Saepissime enim haec ipsa forma verbi in praesens mutatur. Ceterum minus acute Cicero sic locutus est, ut Aristonem ab occurrentibus et Stoicos a summo bono in una virtute posito ad naturam revertentes coniungeret; nam Aristo non ab occurrentibus ad naturam revertebatur, sed Aristo et Stoici a communi summo bono discedere coacti ille ad occurrentia confugiebat (*penitus a natura recedens* § 43), hi ad principia naturae revertebantur. Ac ne quis hanc confusionem ea, quam secutus sum. correctione in Ciceronis orationem inductam esse dicat, ex qua *revertimini* pertinet etiam ad *et ii*, apparet eam inesse in tota disputationis forma et in his ipsis verbis: *ii, qui — dicent*; relativa enim sententia continet id, quod ita dicunt, ut tamen alibi principium quaerere cogantur. Qui ipsius Ciceronis verba sententiae veritatis causa mutanda putabit, sic scribet: *Hoc igitur quaerentes omnes et illi* (hoc enim

vendi, a se principia rei gerendae peti; esse enim unam rationem, qua et principia rerum agendarum et ultima bonorum continerentur, atque ut Aristonis esset explosa sententia, dicentis, nihil differre aliud ab alio nec esse res ulla praeter virtutes et vitia, inter quas quidquam omnino inter- 5
esset, sic errare Zenonem, qui nulla in re nisi in virtute aut vitio propensionem ne minimi quidem momenti ad summum bonum adipiscendum esse diceret et, cum ad beatam vitam nullum momentum cetera haberent, ad appetitionem

1. gerendi E petiisse (pro peti esse) E 5. quicquid E 7. aut vitio unciis inclusit Or. minimam P minimam an quid mom. Pmg. 9 ea res haberet omnes, Or.

tum pronomen poni debbat), *quodcumque — veniat — occurrat, se sequi dicent et vos — revertemini*. Nos, quid scripserit, quaerimus.

esse unam rationem, qua — continerentur) Prorsus notabiliter Cicero, cum apte ad id, quod praecedat (*revertemini*), orsus esset a futuro potenciali (— sic cur appellem, apparebit ex iis, quae disputavi Opusc. Acad. II p. 82 sqq., 97 sqq. —), orationem ad aliud tempus transtulit (*continerentur, esset explosa, interesset* cet.). Apparet Ciceronem, orationis initii oblitum, visum esse sibi supra aut narrasse, quid Zenoni ad naturam revertenti accidisset (*quaerenti natura iure respondebat*), qua forma § 55 utitur: *minus probabantur* cet., aut condicionaliter locutum esse: *si ad naturam revertemini, iure illa vobis responderet*. Cum huiusmodi commutatione orationis comparatae leviores eiusmodi, qualem in § 31 annotavi, prorsus obscurantur; illa, etsi in alio genere, non minoris est negligentiae, quam III, 51 vidimus.

nisi in virtute aut vitio) Ad summum bonum adipiscendum virtus, non vitium propensionem habet; itaque inde a Guyeto et Davio duas postremas voces delendas putant. Mihi non prorsus certum est, nullo modo fieri potuisse, ut, cum consvesset Cicero virtutis et vitii mentionem coniungere, quae sola ad vitam momenti aliquid habere Stoici putarent, hic quoque, quamquam de *adipiscendo* summo bono diceret, utrumque negligentia quadam nominaret, obscure contrariam propensionem ad miseram vitam completens. Itaque non ausus sum notam apponere. [Cfr. III, 11.] Sed tamen ita hic omnia ad vitae beatae et bonorum et rerum appetendarum notionem referuntur, ut vix credibile sit, Ciceroni illud ex altero genere occurrisse.

et, cum — nullum momentum cetera haberent, ad appetitionem tamen cet.). Secutus sum perspicuam et necessariam emenda-

tamen rerum esse in iis momenta diceret; quasi vero

1. *autem* (pro *tamen*) omnes, Or. in his LPCor. vera E

tionem Davisii et Bremii. Accusatur Zenonis inconstantia in constituenda eorum dignitate, quae extra virtutem sunt. Ea (*cetera*) is negabat momentum ullum habere ad vitam beatam, quae et sine iis esset nec cum iis beatior fieret; et tamen ad appetitionem rerum summum in iis momentum esse dicebat; nam inde omne initium appetendi aliquid et agendi commoveri (43, 48 cet.). Ciceroni autem videtur haec appetitio a summi boni adeptione non posse seiungi (nam id esse ultimum rerum appetendarum; § 34). In codd. et superioribus edd. sic scribitur: *et, cum ad beatam vitam nullum momentum ea res haberet, ad appetitionem autem rerum, esse in his momenta diceret*; quam scripturam difficile est refutare; adeo nulla ei sententia subici potest. Quae est enim *ea res*? quatenam illa, de quibus dicitur *in his*? ad quamnam rem dicuntur *in his esse momenta*? quae est postremo haec, quae in Zenone reprehendatur, repugnantia, quod, cum *ea res* (nescio quae) momentum nullum habeat ad beatam vitam, et tamen ad aliud habeat, haec (nescio quae alia) momentum (ad nescio quid) habere dicat? Interpretatur tamen Gzius: *eam rem esse propensionem; in his esse in virtute aut vitio*. (At voces *aut vitio* homo supra fidem perversus tollendas censuerat.) Serione huiusmodi deliramenta refutanda sunt? Putes fortasse res habere propensionem ad vitam beatam aut miseram efficiendam. At hic te docebit, propensionem non habere momentum, id est, propensionem ad beatam vitam, et tamen ad appetitionem rerum, et, quamquam hoc ita sit, tamen Zenonem dicere, in virtute et vitio esse momenta. Discas etiam (modo intellegas), „velle auctorem, vim quidem in res appetendas virtutem et vitium exerere, non vice versa.“ Et tamen hic locum recte habere persvasit, non dico Billerbeckio aut Ottoni, sed Orellio. Adeo satis est verborum strepitum edere. Contraria esse *ad beatam vitam et ad appetitionem rerum, nullum momentum habere et esse in his momenta*, ut coniungenda haec sint: *ad appetitionem rerum esse in his momenta*, et haec duo, momentum nullum habere et momenta habere, de eadem re dici, in cuius vi constituenda Zenonem sibi non constitit. vel ex orationis forma adeo manifestum est, ut nihil possit magis. Itaque et *in iis* respondere debet pluralis numeri voci, quae latet sub illo: *ea res*, et *autem* corrigi. Latere autem significationem omnium ceterarum rerum (quae sint secundum naturam) praeter virtutem, non magis obscurum ei esse potest, qui aliquid ex hac tota disputatione intellexit.

haec appetitio non ad summi boni adeptionem pertineret!
48. Quid autem minus consentaneum est, quam quod aiunt, cognito summo bono, reverti se ad naturam, ut ex ea petant agendi principium, id est, officii? Non enim actionis aut officii ratio impellit ad ea, quae secundum naturam sunt, 5 appetenda, sed ab iis et appetitio et actio commovetur.

XVIII. Nunc venio ad illa tua brevia, quae consecraria esse dicebas, et primum illud, quo nihil potest brevius: Bonum omne laudabile; laudabile autem omne honestum; bonum igitur omne honestum. O plumbeum pugionem! 10 Quis enim tibi primum illud concesserit? (quo quidem concessio, nihil opus est secundo; si enim omne bonum laudabile

1. *appetitionem* L 3. *ab ea* LPCOR. *ad ea* R 4. *officium* L 6. *petenda* E *his* LPCOR. 7. *vero* (pro *venio*) L *nemo* R *tua illa* E *confectoria* C 8. Post *potest* add *esse* PCR 9. *omne bonum* L *omne* post *autem* om. E 10 *igitur omne bonum* LPCOR. 11. *illud primum* COR. *quo quam* E

Ergo Dav. scribendum putavit: *ceterae res haberent, ad appetitionem tamen rerum cet.* Pro *ceterae res* Bremius melius *cetera*, et quod minor mutatio est et quod statim sequitur *appetitio rerum* (ubi *rerum* communiter explet notionem appetitionis; cfr. 42). Lambinus autem delevit.

48. *ex ea petant*) Sic etiam Spir. [B], et recte hoc quoque dicitur, ut e naturae fonte hauriatur principium (quemadmodum II, 50 *e macello laudem petere* dicitur et pro Arch. 16 *delectationem e studiis* et pro Sulla 64 *veniam errato ex humanitate* et ad Q. Fr. III. 8, 1 *praesidium ex alicuius benevolentia*), non solum ab ea tamquam persona accipiatur (47 et alibi). [Dicendum est, quod putaram tacite satis esse correctum. Prave conuma ponitur inter *quam* et *quod*; vitiose enim dicitur: *quid minus consentaneum est quam se reverti*, interposito per parenthesin *quod aiunt*; recte: *quam quod aiunt, se cet.* Cfr. Off. III, 28.]

Cap. XVIII. *quo nihil potest brevius*) *Esse*, quod interponebatur, Gzius sustulit, ab omnibus(?) suis abesse testans. [Om. B.] Ad Att. V, 1, 3: *Nihil potuit dulcius*, ibd. XIII, 38, 1: *Hoc quidquam pote impurius?* Et sic saepius in hoc negativo comparandi genere apud *potest* omittitur *fieri vel esse*. De re vid. III, 27 sqq. [Paulo ante Th. Bentleius *consecraria dicebas*, omisso *esse*, non improbabiler.] Mox *bonum igitur omne* (pro *igitur o. bon.*) etiam Spir. [B om. *bon. ig. o. hon.*] Tum *primum illud* codd. omnes aut fere omnes (Spir. [B]. Gud. 1, Mon.), Crat., Vict. Alter ordo e prima ed. in Manutianam et ceteras venit.

est, omne honestum est); (49.) quis igitur tibi istud dabit praeter Pyrrhonem, Aristonem eorumve similes? quos tu non probas. Aristoteles, Xenocrates, tota illa familia non dabit, quippe qui valetudinem, vires, divitias, gloriam, multa alia
 5 bona esse dicant, laudabilia non dicant. Et hi quidem ita non sola virtute finem bonorum contineri putant, ut rebus tamen omnibus virtutem anteponant; quid censes eos esse facturos, qui omnino virtutem a bonorum fine segregaverunt, Epicurum, Hieronymum, illos etiam, si qui Carneadeum finem
 10 tueri volunt? 50. Iam aut Callipho aut Diodorus quomodo poterunt tibi istud concedere, qui ad honestatem aliud adiungunt, quod ex eodem genere non sit? Placet igitur tibi, Cato, cum res sumpseris non concessas, ex illis efficere, quod velis? Iam ille sorites *est*, quo nihil putatis esse vitiosius,

1. *est post honestum om. E omne laudabile honestum est LC tibi ergo LPCROr.* 3. *Post Aristoteles add. vero C* 5. *esse dicunt LPC et ii R* 7. *esse om. (L)Or.* 9. *Carneadium Or. finerem E* 10. *Calippo E Calliphon (L)Or quo poterunt P* 11. *adiungant PCROr.* 14. *quid velis E est om. omnes, Or. melius (pro vitiosius) Pmg.*

omne honestum est) quia honestum et laudabile idem est, ut simpliciter commutari haec possint, nihil opus sit illo gradu conclusionis: *laudabile autem omne cet.* Non intellexit, qui ita interpolavit, ut in LC factum est; eam interpolationem ad alias quasdam edd. propagatam secuti sunt, quod mirere, Lamb. (1565) et Dav. (contra Pall. suosque codd.). [*Est om. etiam B.*]

49. *quis igitur tibi*) Sic etiam Spir. [B]. Orationis cohaerentiam, quae *igitur* et illum ordinem postulat, interpungendo significavi. Post *Aristoteles* ex C Manutius et Lambinus addunt *vero*, inutiliter. Tum pro *dicant* priore loco etiam El., CCC. Gud. 1, 2, Bas., Mon., ed. Vict. *dicunt*. Paulo post *esse ante facturos* excidit post *eos* in uno et altero malo codice (Gud. 1, ed. Crat.), deletumque est a Gzio.

50. *qui — aliud adiungunt*) Sic tres codices Gzii (id est, Erl., Spir. [B], Gud. 2); causalis significatio non necessaria est. Pro *quomodo* Pall. omnes, Gud. 1, Vict., Grut. *quo*; vid. ad II, 53. Paulo post (*Placet igitur tibi — velis?*) interrogandi notam, a Gzio sublatam, restitui; nimis rustice Cicero Catonem prudentem fallaciis uti insimularet.

Iam ille sorites, quo nihil putatis esse vitiosius: Quod cet.) [*Sic edebatur.*] Transit (*iam*) ad alterum Stoicorum argumentum, quod ipsi neque soritam vocabant neque esse concedebant,

quod bonum sit, id esse optabile; quod optabile, id expetendum; quod expetendum, id laudabile; dein reliqui gradus. Sed ego in hoc resisto; eodem enim modo tibi nemo dabit, quod expetendum sit, id esse laudabile. Illud vero minime consec-

1. *quid* E *quod optabile* om E *id est expetendum* R *id esse expet.* COR. 2. *id* om LPCROr. *deinde* LCROr. 4. *Illud vero — illorum* Nonius p. 91 *confectarum* E *consentaneum* C *coniecturarium* Non.

qui soritae fallaciam studiose dissolvere conarentur. Chrysippus maxime (Acad. II, 92 sqq., Sext. Emp. adv. Mathem. VII, 416; unde *Chrysippi acervus* dicitur Pers. sat. VI extr.). Itaque verba sic intellegenda sunt: Iam *illud*, quod sequitur (altera vestra conclusio), sorites est. quo (sorita universe) cet. Sed *illud* Latini sermonis lex (cfr. § 43) accommodat sequenti nomini, ut sit *ille*. [Baiterus in ed. min. e Kayseri coniectura: *sorites est*; in idem Ussingius inciderat; idque nunc, 1874. secutus sum.] Apparet igitur, nomen *soritae* sic poni, ut sub id genus hanc Stoicorum conclusionem cadere Cicero dicat et in eo reprehendat. Itaque in relativo (*quo nihil*) prorsus generis notionem tenet. dure. nec tamen ut scripturae corruptae suspicio nasci debeat. Nec enim lenior est in relativo notionis transitus in iis locis, quos ad II, 61 ascripsi. Sed superiores editores voces *ille sorites* sic accipiebant, tamquam esset: *ille vester sorites*, et sententiam imperfectam esse putabant, cum Cicero. alio orationem avertens. huic nominativo verbum subicere neglexisset; illis autem: *quo nihil — vitiosius* parenthesis notam addebant. Ita in *quo* necessario intellegi videbatur non *sorites*, sed *ille sorites*; quod cum perversum esset, Stoicos suo ipsorum argumento nihil esse vitiosius dicere, alii pro *vitiosius* scribi malebant *speciosius* aut *melius* (quod Dav. e Mead. recepit. et sic Oxx. Eξ. Mön.). quo tota haec adiectio inanis fit, alii, sententia quae esset, animadvertentes, post *quo* addendum putabant *genere*. (*Quo* neutro genere intellegere, ut sit *qua re*, quod video placuisse nonnemini, non licet; multo aliter I, 20 dicitur *in quo*, id est. in eo, quod tota sententia significatur; nec sic genus *soritae* significari poterat.) Ut ad rem redeam, cur hunc potius Cicero quam superiorem soritam appellet, non video, nec ullo id iure fecit; neque enim minutatim addendo aut detrahendo Stoici progrediuntur, quasi optabile aut paulo plus aut minus sit quam bonum et sic porro. *Id expetendum*, om. *esse*, etiam Spir. [B]. *Id* ante *laudabile* addidi e quattuor Gzii codd. (Erl. et tribus aliis) [B]. Pro *deinde* etiam Spir. [B] *dein*. *Eodem modo* pertinet ad ea, quae § 49 init. dixit.

tarium, sed in primis hebes, illorum scilicet, non tuum, gloriatione dignam esse beatam vitam, quod non possit sine

1. *habes* omnes, Nonius *scilicet non tum* E *scilicet nominum* ceteri; om. Or. 2. *quae non possit* LC *quo non p.* R *quod nisi p.* E

sed in primis hebes, illorum scilicet, non tuum) Cum Cicero contumelioso vocabulo usus esset, ne ipsum Catonem petisse videretur, addidit. facile intellegi nec se oblitum esse (*scilicet, es versteht sich.* cfr. ad V, 3), non Catonis illud fuisse argumentum, sed Stoicorum Graecorum, quorum is sententias exposuisset. Veram scripturam facile erui e vestigiis codicum Erl. [B] et Spir. (e quibus Gzius profert: *scilicet non tamen* vel *tam*). Cum leviter corruptum esset *tuum*, in deteriorum codicum principe effectum est: *scilicet nominum* (Pall. et Dav. omnibus, ξψ. Gud. 2, nec dubito, quin falso Gzius scribat, in Gud. 1 et Bas. esse tantum *scilicet*). Eas voces delenti Mureto (Varr. Lectt. IV, 13) assensi omnes sunt inde a Lambino. utentes etiam levissimo testimonio codicis C. Sigonii. Unde ortum esset mirabile additamentum, nemo dicere conatus est, nisi quod Gzius ex eo natum ait, quod in codicibus (Dav., Oxx. Gzii, id est, archetypo) scriptum esset *habes*; quod quam illius adiectionis causam habeat, difficile est videre. Miror, Muretum non sensisse, in sua scriptura prorsus perverse abundare *illorum*; sic enim ponitur, tamquam hoc magis Stoicorum sit quam superiora. Pro *consectarium*, in quo inest notio acuminis (III. 26), in Nonii codice miro errore scriptum erat *coniecturarium*, quod ille *efficax, perfectum* interpretatur. [Quod *habes* pro *hebes* e B non annotatur, Baitero iure suspectum est. Correxerit Ascensius 1511.]

quod non possit cet.) Sic „aliquot Pall.“ et editiones inde a Grutero; nam Lambinus *quia non.* superiores fere (Mars., Crat., Vict., Man.) et plerique codices deteriores (EUξ) *quae non*, quod ferri non potest propter illa verba: *ut iure* cet. (Itaque ea Manutius tolli volebat.) Manifestum est autem ex causali orationis forma, haec sic a Cicerone dici, tamquam Stoici ex eo, quod sine honestate nemo iure gloriari possit, efficiant, beatam vitam gloriatione dignam esse, illud autem pro concessio sumant. beatam vitam esse honestam. At illi pro concessio ponebant, gloriatione dignam esse beatam vitam; deinde assumpto, gloriationem tantum in honestatem cadere, concludebant, beatam vitam esse honestam. Itaque ordinem conclusionis Cicero perturbavit et primum eius gradum cum eo, quod tota conclusione efficiebatur, permutavit. Cfr. ad III, 28. (Nam si quis *quod non possit* pro *quod non posse* (*nec id p.*) positum defendere conatur (comparato illo ex I, 19: *quo effi-*

honestate contingere, ut iure quisquam gloriatur. 51. Dabit hoc Zenoni Polemo; etiam magister eius et tota illa gens et reliqui, qui, virtutem omnibus rebus multo anteponeutes, adiungunt ei tamen aliquid summo in bono finiendo. Si enim virtus digna est gloriatione, ut est, tantumque praestat 5 reliquis rebus, ut dici vix possit, et beatus esse poterit virtute una praeditus, carens ceteris, nec tamen illud tibi concedet, praeter virtutem nihil in bonis esse ducendum. Illi autem, quibus summum bonum sine virtute est, non dabunt fortasse, vitam beatam habere, in quo possit iure gloriari; 10 etsi illi quidem etiam voluptates faciunt interdum gloriosas.

XIX. 52. Vides igitur, te aut ea sumere, quae non concedantur, aut ea, quae etiam concessa te nihil iuvent. Equidem in omnibus istis conclusionibus hoc putarem philosophia nobisque dignum, et maxime, cum summum bonum 15

2. *Polemon R* 6 *ceteris rebus* LPCROr. 7. *tibi om.* L 10 *iure possit* (LP)CROr. 12 *sumere — aut ea om.* E *ea assumere* C 13. *adivent* C 14. *conclusionibus istis* E

ceretur), ut hic sit quasi alter gradus conclusionis. praeterquam quod ea forma vix ferri potest in argumenti progressionem, aperte sic ponitur hoc: *illud vero — beatam vitam*, ut his verbis non primus gradus conclusionis contineatur, sed exitus et summa, cum praesertim aliter summa conclusionis omnino non indicetur.) Refutatio tamen recte procedit, etiamsi concedatur, vitam beatam gloriatione dignam esse et id sine honestate fieri non posse, non tamen sequi, ut nihil in ea sit praeter honestatem.

51. *Polemo*) Sic Gzium ex omnibus suis (ut ed. a. 1480, Lambinus); propagatum enim erat *Polemon*. (Magister Xenocrates est.) Mox *reliquis rebus* ascivi e melioribus libris (tribus Gzii, mg. Crat. [B]); erat *ceteris*. Similiter V. 87 ed. princeps substituit *ceteros*, et in Cat. II. 19 codices meliores et plures habent *reliquis*. alii *ceteris*. Referrunt inter se *et beatus — nec tamen*, propter Gzium dico. [Ceterum pro sapiente, de cuius vita beata agitur, hic (*et beatus esse poterit*) ipse substituit Polemo. *Possit iure etiam B*. Editiones *iure possit*.]

Cap. XIX, 52. *in omnibus istis conclusionibus*) Paulo brevius dixit hac sententia: In (de) omnibus his conclusionibus hoc animadverto, me philosophia dignum putaturum, si iis vita corrigeretur. [B *istis conclusionibus istis*. Illa, quae omittit Erl., habet B.]

quaereremus, vitam nostram, consilia, voluntates, non verba corrigi. Quis enim potest istis, quae te, ut ais, delectant, brevibus et acutis auditis de sententia decedere? Nam cum expectant et avent audire, cur dolor malum non sit, dicunt
 5 illi, asperum esse dolere, molestum, odiosum, contra naturam, difficile toleratu, sed, quia nulla sit in dolore nec fraus nec improbitas nec malitia nec culpa nec turpitudine, non esse illud malum. Haec qui audierit, ut ridere non curet, discedet tamen nihilo firmior ad dolorem ferendum quam ve-
 10 nerat. 53. Tu autem negas fortem esse quemquam posse, qui dolorem malum putet. Cur fortior sit, si illud, quod tute concedis, asperum et vix ferendum putabit? Ex rebus enim timiditas, non ex vocabulis nascitur. Et ais, si una littera commota sit, fore, tota ut labet disciplina. Utrum
 15 igitur tibi litteram videor an totas paginas commovere? Ut enim sit apud illos, id quod est a te laudatum, ordo rerum conservatus et omnia inter se apta et connexa (sic enim aiebas), tamen persequi non debemus, si a falsis principiis profecta congruunt ipsa sibi et a proposito non aber-

1 voluptates E 2. quae tu ut EPR quae tu C brevibus delectant et acutis EP brev. delectari et ac. LCR 4. ea spectant et habent omnes 5. dolorem CR 6. difficilem CR 8. nec qui E 10. tum L quemquam fortem esse R 11. putat LC 12. asperum vix E 14. forte tota E 15. videor litteram E .6. si apud — conservatur L 18. debeamus E 19. congruenti E congruant R congruent LPC ab P aberrant R

expectant et avent) Alterum verbum correxit Aldus, prius Th. Bentleius restituit (et iam ante „alii“ in mg. Lambini) pro *ea spectant*; acuta illa omnino non spectabantur, sed audiebantur, nec cum ea spectabantur, sed cum alia homines expectabant, decipiebatur expectatio. [Proxime ante etiam B et mg. Crat. *quae tu ut ais brevibus delectant et acutis*. Correctum est apud Ascensium.] Paulo post *dolere* — *difficile* restituit Grut. e Pal. 4; accedunt Parr. 1, 3, Gzii omnes, [B]; ceteri *dolorem* — *difficilem* (Oxx. omnes).

53. *Tu autem negas*) III, 29. Paulo post *illud* vicem praedicati sustinet (ut 65: *quis enim hoc?* id est, sapiens), ut plenum sit: si illud dolorem esse putabit, quod tu eum esse concedis, asperum cet. Deinde (*et ais* cet.) significantur, quae III, 74 leguntur.

congruunt — *aberrant*) Codices omnes *congruent* (Dav., Oxx., Gzii [B ut E *congruenti*]). Correxerunt Ascensius et Lamb., tum

rant. 54. In prima igitur constitutione Zeno tuus a natura recessit, cumque summum bonum posuisset in ingenii prae-stantia, quam virtutem vocamus, nec quidquam aliud esse bonum dixisset, nisi quod esset honestum, nec virtutem

2. *potuisset ingenii* E 3. *virtutes* E *ne* E *bonum esse dixisset* PCROr. *dixisset esse bonum* L

Dav. et recentiores; leniusque hoc mutatur quam ex altero fit *aberrabunt*, ut Gzius volebat, Schuetzius fecit, cum praesertim hic nullam rationem habeat futurum tempus condicionis cum praesenti coniunctum, ut I, 6, ubi significatur, fortasse aliquid adversarios dicturos esse, et generaliter ostenditur, quid ex tali sententia sequatur. Hic non de futura quadam convenientia agitur, sed de ea, quae iam sit. [*Debeamus* etiam B.]

54. *in prima constitutione*) Non illam plane primam institutionem intellegit, qua homo ad se diligendum conciliari putabatur; nam eam etiam Zeno tenebat et postea demum discedebat (*ab eiusdem principis profecti* § 26). Hoc igitur dicit, cum Zeno in una virtute summum bonum constituisset, cetera huic constitutioni consentanea eum docuisse.

esse bonum) Sic Spir. quoque [B]. Paulo post *quidquam, quod aliud alio melius esset*. Nissenius interpretatur: *quidquam, propter quod*. in qua sententia necessario scribendum erat *quo*. Sed haesit in eadem difficultate, quae etiam Davisio et Bremio in libro III, 25 praeter verbi *interesse* structuram molesta fuit. Cum enim dicitur, *nihil esse aut quidquam esse, quod differat aut melius sit*, ipsa res differens aut melior pronomine significatur; itaque addendum tantum videtur *ab alio* aut *alio*, non *aliud ab alio* (*aliud alio*), ne duplex subiectum habeamus, cum *quod* unam rem significet nec dividi et utrumque (et *aliud et ab alio*) complecti possit. Sed naturali quadam negligentia hanc subtilitatem sperni et sic pronomini *quod* superaddi *aliud ab alio*, ut rerum mutua differentia significetur, praeter illum libri tertii locum clarissime ostendit, quod in hoc libro § 47 legitur: *nihil differt aliud ab alio*, ubi eodem modo *nihil et aliud* concurrunt, et quod III, 31: *nihil aliud alii anteponentem*. [Comparandum etiam illud III, 74: *quid non sic aliud ex alio nectitur?* V, 83: *qui potest esse quisquam alius alio beator?* II de Divin. 89, Off. I, 7, Parad. 20, de Or. III, 117. Similiter Graeci, ut Tbucyd. VII, 64, 2: τὴς — ἕτερος ἑτέρου, Plat. Euthyphr. 8 B: ἄλλος — ἕτερος ἑτέρω, Phaedon. 100 E, al., Demosth. XX, 158.]

posse constare, si in ceteris rebus esset quidquam, quod aliud alio melius esset aut peius, his propositis tenuit prorsus consequentia. Recte dicis; negare non possum; sed ita falsa sunt ea, quae consequuntur, ut illa, e quibus haec
 5 nata sunt, vera esse non possint. 55. Docent enim nos, ut scis, dialectici, si ea, quae rem aliquam sequantur, falsa sint, falsam illam ipsam esse, quam sequantur. Ita fit illa conclusio non solum vera, sed ita perspicua, ut dialectici ne rationem quidem reddi putent oportere: Si illud, hoc;
 10 non autem hoc; igitur ne illud quidem. Sic, consequentibus vestris sublatis, prima tolluntur. Quae sequuntur igitur? Omnes, qui non sint sapientes, aequae miseros esse; sapientes omnes summe beatos; recte facta omnia aequalia; omnia peccata paria; — quae cum magnifice primo dici viderentur,
 15 considerata minus probabantur. Sensus enim cuiusque et

1. *quidquam* om. P *quo aliud* C 3. *negare enim non* LPCRor. 4 *ille quibus* E *illa quib.* LR 6. *scio* R *persequantur* E *consequantur* CR *falsa* — *sequantur* om. L 7. *sunt* E *sit* E 9. *reddi* om. E 11. *tollantur* LPCR 12. *sunt* LPCRor. *esse* post *miseros* om. R 13. *beatos esse* PCRor. 15. *probantur* omnes, Or.

his propositis) De sententia declaranda et fundamentis disputationis quasi iaciendis magis ex more Ciceronis dictum videretur, quod Davisius scribi volebat, *his positis* (vid. Schellerus p. 8126 extr. et 8127 med.); sed alterum de initio disciplinae eodem fere modo dictum videtur, quo oratores proponere dicuntur. (Caesar verbo *proponendi* paulo aliter utitur ac Cicero.) [*Enim post negare* sustulit Baiterus, etiam B sequens.] Praepositio ante quibus excidit e multis codd. (Eξψ).
 55. *rem aliquam sequantur*) Gud. 2 hic et mox *consequantur*. Paulo post *prima tolluntur*. ut fere ante Gruterum edebatur. Gzius etiam e Spir. [B], et iam ante Ern. In Pall. et χ erat *tollantur*.

Quae sequuntur igitur? Omnes cet.) Verba cum ed. Ox. rectius distinxi. Edebatur enim: *Quae sequuntur igitur: omnes cet.*, ut instituta oratio alio averti putanda esset in verbis *quae cum*. Sed huiusmodi declinatio, ut pro demonstrativo (*ea cum*), quo posito omnia recte decurrerent, sine ulla causa relativum substituatur, iniuria fingitur, cum praesertim sententia multo languidior fiat. [*Qui non sint* etiam B, coniecturaque praeceperat Ern. *Esse* post *beatos* om. etiam B et Oxx. Eξ.]

considerata minus probabantur) a Zenonis aequalibus et

natura rerum atque ipsa veritas clamabat quodam modo, non posse adduci, ut inter eas res, quas Zeno exaequaret, nihil interesset.

XX. 56. Postea tuus ille Poenulus (scis enim Citieos, clientes tuos, e Phoenica profectos), homo igitur acutus, 5

1. *clamat* L 2. *exaequare* EL 4. *civis* (pro *tuus*) E *Zenulus* LR
ciculus E *citius* LP *citius quam hunc a philosophia* C *Cicieos* R 5. *a*
omnes Phoenica E *poetica* LPCR

auditoribus. De his enim Ciceronem loqui; apertissimum est ex iis, quae sequuntur, *clamabat* (*exaequaret, interesset*) et (quae neglegi potuisse mirere): *Postea* — *coepit* cet., tum (57): *Hic loquebatur* cet. Itaque sine ulla dubitatione correxì codicis archetypi mendum (*probantur*), quae emendatio ne Gruterum quidem fugerat, sublato etiam manifesto vitio orationis, quod in hac compositione erat: *cum* — *viderentur, probantur*. Aut enim, si, quid fieri soleat, dicitur, scribendum est: *cum* — *videantur, probantur* (ut Bremius hic scribi voluit, Manutius autem, Lambinus, Ernestius *videntur*, non animadversa rei contrariae significatione), aut, cum diversitas superioris et huius, quod nunc est, temporis notatur: *cum visa essent*, (iam) *minus probantur*. Ut nihil omnino frequentius commutatur quam hae formae (velut *arbitrantur* et *arbitrabantur*), sic omnium facillime propter litterarum repetitionem *probabantur* transit in *probantur*, ut accidit etiam 61. („*Probat* pro *probabat* nonnulli codd: de Fato 31, Hervagius et Vict. Acad. II, 67, *probantur* pro *probabantur* edd. vett. Acad. II, 88.“ Wesenb.) Vel proxime *clamat* pro *clamabat* etiam Parr. 2, 3. Pessime Gzius scribendum putabat, Schuetzius scripsit: *probabuntur* (*viderentur* — *probabuntur!*) et tum e cod. Mon. *clamabit* (*exaequaret, interesset!*). De verbo *adduci* (*se*) dictum est ad I, 14. (Eξ *interesse*, omisso *ut*.)

Cap. XX, 56. *Poenulus* — *homo igitur acutus*) Acad. II, 98: *homo acutus, ut Poenus*; Plaut. Poen. prol. v. 113: *Poenus plane est*. Citium Phoenices colonos habuisse, Diogenes Laërtius scribit VII, 1. Poenorum nomen communiter de Phoenicibus dici. apparet ex orat. pro Balbo 32 et 39 et e fragm. libri III de R. P. apud Nonium p. 431, quod in Merceri exemplo recte scriptum est; ceteri *Phoenices* substituerunt. Pro Scauro tamen § 42 Cicero Poenos a Phoenicibus distingvit. Clientes Catonis Citienses erant, ex quo tempore insulae in provinciae formam redigendae praefuerat; vid. ep. ad Fam. XV, 4, 15, ad Att. VI, 1, 5. *Zenulus* Eξψ; pro *Cicieos* codices (Gzii omnes, Uχψ; nam Eξ om.) *citius* aut *ciculus* [ut B. *Cicieos* Cicero τὸν Κίτιον appellasse

causam non obtinens, repugnante natura, verba versare coepit; et primum rebus iis, quas nos bonas dicimus, concessit, ut haberentur aptae, [habiles] et ad naturam accommodatae, fa-

2. *ducimus* PCOr. 3. *habiles* sine uncis Or. et om. L

videtur, ut *Piraeum τὸν Πισσαῖα* ad Att. VII, 3, 10]; tum [a *Poenica* B,] a poetica Ὑψ, vett. edd. (*apoteia* E, *apoteta* ξ); emendaverunt Camerarius et Manutius, quorum hic e *Phoenicia* scripsit, ille (retento a) *Phoenica*, quam veram esse formam confirmant, quae Ferrarius ad Philipp. XI c. 13, Drakenborchius ad Liv. epit. 101 annotarunt. [Varr. R. R. II, 5, 5 e *Phoenice*.] Vitiose pro Flacco 17 editur: *ego testes a Sicilia duri*; pro Sest. 30 quod edebatur: *expellet a patria*, e codicibus optimis et Arusiano correctum est. Apud Livium XXXII, 31, 6 (*litterae consulum a Gallia — allatae*) plura corrupta erant, quae cod. Bambergensis sanavit.

res bonas dicimus) Sic meliores (Gzii, excepto Gud. 2, etiam CCC, El., [B]), Crat., Vict., Gzius; *ducimus* praeter alios Grut. e Pall., Davisius et Oxx. de codicibus tacentes. (Cfr. mox: *non audet appellare — concedit*)

aptae, [habiles] et ad naturam accommodatae) Ciceronem numquam in trium aut plurium enumeratione, si eodem ordine et pari dignitate procedant, copulam in prioribus membris omisam inter duo extrema addere. satis, opinor, confirmavi in Opusc. Acad. I p. 333 proximisque. Itaque dubito de huius loci scriptura [et a Cicerone positum putabam: *aptae et habiles*; sed *habiles* tota significatione, quae ad facilem tractationem pertinet, ab hoc loco alienum est nec usquam in hac re a Cicerone ponitur. Itaque Baiterus secluserit. Sed ingeniose et probabiliter O. Heinius Annal. Philol. XCIII p. 245 pro *aptae habiles* scribendum putat *aestimabiles*]. Praeter eos Ciceronis libros, in quibus in Opusc. p. 334 dixi me ad hoc genus ita attendisse, nihil ut me fugisse putarem, postea in Oratore et Topicis, in reliquis ferme orationibus, libris de philosophia, epistulis ad Att. et Q. Fr. attendi, et hos, qui repugnare viderentur, locos repperi: Orat. 36: *alios horrida, inculta, abdita et opaca, contra alios nitida* (contrarium est horridis), *laeta* (in-cultis), *collustrata* (opacis) *delectant*. Manifestum est, *abdita* et recte omitti in codice Einsiedlensi. Philipp. X, 13: *virtute, gravitate et constantia*; erratum est in edit. Orellii; nam et Muretus et Faërnus, quos sequi vult, *gravitate, constantia*. Pro Flacco 8: *constantissimum senatorem, iustissimum praetorem atque amantissimum rei publicae civem*; alii codices *et*, alii *ac* (ante vocalem); recte Faërnus particulam deleri voluit, delevit Lambinus.

terique coepit, sapienti, hoc est, summe beato commodius tamen esse, si ea quoque habeat, quae bona non audet appellare, naturae accommodata esse concedit, negatque Pla-

1. *id est R summo P 3. natura ea commodam E natura ipsa commodata LPROr. natura ipsa accommodata C*

Pro Font. 14: *ex bello, caede et fuga; vitiose bellum, in quo nihil est contrarii ei, quod additur: nunc primum audent — consistere, coniungitur cum caede et fuga, quae significant, antea non potuisse consistere. Aut bello ascriptum est a librario, ut declararetur caedis et fugae mentio, aut scribendum: ex belli caede et fuga. In Pison. 89: cum Autobulo, Athamante et Timocle; litteris geminatis ortum est et. De N. D. I, 55: haruspices, augures, harioli, vates et coniectores; codices non habent et. (In eodem libro § 54 et 59 Heindorfius et e pessimis codicibus addebat.) Ibid. III, 53: Alco, Melampus et Tmolus; codices aperte habent: Alco et Melampus et Tmolus; ibd. 54: Ialysi, Camiri et Lindi; in bonis codd. (ABC Moseri, aliis) nullum est vestigium particulae. Ad Attic. I, 20, 1: diligenter, officiose et humaniter; in edd. Ascens. et Crat. omittitur et. In Tusc. V, 41 (tutum esse, inexpugnabilem, saeptum atque munitum) duo sunt ordines, quemadmodum in iis, quae Opusc. p. 338 posui. Huius operis libr. V, 35 et 36 (et reliquae, et reliquas) extremum membrum non aequale est superioribus, sed, cum colligat omnia, ipsum omnibus superioribus respondet (vid. Opusc. ibd. [et Wesenb. ad Tusc. V, 13]). etsi vel sic saepius hoc dicitur sine copula. Haeret suspicio in Philipp. V, 8 [ubi tollendum videtur tempestatis ex superioribus repetitum], ad Fam. XV, 4, 14 (ubi mores ascriptum est ad instituta), ad Att. V, 11, 5 (ubi paene perspicuum est, nos, quod aequalitatem tollit, ortum esse ex sequenti nostram). Quem Zumptius ad Verr. p. 1011 advocat locum de Senect. c. 10, eum Wesenbergius mihi indicavit legi in orat. post redit. in sen. 24 (c. 9), ubi ante duo saecula ex infelici coniectura id legebatur, quod nescio unde arreptum Zumptius in re dubia pro testimonio ponit. [Perverse et confuse de hac re Ellendtius ad II de Or. 34, 145. De Caesaris usu cum Ciceronis conveniente dixit Nipperdeius Quaestt. Caesar. p. 68; de Sallustio, quem non eadem prorsus regula astringo, Dietschius ad Iug. c. 14 p. 120 edit. 1846; de Livio ego Emend. Livv. p. 67 sqq. Cfr. Adv. Crit. II p. 169.]*

naturae accommodata) Hoc latebat in scriptura codicis Erl. (*naturaeaccommodam*). [Propius B *naturaeaccommodata*, una littera minus.] Ceteri codices, de quibus constat, partim *natura ipsa commoda* (Pall., etsi in Gruteri nota scribitur *commodo*, Davi-

tonem, si sapiens non sit, eadem esse in causa, qua tyrannum Dionysium; huic mori optimum esse propter desperationem sapientiae, illi propter spem vivere; peccata autem partim esse tolerabilia, partim nullo modo, propterea
 5 quod alia peccata plures, alia pauciores quasi numeros officii praeterirent; iam insipientes alios ita esse, ut nullo modo ad

2. mori om. P 3. partim autem peccata essent tol. E 5. quas E

siani „fere“, Ὑξψ. Monac., accommoda Ox. E), partim *natura ipsa commodata* (Pal. 4, Gzii, ut ait, quinque; sed videmus Erl.; ad pronomen *ipsa* omnino non attendit). Ante Gzium alii ex C tenerant: *natura ipsa accommodata*, vitiosa oratione, alii *naturae ipsi acc.* scripserant (Crat., Man., Lamb.); Gzius *commodata* revocavit et interpretatus est: *in usum commodumque nostrum data*; sed *commodare alicui aliquid* apud Ciceronem aut significat utendum dare aut alicui in aliqua re morem gerere et eum adiuvere. Praeterea, etiamsi ita interpretari liceret, tamen hoc maxime significaretur, a natura nos illa accepisse, non, aestimationem eas res habere. In altera scriptura (*natura ipsa commoda*) ridicule abundat *natura*; quin enim natura commoda essent, si modo commoda essent, nemo dubitavit. Iniuria autem Davisius totum hoc *natura* — *concedit* deleri volebat. Nam Cicero aut breviter scribere debuit: *si illa quoque habeat*, ceteris omissis, aut, si illud addebat: *quae bona cet.*, etiam hoc: *naturae cet.* Studioso Cicero repugnantiam Zenonis etiam hac repetitione insectatur. Notabiliter Cicero a remotae Zenonis aetatis significatione subito transit ad praesens tempus (*habeat* — *audet* — *concedit* — *negatque*), deinde ad praeteritum redit (*praeterirent cet.*); v. ad III, 67.

huic mori optimum esse cet.) Hoc si Stoici dixerunt (nec ulla causa est, cur non Ciceronem ipsorum sententiam et fortasse ipsa exempla referre putemus), non satis videntur tenuisse id decretum de mansionem in vita et exitu, de quo III, 60 et 61 expōnitur.

peccata autem cet.) Stob. Ecl. Eth. p. 218: Ἴσα πάντα λέγουσιν εἶναι τὰ ἀμαρτήματα, οὐκέτι δὲ ὅμοια. Καθάπερ γὰρ ἀπὸ μιᾶς τιμῆς πηγῆς τῆς κακίας φέρεσθαι πέφυκε, τῆς κρίσεως οὐσίας ἐν πᾶσι τοῖς ἀμαρτήμασι τῆς αὐτῆς· παρὰ δὲ τὴν ἕξωθεν αἰτίαν, τῶν, ἐφ' οἷς αἱ κρίσεις ἀποτελοῦνται, μέσων διαλλαττόντων, διάφορα κατὰ ποιότητα γίνεσθαι τὰ ἀμαρτήματα. Idem p. 236: Ἰσῶν δὲ ὄντων τῶν ἀμαρτημάτων, εἰναί τινας ἐν αὐτοῖς διαφοράς, καθόσον τὰ μὲν αὐτῶν ἀπὸ σκληρᾶς καὶ δυσιὰτου διαθέσεως γίνεται, τὰ δ' οὐ. Cfr. ad III, 48.

sapientiam possent pervenire, alios, qui possent, si id egissent, sapientiam consequi. 57. Hic loquebatur aliter atque omnes, sentiebat idem, quod ceteri. Nec vero minoris aestimanda ducebat ea, quae ipse bona negaret esse, quam illi, qui ea bona esse dicebant. Quid igitur voluit sibi, qui 5 illa mutaverit? Saltem aliquid de pondere detraxisset et paulo minoris aestimavisset ea quam Peripatetici, ut sentire quoque aliud, non solum dicere videretur. Quid? de ipsa beata vita, ad quam omnia referuntur, quae dicitis? Negatis eam esse, quae expleta sit iis rebus omnibus, quas natura 10 desideret, totamque eam in una virtute ponitis; cumque omnis controversia aut de re soleat aut de nomine esse,

1. *possunt* E *gessissent* PCR 3. *sentiebant* EL 4. *ipsa* EP *quam* — *dicebant* om. E 5. *sibi ille qui illa* R 6. *illi* E 8. *aliud quoque* E 10. *omnibus iis rebus* LPCROr. 11. *una* om. P

si id egissent) Sic etiam Spir., [B.] Eξ, tum Latini liber et Pal. 2; restituit Davisius.

57. *Saltem — detraxisset*) Iussivus modus est praeteriti temporis, de quo dixi ad II, 35. [Paulo post *hij's rebus omnibus* etiam B contra editiones. Idem habet, quae Erl. paulo ante omittit, sed *dicebant esse*.]

cumque omnis controversia) Admodum durus orationis transitus est, quod Stoicae sententiae, quam reprehensionis et refutationis causa proposuit, copulative haec adiungit de controversiarum differentia, quae contrariae disputationis initium continent: Ista vestra sententia cum veterum comparata verborum tantum controversiam habet eiusmodi, ut illi tamen melius verbis utantur. Deinde autem haec ipsa disputatio, quae spectat ad ea, quae Cato III, 41 sqq. dixerat, non certa et recta via ad notionem beatae vitae dirigitur, sed circumducitur quodam modo non sine manifesta repetitione eorum, quae iam ante dicta sunt (velut in cap. 22). Ac ne illud quidem pro certo apparet, utram de beata vita sententiam hic Stoicis opponat, eorumne, qui virtutem solam ad beatam vitam sufficere putabant, nec tamen ad beatissimam, ut gradus efficerentur accessione aut decessione corporis commodorum et externorum (quam in libro V § 81 Pisonem defendentem inducit), an eorum, qui, cum ad finem consequendum aut omnia aut plurima et gravissima bona requirerentur, beatam vitam sola virtute effici posse, si alia omnia contra essent, negabant (vid. Stob. Ecl. Eth. p. 280). Et tamen, conveniatne reapse

utraque earum nascitur, si aut res ignoratur aut erratur in nomine; quorum si neutrum est, opera danda est, ut verbis utamur quam usitatissimis et quam maxime aptis, id est, rem declarantibus. 58. Num igitur dubium est, quin, si in re ipsa nihil peccatur a superioribus, verbis illi commodius utantur? Videamus igitur sententias eorum; tum ad verba redeamus.

XXI. Dicunt appetitionem animi moveri, cum aliquid

2. est post danda om. E 6. utuntur LPCR

inter veteres et Stoicos, quaeri non potest, antequam illud constiterit.

utraque earum) Rettulit Cicero paulo insolentius ad eam significationem duplicis controversiarum generis, quae est in superioribus verbis, quasi duas controversias nominasset. Eodem modo *eorum* refertur ad significationem in voce *omnis* latentem N. D. III, 29: *Cumque omne animal patibilem naturam habeat, nullum est eorum, quod cet.*, nec dissimiliter illud dicitur Off. I, 41: *Totius iniustitiae nulla capitalior* (iniustitia, hoc est, iniustitiae pars) *quam eorum cet.* Paulo post *est* (post *danda*) omittunt etiam Spir. [B] et Bas., delevitque Gzius; mihi excidisse videtur. Deinde (58) codices deteriores omnes (Pall., Dav.) *utuntur*; *utuntur*, ut Manutii, Lambinus, DAVISIUS, tres Gzii codd. [B].

Cap. XXI, 58. *Dicunt appetitionem animi moveri*) Hoc toto loco Cicero, dum veterum sententias de rerum differentia breviter complecti conatur, mire se implicavit et, perturbatis atque confusis rerum generibus, in repugnantiam et absurditatem manifestam incidit. Id unus prudenter sensit Thorupius (in eo libello, quem ad III, 54 commemoravi, p. 76 sqq.); ceteri, tamquam omnia planissima et rectissima sint, tacent. Ipse autem civis meus nec vulnere foeditatem prorsus aperuit et, dum veretur Ciceronem in repugnantiae crimine haerentem relinquere, quem Catonis acumine confidentem paulo negligentius et brevius disseruisse putat, ad rem expediendam nonnulla excogitavit improbabilia. Primum Cicero eis, quae sunt secundum naturam, communiter tribuit, ut appetitionem animi commoveant (*ὀρμήν*, III, 23) et aestimationem habeant, ipsum aestimationis (*τῆς ἀξίας*) nomen et totam hanc descriptionem a Stoicis (vid. ad III, 50) ad veteres transferens, Antiochio more. Deinde autem ex his ipsis, quae sunt secundum naturam, quibus illud communiter tribuerat, alia dicit appetitionis nihil habere, alia habere, aperte sibi repugnans. Ea autem, quae appeti-

ei secundum naturam esse videatur, omniaque, quae secun-

tionis nihil habeant, nec laudabilia nec honesta appellari ait. Atqui ipsi Stoici permulta appeti (*ὄρμηδες κινητικὰ εἶναι*) dicebant, quae nec laudabilia nec honesta essent, et omnino a primis naturalibus omnem appetitionem commoveri (48), veteres autem etiam bona multa extra virtutem esse putabant. Appetitionem autem ne quis novam aliquam et virtutis propriam confingat, ipse affirmat Cicero, se eam dicere, quam iam saepe commemoravit, profectam a prima naturae conciliatione et iis, quae sunt secundum naturam (48). Itaque hoc totum genus quodnam sit, Cicero ipse, si reviviscat, non dicat. (Virtutes illas non voluntarias, quae V, 36 nominantur, nihil omnino ad hanc rerum naturalium aestimationis differentiam pertinere, propter Thorupium dico.) Tum Cicero manifesto ab iis, quae naturalia appellari dicit, seiungit altera illa, quae in omni animante voluptatem habeant, in homine etiam rationem. Nam post hanc divisionem (*partim — partim*) necessario *superiora illa* sunt, quae in priore parte divisionis posita erant, et *honestis, pulchris, laudabilibus* contraria ponuntur, quae *nec honesta nec laudabilia* dici narravit. At *quae in animalibus voluptatem habent*, ea vero prorsus naturalia sunt, corporis commoda et externa; eademque *in homine rationem habent*; nam *cum officio* ea homo *seligit*, ratione utens (III, 20), quia *ἐν τοῖς λογικοῖς ζώοις* etiam *ἡ ὄρμη' λογικὴ ἐστίν* (Stob. Ecl. Eth. p. 160), et haec ipsa selectio virtus est, quaeque ea agit, honesta et laudabilia sunt, non ea, quae voluptatem et rationem habent, id est, cum ratione appetuntur et seliguntur. Deinde autem superiora illa, quae naturalia appellantur, nuper dixerat, veteres putare nihil habere appetitionis; nunc narrat, ea cum honestis coniuncta vitam beatam perficere. Declaravi, quam sint haec incredibiliter confusa et perturbata. Videamus nunc, quid Cicero dicere debuerit (quamquam omnino non debuit has divisiones ad veteres transferre; verum ea eius culpa non est, sed Antiochi), et ubi error nascatur. Omnia, quae sunt secundum naturam (quae ipse saepe naturalia dixit), habent aestimationem pro suo quidque pondere. Eorum tamen, quae sunt aestimabilia. alia tam exiguam habent aestimationem, ut in census non veniant nec appetitionem commovere videantur, alia *ικανὴν ἀξίαν* habent. (Eadem est distinctio, quae III, 51 explicatur et qua efficitur, ut non omnia naturalia sint *προσημύνα*. Priora Cicero dicit *nihil habere appetitionis*, rem augens; nam plerique omnia aestimabilia etiam *ὄρμηδες κινητικὰ* faciebant, quos ipse secutus erat; sed simul relinquebant, quae nec aestimabilia essent nec contra; vid. ad

dum naturam sint, aestimatione aliqua digna, eaque pro eo, quantum in quoque sit ponderis, esse aestimanda; quaeque secundum naturam sint, partim nihil habere in sese eius appetitionis, de qua saepe iam diximus, quae nec honesta
 5 nec laudabilia dicantur, partim, quae voluptatem habeant in omni animante, sed in homine rationem etiam; ex ea quae sint apta, ea honesta, ea pulchra, ea laudabilia, illa autem

1. *aestimatione* — *naturam sint* om. P 2. *quaque* omnes 3. *eiusque appetitionis* L 5. *habent* E 6. *ex eis (iis)* LPCROr.

III, 50. Hic consistere Cicero debuit; sed inconsiderate addidit illa: *quae nec honesta* cet., quae nondum ad hanc partem pertinebant.) Ea, quae satis magnam aestimationem habent et appetitionem (non prorsus exiguam et obscuram) commovent, in ceteris animantibus tantum voluptatem habent; homo cum ea cum ratione seligit, virtus oritur et honeste facta; ipsae illae res non fiunt honestae, sed in naturalium generè manent. (Itaque hic locus erat illis: *quae nec honesta* cet., et addi poterat, haec, non superiora illa, κατ' ἐξοχήν naturalia dici, ut cum virtute comparentur; nam priora illa, etsi naturalia sint, non numerari propter exiguitatem.) Gzius haec omnia, quae Cicero dicit de sentiētiis superiorum, „e Stoicorum sententiā referri“ putat.

omniaque, quae — sint) Sic etiam [B,] Parr. 2, 3, Mead., Eξψ restituitque Davisius; Man., Lamb., Grut., Gzius tacite sunt. Tum in codice archetypo fuit *in quaque* ([B,] Gzii omnibus, γ, edd. vet.). Correxerunt Manutius.

partim, quae) Apertum est, post illud: *partim nihil habere* aut hoc sequi debuisse: *partim habere*, et tum adiungi uberius declarationis causa: *quae habeant*, h. e. *ita ut habeant* (quamquam Cicero non erat ita scripturus: *habere, quae habeant*), aut, si statim pro appetitione specialia illa substituerentur, hoc: *partim voluptatem habere* cet. Neglegenter Cicero orationem mutat, quasi ante dixerit: *partim esse, quae nihil habeant*. Ne illud quidem in § 56 accurate scriptum erat: *insipientes alios ita esse, ut* cet. —, *alios, qui* cet., sed mollius tamen, quod infinitivus (*esse*) recte auditur altero loco. (Lambinus *partim habere, quae* cet., Davisius *partim* **, *quae* cet.)

ex ea quae sint apta) Gratia habenda codici Erlangensi, qui effecit, ne Cicero praeter suam etiam librariorum culpam sustineat. [Accedit B.] Recte (ad Ciceronis mentem) ex rationis usu in appetendo et seligendo virtus oriri dicitur (III, 12, 20 cet.). In ea scriptura, quam hactenus edita est, mire

superiora naturalia nominantur, quae coniuncta cum honestis vitam beatam perficiunt et absolvunt. 59. Omnium autem eorum commodorum, quibus non illi plus tribuunt, qui illa bona esse dicunt, quam Zeno, qui negat, longe praestantissimum esse, quod honestum esset atque laudabile; 5 sed si duo honesta proposita sint, alterum cum valetudine, alterum cum morbo, non esse dubium, ad utrum eorum natura nos ipsa deductura sit; sed tamen tantam vim esse honestatis tantumque eam rebus omnibus praestare et excellere, ut nullis nec suppliciis nec praemiis demoveri possit 10 ex eo, quod rectum esse decreverit; omniaque, quae dura, difficilia, adversa videantur, ea virtutibus iis, quibus a natura essemus ornati, obteri posse; non † faciles illas qui-

3. non illis E tribuerunt R 5. honestissimum L 7. utrumque E
8. honestatis esse C 9. rem (pro rebus) L 11. decrevit L 13. optari
LPC aptari ER faciles sine not. Or.

honestas dicuntur, non quae ex ratione aptae sint, sed quae ex iis rebus, quas etiam bestiae capiant. Sed quidam sic interpunxerunt: *ex iis (ea), quae cet.*, ut ex ipsis illis rebus, quae etiam bestiis voluptatem afferant, nonnullae, quae aptae sint (cui rei?), honestas esse dicantur. (De ceteris bonis codd. tacetur. „Erl. ea peccare“, Gzius annotat.)

59. *Omnium autem eorum commodorum, quibus* Sic loquitur, partitiva forma utens, ut his ipsum honestum comprehendat; et *commodorum* tamen nomen et illa, quae adduntur: *quibus cet.*, in honestum non cadunt, sed in corporis et externa, ut rectius facturus Cicero fuerit, si aut comparatione usus esset (*omnibus — commodis — praestantius esse*) aut ita genus definisset, ut in eius fines honestum vere incideret. Paulo post *honestatis esse* (inverso ordine) ex ed. pr. Man. et reliqui ante Gzium (contra Gzii codices omnes, [B]).

obteri posse Ex *opteri* (quae antiqua est scriptura) factum *optari* (in Pall., Oxx. omnibus et Gzii) et *aptari* [B]. Correxit Aldus Manutius; annotatur *obteri* etiam in mg. Crat.

non faciles illas quidem nec contemnendas Apparet, ea, quae virtutibus obterantur, non facilia (ad vincendum) neque contemnenda esse dici; alioquin enim non magnam virtutis ea obterentis dignitatem nec multum in ea momenti situm fore. (Sic enim dici *aliquid, multum, tantum, nihil esse in aliquo*, notum est; vid. de Orat. I, 123 et III, 213, pro Cluent. 152, Off. II, 75, de Divin. I, 105 et 113, ad Fam. II, 8 extr., de

dem nec contemnendas (quid enim esset in virtute tantum?),

tantum Corn. Nep. Eum. 12, 2.) Sed apparet etiam, adiectiva feminini generis non habere, quo referantur. Nam Gzium omittamus, qui, maiore interpunctione post *posse* posita, sic enarrat: *virtutes in natura insitas non faciles illas quidem esse* cet. (in quo primum *esse* nullo modo abesse poterat). Ita veteres illi, quorum sententia exponitur, cavent, ne quis eas virtutes, quibus magna et difficilia obterantur, contemnendas putet; nam si virtutes contemnuntur, non multum fore in virtute; deinde autem, qui virtutem longe omnibus rebus praestare et eius lancem terram mariaque deprimere docent, nunc narrant, in virtutibus non positam esse maximam partem beate vivendi. (Audisne haec, Polemo sub terram abdite?) Ne Lambinum quidem moremur, qui in „cod. longe omnium antiquissimo“ lacunam inter *posse* et *non faciles* vidit, et in ora aliena manu haec ascripta, quae in contextum recepit: *valeitudinem autem, pulchritudinem, celeritatem, vires corporis, divitias et ceteras res huius generis*. Illae quidem res utrum *faciles* an *difficiles* essent, non quaerebatur; itaque fuit postea, qui hoc quoque corrigeret: *ceteras res non futiles illas quidem* cet., ne is quidem videns, illud *non contemnendas* propter ea, quae adduntur (*quid enim* cet.), necessario ad incommodorum impetum contemnendum pertinere. Nam Cicero, cum de incommodis corporis et externis obterendis dixisset, primum de illis solis cogitans, adiungit, ea non *facilia* esse; deinde autem in illis verbis: *sed ut hoc iudicemus* cet., in quibus etiam coniunctio orationis liberior paulo et inaequalis est (tali fere sententia: *sed eiusmodi ea esse habenda, ut* cet.), transiit ab altera specie ad totum genus rerum in corpore et extra commodarum et incommodarum, dixitque *beate aut secus*. (Lamb. *sed ita, ut*.) Quid igitur sententia et oratio requireret, vidit, qui in Sigonii libro sic scripsit: *non facilia illa quidem nec contemnenda*; vidit etiam Camerarius, tum Ernestius et Bremius, qui *res* addi voluerunt (*non faciles illas quidem res nec contemnendas*; nam inter *faciles* et *illas* interponi non potest). Fieri potest, ut Cicero scripserit: *non facile illa quidem* (obteri *posse*), *nec contemnenda esse*, mendum autem ortum sit, cum *facile* et *contemnenda* ad eandem formam librarius redigere vellet, utrumque ad virtutum nomen referens.

quid enim esset) Ernestius in interrogatione in obliquam orationem traducta *esse* scribendum putabat, quem ceteri reprehenderunt, non refellerunt, quod ne ipsi quidem regulam tenebant, qua haec discernent. Interrogationes eas, quae in recta oratione coniunctivum haberent, finitam verbi formam retinere

sed ut hoc iudicaremus, non esse in his partem maximam positam beate aut secus vivendi. 60. Ad summam ea, quae Zeno aestimanda et sumenda et apta naturae esse dixit, eadem illi bona appellant; vitam autem beatam illi eam, quae constaret ex iis rebus, quas dixi, aut plurimis aut 5 gravissimis. Zeno autem, quod suam, quod propriam spe-

2. *assumam ea* L 5. *his* ECor. 6. *spem* P (*speciem* mg.)

dixi, ubi totum hoc genus certis et perspicuis praeceptis comprehendendi, Opusc. Acad. II p. 212. Recta autem oratione dicendum erat: *Quid enim sit in virtute tantum? Mox aut ante beate* add. Man., Grut. contra veteres editt. et codices (Dav. quattuor, Oxx., Gzii, [B]).

aut plurimis aut gravissimis) Si ita Cicero scripsit, perneglegenter eam vitam omisit, quae has res omnes haberet, et prorsus perverse haec diiunxit; neque enim plurimae res huiusmodi, si non simul gravissimae sint, in hac veterum sententia, de qua ad § 15 dixi, vitam beatam efficiunt, sed plurimae et gravissimae (*ἢ πάντα ἢ πλείστα καὶ μέγιστα*). Omitti potest *plurimarum* significatio, ut fit § 15 et in Carneadis fine Tusc. V, 84, ut, cum maximae nominentur, simul sufficiens numerus cogitetur; sed separatae, ut hic fit, a plurimis, ut paucae intellegantur, ne maximae quidem sufficere videntur. Sed ita saepe Cicero formulam notam et pervagatam recte posuit, ut in eum culpam conferre vix audeam et Wesenbergio, qui prior huius loci vitium animadvertit, paene assentiar, sic scriptum fuisse putanti: *aut omnibus aut plurimis et gravissimis*. A priore *aut* ad alterum aberrare librarius facillime potuit; tum necessario scribebatur *aut gravissimis* (quomodo sine huiusmodi causa scribitur in Erl. § 34).

quod suam, quod propriam speciem habeat) Adeo mihi mira accidit haec in sedata definiens oratione pronominis repetitio et suae atque propriae speciei distinctio, ut suspicer, a Cicero scriptum fuisse: *quod suam quandam propriam speciem*. [Baiterus in ed. min. *quod propriam* secludit; sed nimis breviter sic dicitur.] Paulo post Davisium iure offendit vox *solam* non recte posita; sic enim hoc dicitur, tamquam veteres eam etiam vitam, quae sine virtute degeretur, beatam esse posse putaverint. Sed in hanc neglegentiam Cicero incidit, dum et eandem, quam supra (*vitam autem beatam illi eam*) orationis formam et breviter retinere studet et simul significare, virtutem *solam* requiri. In eo, quod Davisius scribi vult: *eam*,

ciem habeat, cur appetendum sit, id solum bonum appellat, beatam autem vitam eam solam, quae cum virtute degatur.

XXII. Si de re disceptari oportet, nulla mihi tecum, Cato, potest esse dissensio; nihil est enim, de quo aliter
 5 tu sentias atque ego, modo commutatis verbis ipsas res conferamus. Nec hoc ille non vidit, sed verborum magnificentia est et gloria delectatus; qui si ea, quae dicit, ita sentiret, ut verba significant, quid inter eum et vel Pyrrhonem vel Aristonem interesset? Sin autem eos non proba-
 10 bat, quid attinuit cum iis, quibuscum re concinebat, verbis discrepare? 61. Quid, si reviviscant Platonis illi, et deinceps qui eorum auditores fuerunt, et tecum ita loquantur?

2. *legatur* L 3. *disceptare* L 6. *videt* L 7. *est etiam gloria* C 8. *et (pro ut)* E *quod* E *eum vel (om. et)* E 9. *si* C *probat* L 10. *cum iis* — *discrepare* Nonius p. 43 *cum (pro quibuscum)* E *cum quibus* Nonius *concinebatur* Nonii codd. *continebat* E *conveniebat* LCR 11. *Platonici* LPCR 12. *Post deinceps* add. *illi* R

quae sola cum virtute (cum virtute sola) degatur, videretur Zeno negare, vitam beatam esse, si aliquid praeter virtutem haberet; debebat enim dici: vel cum sola virtute. Gzius ita hic contra Davisium, ut II, 50 contra Pearceium disputat.

Cap. XXII. *re concinebat*) Verbum restituit Lambinus (cfr. N. D. I, 16) e Nonio, qui quid ipse scriptum reliquerit, interpretatio ostendit et exemplum e libro I Academicorum adiectum; *continebat* etiam Spir. et Gud. (uter?), prorsus *concinebat* Parr. 1 (P) et 3, Pal. 4 [B silentio], *concineret* cod. Mor. Ceteri *conveniebat*. Paulo ante *vel* ante *Pyrrhonem* Gzius a Gud. 2 abesse ait. [B ut Erl. om. *et inter eum et vel.*]

61. *Platonis illi — eorum auditores*) Necessario extrema vox ad priorem etiam genetivum pertinet, ut continua successio auditorum significetur (cfr. § 3 init.); *Platonis* etiam Spir. [B] et codex I. Fr. Gronovii; restituit Gzius. *Platonicos* non magis primos auditores quam postremos appellandos fuisse, iam Davisius viderat. Deinde finguntur hi ipsi Platonis alumni Catonem paulo ante disputantem audisse et tum mirati esse, cur vir illis ad causam iuste disceptandam virtutibus instructus Stoicos praeferret. Vulgo sic interpungunt, orationem post *testem* non incidentes, tamquam Latine dicatur: *audio te virum optimum, omisso esse.* Et unde, nisi ex hac ipsa disputatione, nossent, illum Stoicos sibi anteferre? Admonuit me Wesenbergius. Paulo post plures Gzii codices habebant *animi rationem*; ergo in archetypo fuit *ammirationem*; [*in ammiracionem* B].

„Nos cum te, M. Cato, studiosissimum philosophiae, iustissimum virum, optimum iudicem, religiosissimum testem, audiremus, admirati sumus, quid esset, cur nobis Stoicos anteferes, qui de rebus bonis et malis sentirent ea, quae ab hoc Polemone Zeno cognoverat, nominibus uterentur iis, 5 quae prima specie admirationem, re explicata risum moverent. Tu autem, si tibi illa probabantur, cur non propriis verbis illa tenebas? sin te auctoritas commovebat, nobisne omnibus et Platoni ipsi nescio quem illum anteponebas? praesertim cum in re publica princeps esse velles ad eamque 10 tuendam cum summa tua dignitate maxime a nobis ornari atque instrui posses. A nobis enim ista quaesita, a nobis descripta, notata, praecepta sunt, omniumque rerum publicarum rectionis genera, status, mutationes, leges etiam et

1. marco Cato E 6. specie in animi rationem E 7. probantur ELCR
8. si te L. uobisue E 10 ad eandem R 12. Nobis enim (om. a) omnes Or.
14. rectiones, genera omnes, Or.

si tibi illa probabantur) Sic Ascensius 1511 et deinceps fere omnes, Gruterus et Davisius taciti, flagitatque hanc scripturam et quod contrarium ponitur (*commovebat*) et tota res, quoniam omnis oratio ad id tempus refertur, quo Cato Stoicam disciplinam elegerit eique se tradiderit. Veteres editiones codicesque (Oxx., Gzii omnes, [B]) *probantur*, de quo mendo dixi ad § 55.

A nobis enim ista quaesita, a nobis) Priorem praepositionem ab uno Lambino necessario additam esse, ex anaphora apparere, recte iudicat Wesenbergius Observatt. critt. in orat. pro Sest. p. 67. Nec hic ullo modo dativus ferendus erat, quoniam non se haec quaesita habere significant, sed sua opera ad aliorum usum quaesita esse; vid. ad I, 11. Eadem praepositio exciderat ante litteram *n* (*AN*) in meliorum codicum principe § 45, in omnium § 78.

rerum publicarum rectiones, genera) [Sic edebatur.] Cicero-
nem *rectionis genera* scripsisse puto, hac coniunctione rem diligenter et proprie signantem. Ut editur, *genera* prorsus abundat, pluralis autem numerus substantivi a Cicerone. permit-
tente consuetudine, ad regendi actionem significandam facti (cfr. V, 11) parum aptus videtur ad formas rectionis signifi-
candas. [Nunc post Baiterum *rectionis* posui.]

instituta ac mores civitatum perscripsimus. Eloquentiae vero, quae et principibus maximo ornamento est et qua te audimus valere plurimum, quantum tibi ex monumentis nostris addidisses!⁴ Ea cum dixissent, quid tandem talibus 5 viris responderes? 62. Rogarem te, inquit, ut diceres pro me tu idem, qui illis orationem dictavisses, vel potius paulum loci mihi, ut iis responderem, dares, nisi et te audire nunc malletm et istis tamen alio tempore responsurus essem, tum scilicet, cum tibi.

10 XXIII. Atque, si verum respondere velles, Cato, haec erant dicenda, non eos tibi non probatos, tantis ingeniis homines tantaque auctoritate, sed te animadvertisse, quas res illi propter antiquitatem parum vidissent, eas a Stoicis esse perspectas, eisdemque de rebus hos cum acutius dis- 15 seruisse, tum sensisse gravius et fortius, quippe qui primum valetudinem bonam expetendam negent esse, eligendam

1. *prescripsimus* LC 2. *maxime* LPCR *ornamento* E 3. *audivimus* LPCR 4. *quod* E 5. *respondisses* R 7. *his* PCOR. 9. *tu* E *tunc* C 10. *Atqui* ROr. *ad quem* P 14. *eisdem* (om. *que*) ER *tum acutius* omnes, Or. *deseruisse* E 15. *qui om.* E 16. *negant* C

maximo ornamento) Sic cod. Morel., Davisius ex Eliensi. Gzius in Spir. et Erl. ait esse *maximo et ornamento*; [in B est *maximo e ornamento*]. Mox *audimus* recte Schuetzius et Orellius ex edd. Crat. et Vict., et confirmat nunc clare Erl. [et B]. Est enim: homines nobis narrant. Ceterum Orellius ad Brut. 290 aberrat, eiusdem generis eos locos putans, in quibus perfecti temporis vis manifestissima est. Vid. Henrichsenius ad II de Orat. 93.

Cap. XXIII, 62. *Atque*) Continuativa oratio videtur, ut, cum Cato dixerit, quando responsurus sit, Cicero addat, quid tum ei, si vere loqui velit, dicendum sit (*et quidem*). Sic autem etiam Spir. [B], Gud. 1, et idem significant, qui *ad quae* habent, Gud. 2, *ψ*. Editiones *atqui*. Paulo post *cum* (*acutius disseruisse*) contra libros meos et edd. scripsi; vid. ad I, 34; [confirmat B]. Ceterum Cicero orationem a condicionali forma, quae sequi debebat illud *dicenda erant* et quae tenetur in *vidissent*, postea convertit ad praesens tempus: *negent, dicant, cett.*

eligendam dicant, nec quia) Sic codex archetypus (cod. Mor., tres Gzii, [B], Oxx. EΞχψ), et recte hoc significatur: nec id eo concedant, quia bonum sit valere, sed cet. Post Crat. et Manutium omnes *non quia*.

dicant, nec quia bonum sit valere, sed quia sit nonnihil aestimandum; (neque tamen pluris illis videtur, qui illud non dubitant bonum dicere;) hoc vero te ferre non potuisse,

1. *non quia* COR. *sit bonum* C 2. *plures* EPCR *quam post pluris*
add. omnes, Or. *illi videntur* LPCR

neque tamen pluris quam illis videtur) [Sic edebatur.] In hoc loco verum vidit Gzius. Edebatur iam inde ab Ascensio (1511) usque ad Gzium: *pluris quam illis videatur* cet. Sed indicativum habet etiam Spir. [B] (et Mead. Dav.), deteriores autem codices mendose: *plures* [hoc quidem etiam B, id est, meliores] *quam illi videntur* (*plures* enotatur e Pall. 4, 5, 6, Parr. tribus, CCC. Ball., E χ , *illi* ex iisdem et Gud. utroque, Bas., *videntur* etiam e reliquis Palatiuis). Manifestum est, perverse Catonem, cum ipse honorum nomen commodis detraxerit, caventem induci, quod nemini suspicari in mentem venire potest, ne Stoici plus his rebus tribuere videantur, quam qui bona appellent, atque etiam sic loquentem, quasi id consentaneum videri potuerit (*neque tamen*). Nam quod Orellius „malitiam“ aliquam Ciceronis subesse putat, Cicero Catoni sic respondendum fore dicit, ut, quamvis dissensionem Stoicorum et antiquorum exaggeret, tamen appareat, in verbis eam positam esse; Catonem autem balbutientem in sua sententia inducere, ea vero non malitia est, sed stultitia. Nec tamen verum est, quod Davisius putat, Catoni dicendum fuisse: *non minoris*; nam ne hoc quidem Stoicus ipse apertis verbis confessurus erat, etsi adversarii ex illa oratione nihil aliud confici dicebant. Apparet igitur, quod etiam indicativus verbi modus ostendit (nam, si haec Catoni tribuantur, prorsus necessarium esse coniunctivum, recte veteres editores senserant, quos Orellius sequi debebat), haec e Ciceronis persona sic interponi iis, quae sola a Catone responderi posse dicat, ut admoneat, iis verbis. quibus Cato usus sit, nihil tamen novae rei, quo veterum sententia emendetur, subesse. Itaque *quam* tollendum est, quod librarius aliquis comparativo male addidit. Cur mire haec interici Orellius iudicat, non video. Neque enim Cicero ipsum Catonem recta oratione utentem inducit, sed ipse, quid respondere possit, dicit. Itaque recte suam sententiam verbi modo distinctam interponit. [*Quam* olim notaveram, nunc eieci. Fr. Iacobi ἀθετήσεις violentas (Philol. VI p. 481 sq.) refellendas non puto.]

hoc vero te — potuisse) *diceres* aut *respondendum tibi erat*. Mutavit formam orationis; nam post illud: *quippe qui primum* cet.

quod antiqui illi quasi barbati (ut nos de nostris solemus dicere) crediderint, eius, qui honeste viveret, si idem etiam bene valeret, bene audiret, copiosus esset, optabiliorem fore vitam melioremque et magis expetendam quam illius, qui,
 5 aequae vir bonus, multis modis esset, ut Ennii Alcmaeo, circumventus morbo, exilio atque inopia.

63. Illi igitur antiqui non tam acute optabiliorem illam vitam putant, praestantior, beatior; Stoici autem tantummodo praeponendam in seligendo, non quo beatior ea vita
 10 sit, sed quod ad naturam accommodatior; et, qui sapientes non sint, omnes aequae miserōs esse. Stoici hoc videlicet

2. crediderunt R idem et bene PR 3. esse (pro fore) E 5. multis incommo-
 dis L enim (pro Ennii) ER aemo E alcineo LCR 9. in seligendo E in se eligendo R quod R ex vita E haec vita cet., Or. 10 quo C accommodior E 11. sunt LPCR esse om. E haec (P)C

expectabatur: *deinde autem* cet. de iisdem Stoicis. (Otto infinitivum hunc admirantis esse putat, nec animadvertit hoc: *antiqui illi quasi barbati* ex Catonis persona dici.) Tum autem post Ennii versum (63: *Illi igitur* cet.) Cicero plane hanc figuram orationis Catonis respondentis omittit et ipse ironia utitur.

quasi barbati) Pro Sest. 19, pro Mur. 26, pro Cael. 33; sic enim veteres illos et intonsos appellabant. Cod. El. et Mead. *barbari*. Paulo post *idem etiam bene* Manutii, Lambinus ex C, Gzius e Spir. et Erl. [B]; ceteri *idem et bene*. Ennii versus plenus extat cum pluribus de Orat. III, 218: *Multi-
 modis sum circumventus morbo, exilio atque inopia.*

63. *non tam acute — putant*) id est: non tam acute faciunt, quoniam putant. Tam pervagata haec est sermonis Latini figura [frequentior tamen apud Livium et posteriores quam apud Ciceronem], qua adverbium verbo additum non tam modum ipsius actionis significat quam, quid de actione iudicetur, velut cum dicimus, stulte aliquid credi, hoc est, stultum esse credere (N. D. II, 70), ut mirer, Lambino, Ernestio, Orellio placuisse *acuti*. [Vid. Gr. Lat. ed. Germ. § 398 b not. 4. Ciceroniana exempla extant etiam infra V, 94: *flagitiose descivisse*, pro Deiot. 31, ad Att. IV, 6, 3, Tusc. V, 109; nam *stulte anteposuit* est: *stulte fecit, quod anteposuit*. Cfr. Adv. Crit. II p. 307.] Paulo post *sapientes non sint* nescio unde Crat., Vict., tum Ern., Or., sed confirmat Erl. [B]; ceteri inde a Manutio *sunt*, et tacent de codd. *Accommodior* etiam mg. Crat. [B. *Ea vita pro haec vita* restituit Baiterus; nam etiam B *ex*.]

viderunt, illos autem id fugerat superiores, homines sceleribus et paricidiis inquinatos nihilo miseriores esse quam eos, qui, cum caste et integre viverent, nondum perfectam illam sapientiam essent consecuti. 64. Atque hoc loco similitudines eas, quibus illi uti solent, dissimillimas proferebas. 5 Quis enim ignorat, si plures ex alto emergere velint, propius fore eos quidem ad respirandum, qui ad summam aquam iam appropinquant, sed nihilo magis respirare posse quam eos, qui sint in profundo? Nihil igitur adiuvat pro-

1. videt L Post superiores add. qui (om. R) arbitrabantur omnes, Or. cum uncis 3. illam perfectam E 5. illas (pro eas) C uti om. E 8. iam aquam LPCROr. appropinquant — sunt LPCROr. 9. Nihil ergo Or. nihil enim LCR

superiores, homines cet.) Quod ante Gzium edebatur, apertissimam habebat perversitatem, cum illud ipsum, quod Stoicorum proprium est, Academicis et Peripateticis, a quorum sententia longissime abhorret, tribueretur. Itaque Guyetus corrigere conabatur, *nonnihil* scribens; Davisius autem, qui ita ridicule extenuari discrimen sentiebat, *nimio miseriores* substitui malebat, quomodo comici loquuntur [quamquam etiam Antonius (ad Att. X, 8 A, 1) *nimio plus* dixit. Livius *nimio plus, quam satis tutum esset*, I, 2, 3; cfr. II, 37, 4], nec animadvertibat, ipsam hominum maxime contrariorum coniunctionem et ironicam orationis formam satis ostendere, Stoicam sententiam verbis etiam exaggeratam a Cicerone poni, ut appareat, quam absurda sit; contra inepte annotaretur tamquam proprium superiores idem sensisse, quod vulgus hominum. Itaque recte Gzium vidit, in ipsis his verbis nihil posse mutari, sed in illo qui *arbitrabantur* manifesto teneri librarii alicuius inscitiam sedulitatem. Nam cum non intellegeretur, hanc *ἐπεξίγησεν* superaddi pronomibus *id* et *hoc*, quae ipsa ad superiora (*omnes aequae miseros esse*) referuntur, oratio dissoluta videbatur. (Omisso *qui*, ut in R, *arbitrabantur* nihilo minus ad superiores referetur.) *Hoc* Crat., Vict., Lamb., restituitque Dav. ex El., CCC, Mead. (Oxx. omnibus itemque Gzii, excepto Mon., [B]); haec ex ed. prima et a. 1480 ad Man. et alios venerat. *Castitatis* laudem ad omnem animi labe carentis integritatem pertinere, docui ego Opusc. Acad. I p. 332, Beneckius ad orat. de imperio Pomp. p. 62. [Etiam B *illam perfectam*.]

64. *summam aquam iam appropinquant — sint in profundo*
In ordine primorum verborum cum Erl. conspirant Crat. et Vict. et sine dubio Spir. [B]. Gzium hunc et Erl. ait habere *aquam iam summam*. Quod deinde eosdem et ed. Crat. *appropinquant et*

cedere et progredi in virtute, quo minus miserrimus sit, antequam ad eam pervenerit, quoniam in aqua nihil adiuvat, et quoniam catuli, qui iam dispecturi sunt, caeci aequae et ii, qui modo nati, Platonem quoque necesse est, quoniam

3. *despecturi* omnes (et mox eadem ratione) *et hi* L *ut ii* R

sint pro indicativis, qui in editionibus erant. habere dicit (et improbat), confirmat de *appropinquant* edit. Crat. (non de *sunt*) [et nunc Baiterus de Erl. et B]. Postulat coniunctivum oratio obliqua, cum nulli certi homines significantur; et praecedit *velint*. Praeterea indicativo modo dicendum erat (propter *fore*): *appropinquabunt* — *erunt*. In III, 48 tota orationis forma alia est. Paulo ante *uti* omittit etiam Spir. [B]. Tum *nihil igitur* Dav. tacite, nescio unde; sed ita mg. Crat., cod. Mor., Erl., Spir. [B], Gud. 2: Manutii, Lamb., Grut., Gzius *ergo*, et siletur de Oxx. codicibus; Gud. 1 et edd. vett. *enim*. Deinde Ern. scripsit *sis* — *perveneris*, oblitus notae dicendi formae, quam ad I, 67 in transcurso attigi. Postremo Schuetzius pro *ad eam* scribit *ad summam*. ut hoc simile sit summae aquae mentioni, cum praesertim, qui *progrediatur in virtute*, is iam in ea esse videatur, ut *ad eam pervenire* non opus sit. Laudandum, ut alibi, quod difficultatem sensit, non quod verba mutavit. Nam ipsum illud *procedere et progredi in virtute* Cicero dixit ad communem formam loquendi; Stoici, qui virtutis gradus esse negabant, *εἰς ἀρετὴν*, non *ἐν ἀρετῇ προζόντων* homines docebant (vid. ad III, 48), ut summum esset ad eam pervenire; nam ad summam pervenerat, qui omnino pervenerat. Hanc loquendi formam sequitur Cicero in verbis *ad eam*, ut postea § 66. Sed praeterquam quod ita repugnantiae quaedam species oritur, fit etiam, ut non satis appareat absurditas ea, quam Cicero ostendere vult. Nam miseros esse, qui ad virtutem non pervenissent, hoc est, qui nullam eius partem attigissent, veteres quoque et ipse Cicero concessurus erat. Quid ergo est? Debebant Stoicorum adversarii notionem eam virtutis, qua illi in his disputationibus utebantur quaque eam sic ab habitu animi nondum perfecti dirimebant, ut simul reapse e vita eicerent. oppugnare et, cum id fecissent, vetare eos ambigue loqui. *Despecturi* et postea (65) *despexerunt* omnes, ut videntur, codd. [etiam B]; correxerunt Lamb. et Dav. Cfr. II, 97.

aeque et ii) Sic etiam codd. Pall., Dav., Oxx., Gzii (nisi quod huius tres *hi*); *ut* una et altera editio, postrema Lambini; vid. ad I, 67. Mox etiam *et Phalarim* Gzius Erl., Spir., Bas. auctores citans; [de B tacet Baiterus, de Erl. nunc confir-

nondum videbat sapientiam, aequae caecum animo ac Phalarim fuisse.

XXIV. 65. Ista similia non sunt, Cato, in quibus quamvis multum processeris, tamen illud in eadem causa est, a quo abesse velis, donec evaseris. Nec enim ille respirat, 5 antequam emersit, et catuli aequae caeci, priusquam dispeperunt, ac si ita futuri semper essent. Illa sunt similia: Hebes acies est cuiusdam oculorum, corpore alius senescit; hi curatione adhibita levantur in dies; valet alter plus cotidie, alter videt; his similes sunt omnes, qui virtuti stu- 10 dent; levantur vitiis, levantur erroribus. Nisi forte censes, Ti. Gracchum patrem non beatiorem fuisse quam filium, cum alter stabilire rem publicam studuerit, alter evertere. Nec tamen ille erat sapiens; quis enim hoc? aut quando? aut ubi?

1. et Phalarim EC 6. caeci om. P despexerint LC 8. habes E nescit E langvescit (LP)CROR. 9. curantur L alter valet LPCR 10. hi — omnibus PCR (hi etiam L) 11. censes L 12. Ti om. E non om. omnes 13. studierit E 14. haec L

matur.] Videbat sapientiam potius quam tenebat Cicero dixit, eadem sententia, ut in imagine perstaret. Exciderat sapientiam in editionibus plerisque a Iuntina ad Lamb.; itaque Morelius in suo codice esse notat, Grut. ex omnibus Pall. revocavit.

Cap. XXIV, 65. valet alter) Sic etiam Spir. [B]; ante Gzium erat alter valet. [Nescit etiam B. Hinc quod a. 1869 intellexeram efficiendum esse senescit, nunc restitui; vires imminutae et deficientes significantur, ut laudem, morbum, lunam senescere Cicero dicit, vires Sallustius in oratione Lic. Macri § 19. Primum factum aliusenescit, dein alius nescit; alterum, quod omnes taciti tenuerunt, corrigendo natum est.] Deinde his — omnes etiam Spir. [B], mg. Crat., Mor., El. restituitque post Manutium Gzium. Cum littera s extrita factum esset hi, inde ortum est omnibus; etsi Gzium in Bas. et Gud. 1 scribit esse his — omnibus. Paulo post Vict. censes, nescio unde; (nullus Ox. aut Gzianus). Ante filium perverse Gzium addit Ti., cum Ti. Gracchum sic positum sit, ut et ad patrem et ad filium pertineat. [Ti. om. etiam B.] Non in cod. arch. omisum fuisse, fidem faciunt etiam [B.] $\chi\psi$; de ceteris tacetur; Aldus primus flagitante sententia addidisse videtur.

quis enim hoc) fuit, id est, sapiens. Adiectivi vicem in hac forma orationis sustinet pronomen neutri generis (sic veteres grammatici loquuntur, non neutrius generis), ut mox (66): miseri, quod profecto sunt, et V, 92: si insipientis, quod certe, quo-

aut unde? sed quia studebat laudi et dignitati, multum in virtute processerat. 66. Conferam [autem] avum tuum Drusum cum C. Graccho, eius fere aequali? Quae hic rei publicae vulnera imponebat, eadem ille sanabat. Si nihil est, 5 quod tam miseros faciat quam impietas et scelus, ut iam

2. *autem* om. E, sine uncis Or. 3. *cum* om. C C. *Gracco est ius fere* E 4. *sed* (pro *si*) CR 5. *utinam* (pro *ut iam*) E

niam tyrannus; [III, 27 *id.*, i. e. *placens*, IV, 53 *illud*, pro Font. 42 et Phil. V, 30 *quod*, Acad. II, 105 et Sall. Iug. 9, 2 *idem*; singularis est forma de Or. II, 361]; cfr. Wopkensis Lectt. Tull. p. 115. Dav. auctoritate codicis CCC *hoc* omittere volebat. [Baitero in ed. min. placuit *qui enim*. Obstat *hoc*; nam subiecto non mutato ne hoc quidem addendum erat: obstant *quando* et *ubi*, quae, si de Graccho interrogatur, inepte adduntur, apte, si universe. Sapientem. qui a Stoicis fingeretur, ne ipsos quidem quemquam in historia monstrare, et alii non raro et Cicero dixit II Acad. 145.]

66. *Conferam [autem] avum tuum*) Particulam omittit etiam Spir. [B]. Potuit tamen excidere ante *avum*, nec incommoda est, cum ad alterum exemplum transeatur. Interrogationis notam cum Lambino addidi; neque enim Cicero comparisonem se institutum promittit, sed negat, conferri posse homines tam longe diiunctos. Drusi praenomen (*M.* post *tuum*) addendum esse Gzizus suspicatur, non inescite, in notatione hominis Romani ex historia exempli causa delecti. De cognatione Drusi et Catonis dictum est ad III, 8.

Si nihil est cet.) Veram scripturam e Pal. 4, Parr. 1 et 3 revocavit Dav., tum, ab Ern. spretam, Gzizus e tribus optimis suis codd. [B]. Ceteri *sed*, in qua scriptura perversissime Cicero omnes insipientes impios et sceleratos facit, etiam Drusum, quoniam insipiens fuit, et inde (*ita ut iam*) concludit, miseros esse. Ipsa illa, quae additur, confirmatio (*quod profecto sunt*) ostendit, non consecutionis significationem praecedere, sed aut concessionis aut condicionis. *Iam* particula in concedendo sic additur, ut significemus nos, omissis iis, quae aliter dici statuere possint, longius procedere. Eadem compositione (*ut iam*) Cicero utitur ad Fam. I, 9, 13, [ad Att. VIII, 3, 5, de Divin. II, 33; *ut iam maxime* Plin. Paneg. 72]. Hunc a superiore sententia ad concessionem transgressum Caesar et Livius interdum significant *iam* particulae *ut* praeponentes (Caes. B. G. III, 9, Liv. V, 54, 6), quod a Walchio recte animadversum Handius (Turs. III p. 140) sic improbat, ut ipse in Caesaris loco particulas multis verbis separatas (*iam tamen*) coniungat

omnes insipientes sint miseri, quod profecto sunt, non est tamen aequè miser, qui patriae consulit, et is, qui illam extinctam cupit. Levatio igitur vitiorum magna fit in iis, qui habent ad virtutem progressionis aliquantum. 67. Vestri autem progressionem ad virtutem fieri aiunt, levationem vitiorum fieri negant. At, quo utantur homines acuti argumento ad probandum, operae pretium est considerare.

2. et hys E 3. in om. LPCROr. his L is C 4. aliquantulum C
6. ad quod EP (mg. at quo) utuntur ELPR nituntur CO. 7. approbandum P (mg. ad probandum) confidere E

et novam iis significationem tribuat (*und doch eben*) atque a sententiae progressu prorsus abhorrentem, Livii (p. 141) non interpretetur. Eadem est ratio particularum *si iam*, quibus Handius miras significationes nec ab ipsarum natura magis quam a singulorum locorum sententia alienas tribuit. Significatio a temporali illa, qua *iam* tempus praesens a superiore mutatum notat, leviter transiens perspicui potest in illo ipso loco, quem primum Handius posuit: hoc enim Cicero dicit (Cat. I, 5): Fingamus me, ab ea, qua hactenus usus sum, ratione discedentem, nunc te comprehendi iubere. (Ciceronis addi potest pro Balbo 37 et fortasse alia.) Ut ad rem redeamus, veteres illi, quorum sententiam Cicero persequi vult, cum sapientis personam ab insipientibus non tam praeciso fine separarent, vix omnes eos, quos Stoici insipientes appellabant, miseros esse concessuri erant, quod facit Cicero.

fit in iis) Sic esse in cod. Erl., Gzsius tacuit; itaque in Spir. etiam praepositionem fuisse puto. [Non habet eam B.] Locutioni huic: *levatio fit* Latina consuetudine non tam dativus aptus est quam praepositio, locum et sedem actionis indicans. Mox *aliquantulum* ex C ad Man. et alios manavit; recte codd. Davisii, qui emendavit, Oxx.: Gzii, [B. Cfr. Hirschfelder, Zeitschr. f. das Gymnasialwesen 1868 p. 609].

67. At. quo utantur — argumento) Utuntur scribitur in melioribus codicibus, ut in [B.] tribus optimis Gzii (*ad quod*), et multis aliis (Pall. aliquot et Dav., Ox. χ), et tenuerunt editores ante Davisium fere omnes; reliqui codices deteriores habent *nituntur* (Pall. 3, 6. Mead., E $\xi\psi$, Bas., Gud. 1, Mon., ed. a. 1480), quod Gzsius ascivit, si *utuntur* scribatur. abundare *ad probandum* putans; cui orationis copiae verbi mutatio nihil prorsus detrahit. Sed et ordo verborum et sententia ipsa demonstrant, in pronomine *quo* interrogationem esse; neque enim hoc dicitur, argumentum, quo utantur, id per se esse consideratione dignum, sed considerandum esse, quale quamque futile

Quarum, inquit, artium summae crescere possunt, earum

1. *summa crescere potest* LPCROr. (*summa ecreescere* E)

argumentum afferant. Itaque Davisius et Ernestius tamquam e cod. CCC, quae auctoritas et incerta est et pondere nulla, scripserunt *nitantur*, probavitque Wesenbergius in *Observv. critt. ad orat. pro Cael.* p. 21. Correxerit ego quoque [nunc] post Lambinum mendum, etsi hic locus non patitur, ut eos, qui Ciceronem et ceteros prosae orationis scriptores indicativo in interrogatione pendenti interdum usos putant, refellam, qui, ut Goerenzii nugae et turbas omittant, in eo omnes sunt vitio, ut, cum coniunctivus tantummodo ad sententiarum nexum significandum et ad universam interrogationis pendentis formam pertineat, excusationem tamen indicativi ex rei interrogatae proprietate aliqua petere conentur, velut cum certam rem significari narrant (quasi coniunctivus incertam significet et quasi, cum sic dico: *quaero, unde pater venerit*, non certum sit, venisse). Itaque cum singulorum locorum sententias corrumpunt, tum tales ratiunculas confingunt, quae si verae essent, non his paucis locis, sed infinitis et fere omnibus indicativus ponendus esset, quem tamen ipsi in scribendo numquam ponunt. Accedit in testimoniis sine ullo discrimine corradendis summa negligentia, velut in *sunt* et *sint*. Vetus sermonis Latini inconstantia, quasi dubitantis, utrum ad interrogationes pendentes signandas coniunctivo opus esset necne esset, ante Ciceronis aetatem ita cesserat certae legi, ut in sola poësi licentiae aliquid relinqueretur. [Pro *considerare* B *considerere*.]

Quarum, inquit, artium summae crescere possunt) Pro *inquit*, cuius formae usus in adversario incerto fingendo et inducendo notissimus est (cfr. ad II, 78), editiones inde a Veneta 1494 habent *inquirunt*. Correxerit Davisius e tribus codicibus; consentiunt E ξ χ ψ , cod. Mor. [B]; Gzius tacet. *Summae — possunt* ex Erl. [B] eo magis scripsi, quod Morelius e suo codice annotat: *summa crescere possunt*, in quo vix dubito quin *ecrescere* reperturus fuerit, si attendisset. Gzius neque de Erl. neque de Spir. quidquam dixit. Sua cuiusque artis summa est, quamquam Cicero in contrario genere (*summa poterit*) hanc singulorum significationem omisit. Artium numero Stoicus argumenti concludendi causa virtutes comprehendit, de quo ad § 4 dixi. *Contrariorum* Lambinus scribendum vidit, quem Gzius secutus est; idem voluit Manutius, apud quem *contrarium* scribitur. Etiam si ferri posset *earum contrariarum* sic positum, ut *earum* a *contrariarum* penderet (*contrariae artes earum*), quod ferri non potest, tamen artibus (universis) contrariae non sunt artes, sed sunt quaedam artibus contraria, quasi inertiae. (Oxx. *con-*

etiam contrariorum summa poterit augeri; ad virtutis autem summam accedere nihil potest; ne vitia quidem igitur crescere poterunt, quae sunt virtutum contraria. Utrum igitur tandem perspicuisne dubia aperiuntur an dubiis perspicua tolluntur? Atqui hoc perspicuum est, vitia alia aliis esse 5 maiora; illud dubium, ad id, quod summum bonum dicitis, ecquaenam fieri possit accessio. Vos autem, cum perspicuis dubia debeatis illustrare, dubiis perspicua conamini tollere. 68. Itaque eadem ratione, qua sum paulo ante usus, haerebitis. Si enim propterea vitia alia aliis maiora non sunt, 10 quia ne ad finem quidem bonorum eum, quem vos facitis, quidquam potest accedere, quoniam perspicuum est, vitia

1. *contrariarum* omnes 2. *nihil possunt* E *vitia quid* E 5. *alia in aliis* omnes, Or 7. *hec que iam* E *haec quanam* L *haec quaenam* C 9. *atque* E add. *usus* ELPR 11. *eum* transp. ante *quidem* C 12. *intra pro vitia* E

trariarum annotant tantum ex ξψ.) [*Nihil possunt* pro *nihil potest* etiam B, quod e superiore loco natum est.] Paulo post *tandem* a Bas. aberat.

vitia alia in aliis esse maiora) [Sic edebatur.] Si sic Cicero scripserit, non attendisse eum ad rem propositam, Wesenbergius vidit. Haec enim verba sic vitiorum et hominum comparisonem coniungunt, ut alius verbi causa ebriositate magis excellere dicatur, alius impudicitia, alius crudelitate. At non id agitur, sed, sitne omnino aliud vitium alio (sive eiusdem sive alius generis) maius et sitne in aliis maior, in aliis minor vitiositas universae naturae. Itaque mox (68) recte dicit *vitia alia aliis maiora*, quomodo paene adducor ut hic quoque eum scripsisse putem. [Sic nunc cum Baitero edidi; in idem iam Lambinus incidere.]

68. *Itaque eadem ratione*) Significat, quae § 54 et 55 leguntur. In cod. arch. erat: *itaque usus eadem* (ut in Pall., Mead., Eξχψ, Gzii „plerisque omnibus“, [B]), ex quo Cratander aut alius quis effecit *usi*, retinueruntque nonnulli. Non Stoici hac sententia usuri erant, sed Cicero contra eos. Davisius et Gzuius e Parr. 2 et 3: *usque eadem*, ut sit *semper*, quomodo non modo Cicero, sed ne veteres quidem poetarum dixerunt, apud quos *usque* significat continuam nec interruptam actionem. Vocabulum errore librarii e proxima sede in hunc locum translatum esse, viderat, opinor, qui ed. primam curavit, secutique sunt Man., alii, ut Insurus sit, qui effecerit: *Itaque rursus eadem* cet. [Et debebat esse *iterum*. Et tamen exornavit hoc Lachmannus ad

non esse omnium paria, finis bonorum vobis mutandus est. Teneamus enim illud necesse est, cum consequens aliquod falsum sit, illud, cuius id consequens sit, non posse esse verum.

- 5 XXV. Quae est igitur causa istarum angustiarum? Gloriosa ostentatio in constituendo summo bono. Cum enim, quod honestum sit, id solum bonum esse confirmatur, tollitur cura valetudinis, diligentia rei familiaris, administratio rei publicae, ordo gerendorum negotiorum, officia vitae;
10 ipsum denique illud honestum, in quo uno vultis esse omnia, deserendum est; quae diligentissime contra Aristonem dicuntur a Chryippo. Ex ea difficultate illae fallaciloquae,

3. *cuius inconsequens* E 5. *illarum* E 7. *esse bonum* L 11. *quae diligentissime* — *illae fallaciloquae* Nonius p. 113 (sed *fallaciloquentiae*) 12. *fallaci loquela* E *fallacis loquela* PCR *loquela* L

Lucretium p. 144, ut scriberetur *rusus*, cuius scripturae nullum usquam in Ciceronianis codicibus vestigium est.]

non esse omnium paria) Mavult Orellius *omnia*, ut 74 dicitur: *omnia peccata paria*, et similiter saepius. Sed eodem res redit; nam ad homines translata eadem sententia efficit, ut Platonis et Dionysii tyranni, si quidem neuter sine vitiis sit, aequae magna sint vitia, et sic omnium, qui quidem peccent; cfr. 21 et 63 et 77. Paulo post pro *id* (ante *consequens*) Ox. E *quid*, χ *id quod*. „Grassantur scribae; alii *quid* vel *quod*, alii *id quod*, alii *in* exhibent, alii denique *id* omittunt.“ Gzcius. [B ut Erl., proxime vero.]

Cap. XXV. *ipsum denique illud honestum*) quod oriri debet ex selectione, quae esse nulla potest, omnibus exaequatis (III, 12). Neglexit Cicero, quae Catonem de differentia rerum exponentem ipse induxerat. [Initio capituli *illarum* etiam B.]

fallaciloquae — *malitiae*) Male distracto adiectivo ex *loquae* (*loque*) ortum est *loquela* (*fallaci loquela* etiam Spir. [B], mg. Crat., Mor.); tum in deterioribus factum *fallacis* (Pall., Parr. 1, 3, Mead., EUξψ, Gzii reliquis). Correxerunt Manutius; praeceperant correctionem librarii cod. Memmiani apud Lamb. et Par. 2. Nonii, quem Victorius secutus est, codex hic non melior fuit quam § 50 (*conjecturarium*), nec homo indiligens ad *malitiae* nomen ipse attendit. Adiectivum satis tuetur ille apud Ciceronem III de Orat. 154 versus: *Num non vis huius me versutiloquas malitias* —, qui quin ipse Attii sit et h. l. a Cicerone significetur, non dubito; pro voce a poeta ficta memoria fallax Ciceroni aliam eiusdem formae et significationis subiecit. Nam hic quoque eum scripsisse *versutiloquae*, inaniter Gzcius suspicatur.

ut ait Attius, malitiae natae sunt. 69. Quod enim sapientia, pedem ubi poneret, non habebat sublatis officiis omnibus, officia autem tollebantur delectu omni et discrimine remoto, quae esse non poterant rebus omnibus sic exaequatis, ut

1. Actius E nati E quid enim CR 2. ubi pedem C habet C
3. delecto E 4. quae enim esse (P) Or. quae et esse E non om. omnes, Or.

69. Quod enim sapientia) Manutius primus quod scripsit e Maffei libro (Pal. 4, tribus optimis Gzii. [B]; de Oxx. tacetur) et periodi formam restituit, antea sic distractam: *Quid enim? sapientia — omnibus; officia cet.*

quae esse non poterant) Tres sunt conclusionis gradus: officii sublatis, sapientia nulla est; officia nulla sunt, delectu et discrimine remoto; delectus et discrimen esse non possunt, omnibus exaequatis. In cod. arch. exciderat particula negativa. Itaque nescio quis editor (reperio iam apud Crat.) addidit enim et post interesset interrogandi notam: *quae enim esse poterant, rebus — interesset?* ut haec interrogatio parenthesis locum haberet. Tenuerunt ceteri; Man. tamen annotat, enim non esse in Maffei cod., Grut., abesse a Pal. 4, quem solum commemorat propter quod in initio periodi, Dav. in suis non esse scribit, Oxx. non in Eξψ; in nullo enim omnino erat. Gzius tamen eius rei et suorum codicum oblitus est. Orellius a solo Vict. omitti putat. [B ut Erl.] In illa interrogatione inaniter de officiis (ad ea enim necessario tum refertur quae) idem, quod dictum erat, pro argumento iterum ponitur, tertius conclusionis gradus desideratur. [De negatione in cod. arch. omissa cfr. ad III, 74.] Post officia autem cod. El., Eξ addunt omnia, nimis diligenter. In angustiarum nomine ambiguitas quaedam non magna est. Initio enim capituli hoc vocabulo Cicero significat posteriores illas sententias, in quibus Stoici haereant, earumque causam indicat, hic angustias appellat illas ipsas difficultates, quae a principio progredi conantibus obiciantur, et ex iis tamquam ex fonte ortas esse ait absurdas illas sententias (*ista evaserunt deteriora*). [Etiam B ex istis; recepit Baiterus; non recte concurrunt ex istis ista: „Ista vestra decreta ex his, quas demonstro, angustias.“] Pro tamen duo Gzii tam. Hoc Cicero dicit: Illa Aristonis, qualiacumque sunt, tamen (saltem) simplicia sunt; vid. ad II, 31. [Mox notandus genitivus nude positus quam Aristonis, ἡ τὰ τοῦ Ἀρ. Cfr. Tusc. V, 105 Graecorum, de Divin. I, 55; durius illud Acad. I, 14 contra Phalonis, non recte tamen addubitatum, tum in libris significandis de Gracchi apud censores Or. 233, in Libonis ad Att. XIII, 32, 3, ex Apollodori ibd. XII,

inter eas nihil interesset, ex his angustiis ista evaserunt deteriora quam Aristonis. Illa tamen simplicia; vestra ver-
suta. Roges enim Aristonem, bonane ei videantur haec,
vacuitas doloris, divitiae, valetudo; neget. Quid? quae con-
5 traria sunt his, malane? Nihilo magis. Zenonem roges; re-
spondeat totidem verbis. Admirantes quaeramus ab utroque,
quonam modo vitam agere possimus, si nihil interesse nostra
putemus, valeamus aegrine simus, vacemus an cruciemur
dolore, frigus, famem propulsare possimus necne possimus.
10 Vives, inquit Aristo, magnifice atque praeclare; quod erit
cumque visum, ages; numquam angere, numquam cupies,
numquam timebis. 70. Quid Zeno? Portenta haec esse dicit,
neque ea ratione ullo modo posse vivi; se dicere, inter ho-

1. *ex istis* ER 2. *illa autem* R 3. *videatur* L 4. *negetur quodque contraria* E 7. *possumus* C 9. *propulsare possumus* E 11. *agens* Or. *numquam agere* C 12. *haec* om. E *dicis* E 13. *nec* LPCROr. *vivi sed dicere inter* E *vivi; sed differre inter* LPCROr. (Pmg. *sed distare inter*)

23, 2.] Paulo post in *nihilo magis* satis dure eo genere, de quo ad II, 25 dixi, e *neget* auditur *dicat*.

quod erit cumque visum, ages) Invidiose significat initium illud appetendi et agendi, quod Aristo reliquerat et de quo ipse § 43 dixit. Pro *ages* Urs. codex *agens*, quod e Mead. Davisius et recentiores asciverunt; Gzius in omnibus suis *ages* esse scribit, [et sic cum Erl. B]. Non incommoda est in participio rationis, qua praeclare victurus sit, significatio; sed ἀσυνδέτως quoque recte procedit descriptio vitae illius. (Gzius incredibili errore coniungit *visum agens*. Eξ om. *ages*.)

70. *Portenta haec esse dicit*) Gzius in Erl., Spir., Gud. 1 omitti *haec esse* scribit, qui de *esse* redarguitur in Erl. [et B]; *haec* aberat etiam ab Eξ, Mon. In mg. Crat. ad *haec esse dicit* annotatur *dicis*, sed pro tribus illis verbis in codice unum illud fuisse, non licet tuto concludere. [*Dicis* etiam B.] Aegre caruerim pronomine, cum ab hac Aristonis sententia suam Zeno separet; si cum Ottone scribas: *Quid Zeno? Portenta dicit* cet., haec verba sic posita significabunt, ipsum Zenonem portenta loqui, ad proxima autem inepte *dicit* alia sententia pertinebit. Zeno Aristonem alloquens (*dicis*) induci nulla figura potest.

sed differre) [Sic antea cum ceteris edideram.] Ex Erl. et Spir. Gzius annotat *sed discere*, e Gud. 2 et Bas. *distare*. (Prosae orationis scriptores huius quidem aetatis *rem distare* dicere solent *ab alia* et *res inter se distare*; Horatius poeta [et Nigidius Figulus apud Gellium XI, 11, 1] dixit *distare inter*

nestum et turpe nimium quantum, nescio quid immensum, inter ceteras res nihil omnino interesse. 71. Idem adhuc; audi reliqua, et risum contine, si potes. Media illa, inquit, inter quae nihil interest, tamen eiusmodi sunt, ut eorum alia eligenda sint, alia reicienda, alia omnino negle- 5 genda, hoc est, ut eorum alia velis, alia nolis, alia non cures.

1. *quod immensum sit inter* E 2. *id est* (pro *idem*) E 3. *risum* om. P

res.) In Spir. fuit ut in Erl. [B] *sed dicere*. [Ex eo effici: *se* (contra) *dicere*, *inter* cet., videram olim nec tamen secutus eram, etsi et *differre* abundare intellegebam, et *sed* prorsus prave poni in coniunctione reprehensionis aliorum et suae sententiae declarationis apparebat. Minus eleganter verbo *dicit* subiungi (sed in altero membro) *se dicere*, in hoc opere ferendum est. Inceptam obliqua oratione Zenonis sententiae declarationem Cicero abrumpit. quam non consentanea sequantur, attendi iubens, deinde recta oratione utentem Zenonem inducit.]

nescio quid immensum) Rectissime hoc in oratione exaggeranda priori superadditur, nec erat, cur L. Carrio (Antiq. Lectt. II, 12) sublatum vellet, a suo codice abesse testans. [*Sit* addit etiam B, ortum ex ignoratione locutionis *nescio quid*.]

71. *Idem adhuc; audi reliqua* cet.) Sic orationem editores interpungunt, ut appareat, eodem modo eos verba intellegere, quo interpretes et lexicorum scriptores reddunt: „idem Zeno praeterea dicit.“ Sed si hoc Cicero significaret, omisisset *reliqua*, cuius vocis vis in *adhuc* inesset. Deinde *adhuc* apud Ciceronem et eius aequales proximosque pro *praeterea* non dici, recte et ab aliis et nuper ab Handio disputatum est, Turs. I p. 163 et 164. Nec ea, quae sequuntur, additamenti loco sunt, sed ipsum id, de quo quaeritur, continent. Itaque sic interpretari cogimur: *Adhuc idem* (dicit Zeno, quod Aristo); *audi* (nunc) *reliqua* cet. (Cfr. de Div. II, 4: *adhuc haec erant; ad reliqua* cet.; Top. 29: *Commune est adhuc; multa enim* cet.) Paulo duriorem hanc brevitatem et verbi *dicit* repetitionem videri, non nego; [quae tamen nunc lenior fit. praecedente *se dicere*, ex quo illud *dicit* sumitur]. (Quod Handius Plautum *adhuc* illo modo posuisse dicit, si iam Plauti aetate illa significatio in voce fuit, non potest de Ciceronis aetate tuto negari. Sed in uno, quo et is et alii utuntur, loco Truculenti codd. Pall., in ceteris verbis corrupti, vocis *adhuc* nullum habent vestigium. *Id est* [sic etiam B] pro *idem* in Erl. saepissime scribitur, et *idem* pro *id est*, ne quis hinc aliquid extundat.)

— At modo dixeras, nihil in istis esse, quod interesset.
 — Et nunc idem dico, inquiet; sed ad virtutes et ad vitia nihil interesse.

XXVI. 72. Quis istud, quaeso, nesciebat? Verum au-
 5 diamus. — Ista, inquit, quae dixisti, valere, locupletem esse, non dolere, bona non dico, sed dicam Graece *προηγμένα*, Latine autem producta (sed praeposita aut praecipua malo; sit tolerabilius et mollius); illa autem, morbum, egestatem, dolorem, non appello mala, sed, si libet, reiectanea. Itaque

1. ac ELPC in istis rebus esse LP in iis rebus esse CR 2. inquiet LPCR sed et ad P 4. istuc Or. quasi omnes 5. inquis LP 7. praecipuo E 8. fit (pro sit) E sic (L)Or. mollitus E egestatem morbum C 9. si om. C

nihil in istis esse) Sic etiam e Spir. [B] Gzlius; deteriores codices addunt *rebus* (Parr. 2, 3, Mead., Oxx., Εξχψ, Mon.; in Gud. 2 et Bas. erat: *in rebus istis*; editiones ante Davisium *in his rebus*). Paulo ante *ac* pro *at* edd. ante Man., Ox. E, Gzii omnes. [Ex B tamen non adnotatur.] Tum *inquiet* Gzlius etiam e Spir. [B]; superiores *inquis*, quasi Catonem Cicero alloquatur ac non de Zenone narret.

Cap. XXVI, 72. *Quis istud, quaeso, nesciebat?* Editiones inde a Grutero, excepto Dav., tacite *istuc*. [B *istud*.] *Quaeso* restituit Manutius; annotant *quasi* Oxx. ex Εχψ, Gzlius ex omnibus suis [B]; vid. ad II, 6. Paulo post Cicero, ne, sua interpretatione interposita, turbet figuram orationis, ipsum Zenonem Latine sua verba interpretantem inducit. Neque enim ineptissima Gzii parenthesis haec ex ore Zenonis eripiet aut divellet sic connexa: *dicam Graece — Latine autem*. Pro *sic* (quod Man. primus edidisse videtur) deteriores (Pall. EUψ) [et B, leviter aberrante Erl.] *sit* [quod restitui; „sit enim, si sic dicamus“]. *Egestatem, morbum* (hoc ordine) ex ed. prima Man. et alii (contra codd. Gzii).

reiectanea) Supra III, 15 et 52 et Acad. I, 37 *reiecta* appellavit, participii formam (*ἀποπροηγμένα*) servans, in qua cum parum appareret perpetui cuiusdam loci et ordinis, quo illae res haberentur, significatio, novi vocabuli usum tentavit, sequens formam eam, quae erat in *consentaneus, dissentaneus, praecidaneus, succedaneus, supervacaneus*, [circumforaneus, extraneus, mediterraneus, praeliganeus, subterraneus], quorum tamen nullum e participio aut adiectivo alio factum est (*supervacuum* recentius est); nam *collectaneus, coniectaneus, miscellaneus, subitaneus* post Ciceronem nata sunt [aut saltem reperiuntur, etiam *praesen-*

illa non dico me expetere, sed legere, nec optare, sed sumere, contraria autem non fugere, sed quasi discernere. Quid ait Aristoteles reliquique Platonis alumni? Se omnia, quae secundum naturam sint, bona appellare, quae autem contra, mala. Videsne igitur Zenonem tuum cum Aristone 5 verbis consistere, re dissidere; cum Aristotele et illis re consentire, verbis discrepare? Cur igitur, cum de re conveniat, non malumus usitate loqui? Aut doceat, paratiorem

3. *alumni* E 5. *igitur* om. C 6. *consentire* (pro *consistere*) C *re* ante *dissidere* om. EP *et cum illis* C 7. *disceptare* LP 8. *malimus* LPCROR. *usitare* E

taneus, siccaneus; sed *conditaneus* iam apud Varronem legitur]. *Discernere* insolentius dixit pro ἀπεκλέγεσθαι (et addidit *quasi*), ne, si *reicere*, quo alibi utitur (vid. ad III, 20), posuisset, nimis hoc prope accederet ad ipsorum τῶν ἀποπροηγμένων nomen Latinum ab illo verbo ductum.

verbis consistere) Nove dictum hoc de convenientia et consensu. nec e propinquo translatum est; satis enim distat illud in Act. I in Verr. 19: *cum hoc consistit*, ubi ipsa simul et in eodem loco standi significatio magis in praepositione est, verbum. ut alibi, initium standi significat. *Stare* autem *cum aliquo* (ut 45: *stantem cum iis*) ab iis, qui cum aliquo in eodem loco una constiterunt. ad eos, qui easdem partes sequuntur, sic transfertur, ut verbum et praepositio artissime conflentur. Hic *cum Aristone* communiter ponitur eique additur et *consistere verbis* et *dissidere re*. Mendi nullum indicium est, et excusatur insolens verbi usus variandae elocutionis necessitate. Manutius et Lambinus *consentire* ex ed. prima; pro ipso autem *consentire* altero loco Lambinus in cod. Memmiano scribi narrat *consistere*, aberrans sine dubio. [*Re* excidit etiam in B.]

non malumus) Sic etiam [B.] Eξ, edd. Crat. et Vict.; de ceteris bonis tacetur; etiam de Erl. a Gzio. Latini, ut dicunt potius: *quid fore putamus?* quam *putemus* (cfr. Opusc. Acad. II p. 41), sic ne in hac quidem forma quidquam ex potentiali significatione admiscent, sed de eo, quod fiat, quaerunt.

Aut doceat) Aliter, si ea, quae dixi, non concedit, docendum ei est cet. Persaepe sic paulo laxius per *aut* declaratur, quid futurum sit aut, ut hic, quid fieri debeat debueritve, si ab eo, quod ante dictum sit, discedatur. Annotarat iam Schellerus p. 1137 et ascripserat ex hoc posteriore genere Ciceronis locum ad Att. II, 1, 3. Conditionem ipsam addidit Cicero de Divin. II, 19: *Aut, si negas esse fortunam, — muta definitionem*

me ad contemnendam pecuniam fore, si illam in rebus prae-
 positis quam si in bonis duxero, fortio remque in patiendo
 dolore, si eum asperum et difficilem perpessu et contra
 naturam esse quam si malum dixero. 73. Facete M. Piso,
 5 familiaris noster, et alia multa, et hoc loco Stoicos irridebat.
 Quid enim? aiebat; bonum negas esse divitias, praepositum
 esse dicis; quid adiuvas? avaritiamne minuis? Quomodo?
 Si verbum sequimur, primum longius verbum praepositum
 quam bonum. — Nihil ad rem! — Ne sit sane; at certe gra-
 10 vius. Nam bonum ex quo appellatum sit, nescio; prae-
 positum ex eo credo, quod praeponatur aliis. Id mihi magnum
 videtur. Itaque dicebat plus tribui divitiis a Zenone, qui
 eas in praepositis poneret, quam ab Aristotele, qui bonum
 esse divitias fateretur, sed neque magnum bonum et prae
 15 rectis honestisque contemnendum ac despiciendum nec magno

2. quasi (pro quam si) E 3. dolorem L asperniti et E perpessi
 contra E perpessum contra P 4. esse om. P 5. hoc modo Stoicos E
 7. Quod si (pro quomodo si) LPCROr. 9. at aliud certe L 11. praepon-
 nantur E 12. divitias L a om. E (sed laesa illo loco charta)

divinationis. Handius, qui prius genus recte tractavit Turs. I
 p. 538, hunc locum et alium Plinii p. 540 cum dissimillimis
 confudit, ubi aut coniungit duas interrogationes eodem spectantes.
 Paulo post pro *perpessu* Gzius in Erl. et Spir. ait esse *perpessi*,
 et autem post eam vocem in omnibus codd. omitti. [Sic etiam
 B.] Itaque scribi vult *perpessu*, si contra naturam [quod Bai-
 terus recepit].

73. *Quomodo? Si verbum cet.)* Cum admiratione interro-
 gando negat; deinde explicat, cur admiretur. Veram scripturam,
 quoniam de ceteris bonis tacetur, e solo Erl. sumpsit; [accedit
 B]; in deterioribus eo modo corruptum compendium est, de
 quo ad II, 53 et 97 dictum est. Nulla hic post interrogationem,
 qua adversarius urgetur (*avaritiamne minuis?*), talis est orationis
 continuatio, ut *quod si* poni possit. Quod autem *hoc loco* pro
in hac re, in hac parte dicit, eodem modo loquitur V, 50: *Atque*
hoc loco cet. et pro Flacco 57: *Quo loco etiam atque etiam*
facite, ut recordemini cet. et pro Plancio 70: *Quo loco quaero*
ex te et ibd. 71. Cfr. Sen. de Ben. IV, 4, 1, Ep. 14, 5, Schel-
 lerus p. 5800 ima. [Sed ecce nunc E et B *hoc modo*, quod
 Baiterus recepit. Non videtur recte contrarium poni illi: *et*
alia multa, et ex extremo capite huc retractum esse.] M. Piso
 is significatur, qui ipse in quinto libro Peripatetica explicat.

opere expetendum; omninoque de istis omnibus verbis a Zenone mutatis ita disputabat, et quae bona negarentur esse ab eo, et quae mala, illa laetioribus nominibus appellari ab eo quam a nobis, haec tristioribus. Piso igitur hoc modo, vir optimus tuique, ut scis, amantissimus; nos, paucis ad 5 haec additis, finem faciamus aliquando; longum est enim ad omnia respondere, quae a te dicta sunt.

XXVII. 74. Nam ex eisdem verborum praestigiis et regna nata vobis sunt et imperia et divitiae, et tantae quidem, ut omnia, quae ubique sint, sapientis esse dicatis. 10 Solum praeterea formosum, solum liberum, solum civem; *stultos* omnia contraria, quos etiam insanos esse vultis. Haec *παράδοξα* illi; nos admirabilia dicamus. Quid autem habent admirationis, cum prope accesseris? Conferam tecum, quam cuique verbo rem subicias; nulla erit contro- 15

1. *omnibus istis* C 2. *disputabant* EP ut *quae* C ab eo esse E
3. *ab eo appellari* LCROR. *appellari* om. P 5. *ut* om. E 8. *iisdem* R
9. *tantae quod* E 12. *stultos* om. omnes *stultorum* Or. sine nota et *insanos* C 14. *admirationis habent* L

de istis omnibus) Sic etiam quattuor Gzii codices [B] et edd. vett. (Crat., Vict.); *omnibus istis* ex ed. prima ad Man. et ceteros venit. Tum *appellari ab eo* etiam Spir. [B], Gud. 1; editiones invertunt. [B etiam *ab eo esse*.] Extremo capite Cicero plene dixit; I N. D. 19 (*longum est ad omnia*) et III Tusc. 40 (*sed non necesse est nunc omnia*) ellipsi usus est, quam cur hic quoque delendo efficiamus, nulla causa est.

Cap. XXVII, 74. *stultos omnia contraria*) Prima vox in cod. archetypo (Pall., Dav., Oxx., Gzianis, [B]) omissa erat; itaque Manutius e cod. Maffei addidit *stultorum* tenueruntque ceteri; quae forma orationis probari non potest, ut hoc: *stultorum contraria omnia dicitis* hanc habeat vim, stultos in contraria vitia et miseria incidere. Cod. El. (1) et ex simili cod. Ascens. et Crat. addunt *stultis* post *contraria*, in quo non nata esse librarius intellegi voluit, ut Davisius putat, sed *contraria* intellexit adversa. Ipsa brevitatis orationis, qua haec superioribus adiunguntur, ostendit, eandem servari structuram; itaque *omnia contraria* eo modo, quo ad 65 dixi, locum tenet adiectivorum superioribus contrariorum: *deformes, servos, non cives (exules)*. Idem video Morelio placuisse. [Cfr. Sen. ad Marc. 12, -3.] Mox ad *illi* ex *dicamus* sumitur *dicunt*; vid. ad III, 21.

versia. Omnia peccata paria dicitis. Non ego tecum iam ita iocabor, ut iisdem his de rebus, cum L. Murenam te accusante defenderem. Apud imperitos tum illa dicta sunt; aliquid etiam coronae datum; nunc agendum est subtilius,
 5 75. Peccata paria. Quonam modo? Quia nec honesto quidquam honestius nec turpi turpius. Perge porro; nam de isto magna dissensio est; illa argumenta propria videamus, cur omnia sint paria peccata. Ut, inquit, in fidibus plu-

1. *novi ego* E 2. *locabar* E *loquar* PCROr. 2. *is de* E *murenate accusate* E 3. *cum* EC 4. *et coronae* E *esset* c. C 5. *quodam modo* L *neque honesto* C *quid* L 8. *peccata sint paria* LPCROr. *plurimis* PCR

ita iocabor) Sic mg. Crat. et cod. Mor. et, Gzio teste, Bas. et Vindob., item Erl. et Spir. [B], nisi quod littera *i* paulo longius ducta transiit in *l* [et in Erl. *bor* in *bar*]; ceteri codices et editiones *loquar*. Iocari Ciceronem in oratione pro Murena, nemo nescit. *Apud imperitos* philosophiae iudices dixit. dedit aliquid etiam *coronae* hominum circumstantium et audientium.

75. *Peccata paria. Quonam modo? Quia* cet.) Sententiam ponit tamquam e Stoici persona; ex sua cum admiratione interrogat; iterum ex illa rationem reddit. Cfr. II, 6, III, 14, V, 79 et 86. Vulgo, excepto Manutio, sic verba continuant: *Peccata paria quonam modo?* [*Sint paria peccata etiam* B.]

Ut in fidibus pluribus — nervis sit) Hoc est: si ex pluribus organis musicis nervos habentibus nullius nervi ita intenti sunt, ut id concentum servare possit, nervis consonantibus. *Pluribus* mg. Crat., codd. Mor. (?) et Scal., *ψ*, Gzii omnes, [B], Vict., Lamb., tum Gzium. Plures esse debebant comparationis causa, plurimas esse nihil opus erat; de confusione dixi ad I, 15. Deinde *nervis* meliores codd., Erl., Spir. [B]. Mor., et deteriorum minime mali, unus Lambini, Pal. 4, Parr. 1 (P) et 3, etiam El. (Gud. 2 *verius*), recteque Gzium probavit, et iam ante Marsus et Davisius, qui tamen malebat *contentis nervis*. sine causa; nam *nervis*, id est, nervorum tensione ipsae totae fides contenduntur. In ceteris codicibus et editionibus, commutato compendio, scribitur *numeris*; itaque fides intellegunt singulos nervos, eorumque nullum *numeris* contentum dici putant, tripliciter errantes, primum in significatione vocis *fides*, deinde quod *numeris* tendi nervum posse putant, postremo quod in unius nervi tensione concentum aut discrepantiam apparere credunt, ut is ipse per se spectari possit. Et de hoc quidem dici opus non est. Ne illud quidem obscurum, numeros in musicis per-

ribus, si nulla earum ita contenta nervis sit, ut concen-

1. *contenta numeris* CROr. *contentum* C

tinere ad sonorum productionem aut brevitatem, cuius recta proportio conservetur et efficiatur non nervorum tensione (quis enim novit *eine tactmässig gestimmte Saite?*), sed artificis diligentia. Fides autem de singulis nervis dici, recentiores, si, ut debebant, lexica inspexissent, unius Prudentii testimonio confirmatum repperissent (*quae tuba quaeque lyra Flatibus inclita vel fidibus*), quod in hac nostra causa nullum esse, ipsi confiterentur; addam Nonium *fides* interpretari *chordas*, ascribentem Ciceronis et Vergilii locos, ubi apertissime de organo musico dicitur, ne ipsum quidem fortasse prave sentientem, sed aliud verbum, quo uteretur in explicando, non reperientem. Sed recte Festus *fides* ait esse genus citharae. (Citharae Graecum nomen Cicero non habet, lyrae posuit Tusc. I, 4 in re Graeca.) Quomodo autem Cicero, si *fides* umquam nervos significarent, appellaret, ut aliquotiens facit, *nervos in fidibus* (de Orat. III, 216, de Divin. II, 33, de Legg. II, 39)? At enim dicuntur tamen sic *fidiculae*. Ne hoc quidem verum; nam de N. D. II, 22 *fidiculas numerose sonantes* intellegi non nervos, sed citharas, et *numerosae* significat et apparet ex eo, cui hoc respondet: *modulate canentes tibiae*. In servis autem torquendis imperatorum tempore non singuli funes *fidiculae* appellabantur, sed tota machina, quae funibus tamquam nervis instructa acerbè ludentibus *fidium* speciem habere visa est; *fidiculam* singulari numero in hac re nemo audivit. At, nisi *fides* proprie nervi sunt, unde de una cithara plurali numero utimur? Nimirum, si pauca quaedam vocabula exceperis, ut *tabularum* nomen, *cerarum*, al., perversissime statuitur, nota illa nomina ideo pluraliter tantum dici, quod initio non totam eam rem, quae plurali nunc significetur, sed singulas, ex quibus illa constet, significarint; quod quam ineptum sit, in *tenebrarum*, *divitiarum* ceterisque appellationibus facile apparet. [Gr. Lat. § 51.] Haec nomina sua vi et primo ortu totum significarunt, et tamen pluraliter prolata sunt, quod res compositam et multiplicem speciem animo obiciebat; itaque ratio habetur partium, non ipsae partes separatim sic appellantur; *scalae* dicuntur propter multitudinem graduum, nec tamen singuli gradus *scalae* dictae sunt, nisi quod Martialis, modo locum recte intellegamus, semel sic prave locutus est. Nec ad Latinum tantum sermonem haec pertinent. Sed offendet fortasse, quod, cum *fides* pluraliter dicantur, *nulla* tamen earum dicitur; nam *nullae* dicendae fuisse videntur; itaque dicat aliquis, hinc intellegi nervum significari

tum servare possit, omnes aequae incontentae sint, sic pec-

1. *contentae* PCR

Sed cum non prorsus inauditum esset, citharam lyramve etiam *fidem* singulari numero dici, quo in sidere lyrae Latine nominando in prosa oratione Varro, in versibus (Arateis) Cicero aliique semper utuntur, interdum etiam *fidiculam* dicentes, Cicero in hac comparatione plurium cithararum et nullius (unius) citharae maluit singularem sequi. (Facile autem intellegitur, cur in sidere significando, in quo unitas spectabatur, sensus Latinorum pluralem numerum refugerit. Singularis numeri forma non antiqua est nec obsoleverat, sed nova.) Restat annotandus usus praepositionis *in*. Nam orationis severa regula postulare videtur, ut aut sic dicatur: *Ut fides plures, si nulla earum —, omnes*, aut sic: *Ut, si e pluribus fidibus nulla*. Sed *in* ante divisionem Cicero posuit, ut alibi, materiam, in qua res appareat, significans, quasi dicas: *Ut in pluribus fidibus fit, ut aequae incontentae sint cet.* Multo durius ita dixit V. 31: *in parvis — extimescunt*, pluribus interiectis, hoc est: in parvis saepe fit, ut extimescant; nam perverse Ernestius et Gzius partitionem inducunt, ut *in parvis, qui sit: ñ ex parvis, qui*, quod primum dici nequit, deinde prorsus a sententia loci abhorret; neque enim Piso alios pueros de iis rebus, quas ante nominavit, cogitare dicit, alios non cogitare, sed generatim pueros, qui talia non cogitent, ab adultis seiungit. Supra III, 63 (*ut in membris alia sunt cet.*) et V, 36 (*in sensibus est sua cuiusque virtus*) et N. D. II, 123 (*ut in araneolis aliae cet.* qui locus illorum comparatione satis defenditur) partitio est; neque tamen ea significatur ipsa praepositione, ex qua haec efficitur sententia: *Ut in membris fit (videmus), ut ex eis cet.* [Simili negligentia Livius IX, 34, 25 scripsit: *ut comitiis censoriis, — comitia differantur.*]

omnes aequae incontentae) Deteriores codices *contentae* (Oxx. omnes); tum in repetito verbo *discrepant* aberrarunt eorum nonnulli, velut E ξ χ : *quia discrepant, paria sunt (sint χ)*. Igitur hoc (sic etiam ψ) *ambiguo ludimus* (etiam ψ). Et eodem modo Mor., tantum quod *hic et ludimur*. Ed. Crat. in contextu habet: *sunt. Igitur hoc ambiguo ludis me; in mg. annotatur: „sibi. Alii: Paria sunt igitur. Hoc ambiguo ludimur.“* [Etiam B *sibi pro igitur* miro mendo. Sed tollendi tria verba *paria sunt igitur* nulla hinc causa nascitur. Recte comparationi additur argumenti conclusio.] Paulo post *sequetur* Orellius ex edd. Crat. (in cont.) et Vict.; accedit nunc (praeter L) Erl. [B]. *Ut etiam* Gzius ex omnibus suis [B]; alterum tenuit Or.

cata, quia discrepant, aequae discrepant; paria sunt igitur. Hic ambiguo ludimur. Aequae enim contingit omnibus fidi-
 bus, ut incontentae sint; illud non continuo, ut aequae in-
 contentae. Collatio igitur ista te nihil iuvat; nec enim,
 omnes avaritias si aequae avaritias esse dixerimus, sequetur, 5
 ut etiam aequas esse dicamus. 76. Ecce aliud simile dis-
 simile. Ut enim, inquit, gubernator aequae peccat, si palea-
 rum navem evertit et si auri, item aequae peccat, qui parentem
 et qui servum iniuria verberat. Hoc non videre, cuius ge-
 neris onus navis vehat, id ad gubernatoris artem nihil per- 10
 tinere; itaque, aurum paleamne portet, ad bene aut ad male

1. sibi (pro igitur) E 2. hoc LC haec R ludimus LC audimus R
 fidibus om. L 3. aequae contentae C 5. sequitur PCR 6. etiam ut ROr.
 et ut C aequa E 7. si palearum — peccat om. L 8. peccat (aut petunt)
 qui E 9. qui om. E haec non PR hic non C nec non L 10. id om. P
 et (pro id) LCR nil EPC 11. paleamne ECor. praeter (pro portet) E
 oportet R

76. *Hoc non videre*) Sic etiam e Spir. [B] Gzizus, et antea
 ed. a. 1480; ceteri *haec*, nisi quod Ern. *hic* e C; Dav., quia accu-
 sativum cum infinitivo requirebat. scribi malebat: *hunc non videre*,
 quasi Cicero id miretur, hunc (talem tamque prudentem) homi-
 nem hoc non videre; at finxit sibi adversarium prorsus incertum
 (*inquit*). Tanta est huius loci et eius, quod II, 29 legitur, simi-
 litudo tamque aperta in utroque loco causa solius infinitivi in
 exclamando positi, ut alter alterum tueatur. Et in Verr. V, 14,
 quem locum ad II, 29 Gzizus ascripsit: *Tantumne vidisse* cet.,
 Cicero irridens non admiratur, imperatorem tantum vidisse,
 sed ipsam prudentiam tantum videndi per se, ex qua conclu-
 dit, praeclarum imperatorem fuisse. Ludit Lambinus nimis
 licenter, cum scribit: *Hic nemo non videt*. [Graecos quoque in-
 finitivo incerti subiecti sic uti notum est; vid. Matth. Gr. Gr.
 § 544; synt. nostra Gr. § 168, 3; Plat. Symp. 177 C.] Idem
 optimi codices Gzio praebuerunt: *id ad gubernatoris artem*, quod
 praeceperat coniectura Davisius. In deteriorum principe ex-
 cidit *id* ante *ad* (P, ac sic editiones pleraeque inde a Ven. 1494);
 deinde additum est *et* (*et ad gub.* Parr. tres, El., Oxx. Eξχψ,
 editiones ceterae); Mead., Gud. 1, Bas. *et id ad gub.*

aurum paleamne) Sic Crat., Vict., Lamb., Dav. ex Mead. et
 CCC (Gud. 1); [B ut Erl.]; recentiores ne sic quidem recorda-
 bantur, interrogativam particulam esse *ne*, non *ve*; et tamen § 69
 ediderant: *nihil interesse, valeamus aegrine simus*; (Parad. III, 20:
auri navem evertat gubernator an paleae, nihil interest). Adeo

gubernandum nihil interesse; at quid inter parentem et servulum intersit, intellegi et potest et debet. Ergo in gubernando nihil, in officio plurimum interest, quo in genere peccetur. Et, si in ipsa gubernatione negligentia est navis
5 eversa, maius est peccatum in auro quam in palea. Omnibus enim artibus volumus attributam esse eam, quae communis appellatur prudentia, quam omnes, cuicumque artificio praesunt, debent habere. Ita ne hoc modo paria quidem peccata sunt.

2. et ante potest om. E ergo et gubernando L 4. si ipsa L 7. omnes qui cuique omnes, Or. 9. sint E

frustra admonuit homines Bentleius ad Hor. Sat. I, 2, 63, adeo ne pervagatae quidem et facillimae res aliquando perdiscuntur. Acad. II, 34 soli Man., Lamb., Dav. recte ediderunt: *cum sit incertum, vere inaniterne moveatur (moveamur)*. Paulo post magis perspicua esset sententia, si sic scriberetur: *Et in ipsa gubernatione, si negligentia est navis eversa, maius est peccatum cet.* aut sic (ut Lambino in mentem venit): *Etsi in ipsa gub., si negl.* Nam condicionis pondus totum est in negligentiae nomine totaque sententia correctionem et adiectionem habet huiusmodi: Quamquam quod dixi in gubernando nihil interesse, hic quoque interest, si negligentia eversa est navis; maiorem enim diligentiam in auro adhiberi iubet communis prudentia.

omnes. cuicumque artificio praesunt) Nullam in hac re artificii discrimen esse ait, sed in omnibus omnino artibus eam prudentiam requiri; id sic dicitur Latine. ut edidi, coniecturam sequens. Quod in codd. [etiam B, mg. Crat.] scriptum est (ortum e *quocumque*, in qua scriptura librarii saepe errarunt), significationem habet distributionis, quasi ab iis, qui singulis artificiiis praesint, et ab iis omnibus aliquid postuletur, quod eorum proprium sit; nam *qui cuique artificio praesunt*. ii sunt, qui Germanice appellantur: *die Ausüber der respectiven (jeder einzelnen) Kunst oder Handwerks*. Qui hanc scripturam tulerunt, *cuique artificio intellexerunt omni, cuius* (cfr. ad I, 11); deinde non attenderunt, hoc quoque inapte dici; nam *qui cuius artificio praesunt*, ii sunt, qui ad omnia parati sunt nec ullo abstinere. Poterat dici: *omnes, qui ulli artificio praesunt*. [Ed. Crat. *qui cuiquam*.] In Eꝛ scriptum est: *omnes, quicumque artificio praesunt*. Debebat necessario addi *alicui*.

Ita ne hoc modo paria quidem) Iure hic verborum ordo Lambino insolens visus est, non propter tria verba inter *ne* et *quidem* interposita, sed quod sic prave insignitur *paria*, cum haec sit sententia, quod superiora argumenta efficere non po-

XXVIII. 77. Urgent tamen et nihil remittunt. Quoniam, inquit, omne peccatum imbecillitatis et inconstantiae est, haec autem vitia in omnibus stultis aequae magna sunt, necesse est paria esse peccata. Quasi vero aut concedatur, in omnibus stultis aequae magna esse vitia et eadem imbecillitate et inconstantia L. Tubulum fuisse, qua illum, cuius is condemnatus est rogatione, P. Scaevolam; et quasi nihil inter res quoque ipsas, in quibus peccatur, intersit, ut, quae hae maiores minoresve sint, eo, quae peccentur in his rebus, aut maiora sint aut minora! 78. Itaque (iam enim concludatur oratio) hoc uno vitio maxime mihi premi videntur tui Stoici, quod se posse putant duas contrarias sententias ob-

1. quam (pro quoniam) E 3. autem sunt vitia E in om. L 4. esse paria peccata L esse peccata paria R quasi ut concedatur C 5. est vitia L 6. quam illum PCR 7. ratione C rogatu (transp. inter is et est condemn.) R 8. quo ne maiores E quo hae om. L 9. eoque peccata in L eo quoque peccata in CR iis R 10. sunt LP iam om. P

tuerint, id ne hoc quidem modo effici (ut II, 37: *ne illo quidem modo*). Dubito de scriptura. [Baiterus cum Lamb. *ne hoc quidem modo paria.*] Sint pro sunt etiam Spir. [B].

Cap. XXVIII, 77. Quasi vero aut concedatur] Sic dicere orditur, ut expectes: aut nihil — intersit; de mutata orationis forma dictum est in excursu ad I, 23. De Tubuli iudicio expositum est ad II, 54. Res quoque ipsas dicit materiam, quae agendo tractetur, quae ad ipsius inconstantiae et imbecillitatis varios gradus aliquid discriminis addat; itaque idem significat, quod paulo ante in auro paleaque, patre et servo declaratum est. (*Necesse est esse paria etiam Gud. uterque et Bas.*)

eo, quae peccentur in his rebus] Sic Manutius et deinceps reliqui, et confirmat [B et] cod. Mor. Cum pro eo quae scriberetur eoque (Ξχψ). corrigendo natum est peccata (χψ, ed. Vict.); cum ne sic quidem oratio constaret, factum est eo quoque (edd. vett.). Εξ eo que peccetur. (Grut., Dav., Gzius tacent.) Hanc sententiam, quae incipit ab ut, referri ad solum intersit, ut explicetur, quid ex differentia consequatur, non ad negationem quasi nihil intersit, ut dicendum putem, Gzius facit, ne, quod ei, aliis quoque accidat. Sic de Fato 44 ut (si omnia fato fiant, omnia causis fiant antecedentibus et necessariis) non refertur ad neque — concedet, sed ad concedet. [Eum locum nunc aliter edunt, discedentes a Lambino, qui neque errore ex prioro neque ortum esse viderat. Sed non est huius loci eam disputationem

tinere. Quid enim est tam repugnans quam eundem dicere, quod honestum sit, solum id bonum esse, qui dicat appetitionem rerum ad vivendum accommodatarum a natura perfectam? Ita cum ea volunt retinere, quae superiori sententiae conveniunt, in Aristonem incidunt; cum id fugiunt, re eadem defendunt, quae Peripatetici, verba tenent mordicus. Quae rursus dum sibi evelli ex ordine nolunt, horri-

1. *quid est enim* LCR *est* om. Or. 3. *accommodare* (pro *accommodatarum*) E a om. EPCR 4. *eam* L 5. *mordicus* om. E relicto spatio vacuo 7. *volunt* EP

persequi.] Hoc loco res magis apparet, si Cicero affirmationem (*interest aliquid*) ab ironica negatione distraxisset scripsissetque: *et quasi non inter res quoque ipsas aliquid intersit*. Licebat enim.

78. *Quid enim est tam repugnans*) [Restitui, quod inde a Manutio tacite editum habent Erl. et B. Superiores fere *est enim*. Gzium Eξ, Gud. 2, Mon. auctores citans *est* omisit.] Paulo post praepositio *a* ante *natura* exciderat in codice archetypo (tribus potioribus Gzii. [B.] γψ, edd. ante Man.) [*Accommodare* etiam B. Eodem mendo V, 20 *proximare* habent.] In *Aristonem incidere* Cicero brevius dixit pro eo, quod § 40 posuit, in *Aristonea vitia et peccata*. [Verba intellegi apparet magnificam formulam, quam Stoici ab initio tamquam novam instituerint.]

evelli ex ordine nolunt) ex ordine disciplinae, ubi suas quaeque res signantia inclusa sunt et suis locis posita. Is tamen ordo rerum magis est (III. 74 et IV, 53) quam verborum, a quibus Cicero res separavit; hic autem Stoici inducuntur non tam id pugnantes, ne quid perturbetur ex rerum ordine, quam ut sibi liceat iisdem rebus, quas Peripatetici dicant, alia nomina imponere. Sed haec contexta verborum series speciem habet novarum rerum, quae facile intereat, si uno alterove loco usitata verba substitui patiantur. Sic defendi posse opinor codicum [etiam B] scripturam. (Nam quod in [B.] codd. Lambini, Pall. 2, 3, 4, EUψ et, ut opinor, in cod. archetypo fuit *volunt*, pervagata ea confusio est, nec *evelli sibi volunt*, praesertim post *tenent*, eam interpretationem recipit, quam Gruterus fingit: non omittunt, nisi vi sibi extorqueantur.) Manutius tamen. Lambinus, Davisius scribunt *ex ore*, quod placuerat iam scribae cod. El. (et fortasse Ox. E, ex quo ad *ore* nihil annotatur), ut Cicero in ea imagine perstet, quae est in *mordicus*. Verum et parum honesta ea imago videtur et subabsurda, in qua verba dentibus teneantur; *mordicus* iam deflexerat

diores evadunt, asperiores, duriores et oratione et moribus. 79. Quam illorum tristitiam atque asperitatem fugiens Panaetius nec acerbitem sententiarum nec disserendi spinas probavit, fuitque in altero genere mitior, in altero illustrior, semperque habuit in ore Platonem, Aristotelem, Xenocratem, 5 Theophrastum, Dicaearchum, ut ipsius scripta declarant. Quos quidem tibi studiose et diligenter tractandos magno opere censeo. 80. Sed quoniam et advesperascit et mihi ad villam revertendum est, nunc quidem hactenus; verum hoc idem faciamus saepe. Nos vero, inquit ille; nam quid pos- 10 sumus facere melius? Et hanc quidem primam exigam a te operam, ut audias me, quae a te dicta sunt, refellentem. Sed memento te, quae nos sentiamus, omnia probare, nisi quod verbis aliter utamur, mihi autem vestrorum nihil probari. Scrupulum, inquam, abeunti; sed videbimus. Quae 15 cum essent dicta, discessimus.

2. et asperitatem L 3. ne dicendi spinas L 8. et ante advesperascit om. LPCR 10. saepe faciamus LPCR quod E quidem C 11. quidem om. P 12. operam — a te om. E 13. quae om. L probata E ni omnes 14. nil L 16. esse dicta E

ad firmi studii significationem, ut in Acad. II, 51 (*perspicuitatem mordicus tenere*). De Panaetio cfr. § 23.

80. et advesperascit) Et etiam e Spir. [B] Gzius addidit. Idem Spir. [B] faciamus saepe; ante Gzium inverse.

nisi quod) Sic Manutii, Lamb., Dav. Codices (Oxx., Gzii, [B]) et vett. edd. ni, quod nisi cum verbo neque Cicero neque alius quisquam scriptor posuit. Gud. 2 et Bas. utimur.

M. TULLII CICERONIS
DE
FINIBUS BONORUM ET MALORUM

LIBER QUINTUS.

ARGUMENTUM.

In prooemio libri Cicero narrat, cum ipse et Q. frater et M. Pupius Piso et T. Pomponius Atticus et L. Cicero, frater ipsius patruelis, Athenis Antiochum audivissent et ambulationem postmeridianam in Academia conficerent, sermone ducto primum a commemoranda vi locorum ad clarorum virorum memoriam in animis renovandam, mentionem incidisse veteris et recentioris Academicorum disciplinae, cum Piso L. Ciceronem ad veterem, in qua etiam Peripatetici essent, persequendam hortaretur. Tum rogatum a se Pisonem, ut veteris Academiae et Peripateticorum sententiam de finibus bonorum explicaret, huiusmodi orationem esse exorsum (c. 1–3): Peripateticorum disciplina in tres partes, ut fere ceterae, dividitur, physicam, dialecticam, ethicam. Haec tertia pars ab illis non solum ad privatae vitae rationem, sed etiam ad rerum publicarum rectionem relata est et ab Aristotele et Theophrasto copiose explicata (c. 4). Hi de fine bonorum in ipsa summa sine ulla varietate inter se consentiunt; sed sitne beata vita tota sita in potestate sapientis, in eo variari inter eos nonnumquam videtur, maxime propter Theophrasti librum de beata vita, in quo

mūltum fortunāe datur. Itaque tenendus est maxime ipse Aristoteles et eius filii Nicomachi libri de moribus, adhibendus tamen Theophrastus; nam ceteri aliquantum deflexerunt. Veterum autem sententiam Antiochus diligentissime persequitur (c. 5). De summo bono, quo constituto in philosophia omnia constituta sunt, quoniam magna dissensio est, adhibenda est divisio Carneadis, qui, quot fuissent et quot esse omnino possent de summo bono sententiae, vidit. Id enim, quod ars vivendi assequi vult, aptum et accommodatum naturae esse debet et tale, ut ipsum per se appetitum animi alliciat. Quaeritur igitur, quid id sit (c. 6). Naturae appetitus amplectitur aut voluptatem aut vacuitatem doloris aut ea, quae prima secundum naturam nominantur; aut igitur unum ex his tribus ipsum summum bonum haberi potest aut facere omnia unius ex his tribus adipiscendi causa, ut sex sint simplices de summo bono sententiae (c. 7). Iunctae et duplices sententiae tres fuerunt, cum ad virtutem aut voluptas aut vacuitas doloris aut prima naturae adiungerentur. Atque haec postrema, quae Academicorum et Peripateticorum est, ceteris facile semotis, quae tamen disputatio hoc loco exponi nequit, sola remanet, eaque quomodo oriatur et confirmetur, deinceps explicandum est (c. 8). Omne animal se ipsum diligit et appetit naturae accommodata. Ita finis existit, secundum naturam vivere, sic affectum, ut optime affici possit. Sed cum alia sit aliorum animalium natura, homini summum bonum est vivere ex hominis natura undique perfecta et nihil requirente (c. 9). Omnes autem se diligere, etiam qui se odisse putentur, facile intellegitur; nam ipsa sibi irascendi causa ex sui caritate nascitur (c. 10). Nec ea vis diligendi ad aliam quampiam rem refertur, sed ad se ipsum; quanta autem sit, ex mortis timore apparet (c. 11). Videndum est igitur, quae sit hominis natura. Ea et in corpore propriū aliquid habet (c. 12), et in animo virtutes quaerit, quarum aliae non voluntariae sunt, quas ingeniosi habent, aliae voluntariae, quae ad mores pertinent, magnae et verae. Quoniam autem ea maxime expetenda sunt ex nostris, quae plurimum habent dignitatis, animi virtus corporis virtuti antepōnitur, animique virtutes non voluntarias vincunt voluntariae

(c. 13). *Nam et in bestiis simile aliquid virtutis inest et earum rerum, quae gignuntur e terra, perfectio quaedam est non dissimilis animantium; sed si ad haec ratio, qualis in homine est, accesserit, ea primo loco erit, illa tamen, quae antea erant, manebunt et tuenda erunt. Ita summum hominis bonum cumulat ex integritate corporis et ex mentis ratione perfecta (c. 14). Sed prima illa commendatio, quae a natura nostri facta est nobis, incerta et obscura est; quid natura velit, sensim intellegi incipit et in pueris scintillae virtutum apparent (c. 15). Progrediendum est longius et videndum penitus, quid natura postulet. Quoniamque animi is appetitus a principio fuit, ut corpus animumque quam perfectissima natura haberemus, si id consecuti sumus, in eo quasi ultimo consistitur. In corporis commodis sitne voluptas, nihil ad hanc quaestionem (c. 16). Hactenus disputatio ducta est a prima commendatione naturae, qua nos diligimus; sed etiam quia cuiusque partis naturae et in corpore et in animo sua quaeque vis est, idcirco in iis nostra sponte movemur. Et primum corporis et statum quandam et motum et figuram et bonam valetudinem expetimus ipsa propter se, quod tale corpus maxime e natura est (c. 17). In animo autem excellit et multis modis cum in pueris, tum in viris eminent scientiae cupiditas, quae satiari nequit (c. 18—19). Huic adiunctum est studium semper aliquid agendi, quo homines impulsivi aut privatis negotiis occupantur aut rem publicam capessunt aut in illa ipsa doctrina et scientia quaerenda laborem collocant (c. 20). Ergo ad agendum nati sumus; actiones virtutes sunt, quarum initia parva sunt et ita a natura inchoata, ut ipsi persequi longius debeamus (c. 21). Atque haec honesta suapte natura esse expetenda, indicant et puerorum et magis etiam adultorum hominum iudicia et studia (c. 22). In omni autem honesto nihil est tam illustre, nec quod tam late pateat, quam iustitia; sed omnes virtutes ita confusae et coniunctae sunt, ut separari nisi philosophorum ratione non possint. Et quoniam inest in virtute cura quaedam quasi foras spectans, ex quo fit, ut amici, propinqui, cives, omnes denique homines propter se expetendi sint, duo genera sunt propter se expetendorum, unum in ipsis nobis, quae sunt animi aut corporis, alterum extrinsecus, ut amici,*

parentes, liberi. Sed hoc alterum genus non continetur fine bonorum (c. 23), et tamen omnia ad eum referuntur; nam externa tuemur iis officiis, quae oriuntur a virtutibus. Virtutis praestantiam qui non vident, iis tamen gloria moventur, quae habet similitudinem honestatis. Ex virtute et corporis bonis cumulatatur et absolvitur extremum et summum bonum; sed tamen tantum ceteris virtus praestat, ut, qui eam habeant, semper sint beati (c. 24). Ex hac plena et perfecta explicatione summi boni alii philosophi particulas quasdam arripuerunt; Stoici omnia ad se mutatis nominibus transtulerunt (c. 25). Ad finem perducta Pisonis disputatione, M. Cicero vereri se dicit, ut virtus beatam vitam efficere possit, si, ut Peripatetici putent, alia bona et mala sint praeter honestatem et turpitudinem. Piso illud non minus in Peripatetica disciplina effici iudicat quam apud Stoicos, a quibus aspera et reiicienda appellantur, quae a Peripateticis mala (c. 26). Cicero Stoici constantiores videntur nec beato quisquam beatior esse posse (c. 27—28). Itaque Piso, novo sumpto exordio, postquam omnem philosophiam in vita beata comparanda versari ostendit, Stoicos negat novis nominibus inconstantiam effugisse, si qua fuerit apud veteres (c. 29); sed Peripateticos sibi constare; neque enim eos illa, quae bona corporis et externa appellant, pluris aestimare, quam Stoici commoda aestiment; et ut ceterae res ex praecipua parte appellantur, sic fieri in beatae vitae aestimatione et appellatione (c. 30). Sapientem plus semper boni habere, cum virtutem habeat, nec tamen omnibus malis semper liberum esse (c. 31—32).

Sermo habitus fingitur (a. 79 a. Chr.), quo tempore Cicero post defensionem Sex. Roscii se valetudinis et studiorum causa in Graeciam contulerat et Athenis sex menses cum Antiocho fuit studiumque philosophiae a prima adulescentia cultum hoc auctore et doctore renovavit (Brut. 315, Plut. Cic. 4; de N. D. I, 6).

I. 1. Cum audissem Antiochum, Brute, ut solebam, cum M. Pisone in eo gymnasio, quod Ptolemaeum vocatur,

1. *audissem* E(P) *solebat* omnes, Or. 2. *cum* om. C *disputantem* in eo C quo E *Ptholomeum* E *Ptolomeum* PC

Cap. I, 1. *Cum audissem* --- *solebam*) *Audissem* edd. primae, Dav., Gzius e quattuor suis, EU χ . [B]. Ex ed. Ven. 1494 alii *audissem*. Deinde codd. et editiones *solebat*, quod Victorius primus iure improbavit Varr. Lectt. XXV, 19, deinde alii. Nam *ut solet* impersonaliter, omisso *feri*, sua natura et usu loquendi de iis tantum ponitur, quae vulgo et communi quodam more fiunt, ut pro Cluent. 161, ad Fam. IX, 16, 7 (*non, ut olim solebat, Atellanam, sed, ut nunc fit. mimum introduxisti*), Liv. XXX, 10, 4. [Sallustius (Cat. 30, 2. Iug. 15, 5) *quod solet* eodem modo dixit.] (*Ut assolet* de sollempni more et ritu certae alicuius rei dicitur, Philipp. II, 82, Lael. 7, de Legg. II, 21, Liv. I, 28, V, 16, XXIII, 31, XXXVII, 14, Tac. Ann. I, 24, Svet. Ner. 7, Vesp. 7; sed Svetonium pro *ut solet* posuisse Ner. 34 Wesenbergius addit.) [De Livii usu dixit Woelfflinus in libello, quem inscripsit: Livianische Kritik und Liv. Sprachgebr., p. 28.] Apparet autem, Ciceronem non de communi more Antiochi audiendi. sed de sua consuetudine loqui. Correxerit igitur cum Vict. unius litterae mendum, quod § 7 (*poterit*) pridem fecerant. (*Disputantem* ex C Crat. et Man. habent; Vict. et Lamb. sustulerunt, codices testantes.) M. Pupium Pisonem Calpurnianum, qui aliquot annis maior quam Cicero fuit, sed biennio post ad consulatum pervenit, ex Ciceronis et Asconii locis, qui in Orellii Onomastico collecti sunt, novimus multarum litterarum hominem fuisse, cognoscendae philosophiae studiosum. Peripateticae sententiae deditum, Ciceronis ab adulescentia familiarem, qui tamen consulatum eius acerbè reprehendit in epistulis ad Atticum.

Ptolemaeum) quod Pausanias I, 17, 2 non longe a foro afuisse dicit et ab eo, qui extruxisset (Ptolemaeo Philadelpho), appellatum. Victorius et deinde alii *Ptolemaeium* scripserunt, formam nominis adiectivi a proprio ducti requirentes. Eam Stephanus Byzantius v. *Καπετώλιον* ait esse *Πτολεμαῖον*, quomodo Dindorfius scripsit apud Diod. Sic. XX, 100 (de templo Rhodi Ptolemaeo consecrato), non dissentiens a Lobeckio ad Phrynich. p. 370; nam superiores *Πτολεμαίων*. Apud Pausaniam Bekkerus edidit *Πτολεμαίων* (pro *Πτολεμαῖον*) δὲ — *καλουμένον*. Sed et orationis forma et consuetudo Graecorum et Ciceronis locus ostendit, aut *Πτολεμαίω* cum Siebelisio, si ea forma ferri potest, aut *Πτολεμαίω* scribi debere. Paene adducor, ut ipsos Graecos in hac voce, cum nomen proprium adiectivi formam

unaque nobiscum Q. frater et T. Pomponius Luciusque Cicero, frater noster cognatione patruelis, amore germanus, constituimus inter nos, ut ambulationem postmeridianam conficeremus in Academia, maxime quod is locus ab omni turba id temporis vacuus esset. Itaque ad tempus ad Pisonem 5 omnes. Inde vario sermone sex illa a Dipylo stadia confe-

1. et L. Pomponius E L. Cicero (om. que) LPC et L. Cicero ROR.
2. cogitatione E 6. sermone varie E ab Or. dypilo E ypilo P

iam haberet. analogiam in novo adiectivo fingendo non semper servasse putem; nec ullum memini aliud simile esse; nam Ἰολαεῖος, Ἀμφιαραεῖος. quae Lobeckius comparat, aliam habent substantivi formam. Πτολεμαεῖος. si Graeci ita constanter dixerunt, erit Latine *Ptolemaeus*; et videtur hanc formam Propertius secutus esse II, 1, 30, quamquam *Ptolemaei Phari*. ut nunc editur, eum scripsisse nego. *Amphiaræus* idem Propertius dixit, *Protesilaëus* Catullus. Possis igitur apud Ciceronem scribere *Ptolemaëum*; sed eam pronuntiationem vereor ut in prosa oratione os Latinum servarit. [Ceterum *Ptolomaeum* Romanos pronuntiavisse. codicum testimoniis evinci, probabiliter disputat Fleckeisenus Ann. Phil. XCIII p. 4 sqq.]

et L. Cicero) [Sic edebatur.] Et excidit etiam in ΕΞχ. duobus Gzii, unde huic scribendum visum est: Q. frater, T. Pomponius, L. Cicero. Sed oratio non vincita celerem quandam coacervationem habet, non enumerationem singulos distinguentem; repugnat praeterea membrorum priorum et tertii inaequalitas. [Nunc posui, quod Baierus in Erl. et B esse scribit.] L. Ciceronem. L. filium, Marcus adiutorem habuit in inquisitione Siciliensi contra Verrem; paulo post morte amisit; quam carus Marco fuerit, haec memoriae renovatio significat. Mox ed. Crat. *pomeridianam*, sed in margine *postmeridianam*.

a Dipylo) Gzii codd. ab Dypylo, ab Hypylo, ab Ypilo, unde is: ab Dipylo. [B ut Erl.] Porta haec, quae olim Thriasia appellata fuerat, ad Ceramicum sita, qui intra eam et extra erat, septentrionem spectabat. Ea exeuntes primum Ceramicum exteriorem permeabant, deinde ad sinistram paulum flectentes ad Academiae lucos et spatia (cfr. Orat. 12) veniebant. Sed et a porta prodeuntes et flectentes Colonom prospiciebant (*Κολωνόν Ἰππιον*), recta via paulo ulterius situm, decem summum stadiis ab urbe (Thuc. VIII, 67), quem collem cum templo Neptuni et vicum (*δῆμον*) Sophocles, quem *Κολωνόθεν* fuisse notissimum est, et natalibus et carmine nobilitavit. Faciem locorum descripsit et tabula expressit Leakius in libro de situ et locis Athenarum.

cimus. Cum autem venissemus in Academiae non sine causa
 nobilitata spatia, solitudo erat ea, quam volueramus. 2. Tum
 Piso: Naturane nobis hoc, inquit, datum dicam an errore
 quodam, ut, cum ea loca videamus, in quibus memoria
 5 dignos viros acceperimus multum esse versatos, magis mo-
 veamur, quam si quando eorum ipsorum aut facta audiamus
 aut scriptum aliquod legamus? Velut ego nunc moveor.
 Venit enim mihi Platonis in mentem, quem accepimus pri-
 mum hic disputare solitum; cuius etiam illi propinqui hor-
 10 tuli non memoriam solum mihi afferunt, sed ipsum videntur
 in conspectu meo ponere. Hic Speusippus, hic Xenocrates,
 hic eius auditor Polemo; cuius illa ipsa sessio fuit, quam
 videmus. Equidem etiam curiam nostram (Hostiliam dico,
 non hanc novam, quae minor mihi esse videtur, posteaquam

1. *quando* (pro *cum*) C *Achademia* P *Academiam* LCR 2. *cum* *Piso* E
 3. *inquam* R 4. *quando* C 5. *multos* C 6. *quasi quasi* (pro *quam si*) E
ante (pro *quando*) LPCR *audias* L 7. *aliquid* LPCR 8 *quam acceperi-*
mus E 9. *hortuli propinqui* LPCROr. 11. *Post meo* add. *hic* C 12 *ipsa*
illa LCROr. 14. *nunc hanc* P *mihi minor* CR

In Academiae — spatia, quod etiam Spir. [B] confirmat, habent
 Crat., Vict., Lamb., Dav.; Pal. 4 et Par. 1 et reliqui Gzii
 (omnesne?) in *Academia — spatia*, Pall. ceteri (sine dubio Da-
 visiani), ξχψ in *Academiam — spatia* (Mars., Man., Grut.).

2. *si quando*) Sic etiam [B et] mg. Crat., restituitque, ni fallor.
 Manutius. Deteriores codd. (Pall., Oxx., EUχψ) et edd. superiores
si ante; (Gzius in tribus suis codd. et vett. edd. narrat esse
si quando ante). Victorius *si ant.* Tum *scriptum aliquid* dete-
 riorum familia (Eξχ, duo Gzii). *Propinqui hortuli* etiam Spir. [B];
 edd. inverse. Paulo post *hic ponere* ex C Man. et ceteri,
 donec *hic* sustulit Dav., codd. parens (suis tribus et Eξχψ).

cuius illa ipsa sessio fuit) Hanc ipsam (*eben diese*) eius fuisse
 annotat. Male Eξ, Bas. et ex iis Gzius: *cuius ipsius*. Davisius
ipsa omisit, sequens Parr. 1 et 2. [*Illa ipsa* in Erl. et B esse
 Baiterus testatur; antea e solo Mead. annotabatur.]

Hostiliam dico, non hanc novam) Notat Gzius Ciceronis erro-
 rem, qui Pisonem inducat curiae Hostiliae deflagrationem
 significantem, quam multis annis post in P. Clodii funere acci-
 disse notissimum sit; et tum demum Faustum Sullam ex SCto
 novam splendidiorem extruxisse. In eadem sententia ceteros
 fuisse puto; certe recentiores sunt omnes. Verum in ipso ex-
 ordio, ubi Cicero sermonis olim habitae formam et occasionem
 fingit veterumque temporum memoriam et amorem fratris pa-

est maior) solebam intuens Scipionem, Catonem, Laelium, nostrum vero in primis avum cogitare; tanta vis admonitionis inest in locis; ut non sine causa ex iis memoriae ducta sit disciplina. 3. Tum Quintus: Est plane, Piso, ut dicis, inquit. Nam me ipsum huc modo venientem convertebat ad sese Coloneus ille locus, cuius incola Sophocles ob

2. admirationis C (inest admonitionis P) 3. his PCOr. 4. dicta P cum Quintus E plane E

truelis amissi renovat, non potuit ita oblivione implicari; facillimeque res expeditur. *Hostiliam* enim proprie appellat eam curiam, quae fuit ante L. Sullam dictatorem, in qua Scipio, Cato, Laelius sententias dixerant, *novam* autem, quam Sulla, vetere mutata et amplificata, fecerat uno aut altero anno ante, quam hic sermo haberi fingitur (a. 81 aut 80). Itaque Dio Cass. XL, 50 de ea, quae conflagravit: Ἦν μὲν γὰρ τὸ Ὅστίλιον, μετεσκευάστο δὲ ὑπὸ τοῦ Σύλλου. Atque propter hanc ipsam causam, quod ea proprie Cornelia erat (neque Asconius Hostiliam deflagrasse dicit), Fausto restitutio data est, cuius opus fortasse iam tum, cum Cicero haec scripsit, destructum erat aut destruebatur (vid. Dio Cass. XLIV, 5). *Minor mihi Gzius* tamquam e Gud. utroque et Bas. Est sic in Erl. [*B minor esse mihi.*]

nostrum vero in primis avum) Significat, opinor, L. Pisonem eum, qui primus Frugi cognomen meruit, primae repetundarum legis auctorem, annalium scriptorem, antiquum hominem et severum, clarissimae famae. Ipsum enim M. appellatum esse Frugi, scimus e fragmento quodam orationis pro Flacco (Schol. Ciceron. II p. 233 ed. Or.). In proximis verbis *tanta* non cum *ut* coniungitur, sed ad superiora refertur (ut propter eam illa fieri soleant); tum adiungitur consecutio: (ita) *ut cet.* Simo- nideam artem *μνημονικὴν* significari apparet.

3. *Coloneus ille locus*) Mire dictum videtur et aut *Colonus ille* ponendum fuisse, quod Bremio in mentem venit, aut, si nomen appellativum addere placeret, tali utendum fuisse, in quo proprietas aliqua notaretur, velut, quod Valckenario (ad Callimach. p. 216) placuit, *Coloneus ille locus*. Sed fieri potest, ut Cicero illa circumlocutione usus sit, quod *Colonus* ambiguitatem habebat propter Latinam vocem earundem litterarum. Quod Pausanias (I, 30, 4) *Colonus* dicit esse locum (*χωρὸν*), id quidem ad hanc rem nihil pertinet. [M. Hauptius in ind. schol. Berol. 1867 *vicus* scribendum putabat, ut *δημος* intellegeretur.] Q. Ciceronem ipsum tragoedias scripsisse, meminisse debemus.

oculos versabatur, quem scis quam admirer quamque eo delecter. Me quidem ad altiorem memoriam Oedipodis huc venientis et illo mollissimo carmine, quaenam essent haec ipsa loca, requirentis species quaedam commovit, inaniter 5 scilicet, sed commovit tamen. Tum Pomponius: At ego,

1. admirarer L 2. quid (pro quidem) E 3. quae iam C ipsa haec LPCROr. 4. inanis LPCROr. 5. tunc C

illo mollissimo carmine cet.) Oedip. Colon. initio: τίνος Χώρους ἀφίγμεθ' ἢ τίνων ἀνδρῶν πόλιν; et 38: Τίς δ' ἔσθ' ὁ χάρος; et 52: Τίς δ' ἔσθ' ὁ χάρος δῆτ' ἐν ᾧ βεβήκαμεν; Splendidus locum describit et exornat chorus notissimo carmine v. 668 sqq.

inaniter scilicet, sed commovit tamen) [Dixeram olim me inaniter, quod in mg. Crat. et e cod. Mor. annotabatur, magis probare, coll. Acad. II, 34, quod rectius contraria ponerentur haec: inaniter commovit — commovit tamen, quam: inanis species commovit — comm. tamen, sed retinueram alterum, quod in Spir., certe in Erl. esse putabam. Nunc Baiterus inaniter in Erl. et B esse testatur.] Particulam scilicet Latini in concedendo sic ponunt, ut aliquid facile et ex ipsa rei natura apparere significant. nec id a se non intellegi aut neglegi. Supra I, 28: nihil scilicet novi, ea tamen, quae te ipsum probaturum esse confidam; [IV, 50: tuum scilicet, non illorum;] hoc libro 55: maxime scilicet in homine, sed in omni animali; de Orat. III, 128: scilicet nimis hic quidem est progressus, sed ex eo ipso est coniectura facilis cet.. Orat. 120, pro Rab. Post. 33, ad Fam. I, 6, IX, 23, ad Q. Fr. II, 6 extr. et 12, 2, pro Mur. 42: Tu interea Romae (manens, dum ille in provinciis laborabat) scilicet amicis praesto fuisti. Fateor; sed tamen cet. (Facile intellegitur, te non desidem fuisse nec nihil egisse; itaque id fateor; sed cet.) [Corn. Nep. Epamin. 5.] Annotavit hos locos inter ceteros, qui nuper de particula scilicet egit, vir acutus et in conquirenda quaestionum grammaticarum materia longe diligentissimus, Stuerenburgius ad orat. pro Arch. p. 70 sqq. (ed. 1). Sed ea disputatio non paucos habet errores ortos e genere quaerendi non recto. Dum enim a vocis origine non nimis certo constituta (vel potius falso; nam scilicet neque ab imperativo, ut ipse vult, neque ab infinitivo, ut ceteri, deducitur, sed ab ipsa radice verbi, quod nunc est scire, ut longe propius tamen ad veritatem accedant, qui ab infinitivo ortum dicunt, nec in ipsa vi vocabuli aberrant), sed dum ab ea sic profisciscitur, ut unam aliquam significationem inde repetitam et angustis terminis circumscriptam ubique persequatur, nec,

quem vos ut deditum Epicuro insectari soletis, sum multum equidem cum Phaedro, quem unice diligo, ut scitis, in Epicuri hortis, quos modo praeteribamus, sed, veteris proverbii admonitu, vivorum memini; nec tamen Epicuri licet oblivisci,

3. *praeteribamus* ELPCR 4. *ammoniti* E *vestrorum* (pro *vivorum*) L *nec tamen* — *habent* Nonius p. 70 *cum* (pro *tamen*) E *michi* (pro *tamen*) mg. P *Epicurum* Non. (alii codd. *Epicureum*)

quomodo vocum significationes inflectantur et detorqueantur, videt, plurima prave interpretatur, multa, quae rectissime et frequenti exemplo scripta sunt, non intellegit, ea autem tanta temeritate ac licentia mutat, ut non uni et alteri loco vim faciat (velut illi, quem ex orat. pro Murena posui), sed totos ordines locorum, qui sua similitudine et auctoritatis constantia firmissimi sunt, evertat; ut de Div. II, 47, Verr. I, 142, in Pis. 19 mavult *scilicet* eicere quam, sublata interrogandi nota, cum affirmatione et acerba irrisione rei perversae et falsae eodem modo positum intellegere, quo hic II, 102 (ubi ipsum illud: *et — scilicet* habemus). In Acad. autem II, 87 (*Etiamne hoc affirmare potes, esse aliquam vim, cum prudentia et consilio scilicet, quae finxerit — hominem?*) non animadvertit (fortasse, quod comma post *vim* Orellius omiserat), extra ipsam interrogationem addi, qualem eam vim cogitari debere perspicuum sit (*und natürlich muss es eine mit Einsicht ausgerüstete und planmässig handelnde Kraft sein*); cfr. [Verr. IV, 27,] ad Fam. XII, 17, 2, XIII, 26, 2, Catil. II, 19, al. [Retractavit postea haec Stuerenburgius.] Atque haec significatio rei per se perspicuae, ut confirmari explicarive opus non sit, interdum, cum propterea ad aliam rem transitur, proxime accedit ad illam concedendi vim (ab eadem enim stirpe sunt), velut I ad Fam. 6, 1 (*maxime scilicet consolatur spes; — facile secundo loco me consolatur cet.*), ad Att. XIII, 1, 2, ad Q. Fr. II, 14, 2, qui locus non recte interpungitur nec intellegitur; hoc enim Cicero dicit, *se visurum scilicet (natürlich) pueros cotidie, sed inspecturum, quid discant* (quod difficilius est), *quam saepissime.*

veteris proverbii admonitu) Apud Petronium c. 43 et c. 75, quem Dav. laudat, in animis a rerum tristium recordatione et a luctu ad hilaritatem avocandis dicitur: *Vivorum meminimus*. Alibi proverbium non legitur. Similitudinem aliquam non maximam habet cum eo, quod dicebantur, qui sepulcra legerent, memoriam perdere (Cat. Mai. 21). De Phaedro dictum est ad I, 16. Iocatur Epicureus, ipse nimium condiscipulorum in memoria magistri conservanda studium leniter irridens. *Anellis*, quam formam Plautus, Lucretius, Horatius paucis locis propter versum posuerunt, a Nonio et cod. Mor. oblatum contra cete-

si cupiam, cuius imaginem non modo in tabulis nostri familiares, sed etiam in poculis et in anulis habent.

II. 4. Hic ego: Pomponius quidem, inquam, noster iocari videtur, et fortasse suo iure; ita enim se Athenis collocavit, ut sit paene unus ex Atticis, ut id etiam cognomen videatur habiturus; ego autem tibi, Piso, assentior, usu hoc venire, ut acrius aliquanto et attentius de claris viris locorum admonitu cogitemus. Scis enim me quodam tempore Metapontum venisse tecum neque ad hospitem ante 10 devertisse, quam Pythagorae ipsum illum locum, ubi vitam ediderat, sedemque viderim. Hoc autem tempore, etsi multa in omni parte Athenarum sunt in ipsis locis indicia summorum virorum, tamen ego illa moveor exhedra; modo enim

1. *cupiam* mg. P *eius* (pro *cuius*) E *in talibus* E 2. *anellis habebant* Nonius 5. *cognomine* LPCR add. *pene* C 7. *usu* om. E *evenire* LPCR *ut* — *cogitemus* Nonius p. 190 *ac* (pro *ut*) E *aliquando* E 8. *admonitum* Non. *cogitem* R *cogitem cum* P *Scis* — *Pythagorae* om. PR 9. *non* (pro *neque*) C 10. *divertisse* ELC *illum ipsum* L *cum ipsum illum* PR 12. *sunt* — *exhedra* Nonius p. 107 13. *exhedra* Or. *mih*i (pro *modo*) C

ros codices et usum prosae orationis asciscere ratio vetabat. Sed unam litteram *n* posui [cum Erl. et B]; Gzius et suis codd. *annulis*; sed illo modo vetustissimi codices, ut Orelliani de Off. III, 38, regius Tusculanarum, Vaticanus Verrinarum.

Cap. II, 4. *ut id etiam cognomen*) Sic Crat., Lamb. (e veteribus libris), tum Ern. et recentiores, et confirmat etiam Spir. [B]. Codices deteriores (Pall. Dav., Oxx., tres Gzii) et ceteri editores *cognomine*, nisi quod Dav. e CCC profert *cognomen paene videatur*. Paulo neglegentius sententiae ab *ut* pendent adiungitur eadem particula consecutionis significatio: (ita) *ut* (propterea) *id etiam*; cfr. 39 et III, 63. Davisius malebat *et id*. [*Suo iure* Atticus iocari videtur, quod ei tam diu iam Athenis viventi haec nova non erant nec valde animum commovebant]

usu hoc venire) Sic post Bremium Orellius; superiores *usu hoc evenire*; in Spir. [B] *ut* in Erl. *usu* aberat et *venire* scribebatur. *Hoc evenire*, si *usu* omittatur, pronomen non recte positum habeat. Vid. Orell. ad Wolfi schol. in Tuscul. p. 454 sq. ad I, 73, ad quem locum Moserus ceteros, qui hoc attigerunt, enumerat. Paulo post *devertisse* Lamb. (vetus cod. in mg. ed. rep.). Or. Ceteri (omnes Gzii codd., [B]) *divertisse*. De Pythagorae mortis loco quid narrarint veteres, exponit Diog. Laërt. VIII, 40 et ibi Menagius. Addit Davisius Iambl. vit. Pythag. c. 35 § 249. [*Vitam edere* etiam pro Planc. 90; nam erratum video.]

modo enim fuit Carneades) [Sic edideram.] Ern. et recentiores

fuit Carneadis; quem videre videor (est enim nota imago), a sedeque ipsa, tanta ingenii magnitudine orbata, desiderari illam vocem puto. 5. Tum Piso: Quoniam igitur aliquid

1. *Carneades* codd. *Charmadas* Or. 2. *ex sedeque ipsa quam ipsa P* et ad *que* in mg. *quam orbatam desiderare* (si recte intellego) *tanti* (L)Or. 3. *aliquod* E

Valesii (Emendd. I, 29) coniecturam sequentes hic et § 6 Charmadae nomen substituerunt. Causam affert Valesius, quod Cicero Carneadem videre non potuerit. Atqui eum, qui hic a se nominetur, Cicero satis ostendit numquam sibi visum ipsum, sed imaginem sibi e statua aliqua aut simili opere notam fuisse. Charmadae, quem Cicero in libris de Oratore propter Crassi personam laudat, alibi autem ter omnino nominat, semel in enumerandis Carneadis discipulis (Acad. II, 16), iterum propter dictum aliquod Carneadis (Orat. 51), tertium propter memoriae singularem vim (Tusc. I, 59), non tanta fama fuit eum tanti Cicero faciebat, ut eius praeter ceteros ei in Academia in mentem venire debuerit, excluso, quem Cicero vehementer admirabatur, magistro. Et quemadmodum Piso Platonem et veteris Academiae principes, a quibus Peripatetica disciplina non seiungitur, commemorat, Quintus Sophoclem, sic Marcus, praecepto Platone, eum nominare debet, cuius ipse sectam sequatur. Et aptissime infra significatur, L. Ciceronem Carneadis fama ad eius scholam trahi; Charmadas eum locum non tuetur. *Modo* de Carneade, quoniam cum veteribus illis comparatur, recte ponitur in minuendo temporis spatio, ut II de Off. 75. [Hand. Turs. III p. 645.] (Quod pro Charmadae nomine Carneadis in codd. substitui solere dicunt, et in Acad. et in libris de Orat. verum a codd. servatum est, in Tusc. non a solis optimis.) Sed in oratione aliquid subabsurdi inest. Neque enim exhedra Ciceronem movebat, quod nuper Carneades vixisset (quid enim id ad exhedram?), sed quod ea nuper ita ad Carneadem pertinuisset, ut eius memoria in ea haereret. Itaque valde suspicor, Ciceronem scripsisse: *modo enim fuit Carneadis* (*Carneadi*), quamquam eandem Schuetzii suspicionem (*Charmadae*) Orellius improbat. [Genetivum nunc cum Baitero restitui.] *tanta ingenii magnitudine*) Sic cum primis edd. optimi codices (mg. Crat., tres potiores Gzii, [B]) et deteriorum sine dubio plerique (Oxx) tenueruntque Victorius et proximi (Grut.). Crat. aliique, tum Dav. e tribus suis et recentiores *tanti ing.*, quod erat etiam in cod. Mor. Rectum illud est significatque *tam magno ingenio*; contra si *tanti* cum *ingenii* iungas, alio opus sit substantivo, velut *splendore* similive.

5. *Quoniam igitur aliquid omnes* cet.) Paulo durius in utraque

omnes, quid Lucius noster? inquit; an eum locum libenter invisit, ubi Demosthenes et Aeschines inter se decertare soliti sunt? Suo enim quisque studio maxime ducitur. Et ille, cum erubisset, Noli, inquit, ex me quaerere, qui in
 5 Phalericum etiam descenderim, quo in loco ad fluctum aiunt declamare solitum Demosthenem, ut fremitum assvesceret voce vincere. Modo etiam paulum ad dexteram de via declinavi, ut ad Pericli sepulcrum accederem. Quamquam id quidem infinitum est in hac urbe; quacumque enim in-
 10 gredimur; in aliqua historia vestigium ponimus. 6. Tum

2 decertari L 3. enim unusquisque E 5. loco afflictum aiunt E 6. declinare ER assuescit E 7. voce om. R dextram (P) 8. Pericij EP Periclis LCR 9. quid E definitum L ingrediemur L egredimur R 10. aliquam historiam LPCROr.

parte sententiae verbum ita omittitur, ut primum ex universae orationis cursu intellegatur, deinde definiatur in illo, quod subicitur, *invisit*. Paulo post etiam Spir. [et B] habet: *enim unusquisque* [quod Baiterus recepit, sed Ciceroniane dici non puto].

quo in loco cet.) Plut. vit. X orat. 8 p. 844 E: καὶ κατιόντα ἐπὶ τὸ Φαληρικὸν πρὸς τὰς τῶν κμαίων ἐμβολὰς τὰς σκέψεις ποιεῖσθαι, ἢ, εἴ ποτε θορυβοίη ὁ δῆμος, μὴ ἐκσταίη. Hic igitur non ad vocis vim, sed ad constantiam quandam animi et aurium eam exercitationem pertinuisse putat, quod faciunt etiam Quintil. X, 3, 30, Libanius in vita Demosth., Val. Max. VIII, 7 ext. 1. Mox *dexteram* Gzius ex Erl., Gud. utroque [B]; ceteri *dextram*. Paulo post *Pericij* Gzius annotat non ex Erl. [B], sed e Gud. 2, et ex eo *Pericli* effecit, quod Schuetzius pro *Periclis* posuit.

in aliqua historia vestigium ponimus) Sic etiam Spir. [B], ut merito optimos codices cum consuetudine conspirantes sequamur. Non licet nunc persequi eos locos, quibus confirmari putant, Ciceronem et alios eiusdem aetatis scriptores *ponendi, collocandi, statuendi* verbis in praepositionem cum accusativo pro ablativo subiecisse, ut ostendam. quot ex iis diligentius inspecti et ad meliores codices exacti eripiantur, in ceteris quam ex ipsis nominum formis plerumque manifestum sit. librarios lineolam prave addidisse, quod infinitis locis faciunt. [Cfr. Hand. Turs. III p. 306.] Sed magna est in toto hoc genere editorum partim casum dominum habentium patientia (ut in epist. ad Att. V, 11, 6, VI, 1, 22, VI, 6. 4 legimus *ponere aliquem in gratia apud aliquem*, senel V, 3. 3 *in gratiam*), partim levitas undecumque omnia eiusmodi arripiendum, quae aut nomina quaedam doctorum indoctorumque hominum ascribendi occasionem habeant aut distinctiunculae excogitandae, quali in hoc

Piso: Atqui, Cicero, inquit, ista studia, si ad imitandos summos viros spectant, ingeniosorum sunt, sin tantummodo ad indicia veteris memoriae cognoscenda, curiosorum; te autem hortamur omnes, currentem quidem, ut spero, ut eos, quos novisse vis, imitari etiam velis. Hic ego: Etsi facit hic qui- 5 dem, inquam, Piso, ut vides, ea, quae praecipis, tamen mihi grata hortatio tua est. Tum ille amicissime, ut solebat: Nos vero, inquit, omnes omnia ad huius adulescentiam conferamus, in primisque ut aliquid suorum studiorum philosophiae quoque impartiat, vel ut te imitetur, quem amat, vel ut illud 10 ipsum, quod studet, facere possit ornatius. Sed utrum hortandus es nobis, Luci, inquit, an etiam tua sponte propensus es? Mihi quidem Antiochum, quem audis, satis belle videris attendere. Tum ille timide vel potius verecunde: Facio, inquit, equidem; sed audistine modo de Carneade? 15

3. *iudicia* E 4. *quid* (pro *quidem*) E 5 *novis seu hīs* (pro *novisse vis*) E *etiam imitari* LPCROR. 6. *inquit* C *tantum mihi* P 7. *hortatio est tua* P *est hortatio tua* CROR. 10. *impartiar* L *vel — amat* om. E 12. *tuta sponte* E 15. *audisti me modo* E *Charmada* Or.

genere utitur Kritzius ad Sall. Jug. 17, 3, ubi contra meliores codices edidit: *in partem tertiam Africam posuere*. Quoniam enim ipse negaturus non est, eum, qui aliquid in genus numerumve aliquem referat, dici Latine id *in eo genere numerove ponere*, concidit totum id, quod se primum repperisse putat. accusativo significari. qui primi sic diviserint: quamquam quid per se inanius est? Quicumque enim divisionem ab aliis institutam sequitur, eodem modo dividendo loca rebus assignat. [Non minus pravum est Jug. 111, 1 *in gratiam habituros*.] (De *reponendi* verbo dubitatio relinquitur, an Cicero propter *referendi* propinquam notionem aliquotiens praepositioni accusativum subiecerit, ut de N. D. I, 38. III, 47. de Invent. I, 39 et 97, de opt. gen. orat. 17.)

6. *imitari etiam*) [Sic Bait. ex Erl. et B, idemque mox ex iisdem *hortatio tua est*. Gzius e tribus suis dett. annotat *hortatio est tua*. Paulo post eadem verba, quae Erl., omittit B.]

Antiochum, quem audis) Prorsus abundat, et inepte abundat hoc *quem audis*; qui enim aut ipse Lucius aut ceteri ignorare poterant? Itaque quotiens hunc locum legi, suspicatus sum, Ciceronem scripsisse: *Antiochum cum audis, satis belle* cet., ut *attendere* absolute ponatur (attento animo esse). De proximis verbis (*de Carneade? Rapior illuc*) dictum est paulo ante.

Rapior illuc; revocat autem Antiochus; nec est praeterea, quem audiamus.

III. 7. Tum Piso: Etsi hoc, inquit, fortasse non poterit sic abire, cum hic assit (me autem dicebat), tamen
 5 audebo te ab hac Academia nova ad illam veterem vocare, in qua, ut dicere Antiochum audiebas, non ii soli numerantur, qui Academici vocantur, Speusippus, Xenocrates, Polemo, Crantor ceterique, sed etiam Peripatetici veteres, quorum princeps Aristoteles, quem, excepto Platone, haud scio
 10 an recte dixerim principem philosophorum. Ad eos igitur converte te, quaeso. Ex eorum enim scriptis et institutis cum omnis doctrina liberalis, omnis historia, omnis sermo elegans sumi potest, tum varietas est tanta artium, ut nemo sine eo instrumento ad ullam rem illustriorem satis ornatus
 15 possit accedere. Ab his oratores, ab his imperatores ac

3. poteris omnes (non poteris fortasse abire sic P) 5. veterem illam LPCROr. 7. numerantur (pro vocantur) L 8. Craton E 11. convertere te quaeso E enim om. R et institutis om. P 13. vero ut (pro ut nemo) L

Cap. III, 7. *illam veterem* Sic etiam Spir. [B]. Paulo ante in cod. arch. fuit *poteris* ([B.] Pall., EU $\chi\psi$); emendavisse videtur Aldus. Mox *hi soli* Gzius ex omnibus suis. Antiochi sententiam commemoravi ad IV, 5. Paulo post in his verbis: *quorum princeps Aristoteles* dure mihi omissum videtur verbum substantivum. [Sed eodem modo Acad. II, 131: *Alii voluptatem voluerunt, quorum princeps Aristippus*. Itaque eadem brevitate haec, nominativo casu, adiungi videntur, qua Livius XXII, 53, 5 utitur, ob infinitam orationem accusativum ponens: *iuvenes quosdam, quorum principem L. Metellum, mare ac naves spectare*, ut alia paulum diversa omittam; nec iam audeo scribere: *princeps Aristoteles est*, quod mea suspicione motus Baiterus fecit.]

Ad eos igitur converte te [Olim in Erl. putaram idem esse, in quod coniectura Gruterus inciderat, *convertere* (om. *te*), nec improbaram. Nunc constat errorem eum esse; nam e B idem quod ex Erl. Bait. annotat.] *Instituta* philosophorum, quae hic cum *scriptis*, alibi (Lael. 13, Off. I, 1) cum *praeceptis* coniunguntur, Brut. 119 sola nominantur, interpretor rerum tractationem sententiarumque explicationem certa quadam forma institutam, quam methodum scholae vocamus, qua etiam exercitationes quaedam comprehenduntur discentium. Cfr. Beierus ad Off. I. cit. Exciderant verba *et institutis* etiam in Gud. 2.

rerum publicarum principes extiterunt. Ut ad minora veniam, mathematici, poëtae, musici, medici denique ex hac tamquam omnium artium officina profecti sunt. 8. Atque ego: Scis me, inquam, istud idem sentire, Piso, sed a te opportune facta mentio est; studet enim meus audire Ciceri, quatenam sit istius veteris, quam commemoras, Academiae de finibus bonorum Peripateticorumque sententia. Censemus autem facillime te id explanare posse, quod et

3. *tamquam ex omnium* LPCROR. *artificum* EP *disciplina* L *ad quae* ego LP (mg. *atque*) R 4 *inquit* C *sed a te — sententia* Nonius p. 91 5. *mentio facta* C *meus* om. E 8. *autem te facillime* LCR *te autem fac.* POR.

ex hac tamquam omnium artium officina) Edebatur: *tamquam ex omnium* cet. Sic haec officina comparatur cum alia quadam, quae sit omnium artium. Deleta praepositione, quae etiam a Spir. [B] aberat, omnia in unam imaginem conflantur, cum haec quasi officina omnium artium dicitur fuisse. In eo meliorem familiam sequi non audeo (Erl., [B.] mg. Crat., Mor.), quod *artificum* habent. Nam artificum officina est, ubi opus faciunt, non ubi ipsi fiant, et tamen hoc loco sic intellegi necesse esset; nec omnes artifices, sed omnis generis ibi fingebantur. Contra artium officina dicitur ut eloquentiae, sapientiae, dicendi. Itaque erratum in meliorum codicum principe puto.

8. *Atque ego*) Sic Mead., Ox. γ, restituitque etiam e Spir. [B] Gzjus, ut solet dici in alius personae oratione adiungenda; *ad quae* significationem habet responsi et refutationis.

Censemus autem facillime te) Secutus sum Erl. [B]. Editiones superiores ut mei libri deteriores; Gzjus tamquam ex omnibus suis, Erl. tamen excepto: *censemus te autem*. Nec de codicibus credo nec ferri is ordo potest. Deteriorum codicum ordo Pisonem praeter ceteros facile id facere posse significat, noster sine comparatione, facile hoc ei esse. Deinde Cicero cum hoc *quod — habueris* in parte obliquae orationis posuisset et coniunctivo notasset, cum *posse* coniungens, non cum *censemus* (cfr. ad III, 17), necessario subiecit *videamus*, etsi, cum hoc utitur verbo, non tam, cur Piso possit, dicit (*quod — exquiras*), quam cur ipsi censeant. Haec tamen coniunctivi ab alio verbo (*exquiras*) ad aliud (*exquirere videamus*) translatio quam exiguum habuerit offensionem, perspicitur e notissima orationis forma: *accusavit, quod pecuniam cepisse diceret*. Sic autem scriptum est apud Crat., Vict., Lamb., confirmatque etiam Spir. [B]; revocavit Gzjus; ceteri cum deterioribus codd. *videmus*. Staseas, quem iterum nominat § 75 et de Orat. I, 104, erat ex eodem genere Graecorum modeste in nobilium

Staseam Neapolitanum multos annos habueris apud te et complures iam menses Athenis haec ipsa te ex Antiocho videamus exquirere. Et ille ridens: Age, age, inquit (satis enim scite me nostri sermonis principium esse voluisti), ex-
 5 ponamus adulescenti, si quae forte possumus. Dat enim id nobis solitudo, quod si qui deus diceret, numquam putarem, me in Academia tamquam philosophum disputaturum. Sed ne, dum huic obsequor, vobis molestus sim. Mihi, inquam,

1. *stans eam Neapolitanum* EP 2. *quam plures* E *quum plures* C
 3. *videmus* PCR 4. *principium* E 5. *si qua* LPCR 6. *si quid eos* E *si quis deus* LPCROr. 8. *molestus sim* om. L

Romanorum domibus viventium et iis *συμφιλολογούντων*, e quo Diodotus Stoicus, qui apud Ciceronem consenuit, multique alii hac et proxima aetate. Paulo post *si quae* Gzius etiam e Spir. [B].

Dat enim id nobis solitudo, quod) In editionibus (praeter Manutianas et Ox.) haec distrahuntur: *Dat enim — solitudo. Quod* cet. Sed ex iis, quae supra dixerat, non apparet, cur solitudine opus sit. Hoc dicit, solitudinem efficere, ut ne pudeat id facere, quod numquam futurum putarit. Sed ad *quod* cum subici deberet *futurum*, pro hoc Cicero ipsam epexegetin substituit. Illius imperfectorum in condicione praeteriti temporis positorum generis, e quo *diceret et putarem* sunt, nunc exempla etiam in vulgaribus libris collecta sunt. (Cfr. Eitzleri commentatio in Iahnii Annal. Philol. vol. XI (a. 1829) p. 212 sqq.) Ernestius haerebat. [Etiam B *si quid eos*, h. e., *si qui deus*, quod nunc cum Baitero posui.]

Sed ne — vobis molestus sim) Non optantis hoc est et precantis, sed verentis, quod minus usitatum esse in sermone Latino, ut ante *ne* verendi significatio premeretur, sensit Lambinus; nec habeo, quod comparem, nisi Verr. IV, 15: *Ne forte, dum publicis mandatis serviat, de privatis iniuriis reticeat*, ubi hoc sic superioribus adiungitur, ut haec sententia sit: *ut verendum sit, ne*, vel: *itaque verendum est, ne*. Huic simile est in iisdem oratt. lib. I, 46: *Verbum tamen facere non audebant, ne forte ea res ad Dolabellam ipsum pertineret*; sed ab hoc loco longius recedit. [Prorsus huic loco similia illa apud Plantum in Sticho IV, 2, 20: *At ille ne suscenseat*, et in Mostell. III, 3, 19: *At enim ne quid captioni mihi sit*, et apud Terentium Eun. I, 2, 103, nec multum distat Ad. V, 3, 49: *Ne nimium modo* cet. Eodem modo *ut* ponitur Heautont. IV, 1, 4. Verrinarum loco posteriori simile est apud Iuvenalem hoc sat VIII, 77: *Miserum est aliorum incumbere famae* (cum periculo et metu), *ne* cet. Ne in

qui te id ipsum rogavi? Tum, Quintus et Pomponius cum idem se velle dixissent, Piso exorsus est; cuius oratio, attende, quaeso, Brute, satisne videatur Antiochi complexa esse sententiam, quam tibi, qui fratrem eius Aristum frequenter audieris, maxime probatam existimo. 5

IV. Sic est igitur locutus. 9. Quantus ornatus in Peripateticorum disciplina sit. satis est a me, ut brevissime potuit, paulo ante dictum. Sed est forma eius disciplinae, sicut fere ceterarum, triplex: una pars est naturae, disserendi altera, vivendi tertia. Natura sic ab iis investigata est, ut 10 nulla pars caelo, mari, terra (ut poëtice loquar) praetermissa sit. Quin etiam, cum de rerum initiis omnique mundo locuti essent, ut multa non modo probabili argumentatione, sed etiam necessaria mathematicorum ratione concluderent, maximam materiam ex rebus per se investigatis ad rerum 15

1. *istud ipsum* L 3. *complexam* EC 4. *frequenter audieris Aristum* P
5. *probata* E 7. *potui* LPCR 9. *par* E *natura* ELPR 10. *his* ELCOR.
15. *pro se* L *rerum om.* L

hoc ipso quidem opere II, 79 (*Ne in odium veniam cet.*) ne superioribus facile adiungi potest, ut audiatur *retinebo.*]

fratrem eius Aristum) Cfr. Brut. 332, Acad. I, 12. Plutarchus Brut. 2 φίλον καὶ συμβιωτήν hunc Bruti fuisse narrat.

Cap. IV, 9. *ut brevissime potuit*) Sic pro *potui* Gzius etiam e Spir. [B], sed *potuit* enarrat *feri potuit*; auditur *dici* e primario verbo. Paulo post in cod. arch. fuit *natura*, ut est in ξψ, Gzii omnibus, apud Crat., Viet., Man., Grut. *Naturae* post C Lamb. et Dav. tamquam e CCC (at is est ξ), ceteri. [De B dubitat Baiterus.] Mox *ab his* Gzius e tribus suis; praecedit *eius disciplinae*. [Verba *ut poëtice loquar* ab alio ascripta Bakius iudicat, ad Cic. Legg. p. 451. Mirificum illum hominem fuisse oportet.]

cum — locuti essent —, maximam materiam cet.) Minus perspicue rem significare videtur; neque enim, absoluta de omni mundo explicatione, tum denique res sensibus et animadvertendo investigantes materiam ad nescio quarum aliarum rerum occultarum cognitionem attulisse, sed in illa ipsa de initiis et omni mundo disputatione, qua res occultae aperiuntur, illa materia usi esse videntur. Sed Piso primum (usque ad *concluderent*) libros eos, qui physici appellantur, significat, deinde eos, qui historiam naturalem describendo complectuntur. [Ern. *ita* ante ut excidisse putabat, non improbabiliter.] *Ratione* post *mathematicorum* [B *in academicorum*] exciderat in cod.

occultarum cognitionem attulerunt. 10. Persecutus est Aristoteles animantium omnium ortus, victus, figuras, Theophrastus autem stirpium naturas omniumque fere rerum, quae e terra gignerentur, causas atque rationes; qua ex
5 cognitione facilius facta est investigatio rerum occultissimarum. Disserendique ab iisdem non dialectice solum, sed etiam oratorie praecepta sunt tradita; ab Aristoteleque principe de singulis rebus in utramque partem dicendi exercitatio est instituta, ut non contra omnia semper, sicut Arcesilas,

1. *agnitionem* L *Persecutus* — *figuras* Nonius p. 232 *est om.* EF Non. 2 *metus* (pro *victus*) L 4. *e om.* E 5. *cogitatione* E 6. *eisdem* L.Or. solum om. C 7. *oratoria* CR *oratora* P 8. *exeritatione* P 9. *est om.* PC

Mor. *Necessaria ratio* dicitur, quae necessitatem affert assentiendi, ut apud Platonem (Soph. 265 D) *πειθὰ ἀναγκαία* et alia apud Graecos; sic *causae necessariae* de Fato 44 [Tusc. II, 53, pro Rosc. Am. 40, Caes. B. G. I, 39] sunt, quae cogant fieri, non quae requirantur, ut fiat; add. de Inv. I, 44: *omnis argumentatio aut probabilis aut necessaria debebit esse*; cfr. ibd. 74; Top. 59 et 60: *cum autem erit talis causa, ut in ea non sit efficiendi necessitas, necessaria conclusio non sequitur*; male ibi Orellius e cod. Sangall. *necessario* eversa sententia; neque enim dicitur necessario effici, ut nulla sequatur conclusio, sed hoc, conclusionem effici, sed non necessariam. [*Vis necessaria* Top. 61. Verr. III, 5. Mox *res occultissimas* Thurotius intellegit physiologica quaedam subtilius quaesita, ut in libro *περὶ ζῴων μορίων, περὶ ζῴων γενέσεως*.]

10. *Persecutus est*) E conspiratione Nonii et aliquot codd. (trium Gzii, [B]) in *est* omittendo perspicitur, quam vetus sit hoc mendi genus, de quo dixi in appendice disputat. de Asconio p. 4.

Disserendique ab iisdem) Transitur ad alteram partem disciplinae eo modo, quo ad III, 73 dictum est. In multis edd. (Gz., Or.) sic haec discerpuntur: *figuras. Theophrastus — rationes. Qua — occultissimarum: disserendique* cet. Sententiae eadem tractabantur lib. IV, 5 sqq. Paulo post *exprimeret* Man et recentiores tacite; confirmat mg. Crat. (unde fortasse ille sumpsit) et nunc Erl. [B]; deteriores *exprimeret* (Oxx. omnes, Crat., Vict.). In his verbis: *ut non — et tamen ut altero loco ut abundat, quoniam priori utrumque (non — et tamen) subici potuit et debuit. Similiter Divin. in Caec. 72 cum particulae ut partitam condicionem Cicero subiecisset (ut, si —, si), in alterius membri apodosi repetiit ut (ut, si —, si —, ut ea). Ex eodem genere particularum non accuratissime inter se relatarum haec sunt, quod in *aut* notavi ad I, 33 et II, 15.*

diceret, et tamen ut in omnibus rebus, quidquid ex utraque parte dici posset, exprimeret. 11. Cum autem tertia pars bene vivendi praecepta quaereret, ea quoque est ab iisdem non solum ad privatae vitae rationem, sed etiam ad rerum publicarum rectionem relata. Omnium fere civitatum non 5 Graeciae solum, sed etiam barbariae ab Aristotele mores, instituta, disciplinas, a Theophrasto leges etiam cognovimus. Cumque uterque eorum docuisset, qualem in re publica principem esse conveniret, pluribus praeterea conscripsisset, qui esset optimus rei publicae status, hoc amplius Theophrastus, 10 quae essent in re publica rerum inclinationes et momenta temporum, quibus esset moderandum, utcumque res postularet. Vitae autem degendae ratio maxime illis quidem

2. possit PCR exprimeret LPCR 3. isdem E eisdem LROr. 4. ad rerum — solum, sed etiam om. E 5. directionem L 9 esse om. omnes cum scripsisset LPCR 10. sit (pro esset) L status — in re publica om. E 11. inclinationes rerum LPCROr. 12. esse E etcumque E 13. eligendae E quidem illis LPCROr.

11. *Omnium fere civitatum cet.*) Perspicuum est significari Aristotelis πολιτείας. Theophrasti libros *περὶ νόμων*, utriusque *περὶ βασιλείας* scripta, quae nominantur apud Diogenem, Theophrasti fortasse etiam *περὶ παιδείας βασιλέως*, tum Aristotelis Politica (ibi enim de optimo rei publicae statu quaerit, nec seorsum de ea re libros scripsisse videtur), Theophrasti (praeter Politica) *περὶ τῆς ἀρίστης πολιτείας*, postremo huius *πολιτικά πρὸς τοὺς καιροὺς* (nam *πολιτικῶν* apud Diogenem scribendum videtur V, 45).

principem esse conveniret) Exciderat esse in cod. archetypo (Pall., EU $\xi\chi$, Gzii omnibus, [B]); neque enim, quia licet dicere: *talem me volo*, idcirco Latinum est: *talem principem convenit*. Addidit Ascensius 1511. Tum *conscripsisset* etiam Spir. [B]. Editt. ante Orellium *cum scripsisset*, in quo perverse et loco non apto coniunctio iteratur, eadem mendi origine, qua etiam nunc apud Curtium VI, 38 (10, 14) editur: *Scelerati conscientia obstrepente cum dormire non possunt* (sic codd. boni, non *possint*), *agitant eos furiae cet.*, quasi alio tempore, cum possint dormire, non agitentur. Curtius scripsit: *condormire* (sic pro *condormiscere* etiam Svetonius) *non possunt; agitant eos cet.* [Sic iam Modius.] *Rerum inclinationes* etiam Spir. [B]; editiones inverse. *Vitae autem degendae*) Etiam mg. Crat. [et B] *eligendae* (quod probans Gzius tamen neque Erl. nominat neque, quem

placuit quieta, in contemplatione et cognitione posita rerum, quae quia deorum vitae erat simillima, sapiente visa est dignissima. Atque his de rebus et splendida est eorum et illustris oratio.

5 V: 12. De summo autem bono quia duo genera libro-

1. et cognitione om L 2. erat vitae LPCROr. 3. eorum est et L

idem habuisse certum est, Spir.). Sed manifestum mendum est codicum meliorum principis. Neque enim, qua ratione vita eligenda visa sit, quaeritur, sed quod vitae agenda genus maxime placuerit. Apparet autem, describi τὸν θεωρητικὸν βίον. Aristoteles in Ethicis Nicom. I, 5, 2 tres nominat βίους τοὺς μάλιστα προέχοντας, τὸν ἀπολαυστικόν, τὸν πολιτικόν, τὸν θεωρητικόν. Ac contemplationem quidem (sic enim appellemus τὴν θεωρίαν) eximie laudat et ceterarum virtutum actioni in beatae vitae aestimatione praeponebat Ethic. X, 7 et 8; sed et hic et Polit. VII, 2 et 3 meram contemplationem in hominum vitam cadere negat, ut ad eam beatam efficiendam non parvum momentum sit τῆς πράξεως. (Cfr. Ritteri Hist. Philos. III p. 318 sqq.) Inter Theophrastum et Dicaearchum controversiam fuisse, cum ille τὸν θεωρητικὸν βίον, hic τὸν πρακτικόν praeferret, Cicero narrat ad Attic. II, 16, 3. (Cfr. de Theophrasto Hieronym. adv. Iovinian. I p. 313 ed. Bened.) Diogenes Laërt. V, 31 et Stobaeus Ecl. Eth. p. 312 vitam contemplativam praeferrī dicunt, ille ab Aristotele τῷ πρακτικῷ καὶ ἡδονικῷ βίῳ, hic a Peripateticis τῷ πρακτικῷ et ei, qui ex utroque mixtus sit (τῷ ἐξ ἀμφοῖν συνθετῷ); nam voluptariam vitam infra hominem esse nec in certamen admitti. Sed Varro apud August. de Civit. Dei XIX, 3, Antiocho utens auctore, eadem genera ponit, quae Stobaeus, sed otioso et actuoso sive negotioso id a veteribus Academicis praeferrī dicit, quod ex utroque compositum sit. (Academicos a Peripateticis plane hic non seiungit.) Et sane in recta temperatione divinae contemplationis et actionis, quam humana necessitas imponeret, tanquam in ultimo consistere debebant, qui Aristotelis sententias persequi volebant. Apparet, hic Ciceronem Theophrastum sequi, nondum Antiocho duce uti. [*Illis quidem* etiam B. quod iam ante ex Erl. solo revocatum oportuit; cfr. ad IV, 43. *Vitae erat* etiam B.]

Cap. V. 12. quia duo genera librorum sunt) Quae Cicero hic de libris Aristotelis et Peripateticorum tradit, ea quam sententiam habeant et quam fidem mereantur, quaeretur ad finem voluminis (exc. VII) cum aliis rebus, quae hoc capite attinguntur.

rum sunt, unum populariter scriptum, quod *ἕξωπεικόν* appellabant, alterum limatius, quod in commentariis reliquerunt, non semper idem dicere videntur; nec in summa tamen ipsa aut varietas est ulla, apud hos quidem, quos nominavi, aut inter ipsos dissensio. Sed cum beata vita quaeratur 5 idque sit unum, quod philosophia spectare et sequi debeat, sitne ea tota sita in potestate sapientis an possit aut labefactari aut eripi rebus adversis, in eo nonnumquam variari inter eos et dubitari videtur. Quod maxime efficit Theophrasti de beata vita liber, in quo multum admodum for- 10

3. videantur E in sententia tamen LR 5. *dissio* (pro *dissensio*) E
6. *philosophiam* E 7. *an labefactari* E 8. *numquam non* L 10. *fortior est* (pro *fortunae datur*) P

limatius. quod in commentariis reliquerunt) Non dicendi genere et scribendi arte politius dicit, sed in quo veritas subtilius exquisita sit et nudius astrictiusque explicata nec ad ullam similitudinem communium opinionum et communis sermonis studiose accommodata. (Cfr., quem locum Gzizus laudat, Off. II, 35 et supra III, 40.) Commentarii autem sunt, quos quis in suum paucorumve usum compositos domi retinet nec iusti libri habitu et oratione ornatos vulgo legendos tradit et commendat, quales erant magistratum et sacerdotum commentarii aut oratorum (Brut. 164, Quintil. X, 7, 30—32) aut eorum, qui, quae philosophos aut alios docentes audiverant, memoriae causa notabant (Tuscul. III, 54). Nec propria significatio vocis, quam retinendam esse etiam ex verbo *reliquerunt* apparet (hoc est, non ex commentariis in lucem protulerunt), mutatur, quod quorundam oratorum ipsi commentarii descripti et editi sunt, aut quod scriptores aliquot modestiae causa eos libros, quos edebant, sic inscripserunt. Itaque etiam III, 10 *commentarios Aristotelios* ita dici puto, ut haec de eorum librorum forma et origine sententia significetur.

idque sit unum cet.) Vid. ad I, 62. Paulo post *sita* omititur in Gud. 2.

Theophrasti de beata vita liber) *περὶ εὐδαιμονίας* (Diogen. Laërt. V, 43; alius est enim *περὶ τῆς θείας εὐδαιμονίας* ibd. 49), cuius ipsum, ut videtur, initium ponitur infra § 86; nominatur liber etiam Tusc. V, 24, molliores autem eius sententiae commemorantur Acad. I, 33, II, 134, Tusc. V, 85; nec dubito, quin in eodem libro Theophrasti de vita contemplativa iudicium expositum fuerit. Si tamen Ciceroni illa, quae mox appellat,

tunae datur; quod si ita se habeat, non possit beatam vitam praestare sapientia. Haec mihi videtur delicatior, ut ita dicam, molliorque ratio, quam virtutis vis gravitasque postulat. Quare teneamus Aristotelem et eius filium Nico-
 5 machum, cuius accurate scripti de moribus libri dicuntur illi quidem esse Aristoteli, sed non video, cur non potuerit patri similis esse filius. Theophrastum tamen adhibeamus

2. *praestare vitam* LPCROr. 6. *Aristotelis* LPCROr.

Ethica Nicomachea aequae nota ac pertractata fuissent atque Theophrasti liber. nec de Aristotele Antiocho credidisset, vim fortunae ab Aristotele minime excludi vidisset (Eth. Nicom. I, 10 et 11, X, 9), atque ipsum illud, in quo Theophrastum vexari dicit (Tuscul. V, 24), quod neget eum, qui torqueatur et qui crucietur, beatum esse posse, illic scriptum reperisset (VII, 13, 3): *Οἱ δὲ τὸν τροχιζόμενον καὶ τὸν θυστηχίαις μεγάλαις περιπίπτοντα εὐδαίμονα φάσκοντες εἶναι, εἰάν ἢ ἀγαθός, ἢ ἐκόντες ἢ ἄκοντες οὐδὲν λέγουσι.* Itaque ἐκ τῆς εὐδαιμονίας νυνεῖσθαι posse hominem virtute praeditum censebat neque tamen prorsus ἀθλιον fieri (I, 10, 13 et 14). Cfr. Ritteri Hist. Philos. III p. 320 sqq. Animadverterat haec Tennemannus, quod Aristotelem norat; Gzius Ciceronem recte sensisse Ciceronis et Antiochi testimoniis defendit. *Vitam praestare* [B] iam Lamb. et Dav. tacite; ceteri inverse. (*Fortior est pro fortunae datur etiam alii aliquot deteriores.*)

Quare teneamus Aristotelem cet.) Mire ipsum Ciceronem haec opinio fallit. Sed et haec et ea, quae de Ethicorum Nicomacheorum scriptore Cicero addit, tractabuntur in excursu.

esse Aristoteli) Solum Erl. huius scripturae testem Gzius citat, ut, si quid ei credi posset, in Spir *Aristotelis* fuisse videretur; sed non credo; [B ut Erl.]; vid. ad I, 14. *Ganymedi* habent optimi codices Tusc. IV. 71. *Archimedi* scribitur libri I R. P. 21 et 22, *Milidi*, hoc est. *Miltiadi* in cod. palimpsesto scholiorum in orat. pro Sestio p. 312 Or. Eo minus dubitare debemus, quin id, quod his locis antiquissimi codices servarint, alibi a librariis oblitteratum sit, quod videmus, ipsi Prisciano (p. 706 Putsch.) dativos hos visos esse, qui pro genitivis positi essent.

patri similes) *Patris* Lambinus, venitque idem Bremio in mentem, iure fortasse, non tamen propter inanissimum veterum grammaticorum (Diomedis p. 292 et 293, Capri p. 2242, Bedae p. 2345, aliorum) praeceptum de morum aut figurae similitudine, quod eadem, quam aliae apud eosdem differentiarum notationes

ad pleraque, dum modo plus in virtute teneamus, quam ille

arguunt, levitate excogitatum viri docti, quamquam ne dimidia quidem parti locorum convenire vident, tamen abicere non audent. Animadvertenda est in hac quoque re diversitas temporum. Nam et Cicero et fere antiquiores hac utuntur regula, ut in animantium, hominum praesertim et deorum, similitudine notanda longe saepius genetivum adiectivo adiungant, tamquam substantivum sit, quemadmodum cum *invidus alicuius* dicitur. Itaque in libro I N. D., ubi de speciei et figurae deorum et hominum similitudine agitur, constanter genetivus ponitur, § 77 [?], 78, 79, 84, 90, qui loci soli ad evertendum vetus illud praeceptum sufficiunt, et eodem modo Cicero dixit *speciem sui similem* Tusc. I, 34 et *statuam istius similem* in Pis. 93. Recte igitur Charisius (p. 84) praecipit, ut *sui similis* dicatur (et *mei, tui, nostri, vestri*). Dativus apud Ciceronem in hoc genere adeo raro reperitur, ut, cum infinita multitudo genetivorum comparatus, dubitationem vix effugiat. Legitur enim III de Orat. 47: *mihi te simillimum dixit videri* (fuitne mei?) et Brut. 204: *nihil tam dissimile quam Cotta Sulpicio* (*Sulpici?*) et Acad. II, 118: *Democritus huic in hoc similis, in ceteris uberior* et IV, 34: *huic* (Phidiae) *similis* et hoc libro § 62: *tam dissimilis homini, tum in Verr. III. 124: Verri similem* et pro Marc. 8, auctoritate Lactantii, Prisciani, Servii confirmatum: *eum — simillimum deo iudico*. [Add. Off. II, 8: *is simillimo* et Tusc. V, 56: *hunc illi duco simillimum*, ubi Wesenbergius addit ex hoc opere IV, 65: *his similes*, N. D. I, 123, hunc quidem locum suspectissimum, ad Fam. XI, 20, 1, ubi scriptura in Med. ambigua est.] De bestia Cicero I N. D. 97 dixit: *canis nonne similis lupo?* addiditque ex Ennio: *Simia quam similis, turpissima bestia, nobis!* *Patris similis* apud Ciceronem legitur ex omnibus aut melioribus libris in Verr. III, 160 et 162, V, 30, Tusc. I, 81, Off. I, 121; *patri* hoc uno, ubi quam facile *s* excidere potuerit, apparet. [Apud Varronem non satis attendi: legitur tamen *homo homini similis* X p. 160 Bip. (*vir viro similior quam vir mulieri*) et p. 161 et p. 166.] De rerum similitudine Cicero, ut antiquiores, adeo promiscue utroque casu utitur, ut non tantum in aliis locis alium casum in eodem similitudinis genere ponat, sed in eodem loco, ut II N. D. cum § 40 bis dixisset *ignis ei similis igni* et § 41: *horum ignium utri sol similis sit*, subiecit: *cum solis ignis similis eorum ignium sit*, atque etiam in eadem verborum continuatione casum mutet II N. D. 149 (*pectri similem nostri solent dicere, chordarum dentes, nares cornibus is* cet.), quod facit in hominibus Lucretius IV, 1211 et 1212. Sunt tamen certa vocabula, in quibus

tenuit, firmitatis et roboris. 13. Simus igitur contenti his. Namque horum posteri meliores illi quidem, mea sententia, quam reliquarum philosophi disciplinarum, sed ita degenerant, ut ipsi ex se nati esse videantur. Primum Theophrasti, 5 Strato physicum se voluit; in quo etsi est magnus, tamen nova pleraque, et perpauca de moribus. . Huius Lyco oratione

1. *sumus* R 2. *me* (pro *mea*) E in *ea* P 4. *esse* om. L 5. *esse* (pro *se*) C 6. *de* om E *hus* (pro *huius*) E *Lyco* om. E, vacuo spatio relicto *Lisias* P *Lysias* et LR *Lysias* ex C

alter uter casus praeferatur, ut *veri similis* semper a Cicerone dicitur; [Charisius quidem *vero similis* Latinum esse negat; Livium *similis veri* ter dixisse, sed plurali numero *similia veris* (etiam XXIX, 20, 1), tum *similius vero* et *simillimum vero*, exposui Emendd. Livv. p. 119;] contra, ut videtur, semper *hoc simile illi, ei, superiori* (neutro genere). Recentiores inde a Livio, qui tamen de personis saepius genitivum habere videtur (cfr. Drakenb. ad VI, 13, 3), dativi usum magis magisque etiam in personarum similitudine frequentant, poetae quidem Augusteae aetatis adeo, ut ex Vergilio, Horatio, Ovidii Metamorphosisibus vix plus unus locus annotetur, in quo genitivus sit (Hor. Sat. II, 1, 3). Persequetur fortasse haec uberius aliquando Wesenbergius, qui veram rationem primus aperuit.

13. *sed ita degenerant*) Lamb. *degenerarunt*, idemque Ern. scribi malebat. Sed cum ex scriptis illorum hominum intellegatur eos degenerasse, praesenti tempore Cicero utitur, quasi nunc demum, ipso vidente, degenerent et desciscant, qua figura alibi etiam in hoc verbo usus est, ut videatur significare non *degener fio*, sed *degener sum*. Tusc. II, 60: *Zenonem significabat, a quo illum degenerare dolebat*; Phil. XIII, 30: *Et quidem fratri tuo, qui a vobis nihil degenerat* (id est, agendo nunc ostendit, se non degenerasse), *extorsimus*. [Livius quoque XXII, 14, 6 *degeneramus* pro *degeneravimus*, ne Tacitum commemorem, Germ. 42.] De re conferendus est locus Strabonis ad III, 41 ascriptus.

Primum Theophrasti, Strato physicum se voluit) Non coniungitur *Strato Theophrasti*, nec Latine sic dicitur (significaretur proprius aliquis Theophrasti Strato, ab aliis aliorum Stratonibus diversus), sed ex eo, quod ante dictum est: *horum posteri*, auditur substantivum, ut sit: *Primum Theophrasti auditor* s. *successor, Strato* cet. similiterque in ceteris. Cfr. IV, 3 et 61. Gud. uterque *se esse voluit*, ut edidit Lambinus, supplemento non necessario, ut apparet ex iis, quae ad II, 102 ascripti. *nova pleraque, et perpauca de moribus*) Acad. I, 34: *Strato,*

locuples, rebus ipsis ieiunior; concinnus deinde et elegans huius Aristo; sed ea, quae desideratur a magno philosopho, gravitas in eo non fuit; scripta sane et multa et polita, sed nescio quo pacto auctoritatem oratio non habet. 14. Praetereo multos, in his doctum hominem et svavem, Hieronymum, quem iam cur Peripateticum appellem, nescio; summum enim bonum exposuit vacuitatem doloris; qui autem de

1. concinnus — elegantius L 4. praete ea E 5. in iis R

cum maxime necessariam partem philosophiae, quae posita est in virtute et in moribus. reliquisset totumque se ad investigationem naturae contulisset. in ea ipsa plurimum discedit a suis. Cfr. Plut. adv. Colot. 14 p. 1115 B. Quae ex eius disputationibus supersunt, exponit Ritterus III p. 407 sqq., attingit quaedam Brandisius in Mus. Rhen. I, 3 p. 243.

Huius Lyco oratione) Hunc Stratonem successisse, constat e Diog. Laërt. V, 65 sqq. et Plutarcho de Exil. 14 p. 605 B. (cfr. Fabric. Bibl. Graec. III p. 498 Harl.) et sic Morelius in suo codice scriptum fuisse dicit, Lambinus autem, sed a Fr. Fabricio de vera scriptura admonitus, in suis se partim *Lycoratione*, partim *Lycoratione* repperisse ait. Ex Erl. (de quo et Spir. Gzius tacet) [et B] apparet, in codice archetypo obscure scriptum fuisse. In Pal. 4, Gud. 2, Bas. erat *Lysias*, in P *Lisias*, in ceteris Palatinis et, ut videtur, Davisianis et ξψ *Lysias et*, quod tenuerunt omnes ante Davisium. etsi Man. et Lamb. et delendum viderant; in libro Tertii et Uχ erat: *Lysias ex*. Davisius edidit *Lyco est oratione* cet., verbum prorsus incommodo loco ponens. Lyconem φραστιζὸν ἄνδρα fuisse, tradit etiam Diogenes, sed ἐν τῷ γράφειν ἀνόμοιον ἀτῶ.

Aristo) Ceus, quem cum Chio, qui Stoicus fuit, nunc nemo facile confundit. De Ceo post Baelium et Fabricium (Bibl. Graec. III p. 467 Harl.) testimonia veterum collegit Hubmannus in Nov. Annalium Philol. Supplem. vol. III p. 108 sqq. [Cfr. Ritschelium in Mus. Rhen. Nov. vol. I (1842) p. 193 sqq.] De Hieronymi, qui Arcesilae et Lyconis aequalis fuit, sententia dictum est II, 8. *Iam* particula, in qua offendi video, significat, in hoc interrumpi ordinem nec longius progredi, ut hunc etiam complectatur; leviter enim Cicero immutavit hanc formam orationis: *quem iam non (nicht länger) possum Peripateticum appellare*. Hanc temporis et rei mutatorum et a superioribus diversorum significationem apertissimam mirum est quam obscuraverit Handius Turs. III p. 131 sqq. (Cfr. ad IV, 66.)

summo bono dissentit, de tota philosophiae ratione dissentit. Critolaus imitari voluit antiquos; et quidem est gravitate proximus et redundat oratio; ac tamen *ne* is quidem in

1. *de tota* — *dissentit* om. R 2. *antiquos voluit* LCROR. *voluit* om. P
3. *Attamen* LPCROR. *ne* om omnes, Or

14. *exposuit*) id est, sic definiuit, ut esset vacuitas doloris. Rarior utique verbi usus satis defenditur ex § 21 et 22 (*expositiones summi boni et summum bonum sic exponitur, ut cet.*). De uberiore sententiae explicatione neque hic neque ibi intellegi verbum potest. [Cfr. I N. D. 45: *vere exposita illa sententia est, h. e., posita.*]

ac tamen ne is quidem) *Ac tamen*, quod Gzius in Addendis probaverat, ex Erl. [B] sumpsit (vid. ad II, 85); *ne*, quod post *en* exciderat, addendum esse, iam Bremius senserat. Sententiae enim sic cohaerent. Cum Cicero Hieronymum prorsus a Peripatetica sententia deflexisse dixisset, subicit, Critolaum (qui Aristoni in schola successit quique cum Carneade et Diogene Romam legatus missus est) *imitari voluisse antiquos* (hoc ordine etiam Spir. [B]; in Pal. 4 et Guđ. 2 excidit *voluit*), quae imitatio necessario. quoniam Hieronymi defectioni contrarium hoc est, ad universam disciplinam, non ad solam orationem pertinet. Itaque addit, hanc imitationem haec Critolao successisse. ut gravitate (non orationis, nam haec seorsum laudatur, sed decretorum, ut qui bonis externis et corporis non nimium tribuerit, Tusc. V. 51) et orationis copia ad eos accederet. Iam quomodo his tamquam contrarium subici potest: *ac tamen in patriis institutis manet?* Quid enim magis expectari debuit? (Itaque Lambinus scripsit: *sed redundat oratio*, ut huic reprehensioni contraria esset laus conservatae disciplinae; verum nihilo aptius erit *tamen*, quasi propter redundantiam orationis hoc expectari non potuerit. Video etiam virum quendam doctissimum *ac tamen* eo modo explicare conari, de quo ad II. 84 dixi, ut haec sit sententia: et, quamvis non excellat gravitate et orationis copia, tamen *cet.* Verum ut omittam, *et tamen*, non *ac tamen*, sic poni, in illis locis primum aliquid ad rem, quae agitur, pertinens ponitur, deinde additur, etiamsi hoc non sit, aliud tamen esse, ut illo carere possimus. Hic hoc ipsum agitur, maneat Critolaus in patriis institutis necne; nec ad eam rem pertinet orationis redundantia. Addo, si (*is*) *quidem*, ut tum debet, significat, alium nominatum iri, de quo contrarium dicatur, dicendum fuisse *et hic quidem.*) Apparet igitur hoc dici, quamvis Critolaus imitari antiquos voluerit et aliqua ex parte imitatus sit, ab Hieronymi levitate diversus, tamen hunc quoque inter eos ponendum esse, qui sic

patriis institutis manet. Diodorus, eius auditor, adiungit ad honestatem vacuitatem doloris. Hic quoque suus est, de summoque bono dissentiens dici vere Peripateticus non potest. Antiquorum autem sententiam Antiochus noster mihi videtur persequi diligentissime, quam eandem Aristoteli fuisse 5 et Polemonis docet.

VI. 15. Facit igitur Lucius noster prudenter, qui audire de summo bono potissimum velit; hoc enim constituto in philosophia, constituta sunt omnia. Nam ceteris in rebus sive praetermissum sive ignoratum est quidpiam, non plus 10 incommodi est, quam quanti quaeque earum rerum est, in quibus neglectum est aliquid; summum autem bonum si ignoretur, vivendi rationem ignorari necesse est; ex quo tantus error consequitur, ut, quem in portum se recipiant, scire non possint. Cognitis autem rerum finibus, cum intellegitur, quid sit et bonorum extremum et malorum, inventa

2. *finis* (pro *suus*) L 3. *summo* (om. *que*) E *dici* repetit post *Peripateticus* E 5. *prosequi* LR *Aristote is* LPCROR. 10. Post *praetermissum* add. *sit* C 11. *quaeque quanti* C *earum* (pro *earum*) om. *rerum* E 12. *aliquid* E 13. *est* om. P 16. *quod* FOr

degenerarint, ut ipsi ex se nati videantur. In qua re ab antiquis desciverit, nescimus. Sed sequitur Cicero Antiochum, qui a se demum veram antiquorum sententiam exponi affirmabat, quam superiores non satis persecuti essent. Longe tamen gravius Diodorus (cfr. ad II, 19), ut Hieronymus, e Peripateticorum coetu excluditur. [*Que* omittitur et *dici* bis scribitur etiam in B.]

quam eandem Aristoteli et Polemonis fuisse dicit) Video verti. quasi hoc Cicero dicat, antiquorum (id est, Aristotelis et Polemonis) sententiam etiam Aristotelis et Polemonis fuisse, id est. nihil dicat. Utriusque communem fuisse significat; vid. 7 et 21, ubi eodem modo dicitur, et IV, 14 et 15. Deinceps igitur, missis Aristotele cum filio et Theophrasto, unum Antiochum Piso tenebit. De genetivo *Aristoteli* [B] dixi paulo ante.

Cap. VI, 15. *in philosophia*) Et ad *constituito* et ad *constituta sunt* pertinet, sed priori prius annectitur. Verba et apta et necessaria (cfr. § 14 et IV, 14) Gzius deleri volebat. Mox *sit quidpiam* Dav. ex El.

quid sit — extremum) id est, in qua re positum sit extremum; cfr. § 17 et I, 29: Gzius hic arripuit mendum codicum Erl. et Spir. [B] *quod*.

vitae via est conformatioque omnium officiorum, (16) cum exigitur, quo quidque referatur; ex quo, id quod omnes expetunt, beate vivendi ratio inveniri et comparari potest. Quod quoniam in quo sit magna dissensio est, Carneadia

1. *et via una (pro vitae via) E et vitae via Or. confirmatioque EPCR omnium om. L officiorum cum igitur E officiorum. Est igitur LPCROr. 2. quodque EOr. quicquid L 4. Carneadeia P Carneadea LCR*

inventa vitae via est) Gzius et vitae via est, tamquam ex Erl. et Spir.; qua fide, diligentior inspectio docuit, quam prave, dixi ad II, 63; cfr., quae dicentur ad § 64. [B ut Erl.] Illa regula inventa, officia conformantur et constituuntur, non confirmantur. Conformatio editur inde a Manutio; Grut. et Dav. tacent; Gzius scribas suo more confirmatio peccare ait, et sic Eξ, edd. vett. [B conformatio, si silentio fides.] Cfr. ad IV, 5.

16. *Est igitur, quo cet.* [Sic edebatur.] Primum notionem finis Piso constituit, postea quaerit, qua in re sit. [Sed nec adinodum apte haec ipsius finis notionis definitio hoc loco intericitur, et nimis breviter ponitur (— debebat enim dici: *est igitur finis* aut similiter; nunc verba significant, esse aliquid, quo quidque referatur —) et ipsa brevior iusto est (— addendum enim erat: *neque ipsum usquam* —) et prava nec Latina; nam *omnia* eo referuntur. non *quidque*. Iam cum in B idem scriptum sit, quod in Erl., *cum igitur*, quod nullo modo ex *est igitur* ortum esse potest, apparet *igitur* mendose scriptum esse latereque verbi tertiam personam: *conformatioque omnium officiorum, cum exigitur* et examinatur, *quo quidque* (singulae res, quae in agendo occurrunt) *referatur; ex quo cet.* Ipsum verbum potest aliquam habere dubitationem, veneratque in mentem etiam *aperitur*; sed forma sententiae tam certa et necessaria visa est, ut *exigitur* in contextu posuerim.] Pro *quidque* Gzius ex Erl. et Spir. [B] *quodque*; vid. ad I, 18.

Quod quoniam in quo sit magna dubitatio est) Quoniam Gzius putat, quod quoniam hic eo modo dici, quo quod si et alia similia, dicendum est, quod (id est, id extremum, quo omnia referuntur) subiectum esse verbi sit: Et quoniam magna dissensio est, in quo hoc sit. Licebit igitur, si quis ludere volet, sic verba interpungere: Quod, quoniam, in quo sit, magna cet. (Cfr. I N. D. 53, Parad. 24.) Sed ad eandem formam III, 73 scribendum erit: haec, sine physicis, quam vim habeant, videre nemo potest; nam sine physicis pertinet ad videre; et I R. P. 15 sic verba divellemus: quae, vix coniectura, qualia sint, possumus suspicari, et multa alia non minus ridicule et contra pronuntiationis legem sermonisque naturam concidemus frustatim. Sed prae-

nobis adhibenda divisio est, qua noster Antiochus libenter uti solet. Ille igitur vidit, non modo, quot fuissent adhuc

2. quod — quod E quot omnino fuissent C

stat Latinorum morem sententiae secundariae cum primaria miscendae animadvertere [de quo breviter praecepi Gr. Lat. § 476 d]. et simul, quam pertinaciter vetus sermo constantiam interpunctionis ad nostrae orationis normam excogitatae respuat.

Carneadia — divisio. Ille igitur) De hac divisione, quae ex rerum et notionum confusione non parva difficultatem habet, et de omni huius et proximorum duorum capitum argumento expositum est in eo excursu, in quo etiam prima naturae declaravi, ad II, 33. Oratio notam figuram habet in pronomine *ille* ad substantivi notionem, quae in *Carneadia* subest. relato, ut I, 17 (*Democritea — ille*) et II, 42 (*Carneadeum — is*) et de Divin. II, 31, [ad Att. X, 8, 7, XIII, 30, 2]. Dav. Liv. II, 53, 1 (*Veiens bellum — quibus*) et alia ex inferioris aetatis scriptoribus citat. [Caes. B. G. I, 40, 5: *servili tumultu, quos*, Liv. VIII, 8, 14, XLII, 47, 7, Catull. 64, 369; pronomen auditur Cat. 44, 12 (*legit*). Verg. Aen. I, 672.] Nonnihil diversum est, cum ad urbis terraeve nomen pronomina incolas significantia referuntur audiunturve (pro Balbo 12: *Athenis — eos*: Gron. ad Liv. VIII, 11, 12, IX, 41. 3, Drak. ad XXXVIII, 29, 9), aut omnino ex totius nomine singuli intelleguntur (Acad. II, 103: *Academia, a quibus*.) *Carneadia* Gzius ex Erl., Spir., Bas. ed. Crat.; cfr. § 22. IV, 49 codd alterum videntur servare; II, 42 Crat. et Vict. *Carneadium*. Editur apud Ciceronem *Thucydidius* (bis), sed *Pherecydeus* (semel). *Aristotelius* et [antea] *Democritius*. sed *Epicureus*, *Aristippeus*. In incerta re meliores codices sequor; cfr. ad 54. Paulo post *adhuc* est *ad id usque tempus* (*Carneadis*), non *ad hoc*, rarissimo apud Ciceronem et antiquiores exemplo. Praeter hunc tamen locum, quem Matthiaeus ad orat. pro Ligar. 2 unum apud Ciceronem reperiri putat, similiter I de Orat. 94 Antonius loquens inducitur: *Scripti* (olim), *disertos me cognosse nonnullos, eloquentem adhuc neminem*; [cfr. ibd. III, 54, Verr. IV, 27]. Ut ibi vox retenta est ex recta oratione (*adhuc*, id est. ad hoc tempus, *cognovi neminem*). sic hic cogitatio ad *Carneadem* relata eam obiecisse videtur. qui dicturus erat: *adhuc* (ad me) *tot fuerunt*, ut non continuo sequatur, Ciceronem etiam hoc dicere potuisse: *Tot adhuc erant* (*Carneadis* tempore). [Simile aliquid interdum in adiectivis, quae sunt *hodiernus, hesternus, crastinus*, accidere, alii annotaverunt.] Nam quos locos Handius Turs. I p. 160 laudat. in eorum altero, ad Att. VII, 12, 1 (*unam adhuc epistulam acceperam*), plusquamperfectum ponitur more epistularum, *adhuc*

philosophorum de summo bono, sed, quot omnino esse possent sententiae. Negabat igitur ullam esse artem, quae ipsa a se proficisceretur; etenim semper illud extra est, quod arte comprehenditur. Nihil opus est exemplis hoc facere
 5 longius; est enim perspicuum, nullam artem ipsam in se versari, sed esse aliud artem ipsam, aliud, quod propositum sit arti; quoniam igitur, ut medicina valetudinis, navigationis gubernatio, sic vivendi ars est prudentia, necesse est, eam quoque ab aliqua re esse constitutam et profectam. 17. Con-
 10 stitit autem fere inter omnes, id, in quo prudentia versare-

1. *possent esse* L *esse potuissent* C 3. *a om E a se om.* P 7. *igitur om* LPCR *gubernatio navigationis* L 9. *ab alia* LPCR *profectam* P

ad verum tempus praesens refertur, quae confusio in epistulis non rara est. alter II de Divin. 4 (*adhuc haec erant; ad reliqua alacri tendebamus animo*) similem habet figuram, cum Cicero, quasi epistulam scribens, de praesenti tempore imperfecti forma utatur. [Cfr., ut e pluribus pauca ponam, ad Fam. XVI, 11. 2 et 12, 6, ad Att. X, 15, 1.] Ex inferioris aetatis scriptoribus praeter locum Taciti (Agr. 45) numerari etiam ii debent, ubi *adhuc* de re certo aliquo tempore durante et nondum finita cum imperfecto indicativi ponitur, ut ex iis, quos Handius alio consilio ascripsit. Ovid. Trist. I. 9. 42, Curt. VII, 19 (4, 37) et VIII, 22 (6, 18), Tac. Ann. V, 3 et Hist. III. 9, Val. Flac. Argon. VIII, 114 et 140. [Sed iam Livius ita dixit, ut XXI, 48, 4, ubi plura Fabri.] Cicero, si codicibus credimus, aliquotiens *etiam nunc pro etiam tum* dixit.

a se proficisceretur) tamquam causa et proposito: hoc est autem, quod arte *comprehenditur*. Paulo post in verbis *ipsam in se versari* excidit *ipsam* in editionibus inde a Veneta 1496 ante Davisium contra codd. (Dav. quinque, Oxx., Gzii, [B]). Mox *igitur* (post *quoniam*) addidit Crat., Lamb. in curis secundis, Dav. ex El., Gzius etiam e Spir. [B]; Gud. 1 *ergo*; ceteri omittunt. Hunc locum ex Aristotelis Eth. Nicom. I, 1 (*πολλῶν δὲ πράξεων οὐσῶν καὶ τεχνῶν κ. τ. λ.*) expressum esse, Ursinus sine ulla minima causa putat. Comparationes huiusmodi in omnibus scholis iactabantur: vid. modo I, 42, III, 24, al.

ab aliqua re) quae extra eam sit, ita ut habeat, in quo versetur, nec a se orta sit. Sic etiam Spir. [B], et facile hoc, quod dixi, auditur e superioribus, ut nihil opus sit *alia aliqua* scribere nec contra optimos codices retinere, quod ante Gzium erat, *alia*, in quo praesertim pronomen desideretur. Mox de *ὀρμῇ* cfr. III, 23.

tur et quod assequi vellet, aptum et accommodatum naturae esse oportere et tale, ut ipsum per se invitaret et alliceret appetitum animi, quem *ὄρεσιν* Graeci vocant. Quid autem sit, quod ita moveat itaque a natura in primo ortu appetatur, non constat, deque eo est inter philosophos, cum 5 summum bonum exquiritur, omnis dissensio. Totius enim quaestionis eius, quae habetur de finibus bonorum et malorum, cum quaeritur in his, quid sit extremum, quid ultimum, fons reperiendus est, in quo sint prima invitamenta naturae; quo invento, omnis ab eo quasi capite de summo 10 bono et malo disputatio ducitur.

VII. 18. Voluptatis alii primum appetitum putant et primam depulsionem doloris; vacuitatem doloris alii censent primum ascitam et primum declinatam dolorem; ab iis

2. *mutaret et alliceret* E 3. Pro *ὄρεσιν* vacuum spatium in C *quod* E 8. *in iis* R *et quid ultimum* E *et ultimum* LPCR 9. *sunt* E 10. *quasi* om. E 13. *vacuitatem doloris* om. LPCR Or. 14. *assertum* (pro *ascitam*) E *ascitum* LPCR *ascitum, non dolere* Or. *his* LPCR Or.

17. *quid ultimum*) Sic ex Spir. Gzjus; ex Erl. (de quo recte Gzjus annotat, ut etiam de Spir. confidi debeat) [et B] apparet mutationis origo; ergo secutus sum auctoritatem, ut in contrariam partem feci I, 29.

fons reperiendus est, in quo sint) Nimis breviter Cicero loquens incidit in orationem et imaginem non aptissimam. quasi in eo fonte, e quo quaestio de finibus ducatur. insint et ex eo hauriantur prima invitamenta naturae. Apparet enim, hoc eum significare velle, investigandum esse, ubi et quae sint invitamenta naturae; eo reperto, repertum fore fontem illius quaestionis. Itaque *reperiendus* dicitur *fons* talis aliquis, *in quo sint* et appareant illa *invitamenta*. Male igitur Gzjus ex Erl. et Spir. dedit: *in quo sunt*, quasi absolute dicatur. reperiendum esse quaestionis fontem (quod quis dubitabat?), et tum adiungatur, in hoc fonte illa inesse. [*Sint* B.] Haec prima invitamenta generaliter dici de prima hominis constitutione et appetitu, illa, quae mox sequuntur, prima naturae intellegi certas quasdam res, quas quidam putabant illo appetitu comprehendendi, uberius declaravi in excursu de his rebus.

Cap. VII, 18. *vacuitatem doloris alii censent primum ascitam*) In codicum fide dignorum scriptura nihil mutavi, nisi quod pro *ascitum* (etiam [B et] mg Crat. et fortasse omnis melior familia *assertum* habet. de quo mendo dixi ad III, 17) *ascitam* posui. [quod praecepit. qui codicem Glogaviensem

alii, quae prima secundum naturam nominant, proficiscuntur, in quibus numerant incolunitatem conservationemque omnium partium, valetudinem, sensus integros, doloris vacuitatem, vires, pulchritudinem, cetera generis eiusdem, quorum

2. numerat E 4. ceteraque LCR

scripsit]; alterum aut casu et unius litterae mutatione ortum est, aut ad *primum appetitum* accommodatus est, ficto substituto, *primus ascitus*, etsi tum genitivus requirebatur. Nam voluptatem ipsam appellari ascitum sive appetitum aut dolorem declinatum sive declinationem, prorsus inauditum est. Ne *declinatum* quidem Cicero pro declinatione, qua voce persaepe utitur, semel dixisset. Neutrum genus participii servari in hac forma: *voluptas est primum ascitum*, hoc est, id quod primum asciscitur, Latinus sermo non patitur. Cetera, ut dixi, sic esse in bonis codicibus, fidem facit Erl. [et B], in mediis. P et Pal. 4; quod tamen Gzius in omnibus suis codicibus *doloris vacuitatem alii* cet. legi narrat, saltem illo ordine nullus codex verba habuit, nec puto, in omnibus ea fuisse. Nam in codicibus deterioribus (Pall. 2, 3, 5, 6, Oxx. omnibus; Dav. tacet) exciderunt duo verba, manifesta erroris causa (*doloris, vacuitatem doloris*). Itaque in antiquis editionibus (etiam Crat., Vict.) locus mancus erat. Hinc in Ursiniano illo codice et ed. Marsi natum est: *alii censent primum ascitum non dolere*, quod quale sit, apparet. Id revocavit Gzius. Nam inde ab Aldo Manutio edebatur: *alii censent primum ascitum doloris vacuitatem*. vocibus, quae exciderant, nescio unde, sed non recto loco et ordine restitutis, easque Paulus Manutius in antiquis Maffei, Sigonii, Tertii libris desiderari negat, ad ordinem non attendens. (Hinc Gzius, ut solet, „in pluribus Manutii desiderari“ ea verba sentitur.) Velim attendi, nunc in omnibus membris eundem servari ordinem: *Voluptatis alii — vacuitatem doloris alii — ab iis alii* cet.

ab iis alii, quae) Hoc est: Alii denique (nam tres sunt sententiae) ab iis proficiscuntur in fine constituendo et ea primum appeti putant, quae cet. (In hac generis definitione necessario *iis, quae* pro *his, quae* scripsi, ut erat in mg. edit. Lambinianae secundae; [B *hijis*].) Haecine, dicit aliquis, nobis enarrari. quae quis puer intellegat? Dormitavit tamen Lambinus, prorsus autem incredibiliter erravit Gzius, nec multo minus Orellius et Otto, etiam post Beieri admonitionem (ad Cic. Off. III, 119 p. 415).

doloris vacuitatem) Recte senserunt Th. Bentleius et Er-

similia sunt prima in animis, quasi virtutum igitur et semina. Ex his tribus cum unum aliquid sit, quo primum natura moveatur vel ad appetendum vel ad repellendum, nec quidquam omnino praeter haec tria possit esse, necesse est omnino officium aut fugiendi aut sequendi ad eorum 5

2. *aliquod* omnes, Or *prima* EPR 3. *vel appetendum* (om. *ad*) E *expellendum* L 4. *possint* E 5. *aut officium* L *aut* (pro *ad*) E

nestius, vitiose in divisione idem in parte tertii generis poni, quod ipsum sic in secundo genere constituatur, ut non ex tertio decerpi et eligi, sed diversum esse videatur; non recte, haec deleri iubentes (et delevit Schuetzius). in librariorum eam culpam transferunt. Nam alibi quoque in his primis Cicero una cum valetudine (integra universi corpori-) vacuitatem doloris (hanc vel illam partem attentantis) numerat (hic 47. III, 51. IV, 20, 27. 35). *Iuris* pro *vires* Spir. et Bas., servato veteris orthographiae vestigio. [Ex Erl. et P ipsum *vires* (*viris*) notatur.] *Cetera* pro *ceteraque* Gzius ex omnibus suis, modo ne de aliquot erraverit, etsi ex P apparet, non in solis optimis ita scriptum fuisse; vid. ad IV, 4.

quorum similia sunt prima in animis) Ita Cicero locutus est, ut non plane appareat, num haec. quae prima in animis appellat, prorsus in eo genere numeraverit. quae prima a natura appeterentur. Nullum virtuti proprium locum esse in hoc tertio genere, facile iam ex eo intellegitur, quod Carneadis finis, qui hinc ducitur, virtute vacat (22 cet.); plura dicantur in exc. IV.

unum aliquid) Pronominibus neutri generis universe positus in dividendo voces substantivae subiciuntur; itaque ut dicitur *ex his corporibus nullum*, sic necessario: *ex his. horum* (ex his rebus, harum rerum) *nihil*, non *nullum*, et: *nec eorum quidquam*, non *ulrum*; a *nihil* et *quidquam* regula transferenda est ad ea, quae in scribendo permutari solent, ut *eorum aliquid* dicatur (ut pro Cael. 77 *minimorum horum aliquid*), non *aliquod*. Recte igitur paulo post edebatur *ad eorum aliquid*, pro quo Gzius post Dav. scripsit *aliquod* ex Erl. et Spir. [B]. Sed ea regula nihil mutatur addito *unum* (ut cum *unumquodque* dicimus); itaque hic quoque sic scripsi, Wesenbergio admonente, pro *aliquod*; (contra de Orat. II, 292 *aliquod unum argumentum*). Mox pro *primum* (cfr. 19) etiam Spir. [B] et Gud. 2 („tres optimi“) et $\chi\psi$, id est, et meliores et deteriorum aliquot prave *prima*. [Nec puto fuisse: *quo primo natura* cet.]

officium aut fugiendi cet.) Quam fallaciter hic officii notio, deinde honesti confingatur, et eiusmodi honesti, ut in studio

aliquid referri, ut illa prudentia, quam artem vitae esse diximus, in earum trium rerum aliqua versetur, a qua totius vitae ducat exordium. 19. Ex eo autem, quod statuerit esse, quo primum natura moveatur, existet recti etiam ratio atque
 5 honesti, quae cum aliquo uno ex tribus illis congruere possit, ut aut id honestum sit, facere omnia [aut] voluptatis causa,

1. *aliquid* EOr. *vitae dixerimus* (om. *esse*) E 2. *rerum* om L
 3. *ducatur* L *autem* om L 4. *etiam recti* LPCR *oratio* P 5. *uno aliquo* LPCR *congrue* E 6. *ut honestum* (om *aut id*) Or *aut sine uncis* Or.

voluptate potiendi aut dolore vacandi ipsa beata vita ponatur, et apertum est et in excursu quarto declarabitur. Sed animadversa hac fallacia tolluntur nec esse possunt duae illae sententiae, quas mox dicit esse posse nec tamen defensores habuisse (§ 20). Stoicorum honestum, etsi definitione Antipatri (vid. ad III, 22) in hanc descriptionem incidit, tamen aliunde ducebatur.

esse diximus) *Esse* Gzius in Bas. et Gud. 1 omitti ait; nominandus erat Erl. et fortasse Spir. [B]. Sed rectius additur: „sic definivimus, ut artem esse diceremus.“

19. *recti etiam*) Sic Gzius etiam e Spir. [B] et mox *aliquo uno*.

ut aut id honestum sit cet.) Si vera sunt proxima, inter se illa referuntur: *aut voluptatis causa — aut non dolendi — aut eorum*. Ita huic primo *aut* nihil est quod respondeat, nec ulla hic diiunctio esse potest. Itaque Manutio svadente Lambinus sustulit *aut* (quod, si silentio fides est, videtur abesse ab Ox. E; U numerari non debet); Gzius autem, cum etiam *id* Ernestio displicisset, utramque vocem delevit, Gud. 1 et Bas. (at quibus codicibus!) auctoribus utens. Verum si quis recte attenderit, videbit, deleto hoc *aut*, unum constitui honestum tres partes complectens. ut et is honeste agat, qui voluptatis causa omnia faciat, et qui, si id non placeat, non dolendi causa, et qui primorum naturae. Ut, id quod sententia postulat, tria honesta inter se diversa intellegantur, diiunctio antea significari debet. Atque ad diligentissimam normam exacta haec oratio esset: *ut aut id sit honestum, facere omnia voluptatis causa* cet. *aut id, facere omnia non dolendi* cet. Sed cum plurimum honestorum discrimen iam significatum esset in illis: *aut id honestum sit*, nihil opus erat pronomen et infinitivum repetere. Apparet hoc *aut* prorsus necessarium esse; nec minus recte disiunctivae particulae pronomen definitionis index et infinitivum ante significans subicitur, non magis nostro more quam Latino, ut apparet ex III, 29: *id esse beate vivere*,

etiamsi eam non consequare, aut non dolendi, etiamsi id assequi nequeas, aut eorum, quae secundum naturam sunt, adipiscendi, etiamsi nihil consequare. Ita fit, ut, quanta diffe-

1. *si* (pro *etiamsi*) E *aut si* (pro altero *etiamsi*) EP *id om.* C 2. *sunt om* LPR 3. *etiamsi nihil consequare om* LR *etiamsi eam non consequare non dolendi* P *etiamsi non adipiscare* CO. Post *consequare* add *aut nihil dolendi* E

honeste vivere, et IV. 41: *id est convenienter naturae vivere, a natura discedere*; [add. I de Divin. 104, II de Off. 50, III ad Famm. 10. 9; cfr. de Graecis Matthiaei Gr. Gr. § 472, 2 b, Synt. nostra Gr. § 157]. Sic vitii manifestum fit *aut* ante *voluptatis* in media prima parte diiunctionis, cuius addendi quae fuerit causa, apparet; volebat enim interpolator, veram formam non animadvertens, hoc *aut voluptatis causa* simillimum esse illorum: *aut non dolendi — aut eorum*. De figura ea orationis, quae est in *eorum — adipiscendi*, dixi ad I, 60. *Sunt* post *naturam* excidit in deterioribus codd. et plerisque edd. (Vict. Grut., Dav., Oxx.); e C tenuerant Crat., Man., Lamb., revocavit Gzius ex Erl. et Spir. [B].

etiamsi nihil consequare) Haec prorsus necessario adduntur, non solum, quod in duobus reliquis generibus eodem modo excluditur necessitas assequendi, quod petatur, sed quod hac adiectione tota huius definitionis summi boni proprietates continetur, eaque una hic finis (Stoicus) in primo divisionis ordine locum tenet et a Carneadio discernitur, qui positus erat in ipsa adeptione primorum naturae quique in secundo ordine tertius huic respondet. Itaque hoc non addito, quod additur etiam paulo post in eadem horum trium finium enumeratione (§ 20: *etiamsi ea non assequamur*), duo hi sententiarum ordines confunduntur. Sumpsi autem haec verba ex praeclaro codice Erl., non dubitans, quin, ut de hoc Gzius tacuit, sic de ceteris bonis iniuria taceatur. [Cum Erl. omnino conspirat B.] In codice archetypo cum librarius haec scripsisset: *etiamsi nihil consequare*, aberrante oculo, non ad ea, quae hic sequebantur, progressus est, sed ea, quae post superius *consequare* duobus versibus ante legebantur (*aut non dolendi*), iterum scribere coepit; deinde, animadverso errore, ea tamen, quae iam scripserat, non delevit. (Simillimus error est in Erl. § 24.) Atque id mendum, quo veritas perspicue confirmatur, meliores codices retinuerunt; is, cui deteriores debentur, ut solebat correctorem agere, una cum tribus iis verbis, quae tolli debebant, tria, quae non debebant, delevit. Huic editores fere omnes inde a Crat paruerunt, non animadverso sententiae vitio; is tamen, qui ed. Colon. praefuit, quid requireretur, sensit;

rentia est in principiis naturalibus, tanta sit in finibus bonorum malorumque dissimilitudo. Alii rursum iisdem a principiis omne officium referent aut ad voluptatem aut ad non dolendum aut ad prima illa secundum naturam obtinenda. 20. Expositis
5 iam igitur sex de summo bono sententiis, trium proximarum

2. *rursus* LPCROr. 3. *referunt* ROr. *non dolendi* (pro *ad non dolendum*) E 5. *igitur iam* ER *proximare* E

scripsit enim: *adipiscendi. etiamsi non adipiscare*, cuius coniecturae in edit. ex C propagatis (etiam a. 1480) servatae praestantiam Orellius intellexit et secutus est; nec tamen recte eam a codice C. Stephani confirmari putavit. Beierus quoque (ad Off. III. 119 p. 415), quid desideraretur, viderat.

Alii rursum iisdem a principiis [*Rursus* etiam B; edd. *rursus*.] Alter hic est ordo trium finium, qui ex illis tribus generibus primorum invitamentorum oriuntur, cum non adhibetur illa honesti fallacia, sed bonum in ipsa adeptione et possessione eius, quod primum appetatur, ponitur, non in actione eius causa etiam frustra suscepta. Sed neglegenter et perverse Cicero ex superiore ordine hic admiscuit officii mentionem (*omne officium referent*), ut, nisi diligenter attendas, facile aberrare possis, ut aberravit Morelius. Nam officium ad has res consequendas et tenendas etiam superiores referebant, qui omnia earum causa facienda putabant; sed in illis sententiis, si modo ullae esse possent, sufficere iudicabatur ad summum bonum officii illius perfunctio. Notabilis est brevitatis orationis, qua Cicero haec *ab iisdem principiis* omisso participio *profecti*, cum ipso verbo *referent* coniunxit vel potius absolute posuit, quomodo Legg. III. 14, quem locum Wesenbergius demonstrat, dixit: *Post a Theophrasto Demetrius — doctrinam ex umbraculis eruditiorum — in discrimen aciemque produxit*. [Sed ibi videtur audiri e superioribus *doctus*.] *Referent* praeter meos codd. etiam Spir. [B], Gud. 1, Bas., Gud. autem 2 et Ox. E *referrent*, ut mirer de ceteris Oxx. taceri; *referunt* omnes, credo, edd. inde ab Ascensio 1511. Recte futurum ponitur, cum demonstretur, quae sententiae esse possint, quasi nondum sint; cfr. supra *existet*; v. ad III, 28 (*dicetur*). *Obtinenda* Cicero rettulit ad eorum, quae quis iam consecutus esset, possessionem et usum, ne pro *consequendi* verbo positum putemus (cfr. ad II. 71). [*Aut non dolendi* etiam B.]

20. *Expositis iam igitur* Sic [B,] e C Manutius et deinceps ceteri. Alii (ut Mars., Crat.) cum R *igitur iam*, quod Gzius in quattuor suis esse ait; Ox. U omittebat *igitur*. Carneadis finem attigit Cicero II, 35 et 42 et nos supra ad IV, 15.

hi principes. voluptatis Aristippus, non dolendi Hieronymus, fruendi rebus iis, quas primas secundum naturam esse diximus, Carneades non ille quidem auctor, sed defensor disse-
rendi causa fuit. Superiores tres erant, quae esse possent; quarum est una sola defensa eaque vehementer. Nam vo-
luptatis causa facere omnia, cum, etiamsi nihil consequamur, 5
tamen ipsum illud consilium ita faciendi per se expeten-
dum et honestum et solum bonum sit, nemo dixit. Ne
vitationem quidem doloris ipsam per se quisquam in rebus
expetendis putavit, nisi etiam evitare posset. At vero fa- 10

6. *tum* (pro *cum*) L *consequantur* L 7. *tum ipsum* LR 8 *et ante solum om.* E *dicit* LPCROr. 10. *putant* E *ne si* (pro *nisi*) omnes. Or. cum nota mendi *possit* L

Nam voluptatis causa facere omnia cet.) Sic orationem ab infinitivo orsus est, quasi subiecturus esset: *nemo expetendum putat, nemo summum bonum dicit* aut simile quid; deinde, quod interposuerat illa: *cum — solum bonum sit, oblitus initii posuit dixit*. Itaque Lambinus scripsit *facienda esse*. [Lenius erat: *se facere omnia*, et fortasse sic Cicero scripsit.] In particula *cum*, in qua Th. Bentleius et Dav. haeserunt, Gzius erravit, ita significatur causa omnia propter voluptatem faciendi, ut simul in hanc secundariam sententiam includatur id, quod proprie cum infinitivo coniungi debebat: *etiamsi nihil consequamur*. [Quod est in Erl. et B, *dixit* coniectura praeceperat Lambinus, et praecedit *est defensa*, sequitur *putavit*. Repugnant illa: *cum — consequamur — sit*; sed hanc temporum inconstantiam facile ferimus; cfr. ad I, 63; itaque post Baiterum recepi.]

nisi etiam evitare posset) In altera sententia summum bonum ponebatur *facere omnia non dolendi causa, etiamsi id assequi nequeas*, hoc est, ut aliis verbis idem dicatur, *dolorem vitare, etiamsi evitare non possis*. (Nam *evitare*, ut *effugere*, significationem habet effectus, *vitare*, ubi cum illo coniungitur, tantum conatus; Seneca Ep. 93, 12: *Quid autem ad rem pertinet, quam diu vites, quod evitare non possis?*) Itaque qui hanc sententiam non probat et plus requirit, is negat, vitationem doloris bonum esse, nisi quis eum etiam evitet, hoc est, nisi vacuitatem doloris consequatur. Copia quaedam naturalis orationis in eo est, quod addita illa *ipsam per se iam significationem* habent eius, quod praeterea requiratur, quae expletur hac sententia: *nisi etiam* cet. [Cfr. Liv. IX, 46. 8.] In cod. arch. pro *nisi* scriptum erat *ne si* (ut contra § 55 *nisi iucundissimis quidem pro ne si iuc. qu.*). Id mendum Ursinus correxit (co-

cere omnia, ut adipiscamur, quae secundum naturam sunt, etiamsi ea non assequamur, id esse et honestum et solum per se expetendum et solum bonum Stoici dicunt.

VIII. 21. Sex igitur hae sunt simplices de summa bonorum malorumque sententiae, duae sine patrono, quattuor

1. *sint* LPCR 2. *et i* LPCR 3. Post *expetendum* add. *et assequendum* L 4. *hae* E *simplices* om. L *summo* EPC

dicis nomine abutens), nec tamen, quia interpretationem non addiderat, quisquam praeter Bremium sententiam eius intellexit. (Davisius, qui solus mentione dignatus est, ascribit: *Absurde.*) Plerique enim, quid inter vitationem et evitacionem interesset, non tenuerunt. Itaque partim codicum scripturam miris modis explicare conantur, *ne pro ne — quidem* accipientes (de quo dixi ad I, 39), ut Gernhardus in *Addendis* edit. Cat. Mai. p. 320, quem Otto sequitur: *Ne tum quidem quisquam, si etiam evitare dolorem posset, hanc doloris evitacionem* (sentin' pro vitacione eam subici?) *per se in rebus expetendis putavit.* At, o bone, paucis versibus ante Cicero narravit, hanc *evitacionem doloris*, id est, vacuitatem Hieronymum summum bonum putasse. Alii autem scripturam mutant, ut Davisius ex El. (priore scilicet) dedit: *nisi etiam evenire posset.* Id quidem omnibus paene eventit, ut dolorem vitent; ut evitent, non contingit. Orellius altiozem latere putat corruptelam et hanc sententiam requiri: „etiamsi evitari non posset dolor“. Id rectum esset, si affirmatio huiusmodi praecederet: *Fruit, qui vitacionem doloris ipsam per se in bonis poneret.* Aliorum errores omitto, [etiam Handii in *Turs.* IV p. 71].

(*quae secundum naturam sunt*) Sic etiam e Spir. [B] Gzjus, et ita est § 19. Tum *etsi ea* codices deteriores (sex Davisii, Eßz, Gzii. exceptis Spir. [B] et Erl.) et multae edd. (Crat., Vict., Dav.). Usus esse hac definitione Antipatrum Tarsensem, vidimus ad III, 22, qui cum Carneade vixit paulo fortasse inferior aetate. Fieri potest, ut iam magister eius Diogenes, qui ipse eadem contra Academicos certamina sustinens novis quibusdam formulis utebatur, in hanc quoque inciderit (cfr. ad IV, 14).

Cap. VIII, 21. *de summa bonorum*) Sic ex R et alii et Crat., restitueruntque Ern. et Gzjus e tribus codd. Davisii. Ox. E, Spir. [B], Gud. 2, Bas.; Acad. II, 129: *ad quos et bonorum et malorum summa referatur.* Contra *de summo bonorum* ex C Man., Vict., ceteri, et sic Erl. et mg. Crat. Deinde ex Erl. [et B] effici potest: *duae sine patrono, defensae quattuor* (vid. ad I, 57), sed incerta res est. Mox *Calliphonti* Schuetzius primus dedit; vid. ad II, 35.

defensae. Iunctae autem et duplices expositiones summi boni tres omnino fuerunt, nec vero plures, si penitus rerum naturam videas, esse potuerunt. Nam aut voluptas adiungi potest ad honestatem, ut Calliphonti Dinomachoque placuit, aut doloris vacuitas, ut Diodoro, aut prima naturae, ut anti- 5 quis, quos eosdem Academicos et Peripateticos nominamus. Sed quoniam non possunt omnia simul dici, haec in praesentia nota esse debebunt, voluptatem semovendam esse, quando ad maiora quaedam, ut iam apparebit, nati sumus. De vacuitate doloris eadem fere dici solent, quae de voluptate. 10

1. Post *defensae* add. iterum *quattuor* E 2. *teres* E 4. *Calliphoni* LPCR *Callipho* in E 5. *aut antiquis* E 6. *nominavimus* E 9. *quoniam* L 10. *vere* (pro *fere*) E *solent dici* LC *quae contra voluptatem dicta sunt* C Post haec verba omnes addunt: *Quoniam (quando ELR) igitur et (om. et C) de voluptate cum Torquato (om. cum Torq. P) et (etiam C) de honestate, in qua una omne bonum poneretur, cum Catone est disputatum, primum, quae contra voluptatem dicta sunt, eadem fere cadunt contra vacuitatem doloris.* Or. uncis inclusit.

quando ad maiora) Etiam Eξ *quoniam*. Suspicati sunt homines docti (Wunderus in praefat. cod. Erf. p. LXXVI, Orellius ad Brut. 201 ed. min., ad Tuscul. IV, 34), fortasse illis locis, ubi apud Ciceronem legatur *quando* in causa significanda, hanc vocem (*qñ*) e compendio vocis *quoniam* (*quō*) ortam esse, quod aliquot locis factum esse constat. Parum enim probabile iudicatur. Ciceronem paucis quibusdam locis pro ea particula, qua fere uti soleat, alteram nullo omnino discrimine substituisse. Nondum tamen satis ubique antiquorum codicum notae et compendia considerata sunt; et praeter poetarum auctoritatem et Sallustii atque Livii codd. (vid. Kritz. ad Sall. Iug. 102, 9, Drakenb. ad Liv. XXXIII, 2, 9. XL, 9, 1) obstat, quod non ita raro apud ipsum Ciceronem legitur *quando quidem*, tum quod, Augusti saltem aetate etiam in prosa oratione sic dici potuisse, fidem facit lapis alter cenotaphiorum Pisanorum (Orell. Inscriptt. Lat. I p. 163). Itaque codicibus nullius auctoritatis obsecutus non sum; cfr. 67. Si unquam ita *quando* Cicero posuit, hic eius ponendi causa erat post *quoniam* in initio periodi. [De pluralis numeri significatione in illis: *haec — nota esse debebunt* vid. exc. I, VII.]

quae de voluptate) Post haec verba vetus additamentum sustulimus, notatum post Nissenii dubitationem a Gzio et ceteris. Perverse Pisonem induci commemorantem eas disputationes, quae multo post habitae a Cicerone fingerentur, quam haec a Pisonem dicta essent, animadvertit iam Muretus (Varr. Lectt.

22. Nec vero alia sunt quaerenda contra Carneadiam illam sententiam; quocumque enim modo summum bonum sic exponitur, ut id vacet honestate, nec officia nec virtutes in ea ratione nec amicitiae constare possunt. Coniunctio autem
5 cum honestate vel voluptatis vel non dolendi id ipsum ho-

1. *Carneadeam* PCR 4. *amicitia* C 5 *vel non dolendi vel voluptatis* L

XIV, 20), sed Ciceronem oblitum putabat, Pisonem, non se loqui. Verum hoc ideo prorsus credi non potest, quod ipsa Torquati et Catonis commemoratio ostenderet, Ciceronem formae a se institutae memoriam tenuisse. Sed ut credi posset, restarent alia vitia: primum inanissima et manifestissima tautologia (*de vacuitate doloris eadem cet. et: quae contra voluptatem dicta sunt, eadem cet.*). deinde Stoicorum mentio ab hoc loco prorsus aliena, quoniam hic semoventur sententiae honestatis expertes, Epicuri, Hieronymi, Carneadis, deinde eae, quae honestatem cum humili accessione habebant, Calliphontis et Diodori; tum demum recte ad Stoicos pervenitur. Et quid illa cum Catone disputatio pertinet ad id, quod hic agitur, quae contra Epicurum dicantur, etiam contra Hieronymum et Carneadem sufficere? Itaque vox *primum* prorsus explicari nequit. Nam ea sic ponitur, ut, cum et secundi et quarti libri disputatio significata sit (*quoniam et cet.*), dici debeat, primum, quae cum Torquato disputata sint, contra Hieronymum et Carneadem converti posse, deinde, quae cum Catone, contra alios aliquos. Verum hi nec sunt ulli nec significantur; nec quidquam est, quod illi *primum* respondeat. Postremo Latine dicitur *in aliquam rem cadere* id, quod in ea quasi in fundo residat et locum habeat, *contra aliquid cadere* neque usitatum neque rectum est. Omnium autem maxime, haec a Cicerone scripta non esse, ostendit orationis in iis sententiis, quae honestatem non continent, semovendis sic apta et aequalis progressio, nihil ut addi possit aut includi. Apparet igitur, in veteris codicis margine aliquem annotare voluisse, ea, quae hic Cicero Pisonem omittentem inducit, ab ipso Cicerone alibi exposita esse, sed in scite Catonis etiam mentionem intulisse. Ea annotatio in Ciceronianae orationis ordinem recepta est eodem modo, quo illa in libro II, 108 [et III N. D. 77]. Similia additamenta in orationum Ciceronianarum codicibus notavi Opusc. Acad. I p. 148. Quod Gzius suspicatus est, ex prior editione libri quinti haec in secundam, quam nos habeamus, venisse, ne alia commemorem, pauca illa, quae Cicero in hoc libro, posteaquam describi coeptus est, mutavit (ad Att. XIII, 21, 4), non eiusmodi fue-

nestum, quod amplecti vult, id efficit turpe. Ad eas enim res referre, quae agas, quarum una, si quis malo careat, in summo eum bono dicat esse, altera versetur in levissima parte naturae, obscurantis est omnem splendorem honestatis, ne dicam inquinantis. Restant Stoici, qui, cum a Peripate- 5 ticus et Academicis omnia transtulissent, nominibus aliis eadem res secuti sunt. Hos contra singulos dici est melius; sed nunc, quod agimus; de illis, cum volumus. 23. Demo-

1. *id om LPCROr.* 3. *dicas Or.* 4. *obscuritatis omnem (om. est) L*
8. *quid E*

runt, ut in priore exemplo haec, quae toti formae libri repugnant, locum habere potuerint. Mox *Carneadiam* etiam Spir. [B].

22. *id efficit turpe*) Post sententiam relativam ex abundanti demonstrativum Cicero addidit, ut in eo magis notaretur propositi et effectus discrepantia, quod cum post substantiva saepissime fieri multi docuerint, velut enarratores Liviani ad XXV, 27, 1, Ciceroniani ad Off. I, 126, Matthiaeus Verm. Schr. p. 65, tum ipso quoque pronomine praecedente fieri, apparet ex Off. III, 13 (*illud quidem honestum, quod proprie vereque dicitur, id cet.*), Tusc. III, 71, Philipp. III, 7, Liv. XXXVIII, 51, 3. Durius videri potest, post *id ipsum* superaddi *id.* sed priora pronomina extollunt vocem *honestum*, posterius sententias contrarias insignit. [Cfr. pro Cluent. 137 *id, quod . . ., id cet.*] Itaque *id*, quod etiam Spir. [B] praebet, ascivi; editiones omittebant.

quarum — una dicat) Sententia eadem exposita est II, 41; sed haeremus merito in duritia et pravitate huius orationis: *una res* (vacuitas doloris) *dicit, si quis malo careat* (id est, habeat vacuitatem doloris), *in summo eum bono esse*. Cicero enim, instituta hac partitione (*quarum una —, altera cet.*), cum non succurreret verbum priori parti aptum nec in illa scribendi festinatione mutare, quae scripserat, et ab alia forma ordiri commodum esset. a rei notione transiluit ad sententiae, qua ea res probaretur, notionem (cfr. II, 35) et auctoris, eique accommodavit *dicat*. Atque is transitus iam apparet in illa condicione: *si quis cet.*, quae cum ipsius illius rei significationem habeat. tum demum addi potest, si non de re ipsa, sed de sententia dicitur. Nam quod Gzius et recentiores e Gud. 2 (cuius codicis ab utraque familia descendentis nulla minima auctoritas est) *dicas* scribunt, incidunt in formam orationis inexplicabilem; nam neque *una re* (in hac coniunctione: *una re dicere*) potest esse: *propter unam rem*, neque propter vacuitatem doloris illud dicitur.

criti autem securitas, quae est animi [tamquam] tranquillitas, quam appellant *εὐθυμίαν*, eo separanda fuit ab hac disputatione, quia ista animi tranquillitas ea est ipsa beata vita; quaerimus autem, non quae sit, sed unde sit. Iam

1. *severitas* C *animi tranquillitas tamquam quam* E; sine uncis Or. 2. *appellavit* ROr. *enthimian* E 3. *est ip·a* (om. *ea*) R *ipsa est* (om. *ea*) POr. 4. *sint* (utroque loco) E

23. *quam appellant εὐθυμίαν*) Cfr. § 87. Diogenes Laërt. IX, 45: Τέλος δὲ εἶναι λέγει (Δημόκριτος) τὴν εὐθυμίαν, οὐ τὴν αὐτὴν οὖσαν τῇ ἡδονῇ, ὡς ἔνοι παρακούσαντες ἐξεδέξαντο, ἀλλὰ καθ' ἣν γαληνῶς καὶ εὐσταθῶς ἡ ψυχὴ διάγει, ὑπὸ μηδενὸς ταραττομένη φόβου ἢ δεισιδαιμονίας ἢ ἄλλου τινὸς παθόντος· καλεῖ δ' αὐτὴν καὶ εὐεστῶ καὶ πολλοῖς ἄλλοις ὀνόμασι. Stob. Ecl. Eth. p. 76: Τὴν εὐδαιμονίαν καὶ εὐθυμίαν καὶ εὐεστῶ καὶ ἀρμονίαν συμμετριαν τε καὶ ἀταραξίαν καλεῖ. Seneca de Tranquill. Animi 2, 3: *Hanc stabilem animi sedem Graeci εὐθυμίαν vocant, de qua Democriti volumen egregium est.* [Pro *appellant* Gzius e Spir. et Gud. 2 *appellavit* scripsit; Davisius *appellat* scribendum putarat; neque enim, quemadmodum omnes Graeci tranquillitatem animi appellavissent, sed quo nomine ipse Democritus usus esset, a Cicerone significari. De cod. Spir. admodum dubito, quoniam et Erl. et B dissentiant; certe illius ab his discedentis exigua est auctoritas; et quamquam facile ex *appellavit* fieri *appellant* potuit, ut § 20 *putant* ex *putavit* in Erl. et B, revocat tamen a corrigendo Seneca et quodam modo ipse Cicero, qui sic *Democriti securitatem* dicit, ut primum propriam eius vocem significare videatur (sive *ἀθαμβίαν* sive *ἀταραξίαν*), deinde communem. Sed quod editum est adhuc sine suspitione, *tamquam tranquillitas* verum esse non potest. Quae enim aut vocis aut imaginis insolentia mollitur addito *tamquam*? Accedit, quod in Erl. et B (de ceteris melioribus tacetur) est *animi tranquillitas tamquam quam*. Aut, quod verius credo, *tamquam* ortum est geminatis et male coniunctis syllabis *tasquam*, aut latet substantivum, ut haec fuerit orationis forma: *animi tranquillit constantia, quam*.]

ea est ipsa beata vita) Secutus sum, quod in Erl., [B.] Leid., ed. prima erat. nec dubito, quin in ceteris fere codicibus idem fuerit, etsi editum est inde a Victorio: *ea ipsa est* nec alter ordo e codicibus annotatus. Ut R, sic ed. a. 1480, Crat.; Gzius e Bas. *ipsa est*, omisso *ea*; Davisius malebat *re ipsa est*. Hos omnes offendit abundantia pronominis non vitiosa (modo *ipsa*, ut res postulat, cum *beata vita* coniungatur), qua cotidiani sermonis more gravius insignitur ea notio, quae in substantivo

explosae eiectaeque sententiae Pyrrhonis, Aristonis, Erilli, quod in hunc orbem, quem circumscripsimus, incidere non possunt, adhibendae omnino non fuerunt. Nam cum omnis haec quaestio de finibus et quasi de extremis bonorum et malorum ab eo proficiscatur, quod diximus naturae esse 5 aptum et accommodatum, quodque ipsum per se primum appetatur, hoc totum et ii tollunt, qui in rebus iis, in quibus nihil aut honestum aut turpe sit, negant esse ullam

1. *Herilli* (LP)CROr. 5. *quid E dicimus* PROr. *naturae etiam esse C*
6. *ipsum per se ipsum appetatur C* 7. *hi LC his LC* 8. *Post nihil add.*
quod non omnes nihil, [quod] aut Or. esse om. L etiam (pro esse) C

inest, et ab aliis separatur (cfr. ad § 22). Nam etsi id tum fieri solet, cum aliquid post substantivum interpositum est, tamen II N. D. 27 dicitur: *Iam vero reliqua quarta pars mundi ea et ipsa tota natura fervida est* cet. et in Somnio Scipionis c. 8 (§ 26): *mens cuiusque is est quisque*, similiterque locutus est Plautus Poenul. V. 2. 109: *Pater tuus is erat frater patruelis meus*, et, addito *vero*, Sallustius noto loco, Catil. 37. Quod Cicero se, quae sit beata vita, negat quaerere. sed unde sit, id vero in omni veterum ethica disciplina requirimus, quod priorem illam quaestionem, qua illa quoque continebatur, possetne vita perfecte beata in singulis hominibus effici, nimis neglexerunt.

quod diximus naturae esse aptum) Dixit supra § 17 (*constitit autem*) et eius definitionis nunc nos admonet; aliter scriptum esset: *quod naturae sit aptum*. Itaque perfectum tempus, quod Manutius et Lambinus ex C tenerant, revocavi e codd., etiam [B.] E $\chi\psi$. Ceteri fere *dicimus* tacite.

hoc totum et ii tollunt — et Erillus) Sic a communi initio horum reprehensionem Piso orditur et sic post voces *hoc totum* partitionem instituit, ut et sententia et oratio hunc exitum postulare videatur: *et Erillus* (hoc totum tollit), *qui* cet. Sed nescio quomodo fluctuans reprehensionem in Erillo, inflexa leviter oratione, alio avertit, quod consilii capiendi et officii principium sustulisset. Atqui id eodem iure in Aristonem et Pyrrhonem dici poterat nec ad hunc locum pertinebat.

in quibus nihil aut honestum) Antiquiores fere ediderant, ut est in codd. (Pall., Davisii, E $\chi\psi$, Gzii): *in quibus nihil quod non aut* cet., nulla prorsus sententia. Itaque Dav. e Par. 2 edidit: *in quibus nihil, quod aut honestum*, idque recentiores tenuerunt. Gzuius ab Erl. et Spir. confirmari tradit, meo etiam collatore silente; [sed Baiterus et Erl. et B ut ceteros *quod non habere scribit*]. Pravissime hoc: *in quibus nihil, quod*

causam, cur aliud alii anteponatur, nec inter eas res quidquam omnino putant interesse, et Erillus, si ita sensit, nihil esse bonum praeter scientiam, omnem consilii capiendi causam inventionemque officii sustulit. Sic exclusis sententiis 5 reliquorum, cum praeterea nulla esse possit, haec antiquorum valeat necesse est. Igitur instituto veterum, quo etiam Stoici utuntur, hinc capiamus exordium.

IX. 24. Omne animal se ipsum diligit ac, simul [et] ortum est, id agit, ut se conservet, quod hic ei primus ad

1. quicquid E 2. Herillus (LP)CROr. in his (pro nihil) C 6. Ergo (pro Igitur) LPCROr. 8. simul ac C simul ut Or. 9. se ut LPR quod hic — conservet om. R

accipitur pro eo, quod necessario scribendum erat: *in quibus nihil sit, quod*. Verum ipsa haec verborum inanis copia (*nihil est, quod sit*) ineptissima est. Recte igitur Lambinus sic. ut ego, edidit probavitque Orellius. Quod Lambinus duos codices hanc scripturam „adiuvare atque adeo prae se ferre“ narrat, Lallemandus autem, in codice regio voces *quod non* punctis notatas esse, penes ipsos fides esto.

Sic exclusis sententiis reliquorum) Eas Piso magis, ut paulisper discederent, rogavit quam exclusit. Itaque ab hoc ipso loco eam sententiam a naturae initiis repetere et confirmare aggreditur, quam divisione illa et ceterarum remotione stabilitam dicit.

quo etiam Stoici utuntur) de prima constitutione animalis et commendatione naturae disputantes, ut III, 16 vidimus. [*Igitur pro ergo etiam B et mg. Crat.. quod restitui.*]

Cap. IX, 24. *Omne animal se ipsum diligit* Stob. Ecl. Eth. p. 246 de Peripateticis: *Καὶ πρῶτον μὲν ὀρέγεσθαι τοῦ εἶναι (τὸν ἀνθρώπου λέγουσιν)· φύσει γὰρ ὀκειῶσθαι πρὸς ἑαυτὸν, διὸ καὶ προσηκόντως ἀσμενίζειν μὲν ἐν τοῖς κατὰ φύσιν, δυσχεραίνειν δὲ ἐπὶ τοῖς παρὰ φύσιν*. Eadem disputatio exposita est IV, 16 sqq. Mox *simul et* codices (Pall., Davisii, Gzii, [B]), nisi quod e CCC Davisius annotat *simul ac*. Lambinus (et vetus cod. in margine repetitae editionis) atque alii *simul ut*; vid. ad II, 33.

id agit, ut se conservet) Davisius tacite *se ut conservet*, qui ordo e Gud. I annotatur. In proximis verbis et redundantia quaedam verborum et repetitio reprehendi potest, et recte Bremius animadvertit, ampliores, quam oportebat, fines primo appetitui dari; nam in prima illa et obscura constitutione conservatio sui continetur; studium optimae affectionis secundum naturam post oritur, cum iam naturae voluntas enucleari et

omnem vitam tuendam appetitus a natura datur, se ut conservet atque ita sit affectum, ut optime secundum naturam affectum esse possit. Hanc initio institutionem confusam habet et incertam, ut tantummodo se tueatur, quaecumque sit; sed nec quid sit, nec quid possit, nec quid ipsius natura sit, intellegit. Cum autem processit paulum et, quatenus quidquid se attingat ad seque pertineat, perspicere coepit,

3. effectum E constitutionem LPCROr. 4. ut tamen modo L 6. Post intellegit add. quam ad causam habet eum quem diximus E 7. se (om. que) E seseque C

perspici coepta est, ut et mox significatur et § 42 sqq. Sed tamen nihil est, quod ita discrepet, ut interpolationis indicium habeat, ac ne excogitari quidem potest, cur quis aut unde extrema illa de optima affectione addere voluerit. Ea autem Cicero ut adiungeret, priora (*se ut conservet*) repetiit. (Itaque qui haec parenthesis notis defendere conati sunt, deteriorem causam fecerunt.)

institutionem) Sic etiam Spir. [B], mg. Crat., cod. Mor., ut IV, 32 et 41 locutus est; editiones *constitutionem*.

et quatenus quidquid se attingat) Est hic locus ex iis, in quibus *quisquis* pronomen neutro genere etiam apud Ciceronem, deposita relativi natura, eam singularum rerum significationem accipit, quae est in *quisque*; nam quod Frotscherus ad Quintil. X, 5, 23 cavere tamen nos iubet, ne pro *quisque* positum putemus, non est ausus libere confiteri, in vetere quoque sermone interdum vocum terminos aliqua ex parte perturbari. Nec meliore artificio usus est Stuerenburgius ad orat. pro Arch. p. 102 (ed. 1), qui vellem conatus esset id ad Lucretianum illud *primum quidquid* pro *primum quidque* accommodare, de quo ad II, 105 dixi. Et in vita cotidiana interdum *quidquid* ita dictum esse et scriptores eo usus esse, certissimum est et ex eo, quod *unumquidquid* pro *unoquoque* apud Plautum et Terentium (Adelph. IV, 2, 51) dicitur. et ex multis Lucretii locis, apud quem ita frequens hic usus est, ut eum eo delectatum esse suspicari possimus; (vid. praeter ea, quae ad II, 105 ascripsi, II, 957: *in suos quidquid meatus*, IV, 145: *summum quidquid*, V, 131: *certum ac dispositum est, ubi quidquid crescat*, 773: *qua fieri quidquid posset ratione*, 1454: *unumquidquid*). Itaque permirum est, nuper R. Klotzium, cum ad Tusc. IV, 44 non de Cicerone, sed de omni hoc usu, adhibito uno Plauti loco et uno Catulli, ita disputaret, ut. haberetne is certam auctoritatem, ambigeret, Lucretii, quem et Manutius et Fabricius et Davisius ad Tusc. V, 98 commemorassent. prorsus esse oblitum. Catonem (de R. R.

tum sensim incipit progredi seseque agnoscere et intellegere,

1. *tum om. C sensu E*

57: *uti quidquid operis facient*) ne ceteri quidem adhibuerunt, neque certissimum testimonium legis agrariae in aere conservatum (Mommsen. C. I. L. I n. 200 v. 27): *utei quicquid quoiveque ante h. l. r. licuit, ita cet.* Apparet, facile credi posse, quod et antiquiores et Ciceronis aequales interdum fecerint, ut *quidquid* non recte pro *quidque* ponerent, id etiam Ciceroni aliquando accidisse; eritque hoc ex iis reliquiis vetusti sermonis, quae post Ciceronem non reperiuntur, quale erat illud, de quo ad I, 60 dixi, nec pauca alia. Sed tamen. num reapse acciderit et quibus locis, difficile est iudicatu, quod et librarii pro *quidquid* id, quod postea unum in usu erat, substituere potuerunt, et rursus facili errore *quidquid* scribi pro *quidque* (cfr. ad IV, 13); et sane in hoc ipso libro 89 et in Verr. IV, 31 et 132 meliores codices habent *ubi quidque* et *unumquidque*, deteriores alterum. Sed ut meliores ibi praelatos esse prorsus probo, ita et in Tusc. V, 98 *ut quidquid* retineo et ibd. IV, 44 e codicibus omnibus fide dignis (de Paris. testes mihi sunt Gudius et Krarupius) restituendum censeo: *ubi enim quidquid* cet. Ceteros locos Frotscherus et interpretes ad Tusc. V, 98 indicant. [Add. ad Herenn. II, 47 *ut quidquid.*] Sed quod de N. D. II, 58 contra Heindorfium defensum est, etiam a Stuerenburgio: *ceterae naturae suis seminibus quaequae gignuntur*, id non ideo tantum eiciendum est, quod Cicero [nam de VI ad Fam. 1, 1 Mediceo non credo] et alii solo neutro genere sic utuntur nec Cicero in aperta distributione post *unus*, *suus* aut post superlativum, sed quod femininam hanc formam *quaequae* inauditam esse ostendi ad III, 45. [Apud Livium VIII, 38, 11 librarii *quisquis* pro *quisque* scripserunt nec, opinor, minus XXXVIII, 17, 13 *quidquid*. Quod Lachmannus ad Lucretium V, 264 a *quidquid*, quod relationem notet, separat *quicquid*, quod pro *quicque* dicatur, id vero totum leviter confictum est; unum est enim pronomen geminando natum *quisquis*, *quidquid*, pronuntiando factum *quicquid*; inter hoc et *quisque*, *quidque*, *quicque* tertium interponi nihil potest, quod oriendi nec causam nec rationem habet nec significationi locum. Itaque totum eo redit, utrum rectius ad originationem *quidquid* an ad pronuntiationem *quicquid* scribatur; codices quidem hoc habent non minus in relativa significatione, et vellem ab initio sic scripsissem. Nec quidquam proficitur, quod in lege Iulia municipali lapicida semel eadem pronominum confusione *quemquem* pro *quemque* incidit.] Paulo post *habet* codd. etiam aliorum [B]. Correxerit Lamb.; vid. ad IV, 67.

quam ob causam habeat eum, quem diximus, animi appetitum, coepatque et ea, quae naturae sentit apta, appetere et propulsare contraria. Ergo omni animali illud, quod appetit, positum est in eo, quod naturae est accommodatum. Ita finis bonorum existit, secundum naturam vivere sic af- 5
fectum, ut optime affici possit ad naturamque accommodatissime. 25. Quoniam autem sua cuiusque animantis natura est, necesse est, finem quoque omnium hunc esse, ut natura

1. *quam ad E* *habet omnes* 2. *coepetque E* *captat P*(mg. *ceptat*) *temptatque C* *vere* (pro *naturae*) *C* *apta* om. *C* 4. *natura E* 5. *constitit C* *effectum E* 6. *quod* (pro *ut*) *R* 8. *quoque finem omnium LP* *quoque omnium finem R* *omnium finem, om. quoque, C*

ut optime affici possit) Possit eo modo poni in sententia generali, quem breviter commemoravi ad I, 67, dico propter Ernestium, qui *possis* requirebat, et Gzium.

25. *finem quoque omnium hunc esse* cet.) Sic post Reizium Gzium etiam e Spir. [B]; transpositum enim erat *quoque*, ut saepe alibi (vid. ad II, 108); Bas. et ed. Crat. *quoque omnium finem*. Totius huius periodi initium (*quoniam sua cuiusque* cet.) satis aperte spectat ad differentiam finium, quae ex singularum animantium natura oriatur, significandam; sed Cicero primum id ponit, quod commune est, idque confirmat (*nihil enim prohibet* cet.); id, quod initio instituerat dicere, absolvitur in illis: *sed extrema illa* cet. Itaque haec non per se posuit, sed ex superioribus apta: *dispertita sint — desideret*. Ac proprie quidem haec non ad *ut* referri debebant (neque enim *hic est omnium finis, ut — extrema dispertita sint* cet.), sed ad *necesse est*, hac forma: *necesse est, finem* (quidem) *omnium hunc esse, ut natura expleatur, sed extrema illa — distincta et dispertita esse* cet. Verum interposita parenthesi minus diligenter superioris orationis seriem persecutus est, cum praesertim post *necesse est* interdum, etiam ubi nihil aliud perturbetur, ab infinita oratione ad coniunctivum transeat aut contra, ut haec continuari possint: *necesse est, finem — hunc esse —, sed extrema — distincta sint*. Sic enim Acad. II, 39 dixit: *Ante videri aliquid, quam agamus, necesse est, eique, quod visum sit, assentiatur*; de N. D. III, 36: *Quidquid est, quod sensum habeat, id necesse est sentiat et voluptatem et dolorem. ad quem autem dolor veniat, ad eundem etiam interitum venire*. In editionibus haec sic distinguebantur: *ut natura expleatur*. (Bremius requirebat: *ut natura sua expl.*, quia hic finiri periodum putabat.) *Nihil enim prohibet — communis. Sed extrema — dispertita sunt — desiderat. Sed sint et desi-*

expleatur (nihil enim prohibet, quaedam esse et inter se animalibus reliquis et cum bestiis homini communia, quoniam omnium est natura communis), sed extrema illa et summa, quae quaerimus, inter animalium genera distincta et
 5 dispertita sint et sua cuique propria et ad id apta, quod cuiusque natura desideret. 26. Quare, cum dicimus, omnibus animalibus extremum esse secundum naturam vivere, non ita accipiendum est, quasi dicamus unum esse omnium extremum; sed ut omnium artium recte dici potest commune
 10 esse, ut in aliqua scientia versentur, scientiam autem suam

2. et ante cum om. C 3. illa om. C 5. *dispartita* E sunt LPCROr.
 6. *desiderat* LPCROr 7. *esse* om. E 10. *versetur* LPCROr.

deret etiam Spir. [B]; *desideret* etiam Gud. 1, Bas. Probarat Gzius, sed prava ratione. Totam autem hanc disputationem de simili omnium animantium summo bono, non eodem, declaravi ad IV, 32. [Schoemannus Opp. Acad. III p. 399 prorsus aberravit, qui inter haec: *ut natura expleatur* —, *sed extrema — dispertita sint* copulative interici voluerit: *nihil etiam prohibet*. Baiterus in ed. min., quocum consentit Heinus Ann. Philol. XCIII p. 251, scripsit *ut sua cuiusque natura expleatur; nihil enim prohibet — communis, sed extrema illa — dispertita sunt — desiderat*. Non probo; nam neque facile illa, quae adduntur, excidere potuerunt, et ne aptum quidem videtur ad finem omnium illud *sua cuiusque*. Cicero cum non recta ad id, quod propositum erat, pergeret, sed similiter atque in iis. quae ad I, 15 et ad I, 18 annotavimus, aliquid interponeret (in quo ad nostrum sensum addi *quidem* poterat), in oratione continuanda verba accommodavit nonnihil ad interiectam parenthesis.]

omnium est natura communis) At nuper dixerat, *suam cuiusque esse*. Scilicet minus diligenter naturam, quo vocabulo supra et mox singularum animantium proprietatem significat, hic appellat commune id omnis vitae principium, quo omne animal ad suam proprietatem (naturam) tenendam impellitur. Parum subtiliter haec dici, Bremius viderat, qui attendere solebat.

26. *ut in aliqua scientia versentur*) Potestne quidquam apertius dici quam hoc? Omnes artes recte dici possunt in aliqua scientia versari; hoc earum commune est. Itaque cum in deteriorum codicum principe scriptum esset *versetur*, idque in editionibus retentum, Man., Lamb., Dav. (illi tacite in re eiusmodi) scripserant *versentur*. Gzius contra, cum hoc ex Erl. [B]

cuiusque artis esse, sic commune animalium omnium secundum naturam vivere, sed naturas esse diversas, ut aliud equo sit e natura, aliud bovi, aliud homini, et tamen in omnibus summa communis, et quidem non solum in animalibus, sed etiam in rebus omnibus iis, quas natura alit, 5 auget, tuetur; in quibus videmus ea, quae gignuntur e terra, multa quodam modo efficere ipsa sibi per se, quae ad vivendum crescendumque valeant, ut suo genere perveniant

1. *animalium commune* C *omnium om.* LC 2. *omnes* (pro *esse*) C 3. *e om.* LPROR. *e natura om.* C 5. *his* LC *alet* E 6. *et tuetur* LPCR 7. *et suo omnes,* Or.

annotasset (et videtur esse in Eξ; nam e solo χ alterum profertur), alterum tenuit et ita enarravit: „omnium artium dici potest aliquid esse commune, ita ut hoc commune versetur in scientia aliqua.“ Et persvasit recentioribus. Multorum criticorum dici potest commune esse, ut in incredibilem inscitiam — dicamne *versentur* an *versetur*?

ut aliud equo sit e natura) id est, ad eius naturam aptum et accommodatum sive secundum naturam. Sic dixit § 47: *hic status, qui est maxime e natura*, et III, 33: *status e natura absoluto*, et II, 34 atque IV, 26 *e virtute vivere* (κατ' ἀρετὴν ζῆν Clem. Alex. Strom. II p. 179 Sylb., Diog. Laërt. VII, 87, al.), *e virtute agere* IV, 35, *e natura vivere* hic paulo post et III, 68; paulo autem insolentius IV, 15: *ea vita, quae ex summo bono degitur*, hoc est, ita ut summum bonum in ea assit. Quod ex Erl. [et B] dedi, a Gzio non annotatum, non dubito, quin in omnibus melioribus codicibus fuerit; sed nemo attendit. Et tamen quam absurdum est et per se et ad Latinas aures: *hoc (aliud) equo natura est* pro eo, quod dicitur: *haec equi natura* Sed ex ipsarum naturarum diversitate sequitur, ut diversum sit τὸ κατὰ φύσιν. Paulo post: *alit, auget, tuetur* Gzium etiam e Spir.; ceteri *et tuetur*; [B *alet tuetur*, om. *auget*]. Dixi ad IV, 56. [Vellem in transitu ab infinita oratione ad finitam scriberetur: *summa communis est, et quidem cet.*]

ut suo genere cet.) Codd. et editt. *et suo genere*. Atqui non illa, quae efficiuntur et quae ad vivendum crescendumque valent, ad extremum pervenire debent, sed ideo a stirpibus efficiuntur, ut hae ipsae ad extremum perveniant. Id Bremius sentiens scribi volebat: *et ut suo cet.*, probavitque Beierus ad Off. I, 10 p. 24. Sed *et* orationis structuram perturbat. Aliter Dav. tentarat, a sententia tamen aberrans. Una littera cum Th. Bentleio mutanda erat. Klotzius tamen in Quaest. Tullianis p. 67 sqq. sic codicum

ad extremum; ut iam liceat una comprehensione omnia complecti non dubitantemque dicere, omnem naturam esse servatricem sui idque habere propositum quasi finem et ex-

2. *dubitemque* CR *dubitarem* L *dubitanterque* Or. cum nota mendi esse om P 3. *conservatricem* COr.

scripturam tuetur, ut ex *quae* in altero membro audiatur *quibus*, hac sententia: *et quibus* cet. Primum in hoc genere structurae minus accuratae (de quo post alios dixi quaedam distinctius Opusc. Ac. II p. 177) e specialioris significationis casu (genetivo, dativo, ablativo) intellegitur casus nominativus aut accusativus [addo dura Livii exempla in genetivo et dativo IX, 1, 9, X, 26, 6, et scriptoris bell. Alexandr. 56 extr.], interdum ex accusativo nominativus (hic IV, 33, pro Cael. 39 dure, Terent. Ad. I, 2, 4, Sall. Jug. 101, 5), ex nominativo ne accusativus quidem, nisi ubi casuum formae non differunt (ut apud Ciceronem de Orat. II, 43: *quod et a Crasso tactum est et Aristoteles adiunxit*. Orat. 8, pro Sest. 118, apud Varronem R. R. I, 1, 7: *quae non inerunt et quaeres*, et de L. L. IX p. 128 Bip., apud Horat. Sat. II, 6, 72, apud Iuven. VI, 152). nedum ceteri illi casus, quorum propria significatio nota carere non potest. Nam ex nomine aliqua nota insignito nomen sine illa nota erui potest, ex nomine ipso nota propria sumi non potest. [Off. II, 23 *ex quem* audiri *cui* ostendit additum *mortuo*, ut pro Cael. 5 *non petenti*.] Deinde ita auditur alius casus pronominis, si reliqua orationis structura, priorem aperte respuens, mutationis indicium facit; sic autem loqui: *quae valent et veniunt*, ut sit: *quae valent et quibus veniunt*, vetat sermonis natura.

non dubitantemque dicere) hoc est, et sine ulla dubitatione dicere; eodem modo Cicero scripsit de Divin. I, 125: *hoc non dubitans dixerim* et ad Fam. V, 16, 4: *hoc tamen non dubitans confirmare possum* et pro Mil. 68: *haud dubitans cessisset patria*. Sic autem edidit Vict. eumque sequens Dav. et confirmant omnes Gzii codd., qui ipse id improbat; [de Erl. et B accedit testimonium Baiteri]. Hinc natum est, ommissa una syllaba propter similitudinem et compendium, *non dubitemque*, quod editores ceteri tenuerunt. Inepte in hac expositione veterum sententiarum subito Piso ex sua persona loqueretur. Gzcius, soloeicum putans *dubitantem* dicendumque fuisse *dubitanti*, substituit *non dubitanterque*. Cum licet non ad certam personam referatur, infinitivo ad significandum actionis modum necessario accusativum addendum esse, Klotzius Quaestt. Tull. p. 70 docet, et pueri probabiliter instituti scire debent. Mox *conservatricem* ex C Man. Lamb., ceteri. Alterum revocarat Dav. e Parr. 1, 2, Mead., El. „aliisque“ (Oxx. [B] et omnino omnibus codd.).

tremum, se ut custodiat quam in optimo sui generis statu; ut necesse sit, omnium rerum, quae natura vigeant, similem esse finem, non eundem. Ex quo intellegi debet, homini id esse in bonis ultimum, secundum naturam vivere, quod ita interpretemur, vivere ex hominis natura undique perfecta 5

1. in quam Or. 2. natura al' ingerat vigeant E 3. et (pro non) E
5. interpretamur C undique om. L

quam in optimo) Gzius, nullum, ut ait, sensum in hac scriptura videns, scripsit: *in quam optimo*, ut antea Ascens. et Man. et Lamb. fecerant, non illi de sententia dubitantes, sed an inter *tam* vel *quam* et adiectivum, cui particula adiuncta esset, non recte praepositio interponeretur. Non dubitarant IV, 13: *quam multae quamque de variis rebus*, id est: *quamque variis de rebus*; nec debebant. Nam eodem modo Cicero scripsit Verr. IV. 96: *nequaquam ex tam ampla neque tam ex nobili civitate*, ubi duo codd. et Lamb. contra praestantissimos: *ex tam nobili*, et V, 127: *tam in paucis villis*, et ad Attic. III, 10, 2: *tam ex amplo statu, tam in bona causa*; item pro Cael. 12: *tam ex contrariis diversisque — studiis cupiditatibusque conflatum*, Acad. II, 83: *videte, quam in parvo lis sit*. Atque etiam ibd. § 68. ubi codd. habent: *ut tamen in praecipitem locum non debeat se sapiens committere*, scribi debuit: *ut tam in praecipitem, non: ut tam praecipitem in locum*. [Phil II, 104: *quam ab dispari tenebantur*; Off. II, 67. R. P. I, 26; Verr. I, 41: *multo ex maxima parte*; II, 109.] Aliter *tam* ab adiectivo separatur Brut. 40: *tam idem ornatus in dicendo* cet. Nec solus Cicero ita loquitur, sed Terentius Ad. II, 4, 10: *Tam ob parvulam rem paene e patria!* [et Livius VII, 2, 13 et 37. 8, XXIII, 34, 11 quosque praeterea posui locos Emm. Liv. p. 411 not., et Curtius IV, 35 (9, 2). Graecos saepe dicere: *ὡς μετὰ πλείστης συγγνώμης, ὡς ἐν ἀρίστῳ*, notum est; vid. Matth. Gr. Gr. § 461 c. Etiam *μᾶλα σὺν πολλῷ φόβῳ*, alia. Livius etiam *quamvis in praecipitia consilia* dixit II, 51, 7, pro eo, quod est: *in quamvis praecipitia*. Mox B: *natura al' ingerat, om. vigeant.*]

quod ita interpretemur) Primam et brevissimam formulam, qua Polemo usus dicitur (IV, 14) et quam Stoici retinentes in unam aliquam partem inclinabant. Piso. id est, Antiochus interpretando ad Peripateticorum finem propius accommodat. Nam in perfecta natura et nihil requirente et virtus inest, quae animi et rationis absolutio perfectioque definitur, et eorum, quae secundum naturam sunt, usus non impeditus, quibus duobus ille finis expletur. Verba autem ipsa ducta sunt a *βίῳ τελείῳ*, qui

et nihil requirente. 27. Haec igitur nobis explicanda sunt; sed si enodatus, vos ignoscetis. Huius enim aetati et huic, nunc haec primum fortasse audienti, servire debemus. Ita

1. *Haec igitur* — aetati Nonius p. 15 2. *cuius*, om. enim, Nonius 3. *nunc hic* E *nunc hoc* cett., Or (*nunc primum hoc* C) *audiendi* E

apud Peripateticos commemorando celebratur, non tamen ut ipse in summa ponatur, sed ut virtuti adiungatur, quemadmodum facit ipse Cicero II, 38 (*totius perfectione vitae locupletatam*). Nota est et ipsa Aristotelis definitio in Eth. Nicom. I, 7, 14 et 15: *ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν ἐν βίῳ τελείῳ*, et quae hinc derivatae cum aliqua varietate et adiectione apud alios sub eius et Peripateticorum nomine ponuntur, velut apud Diog. V, 30: *χρήσις ἀρετῆς ἐν βίῳ τελείῳ*, et apud Stobaeum Ecl. Eth. p. 68 et 70 (*χρήσις ἀρετῆς τελείας ἐν προηγουμένοις* et *ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν τελείαν ἐν βίῳ τελείῳ προηγουμένη* et *χρήσις ἀρετῆς τελείας ἐν βίῳ τελείῳ προηγουμένης*) et p. 276 et 278 (*χρήσις ἀρετῆς τελείας ἐν βίῳ τελείῳ προηγουμένη ἢ ζωῆς τελείας ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν*). Sed apud ipsum Aristotelem βίος τέλειος ad temporis diuturnitatem refertur, eademque significatio ei subicitur apud Stobaeum p. 72, ubi ἡ διάστασις τῆς χρήσεως τῶν ἀγαθῶν est duratio (*die Ausdehnung*) huius usus, non, ut vertitur sine ulla sententia, discrimen, et apertissime p. 280. Verum tamen, cum satis appareret. Aristotelem bona externa et corporis aliqua ex parte requirere (vid. quae ascripti ad § 12 et Eth. Nicomach. I, 8, 15-17) et ea instrumenti necessarij loco habere, posteriores partim aliquid, in quo eorum significatio esset, vitae perfectae appellationi addebant, ut illud *προηγουμένη* aut *ἐν προηγουμένοις*, quod Stobaeus p. 72 addi dicit, ut significetur, *τὴν χρῆσιν ἐν ἀγαθοῖς γίνεσθαι καὶ μὴ ἐν κακοῖς*, et p. 280 ad τὰ κατὰ φύσιν ἀγαθὰ refert, partim pro vita perfecta commemorationem commodorum substituebant, velut apud Stobaeum p. 268: *κατ' ἀρετὴν ζῆν ἐν τοῖς περὶ σῶμα καὶ τοῖς ἔξωθεν ἀγαθοῖς ἢ πᾶσιν ἢ τοῖς πλείστοις καὶ κυριωτάτοις* et p. 278: *χρῆσιν ἀρετῆς ἐν τοῖς κατὰ φύσιν ἀνεμπόδιστον*, partim in ipsa perfectae vitae appellatione illam significationem inesse volebant, verborum natura non sane repugnante. quo illa apud Stobaeum p. 70 definitio spectare videtur, qua ἡ εὐδαιμονία dicitur esse βίος καλὸς καὶ τέλειος προηγουμένος. Antiochum saltem vitam perfectam sic enarrasse, ex Ciceronis locis apparere videtur.

27. *Huius enim aetati et huic* cet.) Mire aetatis mentioni superadditur copulative communis eiusdem hominis notatio (*huic*), quod sentiens, opinor, Kernius duos homines significari voluit,

prorsus, inquam. Etsi ea quidem, quae adhuc dixisti, quamvis ad aetatem recte isto modo dicerentur.

X. Exposita igitur, inquit, terminatione rerum expetendarum, cur ista se res ita habeat, ut dixi, deinceps demonstrandum est. Quamobrem ordiamur ab eo, quod primum 5 posui, quod idem reapse primum est, ut intellegamus, omne animal se ipsum diligere. Quod quamquam dubitationem non habet (est enim infixum in ipsa natura, comprehenditurque suis cuiusque sensibus, sic, ut, contra si quis dicere velit, non audiatur), tamen, ne quid praetermittamus, ratio- 10 nes quoque, cur hoc ita sit, afferendas puto. 28. Etsi qui potest intellegi aut cogitari, esse aliquod animal, quod se oderit? Res enim concurrent contrariae. Nam cum appetitus

3 *inquit* om. E *determinatione* C 4. *res se habeat ita* L *se res ita se habeat* C 5. *modo* (pro *primum*) C 6. *re ab se* EPCR *re a se* L 7. *diligi* E 9. *que* om *omnes ut* om. P 10. *premittamus* E 11. *ita* om. C *quid* ELP *quidem* C 13. *odit* P *cur* (pro *cum*) E

prius L, deinde M. Ciceronem. Sed ut omittam, M. Ciceronem de una aetatis commemoratione respondere, neque ipsum pronomen sic ad diversos trahi potest, neque, cur tum magis M. Cicero quam aut Q. aut Atticus intellegatur, apparet; et in Marcum omnium minime hoc cadit, qui praeter ceteros harum disputationum peritus non iniuria inducitur (§ 6, 7, 76, 81 cet.). Dicent, alteram quoque rem specialem significari, sed substantivo Latino carentem, hac sententia: *sein Alter und der Umstand, dass er* cet. Sed orationis inconcinnitas neque tollitur neque minuitur; et hoc ipsum alterum propter aetatem accedit, de qua una respondetur. Itaque aut Cicero male scripsit aut ab eo positum erat: *huius enim aetati, nunc — audientis, servire* cet. deinde, cum exclusa esset littera *s* (*audienti*), additum est: *et huic*. [Sic Baiterus in ed. min.] *Haec* (id est, hanc totius disciplinae expositionem) necessario Manutius et Dav. et sic Gud. 2. *Hoc* unam aliquam rem aut dictum aliquod significaret. [*Hic* etiam B.]

Cap. X. *comprehenditurque*) Coniunctionem Crat., Lamb. Gzui addiderunt; asyndeti figura in hac continuatione superioris sententiae ne speciem quidem habet. [Alanus et Baiterus *ac comprehenditur*. Initio capitis etiam B omittit *inquit*.]

28. *concurrent*) Cod. Mor. *occurrent*; male Davisius e CCC (et Ox. χ) *concurrerent*. Paulo post haec verba: *cum id sua causa faciet* non hanc habent sententiam: *si quando id* cet. (quasi aliquando non sua causa id faciat, quo omnis disputatio

ille animi aliquid ad se trahere coeperit consulto, quod sibi obsit, quia sit sibi inimicus, cum id sua causa faciet, et oderit se et simul diliget, quod fieri non potest. Necessaque est, si quis ipse sibi inimicus est, eum, quae bona sunt, mala
5 putare, bona contra, quae mala, et, quae appetenda, fugere et, quae fugienda, appetere; quae sine dubio vitae est eversio.

1. *aliquid* P 2. *faciat* R 3. *diliget* E *necesse est quod* (mg. *quidem*) si P *necesse est eque* si L *Nec. est quidem* si CROr. 4. *ipsi sibi* E *sibi ipsi* cett. *est* om. E *ea quae* LC 5. Post *appetenda* add. *sunt* L 6. *petere* F *vitae sunt omnes*, Or.

everteretur), sed semper id sua causa fieri dicitur et ex eo concluditur. Manifesta est igitur in *cum* causae significatio; et tamen sequitur *faciet*; itaque, si nihil est mendi, ut *quoniam* scribendum sit, utendum est ea excusatione in futuro tempore, cuius nullus est simplex coniunctivus modus, quam commemoravi Opusc. Acad. II p. 102 not. 2; eadem opus esse videtur ad Att. XII, 25, 1: *HS DC exprimes ab Hermogene, cum praesertim necesse erit*, ubi *cum* mutari non potest propter *praesertim*. [Futurum compositum (*facturus sit*) alienam habiturum erat significationem; nam tum ipsum, cum faciet, sua causa faciet.]

Necessaque est) Hoc [quod nunc constat esse in Erl., in quo putabam *que* omitti, et B] significabatur ceterorum codicum vestigiis (Pal. 6 *necesse est que*. Pal. 2 *necesse est aequae*; Gzius in pluribus codicibus partim *necesse est quod* scribi ait, partim id ipsum, quod edidi). *Est*, quod exciderat, alieno loco restitutum erat. In eo, quod vulgo editur, quo spectet particula *quidem*, nemo dixerit; cfr. ad III, 28. Deinde erat *sibi ipsi*; invertit Gzius, Spir. [B] et Erl. sequens. Scribendum esse *ipse* (ut paulo post *inimicus ipse sibi*, et mox: *ipsi sibi bellum indicissent* et 30 *ipse se oderit*) viderat Ernestius, cui Orellius paruit: nam et postulat significatio odii in ipso illo, qui odio sit, sedem habentis et in hoc, qui restitutus est. ordine semper ita Ciceronem loqui, recte ab aliis animadversum est.

quae sine dubio vitae est eversio) Codices et editiones: *vitae sunt eversio*, neque quisquam dubitationem movit. Sed Latine non dicitur: *haec sunt eversio*, neque ad hunc soloecismum defendendum quidquam valent pauci illi loci, in quibus scriptores (nec tamen Cicero) retento neutro genere singularis numeri (*nec sompor illud erat: quod segnitia erat, sapientia vocabatur*) ipsam infinitam rei notionem significant [cfr. Nipperd. ad Tac. Ann. I, 49], aut pauciores illi, in quibus definita personae notio in pronomine retinetur (ut apud Senec. ad Helviam 19, 3 propter

Neque enim, si nonnulli reperiuntur, qui aut laqueos aut alia exitia quaerant, aut[, ut] ille apud Terentium, qui de-

2. aut om. L ut sine uncis Or quid decrevit E

reliquam orationem: *Haec — est solatium, quo reficiaris; illi, quantum potes, te iungē, illius cet.* (Sallustius Cat. 10 dixit: *ea quasi materies omnium malorum fuere*, sed ut duas res (avaritiam et ambitionem) substantivis appellatas, ad quae pronomen refertur, distingveret; atque etiam apud Livium III, 38, 4 *eam* ad substantivum proxime praecedens refertur.) Et si posset hoc loco *quae* neutro genere poni, tamen verbum substantivum non praedicato propius admotum, sed inter duas praedicati voces, quae unam notionem continent (*vitae eversio*), receptum necessario ad praedicatum accommodaretur. Quam saepe librarii ex *st.* scribendi rationem ignorantes, fecerint *sunt*, quamque id antiquum mendum aliquot locis sit (ut in cod. Par. Catonis § 63 *morata sunt* et in Vat. Philipp. V, 47), dixi Opusc. Acad. I p. 184 et II p. 222. In orat. II de leg. agr. 95 cum Cicero scripsisset: *ex hac copia — primum illa capta est arrogantia, quae cet. —, deinde ea luxuries, quae cet.*, in codd. partim scriptum est *apta sunt*, partim *apta fuit*, deinde ab editoribus factum *nata sunt* aut *fuit*. (*Capere arrogantiam dicitur ut animum paternum capere*; verbum ad prius et propius aptatum est.)

aut, [ut] ille apud Terentium) Menedemus Heantontimorumenos. Verba ipsius Menedemi (act. I, 1, 95) a se referri Piso significat: *ut ait ipse*. Non recte Bremius: *ut ait, ipse dum cet.* Sed admodum perturbatam esse orationem, Davisius sensit; nam post *aut* (*aut, ut ille*), interposito exemplo, nihil sequitur, quod sententiam et generis definitionem absolvat; nec tantum exitus orationis ad exemplum accommodatur numero (*inimicus ipse cet.*), sed, in quo concludi et perfici oratio debebat, id in exemplum ipsum ita includitur (*ut ille apud Terentium — inimicus ipse sibi putandus est*), ut instituta sententia negativa (*Neque cet.*) prorsus evertatur. Haec tanta perversitas, cuius praesertim nulla omnino causa ex implicatione orationis appareat, frustra anacoluthi nomine defendi videtur a Gzio et Ottone, qui vitii minimam partem perspexerunt. Deleto *ut* omnia recta erunt: *Neque enim, si — quaerant, aut ille apud Terentium cet.* Pro alterius generis definitione cum exemplo (*aut, si qui laboribus se vexant, ut ille cet.*) ipsum exemplum Cicero substituit, et, cum duo essent subiecta (*neque enim illi, si qui —, aut ille*), ad propius, ut saepe, orationem accommodavit: *inimicus cet.* (Davisius *aut* tollebat, deinde scribi iubebat: *inimici ipsi sibi*)

crevit tantisper se minus iniuriae suo nato facere (ut ait ipse), dum fiat miser, inimicus ipse sibi putandus est. 29. Sed alii dolore moventur, alii cupiditate; iracundia etiam multi efferuntur et, cum in mala scientes
 5 irruunt, tum se optime sibi consulere arbitrantur. Itaque dicunt nec dubitant:

Mihi sic est usus; tibi ut opus est facto, face.

Qui ipsi sibi bellum indixissent, cruciari dies, noctes torqueri vellent, nec vero sese ipsi accusarent ob eam causam,

1. *tantum per se minus* E *noto* E *gnato* Or. 2. *ipsi sibi* E *ipse* om. C 3. *est* om. E 5. *ruunt* LC *tamen se* LPCR *sibi* om. R 7. *si* C *usus est* (L)PCROr. *et opus* E *fac equi* E *face: fac* (LPC) *velut (vel P) qui* LPCROr. 8. *si (pro sibi)* E *sibi ipsi* R *bellum sibi* L 9. *accusari vellent* L

putandi sunt(!), nec videbat, Menedemum non ex eorum genere esse, qui exitium quaererent.)

29. *cum — irruunt, tum) tum ipsum, cum.* Sic recte Gzius etiam ex Spir. [B] et Gud. 2; edebatur enim *tamen*. Pro *irruunt* etiam U χ ψ et Pall. praeter 4 et quaedam editiones e prima *ruunt*. Quod sequitur: *dicunt nec dubitant* (dicere, id est, dicunt non dubitantes) inutiliter coniecturis tentatum est. Dicit sic apud Terentium Menedemus act. I sc. 1 v. 28. *Est usus etiam* [B et] codices Terentii.

Qui ipsi sibi bellum indixissent, — vellent) Postquam Piso ostendit, eos, qui vulgo inimici ipsi sibi habeantur, non esse eiusmodi, significat condicionali oratione, quales illi futuri fuerint, si qui reapse sibi inimici essent sibi que bellum indixissent. Ii noctes diesque torqueri vellent nec se, ut Menedemus facit, accusarent cet. Sanaverunt hunc locum Erl. et Spir. [B]; nam de ceteris bonis taceatur. Deteriores codices, addita voce (*— face: velut qui ipsi* cet.), sententiam prorsus pessum dederunt. Nisi forte haec sententia est ac non inanis verborum strepitus: „Hi non vere ipsi sibi inimici sunt; itaque(!) sic loquuntur, velut qui ipsi sibi bellum indixissent“ (id est, velut qui ipsi sibi inimici essent; Piso dicit, eos sic loqui, ut appareat, eos sibi consulere velle) „et velut qui se non accusarent“ (nam haec omnia ad *velut* referri necesse est; atqui hoc ipso Menedemum argui Piso dicit non esse sibi inimicum, quod se accuset). Mitto alia. Gzius nescio quid offensus est, sed nec vitium vidit nec veram scripturam se in suis codicibus habere intellexit. (Gud. 2 *vel quae ipsi*; Bas. om. *qui*; Marsus *velut etiam qui*.) Paulo post *sese* (ante *male*) et *rebus suis* et *haec est* ex ed. prima ad plures alias propagata erant; duo postrema correxit Gzius e codd.

quod se male suis rebus consuluisse dicerent; eorum enim est haec querela, qui sibi cari sunt seseque diligunt. Quare, quotienscumque dicetur male quis de se mereri sibi-que inimicus esse atque hostis, vitam denique fugere, intellegatur, aliquam subesse eiusmodi causam, ut ex eo ipso 5 intellegi possit, sibi quemque esse carum. 30. Nec vero id satis est, neminem esse, qui ipse se oderit, sed illud quoque intellegendum est, neminem esse, qui, quomodo se habeat, nihil sua censeat interesse. Tolletur enim appetitus animi, si, ut in iis rebus, inter quas nihil interest, neutram in par- 10 tem propensiores sumus, item in nobismet ipsis, quemadmodum affecti simus, nihil nostra arbitrabimur interesse.

XI. Atque etiam illud, si qui dicere velit, perabsurdum sit, ita diligi a sese quemque, ut ea vis diligendi ad aliam rem quampiam referatur, non ad eum ipsum, qui 15 sese diligit. Hoc cum in amicitiiis, cum in officiis, cum in virtutibus dicitur, quomodocumque dicitur, intellegi tamen,

1. quod sese COr. malis P rebus suis C 2. est om. P haec est C 3. dicentur E diceretur C de se quis LPCROr. 4. esse inimicus LPCROr. 6. possint E id satis (om. est) E satis est id LPCROr. 8. quo se P 10. sed (pro si) E his LC est (pro interest) E 11. simus omnes item -- simus om R 12. sumus E arbitremur C arbitramur L 13. si quid E si quis ceteri, Or. absurdum E 14. quemquam Pmg. 15. ipse E 16. hoc non in C in ante officis et ante virtutibus om P 17. quomodocumque E quomodocumque dicitur om. R

Tum quis de se (pro de se quis) etiam Spir. [B], inimicus esse non annotatum est; [sed ex B annotatur].

30. id satis est) Sic, nescio unde, Manutii. Lamb. Grut., et confirmatur. omissio tamen est, ab Erl. [B] recteque praeponitur id; vid. ad 19. Ceterae fere edd.: satis est id. Gzius id delevit. Bas. sequens. Est post intellegendum om. Spir. [non B]. Prorsus Stoicorum et maxime Chrysippi ratione et via disputandi Piso utitur, negans naturam ἀλλοτριῶσαι τὸ ζῶον ἑαυτῶν, nec concedens, ut dicatur μήτ' ἀλλοτριῶσαι μήτ' οἰκειῶσαι, sed prorsus tenens, οἰκειῶσαι αὐτήν τὸ ζῶον ἑαυτῶν. Vid. ad III, 16.

propensiores sumus) Sic recte Lamb. et Dav. (Oxx. tantum ex ξ annotant simus.) Coniunctivus in hac coniunctione: si, ut — simus, item — arbitrabimur ferri nequit. Codicum quae in his formis (simus, sumus, sint, sunt) fides sit, ostendunt Erl., Spir., Gud. 1, in quibus soloece scribitur: quemadmodum affecti sumus. Secutus est Gzius. Pro item duo codd. Gzii ita; vid. ad III, 48.

quid dicatur, potest; in nobismet ipsis autem *ne* intellegi quidem, *ut* propter aliam quampiam rem, verbi gratia propter voluptatem, nos amemus; propter nos enim illam, non propter eam nosmet ipsos diligimus. 31. Quamquam quid
5 est, quod magis perspicuum sit, *quam* non modo carum

1. *quicquid* R *nobismet autem ipsis* PROr. *nobis autem ipsis* LC *ne* om. ELCR 2. *quid* E *quod* Pmg. *ut* om. ELCR 3. *not* (pro non) E 5. *quam* om. omnes, Or.

Cap. XI. *in nobismet ipsis autem* cet.) Sic Erl. [B], Crat., Vict. Ut R (*in nobismet autem ipsis*) Pal. 4, El., Parr. 1 et 2 (hi duo *aut*), Gud. uterque, Bas., modo satis editores attendent. Manutius et deinceps ceteri ante Gzium ex C: *in nobis autem ipsis*. Deinde in cod. arch. (Pall., EUχψ) sic scriptum erat, *ne* et *ut* omissis: *intellegi quidem* (*quid* [B et] Gud. 2. *quod* reliqui Gzii, ipso teste, et Pal. 4, tibi Ū; nihil significatur nisi *quidem*; vid. ad I, 39) *propter aliam causam* cet. Quod Aldus Manutius edidit, ita et a forma reliquae orationis (*quidem* — *amemus*) et a superioribus (*intellegi tamen*) requiritur, ut dubitationem non habeat. (*Ut* Dav. ait esse in CCC et Ball., sed de ψ (Ball.) negant Oxx. Lambinus: *intellegi qui potest, ut propter* cet.) Qua ratione dicatur: *ne intellegi quidem potest, ut — amemus*, dixi ad II, 6 (*qui probari potest, ut* cet.). [Initio capitis etiam B *si quid dicere*, e quo Bait. *si qui*. Editt. *quis*. Idem cod. *absurdum*.]

31. *Quamquam quid est, quod magis perspicuum sit, quam non modo* cet.) Exciderat *quam* in codice archetypo. Restituerunt Manutius et Lambinus [et ante is, qui cod. Glogav. scripsit]. Ceteri editores quasi sanissimum locum taciti praetereunt, Orellius etiam annotata et improbata illa Manutii scriptura. Et tamen nemini eorum in mentem venit credere, Latine pro his: *nihil est magis perspicuum, quam solem lucere dici etiam posse: nihil est magis perspicuum, solem lucere*; sed, ut saepe, nemo attendit ad orationis formam. (Wesenbergius et attendit et recte iudicavit, is quoque sui similis.) Quamquam quod dico, nemini illud in mentem venisse, non prorsus certum mihi est, neminem id defensurum. Neque enim longe ab hac similitudine remotum est et in eadem pravitate, quod in alio genere dicendi accidere video. Cum enim Cicero saepe sic dicat: *quid est aliud furere?*, ut intellegatur: nisi hoc est, quod tu facis, alibi autem plene: *quid est aliud furere nisi falsa rerum specie semper ludi?*, exorti sunt, qui defenderent, a Cicerone pro hoc posteriore dici etiam: *quid est aliud furere, falsa rerum specie semper ludi?* Putant autem sic eum dixisse Phil. II, 7.

sibi quemque, verum etiam vehementer carum esse? quis est enim aut quotus quisque, cui, mors cum appropinquet, non refugiat timido sangven atque exalbescat metu?

Etsi hoc quidem est in vitio, dissolutionem naturae tam 5 valde perhorrescere (quod item est reprehendum in dolore); sed quia fere sic afficiuntur omnes, satis argumenti est, ab interitu naturam abhorreere; idque quo magis quidam ita faciunt, ut iure etiam reprehendantur, hoc magis intellegendum est, haec ipsa nimia in quibusdam futura non 10 fuisse, nisi quaedam essent modica natura. Nec vero dico eorum metum mortis, qui, quia privari se vitae bonis arbitrentur aut quia quasdam post mortem formidines extime-

2. *quotus quisque* — *metu* Nonius p. 224 (*quotus quisque est*) 3. *fugiat* Non. *sangvis* codd. praeter Nonium (*timidos anguis* P) 5. *quid est* E 7. *sic quia* E *satis* om. E 8. *naturam* om. P *itaque quo* C *quia* (pro *quidam*) E 9. *reprehendatur* EL *hic magis* E 10. *minima* P *non* om. C 11. *modica natura essent* E

ubi si vera est codicum scriptura, manifestum est, *tollere* propter gravitatem orationis geminari et hanc esse sententiam: quid est aliud tollere e vita vitae societatem et amicorum colloquia nisi hoc, quod tu facis, cum epistulas familiariter scriptas palam recitas? Deinde addunt locum corruptum ex orat. in Pis. 47, qui olim hanc habuit formam: *Quid est aliud furere* (nisi hoc, quod tu fecisti)? *Non cognoscere homines? Gravius est non cognoscere leges, non senatum, non civitatem. Cruentare corpus suum? Maior haec est vitae, famae, salutis suae vulneratio.* Quaerit Cicero, in quo situs sit furor; ostendit, graviora furoris indicia esse in iis, quae Piso fecerit, quam in iis, quae vulgo furorem arguere credantur. Conatur Orellius mutando addere III Philipp. 21, de Off. III, 55. [Cfr. Wesenbergius ad Tusc. I. 75.]

sangven) Recte hanc formam a Victorio aut Manutio e Nonio repositam esse (a Crat. in mg. annotatur addito Nonii nomine), fidem facit, qui eundem versum e Ciceronis Hortensio laudat, Priscianus p. 708 et ipse Cicero III de Orat. 218, ubi videmus, hunc versum ex eodem Ennii Alcmaeonis loco sumpsum esse, ex quo alium libr. IV, 62 Cicero sumpserat. Codd. *sangvis* (Oxx. omnes, Gzii). Paulo post [*satis* etiam in B] excidit, *naturam* ante *abhorreere* etiam in Pal. 4 et Gud. 2. Pro *quod item* videri possit scribendum *quod idem* (ut III, 50; cfr. Gernhardus et Klotzius ad Lael. 14); eiusdem enim rei magis quam eiusdem modi reprehensionem significat, nimii horroris.

scant aut si metuant, ne cum dolore moriantur, idcirco mortem fugiant; in parvis enim saepe, qui nihil eorum cogitant, si quando iis ludentes minamur, praecipitatuos alicunde, extimescunt. Quin etiam ferae, inquit Pacuvius,

5 quibus abest ad praecavendum intellegendi
astutia,

2. saepe om. L horum L 3. his ELPCOr. aliunde EPCR extimescunt E 6. astutias E

' in parvis enim) Hoc quomodo dictum putarem, exposui ad IV, 75. Lamb. *parvi enim saepe*, ut volebat etiam Dav. [De coniunctivo *fugiant*, pro quo Lamb. *fugiunt* malebat, cfr. ad II, 15.]

minamur, praecipitatuos alicunde) Non videtur hoc recte aliter intellegi posse nisi hac sententia: *minamur, nos eos praecipitatuos* (deiecturos) *esse*; nam ne praecipitatuos ipsos pueros intellegamus, ut intransitivum verbum sit, obstat minandi verbum, quod eorum, qui minantur, actionis significationem requirit. Quod autem Handius (ad Wopk. p. 14) sic verba ordinat: *si ludentes minamur, extimescunt praecipitatuos alicunde*, perverse prorsus actionis significatio separatur a minandi verbo et (addito etiam *alicunde*) cum extimescendi coniungitur, cum hoc dici debeat. ad speciem periculi timorem oriri; nec *extimesco praecipitaturum* pro eo, quod est: *extimesco, ne quis me praecipitet*. Latine dicitur. Si igitur locus recte scriptus est (nec ullum est mendicium neque, quae alia scriptura esse potuerit, facile excogitatur), omissum est ante infinitivum pronomen eiusdem personae, cuius verbum praecedit. quod in hoc genere infinitivi compositi apud Ciceronem ita raro fit, ut dubitationem habeat. Ex iis locis, quos olim (Emendatt. Tull. p. 112) protuli, unum (ad Att. XVI, 11, 8) codicum indicia alio trahunt; alter (ad Att. X, 7, 1) eiusmodi verbum habet (*puto*), in quo multo insolentior ea omissio sit; et facillime excidere potuit *me*, [ut *se* hic II, 88]. Restant, qui nullum mendicium habeant, praeter hunc locum duo Verrinarum, I, 97 et II, 93, tum pro Cluent. 176: *De hoc Stratone — quaesituram esse dixit*, in quo tamen id est insoliti, quod additur *esse*, [et pro Mil. 96 in codicum scriptura, sed ad corrigendum facillima]. (Recte enim a Kruegero de attractione p. 338 sqq. observatum est, rarissime id apud historicos, qui hoc genus frequentant, addi, apud Liv. XXVIII, 23, 6, XXXIII, 49, 4, XL, 4, 8, XLII, 10, 15; nam XLII, 24, 7 aliam habet rationem.) Sed quamvis haec pauca sint exempla, non audeo tamen a Cicerone abiudicare id genus, quo Caesar saepe utitur et ante Terentius (Andr. II, 3, 27). In futuro condicionali (*facturum fuisse*) pronomen omittitur Philipp. V, 39, in cod. Vat. etiam VIII, 2.

iniecto terrore mortis horrescunt. 32. Quis autem de ipso sapiente aliter existimat, quin, etiam cum decreverit

1. Ante *iniecto* add. *sibi* LPCROr. *horrescente* E 2. *qui etiam* ROr

ferae, inquit Pacuvius) Apparet, etiam hanc sententiam: *ferae* — *horrescunt* Pacuvii esse; neque enim aliter recto loco positum esset *inquit*; et fidem facit *horrescendi* verbum, quo Cicero et prosae orationis scriptores fere abstinent, etsi Cicero I de R. P. 63 et Varro (apud Nonium p. 423) *mare horrescere* dixerunt de colore et specie. Itaque nulla est causa, cur *quibus* a versu seiungatur. In verbis *iniecto terrore mortis* Cicero Pacuvii sententiam in brevius contraxisse videtur; nec tamen ideo non recte ponitur *inquit Pacuvius*, qua forma Cicero tum demum utitur, si ipsa poëtarum verba nihil inflexa ascribit (de Divin. II, 127, Off. III, 84). quoniam et superiora, ubi illud intericitur, non mutavit et hic quoque tantum aliquid addidisse. sententiae autem primariae ipsa verba (*ferae* — *horrescunt*) retinuisse videtur. Uno et altero loco librarii recentissimorum codicum nudum poëtae nomen addiderunt (Tusc. I, 31, N. D. I, 13), hac forma (*inquit Pac.*) nusquam.

iniecto terrore mortis) *Sibi*, quod praeponebatur, omittit etiam Spir. [B]. id est. meliores. Et loco inepto positum erat, nec recte dicitur: *iniecto sibi terrore horrescunt*, pro eo, quod est: *cum est ùs terror iniectus*. Delevit etiam Otto. Ortum est ex mendo cod. archetypi [B] *astutias*. [*Astuties?*]

32. *Quis* — *aliter existimat, quin*) Recte, significata contraria sententia, cum ea tollatur, *quin* particula subicitur, ad quam ipsam *aliter* refertur, quemadmodum et supra Cicero locutus est IV, 32 et similiter Tusc. V, 17: *alterum* (una ex duabus contrariis sententiis significatur) *dici non potest, quin* cet. et prorsus eodem modo Caesar B. G. VII, 44: *nec iam aliter sentire* — *quin paene circumvallati viderentur*. Illi autem Tusc. loco simile est, quod Varro dicit IX de L. L. p. 129 Bip.: *alterum non conceditur, quin ita dicatur* (hoc est, alterum, quod nos ponimus, non ita dici debere, non conceditur, sed ita dici posse defenditur). Eandem causam ex contrariae sententiae significatione negando sublata habet particula II de leg. agrar. 19: *quod nemo imminuit, nemo mutavit, quin ii, qui populo agros essent assignaturi, ante acciperent a populo beneficium quam darent, et apud Tac. Ann. XV, 44: non decedebat infamia, quin iussum incendium crederetur*. Et hic quidem (exceptis Tusculanarum et Varronis locis, ubi poterat subici oratio infinita negans) aliter dici non poterat; sed omnino, quoniam in omni negatione tollenda quasi quaedam recusatio tollitur, paulo longius serpit usus particulae

esse moriendum, tamen discessu a suis atque ipsa relinquenda luce moveatur? Maxime autem in hoc quidem genere vis est perspicua naturae, cum et mendicitatem multi perpetiantur, ut vivant, et angantur appropinquatione mortis confecti ho-
 5 mines senectute et ea perferant, quae Philoctetam videmus in fabulis; qui cum cruciaretur non ferendis doloribus, pro-

3. etiam mendicitatem E 4. agant ad apropinquacione E

quin post verba negativa negando in contrarium versa, etiam ubi infinitae orationi proprius locus erat, ut post has formas orationis: *quis ignorat? negari non potest, non me fallit (fugit), non eo infitias, dissimulari non potest, non est obscurum*; exempla e Cicerone, Caesare, Quintiliano, Gellio collegit Otto ad IV, 32. Quod apud Senecam legitur de Benef. VI, 7, 2: *quin nos non obliget, manifestius est*, sic coepit, quasi subiecturus esset: *non est dubium*; eademque ratione ponitur *non quaeritur* apud Quint. IV, 4. 4. Apud Ovidium Trist. V. 6. 27 pro eo, quod soloecae scribitur: *Nec procul a vero est, quod vel pulsarit amicum*, scribendum est cum tribus apud Merkelium codicibus: *quin vel pulsarit*. (Quod soloecum alterum dixi, eam causam egi Opusc. Acad. II p. 232 sqq.) [Certissima correctione in Caecil. Statii fragm. apud Non. p. 512 scribitur: *Nam quin duriter nos educarit ---, non negat.*] Ut ad Ciceronem redeam, male Gzius et recentiores, eiecta vera scriptura, quam habet etiam [B et] mg. Crat., eam secuti erant, quae ex ed. R in alias quasdam (Mars., Crat.) propagata est, ex qua absurda sententia efficitur, item de sapiente existimari, quemadmodum de infantibus et feris.

propagabat tamen vitam aucupio) Sic Erl. perspicue [et B], nec dubito de Spir. Miro errore Gzius in utroque narrat esse *aucupio feras*. Deteriores codd. et editiones: *aucupio sagittarum*, quod quid esset, Davisius se ignorare fatebatur. Nam si quod est sagittarum aucupium, id eiusmodi est, ut sagittas capere studeamus, quomodo *verborum aucupia* dicuntur, cum verba aucupamur, et *delectationis*, cum delectationem. Suis autem verbis (quorum similia leguntur de Inv. I, 2: *sibi victu fero vitam propagabant*) Cicero universe ea significat, quae apud Attium poëticiis coloribus picta erant, deinde ipsa quaedam Attii verba acute dicta addit, ut appareat, operam lusisse G. Hermannum, cum (Opusc. Acad. III p. 121) e corrupta praesertim scriptura hunc versum efficeret: *Vitam sagittarum aucupio propaginat*. Attii hunc locum expressum fuisse ad eorum similitudinem, quae in Sophoclis Philoct. v. 164 sqq. leguntur, manifestum est.

pagabat tamen vitam aucupio; configebat tardus celeres, stans volantes, ut apud Attium est, pennarumque contextu corpori tegumenta faciebat. 33. De hominum genere aut omnino de animalium loquor, cum arborum et stirpium eadem paene natura sit? Sive enim, ut doctissimis 5 viris visum est, maior aliqua causa atque diviniore vim ingenuit, sive hoc ita fit fortuito, videmus ea, quae terra

1. Post *aucupio* add. *sagittarum* LPCROr. *tardus caelo feras volantes* L 2. *apud* om. L *pinnarumque* Or. *que* om P 3. *corporis* C *tegumenta* E 4. *aut* om. E 5. *enim* om. LPCR 6. *viris* om. L 7. *sit* ECR *fortuito* ELOr. *videamus* omnes

configebat tardus celeres, stans volantes) Haec etsi Attii sunt, tamen nonnihil esse deflexa a Cicerone, praeter imperfectum verbi tempus ostendit proximus Attii versus, qui in fragmento veteris grammatici post Censorinum c. 14 servatus est, a Cicerone immutatus (*pro veste pinnis membra textis contegit*). Quod autem Scaliger ab Attio scriptum putabat: *configo tardus celeres, stans volatiles*, neque *volatiles*, quod non inusitatum erat vocabulum, Cicero mutasset, et multo acutius et rectius stanti volantes contrarii sunt quam volatiles.

33. *De hominum genere — natura sit?*) Recte Manutii, Davisius, Orellius [etsi is ad Tusc. IV, 69 p. 346 sententiam mutavit] interrogationem notaverunt. Leniter enim Cicero quasi mirando se corrigit: atque propter negativam illam significationem, quae in huiusmodi interrogatione et in ironia inest, recte poni potest *aut omnino*, quemadmodum II, 55 et I Legg. 36. quos locos Handius Turs. I p. 539 cum aliis non similibus coniunxit ad singularem significationem parum recte constituendam; quid enim simile habet illud ex hoc opere IV, 15: *omnibus aut* (si non omnibus, saltem) *maximis* aut illud, quo is utitur, *aut potius?* De Legg. I, 40 non corrigitur superius, sed; quod negando dictum erat, explicatur affirmando; itaque, ut olim docui, necessario cum Ern. scribendum est *atque*. Hoc tamen loco particulam tres Gzii codd. omittunt (puto, Erl., Spir. [B], Gud. 2), ut possit aliquis legere *et omnino* et ἀποφαντικῶς haec dicta putare; verum tum Cicero vix hac forma usus esset: *cum arborum* cet., sed hac: *quid? arborum nonne — est?* (ut I N. D. 98, Tusc. I, 34) aut hac: *sed arborum* cet. Mox enim post *sive* Dav. addidit ex El.; confirmant etiam Spir. [B] et cod. Mor.

fit fortuito) *Fortuito* Gzsius etiam e Spir. [B]; sed recte de hac voce Handius disputavit Turs. II p. 743, cuius iudicium antiquissimi codices confirmant, Paris. Tusc. (I, 99), Vaticanus Philipp., meliores librorum de Officiis. Erl. cod. bonitas non

gignit, corticibus et radicibus valida servari, quod contingit animalibus sensuum distributione et quadam compactione membrorum. Qua quidem de re quamquam assentior iis, qui haec omnia regi natura putant, quae si natura neglegat, 5 ipsa esse non possit, tamen concedo, ut, qui de hoc dis-sentiunt, existiment, quod velint, ac vel hoc intellegant, si

2. *quadam* om. L 3. *qua quid* E *his* E 5. *possint* LP mg. COR. *sentiunt* P

antiquitate nec recta in huiusmodi rebus consuetudine censetur. Nemo *gratuitu* finxit. *Fit* Lamb., Grut. e Pal. 4, recentiores; *sit* etiam Gzii quattuor, [B]; (vid. ad IV, 30). Tum in cod. archetypo fuit *videamus*; correxerunt Mars., Lamb., tum Gzius, Bas. et Gud. 1 auctoribus utens, modo recte viderit; sed auctoritate nihil opus est; cfr. Opusc. II p. 24.

regi natura putant) et, ut II de N. D. 75 ait, *omnes res subiectas esse naturae sentienti ab eaque omnia pulcherrime geri*. Itaque haec eadem est, quam paulo ante *maiores causam atque diviniorum* appellavit, providentia. Mox pro *possint* (quod Gzius ait ab „optimis suis“ confirmari, sed redarguitur in Erl. [B]) etiam Εξψ. Bas., Gud. 1 habent *possit*, [quod nunc demum intellexi pro eo, quod ex C propagatum contra longe plurimos, opinor, codices editores retinuerunt, revocandum esse. Apparet id iam ex *ipsa*, pro quo in altera scriptura et sententia *ipsa per se. sua vi* dicendum erat, et ex *esse*, pro quo *sustentari* aut simile aliquid. Esse res inanimas, satis constabat; esse eas sine naturae tutela non posse, dicere, et ex eo confirmare natura regi, id vero est sine ulla argumenti specie sumentis, quod velit. Piso, si natura has res neglegat, ipsam, qualis quidem intellegatur et qualem intellegi oporteat, sentientem et omnia complectentem, tolli ait nec habere, quod agat aut in quo ipsa consistat. Dicturi fortasse erant adversarii, ad se, qui illam naturae notionem non tenerent, illud argumentum nihil pertinere. Sed sic reprehendi multa argumenta, quae hic ponuntur, possunt; eoque pertinet ipsum, quod Piso concedit, ut, si velint, naturae notionem et vocem prorsus excludant].

ac vel hoc intellegant) id est, atque etiam, si ita maluerint, hoc modo rem sibi informet cet. *Intellego* enim eo modo ponitur, quo I, 17, IV, 38. Ipsa haec concessio non admodum perspicuum est quo spectet. Nam cum proxime de rebus inanimis dixisset, nunc hominem commemorat. Deinde adversarii non singularum rerum naturam aliquam esse negabant, ut de hominis natura dici nollent, sed communem ac diviniorum, quae per omnia permearet. Sed hoc ipsum Piso adver-

quando naturam hominis dicam, hominem dicere me; nihil enim hoc differt. Nam prius a se poterit quisque discere quam appetitum earum rerum, quae sibi conducant, amittere. Iure igitur gravissimi philosophi initium summi boni a natura petiverunt et illum appetitum rerum ad naturam accom- 5 modatarum ingeneratum putaverunt omnibus, quia continentur ea commendatione naturae, qua se ipsi diligunt.

1. *quid* (pro *quando*) E *quam* P *hominem* (pro *hominis*) P 2. *hoc* om. Or. *poterit a se* (P)C 3. *committere* L 5. *ad naturam* om. P *a natura* LCR 6. *etiam ingeneratum* L *putauerim* E *qui* (pro *quia*) omnes, Or.

sariis permittere videtur, ad ipsum hominem, de quo maxime agitur, orationem transferens, ut in eo quoque communis cuiusdam naturae, quae ipsum quoque complectatur, notionem omittant. Atqui si hoc conceditur, ruit omnis disputatio; nisi enim aliquid est communis naturae in rebus gignendis consilium, quae, quo singulae niti debeant, constituat, nihil est ulli rei propositum nec quidquam, quo ullius rei habitus aestimetur, maximeque tollitur omne virtutis initium rationisque illa absolutio. nihil visurae, quod ad se pertineat. Nimirum non licet huiusmodi quaestiones, qualis est haec de fine bonorum, sic tractare, ut de reliquis philosophiae locis, qui fundamenta contineant, nihil certi statuatur.

hoc differt) hominem dicere, ab illo altero, hominis naturam. Mars. et Crat., tum Gzius Bas. et Gud. 1 testans pronomen omiserunt, non necessario. Tum *poterit a se* Man., Lamb., Grut. ex ed. prima; invertit Dav. tacite, tum Gzius, omnes suos codd. [B] sequens.

omnibus, quia continentur) Ex eo, quod inde ab initio capitis decimi disputavit. omne animal se ipsum diligere, confirmari dicit, quod capite nono exposuerat, communem omnium finem esse secundum naturam vivere et cum appetitu rerum ad naturam accommodatarum coniunctum. Ineptum esse illam quasi generis comprehensionem, quae est in codicum et editionum omnium scriptura (*omnibus, qui*), Davisius sensit, cum nullos esse, qui non se diligant, Piso ostenderit; et necessario in illa sententia scribi debuit: *qui contineantur*. [Fortasse illud quoque eum moverat (nam sine explicatione rationis coniecituram posuit), quod Schoemannus aperte et recte exposuit, Opusc. Acad. III p. 399. non posse homines dici *contineri prima commendatione naturae*, sed ea tantum, quae commendentur a natura et in commendatione insint.] Itaque scribendum coniecit: *quia continentur*, verbo, si recte sensit, relato ad *res ad*

XII. 34. Deinceps videndum est, quoniam satis apertum est, sibi quemque natura esse carum, quae sit hominis natura. Id est enim, de quo quaerimus. Atqui perspicuum est, hominem e corpore animoque constare, cum primae sint

2. *quemque a natura C*

naturam accommodatas. [Schoemannus qui continetur scribi maluit de appetitu. Sed nec relativa haec orationis forma per se ad argumentationem apta est et debuit saltem alio ordine scribi (et appetitum — accommodatarum, qui continetur — diligunt, in-generatum esse omnibus). Itaque quia necessarium est; continetur vix necessarium, etsi aptius.] Paulo ante ad naturam editur inde a Man., et confirmant mg. Crat., Mor., Gzii omnes(?) praeter Gud. 2, qui duas voces omittit, [B]; deteriores (Oxx.) a natura.

Cap. XII, 34. *Atqui perspicuum est cet.)* Comparant, Ursinum sequentes, Aristotelis Polit. I, 2, 10: Τὸ δὲ ζῶον πρῶτον συνέστηκεν ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος, ὧν τὸ μὲν ἄρχον ἐστὶ φύσει, τὸ δ' ἀρχόμενον. Verum ibi pervagata haec sententia ad longe aliam disputationem accommodatur. Cicero secutus est Antiochum, cuius totam hanc expositionem a Varrone adumbratam Augustinus in librum XIX de Civit. Dei c. 3 rettulit: *Primum, quia summum bonum in philosophia non arboris, non pecoris, non dei, sed hominis quaeritur, quid sit ipse homo, quaerendum putat* (Varro, auctore Antiocho, magistro suo et Ciceronis, ut ait Augustinus). *Sentit quippe, in eius natura duo esse quaedam, corpus et animum, et horum quidem duorum melius esse animum longeque praestabilius, omnino non dubitat.* Deinde eandem sententiam persequitur longius, quae transcribere nihil opus est. Apud Stobaeum autem in ea parte, ubi iam ante significavi Peripateticam sententiam Antiochio more tradi mihi videri, p. 256 haec leguntur: *Εἰ γὰρ ὁ ἄνθρωπος δι' αὐτὸν αἰρετός, καὶ τὰ μέρη τοῦ ἀνθρώπου δι' αὐτὰ ἂν εἴη αἰρετά· μέρη δ' ἐστὶν ἀνθρώπου ὀλοσχερέστατα σῶμα καὶ ψυχὴ· ὥστε καὶ τὸ σῶμα δι' αὐτὸ ἂν εἴη αἰρετόν.* Deinde p. 258: *Ὡστε, εἰ καὶ τὰ σωματικά τῶν ἀγαθῶν δεδεικται εἶναι δι' αὐτὰ αἰρετά, καὶ τὰναντία τούτων κακὰ δι' αὐτὰ φευκτά, καὶ τὰ τῆς ψυχῆς ἀναγκαῖον μέρη δι' αὐτὰ αἰρετά ὑπάρχειν καὶ τὰς ἀρετὰς αὐτῶν καὶ τῆς ὅλης ψυχῆς.* (Cfr. § 37 et 38 apud Ciceronem.) *Τὴν γὰρ εἴσοδον ἢ ἀρετῆ λαβούσα, καθάπερ ὑπεδείξαμεν, ἀπὸ τῶν σωματικῶν καὶ τῶν ἔξωθεν ἀγαθῶν, καὶ (hoc commodius abesset aut εἶτα scriberetur) πρὸς ἑαυτὴν ἐπιστρέψασα καὶ θεασαμένη, διότι καὶ αὐτῆ τῶν κατὰ φύσιν πολὺ μᾶλλον τῶν τοῦ σώματος ἀρετῶν. ὀκειώθη πρὸς ἑαυτὴν ὡς πρὸς δι' αὐτὴν αἰρετὴν, καὶ μᾶλλον γε πρὸς ἑαυτὴν ἢ πρὸς τὰς τοῦ σώματος ἀρετὰς.* (In his postre-

animi partes, secundae corporis. Deinde id quoque videmus, et ita figuratum corpus, ut excellat aliis, animumque ita constitutum, ut et sensibus instructus sit et habeat praestantiam mentis, cui tota hominis natura pareat, in qua sit mirabilis quaedam vis rationis et cognitionis et scientiae 5 virtutumque omnium. Nam quae corporis sunt, ea nec auctoritatem cum animi partibus comparandam et cognitionem habent faciliorem. Itaque ab his ordiamur. 35. Corporis igitur nostri partes totaque figura et forma et statura quam apta ad naturam sit, apparet, neque est dubium, quin, frons, 10 oculi, aures et reliquae partes quales propriae sint hominis,

1. *sedere* (pro *secundae*) E *denique* (pro *deinde*) R *ad quoque* E *quoque id* P *et id quoque* L *videamus* C 2. *et id* P *aliis* — *constitutum* om. E 5. *cognitionis* L 8. *ab iis* R 11. *et om.* C *sunt omnes, Or.* (*sunt proprie* L)

mis, quae apud Ciceronem hac forma non exponuntur, sed insunt magna ex parte in iis, quae c. 15 de virtutis ortu et progressu dicuntur. mire Heerenius aberrat. Verti sic debent: Virtus initio propter corporis et externa bona introducta. cum ad se ipsa oculos convertit animadvertitque. se quoque in rebus naturalibus esse magis etiam quam corporis commoda, sibi ipsa conciliatur tamquam per se expetendae (ut se propter se expetendam statuatur) et magis etiam sibi cet. Cfr., quae Cicero dixit III, 21 et 22: *Est tamen ea* (virtus) *secundum naturam*, h. e., *κατὰ φύσιν* et *τῶν κατὰ φύσιν*.) Eandem, quae hic instituitur, disputationem brevius significatam vidimus IV, 16 sqq.

cum primae cet.) id est: *ita* (tamen), *ut primae cet.* Eodem modo dixit § 40: *cum longe multumque praestet mens atque ratio*. Pluribus exemplis hunc particulae usum declaravi Opusc. Acad. II p. 8. [Etiam B *sedere*; nihil puto subesse.] Mox et ante *ita figuratum* Lamb. omisit, Dav. in *esse* mutari volebat; vid. ad § 64. [B om. *que*, unde Baiterus et *animum*, non improbabiliter.]

Nam quae corporis) [Aptius scriberetur: *Iam, quae cet.*]

35. *quin, frons* — *partes quales propriae sint hominis, intellegatur*) Intellegi cogitando potest, qualis frons, quales oculi proprii sint hominis, et sic in ceteris partibus, ut non temere haec, quae habemus, nobis data esse videantur. sed ea, quae nobis apta essent et ad naturam accommodata, electa esse. Significat enim Piso, ad universum hominis habitum singula apta esse. Edebatur sunt. Sed nec *frons intellegitur* nec *frons, qualis propria est hominis*, nec soloecismo hoc caret: *frons* — *reliquae*

intellegatur; sed certe opus est, ea valere et vigere et naturalis motus ususque habere, ut nec absit quid eorum nec aegrum debilitatumve sit. Id enim natura desiderat. Est autem etiam actio quaedam corporis, quae motus et status
 5 naturae congruentes tenet; in quibus si peccetur distortione et depravatione quadam ac motu statuque deformi, ut si aut manibus ingrediatur quis aut non ante, sed retro, fugere plane se ipse et hominem exuens ex homine naturam odisse videatur. Quamobrem etiam sessiones quaedam et flexi
 10 fractique motus, quales protervorum hominum aut mollium esse solent, contra naturam sunt, ut, etiamsi animi vitio id eveniat, tamen in corpore mutari hominis natura videatur. 36. Itaque e contrario moderati aequabilesque habitus, affectiones ususque corporis apti esse ad naturam

3. dubitatumve E 4. autem om. LPCROR. et (pro etiam) L enim PC 6. aut motu LPCR 7. gradiatur L 8. exuens transp. post homine LPCR, ante hominem Or. 9. et sessiones L quum etiam sessiones C quaedam om C 11. cum (pro animi) L 12. veniat C immutari LPCROR. 14. apta LPCROR.

partes — intellegitur, quem frustra Gzius excusare conatur. Lamb. in curis secundis: „Fortasse sint“; et probavit Matthiaeus.

Est autem etiam actio) Sic Erl., Spir. [B], Mor. (errat Orellius); quam sit aptum et rectum, declaratum est ad I, 61. Cum ederetur: Est enim actio (etiam apud Crat., Vict., Lamb.), Aldus Man. et in postrema editione Paulus scripserunt: Est etiam actio, et sic Grut. ceterique cum mg. Crat., Pall. 2, 5, El., Mead., Eξ. Gzius enim e Gud. 2 enotavit. Mox ac motu pro aut motu [B,] Gzius ex omnibus(?) suis, excepto Gud. 2.

non ante, sed retro) Notabiliter ante Cicero dixit, quod Plautus et Terentius prorsus sive prorsum ire aut cedere; nec scio, quis praeterea sic dixerit; nam apud Verg. Georg. III, 552 ante est ante se. Simile est apud Plinium in H. N. XI, 249: priora genua post curvantur, posteriora in priorem partem; paulo post dicit in posteriora, § 248 autem: quae animal generant, genua ante se (in priorem partem) flectunt. Paulo post hom. exuens ex hom. dedi ex Erl. [et B]. Gzius tamquam ex eo et Spir. dedit: exuens hom. ex hom. [Paulo post mutari etiam B; edd. immutari.]

36. *apti esse) Sic etiam Spir. [B], Mor., ex El. Davisius, et recte probavit Wesenbergius ad Sestianam p. 16; nam in unius notionis partibus adiectivum ad extremam accommodatur.*

videntur. Iam vero animus non esse solum, sed etiam cuiusdam modi debet esse, ut et omnes partes suas habeat incolumes et de virtutibus nulla desit. Atque in sensibus est sua cuiusque virtus, ut ne quid impediatur, quo minus suo sensus quisque munere fungatur in iis rebus celeriter 5 expediteque percipiendis, quae subiectae sunt sensibus. XIII. Animi autem et eius animi partis, quae princeps est quaeque mens nominatur, plures sunt virtutes, sed duo prima genera, unum earum, quae ingenerantur suapte natura ap-

1. cuius (pro cuiusdam) E 2 esse debet ROv. suas om LP 3. Atqui LPCROr. 4. sui cuiusque R ut om. E 5. his L 6. percipiendum P 7. partique (pro partis quae) E est et quaeque L 8 non minatur (pro nominatur) E 9. sua parte natura R

omnes partes suas) Suas omiserunt Vict. et Grut., hic Pal. 4 auctore. Revocavit Dav., quinque codd. testans. (Oxx. EUχ), Gzius ex Erl., Spir. [B]. Mon., Bas. (*Esse debet* Crat., Gzius, *debet esse* [B.] Grut., Dav.) In atque secutus sum Erl. et Spir. [B]; progreditur oratio explicando (*Ac primum in sensibus*)

Cap. XIII. sed duo prima genera) Eandem rem Cicero in Acad. I, 20 significans ait in animo a veteribus ea laudata esse. quae essent ad comprehendendam virtutem idonea. eaque ab iis in naturam et mores divisa esse. Apparet enim naturae nomine significari, quae hic *suapte natura* (id est, ipsa singulorum hominum natura et sua sponte) *ingenerari* dicuntur. Exponitur divisio in (Aristotelis) Magnis Moralibus I c. 5, quo loco Morelius usus est (nam in Eth. Nicom. I, 13 extr. brevissime divisio τῶν διανοητικῶν καὶ τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν significatur): "Ἔστι δ' ἡ ψυχὴ, ὡς φαμεν, εἰς δύο μέρη διηρημένη, εἰς τε λόγον ἔχον καὶ ἄλογον. Ἐν μὲν δὴ τῷ λόγον ἔχοντι ἐγγίγεται φρόνησις, ἀγχίνωια, σοφία, εὐμάθεια, μνήμη καὶ τὰ τοιαῦτα· ἐν δὲ τῷ ἄλογῳ αὐταὶ αἱ ἀρεταὶ λεγόμεναι, σωφροσύνη, δικαιοσύνη, ἀνδρεία, ὅσαι ἄλλαι τοῦ ἡθους δοκοῦσιν ἐπαινεταὶ εἶναι. Κατὰ γὰρ ταύτας ἐπαινετοὶ λεγόμεθα. κατὰ δὲ τὰς τοῦ τὸν λόγον ἔχοντος οὐδεὶς ἐπαινεῖται. Sed quod hic aperte et negligenter hae virtutes ἐν τῷ ἄλογῳ ponuntur, apud Stobaeum p. 294 cautius περὶ τὸ ἄλογον γίνεσθαι dicuntur. Nam μετὰ λόγον τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς εἶναι, Aristoteles docebat (Eth. Nicom. I, 13, 18 et VI, 13). Et in Magnis Moralibus et apud Stobaeum φρόνησις et σοφία in priore genere ponuntur, apud Ciceronem autem *prudentia* in altero; et ipse Aristoteles satis confirmat, τὴν φρόνησιν neque ab ethica virtute posse seiungi neque sine nostra voluntate et laudabili studio ingenerari (Eth. Nicom. VI, 5, VI. 13, 6, al.). Itaque divisionem in libris Aristotelis et veteris familiae Aristoteliae minus dili-

pellanturque non voluntariae, alterum earum, quae in voluntate positae, magis proprio nomine appellari solent, quarum est excellens in animorum laude praestantia. Prioris generis est docilitas, memoria; quae fere omnia appellantur
 5 uno ingenii nomine, easque virtutes qui habent, ingeniosi vocantur. Alterum autem genus est magnarum verarumque virtutum, quas appellamus voluntarias, ut prudentiam, temperantiam, fortitudinem, iustitiam et reliquas generis eiusdem.

37. Et summam quidem haec erant de corpore animo-
 10 que dicenda, quibus quasi informatum est, quid hominis natura postulet; ex quo perspicuum est, quoniam ipsi a nobis diligamur, omniaque et in animo et in corpore perfecta

1. Post alterum add. autem EP 3. maiorum (pro in animorum) E in animarum C 4. memoriae quae L 6. autem om. L 7. qua appellatus E et (pro ut) ELPR 8. eiusdem generis LPCROr. 10. discenda P quod omnes, Or. 11. postulat R 12. et ante in animo om. L in bis om. E, posterius L

gener expositam (et notum est, Aristotelem in his quaestionibus ethicis non summam subtilitatem secutum esse) is, quem Cicero ducem habet, sic expolivit et mutavit, ut in priore genere sola ingenii bona a natura data (*naturam*) poneret et alterum genus prorsus rationale faceret (cfr. § 38: *propterea quod ea ratione gignuntur*). Haeserat hic Lambinus. cui Davisius non satis respondit.

alterum earum) Dav. e Par. 1 (P) et El. interposuit *autem*. Gzius, etsi improbat, scribit, „e suis nescire *autem* Bas. et Mon., Oxx. E et ξ^a; putes ceteros habere; sed in E et ξ, ut in nostro L, non hic omitti notatur *autem*, sed infra (*Alterum autem genus* cet.). [Baiterus ex Erl. *autem* addidit. In B verba *alterum*— *voluntate* omittuntur.] Proxima verba sic intellegi posse puto: magis proprium habent id nomen, quod habent (*virtutes*), ut necesse non sit cum Davisio scribi velle: *magis proprie eo nomine* aut cum Schuetzio: *magis proprio nomine virtutes*; durius tamen dicitur; aliter enim II. 7 in verbis *cum appellaretur auditur sapiens*. [*Generis eiusdem* etiam B; edd. inverse.]

37. *quid hominis natura postulet*) *Quid* pro *quod* post Man. scribi Bremius iussit; flagitat et verbi modus et sententia; nam quaerendo adumbratum esse dicitur, quid sit. Vid. ad I, 18.

et in animo et in corpore) Praepositio utraque excidit etiam in Spir. [B]. Longe aliud est, omnia (omnes *res*) animo et corpore perfecta esse. Mox Gzius et recentiores e tribus codicibus *et in his*; et tamen praecedunt *ea*. Ex huiusmodi

velimus esse, ea nobis ipsa cara esse propter se et in iis esse ad bene vivendum momenta maxima. Nam cui proposita sit conservatio sui, necesse est huic partes quoque sui carae esse, carioresque, quo perfectiores sint et magis in suo genere laudabiles. Ea enim vita expetitur, quae sit 5 animi corporisque expleta virtutibus, in eoque summum bonum poni necesse est, quando quidem id tale esse debet, ut rerum expetendarum sit extremum. Quo cognito, dubitari non potest, quin, cum ipsi homines sibi sint per se et sua sponte cari, partes quoque et corporis et animi et earum 10 rerum, quae sunt in utriusque motu et statu, sua caritate colantur et per se ipsae appetantur. 38. Quibus expositis, facilis est coniectura, ea maxime esse expetenda ex nostris, quae plurimum habent dignitatis, ut optimae cuiusque partis, quae per se expetatur, virtus sit expetenda maxime. 15 Ita fiet, ut animi virtus corporis virtuti anteponatur, animique virtutes non voluntarias vincant virtutes voluntariae, quae quidem proprie virtutes appellantur multumque excel-

1. *his* ELCROr. 2. *momenta* om. E *proposita est* R 4. *duo* (pro quo) E 7. *quando quid* E 11. *in utrisque* E *sua e caritate* E 13. *a nostris* E 16. *virtus* om. R

saltem locis intellegi debebat, quam nulla esset codicum in illo casu (*his*) auctoritas. Sed Gzius ne id quidem intellexit, ea esse animum et corpus. Paulo post quod post *vitae* appellationem sequitur *in eoque*, neutro genere, de eo dixi ad III, 21. In omni autem hoc loco conclusionem argumenti saepius quasi in eundem orbem revolvi et copia quadam verborum implicari, perspicuum est.

et earum rerum) Rectius Cicero dixisset: *et eae res*. Nam animi et corporis et partes et affectiones (*quae sunt in motu et statu*) carae sunt; affectionum partes non apte dicuntur. Illo modo Stobaeus p. 248: *Φίλον γὰρ εἶναι ἡμῖν τὸ σῶμα, φίλην δὲ τὴν ψυχὴν, φίλα δὲ τὰ τούτων μέρη, καὶ τὰς δυνάμεις καὶ τὰς ἐνεργείας* (non τῶν δυνάμεων). [Cfr. ad III, 51 *gloriae.*] Mox sine dubio etiam Spir. *sua e car.* [B], non *sua et car.*

38. *quae plurimum habent dignitatis*) Rectius esset, quod Ernestius requirebat. *habeant*. Post enim demum definitur, quid plurimum dignitatis habeat; hic generalis notio includitur in sententiam infinitam. Sed Cicero certae rei notionem praecepit. Cfr. ad I, 55 (*existimant*).

lunt, propterea quod ex ratione gignuntur, qua nihil est in homine divinius. Etenim omnium rerum, quas et creat natura et tuetur, quae aut sine animo sunt aut *non* multo secus, earum summum bonum in corpore est; ut non inscite
5 illud dictum videatur in sue, animum illi pecudi datum pro

2. *est enim* (pro *etenim*) C 3. *tuetur* om. P *sint* omnes. Or. *non* om. omnes 4. *eorum* omnes *non inscite* — *putisceret* Nonius p. 161 5. *animam* — *datam* Or.

quae aut sine animo sunt) In aperta hac generis definitione (nam distingvuntur arbores stirpesque et bestiae ab homine, in quo summa animi est). cum nulla extrinsecus causa modi mutandi accederet, coniunctivum (*sint*) ferendum non esse, recte Ernestius iudicavit (Gzius *quae* vult esse *licet eae*, quasi. *etiamsi* animum non habeant, *tamen* in animo summum bonum non habeant!) Illud dubium est, potueritne Cicero, cum commune *rerum* nomen posuisset, transire in demonstrativa sententia ad neutrum genus pronominis; nam in cod. arch. fuisse *eorum*, ostendunt etiam [B.] Oxx. (Eξχ) et editiones veteres (Crat., Man.), etsi de aliorum codicibus tacetur. Fieri potest, ut neutrum posuerit, tamquam si hac forma usus esset: *ex rebus a natura creatis omnia ea* cet., non hac: *omnes res a natura creatae, quae* cet. In cod. arch. omissum fuisse *non ante multo*, ostendunt [B] et Pall. (praeter 6) et Oxx. (EUχψ) et editiones veteres (Crat., Vict.); addidit Aldus Manutius.

dictum videatur) a Chrysippo si Ciceroni credimus de N. D. II. 160; Stoicis quibusdam tribuit Plutarchus in Quaest. Convival. V, 10, 3 p. 685 C, Cleanthi Clem. Alex. Strom. VII p. 304 Sylb.

animum — *datum*) Lambinus *animam datam*, et secuti sunt post Gruterum fere recentiores; Gzius (et Or.) e Nonio sump-tum narrat. quod ne quis crederet, ipse Lambinus caverat. Non spernendam fuisse coniunctam codicum et Nonii auctoritatem, Davisius intellexit, quamquam non satis subtiliter disputavit. Cum enim in Graeco dicto ψυχῆ nominaretur. recte Latini plerumque in eo reddendo *animam* nominarunt, hoc significantes, suam ab inanimorum genere separatam et in eorum positam, quae viverent et animam ducerent. ut ipse Cicero de N. D., Varro de R. R. II, 4, 10, Plinius H. N. VIII, 207. Sed in hac disputatione, cum de animi et corporis discrimine et utriusque bonis agatur, cumque significatum sit, quaedam animalia non multum abesse, quin sine animo sint (ex quo tamen simul, ea animum habere. significatur), necessario *animus* etiam in sue nominatur, negaturque huius pecudis bonum in *animo* esse

sale, ne putisceret. XIV. Sunt autem bestiae quaedam, in quibus inest aliquid simile virtutis, ut in leonibus, ut in canibus, *ut* in equis, in quibus non corporum solum, ut in

1. *putresceret* omnes praeter Nonium 2. *aliquod ER virtus E ut ante in canibus om.* LROr. 3. *ut ante in equis om.* ELPROr.

posse; *animae* bona nulla cogitari poterant. *Animos bestiarum* (*die Thierseelen*) et Tusc. I, 80 Cicero appellavit et hic paulo post, in bestiis animorum motus esse dicens; nec quidquam obstabat, quo minus sic diceretur, modo in cogitando ea se notio obtulisset.

putresceret) [Sic edebatur.] Nonius: *Putidum, non putrem, sed odoris mali.* M. Tullius *de fin. bon. et mal. lib. V: Non inscite — ne putisceret.* Eam scripturam inde a Lambino sequuntur, Davisio excepto. Odoris mali nomine Nonius τὴν σηπεδόναν significat, carnis corruptae foetorem; putre dicit, quod non firmiter cohaeret facileque comminuitur et dissolvitur (*morsch und locker*). Quod ad priorem significationem *putisco* verbum adiungit, confirmatur hactenus. quod et in hoc dicto in libro II de N. D. et in Theodori Cyrenaei verbis (*Τὶ Θεοδώρου μέλει, πότερον ὑπὲρ γῆς ἢ ὑπὸ γῆς σήπεται;*) in Tusc. I, 102 optimi codices (illic ABC Moseri et alii, hic Par. et Gud. 1) *putesco*, non *putresco* habent. Omninoque, quamquam adiectiva, quae sunt *puter* et *putidus*, ut *ruber* et *rubidus*. ab eadem radice (*put, πύθω*) profecta [nam correptam in *putris* raro vocalem obstare non puto nec Lachmannum probo ad Lucret. III, 871 *puter* cum substantivo, quod *puteus* est, coniungentem], non valde certis finibus ab initio secreta fuisse puto (nam naves parietesque ab antiquis putida dicta reperiuntur), tamen ea, quae corrupta foeterent, tantum *putida* appellata puto (ut *putidam carnem* Cicero dicit) et ob eam causam hoc ut *rancidus* translate dictum esse. cum eo autem coniungi *putesco*, quod Nonius *putisco* scripsit, ut *delitisco*, *lucisco*, *obnutisco* in antiquissimis quibusdam Ciceronis et Terentii codicibus, recteque apud Horatium Sat. II, 3, 119 *putrescat*, 194 *putescit* scribi, et apud Lucretium III, 871 *putescat* (codd. *putes*) de corpore sepulto In substantivo, quod est *putor*, discrimen nullum videtur esse. [Itaque nunc *putisceret* restitui cum Baitero.]

Cap. XIV. *ut in leonibus* cet.) In cod. arch. [B] erat: *ut in leonibus. ut in canibus, in equis*, quod Victorius tennit. Librarii pauci deteriorum codicum (Mead., Eξ, Gud. 2, Bas., Mon.) alterum *ut* sustulerunt, quos Crat. et Gzius secuti sunt (et dixit Cicero IV, 37: *ut in equis. in canibus*, sed in duobus membris): contra editio prima et ex ea Man. et alii *ut* addiderunt tertio loco contra codd. (Pall., Dav.. EUξ, Gzii), recte, ut videntur;

suibus, sed etiam animorum aliqua ex parte motus quosdam videmus. In homine autem summa omnis animi est et in animo rationis, ex qua virtus est, quae rationis absolutio definitur, quam etiam atque etiam explicandam putant.

- 5 39. Earum etiam rerum, quas terra gignit, educatio quaedam et perfectio est non dissimilis animantium; itaque et vivere vitem et mori dicimus, arboremque et novellam et vetulam et vigere et senescere; ex quo non est alienum, ut animantibus, sic illis et apta quaedam ad naturam putare
10 et aliena, earumque augendarum et alendarum quandam cultricem esse, quae sit scientia atque ars agricoliarum, quae circumcidat, amputet, erigat, extollat, adminiculet, ut, quo

1. *subus* E iam (mg. etiam) P motus aliquos C 4. *quae* (mg. quam) P
8. Post *vetulam* add. *dicimus* E 9. *animalibus* E sit E aptare (pro
putare) PR amputareque C reservare amputareque L 10. Prius et om. C
12. *circumdat* E adminiculetur LPCROr.

III, 51: *ut in valetudine, ut in integritate sensuum, ut in doloris vacuitate.* Paulo post Dav. e Parr. 1 et 3: *quae — explicanda putant.* In virtutis, ad quam ascendendo perventum est, explicatione omnem operam collocandam Peripatetici putant.

39. *ad naturam putare*) Sic Erl., Spir. [B], El., mg. Crat. (Morelius non codicem appellat, sed „alios“), restituitque Gzius post Lambinum, qui se codices secutum profitetur. Hinc repetitione litterarum factum est *ad naturam amputare* et, addita particula, *amputareque* (in Pall. praeter 4, Davisianis sex, Oxx., Gud. 1, Mon.), alia autem correctione *aptare*, quod habet Pal. 4, ex R Vict., tum editiones post hunc pleraeque, editoribus improbantibus. Quod ex *ad naturam* ad *aliena* intellegitur *ab ea*, notam habet figuram et brevitatem. Matthiaeus comparat III, 49, ubi ex *ad quas* ad *continere* auditur tantum *eas*. Paulo ante cod. Mor. *et vivere et vigere et mori.* [Mox *animalibus* etiam B, minus apte ad id, quod praecedat, *animantium*. Tum idem *circumdat*. Vid. Adv. Crit. II p. 511. 1874.]

adminiculetur) [Sic edebatur.] Propter cod. Erl. in suspicionem terminatio verbi deponentis venit a librariis orta esse, ut *lacrimari* in Verr. V, 121 (cfr. Opusc. Acad. I p. 372); nam Varro et ceteri *adminiculo*. Formam tamen in verbis intransitivis primae coniugationis, quae a nominibus ducuntur, tam usitatam [et in hoc ipso verbo confirmatam a Prisciano p. 791 et 927, cuius Freundius admonuit.] mutare non ausus sum, cum de ceteris melioribus codicibus non constaret. [Nunc accedente B cum Baitero mutavi.] Deinde *possint ire* Davi-

natura ferat, eo possint ire; ut ipsae vites, si loqui possint, ita se tractandas tuendasque esse fateantur. Et nunc quidem, quod eam tuetur, ut de vite potissimum loquar, est id extrinsecus; in ipsa enim parum magna vis inest, ut quam optime se habere possit, si nulla cultura adhibeatur. 40. At 5 vero si ad vitem sensus accesserit, ut appetitum quandam habeat et per se ipsa moveatur, quid facturam putas? An ea, quae per vinitorem antea consequebatur, per se ipsa curabit? Sed videsne accessuram ei curam, ut sensus quoque suos eorumque omnem appetitum, et si qua sint adiuncta ei 10

1. *possit omnes ut om.* C *possent omnes* 2. *tractatas* E 3. *debite*, in marg. *de vite*, E 4. *id om.* E *partim* E *est* (pro *inest*) LPCROR. *aut* (pro *ut*) E 5. *si multa* E 7. *ipsam omnes.* Or. *quod factura* E 8. *ante* E *et per se* LP *ipsam omnes*, Or. 9. *et sensus* E 10. *omnium* LPCROR. *sunt* LC *ei membra adiuncta* LPCOR. *adiuncta om.* R

sium sequens Ernestius scripsit; nam si natura arborum pro arboribus diceretur. quod ipsum hoc loco incommode fieret, necessario scribendum erat *feratur*. (Ad *artem agricolarum* hoc rettulit Gzjus; ita ars sibi adminiculat, ut ars possit ire, quo natura eam ferat.) Paulo post *possent* pro *possint*, repugnante *fateantur*, [B.] Davisii codices editionesque veteres (Crat., Vict.). Correxerit Aldus Manutius; Gzjus in quattuor suis *possint* esse testatur; nec ex Oxx. ad *possint* quidquam notatur. Postremo *inest ex uno* Erl. [et B] posui. [*Id om.* etiam B.]

40. *et per se ipsa moveatur*) Et hic et paulo post (*per se ipsa curabit*) [ubi antea Erl. *ipsa* habere putaram] in cod. arch. propter *se* scriptum erat *ipsam*, hoc loco eo facilius, quod sequebatur *m*. Utroque loco recte Cratander, quem priore loco omnes secuti sunt, donec Gzjus *ipsam* reduxit, altero solus Ern. Ipsa vitis sentiens per se movetur. Interrogatio haec: *An — curabit?* sic subicitur superiori, ut Piso suspicando praecipiat id, quod responderi necesse sit, et affirmet, de quo genere dixi in Epist. ad Orell. p. 77 et Opusc. Acad. II p. 230 et 231; neque enim Handius (Turs. I p. 345 et 353) prorsus mihi satisfacit. [Etiam B ante.]

eorumque omnem appetitum) Sic etiam Spir. [B], mg. Crat., cod. Mor. pro *omnium*. Tum *adiuncta ei membra* etiam Spir. [B]. Editiones deteriores codices sequuntur, nisi quod Gzjus, quod in Gud. I et Bas. erat: *ei membra sint adiuncta*, delevit *membra*, propter instabilem sedem suspectum, nec improbavit Orellius. Id genus argumenti quale sit in huiusmodi locis, ubi verborum et participiorum positus leviter mutatur, scire debet, qui per decem capita librorum scripturas perlustravit, quamquam

membra, tueatur? Sic ad illa, quae semper habuit, iunget ea, quae postea accesserint, nec eundem finem habebit, quem cultor eius habebat, sed volet secundum eam naturam, quae postea ei adiuncta est, vivere. Ita similis erit ei finis boni, 5 atque antea fuerat, neque idem tamen; non enim iam stirpis bonum quaeret, sed animalis. Quid, si non sensus modo ei datus sit, verum etiam animus hominis? non necesse est,

1. *vinget* E *iungit* LC *iungat* R 3. *eius* (pro *eam*) E 4. *sit* omnes, Or. et (pro *ei*) EPCR om. L 5. et (pro *atque*) P (mg. ut) 6. *Quod si* LPCROr. *modo sensus non* E *ei modo* R 7. *sit datus* LPCROr. *verum animus est etiam animus* E *verum etiam animus, et animus* Or.

in vocibus *ei membra* ordo constat, in *adiuncta* variat. Post *sensus* rectius definite *membra* commemorantur quam infinite *si qua*; debebat saltem addi *alia*. Gud. 2 *sunt*, quod quamquam huic obliquae orationi vehementissime repugnat, ex ed. prima ad alias quasdam propagatum est. Contra ubi recta oratione Piso loquitur (*habebit — volet*), necessario dicitur *adiuncta est*; fingit enim ipse, adiunctam esse (ut ante dicit: *quae habuit*), non arboris sententiam significat; itaque sic scripsi, correcto eo errore, de quo dixi ad III, 58. [Sine dubio etiam *accesserunt*.]

erit ei finis) Sic Th. Bentleius correxit, quod in cod. arch. erat: *erit et finis*; est enim mendum pervagatum (cfr. § 69). Manutii et Lamb. et delerant, nec Oxx. annotant nisi ex $\xi\chi$. Mire Handius Turs. II p. 514 et eodem modo accipi vult, quo in comparando dicamus *sic et hoc pro etiam*. Primum saltem sic scribi debuit: *Ita et finis* cet., deinde sic hoc diceretur, tamquam si de alia re ante dictum esset; atqui praecessit: *nec eundem habebit finem* cet. Sic apices defendantur. ut aliqua tamen sententiae et sermonis ratio ducatur.

Quid, si non sensus cet.) Vividiorem hanc orationis formam in ascensu ad maius, quam etiam e Spir. [B] Gzjus posuit. quamquam exiguum est in hac re codicum momentum (cfr. § 47), cur Orellius a loci sententia alienam dicat. non video; commendat eam subiecta cum vehementia quadam interrogatio; cfr. II, 79; de Divin. II, 83: *Quid, quod — utuntur? non necesse est cet.?* [*Datus sit* etiam B. Edd. inverse.]

verum etiam animus hominis) In Erl. [et B], ut non raro alibi, repetitione vocis scriptura confusa est. Nescio, unde Marsus (si Hertelii silentio credi potest) et, quod miror, Vict. sumperint, quod ab iis acceptum Orellius posuit: *animus et animus hominis*; (cod. Stephani nullus est). Sed speciem tantum illa interpolatio habet, non veritatem. Videtur enim a sensu transiri debere ad animum, qui universe etiam in bestiis intellegatur,

et illa pristina manere, ut tuenda sint, et haec multo esse cariora, quae accesserint, animique optimam quamque partem carissimam, in eaque expletione naturae summi boni finem consistere, cum longe multumque praestet mens atque ratio? Sic extitit extremum omnium appetendorum atque 5

1. ut (ad E) tuendas inter haec EP ut (et C) tuenda inter haec LCR 5. sitque extremum E sic et extremum LPCR Sic [et] extremum Or.

tum ad humanum animum perveniri. Verum animus ille, qui in bestiis intellegi potest, a Pisone significatus est ipsa sensus mentione; quod enim eum habet, id animal est, ut ipse dicit (*sed animalis*). Itaque a sensu necessario statim venit ad humanum animum.

ut tuenda sint, et haec multo cet.) Sententia aperta est, et eorum, quae antea fuerint in vite, quoniam maneant, curam adhibendam esse et multo magis animi. Scripturam Orellius restituit, quae in Erl. et Spir. [B] una littera aberrabat et prava vocum separatione (*tuendas inter haec*); ex P apparet, etiam in deteriorum paulo integrioribus sic fuisse. In ceteris s littera sublata est, ne *pristina tuendas* diceretur. Editores, ut oratio cohaereret, et ante *inter* addiderant (inde ab Ascensio 1511, contra EUξψ, Gzianos, id est, contra omnes); quam nulla sententia. viderat iam Th. Bentleius, qui: „Inter quae?“ inquit; „non enim video. Fortasse delendum *inter*.“ Nam *inter pristina* (debebat dici *inter ea*) cariora esse nova, ridicule dicitur. [Ad pro ut etiam B.]

Sicque extremum cet.) [Sic edebatur.] Gzius e Spir. annotat *sicque*, ex Erl. *sitque extimum*; [Baiterus ambiguum dicit esse, Erl. et B *sicque* an *sitque* habeant; *extimum* neuter]. Non minus prave deteriores codd. et editiones: *Sic et extremum* cet. Particulae et nihil hic esse loci, senserat Ursinus et nuper Gzius, quam frustra Handius Turs. II p. 514 eodem artificio, de quo paulo ante (*erit et finis*) dixi, tueri conatur. Neque enim hic ulla est comparatio aut in comparando adiunctio, sed iter superioris disputationis quod fuerit, indicatur. *Sicque* e Latino ore non magis auditum est quam *hicque* aut *nuncque*, spernente etiam particula, quae demonstrationem gravem habet, copulae adiectionem. (Quod legitur de leg. agr. II, 56. mendosum esse, nunc consentitur; neque enim modus significari debet, sed, cui agro vectigal imponatur; s adhaesit ex praecedente voce; Cicero scripserat: *eique agro*.) [Tacitus tamen Ann. XIII. 37 et XV, 38 *hucque et illuc*; minus certum *tuncque* VI, 7 (1), XIII, 37, XIV, 15. Vid. M. Hauptius Herm. V. 38 sqq.] Sed est aliud orationis vitium; nam coniunguntur et subiectum

ductum a prima commendatione naturae multis gradibus ascendit, ut ad summum perveniret, quod cumulatur ex integritate corporis et ex mentis ratione perfecta.

XV. 41. Cum igitur ea sit, quam exposui, forma naturae, si, ut initio dixi, simul atque ortus esset, se quisque cognosceret iudicareque posset, quae vis et totius esset naturae et partium singularum, continuo videret, quid esset hoc, quod quaerimus, omnium rerum, quas expetimus, summum et ultimum, nec ulla in re peccare posset. Nunc vero a primo quidem mirabiliter occulta natura est nec perspicui

1. *doctum* EP (mg. *ductum*) *commutatione* E *communitate* LPCR
2. *quid* E 5. *incio* P 8. *expetemus* E 10. *ne* E

sententiae continent haec: *extremum omnium appetendorum atque ductum* cet. Verum *extremum appetendorum (ut summum bonorum)* certam habet notionem. de qua dici aliquid possit, *ductum a prima commendatione* descriptionem alius notionis adeo manifestam. ut ne grammatica quidem ratio patiatur sic dici: *ductum a prima commendatione* (i. e.. *id, quod ductum est*) *ascendit* cet. Id sentientes Lambinus et Ernestius, cum animadvertissent, hoc *ductum a prima commendatione* in parte praedicati esse, ut significaretur extremi appetendorum et initium et ascensus, *atque* eiciebant. Et profecto rectissima haec et oratio et sententia erit: *Sic extremum omnium appetendorum, ductum a prima commendatione naturae, multis gradibus ascendit* cet. Verum in initio sententiae aperta sunt mendi vestigia (in *sic que, sic et*), in *atque* nulla. Itaque haec fuit orationis forma: *Sic extitit extremum omnium appetendorum atque, ductum — naturae, multis* cet. Ipsum quoque verbum, quod exciderit, a me repertum puto; aberravit enim librarius codicis archetypi in litteris *ext*. [Itaque nunc praeunte Baitero restitui.] (Gzius *atque* vult esse *et quidem, sane*, quid hic illae particulae agant aut ubi sic ponatur *atque*, securus.) Deinde Marsus et Lambinus. quamquam scriptura meliorum codicum (Erl., Spir. [B], mg. Crat., El.) *commutatione* carebant, facile, in re praesertim totiens in hoc opere commemorata et eodem etiam nomine saepe notata (ut II, 35, hic 33, 41, 46), verum reppererunt, quos Ernestius et Gzius secuti sunt; deteriores (Pall., ceteri Dav., ξχψ, Gziani reliqui) et ceterae editiones *communitate*. *Cumulatur est completur et absolvitur*.

Cap. XV. 41. *Nunc vero a primo* Cod. Mor.: *Nunc vero quod mirabiliter occulta natura est, nec cet., licenter mutata scriptura. Nec cognosci eo modo negative adiungitur, de quo dixi*

nec cognosci potest; progredientibus autem aetatibus sensim tardeve potius quasi nosmet ipsos cognoscimus. Itaque prima illa commendatio, quae a natura nostri facta est nobis, incerta et obscura est, primusque appetitus ille animi tantum agit, ut salvi atque integri esse possimus; cum autem 5 dispicere coepimus et sentire, quid simus et quid *ab* ani-

3. *illa prima* LPCRO. 4. *obscura et incerta* LC *ille appetitus* LR *tantum* om. R 6. *despicere* ELR *coeperimus* (P) *ceperimus* ECR *quid* (altero loco) om. L *ab* om. omnes, Or.

ad I, 30. [Paulo post *prima illa* etiam B.] Deinde *incerta et obscura* etiam Gzii codd., Crat., Vict., Dav. tacite, Gzius; alter ordo ex C ad Man. et ceteros propagatus erat. Recte iam Crat. *nobis* prioribus adiunxerat; significatur enim: qua nos nobismet ipsis commendati sumus; plerique: *facta est, nobis.*

tantum agit) hoc est, nihil plus nec maius quidquam spectat; quomodo saepissime dici *tantum*, ut non augendi, sed certi modo et finis significationem habeat, notum est expositumque olim a Manutio ad epist. ad Fam. I, 7, 4, nuper a Beneckio ad orat. de imp. Pomp. 14; [cfr. supra II, 38]. Illis, qui nostri sermonis more falluntur, adverbium *tantum* minuendi causa ad demonstrationem rei addendum videtur fuisse, ut hoc loco Th. Bentleio et Bremio scribendum visum est: *tantum id agit*, quod nusquam eos legisse arbitror (etsi memini *tantum illud vereor*, alia paulo sententia); verum eodem modo § 90 dicitur *tantum refert*, non *tantum id refert*, ne vulgare illud *tantum dico* ponam. Nec necessario huic verbo *ago* hac significatione pronomen illud addi, ostendit, quod Acad. II, 7 scribitur: *neque nostrae disputationes quidquam aliud agunt, nisi ut cet.* [Cfr. pro Rosc. Am. 8, Verr. III, 228, al.] Quod Orellius vult *agit* esse *incitat*, neque accusativus omitti poterat nec dicitur usitate: *res me agit, ut faciam.*

cum autem dispicere coepimus) Sic Ernestius et, Gzio repugnante, Orellius e codd. regiis. quos Lallemandus commemorarat; praestantior est auctoritas cod. Mor.; [nam de Erl., quocum consentit B, falsus eram]. Sed quam non firmiter animo comprehenderint, sic necessario scribendum esse, ostendit, quod paucis versibus post reliquerunt: *cum autem paulum firmitatis accesserit, et animo utuntur*, ubi ego ex Erl. [et B] scripsi *accessit*. (Gzius Erl. *accessit* „peccare“ narrat.) Causam exposui in praefatione Catonis et Laelii a me editorum p. XX [Opusc. Acad. II p. 281 sqq.]. Ubi enim aliquid certo tempore fieri solere significatur, idque tempus actionis praegressae absolute notatur (in quo Latini, antiquiores praesertim, diligentius

mantibus ceteris differamus, tum ea sequi incipimus, ad quae

1. *incipimus* E

actionum tempore distingunt, nos fere, tamquam eiusdem temporis utrumque sit, bis praesenti tempore utimur, quod Livius etiam saepe facit), ibi Latini sic loquuntur: *Cum* (id est, quotiens) *huc veni, hoc ipsum, nihil agere me delectat* (de Orat. II, 24); *cum sensus accessit ad naturam, tuetur illam* (supra IV, 38). [Gr. Lat. § 335 not. 1.] Coniunctivo modo nullus locus est in hac simplici temporis notatione neque magis futuro exacto, quoniam nulla omnino futuri temporis significatio est. Librarii tamen, quibus post *cum* coniunctivus modus magis placebat, non raro aut *u* litteram in *i* mutarunt aut notam illam, quae significatur, addiderunt, ut hic in plerisque codicibus (*coeperimus* pro *coepimus*; efr., quae ad I. 23 dixi), editoresque habuerunt obsequentes: [*cum asperxi, cum asperxisti* non fere corrumpitur]. Recte scribitur hic II. 33 (*cum agnovit, tum incipit*), et hoc ipso libro 24 (*cum processit — et coepit, incipit*), Tusc. II, 27 (*cum accesserunt, elidunt*), III, 3 (*cum tulerunt, audiuntur*); veteres tamen aliquot edd. *tulerint*; si causa significaretur, scribendum erat *ferant*), ibd. 33 (*cum cecinit receptui, impellit*), IV, 54 (*cum domum redit, qualis est?*), V, 77 (*cum ad flammam se applicaverunt*; sic codd.; edd. quaedam *applicaverint*), 102 (*vident, cum in sua rura venerunt*), Cat. 51 (*cum semen exceperit, primum id cohibet*; sed paulo post pro hoc: *cum emersit, fundit frugem*, quod optimi codd. habent. deteriores aliquot substituerunt *emerserit*, et secuti sunt multi, etiam Ern.; etiam 76 aliquot deteriores: *cum evenerit*), Lael. 100 (*cum se extulit et ostendit — et asperxit agnovitque*), de Off. II, 19 (*reflavit*), de R. P. I, 63 (*cum mare coepit horrescere, unius opem implorat*), pro Quinct. 47 (*rettuli*), Catil. IV, 12 (*proposui*), pro Deiot. 4 (*recognovi*), Phil. II, 68 (*asperxisti*). Erratur [supra IV, 37 *facit, cum — perduxerit*,] infra 55 (*cum paulum processerint, delectantur*) et 61 (*efferruntur laetitia, cum vicerint*); utrumque correxi, prius e Nonio; Tusc. V, 85 (*quam cum ad caelum extulerint, reliqua ex collatione facile est contereere*); de Divin. II, 56 (*an illae aves, nisi cum vicerint, canere non solent? boni vicerunt*; ibd. II, 31, ubi pro *cum* — *factus est* substitutum est *factus esset*, alibi emendavi); [II, 24 et 145 post meam admonitionem e codd. recte scriptum est;] de R. P. I, 66 mirum est, non haesisse editores in hac coniunctione: *cum populi fauces exaruerunt libertatis siti malisque usus ille ministris nimis meracam libertatem sitiens hauserit, tum magistratus et principes insequitur*; et tamen, quod paulo ante § 65 scriptum erat: *cum rex iniustus esse coeperit, perit illud illico genus*, corrigendum esse Moserus et Orellius

nati sumus. 42. Quam similitudinem videmus in bestiis,

senserant. De Off. quoque I, 26 sic corrumpit Stuerenburgius (*adducuntur, cum incidunt*), codicem a se electum sequens; oblitus est eodem auctore mutare, quod II, 54 recte legitur: *cum — coeperunt, — coguntur*. [Pro Rosc. Amer. 56 recte Whittius: *si qui — venerunt*.] Apud Varronem in libris de R. R. vitiosus hic perfecti coniunctivus saepe a Victorio sublatus est codicum admonitu, cum in primis editionibus haereret, ut II, 4, 8 et 20, II, 5, 15 et 16, II, 7, 7 et 10; apud Caesarem expellendus est B. G. IV, 33 (*cum — insinuaverint*) et VI, 27 (*si conciderint; cum est animadversum —; cum reclinaverint*); recte scribitur VI, 19. [De Livio dixi Emendd. Livv. p. 621. Multa restant apud alios corrigenda. pleraque bonorum codicum auxilio; nam, ut his utar, apud Senec. Quaest. Nat. V, 4, 3, ubi editur foede: *cum coacervata sunt, deinde — coeperint*, cod. B habet *coeperunt*, et VI, 28, 1 is cum duobus aliis *si — incidunt*; apud Quintil. I, 2, 7 optimi codd. *si terram attigerunt pro attigerint*; in Valerio Max. nuper attendit Halmius VI, 2 init., VII, 3 init. Cfr. Adv. Crit. II p. 448 et 521.] Ab hoc genere illi loci separandi sunt, ubi secunda persona verbi de incerto subiecto posita ipsa coniunctivi causa fit [Gr. Lat. § 370]; itaque dicitur frequentissimo exemplo, ut hic IV, 74: *quid habent admirationis, cum prope accesseris?* (Tusc. V, 13, Cat. 9, de Off. I, 32, de Or. III, 201, al.). [Ammianus Marcellinus, si edd. et Eyssenhardtii de codd. silentio credimus, coniunctivo vitioso frequentissime usus est. 1874.]

quid ab animantibus ceteris differamus) Praepositionem in codd. [B?] omissam recte edd. inde a Veneta 1494 ad Lamb. addiderant. Neque *differre* neque *diversum esse*, neque *dissentire* cum dativo Cicero aut quisquam huius aetatis in prosa oratione dixit; ne Augusti quidem aetate ibi audita puto; Horatius haec omnia habet. tum. ut alia a poetis orta, posteriores in prosam orationem receperunt, saltem *diversum esse* et *dissentire*, ubi de dissimilitudine dicitur. In Timaeo c. 12 si Cicero scripsit: *et iis etiam contrarie dissidentes* (codd. *contrarios*, Plato: *ὁποῖα ἐναντίας πέρηναι διεστηκότα*), dativum maxime rettulit ad *contrarie*. [Scriptor tamen ad Herenn. II, 42 *dissentire sibi* dixit.]

42. *Quam similitudinem videmus*) hoc est, *cuius rei simile aliquid videmus*; et paulo post *quae similitudo intellegitur quiddam huic simile*. Eodem modo Cicero locutus est his locis: de Orat. II, 53: *hanc similitudinem scribendi* (id est, genus scribendi huic simile) *multi secuti sunt*, [ibid. III, 56,] N. D. II, 27 (*quam similitudinem cernere possumus in iis aquis cet.*), Off. I, 14

quae primo, in quo loco natae sunt, ex eo se non commovent; deinde suo quaeque appetitu movetur; serpere anguiculos, nare anaticulas, evolare merulas, cornibus uti videmus boves, nepas aculeis, suam denique cuique naturam esse ad 5 vivendum ducem. Quae similitudo in genere etiam humano

1. loco om. E 2. *serpere* — *ducem* Nonius p. 145 3. *natare* Non. *aneticulas* EP *anaticulos* Non. *volare* Non. *videamus* Non. *boves videmus* E 4. *vespas* (pro *nepas*) omnes praeter Non. et mg P *ad vivendum ducem esse* L

(*quam similitudinem transferens* cet.). Prope accedit, quod huius operis libr. II, 47 legitur; prorsus eiusdemmodi esset, si scriberetur: *qua similitudine perspecta*; nunc in eodem gradu manet, quo Tusc. IV, 23: *morbis corporum comparatur morborum animi similitudo*, id est, morbi animi similes. Nam et in substantivi usu proprietatis quaedam est et in pronomine ad id accommo- dando, quod genus attingi in vulgaribus exemplis ad II, 66.

suo quaeque appetitu movetur) Dav. e Parr. 2 et 3 *moventur*, et potest hoc placere, ut Cicero (praesertim in membris sic coniunctis *primo* — *commovent*, *deinde* cet.) communiter pluralem posuerit, appositione autem interiecerit. ut fieri solet, *suo quaeque*. Sed nihil mutandum esse, docebit multo durior in eodem membro transitus ad singularem verbi numerum post vocem *quisque* in I Off. 147: *ut enim pictores et ii, qui signa fabricantur, et vero etiam poetae suum quisque opus a vulgo considerari vult*; cui geminum est. quod hic § 72 extr. legitur. [Cfr. Caes. B. C. III, 37. Sallust. Cat. 37. Liv. VII, 33, 12.] Non possum igitur probare, quod II N. D. 121 editur: *quanta ad eam rem vis, ut in suo quaeque genere permaneant* (animantes), cum in omnibus bonis codicibus sit *permaneant*. (Neque enim minus recte hoc de unaquaque animante quam de singulis generibus dicitur, ne quis dicat, et illic et hic ipsum *quaeque* necessario pluraliter intellegendum esse.) In eodemque libro 127 restituendum est, quod ante Heindorfium et Moserum legabatur et a codicibus confirmatur: *suis se armis quaeque defendat*.

nepas) Hic quidem dubitari non potest, quin Nonius, qui propter hanc vocem locum profert, veram scripturam servavit, in codice autem archetypo pro minus noto nomine (nam scorpionem non ignorabant) notius alterius animalis subiectum fuerit. In Gud. 1 in mg. scriptum erat *al' nepas scorpiones*. similiterque in Pal. 4. ab aliquo nimirum, qui Nonium nosset. „Etiam vetus Scaligeri liber agnoscit *nepas*“, eodem, opinor, modo.

Quae similitudo cet.) Parum eleganter in orbem quandam revertitur haec similitudinis notatio, ut, cum hominum similes

apparet. Parvi enim primo ortu sic iacent, tamquam omnino sine animo sint; cum autem paulum firmitatis accessit, et animo utuntur et sensibus, conitunturque, sese ut erigant, et manibus utuntur, et eos agnoscunt, a quibus educantur; deinde aequalibus delectantur libenterque se cum iis con- 5 gregant dantque se ad ludendum fabellarumque auditione ducuntur, deque eo, quod ipsis superat, aliis gratificari volunt, animadvertuntque ea, quae domi fiunt, curiosius, incipiuntque commentari aliquid et discere, et eorum, quos vident, volunt non ignorare nomina, quibusque rebus cum 10 aequalibus decertant, si vicerunt, efferunt se laetitia, victi debilitantur animosque demittunt; quorum sine causa fieri

2. *accesserit* LPCROr. 3. *ut sese* PCROr. 4. *utuntur* omnes *cognoscunt* R 5 *libenterque* — *ducuntur* Nonius p. 113 et 191 *his* E (aut *hiis*) LPC Non. Or. 6 *dantque* — *ducuntur* Non. p. 282 7. *glorificari* P 8. *advertuntque* R *curiosiusque incipiunt* L 10. *volunt* om. C *volunt* (om. non) L *cum* om. EP 11. *se vicerint* E *si vincunt* LPCR *victique debilitanturque* R 12 *animos*, om. *que*, E

bestias dixerit, dein bestiarum similitudinem in hominibus apparere dicat. *Primo ortu* sic dicitur ut *primo aspectu, adventu meo* [Gr. Lat. § 276 not. 2]. Supra 17 et infra 59 praepositionem Cicero addidit.

et manibus utuntur) Sic pro eo, quod in codicibus scriptum est, *utuntur*. scribitur iam in ed. Iuntina, tum apud Manutium et Lambinum, quos Orellius iure secutus est. Neque enim nituntur pueri, ut manibus utantur. sed reapse iis utuntur, cum eas, quamvis incerto motu. huc illuc iactant. Nec, ut pedibus utantur. conituntur. sed hic ipse pedum usus est, quod se erigere conantur. [*Sese ut etiam* B.]

quibusque rebus) verbi causa, luctando, currendo; dico. quia iniuria multis placuit, quod Lambinus scripsit: *quibusque de rebus*; non significantur lites aut iurgia. Deinde cum ederetur *vincunt*, Ernestius scribi maluit *vicerint*, quod Erl. et Spir. [B] confirmant; cur *vicerint* scripserim, declaratum est paulo ante (ad § 41); nam quod ibi de *cum* particula dixi, idem de *si* iudicandum esse, ostendi et confirmavi in illa Catonis et Laelii praefatione. Senecae exempla aliquot collegerat I. F. Gronovius ad Epist. 114, de tempore verbi agens, modum non attingens. Paulo ante cod. Mor. *commentari aliquid facere et eorum* cet. [*Que post animos* om. etiam B; itaque Baiterus in ed. min. scripsit: *victi animos demittunt*. Multo probabilius est ad *debilitantur* ascriptum esse *animos demittunt* aut ad *debilitantur animo* ascriptum *demittunt factumque animos*.]

nihil putandum est. 43. Est enim natura sic generata vis hominis, ut ad omnem virtutem percipiendam facta videatur, ob eamque causam parvi virtutum simulacris, quarum in se habent semina, sine doctrina moventur; sunt enim prima
5 elementa naturae, quibus auctis virtutis quasi germen efficitur. Nam cum ita nati factique simus, ut et agendi aliquid et diligendi aliquos et liberalitatis et referendae gratiae principia in nobis contineremus atque ad scientiam, prudentiam, fortitudinem aptos animos haberemus a con-

1. fieri transp. post *putandum est* E „sed librarius ante nihil ponendum esse significavit“. 3. *parvus* L *habent in se* P 5. *natura* E *carmen omnes*, Or. 9. *fortitudinemque* LCR

43. *natura sic generata vis hominis*) *Vim corporis animique* dicit § 44; de N. D. II, 30 *omnem vim mundi natura divina contineri* scribit. Non differt sententia, quod § 66 legitur: *cum sic hominis natura generata sit. Nec tamen hoc loco vocem vis tollendam esse, ipse ordo verborum, qui ea sublata efficitur, admonere dubitantes debebat.*

virtutis quasi carmen efficitur) [Sic edebatur.] Mire hoc dicitur nec facilem explicationem habet. Ernestius concentum virtutis interpretatur; elementa esse quasi singulos versus, virtutem tamquam carmen ex iis compositum. Sed neque carmen rei pro concentu dici posse videtur, neque elementa versuum imaginem habere, neque carminis ex versibus compositio similis esse elementorum augescentium. Nec magis satisfacit Gzius, qui *carmen* vult esse *formulam*: nam verborum formula carmen est, non rerum, id est, lex et norma, ne alia persequar. Mihi recte iudicare videntur, qui aliud a Cicerone positum putant, correctio autem veri simillima I. F. Gronovii, qui *germen* scribi vult, in quo apta est imago virtutis se iam a radice tollentis et suam propriamque formam ostendentis. [Eam nunc recepi cum Baitero.] (In elementorum voce nullam esse significationem litterarum, quas vix Cicero Lucretii exemplo (I, 197, 824, 913) nude elementa appellasset, vix dicerem, quoniam absurdissima inde imago nascitur, nisi venisse quibusdam in mentem viderem.) Cod. Mor. *quibus actis.*

prudentiam, fortitudinem) Sic Gzius ex Erl., Spir. [B], Gud. 2, Bas. Antea erat *fortitudinemque*. Parum scite concludendo fere id ipsum efficitur (*non sine causa — videmus*), quod initio positum erat et ex quo illud (nos ita natos esse) aliqua ex parte intellectum est. [*Scintillas* etiam B, nec alibi Cicero deminutivo utitur.]

trariisque rebus alienos, non sine causa eas, quas dixi in pueris virtutum quasi scintillas videmus, e quibus accendi philosophi ratio debet, ut eam, quasi deum, ducem subsequens ad naturae perveniat extremum. Nam, ut saepe iam dixi, in infirma aetate imbecillaque mente vis naturae 5 quasi per caliginem cernitur; cum autem progrediens confirmatur animus, agnoscit ille quidem naturae vim, sed ita, ut progredi possit longius, per se sit tantum inchoata. XVI. 44. Intrandum igitur est in rerum naturam et penitus, quid ea postulet, pervidendum; aliter enim nosmet 10

2. *scintillulas* LPCROr. *attendi* E 5. *in om.* R *infima aetate* E *infirmate* C 6. *quasi* om. LPCR *animus confirmatur* L 7. *cognoscit* R *quidem ille* LPR *quid ille* E 8. *tamen omnes.* Or. 9. *est igitur* LPCROr 10. *providendum* E add. *est* R

ut eam — ducem subsequens) Ratio enim ex illis scintillis, quae naturae elementa sunt, accensa philosophum ad naturae extremum deducet. Paulo post *quasi per caliginem* Gzius ex Erl. Spir. [B]. Gud. 1, ed. Crat.; antea *quasi* omittebatur. Tum *ille quidem* editur ex C inde a Manutio; Crat., Vict., Dav. *quidem ille*; [B ut Erl;] vid. ad IV, 43. [*In infima etiam* B Sed *infimam aetatem de prima* nemo dixit.]

sed ita. — tamen inchoata) [Sic edebatur.] Si haec recte scripta sunt, ei, quod ipsum rei diligentius finiendae causa ponitur (*sed ita tamen, ut perfecta ea vis non sit, sed possit cet.*), superadditur nova cautio, ne illa priore ipsa res sublata videatur (et *tamen rursus sit per se inchoata*). Sed et supervacanea haec cautio videtur et incommode adiuncta, ut oratio obscura et implicata sit, quasi haec sit sententia: *sed ita, ut progredi quidem possit longius, sed tamen cet.*, quod ferri nequit, quoniam hoc: *per se sit inchoata* non est contrarium illi: *agnoscit vim naturae*. (Nam *inchoata est* in hac coniunctione necessario initium factum significat, non perfectionem deesse.) Itaque fortasse scribendum est: *per se sit tantum inchoata*, ut continuetur eadem sententia. Idem Wesenbergio in mentem venerat. [Id nunc cum Baïtero in ordinem recepi. Verba *sed ita, ut progredi possit longius* ad animum referri debere per se ultra id, quod natura inchoaverit, nitentem disputat O. Heinius (Ann. Phil. XCIII p. 247 sq.) et ob eam causam tollendum totum hoc putat *per se — inchoata*. Sed cum animus progreditur, ipsa vis naturae explicatur et absolvitur; itaque haec Cicero non distinxit, minus sane accurate. Sed si a Cicerone scripta haec non essent, quis addidisset quave de causa et sic ceteris grammatice accommodasset? Nimis incuriose haec de librariis finguntur.]

ipsos nosse non possumus. Quod praeceptum quia maius erat, quam ut ab homine videretur, idcirco assignatum est deo. Iubet igitur nos Pythius Apollo noscere nosmet ipsos; cognitio autem haec est una nostri, ut vim corporis animique
5 norimus sequamurque eam vitam, quae [rebus] iis perfrua-

2. est de eo EP 4. nostri ut (om. vim) E ut vim nostri cett., Or
5. rebus sine uncis Or. hijs E ipsis cett., Or.

Cap. XVI, 44. *quam ut ab homine videretur*) Desiderant participium (*ortum videretur* aut simile aliquod); nam quod Gzjus narrat, saepe Latinos dicere: *hoc a Terentio est* pro *Terentii*, potest sic dici de re traducta alicunde. [quomodo I. 21: *infitio ab illo est*; de N. D. I, 73: *quid est in physicis Epicuri non a Democrito?*]; aliter nemo posuit. Sed cum ambigua sit vocis *praeceptum* natura, ut et praeceptum aliquid ab aliquo dicatur et eius esse praeceptum, videtur Cicero, cum pro substantivo posuisset, deinde alteram rationem secutus esse. (Eodem modo interpretantur Matthiaeus et Moserus.) Non habeo eiusdem generis exemplum; sed ambiguam illam naturam declarat, quod apud Henrichsenium ad Cic. de Orat. II, 302 exposui, participia, quae ipsa pro substantivis non ponantur, cum substantivis ex participio factis pro substantivis coniungi. ut praeter illa, quae ibi citavi (de Orat. II, 64, Verr. V, 139. pro Sull. 72), de Legg. II, 9 et III, 10: *iussa ac vetita populorum*; nam *vetita populi* non dicuntur. [Pro Sull. 41: *omnia indicum dicta. interrogata, responsa.*] Eodem modo Cicero Off. I. 27 scripsisse videtur *consulto et cogitato*, etsi alibi *cogitato* pro adverbio non ponit. [Initio capitis igitur est etiam B; edd. inverse.]

cognitio autem haec est una nostri. ut vim corporis) Hanc scripturam restitui ex Erl. et Spir. [B], in quibus *vim* (*vī*) excidit post *ut*. Quaeritur enim, non quae sit una cognitio (sunt enim infinitae rerum infinitarum), sed quae sit una ratio nos cognoscendi. Praeterea in vulgata scriptura prave sic praepositur *nostri*, quasi cavendum sit, ne ex alienis corporibus animisque nostri cognitionem hauriendam putemus. (Et tamen Gzjus, cum in veras litteras casu incidisset, coniungebat *nostri ut vim corporis*, mirabili positu verborum.) Eξ, Mon. *est una, ut cum vim nostri.*

quae [rebus] iis perfruat) Edebatur *rebus ipsis*, quod nihil aliud significare potest, nisi inanibus rerum umbris fruendum non esse, sed ipsa rerum veritate; verum hoc neque ipsum quale sit aut quae illae res sint aut quae inanis species caveri iubeatur, intellegitur, neque ullam habet Peripateticae et vete-

tur. Quonian; autem is animi appetitus a principio fuit, ut ea, quae dixi, quam perfectissima natura haberemus, confitendum est, cum id adepti simus, quod appetitum sit, in eo quasi in ultimo consistere naturam atque id esse summum bonum; quod certe universum sua sponte ipsum ex- 5
peti et propter se necesse est, quoniam ante demonstratum est, etiam singulas eius partes esse per se expetendas. 45. In enumerandis autem corporis commodis si quis praetermissam a nobis voluptatem putabit, in aliud tempus ea quaestio differatur. Utrum enim sit voluptas in iis rebus, 10
quas primas secundum naturam esse diximus, necne sit, ad

1. *hys* E *his* LR 2. *a natura* LCR 4. *in post quasi* om. LPCROr. 6. *quoniam* — *est* om. E *autem* (pro *ante*) LR 7. *per se esse* R 9. *ea* om. LPCROr. 10. *his* LC

rum sententiae propriam significationem neque ad corporis animique cognitionem pertinet. Recte Bremius vidit hoc dici, cum animum et corpus norimus, dandam esse operam, ut utriusque id est, totius hominis bonis perfruamur, in quo omnis haec disputatio versatur. Sed Piso pro bonis animi et corporis, quae alibi dicuntur, hic, ubi de naturae cognitione agit, ex qua finis bonorum ducatur, brevius animo et corpore frui iubet, significans, cum eorum bonis fruamur, nihil nisi nostra natura perfecta nos frui. Iure igitur Bremius *rebus* tolli volebat; neque id minus tollendum est nunc, restituto ex Erl. *uis* [*hys* B]; nam *res eae* inepte animus et corpus, quae paucis verbis ante nominata sunt, appellantur. Tum codd. multi deteriores (Pall. 2, 3, 5, El., Oxx. omnes, Mon.) *perficiatur*, quod miror in mg. Crat. annotari. Ad meliores [B] adiunguntur deteriorum minime mali, P et Pal. 4; Pal. 6 *perferatur*.

(*quam perfectissima natura*) Sic Gzius etiam ex Spir. [B] et Gud. 2., sed non intellexit; nam *perfectissima* accusativum esse putat. Cum de appetitu agitur, non quaeritur, qualia a natura, id est, cum nascamur, habeamus, sed quali natura, hoc est, qualia. Itaque *perfectissima natura* coniungitur (*von der vollkommensten Natur und Beschaffenheit*); maluit autem Cicero sic dicere quam tantum *perfectissima* (accusativo casu), ut illam perfectionem absolutionem naturae esse significaret. [*In ante ultimo etiam B.*]

45. *ea quaestio*) Sic etiam Spir. [B] et ed. Crat. Ne usitate quidem dicitur: *num ita sit, quaestionem differo* (*die Frage, ob*). Ipsam quaestionem attigit Cato III, 17; alia dicuntur in excursu de primis naturae.

id, quod agimus, nihil interest. Si enim, ut mihi quidem videtur, non explet bona naturae voluptas, iure praetermissa est; sin autem est in ea, quod quidam volunt, nihil impedit hanc nostram comprehensionem summi boni; quae enim
5 constituta sunt prima naturae, ad ea si voluptas accesserit, unum aliquod accesserit commodum corporis neque eam constitutionem summi boni, quae est proposita, mutaverit.

XVII. 46. Et adhuc quidem ita nobis progressa ratio est, ut ea duceretur omnis a prima commendatione naturae.
10 Nunc autem aliud iam argumentandi sequamur genus, ut

1. *id quid* E *mihi quid* E 2. *in re praetermissa* EC 3. *sin est* (om. autem) LPCROR, hic cum nota mendii *quod quidem* EC 4. *nostram hanc* LPROR 6. *aliquid* E 7. *praeposita* R 8. *nobis progressa ratio nobis est* E 10. *genus sequamur* PC

Si enim — non explet bona naturae — ; *sin autem* cet.) Si voluptas non explet (συνπληροῦ) bona naturae, ut sine illa eorum numerus absolvatur, id est, si in iis non est (vid. ad III, 41), iure praetermissa est; sin autem in ea est id (tantum momenti et dignitatis), quod quidam volunt, ut in iis numeranda sit (vid. ad IV, 59), id nihil impedit cet. Postrema haec verba (*est in ea, quod*) cum Davisius non recte coniunxisset, *est* referens ad voluptatis nomen, ceteri quoque aberrarunt, Gzjus autem etiam priora verba et omnem sententiam incredibiliter pervertit. Recte locum enarravit [Ingerslevius nostras et] Klotzius in Quaest. Tull. p. 79, quem Otto secutus est. *Bona naturae* Piso dicit, quae alibi prima; nam a Peripateticis bonis annumerabantur. Pro *si enim* Bas. *si enim est*, Gud. 2 *si enim sit*. *Autem* post *sin* ex Erl. [et B] addidi. Tum pro *nostram hanc* in Spir. Gzjus ait esse *vestram hanc nostram*, in Erl. *nostram hanc nostram*, in Gud. 1 *vestram hanc esset*. [Baierus Erl. et B *hanc nostram* habere scribit, itaque edidi.] *Quosdam* illos Piso Epicurum, Calliphontem, Diodorum significat. Mox in verbis *unum aliquod accesserit* cet. significatur effectus futurae actionis ipsi tempore aequalis, noto usu futuri exacti, de cuius ratione dixi Op. Acad. II p. 82 sqq.

Cap. XVII. 46. *Nunc autem aliud iam argumentandi sequamur genus*) Mire novum genus Cicero putat, quod prorsus idem est. Quis enim non videt, non ideo, quod singularum naturae partium sua vis sit. nos moveri, sed, quod nos totos diligamus, ideo partes etiam diligere et id expetere, quod ad illam cuiusque partis vim aptum sit? Itaque mox Piso hoc

non solum quia nos diligamus, sed quia cuiusque partis naturae et in corpore et in animo sua quaeque vis sit, id-

1. *diligamur* E 2. *est* (pro *sit*) C

ipse aperte dicit: *Etenim cum omnes natura totos se expetendos putent* cet., totaque, quae hic instituitur, disputatio ab eodem prorsus initio eadem ratione in corporis et animi explicationem dividitur atque illa, quam c. 12 et 13 legimus, et aliquot locis prope in eadem verba incurrit. Sed ibi, postquam ad virtutes animi ventum est, iis breviter nominatis, summa aliqua concluditur (§ 38), hic (inde a § 48) uberius, quemadmodum virtutum semina et initia in animo insint, exponitur. Itaque non minus haec a prima commendatione naturae ducuntur, sed quod Piso § 34 dixerat, videndum esse, quae esset hominis natura, id cum § 44 iterum ita posuisset, ut accuratorem expositionem promitteret (*Intrandum est igitur — penitus pervidendum*), nunc exequitur; in § 45 paulisper cursum disputationis interruperat voluptatis mentio. Non recte igitur hic oratio novum exordium capit, quae cum iis, quae § 44 dicta sunt, proxime cohaeret. Videtur Cicero non satis attendisse ad continuationem et tenorem disputationis Antiochi, quam in compendium mittebat. [De illis: *ut — moveamur* cfr., quae dicta sunt ad I, 14.]

sua quaeque vis sit) Quoniam in singulas partes vis distribuitur, ut suam quaeque habeat, videtur dicendum fuisse *sua cuiusque*, quod Bremius requirebat; sed obstat, quod iam dictum est *cuiusque partis*; itaque Ernestius maluerat *sua quaedam*. Neuter meminerat, quid Dukerus ad Liv. III, 22, 6 scripsisset; quamquam tractanda est res paulo distinctius, quam ab eo factum est. Nam cum Latini consuessent in distribuendo res personasque inter se relatas pronominiibus *suus* et *quisque* significare, primum etiam ibi, ubi aliquid de singulis rebus personisve intellegendum esse tantummodo ita significabant, ut ea divisio ad nullas alias res certa distributione referretur, tamen *suus* addebant, cumque id, cui grammatice adiungeretur, non haberet, *suus quisque* eodem casu quasi pro una voce coniungebant. Huiusmodi est, quod bis in tabula Heracleensi (lege Iulia munic.) scriptum est (v. 92 et 101; libenter enim in tali re aeris lapidumque testimonio utor): *quae stipendia in castris inve provincia maiorem partem sui quoque anni fecerit*; tum illa apud Ciceronem Acad. II, 19: *in sensibus sui cuiusque generis*, et Tusc. IV, 28: *haec proclivitas ad suum quodque genus*, et apud Tac. Ann. XIV, 27: *universae legiones deducebantur cum tribunis et sui cuiusque ordinis militibus*. (Vitiose scriberetur, quod Bekkero in mentem venisse video, *quibusque*; recte diceretur,

circo in his rebus summe nostra sponte moveamur. Atque

1. *summa omnes, Or. moveatur Pmg.*

verbo addito, ut distributio facta intellexeretur: *militibus sum quibusque ordinem tenentibus.*) Eodem modo Svetonius Aug. 40: *concessit (plebi) rursus, ut sui cuiusque mensis (frumentum) acciperet*, hoc est, in singulos menses; nec aliter Livius XXXIII, 46, 9: *pecunia, quae in stipendium Romanis suo quoque anno penderetur*; ne *quaeque* scribatur, ipsum id prohibet, quod communiter unam pecuniam comprehendit. [Add. XXIV, 3, 5 et XLV, 29, 9, Colum. XI, 1, 29 et 3, 1; Plin. Epist. VII, 9, 15.] Verum, ut sunt mirae orationis in alias atque alias formas se vertentis inflexiones, haec consuetudo ad ipsam illam, unde erat orta, mutandam interdum valuit. Nam propter huius generis similitudinem etiam in vera distributione, in qua aliud alio relatum significaretur, interdum *suus quisque* coniunctum dictum est, cum *quisque* alio casu poni deberet; ita divisionis et separationis significatio eminet, relationis obscuratur. Huiusmodi illud est apud Livium in lib. III, 22, 6: *equites item suae cuique parti post principia collocat*; debebat scribi *suos*; Gronovius, cum *suae* non ferret, *suos* nimis violenter substitui videret, *sua* scribi volebat, quod et pravissimum verborum ordinem habet et sententiam falsam; nam *post principia* communiter locum significat; distributio ea est, ut *suos quaeque* pars equites habeat. Eodem modo Livius scripsit XXV, 17, 5: *cum motibus armorum et corporum suae cuique genti assvetis*, et Caesar B. C. I, 83: *aliae totidem (cohortes) suae cuiusque legiones subsequebantur*. [Alia ex Varrone et Vitruvio collegit Lachmannus ad Lucret. II, 371.] Cicero autem hoc loco in hanc incidit formam, quod et *suus* poscere videbatur, ut *quisque* adderetur, et tamen, praecedente *cuiusque partis*, eundem casum iterum ponere nequibat. (Gzio „sua sponte patet, quaeque notare quaecumque“.)

summe nostra sponte moveamur) Secutus sum veterem M. Bruti correctionem; edebatur enim *summa nostra sponte*. Sed *sponte*, quod legitimi substantivi vim non habet (nam posteriores demum ausi sunt *sponte alicuius* dicere), adiectivum sibi non adiungit, frustraque in frequentissimi et certissimi usus, incertae originis voce communem substantivorum naturam commemorant, quam ea non sequitur. (De Legg. I, 45 Cicero contraria posnit *sua sponte, non aliena*; per se *aliena sponte* non dicitur; sed tamen *aliena* pro pronomine est; quaeritur, dicaturne *summa aliena sponte*.) Deinde neque magis neque minus nostra sponte aliquid facimus; Clericus (Art. Crit. III, I c. 11, 21)

ut a corpore ordiar, videsne, ut, si quae in membris prava aut debilitata aut imminuta sint, occultent homines? ut etiam contendant et elaborent, si efficere possint, ut aut non appareat corporis vitium aut quam minimum appareat, multosque etiam dolores curationis causa perferant, ut, si ipse 5 usus membrorum non modo non maior, verum etiam minor futurus sit, eorum tamen species ad naturam revertatur? Etenim, cum omnes natura totos se expetendos putent, nec id ob aliam rem, sed propter ipsos, necesse est eius etiam partes propter se expeti, quod universum propter se expe- 10 tatur. 47. Quid? in motu et in statu corporis nihil inest,

1. *ordear* E ut om. EP *qua que in* LC *qua in* ROr. 2. *debita* E *immutata* C 3. *laborent* C *possent* L 5. *curationis causa dolores* R 8. *omnis* E *doctos* (pro *totos*) R 11. *quod in omnes motu etiam in* F *nihil non est* P *nihilne est* C

et eum sequens Gzius comparant Graecum *μάλιστα ἐκουσίως*, sed quis sic scripserit, non dicunt. Itaque ne *valde sua sponte* quidem dicitur. Summe autem nos in his rebus moveri nostra sponte, recte Piso dicit; itaque, quantum in iis studium sit, exequitur. Sed occurrendum est alii dubitationi. Video enim ab homine intellegenti negari, recte nos nostra sponte moveri dici, cum hoc significetur, res sua sponte et propter se nobis caras esse (37, 44, 68 cet.); illud enim ad nostram voluntatem, hoc ad causam, quae in ipsis rebus insit, referri. Verum hic cum ea, quae homines movent, hominum sint partes, sic confunduntur cogitando, qui expetunt et quae expetuntur, ut, res sua sponte nos movere nec propter aliam causam, satis intellegatur, cum nos nostra sponte nec aliunde impulsimoveri dicamur. Paulo post *ut, si quae* Gzius e quattuor suis codd., et sic Parr. 2, 3 Davisii, [B, sed om. *ut*, ut Erl.]; ceteri fere (Pall. 2, 3, 5, 6, Mead., Uψ, Bas.): *ut si qua quae (que).*

ut, si ipse usus membrorum cet.) Haec, et quae paulo post de pulchritudine dicuntur, simillimis verbis exponuntur apud Stobaeum illo, quem dixi, loco p. 258: *Καὶ γὰρ ἄλλως οὐδεὶς ἂν εὔφρονῶν δέξαιτο ἄμορφος καὶ λελωβημένος εἶναι κατὰ τὸ εἶδος, κἄν εἰ μηδεμίᾳ μέλλοι δυσχεροστία τὸ παράπαν ἐπακολουθεῖν διὰ τὴν τοιαύτην εἰδέχθειαν ὥστε καὶ δίχα τῆς δυσχεροστίας εὐλογον φυχῆν φαίνεσθαι τοῦ αἰσχους. Εἰ δὲ δι' αὐτὸ φευκτὸν ἐστὶ τὸ αἰσχος, καὶ τὸ κάλλος οὐ μόνον διὰ τὴν χρεῖαν αἰρετὸν, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτό. Ὅτι γὰρ ἐξ αὐτοῦ προσκλητικὸν τι ἔχει τὸ κάλλος, ἐμφανές.*

47. *Quid?* — *nihil inest*) Quod codices (Grut., Dav.,

quod animadvertendum esse ipsa natura iudicet? quem-
 admodum quis ambulet, sedeat, qui ductus oris, qui vultus
 in quoque sit? nihilne est in his rebus, quod dignum libero
 aut indignum esse ducamus? Nonne odio multos dignos
 5 putamus, qui quodam motu aut statu videntur naturae legem
 et modum contempsisse? Et quoniam haec deducuntur de
 corpore, quid est, cur non recte pulchritudo etiam ipsa
 propter se expetenda ducatur? Nam si pravitatem immi-
 nationemque corporis propter se fugiendam putamus, cur
 10 non etiam, ac fortasse magis, propter se formae dignitatem
 sequamur? Et si turpitudinem fugimus in statu et motu
 corporis, quid est, cur pulchritudinem non sequamur?
 Atque etiam valetudinem, vires, vacuitatem doloris non
 propter utilitatem solum, sed etiam ipsas propter se ex-
 15 petemus. Quoniam enim natura suis omnibus expleri par-
 tibus vult, hunc statum corporis per se ipsum expetit, qui

1. qui (pro quod) E esse om. L 3. est om. L iis R 4. dignos
 multos CROr. 9. fugienda E 10. non iam et hanc fortasse E 11. fugiamus
 omnes 13. etiam om. C 14. sed om. E

Oxx., Gzii [B]) pervagato mendo (cfr. § 40); correctum est iam
 in edit. a. 1480. Deinde *nihil inest* Erl. et Spir., mg. Crat.,
 cod. Mor., Pall. 2, 3, 5, 6, plerique Dav., $\chi\psi$, recteque sic
 Man., Lamb., Gzii; ceteri codd. (Pal. 4, Parr. 1, 3, Mead., U ξ ,
 tres Gzii) *nihil non est*, ut edidit Victorius; E *nihil non inest*;
 [B *nichil* omissio verbo]. Editiones fere *nihilne est*. Post *quid*
 recte sequitur in interrogando *nihil*, ut supra § 40 et alibi non;
 deinde a novo initio Piso interrogat: *nihilne est in his rebus* cet.
 Tum *multos dignos* omnes Gzii codices [B]; edd. invertunt.

haec deducuntur de corpore) hoc est, ut Ernestius enarrat,
 homines haec de corpore removere student, quemadmodum
 Horatius *febres aegroto corpore deducere* dixit. Mox Erl. et
 Spir. *fugienda putamus*. [B ut ceteri.]

si turpitudinem fugimus) Sic Lambinus e Manutii emenda-
 tione, Ernestius, Schuetzius, Orellius; codd. *fugiamus*, quod non
 solum ideo ferri non potest, quod hoc respondet superiori: *si* —
fugiendam putamus, sed quod, si Piso *fugiamus* diceret, significa-
 ret, nos non fugere, quaereretque, quid eventurum esset, si
 fugeremus. Nunc concludit ex eo, quod fieri significat.

est maxime e natura, quae tota perturbatur, si aut aegrum corpus est aut dolet aut caret viribus.

XVIII. 48. Videamus animi partes, quarum est conspectus illustrior; quae quo sunt excelsiores, eo dant clariora indicia naturae. Tantus est igitur innatus in nobis 5 cognitionis amor et scientiae, ut nemo dubitare possit, quin ad eas res hominum natura nullo emolumento invitata rapiatur. Videmusne, ut pueri ne verberibus quidem a contemplantis rebus perquirendisque deterreantur? ut pulsi recurrant? ut aliquid scire se gaudeant? ut id aliis nar- 10

1. *si autem* EC 2. *opus est* E 3. *videmus* E *adspectus* LPCROr.
4. *sint* L 5. *iudicia* C *natura* F *in om.* C 9. *aut pulsi* ELPCR
10. *requirant* LPCR *aliquid, om. ut, E et aliquid* LPCR *et C id om.*
LPCR

Cap. XVIII. 48. *conspectus*) Sic etiam Spir. [B], mg. Crat., cod. Mor. Alibi tamen *conspectus* tantum de conspiciendi aut actione aut facultate poni solet; (facultas significatur, cum in conspectum aliquid venire dicitur;) forma et species rei oculis subiectae quater saltem a Cicerone *aspectus* appellata est, III Verr. 22, Cat. IV, 11, Phil. II, 73, II N. D. 158. Natura tamen sua utrumque nomen aequae facile ab actione et facultate conspicientis sive aspicientis ad rem conspectam sive aspectam transferri potuit.

ut pulsi recurrant) In cod. arch. [B] fuit *aut*, quod inde a Manutio correctum Gzius reduxit; *recurrant* cum Erl. [et B] cod. Mor., id est, melior familia; iure Orellius probavit. In eo, quod Gzius edidit, haec debebat esse sententia: aut, si verberibus cedunt, tamen iterum ad quaerendum redeant; verum ut omittam ipsam diiunctionis pravitatem (quasi pueri interdum ne minimum quidem cedant verberibus), nemo *requirere* ita dixit, ut esset *iterum quaerere et interrogare*. (Proferunt ex Gellio XV, 22: *cerva — postea requisita perisse credita est*, quasi non recte dicatur: *und als man sie nachher suchte*; nec melius Plautum producant testem.) Itaque haec efficitur sententia: quaerunt aut pulsi quaerunt. Ne illud quidem recte et apte dicitur: *pueri requirunt*, non addito nec significato, quid requirant. (Longe aliter quaerenti dicitur: Recte *requiris*.) Dixi pluribus verbis, quod hic quoque deteriorum codicum patrocinium Handius susceperat Turs. I p. 542.

ut aliquid) Sic e cod. Mor. Orellius, in quam scripturam Gzius quoque coniectura inciderat. Non recte in unum coniunguntur *recurrant et aliquid scire se gaudeant*; nam qui pulsi

- rare gestiant? ut pompa, ludis atque eiusmodi spectaculis teneantur ob eamque rem vel famem et sitim perferant? Quid vero? qui ingenuis studiis atque artibus delectantur, nonne videmus eos nec valetudinis nec rei familiaris habere rationem omniaque perpeti ipsa cognitione et scientia captos et cum maximis curis et laboribus compensare eam, quam ex discendo capiant, voluptatem? 49. Mihi quidem Homerus huiusmodi quiddam vidisse videtur in iis, quae de Sirenium cantibus finxerit. Neque enim vocum svavitate videntur aut novitate quadam et varietate cantandi revocare eos solitae, qui praetervehebantur, sed quia multa se scire profitebantur, ut homines ad earum saxa discendi cupiditate adhaerescerent. Ita enim invitant Ulixem (nam verti, ut quaedam Homeri, sic istum ipsum locum):
- 15 O decus Argolicum, quin puppim flectis, Ulixes,
Auribus ut nostros possis agnoscere cantus?

1. aut pompa E 2. et famem L aut famem aut sitim C vel sitim vel famem R 3. quid ingenis E ingenis studiisque C 6. laboribus et curis L 8. quoddam E quidquam C videatur E his LC de Sirenium om. R 9. finxerint E 10. videantur L 13. invitabant L Ulyssem C Ulyzem R aut (pro ut) E 14. quidam P ipsum om. C 15. qui RP Ulixē Or. Ulysses C Ulyxis R 16. et nostros E

recurrunt, nihildum sciunt; et manifesto tres sunt quasi gradus: cognoscere aliquid student, cognosse se gaudent, aliis cognitionem impertire gestiunt. [B ut Erl., om. ut, addit postea id.]

49. *finxerit*) Codd. Bas. et Vindob. Gzii *finxit*; et sane non apertissima est conjunctivi causa. Gzius significari putat, incertum videri Pisoni, id est, Ciceroni, ipsene Homerus haec finxerit an ab aliis acceperit, quod et parum credibile est Ciceronem curasse, nec ea significatio ex modo verbi sententiae relativae efficitur. Cicero vim orationis pendentis ad sententiam relativam pertulisse videtur, quod non solum de Homeri consilio iudicat, sed, quid ab Homero fictum sit, aliter, ac fieri solet, interpretatur, in cognitionis pollicitatione summam narrationis verti dicens. [B ut Erl. *finxerint*.]

nam verti) ex Odys. XII v. 184 sqq. Ad Pisonem Cicero hoc (*quaedam Homeri*) transtulisse videtur a sua persona.

Ulixes) Sic [B,] codices Dav., Uχψ (Eξ *Ulixis*), quattuor Gzii, Davisius; edebatur *Ulysses* et ante *Ulyssem* (contra Dav. codd., E, Gzii quattuor). Gzius *Ulixē*. Sed et Tusc. II, 49 et Acad. II, 89 et de Orat. III, 162 omnes codices s litteram tuentur, ut

Nam nemo haec umquam est transvectus cae-
 rula cursu,
 Quin prius astiterit vocum dulcedine captus,
 Post, variis avido satiatus pectore musis,
 Doctior ad patrias lapsus pervenerit oras.
 Nos grave certamen belli clademque tenemus, 5
 Graecia quam Troiae divino numine vexit,
 Omniaque e latis rerum vestigia terris.
 Vidit Homerus, probari fabulam non posse, si cantiunculis
 tantus irretitus vir teneretur; scientiam pollicentur, quam
 non erat mirum sapientiae cupido patria esse cariorem. 10
 Atque omnia quidem scire, cuiuscumquomodis sint, cupere
 curiosorum, duci vero maiorum rerum contemplatione ad
 cupiditatem scientiae summorum virorum est putandum.

XIX. 50. Quem enim ardorem studii censetis fuisse in
 Archimede, qui dum in pulvere quaedam describit attentius, 15

1. hic E *cursus* C *cursu est* L 2. qui E 3. *sociatus* EL 5. non P
 nunc mg. *canemus* LPmg.CR 7. *regum* EPCR 8. *cantunculis* E 9. *vir*
irretitus LPCROr. *sententiam* E 10. *esse* om. EPCR, transp. ante
patria L 12. Post *curiosorum* add. est R 13. *suorum* E 14. *cum* (pro
enim) E 15. *attentus* LPCR

in *Socrates* ad Att. XIV, 9, 1; nam *Patrocles* Tusc. II, 38 minus
 est certum. Contra *Sophocle*, *Pericle*, *Cleanthe*, *Damocle*, *Socrate*
 codices Off. I, 144, Tusc. III, 77, V, 61, fragm. Protag. bis a
 Prisciano laud. (IV, 2 p. 477 Or.), *Carneade* Acad. II, 137,
Charmide hic 94. Apud Ovidium *Ulixe* scribitur Epist. I, 1,
 Metam. XIII. 83.

tenemus) ἴδμεν. Sic etiam Spir. [B]. mg. Crat., editiones
 inde a Victorio, excepta Gruteri; deteriores (Pall., Dav., ξχψ,
 reliqui Gzii) *canemus*. Mox *rerum vestigia* (ὄσσα γένηται) Mars.,
 Vict., Man., ceteri, excepto Grutero, qui codices secutus est
 (Pall., Davisii, ξχ, Gzianus, [B]); Morelius *rerum* pro coniec-
 tura tantum ponit. [*Irretitus vir* etiam B.]

patria esse cariorem) Exciderat esse in cod. arch., ut § 11
 (cfr. § 83); aberat enim a Davisii codicibus, ξχ, Spir. [B],
 Gud. 1. In Gud. 2 et Bas. dicitur fuisse; restituit Lambinus.
 Tum sunt Man., Lamb., Grut., quod Dav. corrigens duos codd.
 testatur, cum omnes posset; nam *sint* etiam EUχ et Gziani;
 pars est infinitae notionis.

Cap. XIX, 50. *attentius*) Deteriorum plures (Parr. 2, 3,
 Mead., CCC, Ball., Gud. 2) *attentus*. Correxerit Aldus Manutius,

ne patriam quidem captam esse senserit! quantum Aristoxeni ingenium consumptum videmus in musicis! quo studio Aristophanem putamus aetatem in litteris duxisse! Quid de Pythagora, quid de Platone aut de Democrito loquar? a
 5 quibus propter discendi cupiditatem videmus ultimas terras esse peragratas. Quae qui non vident, nihil umquam magnum ac cognitione dignum amaverunt. Atque hoc loco, qui propter animi voluptates coli dicunt ea studia, quae dixi, non intellegunt, idcirco esse ea propter se expetenda, quod nulla

1. *quidem* om. ELPC 3. *aetatem* post *duxisse* L 4. *de* ante *Democrito* om. LPCR 6. *peragratas esse* P, cum transponendi nota *magna cognitione* omnes, Or. 9. *ea esse* LR *ea* om. Or.

annotatumque verum in mg. Crat. Tum *quidem* abest etiam a [B et] ξχ. nec alii tacerentur, si saltem Gzius attendisset, qui I, 39 omissionem probabat. Deinde *ingeni* pro *ingenium* cod. Mor., χ. Mox *ducendi* verbo Cicero de aetate utitur, qua significatione alibi *traducere* ponit; illud Vergilium, Horatium, Ovidium posuisse, lexica ostendunt, et est propinquus transitus, cum aetas quasi trahatur. (Quod *in litteris* additur, nihil ad insolentiam locutionis molliendam pertinet.) Aristoxeni Tarrentini, Aristotelis discipuli, musicae studium, quod cum philosophia coniungebat (Tusc. I, 19), nunc quoque ἀρμονικὰ στοιχεῖα et alia testantur; Aristophanis Byzantii studia grammatica omnibus nota sunt.

aut de Democrito) Sic etiam Spir. [B], recteque Gzius restituit. Paulo post *quae qui non vident* paulo brevius dicitur hac sententia: qui haec, quae illi viri fecerunt, non animadvertunt nec, qualia sint, intellegunt. Davisius et alii coniecturis inutilibus locum vexarunt. Sed in *magna cognitione* iure haerent, quae perversissime cum adiectivo *dignum* coniungitur; nam res cognitione (ea, quae ad eam intellegendam sufficiat) digna est aut, si augere velis, magno opere digna, non magna cognitione. Deinde, cum aliquem nihil omnino tale amavisse dicas, perverse sic rem augeas (*nihil magna cognitione dignum*), ut significes, aliquid tamen fortasse cognitione dignum, si non dignissimum eum amavisse. Verum, opinor, invenit Bremius: *magnum ac cognitione dignum*. Erroris origo aperta est. [Id nunc recepi. Dav. *magnum aut cognitione*]

idcirco esse ea) Praeter meum L fortasse unus et alter codex habuit *ea esse*, ut ex R editiones quaedam ante Vict. et Man. Ex Eξ, Monac. Gzii excidit *ea*, quos Gzius secutus est, e Vindob. *esse*, e Bas. utrumque. Nocuit similitudo prono-

utilitate obiecta delectentur animi atque ipsa scientia, etiamsi incommodatura sit, gaudeant. 51. Sed quid attinet de rebus tam apertis plura requirere? Ipsi enim quaeramus a nobis, stellarum motus contemplationesque rerum caelestium eorumque omnium, quae naturae obscuritate occul- 5 tantur, cognitiones quemadmodum nos moveant, et quid historia delectet, quam solemus persequi usque ad extremum; praetermissa repetimus, inchoata persequimur. Nec vero sum nescius, esse utilitatem in historia, non modo volupta-

1. obiecta om. P delectantur L 2. incommoda datura LPCR quod E 6. cognitionesque admodum E et qui P 7. persequi FLOr. 9. inscius LPCRor. etiam (pro esse) E nullo (pro non) E

minis et verbi compendio notati. Paulo post *obiecta* excidit etiam e Pal. 4 et Gud. 2.

incommodatura) Sic mg. Crat., Lambinus e tribus codicibus, Dav. ex El., Gzius ex Erl. et Spir. [B]. Ceteri *incommoda datura*, inusitato loquendi genere. Eodem modo hoc verbum librarii corruperant apud Gell. I, 25, 15; in epist. ad Q. Fr. I, 2, 10 substituerunt *incommoda laturum*.

51. *persequi ad extremum; praetermissa* cet.) Universae rei significationi superadditur ἀσυνδέτως modi notatio; sed incommode Cicero eodem verbo (*persequi*) et primo loco et in altera e duabus partibus uti videtur; itaque Gzius e tribus suis (et videntur meliores fuisse) *persequi ad extremum* (Eξ sequi). [B *persequi*.] Verum nihil aliud esse potest *historiam ad extremum persequi* nisi *persequi*; itaque, si ita Cicero scribere potuisset, inani praepositionis variandae lusu orationis vitium magis notabile fecisset. Non potuit autem, quod perficiendae et peragendae rei significationem *prosequendi* verbo neque compositionis ratio neque usus tribuit; quamquam unus et alter locus in editionibus aut omnibus aut aliquot mendose scribitur. (Pro Rosc. Am. 83 multi correxerunt, ad Herenn. I, 14 et alii et Orellius, cod. Turicensem testans.) Melius Cicero pro altero *persequimur* posuisset *absolvimus*.

sum nescius) Sic etiam in ceteris bonis codd. fuisse, eo facilius credo, quod etiam de Erl. Gzius tacuit. [Sic B.] Novem minimum Ciceronis locis [de Or. I, 45, pro Font. 2, Sull. 28, Deiot. 8, ad Famm. V, 12, 2, XIII, 7, 1, ad Att. XV, 11, 4, XVI, 15, 2, hic I, 1], uno scriptoris ad Herennium scribitur hac forma: *non sum nescius hoc ita esse*, nusquam: *non sum inscius*; contra a Cicerone dicitur *homo inscius*, id est, artis disciplinaeque experts (Acad. II, 22, Legg. II, 13),

tem. Quid, cum fictas fabulas, e quibus utilitas nulla elici potest, cum voluptate legimus? 52. Quid, cum volumus nomina eorum, qui quid gesserint, nota nobis esse, parentes, patriam, multa praeterea minime necessaria? Quid, 5 quod homines infima fortuna, nulla spe rerum gerendarum, opifices denique delectantur historia? maximeque eos videre possumus res gestas audire et legere velle, qui a spe gerendi absunt confecti senectute. Quocirca intellegi necesse

1. *tabulas P nulla dici EC nulla duci PR* 2. *tum voluptates E*
3. *qui quod E* 5. *infirma E* 6. *delectentur LPC*

inscius omnium rerum, inscius faciendi, feci inscius, factum est me inscio, nusquam nescius.

elici potest) Cum in cod. arch. esset *dici* (ut in [B,] aliquot Pall., Mead., CCC, Oxx. Uχ, Gzii, excepto Gud. 1), dupliciter id correctum est, ut aut *duci* esset (Pal. 4), quemadmodum ante Gzium scribebatur, aut *elici*, quod ex uno Pal. (puto secundum fuisse, nostri L simillimum) et Gud. 1 is ascivit. Tenui, quod eum codicem, e quo nostri ducti sint, sic scriptum fuisse credo, ut ex *el* facile *d* nasci posset. Simillimo errore in Tusc. II, 27 pro *eiciuntur* (sed in antiquissimis codicibus saepissime scribi *eicuntur* et cetera similiter, sciunt, qui haec tractarunt) factum est *dicuntur* (quod in optimis, Gud. 1 et [ut nunc scimus] Par. prima manu scribitur), deinde *ducuntur* (quod fere in ceteris est; in Par. et Gud. *u* supra scribitur); editur *educuntur*, verbo ad rem minime apto; vera vox in duobus Davisii et fortasse aliis felici coniectura restituta est. In hoc, quem tractamus, loco offendor nonnihil in temporis significatione (*quid, cum fictas fabulas et quid, cum volumus*); nam neque per se apta videtur, quoniam ante non ea forma Cicero usus est, ut, cum hoc vel illud faceremus, tum aliquid intellegi diceret, et sequitur: *quid, quod homines* cet. Neque tamen mutare audeo.

52. *delectantur*) E codd. deterioribus (Oxx.) et C Victorius, Manutius, Gruterus proximique *delectentur* contra regulam sermonis. Indicativum, quem ex R Crat. et Lambinus tenuerant, probavit Ern., revocavit Gzius et tribus suis codd., quos meliores fuisse, nunc ex Erl. [et B] apparet. Quae sequuntur, *maximeque* cet., non videntur superiori interrogationi uno tenore continuari, sed interrogativae affirmationi recta affirmatio de alio genere (senibus) adiungi copulativa particula, ad nostrum sensum durius, ad Latinorum, qui particula *que* liberius utebantur (cfr. ad III, 73), non item.

est, in ipsis rebus, quae discuntur et cognoscuntur, invitamenta inesse, quibus ad discendum cognoscendumque moveamur. 53. Ac veteres quidem philosophi in beatorum insulis fingunt qualis futura sit vita sapientium, quos cura omni liberatos, nullum necessarium vitae cultum aut paratum 5 requirentes, nihil aliud acturos putant, nisi ut omne tempus inquirendo ac discendo in naturae cognitione consumant.

1. *invita mente* E 3. *beatorum quidem insulis* C 4. *natura* (pro futura) ELPR *naturae* C *sapientium* P 5. *omni om.* P 6. *esse acturos* LPCR *ut om.* C *aut* E 7. *in quaerendo* PCR

53. *qualis futura sit*) Recte sic Clericus (ad Aeschinis Axioch. 17) et Th. Bentleius emendaverunt id, quod in codd. est, *natura*, probatumque Davisio et Ernestio secutus Orellius est; nam et futurum tempus (*futura sit, non sit*) postulat id, quod sequitur, *acturus*, et ineptissime additur *natura* eo etiam loco, ut magni ad sententiam momenti esse videatur, qualis talis sapientium vita sit *natura*, sed arte aut culpa aliter agant. Qualis-cumque vita fingitur, *natura* talis esse fingitur. Gzizus „Notatur“ inquit „sapientiae conveniens“. Mirum, ni finxerunt, qualis sapientium vita non sapientiae conveniens esset. Quamquam quomodo potest illud ea voce significari?

aut paratum) Hoc nomen neque a Cicerone neque ab aliis huius aetatis scriptoribus positum reperitur, nisi quod Sallustius *militum et armorum paratum* pro comparatione dixit (de Sertorio apud Gellium II, 27; Plutarchus in Sertor. c. 4 datum ei narrat *στρατιώτας τε καταλέγειν καὶ ὄπλα ποιῆσθαι*); hic non de actione dicitur, sed de instrumento et rebus necessariis, [quomodo Livius X, 41, 3 *occulti paratum sacri* posuit, si codicibus credimus]. Non sine causa igitur Lambinus hic quoque *aut apparatus* scripsit. Sed fieri potest, ut Ciceroni *cultus et paratus* (ex duobus verbis simplicibus) aptius visum sit quam *cultus et apparatus*: et fingendi huiusmodi substantivi veniam facile datam esse, dixi ad IV, 41. *Acturos* pro *esse acturos* Gzizus ex Erl., Spir. [B], Bas. In Gud. utroque erat *acturos esse*.

inquirendo ac discendo) Sic recte etiam Spir. [B], ediditque Gzizus; vitiose enim coniungebatur *in quaerendo in naturae cognitione*; nunc gerundia significant, quomodo in illa cognitione tempus consumatur. *In* ante *quaerendo* iam Morgensternius tolli voluerat. Quod olim in epist. ad Orell. p. 112 negavi Ciceronem umquam dicere *tempus consumi re* pro eo, quod est *in re*, recte dixi; nam qui a Zumptio (ad Verr. V, 64)

Nos autem non solum beatae vitae istam esse oblectationem videmus, sed etiam levamentum miseriarum; itaque multi, cum in potestate essent hostium aut tyrannorum, multi in custodia, multi in exilio dolorem suum doctrinae studiis
5 levarunt. 54. Princeps huius civitatis Phalereus Demetrius, cum patria pulsus esset iniuria, ad Ptolemaeum se regem Alexandream contulit. Qui cum in hac ipsa philosophia,

1. esse om. LPCR esse oblectationem esse videmus E 2. lavamentum E ita E 4. in om. E studio R 5. levaverunt LPCROr. Phalerius E 6. Ptholomeum E 7. Alexandriam LPCROr. ipsa om. E

post Nizolium profertur locus ex Timaei initio (*primum quidem tempus salutationibus, reliquum percontatione consumpsimus*), eum aliter a Cicerone scriptum fuisse, et codices (ut omnes tres Orellii) et res ostendit: *Primum tempus salutationis in percontatione consumpsimus* (nescio quarum rerum; deinde ad litteras sermo conversus est). [Sic nunc cod. Leid. A.] Paulo post esse (ante *oblectationem*), quod e deterioribus codd. exciderat (cfr. § 49), Lamb. tacite, ex Erl. et Spir. Gzius addidit. [B ut Erl.]

54. *ad Ptolemaeum se regem Alexandream contulit*) Pulsus Athenis a Demetrio Poliorceta olympiadis 118 anno secundo (Clintoni Fast. Hell. p. 184 edit. Lat.) primum Thebas abiit, deinde in Aegyptum ad Ptolemaeum Lagi filium (Diod. Sic. XX, 45). Hermippus apud Diog. Laërt. V, 78 Cassandro demum mortuo (ol. 120, 3) in Aegyptum profectum esse scribit, sed dubitationem affert addita apud Hermippum Antigoni mentio (vid. Wess. ad Diod. l. c.). Non statim eo profectum esse, ex eo etiam concluditur, quod Plutarchus (Demetr. Pol. 9) tantum Thebas nominat. Quae praeterea de eo exilio narrantur, ad Ciceronem non pertinent; libros eius ibi compositos esse, nemo, quod sciam, tradit. *Alexandream* scripsi sequens Erl. et Spir. [B], Ciceronem et ceteros antiquiores, ut *Laudiceam*, *Apameam*, sic *Antiocheam*, *Heracleam*, *Alexandream* constanter dixisse ratus, eodemque modo *Dareum* (§ 92); sed codicum in singulis locis testimonia, et quae favent et quae adversantur, persequi eo magis omitto, quod multis locis tam pusillam rem non animadversam esse certum est. [Persecutus est Ellentius ad I de Orat. 98.] Paulo post cod. arch. ([B,] Εξχψ) habuit scribit. Emendatum est [in cod. Glog.,] in edit. inde a Veneta 1494. (Grut., Dav., Gzius tacent.) Usus, quo Piso Demetrium orbatum fuisse dicit, in re publica erat. At praecepta et artes, ut alii utantur, scribuntur. [*Ipsa* om. etiam B.]

ad quam te hortamur, excelleret Theophrastique esset auditor, multa praeclara in illo calamitoso otio scripsit non ad usum aliquem suum, quo erat orbatus; sed animi cultus ille erat ei quasi quidam humanitatis cibus. Equidem e Cn. Aufidio, praetorio, erudito homine, oculis capto, saepe 5 audiebam, cum se lucis magis quam utilitatis desiderio moveri diceret. Somnum denique nobis, nisi quietem corporibus et medicinam quandam laboris afferret, contra

1. *quam om.* C *hortor* L 2. *scribit omnes* 4. *ei om.* P 7. *requiente* E *corporis* C

saepe audiebam) Aptum hoc ad Pisonis personam, qui Cicerone aliquot annis maior erat; nam puero Cicerone senior iam Aufidius erat (Tusc. V, 112). Quod ad certos annos Aufidii magistratus referunt (praeturam ad a. 108 a. C.), eius rei auctoritatem in Pighii coniectura positam arbitror.

lucis magis quam utilitatis desiderio) Quoniam Piso ostendere conatur, homines cognitionem per se ipsam expetere, remota utilitatis ratione (50), negat Aufidium, cum lucem expeteret, utilitatis desiderio, quam ex oculis ad commoda sua et ad rem familiarem tuendam et ad rem publicam gerendam habiturus esset, commotum esse, quemadmodum Demetrius dixerat ea, quae scripsisset, non ad usum aliquem suum scripsisse. Utilitati contraria ponenda erat alia quaedam res, quam ex oculis percepturus esset, vel potius una cognitio; nam ea agitur; iucunditas etiam in utilitate erat. Sed sentiebat Cicero, subabsurdum fore *cognitionis desiderio*, quasi nunc nihil Aufidius cognosset, qui *videret in litteris* (Tusc. V, 112), et quasi, si lucem haberet, cognitionem non esset desideraturus; et praeterea in illa facultate cognoscendi ipsa utilitas non obscure inerat. Itaque hic, ut alibi, cum incidisset in sententiam et argumenti formam rei propositae non satis aptam, dum incommodum mutatione aliqua vitare studet, in aliud maius incurrit. Nam *lucis* posuit; at lux non est contraria utilitati lucis. Debemus igitur intellegere: *lucis per se et ad solum rerum cognitionis fructum*. Sensit difficultatem Orellius; sed infeliciter corrigendo tollere conatur, pro *utilitatis*, quae vox necessaria est, *consulatus* scribens. Si talia librarius codicis archetypi permutasset, actum esset de critica. *Requiem corporibus* (propter primae edit. et aliarum mendum) annotatur in mg. Crat. et e cod. Mor. Extremo capite *quin etiam* pro *qui etiam* Gzuius in aliis quoque praeter Erl. repperisse videtur; de nullo scribit nominativum. [B ut Erl.] Redarguit coniunctivus causalis (*soleamus*).

naturam putarem datum; aufert enim sensus actionemque tollit omnem; itaque si aut requietem natura non quaereret aut eam posset alia quadam ratione consequi, facile pateremur, qui etiam nunc agendi aliquid discendique causa prope
5 contra naturam vigilias suscipere soleamus.

XX. 55. Sunt autem etiam clariora vel plane perspicua minimeque dubitanda indicia naturae, maxime scilicet in homine, sed in omni animali, ut appetat animus agere semper aliquid neque ulla condicione quietem sempiternam possit
10 pati. Facile est hoc cernere in primis puerorum aetatulis. Quamquam enim vereor, ne nimius in hoc genere videar, tamen omnes veteres philosophi, maxime nostri, ad incunabula accedunt, qui in pueritia facillime se arbitrentur na-

3. *quadam alia* C *putarem quin etiam* E 4. *etiam* om. P *nunc in agendi* P 6. *etiam* om. LPC *et R clariora* om. E 7. *nec* (pro *minimeque*) LPCROr. *iudicia* L 8. *aliquid agere semper* LPCROr. 9. *aliquid* E *pati possit* L 10. *haec* C *puerorum etalis* E 11. *quamquam* E *enim* om. E *nimius* om. P 13. *quod* LPCR *arbitrantur* LPR

Cap. XX, 55. *autem etiam*) Posteriorem vocem ex Erl., Spir. [B], Bas. Gzius addidit; aliquot vet. edd. (Crat.) ex R habent *et*. Deinde *minimeque dubitanda* etiam mg. Crat. [et B], id est, melior familia; nam Gzius etiam de Erl. tacet. Paulo post ordinem verborum (*agere s. al.*) e solo Erl. [et B] sumpsit. *Haec* (pro *hoc*) *cernere* ex C ad Man., Lamb., Grut. propagatum est contra [B.] codd. Dav. (Parr. 1, 3, Mead.), Oxx. ΕΥΞ, Gzii.

qui — arbitrentur) Sic Gzius ex Erl., Spir. [B], Monacensi; *qui* etiam ξ. Edebatur enim *quod — arbitrentur*; in Εξ, tribus Gzii erat, ut in LR, *quod — arbitrantur*, itaque Victorius edidit, quod quamquam corrigendo natum est, haud scio an verius sit. Nam pronomine relativo sic adiungitur per coniunctivum verbi modum notatio et descriptio aut perpetuae cuiusdam naturae ipsius personae reive aut status cuiusdam eius et affectionis, ut occasio actionis aut iudicii significetur et sentiat, non aperte indicetur (quod fit particula *cum*), multo minus causa per se (obiectivam nunc appellamus) loquentis iudicio declaretur. Itaque supra § 54 (*qui etiam soleamus*) apparet dici potuisse: *cum etiam soleamus*, sed recte poni *qui* (hoc est: *nos, qui tales sumus, ut soleamus*); de Off. autem III, 112 rectissime dicitur: *Pomponius, qui illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitretur, surrexit* cet. Pomponii enim personae adiungitur notatio, quomodo is affectus

turae voluntatem posse cognoscere. Videmus igitur, ut conquiescere ne infantes quidem possint; cum vero paulum processerunt, lusionibus vel laboriosis delectantur, ut ne verberibus quidem deterreri possint. Eaque cupiditas agendi aliquid adulescit una cum aetatibus. Itaque, ne si iucun- 5
dissimis quidem nos somniis usuros putemus, Endymionis
dissimum nobis velimus dari, idque si accidat, mortis instar
putemus. 56. Quin etiam inertissimos homines, nescio qua
singulari nequitia praeditos, videmus tamen et corpore et

1. *voluptatem* omnes 2. *cum vero* — *delectantur* Nonius p. 211 (*cum hi vero*) 3. *processerint* omnes praeter Non., Or. et (pro vel) E *ut nec* P 4. *quidem* om. C 5. *nisi* omnes 6. *quam* (pro *quidem*) E *vigiliis* (pro *nos somniis*) L 7. *nolimus* C *si* om. EC 8. *qui* (pro *qua*) E 9. *segnitie* C et ante *corpore* om. E et *animo et corpore* C

fuerit, et ex eo actio quaedam expectatur. Mutes ordinem sententiarum: Pomponius e lectulo surrexit et ad se adulescentem venire iussit, qui — arbitraretur; sentias, pravum esse qui, quod, illo modo indicata iam actione, expectatur aperta, cur ita Pomponius fecerit, causae declaratio. Iam hoc loco philosophorum illud iudicium (*arbitrantur se posse cet.*) neque proprietatem aliquam naturae eorum neque affectionem quandam certi temporis talem, qualem dixi, habet. Itaque mihi prorsus ad *cum* — *arbitrentur* aut *quod* (*quia*) — *arbitrantur* dicendum fuisse videtur. [Cfr. Op. Acad. I p. 204.] Pro *voluntatem*, quod Lamb. et eum sequens Dav. restituerunt, cod. arch. habuit *voluptatem*; quod alterum Gzizus ab Erl. et Spir. confirmari dicit, errat, ut solet. [Etiam B *voluptatem*.] (Cfr. *voluntarius* pro *voluptarius* II, 65.) Quod deinde e Nonio restitui *processerunt*, de eo dixi ad § 41. Paulo post *una cum aetatibus* (plurali numero) dicitur de gradibus aetatis, ut § 41: *progredientibus aetatibus*. Fuerunt enim, qui haerent.

ne si iucundissimis) Cod. arch. *nisi* (mg. Crat., cod. Mor., [B.] EΞχψ, Gziani; in solo Gud. 2 supra scriptum *ne si*); Mor. *nolimus* pro *velimus* et *id* pro *idque*; in Ox. ψ supra *ve* scriptum *no*.

56. *Quin etiam* — *videmus*) Cod. Mor. *quia etiam notissimos* — *videamus* (cfr. § 33). Tum idem cum [B et] tribus codicibus Gzii (Spir., Gud. 2?) *segnitia*, CCC, χ, cod. Urs. *segnitie*; in ψ erat: *nequitia al. segnitia*. Adversantur cum ceteris mg. Crat. et Erl., in quibus pro illo notatur *nequitia*. Cum igitur utraque familia a se ipsa dissentiat, non dubium videtur, quin verum sit *nequitia*, in quo vocabulo inertiae et segnitis mollitiei significationem inesse, librarii ignorarint; Cat. I, 4 et 29 iam Davisius

animo moveri semper et, cum re nulla impediatur necessaria, aut alveolum poscere aut quaerere quempiam ludum aut sermonem aliquem requirere, cumque non habeant ingenuas ex doctrina oblectationes, circulos aliquos et sessiunculas 5 consecrari. Ne bestiae quidem, quas delectationis causa concludimus, cum copiosius alantur, quam si essent liberae, facile patiuntur sese contineri motusque solutos et vagos a natura sibi tributos requirunt. 57. Itaque ut quisque optime natus institutusque est, esse omnino nolit in vita, 10 si gerendis negotiis orbatus possit paratissimis vesci volup-

1. *re ut illa* E 3. *cumque enim habeant* E 4. *aliquos et semicirculos* LPCR 5. *quin te* (pro *ne*) E *nec* C *quid* (pro *quidem*) E *delectionis* E 8. *requirit* E *quaerunt* L 10. *si* — *voluptatibus* Nonius p. 416 (*gerundis et possit orbatus*)

laudavit. Deinde primae editionis ordo (*et animo et corpore*) propagatus est ad Man., Lamb., ceteros; alterum Gzius e suis codicibus (Mor. [et B]) revocavit.

sessiunculas) id est, consessus certis in locis paucorum hominum confabulantium. Hoc e veteri libro Scaligeri et El. Dav. restituit; confirmant Erl., Spir. [B], mg. Crat., cod. Mor. Deteriores omnes ridicule *semicirculos*, et apparet origo. Defendit tamen Gzius, ut decebat. Quid enim perversius excogitari potest hac notatione figurae geometricae aut sedilium certae figurae, ex qua necessario consequatur, ut circulos quoque non coetus hominum, sed figuras geometricas nescio ubi descriptas aut contrariae figurae sedilia intellegamus? Hemicyclia Graeco nomine appellari rem Graecam a Cicerone, semicirculos a nullo, paene pudet addere; ineptum est enim talia serio refutare, veritate inventa.

Ne bestiae quidem) Ex Erl. effici posset: *Quin ne bestiae* [quod ipsum est in B], nisi consuetudo coniunctionem particularum *quin* et *ne* — *quidem* [quam Halmius coniectura in Pis. 67 posuit] respuere videretur; nam in *ne* — *quidem* ea significatio iam inest, quae ex adiecto *quin* oriri debebat. [Apud Quintilianum I, 1, 31 in corrigendo interponitur *immo*. Ex superiore loco: *Quin etiam inertissimos* huc tractum puto. Klotzius scripsit: *Quid? ne bestiae quidem* —. Sed tum scribendum erat: *Quid, quod ne bestiae quidem* —?] *Concludimus* absolute dicitur, quemadmodum in Verr. IV, 54 (e melioribus codd.; vid. Opusc. Acad. I p. 360): *Eos concludit, magnam hominum multitudinem.*

tatibus. Nam aut privatim aliquid gerere malunt aut, qui altiore animo sunt, capessunt rem publicam honoribus imperiisque adipiscendis, aut totos se ad studia doctrinae conferunt; qua in vita tantum abest ut voluptates consecentur, etiam curas, sollicitudines, vigilias perferunt, optimaque parte 5 hominis, quae in nobis divina ducenda est, ingenii et mentis acie fruuntur, nec voluptatem requirentes nec fugientes laborem; nec vero intermittunt aut admirationem earum rerum, quae sunt ab antiquis repertae, aut investigationem novarum; quo studio cum satiari non possunt, omnium ceterarum re- 10 rum oblitum nihil abiectum, nihil humile cogitant; tantaque est vis talibus in studiis, ut eos etiam, qui sibi alios proposuerunt fines bonorum, quos utilitate aut voluptate dirigunt, tamen in rebus quaerendis explicandisque naturis aetates conterere videamus. 15

XXI. 58. Ergo hoc quidem apparet, nos ad agendum esse natos. Actionum autem genera plura, ut obscurantur

1. *aliquid* E 4. *quia in* P 5. *ut etiam* LR *solitudines* E *perferant* R 7. *nec* — *requirentes* om. E *voluptates* — *labores* C 8. *vero nostri mittunt* P *rerum* om P 9. *sunt sub antiquis* E *investigationi* E 10. *studio consociari* L *studio tamen satiari* P 11. *obiectum* E 12. *eos et qui* E

cum satiari non possunt) Hoc si recte scriptum est. ita coniuncta est temporis et causae significatio, ut illa emineat (*indem*), de quo genere dixi ad I, 10. Verum sic dicitur, cum quid ex una aliqua actione ipso actionis tempore intellegitur (*cum hoc dicis, significas* cet.), quod in hunc locum non cadit. Itaque credo Ernestium recte scripsisse *possint*; nam *quoniam*. quod Otto posuit, hic minus aptum est; neque enim occasio indicatur. Paulo post Davisius scribi malebat *in rerum quaerendis explicandisque naturis*, vitioso verborum ordine et sine ulla causa; nam ut *cognitio rerum saepissime universe dicitur*. sic etiam *in rebus quaerendis tempus conterere*. nec minus recte *naturae* absolute de singularum rerum proprietatibus.

Cap. XXI, 58. *Actionum autem genera plura*) Verba proxima superiora (*ergo hoc quidem apparet* cet.) conclusionem habent eius disputationis, quam Piso § 55 instituerat; in particula *autem* transitur ad novam disputationem, quae illam consequitur Itaque apparet, assumi *sunt*, non, ut Gzcius putabat, e superioribus *esse*; nec ex *esse natos* ad *genera plura* audiri poterat *esse*. Illud verbum (*sunt*) in huiusmodi sententia initio posita duris-

etiam maioribus minora, maximae autem sunt primum, ut mihi quidem videtur et iis, quorum nunc in ratione versamur, consideratio cognitioque rerum caelestium et earum, quas a natura occultatas et latentes indagare ratio potest, deinde
 5 rerum publicarum administratio aut administrandi scientia, tum prudens, temperata, fortis, iusta ratio, reliquaeque vir-

1. maioribus minoribus E minora maioribus LPCROr. maxima R 2. his LCOr. 3. cognitione EP cognitiove LPmg.CR 4. occultas R 5. administrandi sciendique prudens LPCR 6. forti si iusta E fortis et iusta PCROr. fortisque et iusta L

sime omitteretur, si ea hic consisteret; nec facile quisquam in § 36 ferret, omisso *sunt*, sic dici: *Animi autem — plures virtutes*. Hoc senserant, qui in duobus Gzii codd. addiderunt *sunt*, nescio quo loco; sed sic haec continuantur, quod interpungendo significavi, ut ex hoc membro verbum *sunt* tantum in proximum differatur. [Etiam B maioribus minoribus; ed. Crat. maioribus minora.]
cognitioque) In cod. arch. erat *cognitiove* (ut in Oxx., excepto ξ, Gzianis, si ipsi credimus, excepto Gud. 2) aut *cognitione* (ut cum Erl. [B] Ox. ξ et Gud. 2); in cod. Mor. erat *cogitatiove*, solita confusione, in Scaligeri *cogitatione*. Recte post Ascensium et alios Orellius; nam *consideratio cognitioque* (quae e consideratione oritur) necessario coniunguntur, ut § 11: *in contemplatione et cognitione rerum*, Off. I, 153: *cognitio contemplatioque naturae*; ridicule Piso optionem daret, utrum quis considerare caelestia an cognoscere vellet. Longe aliter paulo post dicitur: *aut* (si rem publicam non reapse administres, saltem) *administrandi scientia*. Paulo post *occultatas* annotatur in mg. Crat. (nam in contextu erat, quod in R) et e cod. Mor.

scientia, tum prudens) Hoc e melioribus codicibus (Erl. et Spir., e quibus Gzius profert *scientia cum*, [B,] mg. Crat., codd. Mor. et Scal., vetere libro Manutii, El., tum Pal. 6) restituit Davisius, Manutio monente; priores *sciendique prudens*, nulla sententia. Minime eleganter actionum genera sic dividi. ut primum mentis agitatio, tum certae agendi materiae (rei publicae) tractatio ponatur, postremo quattuor illae agendi qualitates, quae primae virtutes sunt, facile apparet. *Ratio prudens, temperata* pro prudentia, temperantia paulo insolentius et brevis dicitur; sed nimis absurdum erat in actionum generibus enumerandis *prudentem agendi rationem* ponere: aliud non suppetebat.

fortis, iusta ratio) Quod in Erl. est, ex quo unam litteram male geminatam detraxi, non dubito. quin, si editores attendissent, in ceteris bonis reperturi fuerint; [est in B;] quid in altera scriptura esset vitii, dixi ad IV, 56. Paulo post *et cogni-*

tutes et actiones virtutibus congruentes, quae uno verbo complexi omnia honesta dicimus; ad quorum et cognitionem et usum iam corroborati, natura ipsa praeunte, deducimur. Omnium enim rerum principia parva sunt, sed suis progressionibus usa augentur; nec sine causa; in primo enim 5 ortu inest teneritas ac mollitia quaedam, ut nec res videre optimas nec agere possint. Virtutis enim beataeque vitae, quae duo maxime expetenda sunt, serius lumen apparet, multo etiam serius, ut plane, qualia sint, intellegantur. Praeclare enim Plato: Beatum, cui etiam in senectute 10

2. compleri E etiam cognitionem LPCR 3. iam om. P 4. progressibus LP 5. et (pro nec) E in primo — quaedam Nonius p. 495 s. v. teneritas 6. temeritas omnes praeter Non. et mollities LPCROr. ut ne E 7. possunt E 9. intelligatur L

tionem Gzius ex Erl. et Spir. [B]; erat etiam cognitionem. Deinde progressibus pro progressionibus Ox. ζ, Gud. 1. Mon.

teneritas ac mollitia) Prius nomen servavit Nonius; in codicibus (Dav., Oxx. EUξζ, Gzii [B]) unius lineolae adiectione factum est temeritas. Illud iam apud Ascensium restitutum est et ab uno eiectum Gzio, quem ne Schuetzius quidem secutus est. Tenera ac mollis est prima aetas ac natura nondum confirmata (cfr. Tusc. III, 12, de Legg. I, 47: teneros et rudes animos), non temeraria. Mollitia ut scriberem, etsi alterum magis probo (vid. ad III, 61), evicit Nonii et cod. Erl. [et B] consensus; [iidem ac pro et]. In verbis in primo ortu (hominum) sic transit Piso a rebus ad homines eas res habentes, ut illi in verbo possint intellegantur, in quo Ernestius haesit. Paulo post figura quaedam orationis est, e priore sententiae parte communius verbum ad posteriorem eruentis quasi ἀπὸ κοινῶν. Nam ex his: virtutis lumen apparet (hoc est: fit, ut virtus conspiciatur) in his: multo etiam serius, ut cet. sumitur fit. In intellegantur facillima est forma, qua sola Cicero utitur, eius attractionis, quam post alios tractavit Kruegerus in libro de attractione p. 441 sqq. Nam poterat etiam non adiecto qualia sint dici intellegantur; cfr. II de Orat. 137 et 243, de N. D. II, 115. De Divin. II. 128 collata non pertinet ad partem, sed ad observationem.

Plato) II de Legg. 653 A: Φρόνησιν δὲ καὶ ἀληθείας δόξας βεβαίους ἐντυχῆς ὄτῳ καὶ πρὸς τὸ γήρας παρεγένετο, ubi quod olim contra codices edebatur, βεβαιοῦν, commendatur sane Ciceronis interpretatione et numero verbi παρεγένετο.

contigerit, ut sapientiam verasque opiniones assequi possit! Quare, quoniam de primis naturae commodis satis dictum est, nunc de maioribus consequentibusque videamus. 59. Natura igitur corpus quidem hominis sic et
 5 genuit et formavit, ut alia in primo ortu perficeret, alia progrediente aetate fingeret, neque sane multum adiumentis externis et adventiciis uteretur; animum autem reliquis rebus ita perfecit, ut corpus; sensibus enim ornavit ad res percipiendas idoneis, ut nihil aut non multum adiumento
 10 ullo ad suam confirmationem indigeret; quod autem in homine praestantissimum atque optimum est, id deseruit. Etsi

2. *incommodis* L 5. *ut alia* — *fingeret* Nonius p. 308 (*perficere* — *fingerere*)

de primis naturae commodis) Ernestio, cui suspectum erat *commodis*, Matthiaeus opposuit II Acad. 138; nec de scriptura ulla potest esse dubitatio. Et tamen parum recte Cicero dixit. Nam primum, illone genere primorum naturae omnino ea, quae hoc loco tractantur, actionum et virtutum initia recte comprehendantur, non sine causa dubitatur (cfr., quae dixi ad § 18 et in exc. ad II, 33); deinde certe commodorum nomen non habent; id enim pertinet ad ea, quae in corpore et extra id vitae statum adiuvant, quaeque praeter cetera prima naturae appellantur, valetudo, vires, cetera. In commodorum nomine ponendo Cicero se etiam IV, 59 implicarat.

59. *adiumentis externis et adventiciis uteretur*) Obscure eloquitur, quod vult. Hoc enim dicit: ut non multum relinqueret, quod homo ipse sua opera et arte adderet ad id, quod natura perfecisset; quod contra est in animo.

ad suam confirmationem) ad id confirmandum et perficiendum, quod (in hac parte, quae sensibus continetur) a natura accepisset. Minus diligenter Cicero ea, quae parenthesi inclusa addidi, omisit, ex quo fit, ut plus de animo dici videatur, quam vere dici possit; nam in altera parte eum multum adiumento indigere ipse ait. (Bremius *indigerent*, cuius coniecturae causam ne Orellius quidem perspexit; sed de animi indigentia adiumentorum tota disputatio est.) *Confirmationem* [sic B] recte Orellius restituit ex editionibus ante Manutinium; debuit addere testimonium codicum Oxx. EUξψ; *conformationem*, quod in ed. a. 1480 esse dicitur, quodque inde a Manutio omnes tenuerant, in nullo aut paucissimis codicibus est; formam natura dederat; confirmari ea postea debebat.

dedit talem mentem, quae omnem virtutem accipere posset, ingenuitque sine doctrina notitias parvas rerum maximarum et quasi instituit docere, et induxit in ea, quae inerant, tamquam elementa virtutis. Sed virtutem ipsam inchoavit; nihil amplius. 60. Itaque nostrum est (quod nostrum dico, 5 artus est) ad ea principia, quae accepimus, consequentia exquirere, quoad sit id, quod volumus, effectum; quod quidem pluris est haud paulo magisque ipsum propter se expetendum quam aut sensus aut corporis ea, quae diximus, quibus tantum praestat mentis excellens perfectio, ut vix cogitari 10 possit, quid intersit. Itaque omnis honos, omnis admiratio,

1. iam accipere LCR 4. quasi elementa L 5. nihil itaque amplius nostrum LC nihil ita amplius nostrum PR quod vestrum P 7. quo assit id EP nolimus R quid quidem C 8. est om. E sit (LP)CROr. 10. projectio E 11. quod E

omnem virtutem accipere) *Iam*, quod interponebatur, Ernestius sustulit, parens Par. 1 Davisii (nostro P); accedunt quattuor Gzii, id est, ut ex Erl. [B] apparet, meliores et deteriorum pars, nec *iam* hic apte intellegi potest eo modo, quo dicitur de rebus paulo post futuris. Proxima Pisonis verba (*ingenuit notitias parvas rerum maximarum*) eiusmodi sunt, ut innatas et insitas notiones homini aperte tribuat, quod idem facit Cicero ipse Stoicorum sententias exponens I de Legg. 26: *natura rerum plurimarum obscuras nec satis claras intellegentias inchoavit* (cfr. ibd. 27: *prima et inchoata intellegentia*, et 59: *quoniam principio rerum omnium quasi adumbratas intellegentias animo ac mente conceperit*), quamquam eodem loco (§ 30: *quaeque in animis imprimuntur inchoatae intellegentiae*) propius accedit ad ipsam Stoicorum doctrinam, qui in animo tabulae purae simili omnes notiones visis extrinsecus oblati imprimi statuebant. Utroque loco Cicero Antiochum secutus videtur, Antiochus autem Platonicae sententiae de ideis et ἀναμνήσει (Tusc. I, 57) particulas cum Stoica doctrina coniunxisse.

60. *inchoavit; nihil amplius. Itaque nostrum est*) Sic a Manutio locum constitutum esse narrat Gzius; illud non addit, nullum apicem aliter scriptum esse in codice Erl. (et cur de Spir. non affirmem?). [Sic etiam B.] Ceteri codd. et edd. ante Manutium: *inchoavit. Nihil itaque (ita Pal. 4) amplius nostrum est. Gzius quidem in „plerisque omnibus“ scribit ita esse, ut in Pal. 4, in uno Mon. itaque. De melioribus fallitur: de deterioribus non curo quid dicat. [Paulo post est, quod Thurotius restituit, om. etiam B. Edebatur sit. Tum consentaneae sunt ex Erl. et B restitutum.]*

omne studium ad virtutem et ad eas actiones, quae virtuti consentaneae sunt, refertur, eaque omnia, quae aut ita in animis sunt aut ita geruntur, uno nomine honesta dicuntur. Quorum omnium quae sint notitiae quaeque significantur

2. *sunt consentaneae* LPCROr. 4. *quaeque* (pro *quae*) omnes, Or. *sunt* LC

Quorum omnium quaeque cet.) [Sic edebatur.] Gzium cum Ottone dimittamus, qui narrant *quaeque* bis poni pro *quaecumque*, tertio loco pro *et quae*; nam *quaecumque* interrogativum non esse, nec dici Latine: *videbo, quaecumque sint notitiae*. pueri norunt; *quaeque* non esse *quaecumque* ostendi in exc. ad III, 51. Restat, ut *quaeque* omnibus tribus locis accipiamus pro *et quae*. Sed *quique* — *quique* pro *et qui* — *et qui* in pronomine relativo Livius, Velleius, Quintilianus dixerunt, Cicero non dixit. Qui enim unus laudari solet locus, de Orat. I. 119. prorsus respuit huiusmodi duorum generum partitionem (*et illi qui* — *et illi qui*), recteque et olim nonnulli et nuper omnes e codicibus scripserunt: *qui optime*. In interrogativo pronomine ne illi quidem scriptores sic posuerunt *que* — *que*. Recte igitur Matthiaeus scribi voluit: *quae sint notitiae*, idem mendum corrigens, quod III, 51 sustulimus. [Ita nunc edidi] Sed haeremus in proximis. Primum enim *rerum vocabula* communiter dicuntur, quibus res appellantur, ut, cum honesta nominata sint, si quis de *eorum* nominibus interroget, perverse dicat: *quid significant rerum vocabula?* Itaque Ernestius *rerum* tolli volebat. Sed sunt alia vitia; nam, omisso etiam *rerum*, tamen Piso hoc se visurum dicere videtur, quae vis et natura honestorum ex ipsis vocabulis, hoc est, ex eorum origine et cognatione appareat. Atqui haec vocabulorum significatio ad hunc locum, ubi de notione et generibus honestorum per se explicandis agitur, omnino non pertinet; et sequitur: *quaeque cuiusque vis et natura sit*. Longe alio ducit ipse rerum ordo. Perventum est enim ad universam et generalem honestorum notionem. Restat, ut exponatur, quae sint honestorum notitiae et definitiones, quae nomina et appellationes; hoc mox se visurum Piso dicit. Recte igitur Davisius vidit, hoc requiri: *quibusque significantur vocabulis*. (Quod *quiesque* scripsit, facile condonamus. Probarunt Ernestius et Matthiaeus.) Et in hac orationis forma ferri posse videtur *rerum*. Nam cum Piso notitias animi nominasset, sic addere videtur *quibus rerum vocabulis* (hoc est, quibus ex illis vocabulis, quibus res notamus), ut significet honesta, quae reapse sint et in vita animadvertantur. Cogit igitur ratio, ut *quibusque* Ciceronem scrip-

rerum vocabulis quaeque cuiusque vis et natura sit, mox videbimus; XXII. 61. hoc autem loco tantum explicemus, haec honesta, quae dico, praeterquam quod nosmet ipsos diligamus, praeterea suapte natura per se esse expetenda. Indicant pueri, in quibus ut in speculis natura cernitur. Quanta 5 studia decertantium sunt! quanta ipsa certamina! ut illi efferuntur laetitia, cum vicerunt! ut pudet victos! ut se accusari nolunt! quam cupiunt laudari! quos illi labores [non] perferunt, ut aequalium principes sint! quae memoria

1. quaeque cuiusvis et E 2. haec — dico om. C 3. que (pro quod) P 6. decertantium E sint EP 7. vicerint omnes, Or. 8. volunt EC 9. non sine uncis Or. ferunt P

sisse putem; et tamen admiror, qui inde factum sit *quaeque*. Quod Orellius *quaeque* vult esse *qualesque*, ipsum vehementer loquendi usui repugnat (quis enim audivit: *hic significatur*, pro eo, quod est: *significatur talis esse?*) et cetera incommoda relinquit. [Nunc tamen et correctionis violentia et rerum nomen, quocumque te vertas, incommodum, et scriptura codicis B (si Halmio credas, etiam Erl.) *significent* faciunt, ut putem Ciceronem scripsisse: *quaeque significantur eorum vocabulis*, promittique et notionum (notitiarum) virtutum expositionem et nominum, quibus appellentur, enarrationem ad virtutum proprietates et discrimina magis intellegenda accommodatam et uberiorem de singularum vi et natura disputationem. Ex *significantur eorum* facile oriri poterat *significent rerum*. Quod mox se visurum Piso dicit, brevissime rem attingit § 67.]

Cap. XXII, 61. *praeterquam quod nosmet ipsos diligamus, praeterea* cet.) Eodem modo *praeterquam* — *praeterea* coniungitur III Legg. 45, *praeter* — *praeterea* ad Q. Fr. I, 1. 28. [Hand. Turs. IV p. 551.] Non dissimiliter autem Piso atque supra § 46 in duo distrahit, quod unum est. Sic enim amorem nostri supra exposuit, ut is referretur ad naturae nostrae et optimae eius partis perfectionem, quam in virtute positam iudicarem. Itaque in eo vel maxime honesta suapte natura et per se expetuntur. Neque alio spectant illa, quae in pueris apparere dicit, indicia. Pro *sunt* (post *decertantium*) etiam Spir. [B] *sint*. De *vicerunt* a me restituto dixi ad § 41.

quos illi labores non perferunt) Qui sic interrogat: *Quod scelus, quod facinus parricida non edidit?* (Philip. XIII, 21), is nullum omnino (genere) esse nominative posse significat, quod homo non ediderit; qui autem admiratur, multa magnaue ali-

est in iis bene merentium, quae referendae gratiae cupiditas! Atque ea in optima quaque indole maxime apparent, in qua haec honesta, quae intellegimus, a natura tamquam adumbrantur. 62. Sed haec in pueris; expressa vero in iis 5 aetatibus, quae iam confirmatae sunt. Quis est tam dissi-

1. *his* LPCOr. (*hiis* E) 2. *eam* (pro *ea in*) E *indole quaque E quoque indole* P *apparent maxime L maxime approbarent* P 3. *tamquam* om. P 4. *pueris expressa in iis (his LC) vero* LPCR *pueris. In iis vero (om. expressa) Or.*

quem edidisse, ei notissimum est dicendum esse Latine: *quae facinora parricida edidit!* In quo genere memorabile est, quod supra II, 76 legitur: *quem clamorem contionis aut quam spem consulatus — futuram putas?* quod ibi haec cum exclamatione augendi significatio (*magnus erit clamor contionis*) et altera negandi (*nulla erit spes consulatus*) coniunguntur. Si igitur recte hic, quem nunc tractamus, locus scriptus est, Piso dicit, nullos labores a pueris vitari. Verum nec optime huic *non perferunt* subici videtur: *ut sint*, et singularis numerus tum paene requiritur. (De Legg. tamen III, 19 editur: *Quae enim ille non edidit?* ut sit: nihil non edidit. Sed ne is quidem locus dubitatione carere videtur.) Accedit, ut superiores et inferiores exclamations similem in hac laborum commemoratione formam postulare videantur. Itaque equidem Ciceronem scripsisse opinor: *quos illi labores perferunt, ut cet. Ferunt pro perferunt Victorius.* [In Erl. sic esse, quod mihi annotatum erat, nunc refellitur, sed in Glog. est.]

62. *Sed haec in pueris; expressa vero cet.*) Quae in pueris adumbrentur, ea in confirmatis aetatibus expressa esse dicit, quae comparatio adumbratarum imaginum et expressarum atque solidarum formarum saepissime ab artibus transfertur ad alia, ut Tusc. III, 3 (*solida quaedam res et expressa, non adumbrata*) et pro Cael. 12 (*non expressa signa, sed adumbrata virtutum*). Restitui hunc locum ex Erl. [et B]. Nam antea edebatur, ut est in deterioribus codicibus: *Sed haec in pueris expressa. In iis vero aetatibus, quae iam confirmatae sunt, quis est cet.*, simili transpositione eius, quae § 59 et 60 in iisdem codicibus acciderat. Itaque iure Ernestius offendebatur, quod in iisdem haec et adumbrata et expressa dicerentur, et *expressa* tolli volebat, violento remedio; neque enim satis est stolidum glossema appellare, quod cur quis addiderit, dici nequit. Eam coniecturam Marsus praeceperat, quem sequi Gzuius maluit quam Erl. et Spir. inspicere.

milis homini, qui non moveatur et offensione turpitudinis et comprobatione honestatis? quis est, qui non oderit libidinosam, protervam adulescentiam? quis contra in illa aetate pudorem, constantiam, etiamsi sua nihil intersit, non tamen diligat? quis Pullum Numitorium, Fregellanum, proditorem, 5 quamquam rei publicae nostrae profuit, non odit? quis urbis conservatorem Codrum, quis Erechthei filias non maxime laudat? cui Tubuli nomen odio non est? quis Aristidem non mortuum diligit? An obliviscimur, quanto opere in audiendo

1. et ante *offensione* om. E 5. *diligatur* E *Numitorem* C *Numitorum* PR 6. *nunquam* (pro *quamquam*) E *quis* om. E *verbis* (pro *urbis*) C 7. *Erecte* E 8. *cur* (pro *cui*) R

Pullum Numitorium) Sic etiam Spir. [B], restitueratque Ur-
sini admonitu Ernestius; superiores *Numitorem*. Par. 1, Mead.,
reliqui Gzii *Numitorum* (Gud. 2 *iumentorum*). Erat Q. Numi-
torius Pullus (de Invent. II. 105). Quod Dav. e scriptura cod.
CCC (*Fregellatium*) in mentem venit, *Fregellarum*, nullam habet
necessitatem, nec tamen improbabile est; nam incommode pa-
triae et sceleris significatio separatur; nec, quod III Phil. 17
Cicero Antonii patris uxorem primum Fregellanam, tum pro-
ditoris filiam appellat, ad coniecturam refellendam pertinet.
Paulo post Ciceronem scripsisse puto: *quis huius urbis con-*
servatorem, ut § 54 scripsit: *princeps huius civitatis* et § 88
in hac urbe. Nam si de urbe sic Piso loqueretur, ut eam con-
trariam poneret ei loco extra urbem, in quo nunc esset, recte
illa appellatione Athenae significarentur (ut extremo libro dicit
in oppidum); nunc cum conservatam urbem Romanus inter Ro-
manos dicat, nisi aliquid addatur, necessario suam illorumque
urbem significare videatur. [Klotzius: *quis suae urbis*.] De
Erechthei filiabus, quarum cum pater minimam natu in bello
contra Eleusinos et Eumolpum ex oraculo ob victoriam immo-
lasset, ceterae se mortis comites addidisse narrantur, scripto-
rum locos collegerunt Meursius de regib. Ath. II, 9, Lectt.
Att. VI, 21 et Heynius ad Apollod. III, 15, 4, Observ. p. 339
ed. 2. De Tubulo dictum est ad II, 54.

non mortuum diligit) Bas. et Gud. 1 et edd. quaedam
(Iunt., Crat., Man., Lamb.) *mortuum non diligit*, pravo ordine; sic
enim in morte causa amoris esse videatur; nunc hoc dicitur:
non, etiam post mortem, diligit? Paulo post *in audiendo legendoque*
Oxx. Ux et edd., excepta Victorii, ante Davisium pleraeque,
recte, opinor, etsi contra cod. arch.; attigi rem ad I, 34.

[in] legendoque moveamur, cum pie, cum amice, cum magno animo aliquid factum cognoscimus? 63. Quid loquor de nobis, qui ad laudem et ad decus nati, suscepti, instituti sumus? Qui clamores vulgi atque imperitorum excitantur
5 in theatris, cum illa dicuntur:

Ego sum Orestes,
contraque ab altero:

Immo enimvero ego sum, inquam, Orestes!

Cum autem etiam exitus ab utroque datur conturbato erran-
10 tique regi: Ambo ergo una necarier precamur, —

1. in om. CR, sine uncis Or. 2. *aliquid* E loquar omnes, Or. 3. *qui ad* (pro et ad) E 4. *quid clamores* LC 9. *etiam* om. C 10. *ambos* LP(mg. ambo)CROr. *sunaneganum* (pro una necarier) E *sibi unam necem* inprecantur Pmg. *una vivere* LPCROr., hic cum nota mendi

63. *Quid loquor de nobis*) Reprimit Piso cursum eius orationis, in qua iam est, negans (apte ad nobilitatis Romanae sensum) de se et sui similibus opus esse dici. Itaque scripsi, ut Morgensternius et Matthiaeus scribi vulerant: *quid loquor?* Nam *quid loquar?* de futuro tempore dicitur, cum aut novam rem attingentes dubitamus, commemorandane sit, aut de ea, quae iam tractatur, sintne plura dicenda, ut pro Sull. 64: *Sed quid ego de hoc plura disputem?* Notam rem declarant inter alios Matthiaeus et Beneckius ad Catilin. IV, 16; illud addendum, ubi ita oratio iam coepta inhibeat et reprimatur, ut statim eodem complexu verborum adiungatur, quid potius dici possit ac debeat, ibi in hac posteriore parte talem esse futuri temporis et futurae orationis significationem, ut ea etiam ad priorem transferatur. Recte igitur dicitur Tusc. I, 108: *Sed quid singulorum opiniones animadvertam, nationum varios errores perspicere cum liceat?* et de Orat. III, 29: *Sed quid ego vetera conquiram, cum mihi liceat uti praesentibus exemplis atque vivis?* Nam utroque loco corrigitur, quod iam fieri coeptum est. [*Qui ad etiam B.*]

Cum autem etiam exitus cet.) Profectum est aliquid ad huius loci tractationem iis, quae ad II, 79 dixi; apparet enim, in quo post Scaligerum multi haeserunt, et quae illa conturbatio errorum regis sit et qualis exitus ei ostendatur, quo se expediat. Ipsorum Pacuvii verborum formam meliores codd. nisi in una vocula vix dubiam relinquunt. Sic enim scribitur: *ambo* (sic etiam Spir. [B], cod. Gron. Pal. 6) *ergo sunaneganum* ([etiam B;] cod. Gron. *sunaneganum*, Spir. *sunaniganum*, Bas. *summa negarim*) *precamur*. In hoc monstro latere *una necari* (pro quo facillimo errore scriptum est *negari*). certum est; neque *precor*

quotiens hoc agitur, ecquandone nisi admirationibus maximis?

1. hic E et quandone E et quandove P(mg. quandove)C ecquandove L et quando mihi R sine (pro nisi) Pmg.

necari apud Pacuvium durum videri potest, cum etiam Ovidius dicat *precor esse tua*. In extremis litteris utrum significetur antiqua infinitivi terminatio, quae versus pedes explet, an aliud quid, obscurum est. [*Necandi* verbum subesse viderat Dav., infinitivum Gzjus.] Litteram *s* initio equidem errore ortam puto; Gzjus scribendum putavit: *ambo sic una*, quod in cod. Vind. pro *ergo* erat *igitur*, apud Marsum *ergo et* (etsi hoc Hertelius non annotat). Quam ridicule vulgaria illa menda librorum prorsus aliam scripturam sequentium huc trahantur, ut ex *ergo* fiat *sic*, inaudita permutatione, non opus est exponi; ne illud quidem, barbarum esse *sic precor* pro *precor igitur*. Numeros turbabit, quidquid inter *ergo* et *una* interponetur. Deteriores cod. et edd. *ambos* (*ambo* Dav., Ern., Gzjus) *ergo una vivere precamur*. In Pal. 4 ad marginem (et in uno cod. regio Lallemandi, si credimus) scriptum erat: *ambo ergo sibi unam necem imprecantur*.

ecquandone nisi admirationibus maximis) Plerique codd. (Pall. 3, 4, 5, Dav. tres, EUψ, Gzianj praeter tres) et edd. vett. et *quandove*; in cod. Gron. et tribus optimis Gzii [B] erat et *quandone*, quod nihil est nisi ipsum, quod Davisius restitui iussit, *ecquandone* sic scriptum, ut in codd. plerisque scribi solet. Vocem rariorem praeter Velleii locum maxime Propertii versus tuetur, similiterque *ne* ex abundanti additur in *utrumne* et *ame*. [Cfr. Reisigii Schol. Lat. §277.] Inde a Manutio edebatur *quandove*, omisso *et*, nulla sententia; neque enim Pisoni satis erat alterum e duobus, aut saepe hoc agi aut cum maxima admiratione. Illud dubium videri possit, utrum sic verba interpungi debeant: *quotiens hoc agitur! ecquandone nisi adm. maximis?* an, ut ego cum ceteris scripsi. Nam post illud: *cum autem etiam* cet. expectatur huiusmodi sententiae exitus: *quantae admirationes excitari solent!* Si igitur priorem rationem sequimur, Piso orationem interiectu poëtae verborum interruptam, quae nullo vinculo cum reliquis coniunguntur, non eadem forma absolvit, sed primum exclamat: *quotiens hoc agitur!* deinde addit, tamen numquam nisi maximis admirationibus agi. [Sed inanis videtur illa frequentis actionis significatio.] In altera quoque ratione ante *quotiens* subsistit nonnihil oratio nec superiorem formam sequitur; neque enim apte haec cohaerent: *cum exitus datur, quotiens hoc agitur, clamores fiunt*. Recte tamen in hac ratione e sententia relativa praecedente (*quotiens agitur*) auditur verbum idem in sententia primaria, quod fit etiam Tusc. I, 18: *Qui discedere*

Nemo est igitur, quin hanc affectionem animi probet atque laudet, qua non modo utilitas nulla quaeritur, sed contra utilitatem etiam conservatur fides. 64. Talibus exemplis non fictae solum fabulae, verum etiam historiae refertae sunt, 5 et quidem maxime nostrae. Nos enim ad sacra Idaea accipienda optimum virum delegimus; nos tutores regibus misimus; nostri imperatores pro salute patriae sua capita voverunt; nostri consules regem inimicissimum moenibus iam appropinquantem monuerunt, a veneno ut caveret; nostra

1. qui non hanc LPCR 3. Talibus — refertae Nonius p. 309 (sed etiam) 5. et quid E 6. misimus regibus LPCROr. 8. nouerunt E regem om. E 9. a veneno om. P

animum censent, alii statim dissipari, alii diu permanere, alii semper (censent), et Orat. 45: Nam quoniam, quidquid est, quod in controversia aut in contentione versetur, in eo aut, sitne, aut, quid sit, aut, quale sit, quaeritur, sitne, signis (quaeritur), quid sit, definitionibus, quale sit, recti pravique partibus. [Cfr. Off. III, 55.] Paulo post quin Gzius ex Erl. et Spir. [B]; ceteri qui non.

64. Nos enim ad sacra cet.) Duo prima exempla non commodissime delecta videntur. Senatus cum oraculo obtemperans optimum virum deligeret (a. 204, P. Cornelium Scipionem Nasicam), in qua re utilitati suae honestatem praeposuerit aut pie magnove animo egerit, non apparet. Virtuti honorem habitum esse, aliud est. Tutorum commemoratio pertinet ad M. Aemilium Lepidum, cuius tutelae Alexandreae gestae memoriam conservat denarius gentis Aemiliae. Eum Iustinus (XXX, 2 et 3), Ptolemaeo V Epiphane pupillo, Aegyptum tutorio nomine administrasse significat, quem Eckhelius (Doct. Nummi. vol. V p. 123 sq.) sequitur; Pighio et Champollioni-Figeac (Annales des Lagides II p. 95 et 131) probabilius videtur. Aemilium mortuo Epiphane (a. 181) Ptolemaeo VI Philometori et eius fratri Physconi tutorem fuisse. Val. Max. VI, 6, 1 post duos consulatus (a. 187 et 175), cum pontifex maximus iam esset, in Aegyptum missum scribit, fortasse dignitatem postea auctam ab illa, quam iam tum consecutus esset, non distingvens. Tacitus (Ann. II. 67) liberis Ptolemaei tutorem datum narrat, nullam aliam temporis notam addit. Ad Ciceronem haec quaestio minus pertinet. Sed ut concedamus Romanos in hac re non praecipuam suae potentiae rationem duxisse, certe honestatis cum utilitatis contemptu retentae nihil admodum inesse videtur. Deciorum et C. Fabricii et Q. Aemilii Papi (a. 278) egregia facinora omnibus nota sunt.

in re publica et quae per vim oblatum stuprum voluntaria morte lueret, inventa est, et qui filiam interficeret, ne stupraretur; quae quidem omnia et innumerabilia praeterea, quis est, quin intellegat, et eos, qui fecerint, dignitatis

1. *Lucretia et quae omnes pium* (pro *per vim*) E 2. *interficeret filiam* LPCROr. 3. *ne* (pro *quae*) E 4. *qui* (pro *quin*) E *qui non cett.* Or. *fecerint om* L

et quae per vim) Iam in cod. arch. nomen feminae a Pisonne significatae, cui ne verborum quidem ordo locum ullum relinquit, additum erat; nam *Lucretia et quae* Spir. [B], Oxx. omnes, edd. ante Vict. et Man., ac, ni fallor, codd. omnes; quod enim Gzjus significat, in ceteris suis fuisse: *Lucretia quae* (quomodo pravitatem occultare conatur ed. Crat.), ut valde dubitem, facit Oxx. et meorum consensus. *Regibus missimus et filiam interficeret* e solo Erl. [et B] dedi, ex eiusdem autem [et B] perspicuo vestigio *quin*. Gzjus tacet. [In ed. min. Baiterus Bakium secutus elueret scripsit. Neque *stuprum* eluitur, sed *macula* (in Philipp. XII, 12 a *sanguine* verbum translatum est etiam ad *praedicationem*), nec morte quidquam elui potest. Lucretia etiam per vim oblato stupro sic se quasi consceleratam putavit, ut morte luendum piaculum esset.]

et eos, qui fecerint — nosque) Cicero post accusativum initio positum (*quae quidem omnia*) sic subiecti in duo genera tributi (*et eos — nosque*) priorem partem posuit, ut putemus huic subiecto adiunctum iri eiusmodi verbum, a quo accusativus ille pendere possit (velut hac ratione: *et eos, qui fecerint, sine ulla spe utilitatis fecisse*). Nunc durius omnino nec sine perturbatione aliqua orationis accusativus pendet a relativae sententiae verbo, propterque eam causam in altero membro additur *ea* (*laudemus*), quod aliter melius abesset. Illud quidem manifestum est, hic in duarum partium notatione et distinctione particulae *et* subici *que*, ut huius loci ratio habenda fuerit Handio, qui Turs. II p. 527 sq. hoc omnino a Cicerone abiudicavit. Oblitus est etiam eius, quod I ad Fam. 5 b, 1 legitur: *Posteaquam Pompeius et apud populum clamore convictoque iactatus est in senatuque a Catone asperere et acerbe nimium(?) magno silentio est accusatus, visus est cet.* [Cfr. ad Att. XVI, 4, 4: *nam et ipse Domitius bona plane habet dicota, suntque navigia praeterea luculenta.*] Alios autem locos non recte enarravit; nam Tusc. I, 4 nemini persvadebit, *igitur et Epaminondas* dici pro *etiam* vel adeo *Epaminondas*, ac non in particula *et* significari iam alterum Themistoclis exemplum. Ne illud quidem, quod legitur pro Rosc. Am. 48 (*et ipsi incensi sunt studio, quod ad agrum colendum attinet, vitamque hanc rusticam — honestissimam*

splendore ductos immemores fuisse utilitatum suarum, nosque, cum ea laudemus, nulla alia re nisi honestate duci?

2. ducti E

arbitrantur), sic removeri potest, ut *et ipsi sint ipsi quoque* (sua sponte); nam *et ipse* [quod apud Ciceronem legitur incerta fide pro Caec. 58, ad Att. IV, 5, 2 et VIII, 7, 1] significat praeter alios etiam hunc idem facere, non, hunc sua sponte, praeterquam quod ab aliis moneatur, aliquid facere, ut cum dicimus: *Romulus et ipse turba actus est*. De Legg. quoque I, 31 frustra Handius p. 510 alio traducere conatur. Apertum est enim, cum Cicero pravitates communiter nominarit, subiciaturque *nam et*, hoc et significationem habere plurium exemplorum, quae deinceps enumeraturus sit; itaque huic: *voluptate capiuntur omnes* respondet: *similique inscitia mors fugitur*, tum: *propterque honestatis et gloriae similitudinem*. *Etiam* ineptum est; nihil enim ante nominatum est, quo homines capiantur. (De R. P. I, 69 cur non numerem, apparet. Ne de huius quidem libri § 34 confido; nam et in tam propinquis membris ea, quam exponam, ratio locum vix habet [et suspicionem movet B].) Constat igitur, Ciceronem aliquotiens in duabus sententiis, cum instituisset geminata particula diversitatem rerum notare, negligentia quadam (neque enim recte fit), quasi prioris particulae oblitum, alterum membrum priori particula *que* subiunxisse. Neque hoc non simillimum est eis, quae multis aliis modis in oratione bipertita accidere videbimus in exc. ad I, 23; ac prorsus ex eodem genere est, cum dicitur interdum *neque — que* (I. 48, III. 3 [Hand. IV p. 137]); nam etiam *neque* talem separationem significat, ut alterum, si ex negativa in affirmativam formam transitur, tamen particula *et* notari, non per *que* priori adiungi debeat. Eadem autem, qua Cicero, libertate usus est [Catullus 64, 205, Vergilius Aen. XI, 2—3,] Horatius Sat. I, 3, 139 (nisi quis *at* scribi malit; nam illa quidem sententia: *dum tu rex superbis, nullo praeter Crispinum stipatore, mihi etiam amici ignoscent, si quid peccaro*, ineptissima est, [neque eorum artificio uti possumus, qui a *neque te* apodosin incipere statuunt. prave distractis, quae ad *dum* pertinent]), et certe Svetonius Ner. 33 (*nam et morari eum inter homines desisse, producta prima syllaba, iocabatur, multa que decreta et constituta ut insipientis atque deliri pro irritis habuit*) et Tacitus Ann. XIII, 7 (*Nero et iuventutem proximas per provincias quaesitam supplendis Orientis legionibus admoveri legiones que ipsas propius Armeniam collocari iubet*). Haec igitur certa sunt et rationem habent; illud valde incertum est, num duo nomina sic umquam Latina coniunxerint, ut dicerent: *officia et servata praetermissaque*

XXIII Quibus rebus breviter expositis (nec enim sum

1. *expositis breviter* LPRCOR.

(Cic. Acad. I, 37), nec tamen ea dubitatio magis ad Cicero-
nent quam ad ceteros pertinet. In Acad. I, 43 (*Et breviter
sane minimeque obscure*) et ortum esse e *divisset* iam Manutius vidit.
Eorum, quae Varro dixerat, continuatio perverse fingitur.
Quod in hoc opere V. 15 a Gzio natum erat exemplum, sustu-
limus, nec de IV, 19 dubium iudicium esse potest. Restat
Brut. 302, ubi verba *memor et suspectissima* fiunt propter
orationis formam (*partitiones, quibus de rebus — collectiones,
quae essent dicta* cet.), et quod in Bruti epistula legitur, ad
Fam. XI, 13, 5: *quam paratissimi et ab exercitu reliquisque rebus.*
E Caesare nullus locus profertur (nam de B. C. III, 26 Elber-
lingium meum pridem sententiam mutasse credo); e Livio ali-
quot, sed, si propius aspexeris, infirmissimi. In II, 4, 5 inepte
sic scribi et Dukerus et Handius (Turs. II p. 529) viderunt;
in V. 46, 10 illa verba, quibus utuntur, neque in bonis codd.
neque in malis leguntur; in XXIV, 2, 9 in nullo cod. scri-
bitur, ut editur. *raras et*; puto *raras* verum esse, ex *raras*
stationes ortum *parasset stationes*; in XXIX, 12, 5 nullus
Drakenborchii codex, nulla vetus editio habet *et*, quod errore
in Gronovianum irrepsit; in XXXII, 32, 13 et pars codicum
et omittit, et id certe apparet, si huic responderet *que*, dicen-
dum fuisse: *ex propinquo et dicamus audiamusque*; itaque Gron.,
qui *et* addidit, longe aliter verba coniungebat. Restat unus
locus, ubi mendum non clarissimo indicio coarguatur. IV, 2, 3;
nam quos alios Handius apud Drakenborchium ad XXIX,
12. 5 inspicere iubet, nulli sunt. In Taciti Agr. 2 recte Er-
nestius et Walchius *et pro etiam* (quod Lipsius scribi volebat)
positum esse viderunt; [cfr. Suet. Tib. 37 *abolevit et ius mo-
remque asylosum*; Tit. 8 sub fin.]; in Ann. XI, 25 *et novam*
sententiam superiori adiungit. Apud Ovidium in Metam. VIII,
497 sic verba coniungenda sunt: *pereat sceleratus ille et trahat*
spemque patris regnique patriaeque ruinam. Quod Handius p. 527
scribit, qui in Plauti comoediis reperiantur loci, nihil probare,
vellem eos indicasset; probarent enim, sermonis naturam et
usum hanc coniunctionem non respuisse; sed scriptum illud
puto, quod Orellius (ad Brut. 302) ascripserat Amphitr. I. 1,
111, quem locum qui inspexerit, reperiet et esse *etiam* (*quo-
niam formam et statum cepi, decet etiam facta moresque item
similes habere*). Apparet totam illam coniunctionis formam,
quod ad duo nomina attineat, positam esse in paucorum loco-
rum mendis, aliorum prava enarratione.

Cap. XXXIII. *breviter expositis*) Sic Erl. confirmans [cum

copiam, quam potui, quia dubitatio in re nulla erat, persecutus), sed his rebus concluditur profecto, et virtutes omnes et honestum illud, quod ex iis oritur et in illis haeret, per se esse expetendum. 65. In omni autem honesto, de quo

1. *dubitatio* om. C *nulla in re erat* R *nulla erat in re* L 3. *ex om. P his virtutibus exoritur* LCRor. *his (pro illis) LPCRor. esse per se (P)C* 4. *omni enim* E

B], quod inde a Crat., Vict., Man. editum erat. Gzius e suis quinque (atqui praeter Erl. et Spir., quem ab hoc discrepuisse non puto, quattuor habuit), Oxx. ξχψ, Vind. invertit. Paulo post *nulla in re* Gud. 1, Bas., Marsus. *Nulla* nominativus est.

quod ex iis oritur) In excludenda voce *virtutibus* secutus sum Erl. et Spir. [B]; Gud. 2 et Par. 1, si Davisio credimus, et eam et *ex* omitunt. Si Cicero nomen repetisset, pronomen (*his*) omisisset, quemadmodum facit 58: *virtutes et actiones virtutibus congruentes*; neque enim aliae ullae erant. [Obicitur ab Alano Verr. III, 76.] Pronomen sine auctore mutavi, nisi quod in Gud. 2 [et B] dicitur esse *hiis*; prava prorsus demonstratio erat. Quod *oritur* ex Erl. [et B et sine dubio Spir.] scripsi, praeter auctoritatem rationem secutus sum; nam ubi tantum origo et fons significatur, Cicero solet dicere *oriri ex* vel *ab aliqua re*, non *exoriri*, quod de iis ponitur, quae subito aut ex adverso surgunt et apparent atque assunt. Itaque de Off. I, 15 dicit: *omne, quod est honestum, id quattuor partium oritur ex aliqua* (cfr. hic 69). Quod Parad. V, 40 dicitur: *et alius est dominus exortus ex conscientia peccatorum, timor*, significatur dominus exurgens (*das Auftreten*), adiuncta notione originis in verbis *ex conscientia peccatorum*. Ne *illis* quidem ex aliis codd. annotatur [nisi ex B].

65. *In omni autem honesto* cet.) Etiam mg. Crat. [et B]: *In omni enim* cet. Quae hic de iustitiae inter virtutes principatu et de eius per ceteras virtutes quasi fusione (§ 66) dicuntur, apud Antiochum orta esse videntur ex iis, quae apud Aristotelem Ethic. Nicom. V, 3 (Magn. Mor. I, 34) disseruntur, quatenus virtus in convictu hominum legi satisfaciat, omnem quodam modo sub iustitiae notionem cadere, ut ἡ δικαιοσύνη sit οὐ μέρος ἀρετῆς, ἀλλὰ ὅλη ἀρετή. Sed hic ad eam, quae magis proprie iustitia appellatur, transferuntur. Accesserunt enim colores e Stoicorum decreto de omnium virtutum conspuratione ac consensu, de quo Ciceronis locos collegit Beierus ad Off. I, 15 p. 36, ascripto etiam Diog. Laërt. testimonio (VII, 125 et 126). Nam quamquam Aristoteles (Eth. VI, 13, 6), sed a prudentia, communi virtutis ethicae fundamento, proficiscens,

loquimur, nihil est tam illustre nec quod latius pateat quam coniunctio inter homines hominum et quasi quaedam societas et communicatio utilitatum et ipsa caritas generis humani, quae nata a primo satu, quod a procreatoribus nati diliguntur et tota domus coniugio et stirpe coniungitur, serpit sensim 5 foras, cognationibus primum, tum affinitatibus, deinde amicitiiis, post vicinitatibus, tum civibus et iis, qui publice socii atque amici sunt, deinde totius complexu gentis humanae;

1. nec om. E 3 et ante *communicatio* om L 4. nota E *satu*, quo LPCROr. 6. tamen (pro *tum*) P *deinde cum (tum?) amicitiiis* E 7. post in *civitatibus* PC *cum (pro tum)* CR *his* LC

ἄμα τῆ φρονήσει μᾶ ὄσῃ πάσας ὑπέρξεν (τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς) dicit, hanc tamen sententiam non persequitur uberius.

societas et communicatio Spir. [non B] *commutatio*, Gud. 2 et Bas. *communitas*. De huius societatis initiorum descriptione dictum est ad III, 62; cfr. II, 45. [Deinde *quod* ex Erl. et B restitui; neque enim recte ablativus poni hic videtur relatus ad *satum*; recte diceretur *a primo amore, quo*.] Tum minus accurate Cicero post coniunctionum nomina (*amicitiis, vicinitatibus* cet.) addidit: *tum* (sic pro *cum* Manutius et confirmant [B.] Pall. 4 et 6, CCC, quamquam Oxx. ex ξψ *cum* annotant, Gzii praeter Bas. et Mon.) *civibus et iis* cet. pro huiusmodi oratione: *tum civium coniunctione* cet.

deinde totius complexu cet.) Expectari poterat *denique*, non quo non alibi quoque Cicero postremi membri notam omittat (ut pro Rosc. Am. 130), sed quod hic per cetera membra ad postremum, quod rem continet, pervenitur. *Gentem humanam* pro genere neque Cicero alibi dixit (sed longe aliter *gentem* aliquam *humanam atque doctam* de Divin. I, 2) neque, quod sciam. alii nisi poëtae (ut Lucretius V, 219. Horatius Od. I, 3, 26 et 12, 49). Itaque hunc locum in lexicis praetermissum miror. *Gentem* pro *genere* de eo, qui alicunde genus duceret, Vergilium dixisse Aen. X, 228, notum est, sed dixit exemplo Catulli, quem carm. 64 v. 23 et 24 sic scripsisse: *Heroës, salve te. deum gens! o bona matrum Progenies, salvete iterum! Vos compellabo*, intellegi potest e scholiis ad Verg. Aen. V, 80. Non minus inusitate Cicero, propter *munifce* simile adverbium requirens neque in hac coniunctione ambiguitatem timens, *aeque* ausus est dicere, quod aliter numquam fecisset, pro eo, quod est *cum aequitate*, quem usum lexicographi, hoc loco neglecto, e Sidonio Apollinari annotant, Freundius prorsus omittit. [Verr. III, 147 *lege aequissime scripta*, Sall. ap. Serv. ad Verg. Aen. III, 265 *aequius perituros*.] Quod Forcellinus Plaut. Mil.

quae animi affectio suum cuique tribuens atque hanc, quam dico, societatem coniunctionis humanae munifice et aequae iustitia dicitur, cui sunt adiunctae pietas, bonitas, liberalitas, benignitas, comitas, quaeque sunt generis eiusdem.

5 Atque haec ita iustitiae propria sunt, ut sint virtutum reliquarum communia. 66. Nam cum sic hominis natura generata sit, ut habeat quiddam ingenitum quasi civile atque populare, quod Graeci πολιτικόν vocant, quidquid aget quaeque virtus, id a communitate et ea, quam exposui, caritate ac

10 societate humana non abhorrebit, vicissimque iustitia, ut ipsa fundet se usu in ceteras virtutes, sic illas expetet. Servari enim iustitia nisi a forti viro, nisi a sapiente non potest. Qualis est igitur omnis haec, quam dico, conspiratio

3. *bonitas* om. R 5. *propia* E 6. *statura* C 7. *quoddam* EK *innatum* LPCROr. 8. *πολιτικόν* om., spatio relicto, C 9. *id a communitate* om. E *comitate* (pro *communitate*) C *atque* (pro *ac*) LCOr. 11. *se fundet* LPCROr. *usu* om. E 13. *igitur est* L

Glor. V. 22 addit, ibi scribitur recte e cod. vetustissimo: *vapularim, iureque id factum arbitror*. Paulo post, ubi *comitas* scribitur, Eξ, Mon. *communitas*, de quo mendo dixi ad II, 80.

66. *ingenitum*) Sic Erl., Spir. [B], mg. Crat. (Bas., si Gzio credi potest, *ingenatum*); deteriores codices substituerunt, editiones tenuerunt vulgarius *innatum*. Participium illud apud Ciceronem alibi non legitur, indicativus (*ingenuit*) ter. Praeterea etiam Spir. [B] et duo alii Gzii, tum Eξ *quoddam*, perpetua illa permutatione; vid. ad I, 38. De re Aristoteles Pol. I, 1. 9: *ἀνθρώπος φύσει πολιτικὸν ζῷον*, et similia saepe et copiose. *Ac societate* dedi e meis codicibus [B].

ut ipsa fundet se usu) *Usu* aberat etiam in Spir. [B]. Non audeo tamen tollere; nam neque, quomodo addi potuerit, video et sententiam bonam habet. Nam iustitia notionē a ceteris virtutibus distinguitur; ubi ad agendum ventum est, cum homines virtutibus utuntur, tum illa in reliquas se fundit. [*Fundet se* etiam B. Edd. invertunt.]

(*Qualis est igitur* cet.) Ultra perfectum haec trahuntur et a proposito nonnihil aberrant. Nam et de honesto supra (65) Piso dixerat et vitae naturae congruentis notio parum ad rem pertinet, nec illa, quae de virtutum proprietate adduntur, necessaria sunt; haec autem omnia efficiunt, ut minus appareat argumentationis progressio in illo, quod sequitur (§ 67): *Quando igitur inest* cet. Coniunguntur enim haec cum iis, quae de societate generis humani dicta sunt.

consensusque virtutum, tale est illud ipsum honestum; quando quidem honestum aut ipsa virtus est aut res gesta virtute; quibus rebus vita consentiens virtutibusque respondens recta et honesta et constans et naturae congruens existimari potest. 67. Atque haec coniunctio confusioque 5 virtutum tamen a philosophis ratione quadam distingvitur. Nam cum ita copulatae connexaeque sint, ut omnes omnium participes sint nec alia ab alia possit separari, tamen proprium suum cuiusque munus est, ut fortitudo in laboribus periculisque cernatur, temperantia in praetermittendis vo- 10 luptatibus, prudentia in delectu bonorum et malorum, iustitia in suo cuique tribuendo. Quando igitur inest in omni virtute cura quaedam quasi foras spectans aliosque appetens atque complectens, existit illud, ut amici, ut fratres, ut propinqui, ut affines, ut cives, ut omnes denique (quoniam unam 15 societatem hominum esse volumus) propter se expetendi sint. Atqui eorum nihil est eius generis, ut sit in fine atque ex-

1. *consensuque* E 2 *quando quid* E 3. *in rebus* LPCROr. 6. *distingvitur* E 7. *connexaeque sunt* LPCR 8. *participes sunt nec ab alia alia* L 9. *minus* E 13. *foris* E 15. *quando* LPCROr. *unam* om. L 16. *volumus esse hominum* K *sint* om. C 17. *Atque* LPCROr. *in extremo* LR

quibus rebus vita consentiens) Secutus sum Erl., de quo Gzius tacet. cum ipse „in deletam mallet“ ut de Spir. ceterisque libere suspicari liceat; [omittit etiam B]. Res autem Cicero dicit eas, quae virtute gerantur, ad quas singulas transit a generis (rei alicuius *honestae*) commemoratione, multo minus dure, quoniam additur nomen (*rebus*), quam in eo loco, quem e libro I de Legg. ascripsi ad II, 61. His honestis consentit et virtutibus respondet vita honesta.

67. *connexaeque sint*) Sic recte Crat., Vict., Dav., Gzius, et confirmat etiam Spir. [B]; ceteri *sunt*. Paulo post *ut* (post *munus est*) uberius rem declarandi vim habet, ut frustra Davisius *cernitur* scribi voluerit.

Quando igitur inest) Gud. 1 *quanto est*, om. *igitur*, Mon. *quoniam igitur est*, Eξ *quoniam est igitur*, Bas. *quomodo est igitur* (*est pro inest etiam Gud. 2, Vindob.*). Ex paucis deterioris familiae codicibus *quoniam* reponere nolui; vid. ad 21; contra paulo post Erl. [et B] parui.

Atqui eorum nihil est eius generis cet.) Omnis hic locus

tremo bonorum. 68. Ita fit, ut duo genera propter se ex-

vestigia habet propriae Antiochi sententiae aut saltem argumentationis de externis bonis, sed parum aut per se acute excogitatae aut hic perspicue expositae. Primum ex eo, quod in virtute insit cura quaedam foras spectans (quod ipsum quomodo de prudentia, de temperantia, de ipsa denique fortitudine affirmetur, difficile est dicere, nec rationem Piso exposuit nisi de iustitia), mire efficit, homines omnes propter se *expetendos* esse, quasi ipsi nobis bonorum loco, quae teneamus, sint. Deinde hoc, quod de omnibus conclusum erat, contrahitur ad propinquos, amicos, patriam, eaque sic summo bono excluduntur, ut ideo tantum ad id pertinere dicantur, quod materiem habeant recte faciendi. Itaque si hanc rationem constanter persequimur, has res (velut amicos) habere et iis frui ipsum per se in parte beate vivendi non est, modo ne desit omnino recte agendi materies. Praeterea hoc loco haec, quae nobiscum hoc officii et caritatis vinculo connectuntur, non modo sola nominantur in externorum bonorum genere, sed, quod hoc fundamento illud genus constituitur, sola nominari possunt. Atqui (ut hinc ordiamur) non solum reliqui Peripatetici (apud Sext. Emp. adv. Math. XI, 45, apud Ioann. Stobaeum p. 264) Aristotelem ipsum sequentes (Eth. Nicom. I, 8), sed etiam Cicero postea (§ 81), Pisone permittente, alia in hoc genere numerat, divitias, honores, opes. Et haec autem et illa superiora non propter officia, quibus ea tueamur, in bonis ponuntur, sed quod praesidia habent vitae sine molestia degendae et virtutis libere exercendae; in amicis, parentibus, liberis, quos non solum omnino habere, sed bonos habere expetendum est, illud quoque valere videtur, quod, cum hi naturali nobis caritate commendentur, eorum aut privatio aut pravitas nos dolore afficiat. Itaque etiam ipsa summo bono ita continentur, ut ipsius Antiochi sententia, sine iis vita beata esse possit, non beatissima (81), extremumque sit *κατ' ἀρετὴν ζῆν ἐν τοῖς περὶ σῶμα καὶ τοῖς ἔξωθεν ἀγαθοῖς ἢ πᾶσιν ἢ τοῖς πλείστοις καὶ κυριωτάτοις* (vid. ad § 26, et alibi). Videtur Antiochus eo loco, quem hic Cicero ante oculos habuit, eam disputationem, qua utebantur Stoici, cum iustitiae et amicitiae a natura, non ab utilitatis spe repetebant originem, transtulisse ad bonum, quod in amicitia et in ipsis amicis esset, cuius transitus simile aliquid notavi in Stoicis ad III, 55 (p. 438 ima), deinde ad totum genus externorum bonorum, oblitus, in eo quaedam non eiusdemmodi numerari. Non dissimilem formam habent, quae de copulatione hominum et de amicitia disseruntur apud Ioannem Stobaeum p. 250 ad p. 254. Quod autem externorum nihil

petendorum reperiantur, unum, quod est in iis, in quibus completur illud extremum, quae sunt aut animi aut corporis; haec autem, quae sunt extrinsecus, id est, quae neque in animo insunt neque in corpore, ut amici, ut parentes, ut liberi, ut propinqui, ut ipsa patria, sunt illa quidem sua 5 sponte cara, sed eodem in genere, quo illa, non sunt. Nec vero umquam summum bonum assequi quisquam posset, si

1. his LC in ante quibus om. Or. 2. illud extremum om. C 3. nec in animo E neque in animis LCR 4. sunt C ut liberi ut propinqui om. R 7. inquam EP quisquam (pro umquam) CROr. (summum bonum quisquam L) bonum om. P quisque (pro quisquam) P umquam CROr. nunquam L

dicitur esse in fine atque extremo bonorum, id ortum ex eo videtur, quod interdum beatam vitam ex his *συμπληροῦσθαι* negabant (vid. ad III, 41), quamquam id etiam ad corporis bona pertinebat, et quod in ipsa vita beatissima non omnia haec requirebantur, sed externorum et corporis bonorum plurima et maxima, ut nullo uno horum necessaria pars contineretur. (Recte igitur hactenus illud dicitur extremo capite: *si omnia illa cet.*) *Atqui* (in conclusione praeparanda) posui ex Erl [et B]. [Apud Baiterum errore scribitur *in fine extremo bonorum*, ne quis hic erratum putet.]

68. *unum, quod est in iis, in quibus cet.*) hoc est: in ipsis illis hominibus, in quibus completur et perficitur finis bonorum, cum alterum genus extra eos sit (*extrinsecus*). Cum de genere dixisset, adiungit de singulis huius generis bonis: *quae sunt cet.*, simili figura eius, quam attigi ad III. 70. Putidum enim erat sic dicere: unum (genus expetendorum), quod est in iis, in quibus completur illud extremum, cuius generis expetenda sunt cet. Deinde, quod poni debebat contrarium (*alterum, quod est extrinsecus*), id Cicero cum iis, quae additurus de hoc altero genere erat, coniunxit; vid. exc. ad I, 23. A sententia loci non difficilis aberrantes Manutius et Davisius, cum *iis* et *quibus* neutro genere dicta putarent, hic scribi malebat: *in iis, e quibus*, ille: *in iis, quibus*, cui, Ernestio assentiente, inde a Gzio omnes paruerunt. Debebat saltem dici: *unum eorum, quibus cet.* Nam hoc genus in illis non est (praeter alia), sed completitur ea. Paulo post *in animo insunt*, quod ex R aliquot veteres editores tenuerant (Crat., Vict.), revocavit Dav. ex Parr. 1, 3, Mead. (ξχ, quattuor Gzii, Vindob, [B]); priores inde a Manutio ex ed. prima sunt.

Nec vero umquam — quisquam) Secutus sum Erl. cuius scripturam (*inquam — quisquam*) Gzuius e Gud. 2 profert, in

omnia illa, quae sunt extra, quamquam expetenda, summo bono continerentur.

1. *illa* om, E 2. *conteremur* E *continentur* L

Erl. et Spir. ait esse *quisquam* — *quisquam*; e deterioribus Gud. 1 et Bas. *umquam* — *quisque*. [B ut Erl.] (*Nihil quisquam umquam* de Orat. II, 122; *si umquam quidquam* ad Att. XIII, 25, 3; citavit Gzius; Lael. 82: *neque quidquam umquam*.) [Etiam B om. *illa*.]

quamquam expetenda) Ex circumlocutione relativa (*illa, quae sunt extra*) verbum in hac concessione, quae ex primaria sententia nascatur et cum ea coniungatur, non commode audiri, facile apparet. Itaque, si nihil est mendi, Cicero hic ea forma orationis usus videtur, qua posterioris aetatis scriptores, Quintilianus. Tacitus. alii, non raro utuntur, ipse eiusque aequales, quod sciam, nusquam alibi, ut *quamquam* particula sine verbo cum adiectivo participiove aut adverbio vocibusve pro adverbio positus coniungatur (Quintil. IX, 2, 53: *immanitatem parricidii, quamquam per se manifestam, tamen etiam vi orationis exaggerat*; alia Bonnellus habet; Tacit. Ann. IV, 30: *haec, mira quamquam, fidem ex eo trahebant* cet.; Iuven. IV. 79: *Interpres legum sanctissimus omnia, quamquam Temporibus diris, tractanda putabat inermi Iustitia*). Neque enim ad hanc formam *quidquam* pertinet, quod et Cicero et alii omnes *quamvis* et *etiamsi* et *etsi* sic ponunt, ut id, quod subiciatur, cum eo, quod contrarium sequatur, commune verbum habeat (*etiamsi sine ulla suspitione, at non sine argumento maledicere*; *etsi* in hac forma apud Ciceronem legitur hic II, 45, V, 88, Acad. II. 3, Tusc. I, 84, de Orat. III, 14, Brut. 84, de leg. agr. II. 49, pro Deiot. 17, ad Att. XIII, 28. 3, *quamquam* Partt. Oratt. 88, Phil. VII, 7, ad Famm. V, 8, 4, de Divin. I, 28). Huiusmodi oratione: *Externa bona, etiamsi (quamquam) expetenda, non tamen continentur summo bono* Cicero numquam usus est. Sed *quamquam* magnam dubitationem haec orationis forma habet facileque ante *summo* excidere potuit *sunt*, non audeo tamen corrigere, quod ex alia quoque parte concinnitas orationis hic desideratur. Concessio enim refertur ad hanc negationem: *non continentur summo bono*; verum ea latet inclusa in condicionali orationis forma (*si continerentur, numquam quisquam summum bonum consequeretur*), concessio autem interposita est ipsi condicionali, ad quam apta non est; itaque *tamen* addi non potest; sic enim potius dicendum videtur fuisse: *si externa, quod expetenda sunt, ideo etiam summo bono continerentur, numquam quisquam* cet. In hac igitur minus diligenter conformata oratione fieri potest, ut in *illa* quoque

XXIV. 69. Quomodo igitur, inquires, verum esse poterit, omnia referri ad summum bonum, si amicitiae, si propinquitates, si reliqua externa summo bono non continentur? Hac videlicet ratione, quod ea, quae externa sunt, iis tuemur officiis; quae oriuntur a suo cuiusque genere virtutis. 5 Nam et amici cultus et parentis ei, qui officio fungitur, in eo ipso prodest, quod ita fungi officio in recte factis est, quae sunt orta a virtutibus. Quae quidem sapientes sequuntur

2. si amicitiae om. C 3. continerentur PCR 4. his LC 6. et qui omnes. Or. cum nota mendi 8. a om. EPCR Or. in L que equidem E utentes sequuntur omnes

concessione Cicero insolito modo locutus sit, etsi equidem, quid hoc ad sunt excludendum valere potuerit, non video.

Cap. XXIV. 69. *ei, qui officio fungitur, in eo ipso prodest* Itaque ei, qui amicos et parentes colit, amicos et parentes habere et colere atque tueri ita prodest, ut id, quamquam amici et parentes inter externa sint, tamen, quod cum virtute coniungitur, ad summum bonum referatur. Quam infirma haec sit argumentatio. in qua amicus et amici cultus confunduntur et permutantur, expositum est paulo ante (ad § 67); sententia quidem apparet, quam levissimum codicum mendum, in quibus scribitur: *et qui cet.*, ita obscurarat, ut mirae coniecturae nascerentur. Quid scribi deberet, Orellius vidit; cfr. de mendi genere III, 67 et 73. Deinde scripsi *orta a virtutibus* cum Lambino, ut paulo ante legitur: *oriuntur a suo cuiusque genere virtutis* et II, 78: *sed ipsum a se oritur*. Numquam Cicero illo modo apud hoc verbum praepositionem omittit. ne cum liberorum quidem originem significat, ut Topic. 29, pro Planc. 67; Livius dicit *filia ortus* (Sallustius contra Iug. 108 *ex concubina ortus*), *Sabina matre ortus*, similia. Longe aliter dici equestri loco *ortum esse* aliquem, nemo non videt. [Paulo ante expectabatur: *a suo quodque genere virtutis*. Nunc Cicero primum ea forma, de qua ad 46 dixi, finxit *a sua quaque virtute*, deinde *a suo cuiusque genere virtutis*.]

Quae quidem sapientes cet.) Inde ab initio § 65 Piso, progressus ab iustitiae foras spectantis notione, externa bona, quae, ut dixi, hic in amicis ceterisque hominibus. qui diligantur, omnia ponit, cum bonis iis, quae in ipso homine sint, maxime cum honesto, copulare conatus est. Itaque ea disputatione confecta, cum extremo loco recte facta nominasset, in his redit ad id, quod § 64 extr. dixerat, honestum per se expecti, idque gloriae comparatione confirmat. (Haesit Bremius,

[utentes tamquam] duce natura; non perfecti autem homines et tamen ingeniis excellentibus praediti excitantur saepe gloria, quae habet speciem honestatis et similitudinem. Quod si ipsam honestatem undique perfectam atque abso-
5 lutam, rem unam praeclarissimam omnium maximeque laudandam, penitus viderent, quonam gaudio completerentur, cum tanto opere eius adumbrata opinione laetentur? 70. Quem enim deditum voluptatibus, quem cupiditatum incendiis inflammatum in iis potiendis, quae acerrime concupi-

1. *tamquam* transp. post *natura* E; sine uncis Or. 2. *spe gloria* P *spe gloriae* Pmg.CR 3. *formam honestatis* LPCROr. 4. *et absolutam* LC 8. *que enim* E *quem* ante *cupiditatum* om. LPCR 9. *inflammatu* E *his* LC *cupiendis* E *corripisset* PCR

cuius dubitationem adeo perverse Gzius tollere studuit, ut *quae* pronomen a *recte factis* ad *externa* transferret.) Deinde omnes codices (etsi Gziani soli nominantur; ex Oxx. verborum ordo fere nusquam annotatur) [etiam B] et editiones veteres (Crat., Vict.): *utentes sequuntur*; in Eξ pro *utentes* corrector posuit *veteres*. Mutavit ordinem Manutius, tum ceteri; nec sane ferri alter ille potest. *Tamquam* in Eξ et in Bas. et Monac. omittitur; in Erl. transponi Gzius non notavit, ut suspicari liceat, etiam in Spir. transpositum id fuisse, [ut est in B]. Eo manifestior fit interpolatio, quod non tamquam dux, sed reapse vera dux natura sapientes in hanc viam trahere dici debet. [Verum unde haec ascribere ad *duce natura* cuiquam in mentem venit? et qui sic distracta et transposita verba sunt, alterum in omnibus. alterum in melioribus codicibus? Latet aliquid huiusmodi: *Quae quidem sapientes videntes sequuntur duce natura eam viam.*]

saepe gloria) Sic mg. Crat., codd. Mor. et Scaligeri, El., Spir. [B], etiam Pal. 6, itaque scripsit Lambinus, cum in suis reperisset *spe gloria*, quod erat etiam in Pal. 4, Parr. 1 et 3 et aliquot Gzii; Oxx. omnes et aliquot Gzii, editiones ante Lambinum *spe gloriae*. Tum *speciem*, de quo Gzius et ceteri tacent, in meliorum codicum omni familia esse, ostendit Morelianus consentiens cum Erl. [et B]. Paulo post *et absolutam* (pro *atque*) Man., Lamb., ceteri ex ed. prima; correxit Gzius e quattuor suis, Vind. [B. Ad sententiam cfr. II, 52.]

70. *quem cupiditatum incendiis*) Hoc alterum *quem*, quod orationi crescenti et imaginem proprio addenti aptum est, habet Crat. in oratione contexta, Gzius ex Erl. et Spir. [B], ceteri omittunt. *Concupivisset* Cicero sic posuit, tamquam dicturus esset

visset, tanta laetitia perfundi arbitramur, quanta aut superiorem Africanum Hannibale victo aut posteriorem Carthagine eversa? Quem Tiberina descensio festo illo die tanto gau-

1. Ante *tanta* add. est E 3. *dissensio* LC *decursio* PROr. *sexto illo* L

perfusum esse (umquam); nam ad *perfundi* aptius erat *concupiverit*; mira haec est in tam aperta oratione, in tanta propinquitate discrepantia. *Corripuisset* etiam EΞχψ et sine dubio omnes deteriores, nisi unus et alter, ut L noster, emendatus est, tum editiones ante Aldum Manutium Mg. Crat. rectum habet, [ut B; sed is ut Erl. *est* addit].

Tiberina descensio) Significat diem Fortis Fortunae, ut Varro appellat L. L. VI p. 56 Bip., qui erat a. d. VIII Kal., non Sextiles, ut Camerarius, nec Septembres, ut Ernestius et Gzian dicunt, sed Quintiles; Ovid. Fast. VI. 774, Calend. vet. apud Orell. Inscriptt. Latt. II p. 392). Eo die inter alia iuvenes laeta convivia in cymbis agitantibus secundo flumine navigabant, id est, descendebant, ut Propertius loquitur II. 4, 19 (*Tranquillo tuta descendis flumine cymba*: cfr. Sveton. Tib. 10). Nam *descensionem*, ut Davisius edidit, hanc Ciceronem appellasse, optimi codices testantur. Erl. Spir. [B], mg. Crat., El. a quibus vix discedunt, qui *dissensio* habent (cod. Mor., meliores Victorii, Pall., excepto 4, Davisiani plures, ζ. Monac.; Ξψ *dissentio*. cod. Gron., U. Vindob. *discensio*). Pro hoc in aliis (Maffaei et Tertii, quattuor Lambini, Pal. 4, Parr. 1 (P) et 3, Gud. utroque. Bas.) substitutum est *decursio*, quod post Manutium plerique probarunt propter Ovidii de hac re versum: *Pars pede, pars etiam celeri decurrite cymba*. Et aptum sine dubio decurrendi verbum erat ad hanc ludicram navigationem significandam; propriam eam huius rei appellationem fuisse, minime ex illo versu conficitur; nec minus aptum alterum erat, cui praesertim contrarium responderet nomen *invectionis* (adverso flumine). Qui scriptores *decursionis* et *descensionis* nominibus usi sint, ad huiusmodi controversiam dirimendam frustra quaeritur, cum utrumque usitata et communi forma ab usitatis verbis ducatur. Iidem codices, in quibus *descensio* scribitur, alteram veram scripturam habent, *invectio* (Erl., Spir. [B]; nam de ceteris tacetur), quam Davisius coniectura invenerat. Hinc in deteriorum principe factum erat *invecto*, quod est in EUΞψ, Gzianis reliquis. Editores inde a Crat. ad Ernestium tenuerunt *invectum*, sumptum ex aliquo codice nostri L simili, sic quoque subiecto orationis carentes. [*Persen* ex Erl. et B pro *Persen*.]

dio affecit, quanto L. Paulum, cum regem Persem captum adduceret, eodem flumine invectionis? 71. Age nunc, Luci noster, extruere animo altitudinem excellentiamque virtutum; iam non dubitabis, quin earum compotes homines, magno
 5 animo erectoque viventes, semper sint beati; qui omnes motus fortunae mutationesque rerum et temporum leves et imbecillos fore intellegant, si in virtutis certamen venerint. Illa enim, quae sunt a nobis bona corporis numerata, complent ea quidem beatissimam vitam, sed ita, ut sine illis
 10 possit beata vita existere. Ita enim parvae et exiguae sunt istae accessiones bonorum, ut, quemadmodum stellae in

1. *asserit* P *Persem* (L)ROr. *per se* P 2. *invecto* PCR *invectum* L *auge* E 5. *omnis* E 6. *levis* E 7. *imbecillos* LCR 8. *complent eam* E 9 *beatam vitam* L *eis* R

71. *et imbecillos*) Sic Lambinus (in editione repetita ascribitur: „et omnes veteres codices“), Gruterus, tum Gzius etiam e Spir. [B]. qui recte negat altera forma Ciceronem usum esse; quae contraria erant exempla, pridem e codicibus correctae sunt. Paulo post dure admodum dicitur *certamen virtutis*, cum praesertim et *certamen rei alicuius* (ut honoris et gloriae, omnium rerum) aliter dici consueverit et licuerit Ciceroni usitate scribere *cum virtute* (Brut. 319; Davisius, Ciceronem corrigens, scribi volebat: *cum virtutibus in certamen*). Eandem duritiam habet in Catil. IV, 15 *dissensio huius ordinis*, id est, *ab hoc ordine*, similem, minorem tamen, illa in Lael. 20: *divinarum humanarumque rerum consensus* (id est, de divinis humanisque rebus) et ad Att. I, 19, 7: *ex rerum illarum dissensione*. [hic III, 44, pro Sest. 72], et ad Fam. III, 10, 9: *hominis nobilissimi atque honoratissimi coniunctio* et ibd. ep. 4, 2: *coniunctiones necessariorum tuorum*, (in Pison. 76, Philipp. II, 23), [et pro Mil. 34: *suffragatio consulatus*] et haud pauca similia. Quod post singulas virtutes una omnes complexa nominatur, nullam habet offensivam. Tum pro *existere* cod. Mor. *consistere*.

Illam enim — complent ea quidem beatissimam vitam) Supra III, 43 in Catonis oratione ipsam beatam vitam, non modo beatissimam his compleri a Peripateticis tradi posuerat; vid. ad III, 41. Deinde ibi quoque, omissis externis, quae tamen nominarat, sola corporis commoda commemorat, sed hic constantius, quod externa (§ 67-69) prorsus a fine exclusit, modo ne infra ea non obscure comprehenderentur (vid. ad 67).

in radiis solis) Sic Gzius etiam e Spir. [B]. Non uno

radiis solis, sic istae in virtutum splendore ne cernantur quidem. 72. Atque hoc ut vere dicitur, parva esse ad beate vivendum momenta ista corporis commodorum, sic nimis violentum est nulla esse dicere; qui enim sic disputant, obliti mihi videntur, quae ipsi fecerint principia naturae. Tribuen- 5

1. *radio* LPCR 2. *haec* LR 3. *ista corporis commodorum* om. L
4. *nulla est* E 5. *egerint omnes*, Or. cum nota mendii

radio stellae obscurantur. [Ortum mendum corrigendo ex: *in radiis solis.*] Pronomen *istae*, etsi hic, quia intervenit *ita parvae sunt, ut cet.*, minus redundantia animadvertitur, tamen, quoniam nemo sic dicit: *istae accessiones ita parvae sunt, ut istae — ne cernantur quidem*, additum est post *sic* ad comparisonem notandam eodem modo, quo haec dicuntur (Tusc. IV, 32): *Ingeniosi, ut aes Corinthium in aeruginem, sic illi in morbum incidunt tardius*, ubi alia demonstrant editores. [De Or. II. 130, 257, 310.] Extra comparisonem similiter post interpositam sententiam praecedenti pronomini relativo ad personam notandam superadditum est [*iste* pro domo 109,] *illi* pro Sest. 69 (v. Opusc. I p. 468) et Phil. XIII, 44, quem locum prave sollicitarunt.

72. *Atque hoc ut vere dicitur*) Sic iam ed. prima, tum post Lambini coniecturam (in mg. editionis repetitae) Gruterus e Pall. 4 et 6; nam superiores cum aliquot malis codicibus („cunctis fere“ Davisii, EU; de Gzianis tacetur): *Atque haec, ut vere dicitur* cet. Propter id mendum etiam in Pal. 2, nostri L gemino, omissa sunt tria verba (*ista corp. comm.*), ut sic oratio cohaereret: *Atque ut vere dicitur, haec esse* cet. In aliis autem malis codicibus (Tertii, Mead., Ball.) scriptum est *commoda*, quia non intellegebatur, quod ne Davisius quidem intellexit, *momenta ista corporis commodorum esse momenta ista, quae corporis commoda facerent.*

egerint principia naturae) [Sic edebatur.] Hoc sic dictum Matthiaeus putat, quemadmodum pro Milone 75 *agere fundamenta* ponatur, ut sit *iacere*; Gifanius *iecerint* hic scribendum putarat (in epistula quadam ad Scaligerum, Syllog. Burm. II p. 308). Verum primum *sic agere fundamenta* illic, ut etiam e proximis apparet (*parietem sic per vestibulum sororis instituit ducere*), significat, talem viam in iis aliquoversum perducendis tenere, quemadmodum dicitur *agere cuniculos, agere cloacam* (pro quo ponitur etiam *ducere*), ut ille locus ad hunc defendendum nihil pertineat. Deinde autem in principiorum nomine nulla ex parte eadem est imago, quae in fundamentorum, ut *iacere principia* pro eo, quod est *fundamenta*, nullo modo dici possit; nam in principiis

dum est igitur his aliquid, dum modo, quantum tribuendum sit, intellegas. Est enim philosophi non tam gloriosa quam vera quaerentis nec pro nihilo putare ea, quae secundum naturam illi ipsi gloriosi esse fatentur, et videre, 5 tantam vim virtutis tantamque, ut ita dicam, auctoritatem honestatis esse, ut reliqua non illa quidem nulla, sed ita

1. *igitur est* LPCR üs R *aliquid* E 2. *Est tamen philosophi omnes*, Or. 3. *querentis* E 4. *fatebantur* LPCROr 6. *esse om omnes*, Or. *nulla om* E

prima pars. non ima intellegitur; recte contra dicitur *principia ponere* (*aufstellen*) Legg. I, 37, etiam *initia* ad Att. X, 18, 2; etiamsi autem sic diceretur *iacere principia*, non diceretur tamen *iacere principia naturae*, quia principia naturae. id est, prima naturae alio certo modo in his libris dicuntur (vid. exc. ad II, 33), qui illam imaginem prorsus respuit. Itaque praestat Lambini coniectura. *fecerint* pro *egerint* scribentis minima mutatione, hoc est, posuerint et esse voluerint, [quam nunc in textu posui]. (Dav. *dederint*, quod esse aliquid posset, si hoc ordine verba posita essent: *ipsi naturae principia dederint*, dativo casu.) [L. Ianus *pegigerint*.] Mox *tribuendum est igitur* Man. tacite, Gzius ex Erl. et Spir. [B] *Ceteri igitur est*.

Est tamen philosophi [Sic edebatur.] *Tamen* ineptum esse, Dav. vidit; neque enim haec ullo modo contraria superioribus sunt, sed ea confirmant et explicant, quantum illis rebus tribuendum sit. Itaque scribi vult: *Est enim*, et cum praecedat littera *t*, ex *n*. fieri poterat *tn*. [Itaque recepi.] Minus apte Gzius *autem*; neque enim adiunctione continuatur oratio.

illi ipsi gloriosi esse fatentur) Quod sine ulla varietatis annotatione hactenus editum est, *fatebantur*, aut hoc significat, Stoicos olim, cum essent, hoc fateri solitos, nunc nullos esse, aut eos nuper in hoc sermone auditos esse hoc fatentes, quorum utrum pravius sit, nescio. Secutus igitur sum Erl., in cuius scriptura genus rerum per se indicatur. Fieri tamen potest, [cum praesertim B cum ceteris consentiat,] ut *fatebantur* ortum sit ex *fateantur*, quo verbi modo hoc magis cum infinita oratione copulatur (*ea, quae videat ipsos illos fateri*). Deinde admodum vereor, ne in proximis verbis (*videre — honestatis*) exciderit *esse*, quod in hoc ipso libro bis in codice archetypo omissum fuisse vidimus (ad § 49). Longe enim aliter dicitur *video*, hoc est, animadverto alicubi *tantam vim virtutis, ut cet.*, aliter: *video* et intellego, *virtutis*, quae universe dicitur, *tantam esse vim, ut cet.* [Addidi nunc *esse*.]

parva sint, ut nulla esse videantur. Haec est nec omnia spernentis praeter virtutem et virtutem ipsam suis laudibus amplificantis oratio; denique haec est undique completa et perfecta explicatio summi boni. Hinc ceteri particulas arripere conati suam quisque videri voluit afferre sententiam. 5
XXV. 73. Saepe ab Aristotele, a Theophrasto mirabiliter est laudata per se ipsa rerum scientia; hoc uno captus Erillus scientiam summum bonum esse defendit, nec rem ullam aliam per se expetendam. Multa dicta sunt ab antiquis de contemnendis ac despiciendis rebus humanis; hoc 10 unum Aristo tenuit; praeter vitia atque virtutes negavit rem esse ullam aut fugiendam aut expetendam. Positum est a nostris, in iis esse rebus, quae secundum naturam essent, non dolere; hoc Hieronymus summum bonum esse dixit. At vero Callipho et post eum Diodorus, cum alter volupta- 15

1. *hoc* (pro *haec*) LPCR non (pro *nec*) LCR 3. *denique haec est* om. P 5. *videre* E 6. et *Theophrasto* LR 8 *Herillus* (LP)CROr *sententiam* E 9. Post *multa* add. *autem* L *sunt dicta* LPCROr. 12. *petendam* E 13. *his* LC *esse* om. PROr. 15. *Callipho* Or.

Haec est nec omnia spernentis) Ante Manutium et Lambinum edebatur: *hoc est non omnia*, oratioque a nonnullis sic distingebatur: *et videre — videantur, hoc est — amplificantis. Oratio denique cet.* Pronomen correxit Manutius, particulam Lambinus, hic libros veteres in utroque testans. quibus Gruterus addit Pall. 4 et 6. Dav. tacet; *hoc* Oxx. omnes, Bas., Gud. 1, non Oxx. Bas. [Recte etiam B.]

Cap. XV. 73. a *Theophrasto*) Asyndeton non ferentes editores quidam substituerant *et Theophrasto* (etiam Man., Lamb.); Ox. χ et a *Th.* De Aristotelis et Theophrasti scientiae et vitae in contemplatione et cognitione positae commendatione diximus aliquid ad § 11, de Erillo, Aristone, ceteris ad librum secundum breviter. [Mox dicta sunt ex Erl. et B restitutum.]

in iis esse rebus) Sic quattuor Gzii codices (in quibus ut Erl. erat, sic Spir. fuisse credo), [B.] Oxx. Εξψ, id est, et meliores et deteriorum multi, quibus parendum fuit, quamvis elegantior et simplicior videri possit scripturae hactenus, si primam editionem et aliquot ab ea derivatas (usque ad Aldinam) exceperis. editae brevitatis: *Positum est a nostris in iis rebus — non dolere.* Recte tamen dici *positum est, esse*, non solum de iis, quae in sermone et oratione ponantur (ut II, 83 et alibi saepe), sed etiam de iis, quae sententia et docendo

tem adamasset, alter vacuitatem doloris, neuter honestate carere potuit, quae est a nostris laudata maxime. 74. Quin etiam ipsi voluptarii deverticula † quaerant et virtutes habeant in ore totos dies voluptatemque dumtaxat primo
 5 expeti dicant, deinde consuetudine quasi alteram quamdam naturam effici, qua impulsus multa faciunt, nullam

1. *adamavisset* LPRor. *admoisset* C *honestate* om. P 3. *diverticula* E *quaerunt* Or. (sine nota) *virtutem* L 4. *habent* Or. *primo dumtaxat* (L)PCRor. 5. *dicunt* Or. *consuetudinem* P *quamdam* om. LPCR *nullam* — *restant* Nonius p. 378

statuantur, intellegi potest ex II de Orat. 85, Brut. 165, Acad. I, 19 et 36, de N. D. II, 32; primo et altero loco Schuetzius, quarto Ernestius, quinto Ernestius et Wytenbachius offensi sunt.

74. *Quin etiam — quaerant — habeant — dicant*) Haec vitiosa esse, multi senserunt. Nam quod Gzcius fingit: *quin quaerant?* esse: *warum sollten sie nicht auch suchen?*, neque *quin*, exceptis antiquissimis, interrogative nisi in exhortando cum prima et secunda persona indicativi dicitur, (ex qua in oratione obliqua tertia coniunctivi fit), et, si scriptum esset *quidni*, ea ironia ineptissima esset, quoniam non quid voluptarii prave faciant, sed quid hi quoque recte facere cogantur, ostenditur; et omnino in his verbis: *quin etiam ipsi voluptarii* manifestus est orationis ascensus in enumerandis philosophis, qui particulas veteris sententiae decerperint. [Itaque sententiae satisfaceret: *quidni, quum etiam —?* ut minus hoc in Calliphonte et Diodoro mirum esse significaretur. 1874.] (Quod in orat. pro Milone 65 legitur: *quin etiam audiendus fuerit* cet., si sanum est, Garatonius recte exposuit; sed non est sanum.) Iam ter indicativum reponere cum Lambino et Ernestio audax videtur; et tamen errorem in primo verbo propter *quin* commissum (cfr. Somn. Scip. c. 3 (14) *quin aspicias* pro *quin aspicias*) duo reliqua verba sequi potuerunt. Ad codd. propius accedit, quod Davisio placebat: *quaerunt* (sic Ball.), *ut virtutes* cet. (hoc est, *ita ut*). Itaque cum ambigua esset correctio, mendum notatum reliqui. [*Dumtaxat primo* ex Erl. et B restitutum.]

consuetudine quasi alteram quamdam) *Consuetudinem* post Asceñsium et Aldum P. Manutius a. 1555, Lambinus codicesque Pall. meliores, si Grutero credimus, et fortasse (nam typhothetae errasse videntur) Davisii tres. Correxerunt ipse Man. postea e codd. Tertii et Sigonii (Oxx., quattuor Gzii, [B]). *Quandam*, quod ceteri omittunt, Crat. in contexta oratione, Man. in posteriore editione ex iisdem codd., Gzcius ex Erl. et Spir. [B] restituerunt. Tum pro *faciunt* Th. Bentleius et

quaerentes voluptatem. Stoici restant. Ei quidem non unam aliquam aut alteram *rem* a nobis, sed totam ad se nostram philosophiam transtulerunt. Atque ut reliqui fures earum rerum, quas ceperunt, signa commutant, sic illi, ut senten-

1. *Ei* LCO. 2. *rem* om. omnes [*rem*] Or. 3. *ut* om. P 4. *ceperunt* om C. *cleperunt* Or. *nostris sententiis* R

Ernestius *faciant*, quomodo Cicero scribere debuit; neque enim hic de voluptariorum factis quaeritur, sed de decretis et sententiis; et utebantur Epicurei hoc colore maxime in amicitia (vid. I, 69), ut eam a voluptate et utilitate ortam postea consuetudine coli sine utilitatis ratione dicerent. Gzius haec ex Epicureorum sententia dici negat et „saepe a Cicerone contra Epicureos adhiberi“ Ernestium docet; nam ne illud quidem ex his libris didicerat. contra Epicurum disputari, natura homines ad honeste agendum sine pretio impelli, consuetudinis illo per-fugio ipsos Epicureos uti. Si indicativum Cicero posuit, neglegenter vitam et decreta Epicureorum permutavit. [*Ei* etiam B.]

alteram rem) Substantivum in codicibus excidit post syllabam simillimam; id Gzius addidit, Th. Bentleii coniecturam sequens; Bremius *partem* addi malebat (ut supra *particulae* dicuntur), quod non tam facile excidere poterat. Quod autem Klotzius (Quaest. Tull. p. 80) codicum scripturam sic tuetur, ut Ciceronem primum *unam aliquam aut alteram* posuisse statuatur, tamquam subiecturus esset *omnes nostras rationes* aut simile aliquid. deinde orationem mutasse, id in huiusmodi oratione, cuius ex paucis et non interruptis verbis constantis reliqua forma diligentissime servatur (*non —, sed — transtulerunt*), prorsus incredibiliter fingitur.

quas ceperunt) Verbum maxime commune posuit. quod, cum fures nominati essent. genus capiendi satis intellegeretur. ut neque *surrupuerunt* neque eiusmodi aliud ponere opus esset. Fures autem cur hoc modo capere dici nequeant, quae furentur, cum et praedam aucupantes capiamus et pecuniarum (contra leges) captarum frequens mentio sit, nescio. Itaque sine ulla causa consentiens codicum scriptura sollicitatur; nam quod in uno nullius auctoritatis codice, e quo editio prima ducta est, verbum obscure scriptum videtur fuisse, prorsus neglegendum est. Muretus tamen Varr. Lectt. XI, 19 narrat, in veteribus libris (vereor, ne nimis obsequiosis) se reperisse *cleperunt*, quod Lallemandus recepit, Orellius autem, Davisio et Hermanno (Opusc. III p. 119, coll. IV p. 269) auctoribus, *cleperunt* scripsit. Equidem primum nonnihil miror, quomodo sibi viri docti persvaserint, Ciceronem in prosa oratione id

tiis nostris pro suis uterentur, nomina tamquam rerum notas

1. rerum nostra L

verbum posuisse, quod quam a consuetudine huius aetatis remotum fuerit, e Varronis commemoratione de L. L. VII p. 98 intellegi potest, quodque, si Varronis e satira, in quo genere vel maxime verborum antiquitatem sectatus est, locum exceperis (apud Non. p. 20), solam poëtarum antiquorum, Attii, Lucilii priorumque, auctoritatem habet. (Apud Varronem R. R. II. 9. 6 sine ulla probabilitatis specie *transclepere* fingitur.) Nam quod tradunt, Nonio teste (p. 20), Ciceronem etiam in libro IV de R. P. scripsisse: *non modo ut Spartaë, rapere ubi pueri et clepere discunt*, ipse verborum ordo (*Spartaë, rapere ubi*) ostendit, idem hic Nonio accidisse, quod in proximo exemplo, e III de N. D. 68, [si tamen illud ab ipso positum est], accidit et alibi saepenumero, ut pro Ciceronianis haberet veteris poëtaë verba a Cicerone posita. Deinde vix dubium est, quin semper dictum sit *clepsi*, non *clēpi*, quod praeter illos, quos dixi, alii quoque probant inde a Scaligero (ad Varr. de R. R. II, 9). Analogia priorem formam magis commendari apparet, etsi posteriorem e proximo tuetur *scabi*, tum e longinquo alia; auctoritatem autem si quaerimus, primum apud Varronem de L. L. p. 98, ubi de Lucilii versu agit, bis constantissime scribitur *clepsere*, eo graviore testimonio, quod ibidem bis infinitivus *clepere* ponitur. Deinde in Attii anapaestis apud Ciceronem in Tusc. II, 23 adeo constanter codd. aut ipsum *clepsisse* retinent, ut optimi, aut leviter corrupti tamen s litteram habent (*dempsisse*), ut plane mirer libidinem eorum, qui substituunt *clepsisse*. Apud Manilium quoque I, 27 omnes codd. habere dicuntur: *clepsisset furto mundum*, pro quo non recte substitutum est *cepisset*. His non satis tuto opponitur *clepit* prima longa ex Pacuvii Hermionae versu septenario apud Nonium: *Sermonem hic nostrum ex occulto clepit, quantum intellego*; ubi Mercerius *clepsit* malebat. Non utor testimonio veteris rogationis apud Livium XXII, 10, 5, ubi est: *si quis clepsit*, quoniam, etiamsi perfectum esset *clepi*, nihilo minus futurum illud vetus *clepso*, *clepsim* esset, ut *capso*, *recepso*, *effexis*, *respevis* cet., cuius formae rationem exposui in disputat. de usu et nat. form. quarundam verbi Lat. in Opusc. Acad. II. Contra me proferent Cic. de Legg. II, 22: *cleperit rapsitque*. Verum quoniam nulla causa excogitari potest, cur Cicero in altero verbo recentiore forma, in altero antiqua (*rapsit*, non *rapuerit*) uti voluerit, apparet, rectissime Lamb. scripsisse: *clepsit rapsitve*.

mutaverunt. Ita relinquitur sola haec disciplina digna studiosis ingenuarum artium, digna eruditis, digna claris viris, digna principibus, digna regibus. 75. Quae cum dixisset paulumque institisset, Quid est? inquit; satisne vobis videor pro meo iure in vestris auribus commentatus? Et ego: 5

4. *parumque* E *quod* E *satis* om. E (retento *ne*) *vobis* om. L
satisne videor vobis R *nobis* et *mox nostris* E 5. *commendatus* EL

75. *Quid est? inquit* Cod. Mor.: *Quid? inquit*, et paulo ante omittit *digna principibus*. [*Parumque* etiam B. ex quo fieri potest: *dixisset* et *parumper inst.* aut *dix. parumperque inst.*]

satisne — *pro meo iure in vestris auribus commentatus?* Hoc est: Satisne vobis videor iure meo (quod mihi concessistis, cum me dicere iussistis) usus esse et vobis audientibus quasi meae exercitationis causa commentatus esse? Commentationem enim hanc fuisse significat, hominis has res mediocriter tenentis nec eas exponere assveti, non accuratam et praeparatam veteris magistri scholam et orationem. *In auribus vestris* eodem modo dicitur quo *in ore atque in oculis provinciae aliquid gerere* (Verr. II, 81; cfr. Hand. Turs. III p. 250 et lexic.); atque etiam hoc ipsum *in auribus* legitur ad Q. Fr. I, 1, 9: *istam virtutem, moderationem animi, temperantiam — in luce Asiae, in oculis clarissimae provinciae atque in auribus omnium gentium ac nationum esse positam*. [Cfr. Verr. III, 131, Act. I, 7.] Tacitus dicit *apud aures alicuius* (Hist. I, 26, Agric. 44). *Satisne* non proxime cum solis illis verbis *pro meo iure*, sed cum tota complexione verborum coniungitur; *pro suo iure* autem agit (cui contrarium est *precario et cum venia*), qui ius suum tenet (Tusc. III, 20), et ita sibi agere licere contendit, veniam non petens; (Ernestius: *libere, meum studium secutus*; Kernius: *Meinet Ihr, ich habe hinfänglich meines Rechtes mich bedient?*). Itaque in Verr. V, 2 haec dicuntur: *tum deprecabitur a vobis, tum etiam pro suo iure contendet, ne patiamini* cet., nec tamen *iure Hortensium* id contendere posse Cicero confitebatur; cfr. pro Caec. 85, pro Flacco 95: *pro meo iure dico* (libere dico nec, ut cum bona venia audiatis, precor); ad Fam. XIII, 50, 1, ad Att. III, 2 (*pro meo iure*, id est, nullius gratia neque indulgentia utens), de Orat. II, 294 (non affirmat Antonius, iure se illa sumere, sed se ipsum ea libere et aperte tamquam sua vindicare), Rhet. ad Herenn. II, 39, IV, 48, Terent. Ad. I, 1, 27 (ubi *omnia pro meo iure agere* est ita, ut mihi pro patria potestate licebat). Enarravi hunc locum pluribus, quod et olim quidam

Tu vero, inquam, Piso, ut saepe alias, sic hodie ita nosse ista visus es, ut, si tui nobis potestas saepius fieret, non multum Graecis supplicandum putarem. Quod quidem eo probavi magis, quia memini, Staseam Neapolitanum, docto-
 5 rem illum tuum, nobilem sane Peripateticum, aliquanto ista secus dicere solitum, assentientem iis, qui multum in fortuna secunda aut adversa, multum in bonis aut malis corporis ponerent. Est, ut dicis, inquit; sed haec ab Antiocho, familiari nostro, dicuntur multo melius et fortius quam a
 10 Stasea dicebantur. Quamquam ego non quaero, quid tibi a me probatum sit, sed huic Ciceroni nostro, quem discipulum cupio a te abducere.

1. *alia* ELPC *ita ita nosse* R *ista nosse* (om. *ita*) C 2. *tui copia nobis semper* LPCROr. 3. *multis* C 4. *quam* P *nemini* E *istas eam* EP 5. *aliquando* ELCOr. 6. *his* ELC 9. *nostro familiari* LPCROr. *quam istas ea* E 12. *ab te* E a om. C

haeserant neque post Gzii incredibiles errores, maxime in Addendis, ubi se corrigit scilicet, et Schuetzii hariolationes satis alii rem expediverant.

ita nosse ista) Ita Gzius ex Erl. et Spir. [B], Gud. 2: ex Eξ, Mon. exciderat *ita nosse*. E scriptura ed. primae effectum erat (Crat., Vict., cett.): *ita ista nosse*. Tum *si tui nobis potestas saepius fieret* scripsi ex Erl. et Spir. [B]; in mg. Crat. tantum *potestas* annotatur, e cod. Mor. *tui potestas*, non animadversa transpositione (*nobis pot.*). In substantivo auctoritatem secutus sum; utrumque enim recte dicitur, etsi *copia hominis* de potestate colloquendi apud Ciceronem alibi non ponitur, alterum pluribus locis; in *saepius* ea accedebat ratio, quod id ad *fieret* aptius videbatur, *semper* autem *requirere esset*.

aliquanto ista secus) Staseas igitur Theophrastum sequebatur (§ 12), vel potius erat ex communi Peripateticorum schola, non Antiochius. Pro *aliquanto* etiam [B et] ξ *aliquando*, quod errore irrepsit in edd. Gzii et Or. Tum *familiari nostro* (pro *nostro fam.*) dedi ex Erl. et Spir. [B] (Vindob.). Postremo etiam Spir. [B] *ab te abducere*, in quo fortasse latet *abs te*, quod nonnumquam a librariis oblitteratum est (de Verr. vid. Zumptius in ind. v. *abs*); sed uno loco coniectura restituere, quod nusquam alibi codices horum librorum habent. ratio nulla erat. Ipsum *ab te* Handius (Turs. I p. 6) certis exemplis Ciceronianis defendi putat; sed hoc unum ponit.

XXVI. 76. Tum Lucius: Mihi vero ista valde probata sunt, quod item fratri puto. Tum, mihi Piso: Quid ergo? inquit; dasne adulescenti veniam? an eum discere ea mavis, quae cum plane perdidicerit, nihil sciat? Ego vero isti, inquam, permitto; sed nonne meministi, licere mihi ista pro- 5

2. nihil (pro mihi) L quod ergo E 3. mavis ea LC 4. plane perdididerit E praeclare (praeclara C) didicerit cett., Or. 4. inquam isti R 5. in me (pro nonne) E licere mihi E mihi licere cett., Or. probare ista LPCROr.

Cap. XXVI. 76. *quod item fratri puto*) Poterat dicere: *puto item fratri* (vid. ad II, 16), sed orationis vincienda causa pronomen posuit, nec tamen plenam orationem fecit (*quod item in fratre evenire puto, ut ista ei probata sint*). Itaque eiusdem generis hoc est atque illud in Cat. 84: *cuius a me corpus est crematum, quod contra decuit, ab illo meum* (cfr. Lael. 90, pro Quinct. 87); neque dubitem, si sententia orationis ita ferat, dicere: *mihi probata haec sunt, quod contra fratri puto*. (Cfr. Lucretius I, 82.) Prorsus eiusdem generis est, sed minus facile ad plenam orationis formam revocatur, quod § 83 scriptum est: *quod vestri non item* (efficiunt, ut sic omnia connexa sint). [Brut. 66 recte Siesbyeus: *quod item Lysiae Demosthenes pro idem*. Nam delentes nihil moror. 1874. Ex eodem fonte natum: *quod nunc* apud Lucretium I, 221. Varr. R. R. III, 3, 8.]

plane perdidicerit) Hanc scripturam Gzius quoque intellexit significari in Spir., in quo erat: *plane perdidicit*, et Erl. [B]. Prorsus ad finem perductae disciplinae Carneadae hanc summam esse Piso dicit. Arcesilae et Carneadi sententiam, qui, sublata perceptione, probabilitatem et verisimilitudinem defendebant, saepissime Cicero attingit, exposuit uberius Clitomachum sequens Acad. II, 98 sq. (Cfr. Ritteri Hist. Phil. III p. 665 sqq. et p. 676 sqq.) Mox Manut. et Lamb. omittunt *isti* ante *inquam*; in proximorum verborum ordine (*licere mihi ista probare*) Erl. [et B] secutus sum. Tum pro *a te* etiam Oxx. $\chi\psi$, Vindob., Monac. *apte* (cfr. § 75 *ab te*), ut alibi in his libris ante pro *a te* scriptum vidimus. Paulo post expectabatur potius hic ordo: *quae probabilia ei videantur*; nam aliter § 92, ubi *quod nollet* in parte primariae sententiae censetur, et similibus locis ei extremum locum tenet. Deleri tamen pronomen, quod Orellio visum est, vix potest; nam ad rem pertinet, huic ipsi probabilia illa videri. Idem obstat Gzii coniecturae (*potest, quae prob. videantur, ea*), ductae e Gud. 2 et Bas. scriptura (*potest ea quae prob. videantur ea non probare*).

bare, quae sunt a te dicta? Quis enim potest ea, quae probabilia videantur ei, non probare? An vero, inquit, quisquam potest probare, quod perceptum, quod comprehensum, quod cognitum non habet? Non est ista, inquam, Piso,

1. *sunt apte C postea (pro potest ea) E* 2. *vere R inquam LPCR*
4. *ita C inquit P*

cognitum non habet) Facile aliquis cum Ernestio scribendum putet *habeat*, quoniam haec sententia rei tantum ad explendam sententiam negativam (*nemo probat*) cogitatione conceptae significationem habere videtur. Verum Latini in huiusmodi sententiis eius generis definitionem, in quod aliquid cadere negant, per se conceptam indicativo modo efferunt: [I, 5: *Nulli satis eruditi videntur, quibus nostra ignota sunt*; Off. II, 38;] Lael. 59: *Quonam enim modo quisquam amicus esse poterit eius, cui se putabit inimicum esse posse?* Acad. II, 18: *Qui enim potest quidquam comprehendere —, quod est tale, quale vel falsum esse possit?* Ibid. II, 22: *Quid quisquam meminit, quod non animo comprehendit et tenet?* (Significat, ex quo genere id esse debeat, quod meminisse possimus; si dixisset: *comprehendat et teneat*, ut quod non idem esset atque *quin id*, significaret, quid necessario ex memoria sequeretur et ei adiunctum esset.) Tusc. IV, 79: *An quidquam est secundum naturam, quod fit repugnante ratione?* Parad. I, 14: *Quidquam bonum est, quod non eum, qui id possidet, meliorem facit?* (Sumo a Wesenbergio, ut superius; scribe *faciat*; Latinum erit, sed sententia mutabitur.) [De Divin. I, 23, II, 61, Verr. V, 65, Philipp. I, 35.] Contra Acad. II, 48 recte scribitur: *si nulla visa sunt probabilia, quae falsa sint*; haec enim sententia est: *wenn es keine wahrscheinliche Vorstellungen giebt, die (der Art giebt, dass sie) in der Wirklichkeit falsch sind*, non haec: *wenn keine Vorstellungen, die falsch sind, wahrscheinlich sind*. Ad ipsam rem haec non differunt; nam si ex probabilitate non sequitur veritas (quod priore modo dicitur), ne veritas quidem condicio est necessaria probabilitatis (quod hoc altero modo: *quae falsa sunt*); ad argumentandi formam aliquantum interest. Paulo ante (*quae probabilia videantur*) coniunctivus modus, qui refertur ad *non probare*, significat, hanc esse sententiam: *ea, quae tamen ei probabilia videantur*. De Fato 4 (*An mihi, inquam, potest quidquam esse molestum, quod tibi gratum futurum sit?*) necessario scribendum puto *futurum est*. [Sed obstat Tusc. II, 65: *Nihil potest esse aequabile, quod non a certa ratione proficiscatur*; add. huius operis II, 78, de Divin. I, 91, Cat. 4. Ergo interdum valuit coniunctio cum infinitivo. Mox *Non est ita* Baiterus errore typhotetae.]

magna dissensio. Nihil est enim aliud, quamobrem mihi percipi nihil posse videatur, nisi quod percipiendi vis ita definitur a Stoicis, ut negent quidquam posse percipi nisi tale verum, quale falsum esse non possit. Itaque haec cum illis est dissensio, cum Peripateticis nulla sane. Sed haec 5
omittamus; habent enim et bene longam et satis litigiosam

1. enim est LR 2. nihil percipi Or. (nihil percipi mihi C) nec (pro nisi) L Verba nisi quod — posse percipi in P transponuntur post (v. 4) non possit 3. negant E quid L 5. sane nulla R

Nihil est enim aliud, quamobrem cet.) Enim est etiam Victorius et fortasse plures codices deteriores. Tum mihi percipi nihil etiam [B.] ex R Marsus, Crat. Manutius et ceteri ex ed. prima nihil percipi mihi, pro quo Gzius tamquam ex omnibus suis et Vindob. dedit mihi nihil percipi, sed erravit. Stoicorum percipiendi definitionem, quae tota ex eo pendeat, quod omnes animi notiones extrinsecus visis (φαντασίαις) tamquam imaginibus rerum effici docebant, Cicero in Academicis multis locis commemorat (I, 41, II, 18 et 40 sqq., 54 sqq., 77, 112, 113); in ea enim vexanda omnis recentiorum Academicorum velitatio occupabatur. Cum enim visum verum definissent id, quod ex eo, quod esset, sicut esset, impressum in animo et signatum esset (cfr. Sext Emp. adv. Mathem. VII, 248, Diog. Laërt. VII, 46 et 50), id demum visum verum percipi posse dicebant, quod certa nota ab omni falso viso discerneretur, φαντασίαν ἀληθῆ καὶ ποιωτέην, οἷα οὐκ ἂν γένοιτο ψευδῆς (Sext. Emp. VII, 152; οἷα οὐκ ἂν γένοιτο ἀπὸ μὴ ὑπάρχοντος, Diog. VII, 50, id est, quale ab eo, quod non esset, esse non possit, Acad. II, 77; ibd. 18 Cicero id scribere debuit, non scripsit, quod Lambinus posuit). Eiusmodi autem notam Arcesilas et Carneades esse negabant, omnisque veri visi falsum tam simile esse posse, ut inter nosci non possent. Cicero et hic et Acad. II. 113 visi nomen omittit, quod alibi ipse addit; sed idem intellegitur, quoniam ad solam visorum veritatem et perceptionem haec disputatio pertinet. Mira autem levitate Cicero et hic et Acad. II, 112 eo modo in hac definitione rem verti iudicat, ut Academicis suis recentioribus et Carneadi cum Peripateticis, qui illa non utantur, nulla dissensio sit. Illa enim definitione Stoici tantum accommodate ad sua de cognitionis origine decreta et ad ea, quae tum agitabantur. certamina id comprehenderant, quod non minus firmiter superiores tenebant, percipi aliquid posse. Itaque de universae philosophiae fundamento nihilo minor cum illis Carneadi dissensio erat.

disputationem; 77. illud mihi a te nimium festinanter dictum videtur, sapientes omnes esse semper beatos. Nescio quomodo praetervolavit oratio. Quod nisi ita efficitur, quae Theophrastus de fortuna, de dolore, de cruciatiu corporis
 5 dixit, cum quibus coniungi vitam beatam nullo modo posse putavit, vereor, ne vera sint. Nam illud vehementer repugnat, eundem beatum esse et multis malis oppressum. Haec quomodo convenient, non sane intellego. Utrum igitur tibi, inquit, non placet, virtutisne esse tantam vim, ut ad beate
 10 vivendum se ipsa contenta sit, an, si id probas, fieri ita

2. *semper esse* R *semper om.* C 3. *quo (pro quomodo)* LP *ita om.* L
 5. *beatam vitam* LPCR Or. *posse om.* L 6. *ne varia* L *repugnet* EP
 7. *esse beatum* C *et beatum esse* Or. *multis modis* E *quo* LP 9. *non placet inquit* LPCR *virtutis (om ne)* LPCR *tantam vim esse* LPCR
 10. *ita fieri* LPCR

77. *Nescio quomodo*) ΕΞχ omnesque, si credi potest, Gzii *nescio quo*, de quo errore dixi ad II, 53. Sed Gzium meliorum codicum compendium non intellexisse, et ex Erl. [et B] apparet et e cod. Mor., e quo ipsum *quomodo* enotatur, cum Victorius et alii *nescio qui quo* scripissent. Proxime ante Mars., Crat., Vict. *semper esse* ex R. Deinde in verbis *quod nisi ita efficitur quomodo ita* pronomini *quod* superaddatur, perspicitur ex iis, quae dixi ad II, 17. Davisius scribendum putabat: *quod nisi id efficitur, Gzium: ita esse efficitur.* [Mox *vitam beatam* etiam B.] *eundem beatum esse*) Sic ante Man. plerique (Mars., Crat., Vict.) nec, ut opinor, minore consensu codices ([B.] ΕΞχ), etsi ceteri editores Manutium taciti sequuntur. Pro *malis* etiam [B et] mg. Crat. *modis*, ut id in codicum meliorum principe fuisse appareat. Sed longe aliter Ennius poeta dixerat (IV, 62): *multimodis sum circumventus, morbo cet.* Hic malorum et beatae vitae concursus necessario nomine ipso significari debet. Deinde *inquit, non placet et esse tantam vim et fieri ita* Gzium ex Erl. et Spir. [B] dedit, cum alius ordo esset. *quibusdam malis* ego ex Erl. [et B]. Post *virtutis* particulam *ne* Gzium addidit ex eisdem codicibus et ed. Crat. Neque tamen *utrum* — *ne* hic ex abundantia coniungitur, sed pronomini (*utrum e duobus*) deinde subiungitur ipsae res diiunctae, eodem, quo nos loquimur, modo; Gzii et aliorum errorem attingi in Emendatt. Tull. p. 164. [Sed alterum membrum, quod proprie sic poni debebat: *an, fieri posse. ut cet.*, Cicero seiunxit addito novo verbo (*negas*) et plenius posuit.] Postremo in his: *Ego vero volo cet.* omittitur *inquam* et iterum § 83: *Nihilo beatiorem cet.* Vid. ad II, 8.

posse negas, ut ii, qui virtutis compotes sint, etiam quibusdam malis affecti beati sint? Ego vero volo in virtute vim esse quam maximam; sed, quanta sit, alias, nunc tantum, possitne esse tanta, si quidquam extra virtutem habeatur in bonis. 78. Atqui, inquit, si Stoicis concedis, ut virtus 5 sola, si assit, vitam efficiat beatam, concedis etiam Peripateticis. Quae enim mala illi non audent appellare, aspera autem et incommoda et reicienda et aliena naturae esse concedunt, ea nos mala dicimus, sed exigua et paene minima.

1. *hi LC malis quibusdam LPCROr.* 6. Post *beatam* addit et C *concedis et P* 7. *illi mala L audient E audent non L* 9. *et porro minima LPCROr.*

78. *concedis etiam*) Sic fere editiones ex R et meliores codices, Erl., Spir. [B]. Dav. e Parr. 1, 3 (Bas., Gud. 1) *concedis et*; Mead., Oxx. omnes, Monac., ed. Vict. *et concedis etiam*, ut C; Gud. 2 tantum *concedis*.

sed exigua et paene minima) Semel, opinor, apud Cicero- nem, Acad. II, 127, legitur: *ut exigua et minima*; hic, tamquam gravior in altero significatio sit, additur *paene*. Et opinor, in hac coniunctione, cum index significationis accederet *vox paene*, a Latinis idem fere intellegi potuisse, quod noster sermo *infinitive parvum* appellat (Latini enim neque hoc modo loquuntur neque aliud habent, quod huic plane respondeat), cum praesertim etiam id, quod *absolute minimum* nos dicimus, *minimum* a Cicerone, Lucretio, aliis dicatur. Nam si veram comparationem intellegemus, non *paene minima*, sed prorsus minima haec erunt bona. nec, si valde parva interpretabimur, minus ineptum erit *paene*; rectum esset *paene nulla* (*ita parva, ut nulla esse videantur* § 72). Sic autem, ut edidi, scriptum erat in codicibus melioribus, Erl., Spir. [B], mg. Crat. Edd. e deterioribus tenuerunt: *et porro minima*, in quo eadem est dubitatio, qui ascensus significetur, neque is, quem ostendi, exitus relinquitur; tum nullo prorsus exemplo *porro* in augendo pro *atque adeo*, ut accipiebat Ernestius, ponitur, quod si omnino sic interponeretur adiectivis coniunctis (*bono et porro fortis*), significaret, aliam rem adici, non eandem verbo et notione augeri; nemo tamen, quod sciam, ita dixit, repugnante usu. [Handius IV p. 486 fingit *porro* esse *geradehin*.] Venit mihi interdum in mentem ex *paene* *facere plane*, ut id eo modo poneretur, quo in Verr. IV, 6: *immo vero modo ac plane paulo ante*, in quo cum hoc significetur, prorsus illo vocabulo, quod subiciatur, uti licere et id rectum esse, etiam superlativo

Quare si potest esse beatus is, qui est in asperis reiciendis rebus, potest is quoque esse, qui est in parvis malis. Et ego: Piso, inquam, si est quisquam, qui acute in causis videre soleat, quae res agatur, is es profecto tu. Quare
 5 attende, quaeso. Nam adhuc, meo fortasse vitio, quid ego quaeram, non perspicias. Istic sum, inquit, expectoque, quid ad id, quod quaerebam, respondeas.

XXVII. 79. Respondebo, me non quaerere, inquam, hoc tempore, quid virtus efficere possit, sed quid constanter
 10 dicatur, quid ipsum a se dissentiat. Quo, inquit, modo? Quia, cum a Zenone, inquam, hoc magnifice tamquam ex

1. *est* om. L 2. *is potest* C *est* om. C 3. *Et* om. E 4. *is ex profecto* L *es* om. P 5. *in eo* (pro meo) R *quod* E 6. *istinc* L *quod* E 7. *quaeram omnes*, Or. 9. *possit efficere* COr. 10. *Quo igitur, inquit, modo* LPCROr. 11. *hoc* om. L

minima adiungi posse *plane* videtur. Paulo post, ubi est: *quae res agatur* (et causam controversiamque faciat; cfr. II, 3), frustra Lambinus: *qua de re.*

quod quaerebam) paulo ante, *utrum tibi non placeret, virtutis esse tantam vim* cet. Nam ad eam interrogationem parum sibi distincte responsum Piso iudicat. Itaque ad eandem interrogationem refertur Ciceronis responsum: *Respondebo* cet. In re manifesta correxi codicum mendum, quod editores ita tenuerunt, ut ne offensus quidem eos quidquam videatur. Nam coniunctivus modus in hac oratione: *ad id, quod quaeram*, Pisonem interrogationem certam a se ante expositam significante, ferri nullo modo potest; futurum autem tempus si intellegemus, prorsus ridicule Piso expectabit, quid Cicero ad ea, quae ipse nondum quaesivit, sed quaesiturus est, respondens sit, Cicero autem ad id, quod Piso quaesiturus est, ante respondebit (*respondebo* cet.), quam, quid sit, audierit. Apparet *quaeram* ortum esse ex proximo (*quid ego quaeram*). In eandem sententiam venerat Wesenbergius, meae coniecturae ignarus.

Cap. XXVII, 79. *efficere possit*) Sic et codices (omnes Gzii, Vind., [B]) et aliquot vet. edd. (Mars., Crat.); alter ordo ex ed. prima ad Man. et ceteros propagatus est. Deinde ex Erl. et [B et] Bas. scripsi: *Quo, inquit, modo* (cfr. 86, IV, 75); neque enim conclusio ulla est. Particula, quam ab omnibus melioribus abesse puto (etsi e Spir. nihil notatum Gzcius dicit), ex *inquit* orta videtur.

Quia, cum a Zenone cet.) *Quia* ad utrumque, quod Cicero dixerat, refertur, *quid constanter dicatur, quid ipsum a se dis-*

oraculo editur: „Virtus ad beate vivendum se ipsa contenta est“, Quare? inquit; respondet: „Quia, nisi quod honestum est, nullum est aliud bonum.“ Non quaero iam, verumne sit; illud dico, ea, quae dicat, praeclare inter se cohaerere. 80. Dixerit hoc idem Epicurus, semper beatum esse sapien- 5 tem; quod quidem solet ebullire nonnumquam; quem quidem,

2. *respondes* Pmg. 5. *haec E quidem* (pro *idem*) CR 6. *quid* (pro *quod*) E *qui* C *solet* om E *ebullirem* E

sentiat; utriusque enim rationem et causam explicare debet. Itaque primum, absoluta hac protasi (*contenta est*), sequi debebat apodosis, quae Zenonis constantiae declarationem contineret, deinde autem, nova protasi posita, altera apodosis, quae ceteros a se dissentire ostenderet, hac fere orationis forma: „Quia, cum a Zenone — huic decreto convenit, quod iudicat, honestum solum bonum esse; cum ab Epicuro vobisve idem illud dicitur, repugnant. quae de bonis et malis statuitis.“ Cicero orationem vividiorum efficiens ne in priore quidem parte illam formam tenuit, sed, inducta interrogationis et responsi figura, apodosis, si de grammatica ratione quaerimus, in verbo *inquit* (aliquis) constituit, ad particulam *quia* non apte, quia nondum absolvitur constantiae Stoicorum significatio. Itaque hic in *quia* eandem habemus figuram orationis non statim ad id, quod particula expectari iubet, progredientis. quam ad I, 18 in *enim* et *itaque* declaravi. [Cfr. hic II, 6; Tusc., V. 32.] C. Sigonius et Manutius *cum* abundare putabant, non animadvertentes, sic nullam omnino eius, quam *quia* promittit, sententiae significationem esse. Recentiores inde a Davasio (qui scribi volebat; *quare? inquirenti, respondet*) conantur apodosis in verbo *respondet* constituere (velut Bremius scribebat: *quare? si quaeris, respondet*); ita prior pars absolvitur, alteram deesse non animadvertunt. (Coniecturas illas ordinem verborum, praesertim in initio apodosis, pravum et contortum habere, ex abundantia dico.) Orellius anacoluthon hoc esse putat, fortasse non multum discrepans ab ea ratione, quam exposui.

80. *hoc idem*) Sic [ut etiam B] Grut. e Pall. 4 et 6; nam antea edebatur *quidem*, quod erat in Oxx. omnibus, Gud. 1; Par. 1(?) et Gud. 2 omittabant vocem, quod Dav. probabat.

quod quidem solet ebullire) Pro *quod* etiam Ox. χ et Gud. 1 *qui* (ille: *qui quod solet*). Insuper duae deinceps sententiae incipiunt a particula *quidem* pronomini eidem subiecta (minus offensionis habet illud in Cat. 50: *Atque haec quidem — : quae quidem*); in utraque tamen per se apte particula additur; [ad Att. XIII, 49. 1 longius spatium interest;] (Lambinus: *quod*

cum summis doloribus conficiatur, ait dicturum: Quam svave est! quam nihil curo! Non pugnem cum homine, cur tantum abeat in natura boni; illud urgveam, non intel-

3. *habeat* omnes, Or.

solet.) [Sed quoniam etiam B *solet* omittit, videndum, ne ex *quod quidem ebullirem* (sic B quoque) fieri debeat: *quod audet ebullire* aut *quod video eum eb.*] *Ebulliendi* verbo de eo, quod quis inani sono temere effundat, iterum Cicero posuit Tusc. III, 42, ubi iure Wesenbergius meus miratur, cum Davisius aberrans Bentleium traxisset, neminem vidisse, hanc esse apertam et necessariam Epicuri orationis sententiam: „Si ceteri philosophi, ut solent, virtutes et sapientias ebullire volent, re diligenter examinata nihil aliud dicere reperientur ac tantum viam voluptatis comparandae monstrare; ea est enim, ut ego doceo (cfr. huius operis lib. I c. 13 sqq.), vis et utilitas sapientiae et virtutis, ut ad voluptatem certissimam nos ducant, non ut per se expectantur.“ Nunc recepta etiam contra Nonium Davisii coniectura (*nolent*) hoc dicit Epicurus: Si ceteri philosophi nolent virtutes crepare (id est. si suas sententias deponere volent et fortasse nihil prorsus dicere), ostendent viam voluptatis comparandae.

cur tantum habeat cet.) [Sic edebatur.] *Eξ cum tantum*, Mon. *quum*, Bas. *cui*, in qua nullius auctoritatis codicum discrepantia nihil est momenti. Si nihil est mendi, sic haec intellegenda puto: non pugnem cum homine ita, ut quaeram, cur in natura tantum boni esse statuat (ut beata vita inter cruciatus constare possit). Nam quomodo verti a Kernio *video* (*warum er von der Natur einen so guten Grund habe*), ut significetur naturae bonitas in Epicuro disciplinae perversitatem vincens, id neque sic dici poterat (*habere multum boni in natura*), neque, *cur* tam bonam naturam haberet, quaeri et pugnari poterat. (Itaque Nodellus in *Actis Societatis Traiectinae* I p. 154, similem sententiam persequens, scribi malebat: *cum tantum habeat in*, vel potius, *a natura boni*.) Sed omnino de ipsius Epicuri natura non quaeritur. In ea, quam dixi, sententia valde vereor ut recte dicatur: *habeo tantum boni in natura* pro eo, quod est: *in natura esse iudico*; longe enim aliter dicitur *habere aliquid in bonis*, id est, numerare. Praeterea in hac sententia nimis infinite *in natura* dicitur, cum naturae vim Epicurus non significarit, ut, humanane an universa intellegatur, non appareat. Itaque suspicor Ciceronem scripsisse: *quid tantum* cet., id est, quodnam tantum bonum in natura rerum reperiat, quo id efficiat. (*Hoc tantum boni* de imper. Pomp. 49: Quintil. XII, 1, 33: *quid ergo tantum est*

legere eum, quid sibi dicendum sit, cum dolorem summum malum esse dixerit. Eadem nunc mea adversum te oratio est. Dicis eadem omnia et bona et mala, quae [quidem] dicunt ii, qui numquam philosophum pictum, ut dicitur, viderunt, valetudinem, vires, staturam, formam, integritatem 5 ungviculorum omnium *bona*, deformitatem, morbum, debilitatem mala. 81. Iam illa externa parce tu quidem; sed

1. *sit dicendum* R 2. *malum dixit* (om *esse*) E 3. *dicunt quidem* P cum nota transponendi Sine uncis Or. 4. *ii* om. PCRor. *hi* L 6. *bona* om. omnes, Or. hic nota mendii posita 7. *tu quid* E

artis in eloquentia?) [Sed sic quoque naturae mentio inepta est et tota interrogatio, quoniam in voluptate bonum esse Epicuri constabat. Disputationis cursus hanc requirit sententiam: Non quaeram, quam vera sit ipsa Epicuri de bono sententia; quaeram, quam sibi constet. Ea efficitur detracta in uno verbo aspiratione: *cur tantum abeat* (tam longe a nobis discedat) *in natura boni; illud urgeam*. Hoc nunc invento et reposito, omitto refellere, quae Graserus, incommodo loco Phalaridis taurum arcessens, et Ieepius in Annal. Philol. LXXIII p. 297 tentarunt. Quae olim annotaveram, reliqui, ut appareret, circumspexisse et alios et me, eequid ex *habeat* illo effici posset.]

quae quidem dicunt ii, qui) Restitui ex Erl. [et B] et Leid. pronomen, quod in hac comparatione paene necessarium est; vid. ad II, 48. Quid particula *quidem* in hac forma orationis (*eadem, quae quidem*) agat, nescio. [B *que quē dicunt*; sustulit Baiterus particulam, quae geminando orta videtur.]

valetudinem, vires cet.) Cum Cicero sic posuisset: *eadem omnia et bona et mala*, exempla utriusque generis aut coniuncta, modo ne permiscerentur. addere poterat, quamquam aliquid, quod offendant, habet huiusmodi enumeratio: *valetudinem, vires — integritatem ungviculorum omnium, deformitatem, cet.*, aut bonorum et malorum exempla additis his nominibus distinguere; quomodo codices hunc locum scriptum habent, Cicero neque sciens scribere poterat neque in tam aperta et brevi duplicis generis rerum enumeratione negligentia in id incidere. Multo autem probabilius est, *bona* in codice archetypo excidisse, cuius generis mendii multa exempla vidimus, quam *mala* additum esse; nam qui addere aliquid vellet, utrumque addidisset. Itaque Lambini coniecturam, quam etiam Ernestius secutus erat, prae-tuli Gzii, qui *mala* deleri volebat.

81. *Iam illa externa*) Transit ad tertium genus bonorum et malorum. quae extra animum et corpus erant; sed initio

haec cum corporis bona sint, eorum conficientia certe in

1. Ante *haec* mendii nota apud Or.

tantum bona sive commoda commemorat, ex quibus contraria mala simul intellegebantur: „Iam externa illa parce tu quidem (laudasti et assumpsisti), qui illa per se quidem expetenda esse, sed fine bonorum non contineri statueris (§ 67 et 68); sed cum haec, quae enumeravimus, valetudo, vires, cetera, bona sint et a te corporis bona appellata, certe ea etiam, quae eorum conficientia sunt (τὰ τούτων ποιητικά), in bonis numerabis, amicos, liberos, opes, ut tria genera bonorum et item malorum non effugias.“ In sententia id est molesti, in quo nemo offensus est, quod Cicero hic contra Pisonem et Antiochum constitutione quadam externorum bonorum utitur, quae in Pisonis disputatione posita non est, ut nihil necesse sit Pisoni id, quod ex ea definitione concludatur, probare. Nam bona corporis confici externis illis et ideo haec esse expetenda, Piso non dixerat, sed alio et singulari modo externa ita constituerat, ut amicos, liberos commemoraret, opes, divitias, quas hic Cicero ponit, non nominaret; vid. ad 67 et 68. Ne ceteri quidem Peripatetici, qui externa instrumentorum loco habebant, illa ratione saepe usi videntur, ut corporis commoda, valetudinem et integritatem sensuum, externis conficerent. Sed tamen rei a veteribus philosophis sic interdum expositae vestigia satis manifesta sunt in iis, quae III, 49 Diogenes Stoicus censuisse dicitur, divitias valetudinem bonam continere. In verbis unum notabile est, quod Cicero perspicuitatis causa *haec*, quod in demonstrativo pronomine licebat, ante *cum* posuit et, cum haec sententia subesset: *cum haec res ad corpus pertinentes bona sint*, tamen, quia non Latine diceretur *haec corporis, corporis ad bona adiunxit*. In his Lambinus haerens scripsit: *cum haec*, putabatque scribendum fortasse esse: *sed haec corporis cum bona sint*. Ernestius *haec* deleri volebat, ita sententiam enarrans: cum corporis quaedam bona statuas. Beierus ad Off. I. 41 p. 103 sic verba interpungebat: *sed haec* (externa), *cum corporis bona sint* (cum corporis bona re vera bona sint), *eorum conficientia* cet., non animadvertens, *illa* et *haec* contraria esse, nec ullo modo *haec* — *eorum conficientia* coniungi posse, tot verbis inter demonstrationem et id, quod demonstraretur, interpositis. Gzizus plane incredibiliter aberravit, in eadem nota modo narrans, corporis bona conficientia esse amicorum, liberorum, opum (et sic verba interpunxit: *haec, cum corporis bona sint eorum conficientia*), modo contra, amicos, liberos, opes conficientia esse corporis bonorum. Orellii

bonis numerabis, amicos, liberos, propinquos, divitias, honores, opes. Contra hoc attende me nihil dicere; *illud dicere*, si ista mala sunt, in quae potest incidere sapiens, sapientem esse non satis esse ad beate vivendum. Immo vero, inquit, ad beatissime vivendum parum est, ad beate satis. 5 Animadverti, inquam, te isto modo paulo ante ponere, et

2. *Contra haec* LCROR. *nihil* cum unciis Or. *illud dicere* om. omnes, Or. 4. *non et esse* om. P *satis* transp. post *vivendum* LPCROR. 5. *bene* (pro *beate*) I. Post *beate* add. *vero* LPCROR., hic cum unciis

minores, Ottonis ex omnibus confusos errores omitto. Kernius omnia recte.

me nihil dicere; illud dicere) „Animadvertite igitur, me non hoc ipsum reprehendere, quod tria genera bonorum et malorum ponas, sed quod, cum hoc facias, tamen sapientem una sapientia et virtute beatum esse dicas.“ Idem Cicero tenet. quod in toto hoc loco, ut non ipsam sententiam falsam esse nunc disputet, sed eam sibi non constare. In cod. arch. interciderant, quae ego restitui, verba *illud dicere*, manifesta causa, propter quam paulo post in P meo et Gud. utroque exciderunt *non esse*. Itaque Lambinus, Ernestius, Schuetzius a sententia longe coniecturis aberrarunt; Davisius autem et Gzsius eam, quam ille perspicue, hic erroribus implicatam vidit, sententiam efficere non potuerunt, ille scribens: *nihil dicere; sin ista cet.*, hic, cum in Gud. 2 et Bas. *sed pro si* scriptum esset, ita: *nihil dicere, sed si ista cet.* In hac orationis forma non, ut debebat, ex *nihil dicere* audiretur *dicere*, sed sententia infinita post *sed*, ut superior, penderet ab illo *attende*. (Acad. II, 103: *a quibus nunquam dictum sit.*

illud sit disputatum cet. Eodem modo hic 79 *illud dico*, 80 *illud urgeam*.) [Pro *mala sunt* fortasse scribendum *mala sint*, Baiterus non sine causa suspicatur.] *Contra hoc* etiam Pall, 4 et 6. [Baiterus tacite *haec. Non satis esse etiam B.*] Eξ omittunt *satis*. *Vero*, quod paulo post inter *beate* et *satis* interponebatur, omittebat etiam Spir. [B]. Et saepissime librarii particulas adversativas addunt, ubi Ciceroni in contrariis sine particula iuxta positis maius pondus orationis esse visum est.

paulo ante) § 71. Antiochum huius distinctionis auctorem Cicero facit etiam Acad. II, 134, nisi Antiochum pro Peripateticis, quorum decreta ab illo sumebat, nominavit; neque enim improbabile est, iam ante aliquos, orta praesertim Stoicorum schola, fluctuantem Aristotelis mollioremque Theophrasti sententiam in unam formulam sic conflasse. Ab Antiocho etiam Varro sumit apud Augustinum de Civ. Dei XIX, 3: *Haec ergo vita hominis, quae virtute et aliis animi et corporis bonis, sine qui-*

scio, ab Antiocho nostro dici sic solere; sed quid minus probandum, quam esse aliquem beatum nec satis beatum? Quod autem satis est, eo quidquid accesserit, nimium est; et nemo nimium beatus est; † et nemo beato beator.
 5 82. Ergo, inquit, tibi Q. Metellus, qui tres filios consules vidit, e quibus unum etiam et censorem et triumphantem, quartum autem praetorem, eosque salvos reliquit et tres filias nuptas, cum ipse consul, censor, augur fuisset et trium-

1. [Ante *dici* in E nota est incerta, non *et.* Bait.] quod E 2. *nec satis beatum* om. E 4. *et nemo sine* nota mendi Or. 5. *tibi* om. L 6. Post *triumphantem* add. *vidit* E 8. *consul censor (censor consul E) esset augur fuisset* EPR *consul censor etiam augur fuisset* LC *et* om. ELCR

bus virtus esse non potest, fruatur, beata esse dicitur; si vero et aliis, sine quibus esse virtus potest, vel ullis vel pluribus, beator; si autem prorsus omnibus, ut nullum omnino bonum desit vel animi vel corporis, beatissima.

et nemo nimium beatus est; et nemo cet.) Conclusio argumenti quomodo procedat, apparet: (1) Si quis beatus est, satis beatus est; (2) quod satis est, eo quod accedit. nimium est; (3) nimium porro beatus nemo est; (4) ergo nihil accedere potest in eo, qui iam beatus est, nec quisquam beato beator. Itaque in his verbis *et nemo nimium cet.* assumitur aliquid concludendi causa, quem usum particulae *et* attingit Handius in Turs. II p. 489 ima. Ipsa autem extrema conclusio et eius, quod ex superioribus efficiatur. quasi collectio ea particula prorsus vitiose annectitur, quasi pergat Cicero novas partes conclusionis adiungere. Merito ergo Davisius, etsi alia hic non recte tentavit, in his verbis: *et nemo beato beator* mendum esse iudicavit. Sed quod scribendum putat: *ita nemo, mihi potius post nemo excidisse videtur ergo additumque esse et, ut simile hoc superiori esset.* [Klotzius: *at nemo n. b. est; nemo b. b.*]

82. Q. Metellus) Macedonicus, qui a. 143 a. Chr. consul fuit, de cuius rebus et felicitate praeter ea, quae e Ciceronis scriptis in indicibus collecta sunt, cetera peti possunt e Drumanni Hist. Rom. II p. 20. Filias ei tres dat etiam Val. Max. VII, 1, 1, Ciceronem sequens; verum non solum Plutarchus (de Fort. Rom. 4 p. 318 C) ei duos tantum generos consulares dat (poterat enim tertius non consularis esse), sed Plinius H. N. VII, 59 sex tantum ei liberos tribuit. (Perizonii Animadv. Hist. c. 9 p. 406 ed. Harles.)

consul, censor, augur fuisset et triumphasset) Quod ex Erl. [et B] clare enotatur (nisi quod is [et B] cum ψ *censor, consul*),

phasset, ut sapiens fuerit, nonne beator quam, ut item sapiens fuerit, qui in potestate hostium vigiliis et inedia necatus est, Regulus?

XXVIII. 83. Quid me istud, inquam, rogas? Stoicos roga. Quid igitur, inquit, eos responsuros putas? Nihilō 5 beatiorem esse Metellum quam Regulum. Inde igitur, inquit, ordiendum est. Tamen a proposito, inquam, aberramus.

1. Post triumphasset add. modo L ex correctione 2. hostium om. PC 4. rogas, inquam LPCROr. 5. inquit om. C 7. audiendum est omnes, Or. aberravimus CR

tenent Crat. et Vict. ex R, idemque Dav. e Par. 1 annotat: *ensor esset augur fuisset triumphasset*; Mead. *ensor etiam esset a. fuisset tr.* Ceteri deteriores (Εἰχψ): *ensor etiam augur fuisset triumphasset*, e quo Aldus Man. fecit: *ensor etiam augurque fuisset et tr.*, quod postea retentum est. Id, quod nunc editur, Gzius se ex Erl. et Spir. sumpsisse falso narrat; sed tamen e codicum meliorum vestigiis hoc efficitur; *esset enim ex fuisset* nescio quomodo ortum videtur. Si Hertelii silentio confidi potest, iam Marsus ita scripsit. In his verbis *ut sapiens fuerit* quomodo ut positum sit, dictum est ad II, 71. [Incipit Piso sic (*Ergo tibi*), quasi subiecturus sit: *nihilō beator videtur?* deinde pluribus interpositis de Metello aliter interrogat.]

Cap. XXVIII. 83. *audiendum est*) [Sic edebatur.] Cicero scripsit: *ordiendum est*. Significat enim Piso, novae sibi orationis initium ab eo capiendum, in quo dissensus et controversia nascatur; cfr. Legg. I, 21: *nam si hoc non probas, ab eo nobis causa ordianda est potissimum* [et supra III, 16: *hinc enim est ordiendum*]. Aggredientem igitur demonstrare, Metellum Regulo beatiorem esse, inhibet Cicero, non id agi dicens. In librorum scriptura, si similem sententiam efficere conamur, quam et *igitur* et Ciceronis responsum postulat, primum *inde audire* hoc significatu, ut sit orationem inde incipientem audire, prorsus inusitate dicitur; deinde, si se dicturum Piso significaret, saltem *vobis* adderet; nam, hoc omisso, sibi alios audiendos significat. Relinquitur, ut se huius Stoicae sententiae defensionem audire velle dicat; atqui tum et *inde* prorsus pravum est (itaque Kernius vertit *darüber*), neque *audiendum est (mihi)* sic dici potest ab eo, qui aliquid audire cupit, neque omitti, quos audire velit. Si quis autem (nam omnia effugia praeccludenda puto), si quis igitur *inde* intellegat *a Stoicis*, ut omittam dicendum fuisse *istinc* (ex iis, quos tu nunc mihi obicis), et nimis obscure et infinite hic quoque dici *audiendum est*, et

Non enim [inquam,] quaero, quid verum, sed quid cuique dicendum sit. Utinam quidem dicerent alium alio beatiorem! iam ruinas videres. In virtute enim sola et in ipso honesto cum sit bonum positum cumque nec virtus, ut placet illis, 5 nec honestum crescat, idque bonum solum sit, quo qui potiat, necesse est beatus sit, cum augeri id non possit, in

1. *inquam* om. E, sine uncis Or *cuiquam* E 2 *sit* om. L *diceret* L
5. *patiat* E 6. *id augeri* LPCR

Ciceronis responsum alio spectare, hoc unum ponam, non posse eum, qui Stoicorum orationem et disputationem flagitet, sic dicere: *ex Stoicis audire debemus*, nisi addat. quid audire velit, ut si dicat: *libenter ex Stoicis audiam, cur cet.* Omnino autem Piso, cum ad id, quod ipse quaesiverat, responsum sit, ad suam causam obtinendam non adversarios audire velle debet, sed ipse demonstrare, id, quod ab illis dicatur, ferri non posse. [*Ordiendum* nunc cum Baitero in textu posui.] (Quod Gzius ait *audiendum est* significare: *Stoicorum sententia vera iudicanda est*, quid voci *inde* fecerit, nescio; *audiendum est* foede errans sic accepit, quasi scriptum esset: *Stoici igitur potius audiendi sunt*; illud exputare nequeo, quomodo Pisonem inducat subito adversariorum sententiam probantem et omnia sua evertentem — ironiae enim nulla species est —, tum Ciceronem hoc accipere nolentem.) Paulo ante *inquam, rogas ex uno* Erl. [et B] posui.

Tamen, inquam —. *Non enim, inquam*) Verbi *inquit* bis in eiusdem personae oratione positi Heindorfus ad I de N. D. 17 duo alia exempla ascripsit ex II de Orat. 13 et 298; [duo, Verr. II, 127, pro Mil. 98, cum Svet. Iul. 32, addidi in praef. Livii a me editi Vol. II, 1 p. XIX; oblitus sum addere, quod huius libri § 6 legitur, tum Verr. IV, 13, Caes. B. C. II, 31;] *inquam* Cicero praeter hunc locum sic posuit hic III, 12, de Fato 3. Itaque unum Erl. [cui nunc adiungitur B] non secutus sum, cum de ceteris bonis nihil constaret. Illic tamen pluribus interpositis *inquam* ibi interponitur, ubi oratio quasi colligitur. *Aberramus* pro *aberravimus* restituit Dav. e Parr. 1 et 3, Gzius ex Erl. et Spir. [B], nec aliter, opinor, Pal. 4, e quo in Gruteri nota profertur *erramus*. In eo est, ut aberrant, idque ne fiat, Cicero cavet. In illis, quae sequuntur: *Utinam cet.*, Academici personam Cicero tuetur, libenter alios refellentis.

augeri id) Sic etiam e Spir. [B] Gzius; ceteri *id augeri*. Mox in *concinendi* verbo deteriores codices aberrant, ut alibi

quo uno positum est beatum esse, qui potest esse quisquam alius alio beatior? Videsne, ut haec concinant? Et hercule (fatendum est enim, quod sentio) mirabilis est apud illos contextus rerum. Respondent extrema primis, media utrisque, omnia omnibus; quid sequatur, quid repugnet, vident. Ut 5 in geometria, prima si dederis, danda sunt omnia. Concede, nihil esse bonum, nisi quod honestum sit; concedendum est, in virtute positam esse vitam beatam. Vide rursus retro.

1. uno om. L potest etiam quisquam L 2. concinnant L concinnantur C convenient R et om. E 3. enim ut sentio E 5. quod sequatur repugnet videret E Ut om. LPCROr. 8. in virtute sola positam Or. esse om. ELPR beatam vitam LPCROr.

(IV, 60); E concinnant, χ continuant, ψ concinnant al. continuant; Gzius in multis alterum utrum ex his esse scribit. Verum post Aldum editur inde a Victorio.

Ut in geometria, prima cet.) Sic perspicue Erl., quem ne hic quidem de manifesto mendo eiusque correctione a Davisio admonitus Gzius inspexit, et, ut opinor, ceteri boni [B]; requiri particulam comparationis indicem, iam Lambinus viderat; quid enim absurdius, quam prorsus extra reliquae orationis cursum per se dici, quid in geometria fiat? In codicum deteriorum principe excidit ut post nt. [Quid ante repugnet omittit etiam B. Minus placet, quod effici potest: quid sequatur repugnetve, vident.]

in virtute positam esse vitam beatam) Editiones inde a Manutio tacite in virtute sola, quod vereor ut in ullo sit codice, nisi forte in E ξ ; nam $\chi\psi$ omittebant sola; neque id necessarium est; nam si in virtute posita est beata vita, sequitur, ut ea sola eam efficere possit. Esse, quod non magis in codicibus repertum puto (om. Crat., Vict., E ξ , [B]), vix abesse potest; et alia iam in his libris huius infinitivi in cod. archetypo non recte omitti exempla vidimus (ad § 49). Vitam beatam ex solo Erl. [et B] posui. Tum pro dato puto in cod. archetypo idem fuisse, quod et in optimo meo [et B] et in deterioribus reperio, quamquam ex uno Ox. E annotatur date hoc dato erit illud: date edidit etiam Victorius; non recte; neque dato pro da accipere licet, quod unum hic et propter superius concede et propter harum formarum discrimen poni poterat; Cicero ipse orationis formam mutavit. [Dandum est ex Erl. et B; aliunde non notatur.] De proximis verbis (quod vestri cet.) dixi ad § 76.

Dato hoc, dandum est illud. Quod vestri non item. 84. „Tria genera bonorum“; proclivi currit oratio. Venit ad extre-

1. *date* ELP *erit* illud LPCROr. 2. *pro divi currit* P *proclivis* c. C *procurrit* L *Venit* — *dicere* Nonius p. 177

84. *proclivi*) Sic Pall. et Gzii omnes, apud Dav. Parr. 1(?) et 3, Mead., Ox. ζ, nec aliud significant EUξ, in quibus erat *providi*, in ψ *providi* al. *proclivi*. Recte igitur hoc pro *proclivius* restituerunt Dav. et Gzii. (Lamb. in *proclivi*, prava correctione.) Eandem formam habent optimi codices (Par. Gud. 1, cett.) Tusc. IV, 42, ubi nonnulli ediderunt *proclive*, ut apud Lucretium II, 455 scriptum est. Gellius X, 24 et ex eo Macrobius Saturn. I, 4 et *praeiscine* et *praeiscini* et *proclivi* et *proclive* dictum esse testantur. Utro enim modo scripserimus, non ablativus erit, cuius natura ab hoc usu abhorret (aliter enim dicitur *recta ire*, ut *hac*, *ea* de viae tenore), sed, quod etiam e comparativo *proclivius* perspicitur, adverbium eiusdem formae atque *facile*, *sublime* (quod recte quidam comparant, sed frustra inde efficiunt *proclive* Ciceronem scripsisse), hoc est, quod, quemadmodum neutrum genus adiectivorum, nulla propria terminationis nota insigniatur, sed levem et communem litterae vocalis sonum pronuntiandi gratia asciscat (qui idem in *abunde*, *paene*, *prope*, *saepe*, ceteris est, quae e breve habent), eadem pronuntiandi ambiguitate in *i* vocalem transeuntem, qua antiquiores *heri* pro *here* dicebant et scribebant (Quintil. I. 4, 8. I. 7, 22). (Eadem vocali antiquissimi *die quarte* et *die quarti* dicebant, extrita propria declinationis nota.) Iam utra littera Cicero in scribendo usus sit, non multum interest, postquam res intellecta est; *proclivi* tamen libri ostendunt, et *heri* Augustus etiam tum scribebat (Quintil. I, 7, 22), sed idem antiquae *die quarte*. Nec obstat, quod *sublime* semper est, nusquam *sublimi*; nam huiusmodi veteris pronuntiationis reliquiae nulla certa lege in aliis verbis cito abolentur, in aliis diu maudent, in aliis semper, quod factum est in *brevis*. Neque enim id ab hoc genere adverbiorum ideo separatur, quod *i* longum habet (apud Ovidium ex Pont. III, 4, 99), illa autem exilis et obscura vocalis, de qua dixi, corripere debere videtur. Nam etiam in *heri* Terentius Eun. I, 2, 89 secundam syllabam produxit; et plures, opinor, locos reperient, qui nunc admoniti haec scrutabuntur; quicumque enim *i* vocalem in fine verbi Latini plane exprimebat (plerumque autem in his vocabulis nec *i* nec *e* prorsus audiebatur), necessario producebat. (Non ignotum mihi est, quo artificio nuper Benarius in libri de sonis Latinis (Roemische Lautlehre) vol. I p. 37 sqq. et haec adverbia et, quod multo est

num; haeret in salebra; cupit enim dicere, nihil posse ad beatam vitam deesse sapienti. Honesta oratio, Socratica, Platonis etiam. Audeo dicere, inquit. Non potes, nisi retextueris illa. Paupertas si malum est, mendicus esse beatus nemo potest, quamvis sit sapiens. At Zeno eum non beatum modo, sed etiam divitem dicere ausus est. Dolere malum

3. *audebo* L *potest* omnes, Or. *retexteris* P 4. *beatus esse* LPR *malus esse* C 5. *non* (pro *nemo*) C om. P *cum non* E 6. *dolor* R

magis mirandum. etiam ea, quae e longum habent, tertiae declinationis ablativos fecerit.)

haeret in salebra; cupit enim dicere) In his verbis Cicero ab eo subiecto, quod posuerat (*currit oratio*), sensim cogitatione transit ad ipsum Peripateticum sic dicere cupientem. Itaque Cicero hoc eius studium laudat et quasi incitat: *Honesta oratio* cet. (cfr. ad II, 68). Tum ille alter, qui ita dicere cupiebat, sumpto animo: *Audeo*, inquit, *dicere*. Occurrit Cicero: *Non* cet. Turbant recentiores inde a Bremio, verba *audeo dicere* non intellegentes, quae apertissime respondent illi *cupit dicere*.

Non potest) [Sic edebatur.] Audiunt *feri*; et notissimum est, sic non raro poni *potest*, ut id audiendum sit; exposuerunt praeter lexica Heusingeri et Beierus ad Off. II c. 19, 68, Ochsnerus ad Eclogas Ciceron. p. 102 ed. tertiae; (add. ad Att. V, 17, 4, XII, 23, 1; conferantur, quae ad IV, 48 diximus); [de comicis vid. Lorenzius ad Plaut. Mil. glor. 181]. Verum id tum fit, cum universe de rei statu et habitu loquimur; cum eum, qui se aliquid facturum dixit, alloquentes, in ipso aliquid esse dicimus, cur id ei facere non liceat, vix ea forma uti possumus. Itaque fere assentior Davisio, qui *potes* scribi malebat. [Id nunc cum Baitero posui.] Nam in tertiam personam totam orationem avertere cum Lambino (*non potest, nisi retextuerit*), id est omnem elegantiam loci obscurare. Mox *esse beatus* pro *beatus esse* Gzius etiam e Spir. [B]. (Monac.: *potest nemo beatus esse*, Bas. *esse nemo beatus potest*.)

Dolere malum est) Verbum addidi ex Erl., [B.] mg. Crat., cod. Mor., Leid., ceteris tacentibus; recte in hoc primo membro, cui contraria respondet longior et plena sententia (*in cruce* cet.), additur, deinde in brevibus incisus omittitur (*Bonum liberi* cet.). Tum propria locutio: *in cruce* qui *agitur*, inde a Vict. et Man. in editionibus servatur. confirmata a mg. Crat., cod. Mor., Huraltino apud Lambinum, Scalig. (nisi quod hi duo *in cruce*); in Erl., Spir., Gud. 2 Gzius ait esse: *in cruce* v. *in cruce quia agitur*; [*quia igitur* etiam in B;] Dav. e Parr. 1 et 3

est; in crucem qui agitur, beatus esse non potest. Bonum liberi; misera orbitas; bonum patria; miserum exilium; bonum valetudo; miser morbus; bonum integritas corporis; misera debilitas; bonum incolumis acies; misera caecitas.

5 Quae si potest singula consolando levare, universa quomodo sustinebit? Sit enim idem caecus, debilis, morbo gravissimo

1. est om. PCOr. (est malum R) cruce LPCR qui angitur CR quia igitur EP 2. miserum orbitas Or. 3. bona valetudo C miserum morbus LP (in um puncta) CROr. miser om. E 4. miserum debilitas Or. miserum caecitas Or. 5. quo P

annotat: in cruce quia agatur. (Oxx. omnes in cruce qui agitur; in Gruteri nota erratum est.)

Bonum liberi, misera orbitas cet.) In codicibus deterioribus (nam de melioribus dubiam rem omittendo Erl. facit [et B]) pro verbis *miser morbus* propter sequentem litteram *m* scriptum est *miserum morbus*, idque a superioribus editoribus retentum est, donec Davisius, offensus hac inaequalitate, ut omnia membra eandem haberent formam, non semel *miser* scribi iussit, sed, cum in Par. (quo?) repperisset *miserum debilitas*, sine ulla probabilitate ter *miserum* pro *miser*a; cui enim librario, cum quinquens *bonum*, quinquens *miserum* scriptum esset, ferretque et *miserum morbus* et *bonum integritas corporis*, in mentem venisset ter genus mutare? Tum ne recte quidem neutrum genus ponitur; neque enim *miserum* (*etwas Unglückliches*) ita substantivum est ut *bonum* (*ein Gut*) neque ei plane respondet; responderet *malum*; neque de ipso harum rerum nomine et loco agitur (nam malum esse orbitatem ipse concedebat, qui liberos bonum esse docebat, sed tantulum malum, ut beatam vitam non tolleret), sed de earum vi et effectu eorumque, qui in iis sint, statu, ut haec sententia sit: Si liberi bonum est, miser est orbitatis status et, qui orbi sunt, miseri (ut beatae vitae ad eos aditus non sit). Davisii coniecturam Ernestius et deinceps omnes secuti sunt, Gzius adeo incuriose, ut quinto loco ab Ernestio *miserum* restitutum dicat et a Bas. et Gud. 1 (de quo ipso valde dubito) confirmari; quasi primo et quarto ab omnibus editum sit.

universa quomodo sustinebit?) sapiens, si, ut vos, haec mala putabit? Deinde nonnihil obscuratur orationis cohaerentia, quod sic Cicero incipit (*Sit enim ilem* cet.), ut putes, eum id demonstraturum, quod dixit interrogando, Peripateticum haec universa sustinere non posse, deinde autem animum ad contrariam

affectus, exul, orbus, egens, torqueatur eculeo; quem hunc appellas, Zeno? Beatum, inquit. Etiam beatissimum? Quippe, inquiet, cum tam docuerim gradus istam rem non habere quam virtutem, in qua sit ipsum etiam beatum. 85. Tibi hoc incredibile, quod beatissimum; quid? tuum credibile? 5 Si enim ad populum me vocas, eum, qui ita sit affectus, beatum esse numquam probabis; si ad prudentes, alterum fortasse dubitabunt, sitne tantum in virtute, ut ea praediti vel in Phalaridis tauro beati sint; alterum non dubitabunt,

1. aculeo E. 3. tam om. E dum P 4. etiam ipsum LCR tunc (pro tibi) P 5. quod beatissimum om. L quia beatissimum EPCRor. Post credibile add. quia brevissimum L 6. sit ita R 7. esse om. LPCRor. 8. dubitabunt fortasse C 9. Phalaris L sunt E

cogitationem Zenonis haec omnia contemnentis avertit, ut in illis demum: *Tibi hoc* cet. ad superius illud redeat.

Quippe. inquiet, cum tam docuerim) *Quippe* non cum ironia a Zenone dici, quasi se ipse irrideat, sed cum affirmatione, ut paene miretur, dubitari potuisse, Gzii et Ottonis causa dico. *Tam* omittit etiam Spir. [B]; Gud. 1 (ut P) *dum*; Gud. 2 pro *cum tam docuerim* habet *dn ducium*, et in margine *nescio*. Minus recto loco ponitur *tam*; verius enim erat: *cum doc. tam ist. rem gr.* Sed tamen hic *tam* horum codicum auctoritate tollere, ut deinde contra omnes addatur *magis* (*gradus istam rem non magis habere quam virtutem*), non audeo. *Ipsum etiam pro etiam ipsum* Gziius ex quinque suis. *Ipsum beatum est ipsa* (quae Latine non dicebatur) *beatitudo*; recte Gziius comparat Tusc. V, 45.

85. *quia* [sic edebatur] *beatissimum*) quia Zeno non solum beatum, sed etiam beatissimum sapientem ita affectum dicit. Quoniam non tantum propter hoc incredibilis Zenonis sententia est, sed hoc ipsum in illa sententia incredibile est, poterat Cicero scribere et scripsisset fortasse rectius: *incredibile, quod beatissimum* (dicit), poterat etiam, ut Davisius volebat, ita: *Tibi hoc incredibile, beatissimum*, ut in ea una voce ex Zenonis verbis excepta sententia significaretur; sed cur mutetur scriptura, causa nulla est. [Sed nunc B id ipsum *quod* obtulit, scriptum, ut solet, *quid.*] Paulo post *beatum esse* etiam Spir. [B]; codices deteriores et editiones verbum omittunt. Etiam si codices meliores auctores non haberem, dubitarem nonnihil, an ad hanc locutionem: *probo hunc beatum* defendendam non sufficeret, quod § 88 legitur: *Metelli vitam negat beatiozem.*

quin et Stoici convenientia sibi dicant et vos repugnantia. Theophrasti igitur, inquit, tibi liber ille placet de beata vita? Tamen aberramus a proposito, et ne longius, prorsus, inquam, Piso, si ista mala sunt, placet. 86. Nonne igitur, 5 inquit, tibi videntur mala? Id quaeris, inquam, in quo, utrum respondero, verses te huc atque illuc necesse est. Quo tandem modo? inquit. Quia, si mala sunt, is, qui erit in iis, beatus non erit; si mala non sunt, iacet omnis ratio Peripateticorum. Et ille ridens: Video, inquit, 10 quid agas; ne discipulum abducam, times. Tu vero, inquam, ducas licet, si sequetur; erit enim mecum, si tecum erit.

XXIX. Audi igitur, inquit, Luci; tecum enim mihi instituenda oratio est. Omnis auctoritas philosophiae, ut ait

1. nos ELPC 3. de proposito P est (pro et) L 4. nonne inquit igitur E Nonne igitur tibi videntur, inquit, mala LPCROr. 5. id quaeres ELR idque res P idque heres C 6. utrum respondebo LPCR respondebo utrum E 7. est om. P 8. in his LPCOr. etiam (pro priore erit) P 11. sequatur LPCROr. 12. Post enim add. ut ait Theophrastus omnes, Or. 13. est oratio L Omnis — comparanda Nonius p. 256 ut ait Theophrastus om. Non. et omnes, Or.

86. Nonne igitur, inquit, tibi videntur mala?) Inquit in Erl. transponi Gzius annotat, de Spir. tacet, ut in eo locum servasse videatur; [sed ut Erl. B;] Gud. 2: nonne igitur inquit cet., et solet inquit ita particulam conclusionis aut causae indicem sequi (§ 69, 77, 83 bis, 85, 86; non enim, inquam 83); ubi in ceteris codicibus et edd. ponitur, non satis apte interici videtur et unum vocabulum mala nimis a ceteris divelli. Deinde quaeris recte Orellius cum Man. et Lamb.; iam enim quaesivit Piso; idem mendum (quaeremus pro quaerimus) erat IV, 31. Respondero pro respondebo Lamb., Dav., Ern. scribendum viderunt; neque enim hic, ubi significatur, qualis eventus secuturus sit, utrumcumque responsum fuerit, ullo modo utraque actio eiusdem temporis videri potest.

ducas licet, si sequetur) Sic etiam ex Spir. [B] Otto. Simpliciter condicio ponitur. Pro ducas Bas. et Gud. 1 abducas, nimis diligenter, cum praesertim haec brevitatis: ducas licet non inscitam imitationem habeat eius formulae, qua in iure per-mittebatur, ut ducerent addictos.

Cap. XXIX. Omnis auctoritas philosophiae, ut ait Theophrastus) Dicturus Piso, quemadmodum in sua disciplina vita beata sapientis efficiatur, apte ostendit, hinc omnem dignitatem

Theophrastus, consistit in beata vita comparanda; beate enim

1. *constitit* Non enim *vivendi enim E*

philosophiae duci (cfr. ad I. 62), aptissime autem hanc sententiam ab altero scholae Peripateticae principe, cuius notissimus erat *περὶ ἐνδαιμονίας* liber, repetit et sine dubio ex ipsius illius libri exordio sumit. In tam perspicua re in vetustissimo errore tollendo non dubitavi Lambini coniecturam, quam ne Gruterus quidem „culpae“ ausus est, Ernestius autem iure probavit, sequi contra codices, qui haec verba: *ut ait Theophrastus paulo ante ponunt ineptissimo loco.* [Nonius etiam, quoniam haec suo loco omittit, priore videtur habuisse.] Qui defendere conantur (conatus est autem paene unus Gzius; Ottoni ne admonitione quidem egere locus visus est), qui defendunt igitur, ne Theophrastum aliquot saeculis ante Pisoni, quocum loqueretur, praecepisse statuunt, imitationem propriae et singularis cuiusdam Theophrasti vocis in verbis *instituenda oratio est a Pisone* significari putant; quos primum refellit verborum ordo; tum enim scribendum erat: *tecum enim mihi, ut ait Th., inst. or. est*; nunc necessario illa verba ad *tecum* et *mihi* pertinent et illam, quam dixi, incredibilem perversitatem continent. Deinde *instituere orationem cum aliquo* adeo communem rei omnium pervagatissimae significationem habet, ut a Theophrasto hoc sump-tum putare absurdissimum sit. Itaque Gzius e Gud. utroque et Bas. edidit *instituenda est ratio* (modo recte attenderit; alibi enim nullum est eius scripturae vestigium; sed frequens est mendum), idque ita interpretatur: *ich habe mich, nach Theophrasts Ausdruck, mit dir zu berechnen.* Omitto, *rationem instituere* neminem hoc significatu neque dixisse neque dicere potuisse; nam ratio subducitur, initur, conficitur, cum aliquo confertur, non instituitur. Sed ut dicatur, nimirum Theophrastus verbo a rationibus traducto proprietatem quandam huius disputationis significare debuit. Quid est igitur huius commune et rationum cum altero subductarum, ut, quid utrique debeatur, appareat et paria fiant? (Velim etiam scire, quocum Theophrastus has rationes contulerit.) Tum Piso hoc ideo a Theophrasto sumere debuit, quod ad suam rem et orationem aptum esset. Iam quid haec oratio, in qua Piso, Lucio audiente nec quidquam de suo proferente, sententiam suam exponit, habet, in quo vel umbra sit rationis a Pisone cum Lucio subductae? (Davisius tria haec verba deleri vult, „librariorum stupore invecta“ putans. Mirum vero stuporem, qui talia sine causa excogitet! Oxx., qui cum Lallemando Lambinum sequuntur, nihil annotant ex E (U non numero); scilicet hoc quoque, qui codicem contulit, ad verborum ordi-

vivendi cupiditate incensi omnes sumus. 87. Hoc mihi cum tuo fratre convenit. Quare hoc videndum est, possitne nobis hoc ratio philosophorum dare. Pollicetur certe. Nisi enim id faceret, cur Plato Aegyptum peragravit, ut a sacerdotibus
5 barbaris numeros et caelestia acciperet? cur post Tarentum ad Archytam? cur ad reliquos Pythagoreos, Echecratem,

1. *vivendi* — *convenit* Nonius p. 271 *sumus omnes* R *atque hoc* Non.
3. *haec ratio* LR 6. *ad ceteros* C

nem pertinere iudicavit et omisit.) Illud addam, in fine sententiarum apud Ciceronem hunc legitimum esse verborum ordinem: *instituenda oratio est*, non hunc: *instituenda est oratio*; cfr. § 8 *facta mentio est*, 15 *inventae vitae via est*, 46 *progressa ratio est*, Tusc. V, 5 *petenda correctio est*, 15 *adducta quaestio est*, N. D. II, 3 *detracta oratio est*. [Cfr. Wesenb. Emend. Cic. Epist. I p. 109.]

87. *Quare hoc videndum est, possitne nobis hoc*) Prius nomen, quod Gzium et Orellium offendit, recte et suo loco additum est, ut ei, quod conveniat, cum pondere aliquo contrarium ponatur id, quod quaeratur. In proximis duplex forma orationis condicionalis in unam conflata est non prorsus legitimam; nam aut sic dici videtur debuisse: *nisi — faceret, cur Plato peragrasset?* aut sic: *nisi — facit, cur Plato peragravit?* Cum priorem Cicero instituisset, vicit rei vere factae cogitatio. Zeugmatis quoque speciem habet, quod ex *peragravit* deinde auditur *profectus est* (*Tarentum ad Archytam*). Tum *ceteros* (pro *reliquos*) ex ed. prima ad Man., Lamb., alios propagatum est contra codd. (Dav. tres, Oxx., Gzii, [B]) et alteram sectam veterum editionum. Platonem primum in Aegyptum, deinde in Italiam venisse, Cicero scribit etiam I de R. P. 16, de qua omni re quae varie nec certissima fide a scriptoribus traduntur, post alios collegit Astius in libro de vita et libris Platonis p. 22 sqq. Sed illic tantum Archytam et Timaeum Cicero commemorat; Arionis ne nomen quidem ab aliis scriptoribus ponitur, nisi quod Valerius Max. VIII, 7 ext. 3 a Cicerone id sumpsit; Echecrates Phliasius, Pythagoreus, Euryti et Philolai auditor, appellatur apud Diog. Laërt. VIII, 46, idem, ut videtur, qui in Phaedone Platonis inducitur. In epistula nona ex iis, quae Platoni suppositae sunt, adulescens aliquis Echecrates Platoni commendatus nominatur. (*Arionem* Gzium ex Erl. preferens, e Spir. et Bas. nihil annotari ait; Gud. uterque *Atrionem*, Monac. *Acionem*.) [B ut Erl. Restitui hoc cum Baitero etiam ex Valerii codd. optimis pro nomine Graecis inaudito.]

Timaeum, Arionem Locros, ut, cum Socratem expressisset, adiungeret Pythagoreorum disciplinam eaque, quae Socrates repudiabat, addisceret? cur ipse Pythagoras et Aegyptum lustravit et Persarum magos adiit? cur tantas regiones barbarorum pedibus obiit, tot maria transmisit? cur haec eadem 5 Democritus? qui (vere falsone, *non quaeremus*) dicitur se

1. *Arionem* E *Acrionem* (LP)CROr. 3. *cur et ipse Pythagoras Aegyptum* L 6. *vero* C *non om. omnes, Or. quaeremus* EPCROr., hic cum nota mendii *oculis se* LPCROr.

vere falsone, non quaeremus) Davisii coniecturam secutus sum. Quod in omnibus codd. [etiam B] est (nisi quod e Spir. ut ex L enotatur *quaeremus*), unus defendit Otto; *quaeremus* enim esse: *möchten wir fragen*, quae verba quoniam significant, animum eo inclinare, ut quaeratur, quod sententiae Pisonis vehementer repugnat, nescio unde contrarium audiri iubet: *sed nolumus*. Latine *quaeremus* dici non potest nisi cum condicione, verbi causa: *si liceret* (etsi Piso, etiamsi liceat, non curat); ea autem hic neque verbis exprimitur neque significatur. Quod quidam *quaeremus* tolli volunt, falso huic formae: *vere falsone* eam tribuunt significationem dubitationis, quae in hac inest: *iocansne an ita sentiens* (Acad. II, 63); itaque Victorius (Varr. Lectt. XV. 9) et Lambinus *vere falsove*: sed illa significatio discriminis tollendi, quae in *ve* particula est, in huiusmodi sententiam declarativam non cadit, et subabsurde ipsa res ita narratur: „dicitur aut vere aut falso“; nam fama per se significari debet, tum addi, nihil ad rem pertinere, quam vera sit. Gzius scribi vult: *vere falso, ne quaeramus*, oratione, ut opinor, non Latina; neque enim, quod *velit nolit* non solum pro *seu velit seu nolit*, sed etiam pro *velit an nolit* sermo familiaris recepit (ad Q. Fr. III, 8, 4), [cfr. Plaut. Asin. II, 4, 59,] continuo idem ad alia verba et adverbia traducere licet, neque ex illa celeri multorum contrariorum sine particula enumeratione in interrogativa oratione, quae Acad. II, 92 reperitur. [similique Livii loco VIII, 34, 10 et Terentii Heaut. IV, 1, 30] quidquam conficitur. Nec apta illa dehortandi forma est. Videtur *non* post *ne* excidisse et ex hoc ipso *ne* coniunctivus ortus esse. Expectari tamen *non quaero* aut *quaerimus*, non negaverim. [Cfr. *quaeremus* pro *quaerimus* scriptum IV. 31.] Quae de Democriti caecitate (*luminibus amissis* Tusc. V, 114) fabulose, de neglecta patrimonii cura varie fingendo exornata traduntur, collecta sunt a Menagio ad Diog. Laërt. IX, 35 et 39 et 43 et a Baelio in Lexico critico. Paulo post participium cum interrogazione in causa significanda absolutae iam rei factae

oculis privasse; certe, ut quam minime animus a cogitationibus abduceretur, patrimonium neglexit, agros deseruit incultos, quid quaerens aliud nisi vitam beatam? Quam si etiam in rerum cognitione ponebat, tamen ex illa investigatione naturae consequi volebat, bono ut esset animo. Id enim ille summum bonum *εὐθυμίαν* et saepe *ἀθαμβίαν* ap-

1. *privavisse* C 3. *beatam vitam* LPCROr. 5. *ut esset bono* LPCR ideo enim EOr. 6. Pro *εὐθυμίαν* vac. spat in LC *eythimiam* E *athamiam* P *achamiam* R vac. spat. in LC

declarationi paene Graeco more adiungitur (*τί ζητῶν*), ut Tusc. I, 31: *Serit arbores, quae alteri saeculo prosint, quid spectans, nisi cet.?* [Cfr. Phil. II, 86 *supplex te ad pedes abiciebas, quid petens cet.?* N. D. I, 84, Liv. VI, 23, 5, XXI, 30, 6, XXIV, 26, 7, Verg. Aen. VII, 307.] Differt enim hoc a vulgari illa forna. in qua interrogatio et participium primum locum obtinent: *Quid quaerens tot regiones peragrasti? Vitam beatam* et paulo ante *se oculis* ex solo Erl. [et B] posui (Gzio tacente), ex eodem et Spir. [B] paulo post Gzuius *bono ut esset pro ut esset bono.*

Id enim ille summum bonum cet.) Id enim (bono esse animo) summum bonum habet et *εὐθυμίαν* appellat cet. Brevitate quadam oratio nonnihil a legitima forma deflectit. Nam exorditur Piso declarans, cur ita posuerit: *bono ut cet.*, quasi sic dicturus sit: *Id enim ille summum bonum censet*, deinde pronomini *id* apponit et superaddit Graeca ipsius Democriti vocabula et propterea alio verbo utitur. Neque tamen haererem (ut fecerunt Dav. et Ern., qui *etenim ille* scribi malebant, prorsus male pronomen *id* tollentes, quo oratio connectitur), nisi meliores codd. (Erl. et Spir. [B]) haberent *ideo enim*, quod ipsum inuria Gzuius et Orellius secuti sunt. Ineptissime enim hoc dicitur: *ideo enim* (ut bono esset animo) *summum bonum εὐθυμίαν appellat*, quasi, cum hoc ei nomen imposuisset, rem continuo habuerit. Sed in illa scriptura haec significari videtur: *Id est enim illi summum bonum; εὐθυμίαν cet.* ut primum de re. tum de nomine dicatur. Democriti sententiam et nominum usum attigimus ad § 23. *Ἀθαμβίαν* praeter Cicero- nem commemorat etiam Clemens Alex. Strom. II p. 179 Syll., ἀκατάπληξιν interpretans; Strabo p. 61 C τὴν ἀθανμασίαν, ἢ ὑμνεῖ Δημόκριτος, etiam τῷ ἀθαμβεῖ aptam dicit. Hic ἀθαμβίας nomen Iac. Gronovius restituit e Pal. 6 (4 et Ox. *χ* *athamiam*, cod. I. F. Gron. *athabeam*); confirmant non soli optimi (tres Gzii, „propemodum“ Mor.); cum in aliis scriberetur *achamiam* (Pall. plerisque. Uψ). in aliis (Eξ) vox Graeca omitte-

pellat, id est, animum terrore liberum. 88. Sed haec etsi praeclare, nondum tamen perpolitata. Pauca enim, neque ea ipsa enucleate, ab hoc de virtute quidem dicta. Post enim haec in hac urbe primum a Socrate quaeri coepta, deinde in hunc locum delata sunt, nec dubitatum, quin in virtute 5 omnis ut bene, sic etiam beate vivendi spes poneretur. Quae cum Zeno didicisset a nostris, ut in actionibus praescribi solet, DE EADEM RE [FECIT] ALIO MODO. Hoc tu nunc

1. *sed etsi* (om. *haec*) L *sed et haec si* C 2. *tamen et perpolitata* LCROR., hic cum nota mendii 3. *ab hoc enucleate* E *quam* (pro *quidem*) E 5. *sint* F *dubitant* LPCR in om. E 8. *de re eadem* LPCROR., hic cum nota mendii *fecit* sine uncis Or.

retur, substitutum est ἀναξίαν (Crat., Vict., Grut.) aut ἀταξίαν (Lamb.).

88. *etsi praeclare, nondum tamen perpolitata*) Particulam *et*, quae addebatur ante *perpolitata*, Gzuius ab omnibus suis, excepto Mon. abesse scribit; aberat saltem a melioribus [B]; sustulerat eam etiam Lamb.; neque recte hic pro *etiam* poneretur neque *etiam* apte hic adderetur; (*nondum etiam* coniunctim aliter dicitur). In ceteris verbis offendit adverbii *praeclare* (*dixit* s. *dicta sunt*) et adiectivi *perpolitata* (*sunt*) concursus. quamquam utrumque per se recte dicitur; neque simile exemplum novi. Lamb. in curis secundis *praeclara*; Dav. male *perpolitata*; nam hoc quidem adiectivum esse debet. [Non satis huic loco, in quo comparatio fit nec idem verbum audiri potest. similes sunt illi, in quibus cum adverbio coniungitur adiectivum subiecto appositum (*invitus ac necessario*) aut pro obiecto actionem definiens, ut de imp. Pomp. 47: *timide et pauca dicamus*. Simile illud ad Att. XVI, 7, 2: *haec, etiamsi non prudenter, tamen ἀνεμύσητα sunt*.] Deinde Erl. et Spir. [B] *ab hoc enucleate*; praestat vulgatus ordo; nam in illo altero admiscetur significatio non apta, quasi fortasse alii iam tum illa enuclearint, quod post demum factum est. In verbis *de virtute quidem* (video enim Gzii errores) particula significat, hanc saltem rem, quae Pisoni in summo bono praecipua videtur, a Democrito non enucleatam esse. *In hunc locum*, id est, in Academiam (§ 1).

nec dubitatum) Sic Manutius in editione a. 1560, nescio unde, cum ipse alia tentet; sed confirmant meliores ([B.] mg. Crat., Eliensis; Gzuius omnes suos *dubitant* habere falso dicit) et praeter P nostrum etiam Pal. 6; cod. Mor. *dubium*, ceteri *dubitant* (Pall. reliqui, Oxx.).

de eadem re fecit alio modo) Quid fuerit in actionibus, quae petitori, et formulis, quae iudicibus dabantur, *praescribere*.

in illo probas. Scilicet vocabulis rerum mutatis inconstantiae crimen ille effugit, nos effugere non possumus! Ille Metelli vitam negat beatiorem quam Reguli; praeponendam tamen;

1. *si* (pro *scilicet*) E 2. *fugit* L

vidimus ad II, 3; haec autem praescriptio, quam a Cicerone etiam ad Fam. XIII, 27, 1 significari Manutius annotavit (*sed tamen non parcam operae et, ut vos soletis in formulis, sic ego in epistulis de eadem re alio modo*), quantum coniectura assequor, data petitori videtur, ut excluderetur a parte eius, unde peteretur, exceptio rei iudicatae, si quis de eadem re, de qua iam antea, sed ex alia causa ageret. (Qui nondum Gaium norat, Manutius praescriptionem interpretabatur exceptionis rei iudicatae speciem quandam singularem, qua is actor repelleretur, qui eandem rem alio modo quasi aliam persequi conaretur. Quod ne cui posthac etiam placeat, praeterquam quod omnino incertum est, num Ciceronis aetate praescriptionis nomen pro exceptione dictum fuerit, certe *praescribere in actione aut in formula de danda exceptione neque tum neque posthac dictum est; et longe aliter tum comparatio institui debebat in hunc modum: quod in actionibus ne fiat praescribi (excipi) solet, de eadem cet.* Sed Manutius et ceteri tantum, quantum ante Gaium inventum poterant, viderunt; si quis autem intellegere velit, quid sit in summa ignorantia impudenter nugari, is mihi legat, quae Gzcius his de „formulis veterum iurisconsultorum praescribentibus vel prohibentibus“ Davisium refellens narrat.) In verbo *fecit* iure haerent; nam neque ad Zenonem aliter eadem docentein aptum est *facere* neque ad formulam; neque enim petitor *faciebat* alio modo, sed agebat. Itaque Davisio placebat *egit*: verum parum apte id, quod actionibus (universe) simile dicitur, ipsum agendi verbo notatur (*egit, ut in actionibus cet.*); recte Manutius, quem Ernestius et Gzcius sequuntur, comparato illo loco ex epist. ad Fam., ubi neque *faciam* neque *agam* ponitur, *fecit* tolli inssit, additum a librariis ad orationem explendam. (Orellius mire scribi vult: *V. F.*, quod sollemniter de magistratu ad senatum referente dicitur, a iure et litigatore remotissimum est.) *De eadem re* (pro *de re eadem*) ex Erl. [et B] sumpsi, ut in epistula illa scribitur. Mox Gud. uterque *imitatis* pro *mutatis*, si recte Gzcius ductus (toridem enim sunt) distinxit. [In *scilicet* ex B nihil notatur.]

praeponendam tamen) dicit: vid. ad II, 25. Tum ex ed. pr. (correcto mendo) ad Man., Lambinum, ceteros propagatum erat *reiciendam Reguli*: Gzcius omnes suos codices [B] sequens eum

nec magis expetendam, sed magis sumendam et, si optio esset, eligendam Metelli, Reguli reiciendam; ego, quam ille praeponendam et magis eligendam, beatiorem hanc appello, nec ullo minimo momento plus ei vitae tribuo quam Stoici. 89. Quid interest, nisi quod ego res notas notis verbis ap- 5 pello, illi nomina nova quaerunt, quibus idem dicant? Ita, quemadmodum in senatu semper est aliquis, qui interpretem postulet, sic isti nobis cum interprete audiendi sunt. Bonum appello, quidquid secundum naturam est, quod contra, malum; nec ego solus, sed tu etiam, Chrysippe, in foro, domi; in 10 schola desinis. Quid ergo? aliter homines, aliter philosophos loqui putas oportere? Quanti quidque sit, aliter

2. reiciendi Reguli C et (pro ego) E 4. ullo omnino momento E 6. illa appellant (pro idem dicant) E 8. cum interpretem EP 9. quam contra E 11. desinis (diffinis) LPCR 12. putes LPCR quanti quidque sit cum uncis Or. (quicquid C)

reduxit ordinem verborum, de quo ad I, 57 dixi. Deinde cum Erl. Spir. [B] *nec ullo omnino momento*; sed tantam proprietatem (vid. ad III, 3) tamque aptam gravitatem altera scriptura habet, ut hic aut in horum duorum aut omnino in meliorum codicum principe mendum fuisse putem; quam facilis permutatio sit, praecedente praesertim o, apparet.

89. *quibus idem dicant*) Adeo apte inanitas et inutilitas mutationis verborum significatur, ut valde mirer, unde in meliore familia (Erl. [et B] et mg. Crat.) sine ulla, quae appareat, errandi causa substituta sit putida et inanis appendicula: *quibus illa appellant* sive *appellent* (sic enim mg. Crat., servata lege grammatica, fortasse contra codicem; sed etiam *illas* factum oportuit). [Quod sub his involucris latere videri possit: *quibus illa* (nota verba loco) *pellant*, neque recte *illa* pro *vetera* dicitur neque instrumenti notio in *quibus* apta est.] Interpretis usus, quem Piso commemorat, in senatu ad legatos Graecos introductos pertinet.

in schola desinis) Sic e veteribus libris Lambinus, tum Dav. e Parr. 1 (de quo mihi nihil notatur) et 3; et confirmant tres optimi Gzii, [B]. Non definitionum usum, sed nominum aliorum in re eadem Piso reprehendit.

loqui putas oportere? Quanti quidque sit, aliter docti et indocti; sed cum constituerit, cet.) Primum *putas*, quod pridem Lambinus tacite restituerat, Schuetzius et Orellius ex Erl. et Spir. [B] sumpserunt; vid. ad II, 76. Deinde reliqua sic edidi (*docti et indocti*) et distinxi, ut pridem Lambinus fecerat, codi-

docti et indocti; sed cum constiterit inter doctos, quanti

1. *doctos et indoctos* LPCROr

cem Cuiacianum et Huraltinum sequens; accedit Pal. 6, quem cum optimis conspirantem habuimus § 58 (*scientia tum*). 69, 80 (*hec idem*), 87 (*ἀθραμβίαν*), 88 (*dubitatum*), et, ne de meliore familia dubites, Erl. [et B]; nam Gzius, sui ad extremum similis, ne hic quidem summa editorum dubitatione admonitus est, ut eum et Spir. inspiceret et commemoraret. Sententia, in his verbis apertissima, sic procedit: Piso cum indignatione interrogat: *Aliter — putas oportere?* negans tale sermonis discidium et eiusmodi nominum praestigias ferendas esse. De ipsarum rerum pretio ait inter doctos (philosophos) et indoctos dissensionem esse, cum philosophi, quid bonum, quid malum sit, et quantum quodque sit bonum malumve, quaerentes populi aestimationem sequi nequeant. Deinde ad nomina Piso orationem reflectens additurus erat: „Sed cum inter philosophos id. in quo ab indoctis dissentiunt, constitutum erit, quantum cuique tribuendum sit, usitate loqui debebunt, ut ea, quibus pretium aliquod tribuant, bona appellent, ut ceteri, non eligenda aut praeposita.“ Sed simul mentio rei ipsius definitae et constitutae aliam cogitationem obiebat; hanc tenens lasum illum nominum, quem hactenus reprehendit, cum contemptu quodam Stoicis permittit, ut in eo se oblectent, dum res maneant nihilque interesse intellegatur. Haec sententia proxima superiori correctionis loco adiungi poterat, ut oratio sic decurreret: *sed cum constiterit, — sit, usitate loquantur, saltem si homines sunt* (h. e. non prorsus inhumaniter aliorum rationem neglegunt et consuetudinem spernunt); *sed, dum res maneant, verba fingant* cet. Obscuravit nonnihil Cicero sententiae progressionem hoc, quod adiungitur, primario loco pro apodosi ponens, illud autem superius ad orationem caute circumscribendam secundario intericiens, ex quo haec nascitur forma: *sed cum — res quaeque sit, quamquam, si homines essent, usitate loquerentur, tamen, dum res maneant, verba fingant*. Iam in hoc ipso eloquendo usus est Cicero ea orationis Latinae forma, quam uberius alibi declaratam attigi ad I, 15, ut sententiam illam secundariam non, ut nunc feci, particula (*quamquam*) notatam intericeret, sed ex aequo poneret ita: *si homines essent, usitate (quidem) loquerentur, (sed) dum res maneant, verba fingant arbitratu suo*. Declaravi copiosius veram huius loci rationem, ut breviori mihi in erroribus notandis esse liceret. Nam cum ederetur: *loqui putes (putas) oportere, quanti quidque sit? aliter doctos et indoctos? Sed* cet., qui Latine sciebant, facile sentiebant, pravissimum esse: *aliter loqui, quanti quidque sit* (quod enim de rumoribus aut ser-

res quaeque sit, — si homines essent, usitate loquerentur; — dum res maneant, verba fingant arbitrato suo.

XXX. 90. Sed venio ad inconstantiae crimen, ne saepius dicas me aberrare; quam tu ponis in verbis, ego positam in re putabam. Si satis erit hoc perceptum, in quo adiutores Stoicos optimos habemus, tantam vim esse virtutis, ut omnia, si ex altera parte ponantur, ne appareant quidem,

1. *se* (pro *essent*) E 2. *maneant* E *fingunt* L 3. *nemo* (pro *venio*) E ut (pro *ne*) EC 5. *praeceptum* L 7. *quid* E

monibus aut re vulgo tradita dicitur: *homines loquuntur, Antonium Casilini mansurum, aut: decumani loquebantur palam, praetorem esse lucri socium, [cfr. pro Balbo 52.] aut: historiae loquuntur, Scipionis comitem Panaetium fuisse, longissime hinc distat;* qui aliquid ex re intellegebant, videbant, perversissime Pisonem postulare, ut, quanti quidque esset, eodem modo philosophi et vulgus hominum iudicarent. (Gzium propter stuporem nihil offendit, et habet, cui satisfaciatur, Ottonem.) Itaque inde a Davisio, praeeunte Mureto ad Sen. Ep. 85, forti remedio, haec verba: *quanti quidque sit* tollebant; nec tamen videntur cogitasse, quo referretur et cui contrarie responderet illud: *sed cum constitit, quanti quaeque res sit.* Deinde Dav. et Ern. etiam illa: *si homines — loquerentur* damnabant, quorum verborum rationem, a Gzio, etsi defendebat, non perspectam, Schuetzcius fere recte explicavit. (*Quidquid* pro *quidque* codd. Davisiani, Oxx., tres recentiores Gzii, ed. Vict.; vid. ad § 24.) [B *si homines si usitate*; semel scriptae sunt, quae bis scribi debebant, litterae *es*; deinde *sent* mutatum.]

Cap. XXX, 90. *ne saepius*) Etiam Sp̄ir. ut [B *ut*] *saepius*, unde Gzio in mentem venit: *ut ne saepius*; et posuit *ut ne* Cicero in tali consilii orationis significatione pro Caec. 95, pro Sull. 27, ad Att. XII. 11, de N. D. I, 17. Mox *optimos* omitti dicitur in Gud. utroque et Bas. (ex aliis, ut ex meis, nihil notatur) et deletum volebat Gzium; Dav. tacite: *Stoicos adiutores optimos*; non offendisset eos idem ordo, si hoc legissent: *adiutorem te optimum habeo*; ad Latinas aures hoc, quod legimus, eodem modo accidit, non durius divulsis interventu eiusdem casus propter numeros et gravitatem orationis substantivo et adiectivo quam in his: *quibus opibus praeditam servitute oppressam tenuit civitatem* (Tusc. V, 57) et in his (pro Cluent. 12): *quo enim est ipsum nomen amantius indulgentiusque maternum*, aliisque similibus. Paulo post in verbis illis *satis magno aestimanda* videtur aperte significari *ἰσχυρὴ ἀξία*, quam his rebus a Stoicis tributam vidimus ad III, 51.

cum omnia, quae illi commoda certe dicunt esse et sumenda et eligenda et praeposita (quae ita definiunt, ut satis magno aestimanda sint), haec igitur cum ego tot nominibus a Stoicis appellata, partim novis et commenticiis, ut ista pro-
 5 ducta et reducta, partim idem significantibus (quid enim interest, expetas an eligas? mihi quidem etiam lautius videtur, quod eligitur et ad quod delectus adhibetur), sed, cum ego ista omnia bona dixerō, tantum refert, quam magna dicam; cum expetenda, quam valde. Sin autem nec expe-
 10 tenda ego magis quam tu eligenda, nec illa pluris aestimanda ego, qui bona, quam tu, qui producta appellas, omnia ista necesse est obscurari nec apparere et in virtutis, tamquam in solis, radios incurrere. 91. At enim, qua in vita est aliquid mali, ea beata esse non potest. Ne seges quidem igitur
 15 spicis uberibus et crebris, si avenam uspiam videris, nec

6. quid E 7. dilectus E adhiberet C 8. omnia ista bona L ista bona omnia C tamen refert L 9. quam expetenda LC sint autem E 10. existimanda E ego pluris aestimanda C 11. quam qui cum produit (produc?) appellas E illa C 12. nec (pro et) L virtutes ELPC 13. quia in C 14. quid igitur E

ista producta et reducta) Posterius abesse debebat; nam de bonorum et commodorum nominibus novis Piso loquitur; sed simul se obtulit malorum nomen non minus commenticium; vid. ad I, 41 et III, 52. Paulo post cod. Mor. [et B] *latius* pro *lautius*; tum ex ed. prima ad Man. et ceteros venit: *cum ego ista bona omnia dixerō*, pravo ordine; verum restituit Gzizus ex quinque suis; nam Gud. 2 ut L noster. Deinde *cum expetenda* (quod est iam in R) restituit Lambinus „ex liquida antiquorum librorum scriptura“; accedunt Pall. 4, 6, Parr. 1 (P) et 3. omnes Gzii, [B]. (Oxx. EUξ *quam*.) De verbis *tantum refert*, in quibus Ernestius haerebat, dictum est ad § 41. Postremo *in virtutis, tamquam in solis, radios* (quod est iam in R) Manutius, tum e Davisii coniectura Ern. et recentiores; cfr. § 71; *in virtutes incurrere* longe aliud est.

91. *Ne seges quidem igitur spicis uberibus et crebris*) esse potest, hoc est, spicas uberes et crebras habere. Prorsus recte, ut in omni huiusmodi adiunctione, sic in hac conclusione et consequentiae demonstratione verbum e superiore sententia auditur, fitque id saepe cum in *ne* — *quidem* (N. D. III, 21: *ne in terris quidem urbe nostra*), tum in his particulis coniunctis *ne* — *quidem igitur*, ut III N. D. 43 et 44 et aliis locis, qui in excursu ad II, 25

mercatura quaestuosa, si in maximis lucris paulum aliquid

1. *michi cura* (pro *mercatura*) E *parum aliquid* omnes, Or. cum nota mendii

positi sunt. Prave Gzius, quod in Bas. et Gud. 1 erat *respicis*, scripsit *est spicis*; pravius Orellius excidisse fortasse putat *laetatur* (!), *laeta est*, non animadvertens, in ablativis illis praedicatum esse, quod respondeat adiectivis *beata* et *quaestuosa*; hic nullum unum aptum erat; *laeta* enim ad speciem pertinebat. Tusc. V, 86 Cicero in eadem comparatione *arationem fructuosam* dixit. Alia interpretando turbat Beierus ad Off. III, 43. Pro *uspiam* apud Gruterum typhotes dedit *ipsam*; id Davisius corrigens codd. Ball. et Mead. auctores citat. quasi in ceteris alterum sit, Gzius autem Erl. et Spir. et, ut semper aliquid propriae et incredibilis pravitatis habeat, mg. Crat., in quo nihil scribitur, in contextu autem, ut apud omnes. Paulo ante ex ed. Ven. 1496 Man., Lamb., alii *esse beata* contra codd. (etiam Gzii).

parum aliquid damni) [Sic edebatur.] Recte hanc scripturam Ern. et Bremius damnasse videntur, quoniam *parum* non est, quod hic requiritur, *non multum* (parvum aliquod damnum), sed, quod sententia vehementer respuit, *non satis* (quasi plus damni contrahere mercator cupiat). Neque sum nescius, nuper a pluribus priorem quoque significationem huic voci tributam esse, quos Moserus ad Tusc. V, 41 nominat. Verum illi recte animadvertunt, Quintilianum semel ita esse locutum (III, 1, 5, etsi, nisi sequeretur *multum*, non *nimum*, servari ibi propria significatio poterat), semel item Plinium Paneg. 20, semel Senecam Ep. 116, 7 (nam aliis locis prave abutuntur); addo huius Ep. 2, 6: *Non qui parum habet, sed qui plus cupit, pauper est* et 110, 20. Ad Ciceronem et eius aequales proximosque haec nihil pertinent. Nam quod e Tusc. V, 41 proferunt: *non qui parum metuit, sed qui omnino metu vacat*, quidquid est bonorum aut tolerabilium codicum, habet *parva*, quod recte Klotzius secutus est; nam parvus metus significatur ex parvis rebus, quae metuantur (corporis incommodis et externis). Sallustii autem locus, qui in Jug. 85, 31 legitur, quantam habeat pravitatem, apparet, quoniam, si Sallustius scripsisset: *parum id facio*, non solum *parum* esset *non multum*, sed pro adiectivo: *non magnum id facio*; quamquam hoc ipsum quis audivit pro eo, quod est: *non magni id facio*? Recte igitur iudicarunt, qui ex *parvi id ortum parvid* et ex eo lineolae adiectione *parum id factum* putaverunt. Praeterea non solum significatio vocis *parum* efficit, ut ne alibi quidem usquam *parum aliquid* dicatur, sed obstat natura adverbii, quod cum substantivo *aliquid* non magis congruit, quam si dicas *satis aliquid pecuniae*. Dicitur Latine *paulum aliquid* (de Orat. I, 95, [pro

damni contraxerit. An hoc usquequaque, aliter in vita? et non ex maxima parte de tota iudicabis? an dubium est, quin virtus ita maximam partem obtineat in rebus humanis, ut reliquas obruat? Audebo igitur cetera, quae secundum
5 naturam sint, bona appellare nec fraudare suo vetere no-

1. *an vero usquequaque* C 3. *partem* om. L 4. *audeo* L *cetera* om. LPCROr. 5. *sunt* (L)P *sit* C *veteri* omnes, Or.

Quinet. 53, ubi sic interpungendum est: *respirasset cupiditas atque avaritia; paulum aliquid loci rationi — dedisses*, Ter. Ad. V, 9, 23.] Quint. I, 1, 8 et XII, 3, 12; *paulum nescio quid* pro Rosc. Am. 115), sive quod *paulum* a substantivi in adiectivi naturam inclinabat, ut in paucis vetustiorum locis, sive coniunctione quadam substantivorum, [ut Verr. IV, 32 dicitur: *ne quid plus mali* et Lael. 59 *plus aequo quid* et ad Att. III, 15, 7 *nil plus* et Sen. Rhet. p. 262 ed. Burs. *plus quiddam*]. Itaque Bremius hic *paulum aliquid* scribi volebat, cui assentior. [Et nunc sic edidi.] Etiam § 75 *parum* pro *paulum* scriptum est in Erl. [nisi ibi aliud subest]. *Parvi aliquid damni* aut *parvuli*, quod aliis in mentem venit, non recte dicitur; nam partitionis et mensurae notio ita in pronomine *aliquid* est, ut id augeri minuive debeat, non substantivum.

An hoc usquequaque, aliter in vita?) An hoc ubique et in omnibus rebus fit (ut res a potiore parte appellentur), aliter in vita fieri debet? In brevi et concitata et aperta interrogatione paulo durius Cicero verbum maxime communis significationis omisit (vid. ad II, 88); hoc autem rettulit ad eam affirmationem, quae in superioribus exemplis et interrogationibus involuta latet, quemadmodum Tusc. V, 115: *Quid ergo? aut Homero delectationem animi ac voluptatem aut cuiquam docto defuisse unquam arbitramur? aut, ni ita se res haberet* (ut delectarentur docti), *Anaxagoras* cet. Recte hunc locum Lamb. enarravit. Ern. et recentiores, sublato commate post *usquequaque*, sententiam everterunt. Nam *usquequaque* nihil est nisi *omni loco, in omni re*; non quaeritur autem, num in vita ubique et in omnibus rebus aliter statui ac dici debeat, sed, num in vita universa aliter atque de rebus singulis. Paulo post pro *reliquis* (partes) rectius Cicero posuisset, quod Gzio non recta de causa (quod *res* audiebat) in mentem venit, *reliqua*; nam virtus reliqua, quae partem aliquam obtinent, obruit; sed cfr. § 37 (*earum rerum*).

cetera, quae secundum naturam sint) *cetera* praeter virtutem; nam ea quoque ipsa secundum naturam est (vid. ad § 34); itaque recte hoc verbum adiectum est a Crat. et Viet., quod

mine † quam aliquid potius novum exquirere, virtutis autem

1. *quam sine nota mendii Or. aliquam E acquirere E*

Erl., Spir. [B], Gud. 2 tuentur, non recte rursus sublatum a Dav. et ceteris deteriorum codd. auctoritate; (Dav. tantum tres e suis appellat, sed aberat ab Oxx. omnibus, Bas., Gud. 1, Mon.; Grut. tacet). *Sint* si Cicero scripsit (quod Dav., cum Man., Lamb., Grut. *sunt* posuissent, revocavit e Parr. 1, 3 „reliquisque codd.“, et accedunt [B.] Eξχ, Gzii omnes), Piso incertum relinqui significat, quatenam eo genere comprehendantur; mihi aptius videretur *sunt*. (Pisonem Antiochi sententiam significare, haec secundum naturam esse dicentis, cum ipse malit bona appellare, Gzuius narrat, qui ex hoc toto libro ne id quidem didicerat, haec secundum naturam dici ab omnibus, etiam a Stoicis, bona a Peripateticis et Antiocho eiusque interprete Pisonem.)

nec fraudare — exquirere) Haec verba depravata esse, plures intellexerunt, nec tamen vitium penitus viderunt. Comparatio, quam significari putant, aut haec est: *et audebo facere, ut potius vetere nomine illas res non fraudem quam aliquid novum exquiram*, aut haec: *et audebo non facere, quod Stoici faciunt, qui potius dicendi sunt res illas suo vetere nomine fraudare quam aliquid novum exquirere*; utraque prava. Nam priorem illam sententiam, in qua necessario scribendum esset cum Lambino [et Baitero] *aliquid novum* (nam de nomine tantum novo tum agitur), cum illud evertit, quod in hac recta declaratione consilii et voluntatis Pisonis non dicendum erat et in comparatione ponendum *non fraudare*, sed affirmative *relinquere vetus nomen* aut simile aliquid, tum maxime verborum ordo et coniunctio; dicendum enim erat: *potiusque non fraudare* cet.; in ea, quae nunc est, oratione necessario tantum *fraudare* (sine negatione) et *exquirere* comparantur. [Et omnino tota comparatio inepta esset, cum nemo a Pisonem postularet, ut ipse novum nomen exquireret.] Relinquitur igitur altera sententia, in qua non delectus significatur, utrum Piso faciat, sed negatur, eum facturum, quod alii quidam faciant, idque potius hoc quam illud esse dicitur. Sed in hac quoque comparatione non exiguam offensionem habet, quod alterum (*aliquid novum exquirere*) plenum est et seorsum dicitur, alterum (*nec fraudare* cet.) ex superioribus, quae ad comparationem non pertinent (*appellare*), nexum est, quoniam inde auditur accusativus verbi *fraudare*; omninoque perverse cum eo, quod Piso ausurus sit, comparando coniungitur, quod Stoici non faciant. Haec igitur in sententia obscura et prava sunt; in oratione quis non intellegit, *quam potius* [*quam aliquid potius*] pro *potius quam* non

amplitudinem quasi in altera librae lance ponere. 92. Ter-

modo ab usu sermonis, sed ab intima eius natura abhorrere? Ea perversitas inde a Scaligero defenditur duobus locis, altero Vergilii Cop. 5 (*Quid iuvat — abesse quam potius — decubuisse*), quem Barthius (*Advers. XXXIII, 20*) pridem recte interpungendo expedit (*Quid iuvat — abesse? Quam potius — decubuisse —!*) [Comparativo *quam* pro *quanto* praeponitur, ne antiquiores commemorem, Verg. Aen. VII, 788, Tib. I, 10, 39, Liv. IV, 57, 6, Curt. IV, 43, 9], altero C. Titii apud Macrob. Saturn. II, 12, ubi scribendum esse: *quid mihi negotii est —? Quin potius potamus — edimus —?*, et sententia clamat et apertissimus in verbi modo post *potius quam* soloecismus (*potamus*) ostendit. [Apud Prop. II (III), 18, 10 cod. Gron. *quam primum*, scribendum *cum primum*.] (Gzium omittamus, qui *primum*, *aliquid* esse *aliud*, docet, tum saepissime Graecos dicere ἢ ἄλλο τι μᾶλλον, non putans, quod ad rem pertineret, Graecos pro eo, quod est τοῦτο μᾶλλον ἢ ἄλλο τι, dicere τοῦτο ἢ ἄλλο τι μᾶλλον, sed, ut solet, nesciens, et de quo alii dubitent et quid ipse ebulliat.) Itaque Lambinus, cui Ern. assentitur [et Baierus], *potius* ante *quam* posuit, corrigendi genere minime probabili. Quod autem praeterea Davio in mentem venit, posse *potius* omnino abesse, ut comparatio ex sola voce *quam* sentiat, *primum* eius orationis formae unum omnino apud Ciceronem exemplum est II de Invent. 5 (*si a multis eligere homines commodissimum quidque quam sese uni alicui certo vellent addicere*), idque (ut sit verum nec scribendum cum Lamb. *mallent*) multo facilioris generis; nam in *vellent* facile e decreti significatione eruitur comparationis (ut apud Plautum: *certum est moriri quam hunc pati* cet.); in hac quidem implicatiore oratione post *audebo* ne ii quidem scriptores, qui in illa forma longius progressi sunt, ita locuti essent; deinde prorsus hoc tollitur in ea, quam ostendi unam esse posse, comparatione, quoniam ea non ad verbum *audebo* refertur neque in delectu rei, sed in nomine posita est. Haec consideranti mihi vehementer in suspicionem venit *quam* particula, et Ciceronem sic scripsisse opinor: *audebo — bona appellare nec fraudare suo vetere nomine, reque aliquid potius novum acquirere, virtutis autem* cet. Cum Piso illo usus esset genere loquendi *nec fraudare* cet., in quo detrahendi et minuendi significatio est, breviter cum reprehensione quadam non obscura Stoicorum nihil novi addentium, si a nominibus mutatis discedatur, addit, se *potius*, si possit, reapse aliquid novum exquisiturum; deinde institutam orationem absolvit (*virtutis* cet.). Illud ita superiori membro obiter (ut post Ciceronem dixerunt)

ram, mihi crede, ea lanx et maria deprimet. Semper enim ex eo, quod maximas partes continet latissimeque funditur, tota res appellatur. Dicimus aliquem hilare vivere; ergo, si semel tristior effectus est, hilara vita amissa est? At hoc in eo M. Crasso, quem semel ait in vita risisse Lucilius, 5 non contigit, ut ea re minus ἀγέλαστος, ut ait idem, vocaretur. Polycratem Samium felicem appellabant. Nihil acciderat ei,

1. et lanx E 3. igitur (pro ergo) LPCR 4. an hoc EP an haec LCR 5. aut in E Lulius L 6. contingit LCR agelastus E aut ait E 7. appellant LPC appellant: quod R accideret E

adiungitur (cfr. § 90 et reducta), ut verbum audebo huic parti non sit aptissimum (conabor). [Ad hanc sententiam peraptum esset, quod in Erl. est, *acquirere*, ut significaretur disciplinae reapse amplificatio. Sed B *acquirere* tenet. *Vetere* pro *veteri* cum Baitero posui, obsequens Wesenbergio ad orat. pro Sest. p. 7 diligentissime disputanti.] In proximis verbis imaginem a Critolao sumptam esse, apparet e Tusc. V, 51. *Deprimendi* verbum et hic et ibi minus recte a Cicerone positum esse de ea re, quae potius suo pondere alterum elevet, Davisius annotat. Alia enim imagine superiorem et praestantio rem rem eam, quae infra sit, premere dicimus; haec Cicero animo confudit facillimo errore.

92. ergo, si) Sic ex Erl., Spir. [B], cod. Mor. Orellius; priores: *igitur*, *si*. Pro *tristior* Crat. et Vict. nescio unde *tristis*; illud Morelius e cod. annotat. sed idem et „q. v. c.“ in margine editionis Lambinianae repetitae [et B]: *an hoc in eo*, quod apparet in codicibus melioribus fuisse; in deterioribus peius *an haec* (Oxx. omnibus; ceteri tacent). Recte propria contrarii argumenti particula pro altera, quacum saepissime permutatur, iam apud Ascensium restituta est. *An hoc — non contigit?* ab eo recte diceretur, qui ex eo, quod hoc contigisset, superius confirmaret. De M. Crasso, quem e Plinii H. N. VII, 79 intellegitur M. Crassi, qui in expeditione Parthica periit, avum fuisse, P. Crassi Divitiis, qui de Lusitanis triumphavit, patrem. Lucilii versum commemorat Cicero etiam Tusc. III, 31; aliorum testimonia collegit Douza ad Lucilii Fragm. p. 215 ed. Haverc.

appellabant) Sic Gzius etiam e Spir. [B]. Satis vel ex *acciderat* apparet, id dici, quale de Polycrate ante unum illum casum hominum iudicium fuerit, tum quaeri, num id propter eum mutandum et felicitis nomen detrahendum fuerit. De Polycratis anulo nota est Herodoti narratio in libro III, 41, a quo et alii et Plinius XXXVII, 3 et Valerius Max. VI, 9 ext. 5 viderunt. *In mari abiecerat* Gzius e codd. suis, Vind., Oxx.,

quod nollet, nisi quod anulum, quo delectabatur, in mari abiecerat. Ergo infelix una molestia, felix rursus, cum is

1. *in quo delectabatur* L

[B] restituit, cum inde a Victorio et Manutio editum esset *in mare*; nec ego ad regulam hoc revocare ausim, non quo cum Gzio (quem probare videtur Handius Turs. III p. 295) id a Cicerone significatum putem. Polycratem navi in altum profectum, cum ipse in mari esset, anulum abiecit; nam et omnis summa narrationis, propter quam hic res attingitur, posita erat in anulo merso, quae, si illa verba ad Polycratem abicientem referimus, adeo obscuratur, ut incertum relinquatur, in navimne aliquo eum abiecerit, neque illa Polycratis in altum proficiscendi diligentia (quae ad Pisonis consilium nihil omnino pertinet) tam breviter significari ullo modo poterat; hoc enim potius intellexeretur: „cum casu in alto esset“ Sed fieri potest, ut Cicerone et alii in paucis quibusdam verborum coniunctionibus propter rerum genus cogitandi quadam celeritate a motus notione transierint ad mansionem in loco, ut hic, quod non tam ipsa actio anuli proiciendi comprehenderetur animo quam anulus mari mersus et occultatus. Quamquam hoc multo magis apparet apud Tacitum Ann. I, 22: *ubi cadaver abieceris*, et apud Sveton. Ner. 48: *odore abiecti in via cadaveris* (cfr. Galb. 20); nam ibi paene omnino excluditur notio motus cogitaturque tantummodo de corpore contemptim proiecto eique rei locus assignatur. [Cfr. Caesar B. G. V, 10: *naves in litore eiectae*; Pomp. apud Cic. ad Att. VIII, 12 A, 1: *cohortes in oppidis distributae*; Liv. XLII, 27, 1: *quinq̄eremes in navalibus subductae*, in quibus locis omnibus participium praeteriti temporis passivum est.] Collegit non pauca Handius l. c., e quibus quae mihi minus recte discreta (etiam scriptorum generibus et aetatibus) et iudicata videantur, non persequar; unum olim exemplum in Opusc. Acad. I p. 457 e codicibus duorum locorum erui (*arma in templo Castoris comportabantur*) nec tamen probavi Wesenbergio meo (Observv. in Sestian. p. 23). cui magis in eo assentior, quod nunc apud Ovidium Metam. III, 90 scribi vult: *coniectum in guttura ferrum* (pro *in gutture*; guttura enim unius hominis Ovidius saepe dixit); Curtium quoque IV, 38 (9, 25) scripsisse puto *directa in guttur hasta*, non *in gutture*. [Quam proclivis librariorum error fuerit, in hoc ipso nomine apparet de Legg. II, 57, ubi primum codices habent *in mari proiectus* pro eo, quod prorsus ibi postulatur. *in mare*, deinde autem *in mare mortuus pro in mari*.]

Ergo infelix — inventus est?) Interrogationem cum Dav. notavi,

ipse anulus in praecordiis piscis inventus est? Ille vero, si insipiens (quod certe, quoniam tyrannus), numquam beatus; si sapiens, ne tum quidem miser, cum ab Oroete, praetore Darei, in crucem actus est. „At multis malis affectus.“ Quis negat? sed ea mala virtutis magnitudine obruebantur. 5

XXXI. 93. An ne hoc quidem Peripateticis concedis, ut dicant, omnium bonorum virorum, id est, sapientium, omnibus virtutibus ornatorum, vitam omnibus partibus plus habere semper boni quam mali? Quis hoc dicit? Stoici scilicet. Minime; sed isti ipsi, qui voluptate et dolore omnia metiuntur, 10

1. *illi* L 2. *si* om. L 3. *tum quid* E *Oronte* ELPC *Orunte* R 4. *et multis* E *ac multis* P *malis* om. L *affectum* L 6. *hoc quid* E 7. *virorum bonorum* LPCR^{Or.} *sapientum* PCR *omnibusque virtutibus* LPCR 9. *Stoicis licet omnes* 10. *ista* E *mentiuntur* E

quae negandi et adversarios urgendi vim habet, ut superior illa: *Ergo si semel* cet. Mox Oroetes, ut apud Val. Max. l. c. et apud Graecos Maximum Tyrium et Dionem Chrysostomum, sic in Ciceronis codicibus (Davisianis, Oxx., Gzianis, [B]) *Orontes* appellatur; cum tamen praeter Herodotum (III, 120 sqq. saepe) etiam Athenaeus (XII p. 522 B), Aelianus (Hist. Anim. VII, 11), Lucianus (ter) illud nomen habeant, non dubito, quin librariorum in errorem duxerit notius fluminis Syriae nomen, secutusque sum, ut omnes inde a Lambino, Victorium (Varr. Lectt. II, 4). Ab ipsis scriptoribus historiam variatam iudicabant Hemsterhusius ad Luciani Contempl. c. 14 et Wesselingius ad Herodotum. Sed varietas in solo nomine est. Pro *Darei* Gud. 2 et Mon. *Dareii*; aliae turbae inde ortae sunt in Oxx. Proxima verba (*sed ea mala* cet.) Piso ad id accommodat, quod posuerat: *si sapiens*.

Cap. XXXI, 93. *omnibus virtutibus*) Sic Gzius etiam e Spir. [B]; erat *omnibusque*. Idem e duobus suis optimis *sapientium* pro *sapientum*. [Paulo ante *bonorum virorum* ex Erl. et B.]

Stoici scilicet. Minime; sed) „Credas, Stoicorum hoc esse dictum; verum non est, sed Epicuri.“ Lambini huius loci emendationem complures iure probarunt, Gzius secutus est. Nam sive Pisonem affirmantem hoc inducimus: *Stoicis licet*, inepte affirmabit, quod proxima voce tollet, sive interrogantem (etsi orationis forma non permittit, ut hic interrogandi particula absit), non minus prave figuram eam orationis, qua expectatio commovetur, turbabimus sententiamque habebimus perversissimam. Nam licere hoc Stoicis dicere, Piso nullo modo negabat (cui enim magis?), sed non iis solis hoc licere putabat,

nonne clamant, sapienti plus semper adesse, quod velit, quam quod nolit? Cum tantum igitur in virtute ponant ii, qui fatentur se virtutis causa, nisi ea voluptatem † acciret, ne manum quidem versuros fuisse, quid facere nos oportet, qui
 5 quamvis minimam praestantiam animi omnibus bonis corporis anteire dicamus, ut ea ne in conspectu quidem relinquuntur? Quis est enim, qui hoc cadere in sapientem dicere audeat, ut, si fieri possit, virtutem in perpetuum abiciat, ut dolore omni liberetur? Quis nostrum dixerit (quos non pudet
 10 ea, quae Stoici aspera dicunt, mala dicere), melius esse turpiter aliquid facere cum voluptate quam honeste cum dolore?

2 igitur om. LP hi LOr. 3. se fatentur CROr. ne ea P (mg. nisi ea) voluptate maceret E voluptatem maceret P; sine nota Or. 5. animi praestantiam LPCROr. 6. nec in C relinquatur L 7. enim est CR haec LCR 9. diceret C quis (pro quos) EP

verum etiam Peripateticis concedendum esse, ut id dicerent, quod etiam Epicurus auderet ponere. Epicuri dictum attigimus ad I, 62. Quod de Peripateticis universe Piso locutus erat, post illud: *quis hoc dicit?* non subiecit, quae expectabantur, Zenonis et Epicuri ipsorum nomina. (Oxx. tantummodo e $\xi\chi\psi$ annotant *Stoicis licet*.)

Cum tantum igitur cet.) Igitur omittit etiam Gud. uterque, editio Victorii. Tum fatentur se dedi e „tribus potioribus“ Gzii [B fatentur s] et (ut ex LP apparet) fortasse multis aliis. In talibus sequenda codicum fides, ut etiam II, 74 feci. Tum in codice archetypo, littera m ex voluptatem proximae voci adiuncta, scriptum erat voluptate maceret, ut erat in tribus potioribus Gzii, [B], Pal. 6; hinc factum voluptatem maceret (Pal. 4, Parr. 1, 3, χ ; in ψ erat voluptatem acciret, sed supra scriptum voluptatem maceret) et alia; in E ξ Monac. corrigendo natum voluptate maceret, in Gud. 1 voluptatem accreet; Vind. maneret; maderet non in codice inventum, sed a Grutero prave excogitatum est. Ad litterarum vestigia satis prope accedit vetus coniectura, quam editores secuti sunt; sed accire translate nusquam Cicero dixit, ac ne alii quidem, nisi quod apud Velleium et Florum mortem accire dicitur non id, quod mortem affert, quae hic significatio requiritur, sed ipse, qui eam sibi consciscit. Itaque aliud a Cicerone verbum positum puto (afferret, pareret). [Crearet Baiterus, quod non puto ita poni.] Paulo post [praestantiam animi etiam ex B; tum] quis est enim Gzuius ex Erl. et Spir., hoc cadere Dav. e Par. (quo?), et confirmant duo illi; [utrumque etiam B].

94. Nobis Heracleotes ille Dionysius flagitiose descivisse videtur a Stoicis propter oculorum dolorem. Quasi vero hoc didicisset a Zenone, non dolere, cum doleret! Illud audierat, nec tamen didicerat, malum illud non esse, quia turpe non esset, et esse ferendum viro. Hic si Peripateticus fuisset, 5

1. *flagitiose* om. R 2. *quis vero* omnes 3. *et a Zenone* E 5. *et esset ferendum* omnes, Or. *vero* (pro viro) E

94. *Heracleotes ille Dionysius*) ipsius Zenonis auditor, quem *μεταθέμενον* Graeci appellant, quod ad Cyrenaicos se et ad voluptatem convertit (Acad. II, 71). Morbi genus idem commemorat Diogenes Laërt. VII, 37 et 166; ipse autem Cicero in Tusculanis II, 60 renum dolorem fuisse dicit. In codice Morelii hic scriptum erat *propter genu dolorem*, depravata, ut Orellius suspicatur, correctione, qua librarius aliquis, Tuscularum loci memor, Ciceronem secum in concordiam redigere voluerit. (In Tuscularum loco frustra laborant, qui vitium orationis et conclusionis a Bentleio perspectum defendunt. Nam nec *satis esset* pro *satis erat* ferri potest et perspicuum est, si quid umquam, hanc assumptionem: *Plurimos autem — nec ferre possum* referri ad condicionale conclusionis initium, prorsus autem inepte addi et haec et extrema: *malum est* cet., si res et sententia iam ante absoluta sit. In corrigendo mendo Bentleius aberravit. Sic enim Cicero scripsit: *Quia, si, cum tantum operae philosophiae dedissem, dolorem tamen ferre non possem, satis esset argumenti, malum esse dolorem. Plurimos autem* cet. Conclusio argumenti prorsus ad syllogismi formam composita incipit a *si*, sed tota pro responso Cleanthis interrogationi subiungitur particula *quia*.) Pro *quasi vero* codices *quis vero*, ut solet pro *quasi* scribi *quaeso* et *quis*. Correxerit Lambinus, cui tamen de duobus codicibus manuscriptis, quos *quasi* habere ait, parum credo, nisi correcti ipsi fuerunt. Secutus est Ernestius et recentiores.

malum illud non esse — et esse ferendum viro) Manutii emendationem cum Lallemando et Ernestio secutus sum. Nam in codicibus propter proximum *non esset* scriptum est *et esset*. Verum non solum summam inanitatem haec oratio habet: *Malum non est dolor, quia ferendus est viro*, sed etiam manifestam perversitatem; nam quod malum non est, id ferendum est, neque tamen, quod ferendum est viro, ideo continuo malum non esse apparet; et depravatur proprietas Stoicae ratiocinationis, ex eo solo, quod turpitudine abesset, etiam mali notionem a dolore removens.

permansisset, credo, in sententia, qui dolorem malum dicunt esse, de asperitate autem eius fortiter ferenda praecipiant eadem, quae Stoici. Et quidem Arcesilas tuus, etsi fuit in disserendo pertinacior, tamen noster fuit; erat enim Polemonis; 5 is cum arderet podagrae doloribus visitassetque hominem Charmides Epicureus perfamiliaris et tristis exiret, Mane, quaeso, inquit, Charmide noster; nihil illinc huc pervenit. Ostendit pedes et pectus. Ac tamen hic mallet non dolere.

1. quoniam (pro qui) LPCROr. dicunt malum LPCROr. 6. Carneades LPCR Corniades Or. cum mendi nota Epicurus E Epicuri LPCROr. et om. C 7. Carnide E Carneade LPCR Corniade Or. 8. at tamen PCR

qui dolorem malum dicunt esse) Notabilem synesis, quam grammatici vocant, formam ex Erl. et Spir. [B] totam restitui; nam cum ederetur quoniam, tamen in verbo dicunt Peripatetici intellegebantur e vocabulo Peripateticus. Nihilo durior haec relativi adiunctio est quam illa, quae ad § 16 et ad II, 61 commemoravi. aut quod apud Livium XXII, 57, 3 legitur: *L. Cantilius, scriba pontificis, quos nunc minores pontifices appellant.* [De Graecis Porsonus et Schaeferus ad Eurip. Orest. 910.] In edita scriptura necessario post quoniam addi debuerat hi; nam pronomine notandus erat transitus ad totius scholae notionem, quod nunc fit. [*Malum dicunt* ex Erl. et B restitutum.]

Charmides Epicureus perfamiliaris) [*Epicurus* pro *Epicureus* scribi in Erl., nunc demum intellexi, accedente B, ut I, 25 in iisdem *Epicuri* pro *Epicurei*. Ex *Epicurus* corrigendo factum in deterioribus *Epicuri*. Non igitur *Epicuri familiarem* (quae notatio hominis Arcesilam visentis parum apta est, perinepta autem *perfamiliaris*), sed hominem ipsi Arcesilae, quamquam ex alia schola erat, perfamiliarem tenemus. Is quo nomine fuerit, e solis codicibus sciri potest, quorum meliores (Erl. et B) *Charmidem* appellant; pro eo substitutum in deterioribus notius Latinis librariis et Ciceronianis *Carneadis* nomen. Non posse intellegi nobilem illum Arcesilae doctrinae instauratorem centum annis minorem, nihil opus erat demonstrari. Sed nulla prorsus causa erat, cur ex Plutarcho (Non posse svav. cet. 4 p. 1089 C) arcesseretur a Davasio incertissimum ac vix Graecum *Corniadis* nomen. Qui nuper eandem rem apud Plutarchum de Corniade narrari scripsit, vellem Plutarchum inspexisset.]

Ac tamen) Et tamen, quamquam ita patienter dolorem tulit, mallet, si optio daretur. non dolere. [Si quis *maluisset* dici debuisset putat, conferantur, quae de Livii XXXVIII, 49, 13

XXXII. 95. Haec igitur est nostra ratio, quae tibi videtur inconstans, cum propter virtutis caelestem quandam et divinam tantamque praestantiam, ut, ubi virtus sit resque magnae et summe laudabiles virtute gestae, ibi esse miseria et aerumna non possit, tamen labor possit, possit molestia, 5

1. est om. C 2. virtutes E 3. ibi E 4. et om. ELPC *sumendae* (pro *summe*) LPCR 5. *labor possit et molestia* LPCR

ego in Emendd. Liv. p. 447 et Weissenbornius annotavimus. Add. Ovid. Met. I, 438, II, 182, III, 188, 247, al.] *Ac tamen* etiam Spir. [B], restituitque Gzius, de quo dictum est ad II, 85.

Cap. XXXII. 95. *resque magnae et summe laudabiles*) Sic Gzius e Spir., modo satis certum sit, in eo fuisse *et*, quod Erl. [B] omittit. Cratander, cum ederet idem, quod in R est, in margine pro *sumendae* annotavit *summe laudabiles*, utrum *et* in eodem esset codice, in quo hoc, necne, incertum relinquens. Tenendam particulam putavi, quod res virtute gestae communiter dici videntur (ut § 66), tum hoc augeri duobus adiectivis coniunctis: *magnae et summe laudabiles*. Res *sumendas*. hoc est, commodas et eligendas (§ 90 et alibi) nihil huc pertinere, iam Manutius viderat et *summeque laudabiles* scribi voluerat.

tamen labor possit, possit molestia) Hoc quoque ex Erl. et Spir. [B] receptum est a Gzio. Paulo tamen aliter hic vicem particulae duo nomina coniungentis et eidem verbo subicientis (*labor possit et molestia*) sustinet verbi geminatio, atque ubi contrariae ponuntur in eodem verbo negatio et affirmatio, ut supra II, 68: *est aliquid, quod nobis non liceat, liceat illis*, et pro Sulla 3: *quamobrem abs te Q. Hortensii factum non reprehendatur, reprehendatur meum*. Huic, quod prae manibus est, similis illud videri possit, quod in Tusc. II, 44 legitur (sed in brevi oratione indicativa): *possunt oculi (dolore), potest caput, latera, pulmones. possunt omnia*. Verum ibi hac ipsa forma diligenter distinguuntur plures res separatae et seiunctae, quod in laborem et molestiam non videtur cadere. Accedit in hoc loco, quod in huiusmodi exceptione et superioris sententiae circumscriptione adiungenda raro, si umquam, *tamen* pro *et* tamen ponitur (ut *ibi miseria esse non possit, tamen labor possit*); in illa, quam dixi, negationis et affirmationis contraria coniunctione addi *tamen* sic potest: *ut ibi miseria esse non possit, possit tamen molestia*. Locum illum in Tusc. II, 60, in quo *tamen* pro *et tamen* positum nonnulli putarunt, paulo ante (ad § 94)

non dubitem dicere, omnes sapientes semper esse beatos, sed tamen fieri posse, ut sit alius alio beator. Atqui iste locus est, Piso, tibi etiam atque etiam confirmandus, inquam; quem si tenueris, non modo meum Ciceronem, sed etiam
 5 me ipsum abducas licebit. 96. Tum Quintus: Mihi quidem, inquit, satis hoc confirmatum videtur, laetorque eam philosophiam, cuius antea supellectilem pluris aestimabam quam possessiones reliquarum (ita mihi dives videbatur, ut ab ea petere possem, quidquid in studiis nostris concupissem),
 10 hanc igitur laetor etiam acutiorem repertam quam ceteras,

1. *beatos esse* LPCROr. 5. *michi quit* E 6. *laetor quidem philosophiam* omnes, Or. 7. *quid* (pro *quam*) E 8. *possessionem* L *reliquorum* omnes, Or.

aliis indiciis coargui; illud quoque certissimum est, cum significem, id, quod ex aliqua re expectari debuerit, non esse consecutum, Latine non posse orationem sic continuari: *cum philosophiae studuerim, tamen dolorem ferre non possim, malum est dolor.* (In hac oratione: *Philosophiae studui; tamen dolorem ferre non possum* sententiae distrahi possunt; sed tamen Latini malunt coniungere.) In hoc, de quo agimus, loco dubitandi causa est. mutandi evidens necessitas non est. [*Esse beatos* ex Erl. et B restitutum.]

96. *laetorque eam philosophiam*) Peripateticam. Certam Davisii emendationem, quam Ernestius probarat, secutus sum. Codicum scriptura tria habebat vitia, primum quod copula omissa erat in hac sententia superiori, cui adhaeret et ex qua oritur, annectenda, alterum, quod *quidem* particula hic ineptissima erat. tertium, quod, cum una aliqua philosophia a ceteris separaretur. tamen pronomen aberat; qui enim ita dicit: *laetor philosophiam, cuius* cet, is de universa philosophia loquitur. Sed aliud mendum non minus apertum Davisius reliquerat; nam cum Quintus philosophias. non philosophos comparet, necessario post illud: *eam philosophiam, cuius* (nec aliter intellegebant, qui *eam* non habebant) dicendum erat: *quam possessiones reliquarum*, non, ut edebatur, *reliquorum*; et, ne quis dicat, orationem transire a philosophiis ad philosophos, quorum eae sint, sequitur: *etiam acutiorem repertam quam ceteras.* Non dubitavi igitur mendum corrigere, quod Wesenbergius quoque correxit. [Idem voluisse videtur Th. Bentleius.] Reprehensam in Peripateticis dialecticae ignoracionem et desideratum acumen ad III, 41 vidimus. De divitiis autem et copiis huius scholae ad omnia studia ornanda Piso dixit § 7, M. Cicero IV § 6 sqq.

quod quidam ei deesse dicebant. Non quam nostram quidem, inquit Pomponius iocans; sed mehercule pergrata mihi *fuit* oratio tua. Quae enim dici Latine posse non arbitrabar, ea dicta sunt a te, nec † minus plane, quam dicuntur a Graecis, verbis aptis. Sed tempus est, si videtur; et recta 5 quidem ad me. Quod cum ille dixisset et satis disputatum videretur, in oppidum ad Pomponium perreximus omnes.

1. *quidem* L. *numquam* (pro *non quam*) LPCR. *quidem* om. P. 2. *Pomponius inquit* R. 3. *fuit* om. omnes. Or. 4. *nec minus* sine nota Or. 5. *verbis* transp. post *plane* E. *est* om. P. 6. *a me* EL. Subscriptio in E haec est: *Expliciumt quinque libri de finibus bonorum et malorum Marci tulij Ciceronis.*

Non quam nostram quidem) Epicuream saltem (*quidem*) acumine a Peripatetica vinci Atticus negat, accusativum continuans Quinti orationi: vid. ad II, 88. Veram scripturam, quam Manutius tacite restituit, confirmat etiam Spir. [B]. Codices Davisii et ceteri Gzii *numquam*, ut editiones ante Manutium; Oxx. nihil annotare miror. Bas. et Gud. uterque omittebant *quidem*. Tum *Pomponius inquit* etiam Gud. 1. et secutus est Gzius; vid. ad II, 11. Post *mihi* excidisse arbitror *fuit*, quod abesse in hac oratione, illo praesertim tempore, non potest. (Lambinus *fuit mihi*.) [Nunc cum Baitero addidi.]

dicta sunt a te, nec minus cet.) Id est (si vera est scriptura) *et dicta non minus* cet. Huic laudi planae et perspicuae orationis, quae facit, ut res intellegantur (II, 10 et 15, III, 19), additur, verba ipsa non absona fuisse nec quae aures offenderent. Sed et mire illis primum per se nude positis: *dicta sunt a te* per *nec* adiungitur laus, et dure sine copula adicitur hoc *verbis aptis*. Itaque malis scriptum: *a te nec — a Graecis, et verbis aptis*. Sed dubitationem augent codd. Erl. et Spir. [B], in quibus *verbis* transponitur ante *quam*, quod quamquam casu factum esse, non prorsus negari potest, tamen qui librarius a *plane* ad *verbis* nulla vocum similitudine deceptus aberraverit, deinde ordine reliqua perscripserit, non facile intellegitur; minus tamen, quomodo quave de causa illud *verbis aptis* a librario addi potuerit, si a Cicerone scriptum non esset, quod Gzius putabat; et relinquitur offensio in *nec*. Ad sententiam et orationis formam non absurda Schuetzii coniectura est, Ciceronem scripsisse *dicta sunt a te verbis aptis nec minus* cet., erroris originem parum aperit. Scrupulum discedenti lectori, sed levem.

EXCURSUS.

I. DE TURBATIS ET DISSOLUTIS ORATIONIS CONNEXAE, MAXIME BIPERTITAE, MEMBRIS.

AD LIB. I C. 7, 23.

Dicam de re magna ex parte pervagata, sed dicendi causam habeo, primum ut ea corrigam, quae nuper de hac ipsa re non recte disputata sunt ab eiusmodi viro, qui multos auctoritate sua tracturus esse videatur, deinde ut ea, quae particulatim ab aliis animadversa et commemorata sunt, coniungendo in clariore luce ponam et hinc progressus quaedam minus nota nequedum tractata adiungam.

Quae in lingua nondum per plura saecula prosae orationis litteris exulta facile dabatur venia libertatis cotidiani et familiaris sermonis in dialogis praesertim imitandae, quae in eadem scribendi forma Plato interdum utitur, in libris de legibus, si eius sunt, abutitur, eam multae sunt causae cur Cicero in iis libris, quos de philosophia scripsit, ita sibi concessam putarit, ut interdum modum excedere videatur. Nam ut omnino in hoc genere disserendi et docendi saepe, sententiis iam coeptis et oratione adumbrata, multa occurrunt, quae ad res definiendas et diligentius comprehendendas pertineant, ita multo magis orationis cursum retardari et institutum mutari necesse est, si quis non suas sententias explicet, sed alienas et alio sermone ante expositas, suo nondum tractatas, breviter complecti et ex universis disciplinis decerptas particulatim perscribere conetur. Nam et patrii sermonis impedimenta, res et sententias non facile subsequentis, vincenda sunt saepeque de verbis dicendum et excusatione utendum et de ipsis rebus aliquid interdum aliunde admonitionis et explicationis causa interponendum est. Si autem etiam illud accesserit, ut scriptor festinans curam retractandae orationis semel fusae et

commodioris formae varie tentandae quaerendaeque molestiam detrectet, quamvis sit scribendi in alio genere artifex, tamen fieri non poterit, ut negligentia non appareat. Cicero autem quam celeriter haec scripserit. in praefatione dixi; in singulis locis quam non elaboraverit, ut mutando, quae scripsisset, sententiam et orationem expoliret et levigaret, saepius in notis commemoravi, velut ad V, 22 p. 641 et ad V, 54 p. 701. Verum haec efficiunt, ut in hoc genere librorum hae orationis quasi aberrationes plures et duriores sint; libertatem illam aliquid ita ponendi, ut orationis conformatio et progressio non ad severam normam exigeretur, etiam in illis Cicero usurpavit, quae maiore cum cura et otio docendi causa scripsit; unum et alterum huiusmodi, sed et facile apertumque et lenes, in orationibus non reformidavit. Sed universi huius generis eam speciem tractabimus, quae natura sermonis facillime oritur, ipsa plures complectens. Latissime enim ea patet ratio, ut, cum uno tempore aut duae aut plures aequales sententiae partes conceptae sint, primum sic dicamus, ut in primo membro orationis appareat, alterum sequi debere et eadem forma adiungi ad plenam sententiam efficiendam, deinde autem. nos quidem fere in loquendo tantum, veteres autem maximeque Cicero etiam in scribendo, sic in illo primo membro explicando implicemur et subsistamus, ut, cum ad alterum perveniamur, iam obscurata sit ad animi sensum illa partitio et connexio. Itaque alterum, quod connexum efferri debebat, ponitur solutum tamquam a novo initio, ad superius autem referri, alio quodam orationis indicio significatur. Atque huius generis prima et facillima forma in connexione copulativa, quae fit particula *et* geminata, accidit. Itaque nihil his annis. postquam Augustus Matthiaeus de anacoluthis scripsit, per commentarios Ciceronianos magis decantatum est, quam Ciceronem saepe sic incipere, tamquam *et — et* dicturus sit, deinde, cum prius membrum longius factum sit, pro altero *et* alia uti novae sententiae annectendae forma. Nominum turba abstinere; adiungendus tamen Matthiaeus est Beierus ad orat. pro Scauro p. 144.¹⁾ Atque in uno et altero loco fortasse homines imperiti hoc genere explicandi prave usi sunt; sed nuper Ferd. Handius, cum de *et* pro *etiam* posito ageret in Tursell. vol. II p. 499 sqq.²⁾, totum id sublatum voluit (p. 508 sqq.). Nam

¹⁾ Attigi ipse et alteram quoque speciem (ubi *nec — nec* dissolvitur) declaravi in commentat. de Asconio p. 79 not.

²⁾ De universa illa disputatione hoc unum dicam, cum multa recte exposita sint meliusque tractata quam ab iis, qui corradunt, quidquid occurrit, tamen praeter id, de quo hic expono, in multis locis male

in iis, quae excitarentur, exemplis esse *nam et*, nec intellegi, cur Cicero post *nam* totiens a cursu orationis aberrasset; esse autem propriam quandam harum particularum coniunctarum significationem, in qua *et* intendendi vim haberet; esse igitur Germanorum *nemlich, denn eben, denn auch*. Deinde locos ad hanc sententiam accommodat, vel dicam, ascribit. Primum ipsa illa vis et significatio in eos locos non cadit, in quibus nihil insoliti et novi, nihil singulare adiungitur cum tali aliqua sententia, non posse aliter fieri nec mirandum esse. quemadmodum dicitur *denn auch*, sed simpliciter causa iudicii declaratur. Itaque Handius in plerisque locis nihil dixit nisi *nam et* esse καὶ γὰρ, quod non magis aptum est; in quibus aliquid dixit, lapsus est, ut I de Divinat. 63: *Itaque (animus) appropinquante morte multo est divinius. Nam et id ipsum vident, qui sunt morbo gravi et mortifero affecti, instare mortem. Verit enim ita: denn dies eben fühlen diejenigen, welche tödtlich krank sind, dass der Tod nicht fern sei.* Primum hoc, si significatur, significatur in voce *ipsum*; deinde quid hoc est: *dies eben?* quasi hoc expectetur et hic sensus praeter ceteros divinus sit. Est hoc unum argumentum divinationis morientium, quod mortem instare vident; alterum sequitur: *Divinare autem morientes illo etiam exemplo confirmat Posidonius.* (Itaque iniuria Orellius et post *nam* uncis notavit.) In aliis autem locis multo magis apparebit, quam sit illa interpretatio perversa, velut in I de Orat. 214: *Nam et civitatum regendarum oratori gubernacula sententia sua tradidit cet., ubi sive dixeris: denn eben die Staatsverwaltung. sive: denn er hat ja auch dem Redner die Staatsverwaltung übergeben, ineptum erit; sin ita quis reddiderit: denn auch die Staatsverwaltung cet., et plane pro etiam positum erit.* Et putat Handius, si Cicero, quod Matthiaeus dixit, sic et civitatum cet. posuisset, tamquam additurus esset et *philosophiam*, postea autem aberrasset. litura eum usurum fuisse et illud et deleturum. Verum id Cicero nec poterat nec volebat. Omnes enim hi loci (quo secundo argumento Handius vincitur) sic comparati sunt, ut ad ea, quae ante dicta sint, confirmanda expectetur non solum primum illud, quod post *nam et* sequitur, sed duo aut plura membra, ut prorsus necessaria sit post particulam causae indicem significatio alterius membri secuturi. Velut in hoc ipso, de quo dicebam, loco, Crassum oratoris facultatem immensis sui ingenii finibus describere, non

negatum esse anacoluthiam inesse, nec scriptores satis discreti sunt nec satis coniuncta, quae vera sunt, et, ut fit, mendosis aliquot locis usus est.

ex eo per se efficitur, quod ei civitatem regendam det, sed ex eo, quod oratorem eundem et rei publicae praeesse et philosophum esse iubeat; itaque haec coniunctio statim significanda est. Eademque ratio perspicua est in orat. de imper. Cn. Pomp. 17. de quo loco Handius Beueckio persvasit. Nam cum Cicero bellum Mithridaticum ad multorum civium bona pertinere dixisset, subiungit: *Nam et publicani cet.*, quod ineptissimum erit, si ita verteris: *denn es haben ja auch die Generalpächter cet.* aut (ut plane pro *etiam* sit): *denn auch die Generalpächter* (quasi alii nominati sint); *sin et plane non expresseris, non satis magnum hoc erit, quod dicetur; unum enim hoc est genus; multi illi conficiuntur, si adiuncti fuerint, qui sequuntur: deinde ex ceteris ordinibus homines gnavi atque industrii.* Tum minime tantum post particulam *nam* hoc *et* reperiri, mox ostendam; et tamen ratio facile reddi potest, cur saepius post *nam*. In causa enim ponenda aut in eo, quod dictum est, exemplis confirmando (ut Topic. 93) statim significanda est series complurium, in quibus coniunctis, ut dixi, vis argumenti inest; deinde in singulis explicandis tam diu moratur oratio, ut interrumpatur. Quae est enim alia causa, cur tam saepe in argumentando post *primum* non subiciatur aperte *deinde* (de quo ipse scripsit Handius ad Wopkensis Lectiones Tull. p. 73)? Atque hoc postremo dicendum est, Handium oblitum esse, quid in similibus orationis formis fieret. Quod enim in *et* — *et* fieri non vult, in *aut* — *aut* fieri, ipse docuerat Tursell. I p. 546. Oblitus est etiam prorsus similis neglegentiae Graecorum, cuius exempla Matthiaeus in Grammatica Graeca p. 1528 ed. 3 posuit. Nos autem multas alias species adiungemus, nec solum *neque* — *neque*, sed etiam *nam neque* — *neque* ita dissolutum, ut remaneat *nam neque*.

I. Revertimur igitur ad superiorum praecepta et hoc primum facimus genus dissolutae orationis bipertitae, ubi *et* sic posito, ut *neque* augendi *neque* adiungendi, sed eius, quod secuturum sit, significandi vim habeat, tamen non subiciatur alterum *et*. Sed in iis locis hanc figuram esse putabimus, ubi et ex sententia aperta erit causa bipertitae copulationis significandae et, alterum membrum quod sit et quomodo aliam formam subierit, demonstrari poterit, ubi denique satis causae esse intelletur, cur instituta ratio non servata sit. Huiusmodi et hi loci sunt et alii:

A (sine *nam*). Tusc. III, 5: *At et morbi perniciosiores pluresque sunt animi cet.* Non sequitur *et*, aperte tamen postulatur; praecessit enim interrogatio diiunctiva: *utrum quod minus noceant animi aegrotationes quam corporis, an quod corpora curari possint, animorum medicina nulla sit?* Utrumque Cicero removere incipit:

At et cet., sed, priore absoluto, cum sequi deberet: *et, cum animus medicinam corporis invenerit, sibi quoque mederi posse consentaneum est*, pro eo substituit hoc: *Qui vero probari potest cet.?* De Orat. II, 98: *quod et in vobis animadverti recte potest*; huic respondet illud: *Neque vero vester aequalis Curio cet.* De Divinat. I, 114 postquam Q. Cicero dixit, concedi a quibusdam, ut saltem duo sint genera divinationis, vaticinationes et somnia, sic orditur: *Ergo et ii, quorum animi cet.*, multa deinde addit de iis, quorum commota mens vaticinetur, tum § 115 priorem partem absolvit et ad alteram, quae in somniis posita est, transit: *Atque haec quidem vatium ratio est, nec dissimilis sane somniorum.* Ibid. 126 postquam de fati notione dictum est, pergit Quintus: *Ita fit, ut et observatione notari possit, quae res quamque causam plerumque consequatur cet.* Plane in hoc loco calumniatur Handius p. 518; quid enim observatione notetur, apertum est; sed ineptum est *etiam*, cum nihil adiciatur; contra recte duplex genus divinationis e fato ducitur, alterum observationis et artis, alterum naturale, furoris et somniorum; itaque (quod ipse exposueram in Seebodii tabulario a. 1829 n. 34) particulae *et* recte Giesius vidit respondere haec: *easdemque causas veri simile est rerum futurarum cerni ab iis, qui aut per furorem eas aut in quiete videant.* Non minus aperta calumnia Handius utitur in huius operis de finibus libr. I, 40, de quo (eadem pag.) sic loquitur, tamquam nos dicamus, grammatice copulari particulam *et* eaque, quae pro altero *et* substituantur, ac non, haec aliam habere orationis formam, ipsi doceamus. Itaque sane ea est sententia, quae requiritur, in tali homine, qualis descriptus sit, omnia esse, quae ad beatam vitam pertineant, et firmitatem animi, nec mortem nec dolorem timentis, et mentem nullo deorum horrore percussam et memoriam voluptatum praeteritarum. Ne ulla relinquatur dubitatio, ut hic pro altero *et* subicitur: *Ad ea cum accedit*, sic III de Orat. 65 et 66 pro altero *vel* substituitur: *Accedit, quod cet.* (IV). Partitt. Oratt. 50 cum dixisset Cicero: *Saepe etiam quaestionibus resistendum est*, causas ita adiungit, ut non uno modo eas infirmari dicat: *quod et dolorem fugientes multi in tormentis ementiti persaepe sint morique maluerint falsum fatendo quam infitendo dolere; multi etiam suam vitam neglexerint cet.* — *aliū autem cet.* In Pison. 83 (*Notata a nobis sunt et prima illa scelera in adventu cet.*) ineptum est *et*, si pro *etiam* accipitur; dixit enim Cicero, sibi et ceteris senatoribus non ignotas esse Pisonis imperii labe; ad eas non aliquid addit, sed ipsas sic enumerare incipit, ut et adventus scelera et posteriora se comprehensurum ostendat; sed in primis illis nonnihil digressus, sic ad enumerationem redit § 84: *Idemque tu Rabocentum cet.* Tum cetera

de Denseletis, de fano Iovis Urii seorsum adiungit. [Obscurius involvitur alterum membrum Acad. II, 99, ubi his: *Itaque et sensibus probanda multa sunt* quod respondet, inest in his: *Sic, quidquid acciderit cet.*, adiunctum iis, quae intervenerunt. Cfr. Tusc. III, 63 (*Itaque et Aeschines — Ex hoc evenit, ut cet.*) et ibd. III, 28 (ubi Bakius *et male tollebat*, Baiterus non bene defendit; alterum latet in illis: *Itaque apud Euripidem*) et Legg. I, 44.] Ne solum Ciceronem testem habeam, addam, apud Quintilianum, qui orationem diligentissime conformare solet, hanc tamen figuram XII, 10, 12 et 13 iam a Buttmano notatam esse. Eundem etiam negativam copulationem (*neque — neque*) dissolvisse videbimus; reliquis, quae plus habent licentiae, abstinit. Poteram alia testimonia ipsi Handio extorquere. [Livius quoque sic scripsit XXXII, 5, 4, XXXIII, 39, 4, XLIV, 25, 3.]

B (praecedente *nam*). De Divinat. I, 111 universe Quintus Cicero eos commemorat, qui scientia et doctrina futura praevideant: *Horum sunt auguria non divini impetus, sed rationis humanae. Addit exempla: nam et natura futura praesentiunt, ut aquarum eluviones et deflagrationem futuram aliquando caeli atque terrarum.* Unum hoc est physicorum genus; res plura postulat promittitque particula *et*, cui haec respondent: *Alii autem in re publica exercitati, ut de Atheniensi Solone accepimus, orientem tyrannidem multo ante prospiciunt.* De eo loco, qui legitur de Offic. II, 33, mire Handius disputat p. 509, in cuius enarratione nihil agit *et* dicitque Cicero seorsum, quod minime vult, prudentiae per se soli fidem haberi. In nostra ratione, postquam dictum est, duabus rebus effici, ut fides habeatur, expositurus Cicero, quid utraque conferat, sic incipit: *Nam et iis fidem habemus cet.*, deinde alia forma orationis (*Iustis autem et fidis hominibus cet.*) de iis utitur, qui alteram virtutem habeant. Topic. 93: *Atque in deliberationibus etiam et laudationibus iidem existunt status.* Quomodo hoc fiat, de singulis statibus ostenditur: *Nam et negantur saepe ea futura, quae ab aliquo in sententia dicta sunt fore, si aut omnino fieri non possunt aut sine summa difficultate non possunt; in qua argumentatione status coniecturalis existit.* Unus hic est status nec sufficit ei, quod dixerat: *iidem status*; sed ceteros *et* illud promittit; itaque sequitur: *At cum aliquid de utilitate, honestate, aequitate disseritur, — incurrunt status aut iuris aut nominis.* [Non recte nuper editum est: *aut cum.*] Iam facile persvadebitur intellegendibus, de Legg. II, 63, cum Cicero universe *sapientissimos legum scriptores* appellasset et exemplis uteretur, sic positum esse: *Nam et Athenis*, ut ei, multis interpositis de Atheniensium legibus, respondeat hoc § 67: *Haec igitur Athenienses tui; sed videamus Platonem cet.* Non dicam pluribus de II Orat. 48; tres

alios locos supra declaravi; de huius operis II, 13 et 14 in annotatione dictum est, nec confirmationem nunc desiderari puto. [De Tusc. V. 94—97 admonuit Wesenbergius; Orat. 192, ubi his: *Nam et qui paeana praetereunt* respondent illa demum in § 194: *Ephorus vero ne spondeum quidem* cet., iam Matthiaeus citavit. Quintil. II, 15, 7—9.] Quamquam Handio vereor ut persvadeam, qui etiam in iis locis, ubi assit utrumque *et*, sententiarum apertissime connexarum copulationem perturbet sui illius *nam et* causa, ut (Turs. II p. 532) in Brut. 81. Addam igitur, non solum *nam et* sic poni, sed etiam *enim et*. Nam de Divin. I, 40 Quintus, cum fabulas poëtarum nominasset, sic exorditur, tamquam plura exempla positurus sit: *Narrat enim et apud Ennium Vestalis illa* cet., deinde, multis Ennii versibus interpositis et aliquot suis verbis, addit: *Sit sane etiam illud commentitium, quo Priamus est conturbatus*. Neglegentius hoc fit, quod sic partitio subicitur verbo *narrat*, tamquam hoc utriusque membri commune sit; neque plura huiusmodi exempla repperi. Sed quoniam Handius proprietatem aliquam particularum *nam et* esse voluit, hoc quoque adiciam, proprium aliquem harum particularum usum esse, hinc longe remotum et ab Handio omissum, apud scriptores paulo inferiores aetate, qui tum eas ponunt, cum id, quod a diversa parte pro argumento ponitur, verum esse concedunt, sed negant quidquam eo probari, cum etiam in aliis rebus simile aliquid fiat, ubi illa argumentatio non valeat, aut aliquid adiunctum sit, quod eam evertat. Itaque eandem vim habent hae particulae, quam apud Ciceronem in similibus locis *et quidem* (vid. ad lib. I, 35), *et* autem plane pro *etiam* ponitur. Rem exposui olim in Emm. Tull. p. 95 citavique Quintil. II, 11, 7 et 12, 2 et 20, 10. Eodem modo locutus est Tacitus Ann. XIV, 44, ubi sententiam I. Fr. Gronovius intellexit, exemplo usus est non apto. *Kαὶ γὰρ* sic posuerunt Plato Euthyphr. p. 14 A et Phileb. p. 12 E et Soph. p. 231 A, Xenophon Memor. III, 4, 2, IV, 4, 14 et 21. Eum, quem Handius esse vult, usum non sane confirmat Livii locus, quem apertissimum putat, VI, 19, 4; ibi enim illud *denn eben, denn auch* ineptissimum est; requiritur: *nam hi quoque* (non solum magistratus senatorii); itaque Livius aut scripsit: *nam et ei* (ut Strothius voluit) aut *et* prorsus non posuit (*nam, quia* cet., quod Perizonio in mentem venit). Potest sic intellegi *nam et* in epist. ad Attic. II, 19, 3: *Nam et eiusmodi sunt ii versus, ut in tempus ab inimico Pompeii scripti esse videantur* („nec mirum est; denn die Verse sind auch der Art, dass cet.“). Solet tamen Cicero dicere: *Et sunt* (omnino) *eiusmodi versus* cet. Nam ibd. VII, 1, 6 coniunguntur *et — nec tamen*; v. ann. ad II, 84.

Sed ut eo redeam, unde sum digressus, ea, quam commemoravi, orationis forma e codicibus optimis restituenda est Ciceroni II N. D. 6, ubi scripsit: *Idque evenit non temere nec casu, sed quod et praesentes saepe di vim suam declarant, ut cet.* Significat Lucilius, se praeter praesentiam deorum aliam causam prolaturum esse; itaque huic respondet illud § 7: *Praedictiones vero et praesensiones rerum futurarum cet.* (Post quod hanc formam vidimus etiam Partitt. Oratt. 50.¹) Atque hactenus ostendi, quales loci recte ad hanc orationis figuram revocarentur; dixi iam initio, in aliis locis secus id fieri. Itaque iure reprehenduntur, qui huc trahunt I de Off. 142, ubi neque sequitur quidquam, quod ad *et* referatur. et particula ipsa refertur ad ea, quae ante dicta sunt de rebus suo loco collocandis, ut plane pro *etiam* ponatur. Ne de Orat. I quidem 113 ulla erat ratio, cur Cicero brevem et aptam compositionem dissolveret; et quod multi codices dicuntur pro *et* (*si quis*) habere *sed*, valde dubito, verumne sit; saltem neque Erf. habet neque Oxx: Male etiam ita defenditur II de Orat. 319, ubi adest *et — et*, sed posteriori perverse praeponitur *ita*. Omisi hic, quia iam ad V, 64 tractata res est, unam huius dissolutionis speciem, cum pro *et — et* in duabus sententiis, cetera oratione servata, substituitur *et — que*, ut id, quod ex aequo copulari debebat, alteri adiungatur. Ab hac forma seiungendum est, quod in I de Div. 126 accidisse vidimus, ut id, quod superiori et respondere deberet, induceretur illud quidem per particulam *que*, sed alio relatum.

II. Proxima species est, cum dissolvitur copulatio negativa, quae fieri debet *neque* geminato. Eam formam habet is locus, qui nobis haec complectendi occasionem dedit, lib. I, 23 et 24 et alter in libro II, 71. Ostendit Cicero, qui voluptate omnia dirigant, virtutem tueri non posse; persequitur igitur virtutes primarias: *Nam nec vir bonus ac iustus haberi debet, qui, ne malum habeat, abstineat se ab iniuria.* Sequi debebat: *nec fortis*, et de ceteris virtutibus simili modo; sed digressus est ad primum illud uberius declarandum; itaque § 72 subicit: *Quae dici eadem de ceteris virtutibus possunt, ut hoc per relativum adiungatur eis, quae de iustitia dicta erant.* Eadem est ratio Tuscul. IV, 59: *Earum igitur perturbationum, quas exposui, variae sunt curationes. Nam neque omnis aegritudo una ratione*

¹) Ciceronianis exemplis unum addam scriptoris horridi et orationis diligenter struendae et ad amussim conformandae incuriosi. Varronis, apud quem de R. R. II, 1, 24 his verbis: *Nam et qui parat pecus, necesse est constituat numerum paulo post haec respondent: Praeterea scire oportet cet.*

sedatur. Prima haec est varietas, quam dum Cicero exemplis confirmat, significatam partitionem deserit: *Alia est enim lugenti, alia miseranti aut invidenti adhibenda medicina*. Deinde redit: *Est etiam, in omnibus quattuor perturbationibus illa distinctio* cet. Sed in affirmativam formam hoc transtulit, ut cum coniunctim dicimus: *neque — et* (pro quo cum substituatur *neque — que*, ut pro partitione adiunctio sit, iam dissolutionem eam esse, dixi ad V, 64; cfr. I extr.). [Apertissimus est etiam locus in or. II de leg. agr. 36, ubi postquam Cicero ita dixit: *Duae sunt huius obscuritatis causae, una pudoris —, altera sceleris*, sic pergit: *Nam neque ea — audet appellare* cet., deinde aliquamultis interpositis sic (§ 37) ad alteram causam transit: *Verum haec fortasse propter pudorem in lege reticentur; sed illud magis* cet.] Restitui hanc orationis figuram e codicibus in Lael. 73: *Non enim neque tu possis, quamvis excellas, omnes tuos ad honores amplissimos perducere; ut Scipio P. Rupilium potuit consulem efficere, fratrem eius L. non potuit; debebat sequi: neque eos honores illi sustinere; sed, interposito illo exemplo, orationem sic Cicero convertit: quod si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere*. Singulare in hoc loco est, quod praecedit *non*, quam negationem deinde divisurus erat nota figura: *non enim neque tu — neque illi*. Itaque nunc *neque* abundare videtur, sed Cicero assecutus est id; quod nos assequimur sic dicentes: *Demn auf der einen Seite wird man nicht* cet. [Ibd. 57—59: *Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior. Nec enim illa prima vera est. — Altera sententia est* cet. — *Tertius vero ille finis deterrimus*. Ex hac forma nata videtur Asconii dubitatio, si Asconii est, ad orat. Scaurianam p. 136 Hot.] Apud Quintilianum XII, 6, 2 adest utrumque *nec*, sed cum utrumque sententiae membrum pendere deberet ab *ut* (*ut neque — neque*), alterum abiunctum et per se positum est: *Nec rursus differendum est tirocinium in senectutem* (cfr. infra IX). Vidit hoc Walchius (in F. A. Wolfii Analectis I p. 251). Dure Tacitus dixit Hist. II, 82 in brevi oratione, sed et suo more et ut ratio reddi possit: *Donativum militi neque Mucianus prima conatione, nisi modice, ostenderat; ne Vespasianus quidem plus civili bello obtulit quam alii in pace*. Nam rectum erat *neque Vespasianus*, sed oratio non intendebatur; itaque dissolvit Tacitus et *ne — quidem* posuit. Perverse quidam tuentur malorum codicum scripturam *nec* aut *neque — quidem*, quae cum nusquam recta sit (vid. exc. III), tum in partitionem et copulationem inclusa (*neque — neque — quidem*) ne colorem quidem recipit. Durius idem Tacitus ibd. IV, 34: *Vocula nec adventum hostium exploravit, eoque simul egressus victusque; dein victoriae parum confusus, tritis frustra diebus, castra in hostem movit* cet., hoc est:

Primum non — exploravit —, deinde cet. Nam haec duo reprehenduntur. Idem scriptor, audax in acuta brevitate figurarum inventor, in copulatione ex affirmatione et negatione mixta pro *et — neque dixit et — ne — quidem*, Annal. [I, 4 et] XI, 6: *Alioquin et bonarum artium principem sordidis ministeriis foedari; ne fidem quidem integram manere, ubi magnitudo quaestuum spectetur.* Absurdum sit *etiam*; aptissime statim significatur, non unum esse incommodum. [Non recte Nipperdeius, loci e libro primo positi immemor. Quomodo Handius IV p. 108 et 109, ne libero orationis motui aliquid concederet neve obtrectare desineret, locos ad hanc speciem pertinentes interpretando perverterit, persequi omitto; nemo enim nunc decipietur.]

III. Tertia figura oritur in diiunctione et particula *aut* geminata. Huius connexionis sic dissolutae, ut alterum membrum aliam formam subeat, exempla habet, ut dixi, post alios Handius I p. 546 (Brut. 53, Orat. 229, huius operis IV, 77, ubi Cicero, cum post *quasi* diiunctive orationem partiri instituisset, pro altero *aut*, quasi superius tantum *quasi* posuisset, subiecit *et quasi*). Sed locus corruptus pro Cluent. 127 huc non pertinet, ubi nulla potest cogitari diiunctio condicionis adversariis propositae, nec sententia a *nam* incipiens, quae, si illa figura esset, priori membro adhaereret et orationem interrumperet, ipsa alterum membrum continere posset. Addendus est potius locus ex I de Off. 9, quem codices optimi recte sic scriptum habent: *Triplex igitur est — consilii capiendi deliberatio. Nam aut honestumne factu sit an turpe dubitant id, quod in deliberationem cadit, in quo considerando saepe animi in contrarias partes distrahuntur. Tum autem aut anquirunt aut consultant cet. Tertium dubitandi genus est cet.* Vulgo omittitur *aut* post *nam* (cfr. I B *nam et*); itaque vitiose, cum triplex commemorata sit dubitatio, una videtur proponi; debebat saltem dici: *Nam primum cet.* [Paene adducor, ad eandem formam dure scripsisse Ciceronem de Fato 5: *Quid autem magnum, aut naufragum illum cet.*, ut huic respondeat: *ne hercule Icaëii quidem cet.*] In idem genus incidit poëta, sed eiusmodi poëta, cuius omnis fere oratio in argumentando et rationibus explicandis consumatur, Lucretius VI, 714 sqq. Quaerens enim de Nili incrementis aestivis sic orditur: *Is rigat Aegyptum medium per saepe calorem, Aut quia sunt aestate aquilonis ostia contra;* tum, postquam de horum aquilonum effectu plura dixit, cum non posset interruptam orationem sic continuare: *aut quia cet.*, alteram coniecturam alio modo inducit (724): *Est quoque, uti possit cet.* [Livius II. 24, 5 pro *nec aut — aut dixit nec aut — neque*; cfr. X, 8, 3 et XXXVIII, 26, 7 *nec aut — et.*]

IV. Proxima est diiunctio, quae fit duplici particula *vel*. Eam Ernestius dissolutam esse vidit in III de Orat. 65 et 66: *Sed utrumque est in his, quod ab hoc, quem instruimus, oratore valde abhorreat, vel quod omnes, qui sapientes non sint, servos, latrones, hostes, insanos esse dicunt, neque tamen quemquam esse sapientem.* Tum Crassus, quam absurdum hoc sit in oratore, ostendit; deinde ad alterum e duobus, quae abhorrere ab oratore dixerat, venit: *Accedit, quod orationis etiam genus habent fortasse subtile et certe acutum, sed, ut in oratore, exile, inusitatum* cet. [Incredibiliter ineptit Ellendtius.] Simillimum locum in alia specie supra posui (I A, de Fin. I, 40). [Alterum exemplum harum particularum est ad Attic. XI, 7, 5: *vel ut —. Alterum est cet.; nam*] II de Orat. 284 *vel (Appii)* potest esse *velut* in exemplo proferendo, ut nullam significationem habeat ceterorum exemplorum. [Lucretius V, 383 sic dixit: *vel cum sol et vapor omnis Omnibus epotis humoribus exsuperarint, ut significaret alterum modum, quo posset certamen finiri (vel cum hic humor omnia vicerit), de quo alia forma exponit v. 411 sqq.*]

V. Idem, quod in *aut — aut et vel — vel*, Ciceronem saltem semel in *sive — sive* sibi permisisse, cum dilemma poneret, in Tusc. I, 97 et 98, ut pro altero *sive* aliam formam orationis a *sine* incipientem substitueret, et fortasse etiam in Acad. I, 7, exposui in annotatione ad I, 20. [Liv. XXXVII, 15, 2, Gai. Inst. III, 41. Cic. ad Att. VII, 3, 2 prave huc trahitur.]

VI. Superiora in particulis erant. Similem rationem habent *alius* et *alter*, cum in partiendo geminantur, acceditque in iis idem. Non dico nunc pervagatissimam illam commutationem, cum pro vocabulo repetito aliud simile substituitur, servata orationis forma (*alii — quidam*), sed eam, cum nullum unum eiusmodi vocabulum sequitur et oratio in aliam formam convertitur, ut de Finn. I, 66: *Tribus igitur modis video esse a nostris de amicitia disputatum. Alii* cet. Sequitur de iis, qui primo modo disputassent, longa expositio; tum alterum genus § 69 describitur: *Sunt autem quidam Epicurei* cet., tertium autem § 70: *Sunt autem, qui dicant* cet. Quod Otto eiusmodi anacoluthon non neglegentiae, sed arti imputat, agnosco superstitionem. Ars nulla est in oratione ita mutanda, ut, qui primam partitionis significationem diligens lector animadverterit, postea cum molestia decipiatur; variari oratio vitaeque, si tamen vitanda erat, eiusdem formae repetitio poterat sine istis ambagibus. Contentus igitur Cicero erit ignoscendum aequitate, quam initio ei debere ostendimus; laudem alibi iustius reperiet. Similis huic est locus in breviori verborum complexu II N. D. 122 et 123: *Atque etiam aliorum (ani-*

malium) *ea est humilitas, ut cibum terrestrem rostris facile contingant; quae autem altiora sunt, ut anseres, ut cygni, ut grues, ut cameli, adiuvantur proceritate collorum; manus etiam data elephantis* cet. Nam *aliorum* non ad superiora refertur, in quibus nihil est huic contrarium, sed nova partitio in modo cibi capiendi constituitur.

In voce *alter* geminata ea saepe accidit figura, ut, cum in partitione prius *alter* appositione superioribus annexum sit videaturque iterum eodem modo positum iri, posterius diiungatur et novam sententiam ducat, quod fit etiam in *unus — alter*, ut I de Orat. 123: *causas inveniebam duas, unam, quod cet. — Altera est haec cet.* [Cfr. ad Att. III, 23, 1-5 et VI, 2, 4-5, Off. I, 66.] Magis eminent dissolutio de Fin. III, 72: *Ad easque virtutes dialecticam etiam adiungunt et physicam easque ambas virtutum nomine appellant, alteram, quod cet.* Pluribus deinde de dialectica interpositis sequitur § 73: *Physicae quoque cet.* Est hoc pro altero: *alteram, quod.* Eodem modo V, 68 cum Cicero posuisset: *duo genera — unum, quod est in iis cet.*, sequi debebat: *alterum, quod est extrinsecus.* Sed dissoluta et commutata oratione sic dixit: *haec autem, quae sunt extrinsecus —, sunt illa quidem cet.*, ut cum generis notatione alia coniungeret. Plura exempla, duo etiam Liviana (XXVIII, 6, 2 et XLV, 31, 10 et 11), ascripsit Henrichsenius ad II de Orat. 116. [Dure hac forma utitur scriptor alioquin simplicissimae orationis, Svetonius Tib. 52.] Ne illud quidem ab hac forma seiungendum est, quod huius operis de Fin. libro IV. 14 et 15 legitur: *His verbis tria significari dicunt, unum eiusmodi —; alterum significari idem, ut si cet.* Nam si finita oratione posueris: *tria significantur, unum — alterum significatur*, hoc dissolutum et seorsum dictum sentias.

VII. Quod in *alter* et *unus* fit, idem in aliis, quae simili modo aequaliter appositione superioribus subiungenda erant, accidit saepe, ut eorum alterum seorsum ponatur, velut, quod pervagatissimum est, in causa reddenda, praecedente *primum quia*, sequitur non *deinde quia*, sed *deinde*. (Commemoravi hanc speciem in Emendatt. Tull. p. 149 ad Acad. II, 36, citavique de Orat. I, 186; addo Verr. IV, 132 et de Fin. IV, 11.) Apud Graecos hac ratione saepissime a participio et genetivo illo, quem absolutum vocant, transiri ad liberae sententiae formam etiam in partitione voculis *μέν* et *δέ* notata, multi exposuerunt, quos citant Matthiaeus in Grammaticae Graecae edit. 3 p. 1528, § 632, 4 et Schaeferus in notis ad Plutarchi vitas vol. IV p. 323. [Vid. Synt. mea Graeca § 216 n. 1.] Huius generis [in quo est etiam ea species, quam attigi ad II, 54: *primum cui*] aliam formam longiusque progressam habet, quod in enumeratione et

partitione adiecta legitur de Fin. IV, 18: *amplitudines quaedam bonorum excitabantur, partim profectae a contemplatione rerum occultarum cet. — quodque hoc solum animal natum est pudoris ac verecundiae particeps cet. —, temperantia, modestia, iustitia — absoluta est.* Durior, sed tamen eiusdem plane generis illa enumerationis adiectae dissolutio et interruptio in orat. pro Mur. 38: *Num tibi haec (quae dicam) parva videntur adiumenta et subsidia consulatus? Voluntas militum? quae cet.* Alterum enim sequitur aliquanto post alia forma, ubi ipse etiam orator se ad enumerationem redire significat: *Sed si haec leviora ducis, quae sunt gravissima, et hanc urbanam suffragationem militari anteponis, noli ludorum huius elegantiam et scaenae magnificentiam valde contemnere.* Nam quod vulgo sic hunc locum interpungunt, ut alterum membrum enumerationis sit in verbis: *Suffragatio militaris?*, ea vero perspicua ipsa est *voluntas militum*, ut sic oratio distingvenda sit cum Steinmetzio: *tum vero in consule declarando multum etiam apud universum populum Romanum auctoritatis habet suffragatio militaris; imperatores enim comitiis consularibus cet.* Sic demum recte ponitur enim. Quod hic in interrogativa enumeratione durum videtur, idem in libro V de Fin. 21 vix legentem advertit. Nam in huiusmodi oratione: *haec in praesentia nota esse debent, voluptatem semovendam esse, quando ad maiora quaedam nati sumus, si propius aspexeris, pronomini pluralis numerus ratione carere videtur et de una re dicendum fuisse: hoc — debet.* Sed coepit Piso dicere de omnibus sententiis, quas deinceps breviter remonet, quasi omnem earum enumerationem eadem forma his verbis: *haec nota esse debent* subiecturus esset; deinde, ommissa oratione pendenti et infinita, alterum sic adiunxit: *De vacuitate doloris eadem fere dici solent cet.* Huius autem loci summam similitudinem habet, quod Cicero Phil. V, 17 sic dixit plurali numero: *An illa non gravissimis ignominii sunt notanda, quod cet.,* ut saepius *quod* subiecturus videretur pronomini *illa*, plures res enumerans, deinde autem in prima parte digressus est. (Cfr. Opusc. mea Acad. I p. 360 not.) [Topic. 28: *Definitiones aliae sunt partitionum, aliae divisionum; partitionum, cum —; divisionum autem definitio — complectitur.*] Non solum huic speciei, sed toti huic generi quodam modo contrarium et tamen inaequalitate membrorum partitionis ponendorum simile est, quod II de Divin. 26 accidit, ubi Cicero, cum prius membrum laxius adiunxisset, alterum artiore appositionis vinclo astrinxit: *Duo enim genera divinandi esse dicebas, unum artificiosum, alterum naturale; artificiosum constare partim ex coniectura, partim ex observatione diurna; naturale, quod animus arriperet aut exciperet extrinsecus ex divinitate.* Hoc posterius sic posuit, tam-

quam praecederet: *artificiosum, quod constaret* cet. Occurrit, opinor, scribenti, minus perspicuum fore: *naturale animum arripere*; mutavit igitur hoc, superius reliquit. [Non raro membra appositione adiuncta dissolvit Plinius Maior, velut XXXVI, 62 et 175.].

VIII. Venio gradatim progrediens ad durissimam et tamen certissimam dissolutionem membrorum, quae eidem praepositioni subici debebant, in Acad. I, 40: *De sensibus ipsis* (Zeno) *quaedam dixit nova; quos iunctos esse censuit e quadam quasi impulsione oblata extrinsecus, quam ille φαντασίαν, nos visum appellemus licet; et teneamus hoc verbum quidem; erit enim utendum in reliquo sermone saepius; sed ad haec, quae visa sunt et quasi accepta sensibus, assensionem adiungit animorum* cet. Debebat dicere: *iunctos ex impulsione oblata extrinsecus et ex assensione animorum*; sed interposita de impulsione illius nomine admonitio orationem ita interruperat, ut eodem modo pergere non posset. Prave editores scripturam mutant; pravissime Orellius sensus vult intellegi ὄργανα, non sentiendi actus (αἰσθήσεις), qui soli significantur; nam de actione sentiendi Zeno nova dixerat, non de instrumentis. Plenus sensus efficiebatur et φαντασίᾳ et προσκαταθέσει. [In rara et dura forma ascribam plane simile exemplum Thucydidis VI, 32, 3: ἀπό τε ἄλλων — καὶ Ἑρμοκράτης παρελθὼν ἔλεγε —.]

IX. Extrema sit totius generis forma ac species, in qua, cum duae pluresve sententiae, quod eandem et aequalem rationem habent, ad eandem particulam ut referri debeant, tamen tantum prima pendet, altera aut ceterae nonnihil interdum immutatae per se ponuntur. Huiusmodi locos ex aliis Ciceronis scriptis collegerunt post Bremium ad huius operis libr. I c. 7, 24 Gernhardus in excursu de anacoluthis Ciceronis post libros de Offic. p. 446 et Henrichsenius ad II de Orat. 4 (Off. I, 8 et 64, Tusc. III, 63, de Orat. l. c. et II, 293). In hoc opere haec forma reperitur I, 45, ubi cum universe de cupiditatibus dictum esset: *quarum ea ratio est, ut, huic ut tantum ea subiunguntur, quae ad primum genus pertinent (necessariae nec opera multa nec impensa expleantur)*, deinde libere pergit oratio: *ne naturales quidem multa desiderant* cet. Alterum locum II, 16 in nota declaravi. Postremo IV, 4 cum Cicero sic orsus esset: *qui cum viderent, ita nos esse natos, ut et communiter ad eas virtutes apti essemus* cet., deberetque huic et communiter alterum respondere aptum ex illo ita esse natos, ut, hoc alterum, cum parenthesis intervenisset, ab hac sententia seiunctum, repetito verbo *viderent*, ad particulam *cum* rettulit: *easque ipsas virtutes (cum) viderent nos magnificentius appetere et ardentius* cet. Itaque hic locus, in quo Cicero pro-

pioris structurae festinatione quadam oblitus in superiorem (*qui cum viderent*) memoria non recte incurrit, in eam etiam figuram particulae *et* pendentis (ante *communiter*) incidit, quam initio (I) commemoravimus. Quod autem *et* particulae quodam modo respondet *que* neque tamen cum *et* coniungitur, eiusdem est formae, quam in I de Divin. 126 supra annotavi (I extr.). [Quod in his locis fit in coniunctione *ut*, idem fit in *ne* apud Tacitum Ann. III, 18, in *cum* apud ipsum Ciceronem pro Mil. 54: *cum alter veheretur* cet. — *Videte nunc illum* cet. Alias species apud Tacitum persequi (ut Ann. XIII, 26: *inter sententiae diversos, quibusdam — frementibus* cet., tum post longum intervallum: *Disserebatur contra* cet.) longum est.]

II. DEMONSTRATUR, DISSIDIUM NON ESSE LATINAM VOCEM, SEMPERQUE SCRIBENDUM *DISCIDIUM*.¹⁾

AD LIB. I C. 13, 44.

Traditur nunc ab omnibus receptumque est in lexica, quod Obr. Gifanius in collectaneis ad Lucretium v. *discidium* et I. F. Gronovius ad Livium XXV, 18, 5 docuerunt, post eos autem alii, velut Drakenborchius ad Livii illum locum, nuper etiam Klotzius ad Lael. 35. duo esse Latina vocabula *discidium* et *dissidium*, quorum illud a *discindendi* verbo ductum, quod de graviore vi externa ponatur, corporum et quasi corporum separationem significet et omnino diiunctionem, velut hominum matrimonio coniunctorum, hoc, a *dissidendo*, animorum quendam dissensum. Huius tamen paucissima exempla, e Ciceronis scriptis omnia sumpta, ab iis, qui accurate disputant, proferruntur. Verum qui ipsos locos diligenter consideraverit, is primum reperiet, prorsus eandem horum locorum rationem esse atque illorum multo plurium. in quibus probatur certum *discidii* vocabulum, ut hoc optimi et antiquissimi codices habeant, deteriores et recentiores alteram formam (*dissidium*), in quam

¹⁾ Haec disputatio magna ex parte Wesenbergii est. qui cum ante me in hanc sententiam adductus esset, quae ad eam confirmandam collegerat, mecum communicavit. [Recte praeceperat iam Manutius ad Cic. ad Att. IV, 1, 1.]

facillime librarii litteram geminando incidebant; deinde videbit, similitudinem aliorum locorum et eorum verborum, quibuscum hoc coniungatur, naturam postulare, ut hic quoque *discidium* scribatur. Itaque cum haec animo comprehenderit, facile concedet, librariorum errore totum illud vocabulum ortum esse. Sed singula ordine persequamur uberius et confirmemus. Primum, quod dixi de codicum dissensu in iis locis, ubi omnium iudicio certam sedem habet *discidium*, id est, separatio, id huiusmodi est. Apud Ciceronem in Philipp. II, 45 (*desiderium tui discidiū*) rectum e codice Vaticano restitutum est; veteres editiones e vulgaribus libris habebant *dissidiū*. Ad Atticum etiam XV, 29, 2 (*constitutum enim esse discidium*, id est, divortium) editiones veteres habebant *dissidium* similiterque XI, 23, 3. Atque in iis quidem fere ubique sic scriptum est, etiam pro Cluentio 190, pro Caelio 31; pro Ligario 5 (cum aliquot codicibus recentioribus, ut duobus Oxoniensibus); ad Att. IV, 1, 1 (*acerbissime discidium nostrum tulisse*, id est, separationem, cum alter ab altero divelleretur) etiam in codice Mediceo (nec antiquissimus est) prava scriptura erat; rectam margo eius codicis praebet et Ox. Q. Raro nulla annotatur discrepantia nec fere nisi in iis libris, ubi de codicum scriptura parum constat, ut Acad. I, 43, de Orat. III. 61. Eadem ratio reperietur, si quis apud Tacitum scripturam codicum Florentinorum (alterius sex librorum, alterius ceterorum) cum veteribus editionibus comparaverit in his locis: Ann. II, 86, XII, 40, XIV, 1 et 60; tantum XII, 2 Flor. ipse *dissidio* habere traditur. Apud Nonium etiam (p. 6 Merc.) in Lucretii versu (II, 120) editiones ante Mercerium *dissidiū* habebant. *Discidium* Lucretius saepissime dicit de dissolutione atomorum coniunctarum, quibus locis veteres editiones *dissidium* habent. Apud Terentium quoque (Andr. IV, 2, 14, Hec. III, 5, 26) Faërnus se *discidium* e codicibus pro altero restituisse testatur. Deinde numquam hoc vocabulum, quod putatur esse *dissidium*, in talibus locis positum reperitur, ubi de sententiis rebusve discrepantibus *dissidere* ponitur; ut saepe apud Ciceronem philosophi inter se aut ab aliquo dissidere dicuntur, voluntas a scripto, scriptum a sententia, temeritas a sapientia; nemo umquam Stoicorum et Peripateticorum *dissidia* rerumve non concordantium nominata legit; (*discidium factum*, id est, discessio dicitur Acad. I, 43). Ibi locum habet haec vox, quam ceteri *dissidium*, nos *discidium* scribimus, ubi de amicitiarum et voluntatum, quae homines coniungunt, distractione agitur. ¹⁾ Itaque

¹⁾ „Valet enim ubique (vocabulum) *violenta diiunctio duorum inter se coniunctorum*, non *discordia*“ Mannt.

nuper Klotzius in duobus ex iis locis, qui proferri solebant, Lael. 35 et 78, quod animadvertibat, non de certarum rerum dissensione Ciceronem loqui (quam dissidium appellari putabat), sed de dissoluto usu ac familiaritate, cessit codicibus optimis, ut ederetur *discidia*. Idemque Klotzius recte in oratione pro Sulla 60 restituit: *hoc dissidio ac dissensione facta*, ubi inde ab Ernestio editum erat *dissidio*. (*Facta accommodatum est ad dissidio*; nam *discidium*, id est, *discessio fit*; Acad. I, 43: *qua de causa discidium factum sit*; *dissensio oritur*; itaque vel propter hanc causam in Lael. 78 apparebat scribendum esse: *ne qua amicorum discidia fiant*.) Verum eadem ratio non minus aperte ad reliquos locos pertinet, in quibus is *dissidium* retinet, ut dissensio intellegatur, et in quibus ab aliis retentum est aut receptum. Nam in iis omnibus alia requiritur gravioris vocabuli vis, quod aut inter singulos usus et familiaris convictus interitum aut plurium in partes et factiones discessionem aut populorum sublato commercio et iuris mutui communione diremptionem significet. Plerumque enim cum odii nomine illa vox ita coniungitur, ut etiam ei superaddatur, quod in hanc separationem et diremptionem odium animorum erumpit. Itaque qui pro Caelio 31 recte probarunt: *odium cum crudelissimo dissidio*, iidem sane (1) eo loco. unde haec disputatio orta est (de Finn. I, 44), probare debuerunt, quod et boni codices et deteriores (nostri omnes) habent: *odia, discidia, discordiae, seditiones, bella nascuntur*, multoque magis (2) in oratione pro Balbo 30, quod Orellius edidit: *gentem dissidentem a populo Romano odio quodam atque dissidio*. Atque ita scribitur in codice Parisino, Erfurtensi, Bernensibus (vid. Orellii praef. edit. oratt. selectt. Turici 1836 p. XIV), id est, in omnibus, qui fidem merentur; *dissidio*, si esset aliquid, incredibilem haberet tautologiam (*dissidentem — dissidio*). Verum his locis constitutis, dubium non est, quin (3) in Lael. 23 ex optimis codicibus [etiam, qui nuper collati sunt,] scribi debeat: *odiis et discidiis*;¹⁾ cum illo autem huius de finibus operis loco ipsa earundem vocum series coniunget (4) I N. D. 42: *odia praeterea, discidia, discordias*; et confirmant codices optimi (A B C apud Moserum, tum D, I, Oxx. EO). In oratione II de leg. agrar. 14 (5) Klotzius recte restituit, quod et codex Erf. et alii habent et inde a Grutero edebatur: *Non enim natura neque dissidio neque odio penitus insito bellum nescio quod habet susceptum consulatus cum tribunatu*. Non natura diremptos et disso-

¹⁾ Ipse cum Laelium edebam, nondum haec tenebam.

ciatos magistratus Cicero dicit; Orellius e veteribus editionibus *dissidio* posuerat. (6) Pro Ligario 19 *hostili odio* contrarium est *civile discidium*, id est, civium separatio et in partes diiunctio; scripturam praestant codices Coloniensis et Erfurtensis, omnium optimi, Ox. ψ , tum „veteres libri“ Lambini. De harnspicum responsis 45 (7) edebatur: *post dissidium optimatum*, nec discrepantia ulla ab Orellio notatur; sed *discidium* (in partes discessum), ut Klotzius edidit, tuentur codex [Par.] Erf., Oxx. tres, editio Naugerii, id est, auctoritates omnes. Postremo (8) ad Attic. I, 17, 7 codex Mediceus eodem errore, quo IV, 1, 1, scriptum habet *dissensione ac dissidio vestro*; sed *discidio* (ex dissensione orto) hic quoque eius codicis corrector scripsit, edideruntque e suis codicibus Lambinus et Bosius. Extra Ciceronem tres omnino novi locos, in quibus defensores habuerit *dissidium*, postquam quidem disputari de hac re coeptum sit; duos Propertii, alterum I, 11, 28: *Multis ista dabant litora dissidium*, ubi codex Neapolitanus habet *discidium* (id est: multos illa separabant amantes et quasi divortium faciebant), alterum II (III Lachm.). 24, 32, ubi recte Lachmannus e cod. Neap. et aliis edidit: *Discidium vobis proximus annus erit*, hoc est, vestram coniunctionem tollet; *dissensio* ridiculam haberet sententiam. Tertius Plauti est in Mil. Glor. III, I, 59: *neque per vinum umquam ex me exoritur dissidium in convivio*, ubi quod recte Aldus edidit, Pareus in utroque codice Palatino esse testatur, *discidium*; Lindemannus ne commemorat quidem. Significatur, numquam perturbari nec divelli communionem hilaritatis.

Satis confirmatum esse opinor, nullum esse Latinum vocabulum *dissidium*, id autem, quod est, *discidium*, ita late patere, ut non solum ad eorum separationem, qui in diversa loca distrahantur, pertineat, sed ad omnes, quorum coniunctio, etiam animorum vincolo astricta, prorsus tollatur et in inimicitias convertatur.

III. DE *NEC PRO NE — QUIDEM* POSITO ET DE *NEC — QUIDEM.*¹⁾

AD LIB. II C. 8, 25.

Particulas *ne — quidem* praeter eum usum, qui pervagatissimus est. hunc etiam habere aut notum est aut esse debebat. ut, quemadmodum Graecum οὐδέ, ibi ponantur, ubi sine ullo orationis descensu aut gradatione negative aliquid adiungatur superioribus simile. Nam hoc quoque, quod novum accedit, recte insignitur adiecto *quidem*. Itaque respondent nostris particulis *ikke heller*, Germanorum *auch nicht*. Atque hanc vim habent cum in initio periodi, cum ad aliam rem transitur, velut apud Caesarem B. G. V, 44, B. C. II, 33, tum in comparando (velut III N. D. 68: *Huic ut scelus, sic ne ratio quidem defuit*) et in ratiocinando (ut Parad. III, 22: *Etenim si bene facta recte facta sunt et nihil recto rectius, certe ne bono quidem melius quidquam inveniri potest*, Tusc. I, 14 et 53 et 54, N. D. III, 23). Exempla quaedam collegit Dietrichius in libello quaestionum grammaticarum et criticarum (Lips. 1835) p. 73. in eo errans, quod in ipsis his particulis conclusionis significationem inesse putat (*also auch nicht*), quae in orationis forma est, in particulis non magis quam in *etiam*, si affirmative dicas: *si hoc, etiam illud*. Itaque ubi conclusio ipsa per se adiungitur. ad eam significandam aut *ita* additur, ut Tusc. I, 12 et I de N. D. 110 et II de Divin. 21, aut *igitur*, ut pro Mil. 48, de N. D. III, 43 et 44, de Fin. II, 88, IV, 55 et 67, V, 91. Quintiliana exempla Bonnellus collegit.

Pro particulis *ne — quidem* et hoc et altero illo vulgari significatu etiam *nec* dici traditur. Et de inferioris aetatis scriptoribus, qui post Augustum fuerunt, res non dubia est, qui *nec* sic nullo discrimine et initio sententiae et in media ponunt. [Senecae locos Gertzius collegit Quaestt. Critt. p. 18,] Quintiliani Bonnellus v. *neque* ζ et v. *nec* η. Tacitus sic loquitur Ann. II, 82 (*neque insignibus*), IV, 34 (*neque haec*), Germ. 6

¹⁾ Ad hanc quoque disputationem Wesenbergius, cum in easdem sententias sua sponte incidisset, partem materiae contulit. [Non puto nunc singulatim persequendum, quidquid in iis, quae Handius Tursell. IV p. 105 et 142 de eisdem quaestionibus posuit, discrepat, maxime in altera. Quam incaute auctoritates Handius aestimari, saepius admonui.]

(*sed nec variare*), Svetonius Aug. 86 (*sed nec Tiberio*) et alibi, Iuvenalis II, 152 (*nec pueri*); Flori et Iustini locos aliquot congressit Dukerus ad Flor. II, 8, 12. De Cicerone eiusque aequalibus, ubi a *nec* initio ad continuandas sententias posito discesserimus, valde dubitabimus vel potius negabimus, si paucorum illorum, quae conquiri possunt, testimoniorum pondus examinaverimus.¹⁾ Ac primum removendi sunt loci quidam, quibus Kritzius ad Sallustii Iug. 98, 4 usus est, ubi haec verba: *Ipse paulatim dispersos milites, neque minus hostibus conturbatis, in unum contrahit* sic enarrat: *non minus etiam hostibus conturbatis*. Debuerat Latine: *ne hostibus quidem minus conturbatis*; sensisset enim, illo significato scribendum saltem necessario fuisse *neque hostibus minus*. Itaque Sallustius hoc loco, cum huiusmodi sententiam: *neque minus hostes conturbati erant* animo conceptam in ablativos absolutos converteret, neglegenter ablativos, qui interponi sine copula debebant, cum participio coniunxit, hac sententia: cum milites dispersi essent nec minus hostes conturbati. Prorsus similiter Livius XXV, 35, 2, tantum inverso participii et ablativorum ordine: *Inter exercitus ducesque gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto et alteram pro haud dubia parem victoriam expectantes*. Eandem offensionem haec coniunctio habet apud Tacitum Hist. I, 45: *Vinciri iussum et maiores poenas daturum affirmans praesenti exitio subtrahit*. Expectabatur aut: *iubens et affirmans* aut: *iussum — affirmans, subtrahit, sine et.*²⁾ Ad hunc igitur locum Kritzius alios profert, ubi *nec* eodem modo pro *non etiam* dictum putat; primum Sallustii ipsius in Iug. 51, 5: *Sed nec Iugurtha quidem interea quietus erat, nihil curans, quod adiectum est quidem*, codicesque plures et meliores recte (ut paulo post dicam) scriptum habent: *ne Iugurtha quidem*; tum Cornelii Nepotis in Dion. c. 2, ubi pervagatissimo modo nova sententia annectitur particula *neque*, interposito etiam ad sententiae progressionem et conversionem insigniendam *vero* (*neque vero minus*), ut *non* aut *ne* — *quidem* dici omnino non potuerit; nisi forte illa significatio erit etiam in his: *neque vero ob duas modo causas* (Fin. IV, 11) aut in his: *nec vero ita dici potest* (Tusc. III, 41). In Ciceronis etiam I de Off. 40

¹⁾ Iam Zumptio ad Verrinas p. 828 „*nec* hac significatione nondum videtur esse Ciceronis, certe in orationibus“.

²⁾ [Satis late patet apud Livium, Tacitum, Svetonium usus copulae inter participium simplex et ablativos absolutos interpositae, nec minus apud Graecos; sed ea posui exempla, in quibus similis aliqua durities est ei, quae in Sallustii loco ex eo nascitur, quod ablativi connectuntur cum obiecto verbi insequentis *contrahit*, ad quod ipsi non pertinent.]

(quamquam is locus Ciceronis non est, sed nihil hoc ad rem) *nec minus illum* manifesto est: *et non minus illum*. Restat ex iis, quae Kritzius protulit, testimoniis (nam de Taciti et ceterorum inferiorum usu dictum est) unus Tusculanarum Ciceronis locus, I, 65: *Quid est inventio? Profecto id, quo nec in deo quidquam maius intellegi potest*. Verum ibi codices omnium praestantissimi, Parisiensis et Gud. 1, cum aliis habent *ne in deo*, ut apertum sit, hic ut alibi aliquotiens (vid., quae annotavi ad lib. I, 39) excidisse *quidem* (at quam facile ante *quidquam!*), quod in codice perbono Coloniensi et aliis quibusdam scribitur. Nec aliter iudicandum est de altero Tusculanarum loco I, 71, ubi editur: *nec interire igitur*, codices habent *ne*, Ciceronis in conclusione annectenda usus constantissimus, quem paulo ante exposui, postulat: *ne interire quidem igitur*. Atque hi duo loci, quid in uno et altero praeterea factum sit, aperiunt, quamquam plerique, qui in quaestione veniunt, alia manifesta menda habent. Percurram, quos conquirere potui, omnes.

I. Recta enarratione removetur, quod a Forcellino et Schellero proferri video ex orat. III de leg. agr. 4: *Caput est legis quadragesimum, de quo ego consulto, Quirites, neque apud vos ante feci mentionem* cet. Prorsus inepte intellegitur *ne — quidem*, quasi apud Quirites potius quam apud nescio quos alios commemorandum fuerit. Sed huic *neque apud vos ante respondent*, quae paulo post sequuntur: *neque vero nunc*; (de *neque — neque vero* vid. Opusc. mea Acad. I p. 406). Est tamen minus diligens negativa partitio; nam *consulto*, quod praepositum, tantum ad prius membrum pertinet, et cum priore loco neget Cicero se rem commemorasse, altero non, ut expectatur, se disputaturum de ea negat, sed tantum, non ideo disputaturum, quod rei publicae statum commotum velit. Itaque incidit hic locus aliqua ex parte in id genus, quod primo excursu tractavi, non quia non assit utrumque *neque*, sed quia non satis diligenter inter se respondent.

II. Ad Fam. I, 8, 3: *ea sublata tota, sed* [cod. Med. *si*] *nec mihi magis quam omnibus*. Scriptura manifesto corrupta est; nam nec omitti verbum substantivum potuit, neque *sed* aptum est (quoniam hoc non elevandi, sed confirmandi et amplificandi causa additur), et multo minus *ne — quidem*, quasi Cicero se saltem excipiendum et omnibus praefendum fuisse significet. Scripsit Cicero, quemadmodum etiam Wesenbergius scribendum vidit: *ea sublata tota sunt, nec mihi* cet.

III. Ad Attic. II, 1, 5: *Fregi hominem et inconstantiam eius reprehendi, qui Romae tribunatum pl. peteret, cum in Sicilia aedilitatem se petere dicitasset. Sed neque magno opere dixi esse nobis laborandum* cet. Ineptissimum est *sed*, cum nihil sit

contrarii. sed eadem sententia continuetur. Et omittitur in codice Mediceo a prima manu.

IV. Acad. I, 7: *Quod bonum quale sit, negat omnino Epicurus sine voluptatibus sensum moventibus nec suspicari.* Hic locus in eam incidit formam, quam ad II, 25 negavi apud quemquam omnino scriptorem reperiri, ut *nec non solum pro ne — quidem* ponatur, sed alteri negationi vehementius negandi causa superaddatur; repugnat enim hoc omnino naturae particulae *nec*, quae eam insigniendae rei et acuendae orationis vim, quae in *quidem* inest, ipsa non continet. Idem in hoc loco accidisse, quod in Tusculanarum duobus locis in deterioribus codicibus accidisse vidimus, animadvertit Durandus, ostenditque cum eiusdem sententiae repetitio II de Fin. 30 (*neget se posse ne suspicari quidem*), tum perpetuus Ciceronis usus (Verr. I, 155: *non enim praetereundum est ne id quidem*; ibd. II, 141, III, 210; Tusc. I, 53, II, 56, IV, 49, ad Q. Fr. II, 5, 2. al.). Idem mendum, quod hic eum codicem, ex quo nostri ducti sunt, insederat, in Orat. 54 irrepsit in unum alioquin bonum Einsiedlensem, qui habet: *nec nunc solum*, ceteri recte: *ne nunc quidem solum*.

V. Quae de duobus Tusculanarum locis disputavi. ea mirifice confirmantur in orat. II in Cat. 8. Nam ibi quoque editur: *Nemo in modo Romae, sed nec ullo in angulo totius Italiae oppressus aere alieno fuit* cet., et in hac, de qua agimus, causa testimonium inde petitur (velut a Ramshornio p. 822). Verum codices omnes Gruteri et Oxonienses et, qui nuper ab Orellio collatus est, perantiquus Tegernseensis [et ceteri Halmii] habent *sed ne ullo*. Scribendum est igitur cum codice Rhenaugiensi item antiquo et bono, quem idem contulit: *sed ne ullo quidem in angulo totius Italiae*.

VI. Ad Attic. I, 3, 3: *In se expertus est, illum esse minus exorabilem, meum studium nec tibi defuisse.* Valde probabiliter propter ipsam sententiam Graevius: *nec tibi nec sibi*. Sallustius nunc praesens perspiciebat, neque sibi, dum abesset, neque Attico Ciceronis studium defuisse. Librarius, ut saepe, ab altero *nec* ad alterum aberravit.

VII. Topic. 23: *ut, si in urbe fines non regantur* (sic codd.), *nec aqua in urbe arceatur.* Hic locus fere solus nihil habet, in quo praeterea offendaris, ut propter hanc unam, qua de agimus, causam suspicandum sit, eum eodem modo, quo Acad. I. 7, mendosum esse, et pro *ne aqua quidem*, cum *quidem* exdidisset post *aqua*, scriptum esse *nec aqua*.

[VIII. Accedit tamen alter eiusdem generis locus ad Fam. IX, 15, 3: *neque* (sic enim cod. Med., non *nec*, suspiciose) *ego aliter accepi*, ubi Wesenbergius *ne ego quidem* scribi

iussit; ego vereor, ne ea, quae praecedunt, iniuria mutata sint, scribendumque sit e Med.: *sed auctorem moderationis, urbane* (cod. *urbanae*); *neque ego aliter accepi*. Laudat Paeti interpretationis urbanitatem.]

IX. Acad. II, 135: *Sapiensne non timeat? nec, si patria deleatur? non doleat? nec, si deleta sit?* Est haec Goerenzii scriptura e codicibus aliquot ducta. Antea edebatur, Grutero et Oxoniensibus tacentibus: *Sapiensne non timeat? nec, si patria deleatur, non doleat?* mendose sane. Sed ne illud quidem verum esse potest. Nam, ne dicam generalem illam interrogationem: *sapiensne non timeat?* post illa, quae iam dicta sunt, abundare, certe dicendum erat, quid *ne* fieret, sapienti timere per Stoicos non liceret, non, quid *si* fieret; nam si fit, dolet, non timet. Itaque Goerenzius *deleatur* vult esse: *in eo est, ut deleatur*, quod fieri nequit. Notandus igitur locus, ut alii in Academicis, in quibus codices nos destituunt, qui si integriores essent, hanc haberent orationis figuram: *Sapiensne non timeat, ne patria deleatur? non doleat, si deleta sit?* et particularum et temporum verbi differentia ad timendi et dolendi discrimen accommodata. [Praecepit emendationem, in una vocula aberrans, Davisius; confirmarunt in altera parte (*doleat, si deleta sit*) optimi codices post collati.]

X. In Caelii epistula ad Ciceronem (ad Fam. VIII) 8, 2 haec nunc leguntur: *M. Servilius postquam, ut coeperat, omnibus in rebus turbarat, nec, quod non venderet, quidquam reliquerat,*¹⁾ *maximaeque nobis traditus erat invidia,*²⁾ *neque Laterensis praetor, postulante Pausania, nobis patronis, QUO EA PECUNIA PERVENISSET, recipere voluit, quod Pilius, necessarius Attici nostri, de repetundis eum postulavit. Accipitur neque, opinor, pro ne — quidem, ut ab eo apodosis incipiat; sed quid hic agat ne — quidem, nemo intellegere potest, multoque minus, cur ne Laterensis quidem nomen rei recipere voluerit, quod Pilius de alia re eum postularet. Debebat saltem dici *postularat*, etsi res nihilo melior fieret. Nimirum *quod* est Q. [cod. Med. *q'*], totaque periodus sic cohaeret: *Servilius postquam — nobis traditus erat —, neque Laterensis — recipere voluit, Q. Pilius — eum postulavit*. Ereptum Servilium Laterensis decreto ex una quaestione Pilius ad alteram rapuit. Tempo-*

¹⁾ Sic recte Lambinus; vulgo: *quod non venderet cuiquam, reliquerat*. Latine dicitur: *nihil reliquit, quod non venderem* (alicui, huic vel illi, id est, *cuipiam*); *quisquam* eo loco poni prorsus nequit.

²⁾ Sic Manutius; neque dicitur Latine: *traditur aliquid mihi invidiae*, ut dicitur: *est mihi invidiae*, neque M. Servilius Caelio invidiae erat, sed ipse ardebat invidia, cuius incendium Caelius extingvere debebat.

ribus verborum particulae *postquam* subiectorum variandis Caelius apte superioris status communem descriptionem (*turbarat — reliquerat — traditus erat*) et unius rei proxime praegressae notationem distingvit, et in hac legitimo perfecto utitur (*postquam — noluit*).¹⁾

XI. Apud Varronem de R. R. I, 45, 2 nunc editur: *Venenum enim gelum radicibus tenellis sub terra et supra virgultis, quae nec eodem tempore aequae crescunt, ubi nec debet esse: auch nicht, quamquam ad crescunt, non ad eodem tempore tum pertinet. Sed neque veteres editiones, in quibus prave scribitur virgulta, neque Crescentius, apud quem recte virgultis, habent quae. Eo igitur sublato, nec novam sententiam superiori adiungit.*²⁾

XII. Apud Sallustium Jug. 57, 6, ubi legitur: *Sed ne illos quidem, pauci et nullius momenti codices quidem omittunt vulgari mendo, alii nec — quidem habent, non minus vulgari; Cortius e duobus infimis edidit: Sed nec illos.*

Puto, satis esse declaratum, quam non probabile sit, iam Ciceronis aetate particulam *nec* a coniungendo et negando etiam ad intendendam sine coniunctione negationem traductam esse, quod ne Augusti quidem aetate in prosa oratione nisi perraro factum videtur, si ex Livio rem aestimamus [eamque excipimus formam, qua *nec* in nova sententia de alio homine aliave re. annectenda ponitur (ut statim I, 27, 10: *nec illi tulere impetum*, XXXI, 21, 6, XXXVIII, 23, 3, al.). Nam extra hanc formam vix plus tria apud Livium exempla deprehendas, in quibus *nec* sic positum reperitur: III, 52, 9 (*cum praesertim nec nos*), VI, 15, 7 (*Manlius nec se fefellisse ait*), XL, 20, 6 (*ut neque scribi sibi vellet*).³⁾ Nam XXXI, 22, 7, XXXVIII, 27, 1, XLIV, 36, 8 codices, cum *ne* teneant, *quidem* excidisse ostendunt.] Horatium poëtam sic locutum mihi videri in Sat. II, 3, 262, significavi in annotatione ad I, 39 (*nec nunc*); Vergilium in Ecl. III, 102 ita locutum non

¹⁾ Beieri errorem, in his verbis (de Off. I, 159, etsi recte aliter editur): *Haec igitur non suscipiet rei publicae causa, nec res publica pro se suscipi volet* sine ulla minima causa *nec* pro *ne — quidem* accipientis, satis est hic in margine commemorasse; Gzii stuporem, *neque* pro *ne — quidem* positum putantis de Fin. I, 23 (*neque eum Torquatium*) et II, 13 (*non dicitur laetitia nec gaudium in corpore*) et II, 71 (*Nam nec vir bonus cet.*), ne hic *quidem* attingerem, nisi ab aliis eum huius rei auctorem citari viderem.

²⁾ [In libro IX de L. L. p. 135 Bip. apertissimum est anacoluthon (si sic recte habet); p. 145 Muellerus coniectura scripsit *nec* (pro *ne*) in his vocabulis *quae*, debuit: *ne* in his vocabulis *quidem, quae*.]

³⁾ [In dubitationem hos locos vocavit Wesenbergius ann. philol. Dan. X p. 231.]

esse, ineptissima sententia (quid enim ibi agit *ne amor quidem?*), certissimum est; quid poëta scripsisset. pridem a Stephano et Heinsio intellectum. [Ovidius sic scripsit *Metam.* IV, 153: *poteris nec morte revelli*, XI, 471: *ut nec vela videt*, ex *Pont.* IV, 13, 5: *sed quod nec publica certe*, *Trist.* II, 495: *Denique nec video de tot scribentibus unum.*]¹⁾

Non longe ab hac quaestione separata ac potius cum ea aliqua ex parte coniuncta est altera, quam ad II, 82 breviter tetigi, de particulis *nec — quidem*. Hanc enim coniunctionem cum superiores philologi fere improbassent nec Latine in negatione continuanda et intendenda poni iudicassent, ut Lambinus, I. F. Gronovius, Bentleius (ad *Hor. Sat.* II, 3, 262), Ernestius, Facciolatus, Ruhnkenius (ad *Ter. Eun.* IV, 4, 14), quosque alios nominant Drakenborchius ad *Livium* I, 10, 3, Heusinger *Emendationum* p. 191, lexici Forcelliniani editores Germani v. *nec*, nuper multi eam defenderunt, docereque conati sunt, proprie eam et legitime certis locis poni, Vossius ad *Vergilii Georg.* I, 390, Goerenzius ad *Cic. Acad.* II, 82, Gernhardus ad *Cat. Mai.* 27, Heinrichius ad *Oratt. Partt.* p. 80, Ramshornius in *grammatica Lat.* p. 885 ed. 2, Kritzius ad *Sallustii Iug.* 51, quosque hi alios appellant, ut merito Orellius ad *Cic. Philipp.* III, 3 grammaticos cum particulis *nec — quidem* in gratiam redisse scribat. Sed valde vereor, ne parum caute id fecerint, idemque his acciderit quod iis, qui tradiderunt, quomodo differrent *discidium* et *dissidium*, ad *placandos deos* et ad *placandum deos*, cum — tum et tum — tum (in coniungendis rebus extra temporis mutati significationem) multaque similia. Cum enim semel edictum est, hoc et illud differre, plerique neque in summa scribendi industria spatium habent inquirendi, sitne utrumque certum et quo genere quaque constantia testimoniorum confirmetur (et quotus quisque ea aestimare didicit?), neque committere audent, ut proprietatem subtiliter scilicet expositam ignorare aut non intellegere videantur, potiusque, si quod mendum in recentissima aliqua chartula occurrit, id arripiunt et aut nomen auctoritate aut ipsi aliqua excogitata interpretatione exornant.²⁾

¹⁾ [Lucretium I, 1114 et 1115 non sic scripsisse, ut ante Lachmannum edebatur (in qua scriptura *nec tibi caeca nox pro ne caeca quidem nox* accipiebatur), et codices et sententia ostendit. Lachmannus rectene scripserit, nunc non quaero.]

²⁾ [Etiam Reisigius in scholis, quid esset propriae significationis in *nec — quidem*, sic Germanice vertendo expressit, ut Haasius in annotatione p. 590 confiteatur difficillimum esse ex ea regula constituere, ubi *nec — quidem* scribi possit necne. Alia commenta omitto.]

Primum igitur dicendum est, si quis sit concursus eiusmodi copularum particularum *nec* et *quidem*, ut illam negationis ad novam aut inexpectatam rem perferendae aut insigniendae significationem, quae est in *ne* — *quidem*, non attingant et pro *et non* — *quidem* ponantur, eum hoc loco excipiendum esse. Sed eiusmodi concursus esse in recta orationis forma rarissime potest. Nam cum conceditur aliquid negative (*non probas tu quidem, sed tamen cet.*), si copulativa particula praeponetur, ea non pertinebit ad concessionem, sed, illa interiecta, ad eam, quae sequetur, affirmationem neque cum particula *non* in unum contrahetur. Itaque huiusmodi oratio non efficitur: *Haec vides nec excitas tu quidem, sed tamen excusas*, sed haec: *et non excitas cet.* Haec autem orationis forma: *Et Iugurtha quidem* talem habet unam notionem insigniendi et adiungendi vim, ut ad eam non perveniat subsequens negatio (*Et Iugurtha quidem non est conturbatus*). Itaque ubi *nec* et *quidem* alio atque eo, de quo dicimus, modo concurrant, duo omnino excipiendi mihi sunt loci, quos norim, et si qui forte eorum similes reperti fuerint. Nam Quintilianus IX, 3, 55 cum Graecae orationis formam eam, qua, sublata affirmationis et negationis mixture, substituitur plane affirmatio omnium aut summae rei (*οὐχ ὁ μὲν, ὁ δὲ οὐκ, ἀλλὰ πάντες*), in Demosthenis loco notissimo (de corona § 179) redderet, sic scripsit: *Non enim dixi quidem, sed non scripsi, nec scripsi quidem, sed non obi legationem, nec obi quidem. sed non persuasi Thebanis (οὐκ εἶπον μὲν ταῦτα, οὐκ ἔγραψα δὲ κ. τ. λ.)*, ubi apparet, et *non* et *nec* non ad *dixi quidem* et *scripsi quidem*, sed ad totas has complexiones verborum: *dixi quidem, sed non scripsi* et *scripsi quidem, sed non obi legationem* pertinere, quae ut falsae tolluntur.¹⁾ Alter est locus Ciceronis in ep. ad Fam. VI, 6, 2, ubi eum sic scribere deberet: *Animum tuum confirmandum puto, et quidem iis verbis, quibus te consoler non ut afflictum — sed ut eum cet.*, minus diligenter negationem transtulit scripsitque: *nec iis quidem verbis*; et tamen sic quoque usitatus dixisset: *et quidem non iis verbis*. [Haec autem negationis alio pertinentis ad *et quidem* translatio bis praeterea apud Ciceronem reperitur, de Divin. II, 150: *philosophi nec ii quidem contemptissimi*, hoc est, *et ii quidem non contempti*, et ad

¹⁾ Aliter Graecam formam reddere conatur scriptor ad Herenn. IV, 34: *Non sensi hoc et non svasi, neque svasi et non ipse statim facere coepi cet.* (*Οὐκ ἤσθδουην μὲν. οὐκ εἶπον δέ. οὐδὲ εἶπον μὲν. πράττειν δὲ οὐκ ἠσθάμην*), item ipse Cicero de Divin. II, 102; nam quod is dicit: *Non sunt di nec significant futura*, Graecis erit: *Οὐκ εἰσὶ μὲν θεοί, οὐ δηαίνονσι δὲ τὰ ἐσόμενα*.

Att. VII, 5. 5, ubi *nec prius quidem est et quidem non prius.*] Haec igitur seiungamus et ad id, quod nunc agitur, convertamur.¹⁾

Nec — quidem ferme in deterioribus et recentioribus libris reperitur, raro, ut apud Quintilianum X, 1, 33 et X, 7, 32, in antiquis et bonis; etsi Quintiliani antiqui codices negligentissime scripti sunt et corruptissimi, tantum interpolatione vacui. Apud Ciceronem praeter Cat. Mai. 27 (*Nec nunc quidem*) vix ullus est locus, ubi primarii codices, quales aut palimpsesti sunt aut Parisinus Tusculanarum aut Vaticanus Philippicarum aliique similes, id tueantur, nisi forte ex subsequenti voce littera *c* adhaesit, quod N. D. III, 23 in melioribus quoque codicibus accidit; tantum Philipp. III, 3 duplex *nec* praecedens genuit *nec — quidem* etiam in Vaticano codice.²⁾ In deterioribus libris hoc adeo non rarum est, ut, si editores diligentius scripturam annotassent, defensores studiosius acquisivissent, aut pluribus locis id sibi defendendum esse intellecturi fuerint aut confitendum, librarios quosdam recentioris aetatis hanc formam de suo in veterum scripta intulisse. Velut in hoc opere de Finibus III, 3 nunc apparet, quod Gruterus, Davisius, Goerenzius non annotant, deteriorum codicum familiam habere: *dicit Epicurus nec argumentandum quidem esse de voluptate*; in Erl. et melioribus [AB] est *ne — quidem*. In Tusculanis II, 31 codex Rehdigeranus et Gudianus 2, uterque infimus, habent *nec — quidem*, III, 21 Oxoniensis unus et Rehdigeranus, IV, 84 Gud. 2. Apud Vergilium ter (Georg. I, 126 et 390, III, 561) multi codices habent *nec — quidem* secutique eos fere editores ante Heynium erant; sed *ne* prio-

¹⁾ Nihil ad hanc quaestionem pertinere, si in sententia a *nec* incipienti postea una aliqua vox separatim addito *quidem*, id est, *saltem* notetur, minus peritorum causa dico.

²⁾ In Catonis loco dubitavi saepius, an et *ne — quidem* et *nec — quidem* parum recte diceretur. Nam utrumcumque ponitur, videtur vox *nunc* ita notari, quasi hoc tempus alii contrarium sit, quod ante Cato commemoravit; verum is transit ad novam senectutis reprehensionem tollendam, ut sic potius dicendum videatur fuisse: *Ne vires quidem* cet. Sin autem intellegemus, ut in hac scriptura debemus: „*Ne nunc quidem*, cum ad ultimam et infirmissimam partem senectutis progressus sum“, nimis abrupte hoc inferri videtur nec plane perspicue. (Ad ea, quae sequuntur, referri *ne — quidem* sua natura non potest, hac sententia: Ut adulescens tauri aut elephantis vires non desiderabam, ita *ne* nunc *quidem* adulescentis desidero.) Itaque blandiebatur aliorum coniectura: *Nec nunc equidem*. Sed neque haec nova reprehensionis refutatio particula *nec* superiori orationi tamquam proxime inde apta et eam explens subnecti potest, et *nunc* sic quoque non multo commodius diceretur. [Lahmeyeris enarratio prava est; significaret enim Cato caute, fieri fortasse postea posse, ut desideraret.]

ribus locis habent codices antiquissimi consensu, tertio Romanus et Palatinus.¹⁾ Defensores autem ex illa locorum copia non eos eligunt locos, ubi aut paulo plures aut, si forte, meliores aut saltem probabiles libri *nec — quidem* habere videantur, ut eos sub unum genus communitate quadam cadere ostendant, sed, quod in hoc genere perversissimum est, constituto, ut sibi videntur, quid *nec — quidem* significare debeat, ad eam regulam, quos placet et possunt, locos accommodant, ceteros relinquunt. Velut Gernhardus, quem plerique posteriores sequuntur, in Cat. 27, ubi *nec — quidem* tantam, quantam nusquam alibi, auctoritatem codicum habet, id non probat, et iure non probat, in Catil. III, 24 probat, ubi *nec* et a bonis codicibus omnibus, etiam perantiquis illis, quos Orellius contulit [et Halbins], repudiatur et Prisciani triplici testimonio (p. 1003 et 1004 et 1028) atque Alcuini (p. 2124) convincitur.²⁾ Kritzius autem in Sallustii Iug. 31, 3 et 57, 6 *nec — quidem* contemnit, in c. 51, 5 contra meliores et plures codices probat.

Deinde in exponenda propria particularum *nec — quidem* significatione defensores in non parva sententiarum varietate reperiuntur, ipsae autem sententiae magnam partem ambiguae et perobscurae, vix ut appareant, et multis erroribus implicatae sunt. Ac simplicissime illi agere videntur, qui *nec — quidem* dicunt esse *et ne — quidem*, ut Oudendorpius ad Apuleii Metamorph. p. 258, Vossius et Iahnus ad Vergilii Georg. I, 126 et 390, Ramshornius, Orellius ad Fin. II, 82 aliique, qui ibi tantum *nec — quidem* ferre videntur, ubi *nec* in verbis copulandis poni possit. Itaque hi excludunt eos locos, in quibus *nec — quidem* aequae bonam auctoritatem extra eiusmodi orationem habet aut etiam meliorem, nec Latinum putant: *quod nec — quidem* (apud Quint. X, 1, 33) aut: *ego autem nec scribendum quidem puto* (apud eundem X, 7, 32) aut: *sed nec Iugurtha quidem* (Sall. Iug. 51) aut: *imagines, quas nec*

¹⁾ Apud Svetonium codices pauciores pluresve *nec — quidem* habent Tiber. 10, 21, Cal. 11, Oth. 9, Vitel. 2 [De Seneca vid. Gertzius, Quaest. Crit. p. 79, de Columella Adv. Crit. II p. 523 not., de Iustino Ieepius ad VII, 5, 8]

²⁾ Rectissime ibi, posita re ipsa, Cicero addit, quid adiunctum fuerit, ostendens, numquam a civili victoria calamitatem separari posse: *ne dici quidem opus est, quanta deminutione civium et quanta calamitate rei publicae*, prorsus ut ante: *Cn. Octavius consul armis expulit ex urbe nec collegam*; quid adiunctum fuit? *omnis hic locus cet.* Sed hic dicit tamen breviter Cicero, quid acciderit, in Sulla ne dici quidem opus esse putat. Si *nec — quidem* esset *ac ne — quidem*, nihil tamen praeius esset illa copula.

victor quidem abolevit, similiave, quae nuper in Taciti libris restituta sunt (Ann. IV, 35, Hist. I, 66), non sane a Bekkero.¹⁾ Et tamen (tanta est perversitas) promiscue hi et ceteri tamquam eiusdem causae defensores et testes appellari solent. Atqui *ne* et *quidem* ita in unam singularis significationis compagem coaluerunt, cum *ne* per se in negando non ponatur, ut *ne* copulativam particulam in se recipere non possit. Itaque propter hanc ipsam causam Latini in sententiis, si opus est, coniungendis dicunt: *ac ne — quidem* (Cic. de imp. Pomp. 17. pro Sulla 62, in Pis. 27. Philipp. XIII, 13, Legg. I. 55. Lael. 30, Off. I, 124, Caes. B. G. VII, 8, Tac. Ann. XV, 19, Svet. Aug. 10, Plin. Paneg. 3. al.) [aut *et ne — quidem* (Liv. XXIII, 30, 10 et alibi; Vell. Pat. I, 12, 7; Senec. Ep. 47, 3; 74, 32, al.; dialog. de Orat. 9)], quae, si contractio illa fieret, non minus vitiosa essent quam *et non credo pro neque credo*.²⁾ In continua autem enumeratione et gradatione fere, ut apud nos, omittitur copula in eo, quod superponitur priori, ut apud Ciceronem, pro Quinct. 89. Verr. IV, 2. pro Deiot. 36. Phil. I, 16. Lael. 97. Off. II, 67; III, 16, saepe etiam (nam vehemens haec oratio est) apud Tacitum, ut Ann. III. 14 (nam *neque ambitionem militare neque provinciam pessimo cuique obnoxiam, ne contumelias quidem adversum imperatorem infitari poterat*) et 50 et Germ. 44. [et apud Senecam, velut Ep. 57, 8; 72, 10; 74, 16].³⁾ Qui autem *nec — quidem* volunt esse *etiam ne — quidem*, ut Schellerus et nuper Bachius ad Tac. Ann. IV, 35. illi in hoc. quod dixi,

¹⁾ [Huius generis est etiam, quo Haasius utitur, locus Verr. II, 48. nisi quod etiam *neque — quidem* ibi edebatur. Qui unus codex antiquus ita plene collatus est. ut ad haec minora attenderetur, Lagom. 42, *ne* dedit.]

²⁾ *Neque etiam* in oratione copulata (non in novae periodi initio) posuerunt Cicero ad Fam. I, 9, 17, Caesar B. G. V, 52 et VI, 43. B. C. I. 85, Varro R. R. III, 16, 6 (Hand. II p. 553), Dolabella Cic. ad Fam. IX, 9. 2; nam quod ad Att. IV, 1, 1 legitur, corruptum est (Apud Varr. I, 65, 1 *neque etiam dum est und noch nicht*, idemque significat *neque etiam* apud Pompeium Cic. ad Att. VIII, 12 D, 1.) [Varro L. L. VIII p. 115 scripsit: *non est ergo in his quoque analogia pro eo, quod est: ne in his quidem ergo.*]

³⁾ Sic igitur Cicero, ut Lambinus vidit, scripsit III Philipp. 3 et III N. D. 23: *quare mundum ratione uti putemus, ne cur animantem quidem esse*; tum Tacitus Ann. XIV, 35, ubi recentissimi editores e cod. Mediceo posuerunt *nec senectam quidem*; Hist. II, 76 etiam in Med. recte scribi *ne contra Gai quidem*, Bekkerus testatur; Germ. quoque 7 (*neque animadvertere neque vincere, ne verberare quidem*) codices etiam nuper collati *ne* tuentur. Eadem forma reddenda est Svetonio Tib. 37 et Ner. 10, ubi *nec — quidem* putatur esse *ac ne — quidem*.

non minus incidunt; praeterea ita et progressus et ascensus in *ne* — *quidem* significatur, ut prorsus redundet *etiam*. Sed alii, ut Gernhardus et Kritzius, utramque particulam, et *nec* et *quidem*, separatim intellegi volunt, ipsi autem *nec* eandem vim tribuunt, quam habet *ne* — *quidem*, ut sit *auch nicht*; *quidem* dicunt (ipsius Kritzii verba pono) „valere ad unum vocabulum insigniore aliqua vi efferendum“. Itaque hi etiam extra copulationem orationis *nec* — *quidem* defendunt, ut Kritzius apud Sallustium Iug. 51 edidit: *Sed nec Iugurtha quidem interea quietus erat*. Primum quod de *nec* dicunt, ostendi paulo ante, id neque a Cicerone neque a Sallustio, quos illi *nec* — *quidem* dixisse putant, ita positum esse. Deinde huic *nec* ita superaddunt *quidem*, ut nulla efficiatur significatio, quae non in ipso *nec* insit apud eos scriptores, qui id ita ponunt; nisi forte Tacitus, ut hoc utar, cum dixit (Germ. 6): *sed nec variare*, non satis significavit, vocem *variare* „cum insigniore aliqua vi efferendam“ esse. Itaque mire interpretando ludunt, ut ex hoc *nec* — *quidem* aliquid extundant singulare; ut in illo Sallustii loco (satis est enim, in uno exemplo rem declarari), cum de Metelli studio et opera Sallustius dixisset, rectissime de adversario addidit: *Sed ne Iugurtha quidem*, hoc est: *Aber auch Iugurtha — nicht*; quod Kritzius interponit: *für sein Theil*, prorsus abundat, quamquam nostri sermonis more interdum in vertendo talia addimus. Sed est alia maior totius illius interpretationis perversitas. Quemadmodum enim, cum *Iugurtha quidem* Latine dicitur, sic *Iugurtha* ab aliis separatur, ut aut de eo saltem confirmetur aut de aliis contrarii aliquid expectetur, sic, si Latinum esset illud *nec Iugurtha quidem* et *quidem* a *nec* seiunctum, hanc haberemus sententiam: *Und auch Iugurtha wenigstens nicht*, quae longissime a narratione Sallustii abhorret, nec minus eadem interpretatio a ceteris locis, ubi *nec* — *quidem* defendunt. (Gzius quidem ad Acad. II, 82, ut solet, facillime molestum illud *quidem* expedit; dicit esse *nunc*.) Sed multis *nec* obscuris indiciis intellegi potest, hanc particularum *nec* — *quidem* defensionem apud multos inde ortam esse, quod prorsus ignorarent, quod initio huius disputationis posui, in particulis *ne* — *quidem* esse etiam sine ulla gradatione adiungendi vim. Propter hanc causam Heinrichius (ad partes oratt. Tullian. p. 80) apud Ulpianum in Digest. III, 3, 1, ubi scribitur: *sicuti ne is quidem* (*wie auch nicht derjenige*), quod hoc putabat esse: *wie nicht einmal derjenige*, scribi iussit: *sicuti nec is quidem*; propter hanc apud Ciceronem de Divin. I, 112 cum esset: *Ne Pherecydes quidem*, Rathius scribendum putavit, Moserus ex uno pessimo codice scripsit: *Nec Pherecydes quidem*. Praeferemus igitur, opinor,

ut superiores fecerant, antiqui testimonii in longe pluribus locis constantiam cum ratione coniunctam paucissimis bonorum librorum, multis recentiorum mendis, atque ad hanc sententiam confirmandam illo postremo utemur argumento, quod librarii ex *ne* — *quidem* persaepe fecerunt *nec* — *quidem* unius litterae additione, id autem, quod paulo longius distat, *neque* — *quidem*, rarissime ac paene nusquam scripserunt; et tamen, ut pro *ne* — *quidem* posteriores et *nec* et *neque* dixerunt, sic etiam *neque* — *quidem* interdum dici consentaneum erat, si alterum diceretur.¹⁾

Satis verborum de una litterula; sed potius plura dicenda putavi, quam committendum, ut, si breviter sententiam significassem, obiceretur tamquam ignoranti longa series nominum et, si forte, inanis aliqua distinctio ex illo genere, quas hic tractavi.

IV. DE PRIMIS NATURAE ET DE CARNEADIA DIVISIONE SENTENTIARUM DE SUMMO BONO.

AD LIB. II C. 11 ET LIB. V C. 6 ET ALIOS LOCOS.

Prima naturae et hoc ipso nomine et aliis paulum hinc deflectentibus Cicero in hoc opere persaepe commemorat et, quasi res aperta sit et eadem ubique atque sui similis, vim nominis et rei naturam uno loco plane et distincte explicare omittit. Diligenter tamen attendenti non solum obscura quaedam et difficilia occurrent, sed ipse etiam Cicero videbitur, dum alios incaute sequitur, nonnulla suo ingenio addit, parum constanter hanc notionem comprehendisse et parum perite aliquot locis ea usus esse. Quod nisi explicetur, neque intellegi recte illi loci neque indicari possunt. Et historiae quidem philosophiae scriptores hanc rem fere praetermiserunt aut leviter tractarunt, quod in Graecorum scriptis multo rarius attingitur et in ipsis eorum, qui disciplinas condiderunt, disputationibus partim omnino non versata esse, partim minoris momenti fuisse videtur quam postea apud eos, quos Cicero secutus est. Ex

¹⁾ Cic. de Div. I, 112 *Neque Pherecydes quidem* apud Orellium errore scriptum est pro *Ne Ph. qu.* *Neque* — *quidem* pro *ne* — *quidem* scribitur Verr. I, 36 in dett. codd., II, 124 in Vaticano.

Ciceronis enarratoribus unus Beierus ad Off. III, 13 varias appellationes, quibus Cicero utitur, quasi per saturam collegit, nulla adhibita distinctione, alia autem in excursu septimo ad librum primum de Off. ita tractavit, ut ne ibi quidem difficultatem, quae in illis libris non fere apparet, attingeret, in quibusdam de veterum philosophorum doctrinae forma minus recte disputaret, Ciceronem sequens.¹⁾ Oritur autem difficultas primum ex eo, quod notionem a Stoicis, apud quos nata est, parum definitam primum Carneades paene ludens perturbavit, deinde Antiochus, a quo Cicero pendet, ut alia Stoica, ad Academicam et Peripateticam disciplinam a se renovatam transtulit, augeturque, quod Cicero, in una re uno et proprio nomine non contentus, paene plus quam oratoria copia et varietate usus est, rursus autem ea, quae vel Antiochus distinxerat, et notione et nominum ambigua communitate confundit.

Τὰ πρῶτα κατὰ φύσιν Aristoteles nusquam nominat nec qui Academiae veteris doctoribus hanc appellationem tribuat, est praeter Ciceronem, qui Antiochum sequens non minus Aristoteli quam Polemoni eiusmodi definitiones summi boni subicit, ut iis dicat finem visum esse *honeste vivere, fruentem iis rebus, quas primas homini natura conciliet* (Acad. II, 131) aut *virtute adhibita, frui primis a natura datis* (Fin. II, 34; cfr. IV, 15, ubi *primorum* nomen non additur) aut *adipisci, quae essent prima natura quaeque ipsa per se expetenda, aut omnia aut maxima* (Acad. I, 22), et in huius operis libro quarto et quinto semper et huius rei notionem et nominis usum ad illos auctores refert. Nec, quamvis Cicero V, 55 Pisonem inducat affirmantem, omnes veteres philosophos, maxime Peripateticos, ad incunabula accedere, quidquam huiusmodi in iis Aristotelis librorum ethicorum locis esse memini, ubi boni notionem constituit; nam Magn. Moral. II, 7 de virtute disputans puerorum et bestiarum comparisonem adhibet. Ne *τῶν κατὰ φύσιν* quidem aut *τῶν παρὰ φύσιν* appellatione et distinctione utitur, ubi de rerum appetitu et fuga quaerit.²⁾ Stoici cum agendi

¹⁾ Goerenzius in praefat. p. VIII queritur, ob molem libri „rescindendos“ sibi fuisse quattuor excursus, quibus et alia ad res a Cicerone expositas pertinentia et hunc ipsum locum de primis naturae exposuisset. Eos excursus bibliopola in nota subiecta promisit se, simul atque a Goerenzio accepisset, gratis emptoribus libri traditurum. Sed numquam accepit, quod numquam scripserat vanissimus homo, qui, quam ad huiusmodi res quaerendas imparatus esset, fortasse ipse sensit.

²⁾ Ioannes tamen Stobaensis Ecl. Eth. p. 250 in Peripateticorum sententiis hanc ponit: *Τὰς γὰρ πράξεις ἀπό τῆς τῶν κατὰ φύσιν ἐκλογῆς καὶ ἀπεκλογῆς τῶν παρὰ φύσιν τὰς ἀρχὰς ἔχει συβί-*

principia et res aestimandi atque seligendi quaerebant, in omni animali primum quendam appetitum apparere disputabant, id complectentem, quod animali ipsa natura commendasset sive conciliasset. Sic enim redditur a Cicerone,¹⁾ quod Graece Chrysippus et alii *οἰκειῶν* et *οἰκείωσιν* appellabant.²⁾ Eam conciliationem dicebant fieri ad se diligendum et ad statum suum sive constitutionem conservandam.³⁾ Itaque hinc oriebantur appetitus quarundam rerum ad se conservandum pertinentium, quas natura anquireret, contrarias autem, quod ei statui nocerent, reiceret. Atque eae res, quae sic in primo ortu appeti putabantur, non solum *κατὰ φύσιν* esse dicebantur, contrariaeque *παρὰ φύσιν* (Stob. Ecl. p. 134, 142, 250. Plut. adv. Stoic. 23 p. 1069 F, Clem. Alexandr. Strom. II p. 179 Sylb.), sed. quod primae appetitum moverent, *τὰ πρῶτα κατὰ φύσιν* appellabantur, ut apud Plutarchum adv. Stoic. 26 p. 1071 A, Lucianum Vit. Auct. 23, Gellium XII, 5, 7, Stobaeum Ecl. Eth. p. 144 et 148,⁴⁾ qui etiam *τὰ πρῶτα παρὰ φύσιν* nominat, idemque p. 136 *προηγούμενα κατὰ φύσιν* appellat, quae alibi *πρῶτα*. Latine Varro in libro de philosophia (apud August. de Civ. Dei XIX, 1 et 2) *primigenia* et *prima naturae* dixerat; Cicero *secundum naturam* haec

βηκε, καὶ τὰ λεγόμενα καθήκοντα. Διὸ καὶ τὰς τε κατορθώσεις καὶ τὰς ἀμαρτίας ἐν τοῖτοις καὶ περὶ ταῦτα γήγνεσθαι. Sed haec Stoica esse, si non ipsae voces clamarent, e Stoicorum intima schola sumptae (*ἐκλογή. ἀπεκλογή, καθήκον, κατορθώσις*), ostenderet comparatio Ciceronis libri III, 20 et 22; cfr. exc. VII.

¹⁾ *Prima conciliatio* III, 21, *prima commendatio* II, 35, V, 40 et 46; § 41 additur: *quae a natura nostri facta est nobis.*

²⁾ Praeter Diogenem cfr. Plutarchus de Stoic. Repugn. 12 p. 1038 B: *Πῶς οὖν ἀποκινᾷται πάλιν (ὁ Χρυσίππος) ἐν παντὶ βιβλίῳ φυσικῷ ἢ Δία καὶ ἡθικῶν γράφων, ὡς οἰκειόμεθα πρὸς αὐτοὺς εἰδότες γενόμενοι καὶ τὰ μέρη καὶ τὰ ἔργα τὰ ἐαυτῶν, et paulo post: ἀλλ' οὐτ' αἰσθησίς ἐστιν, οἷς μηδὲν αἰσθητόν, οὐτ' οἰκειώσις, οἷς μηδὲν οἰκεῖον· ἢ γὰρ οἰκειώσις αἰσθησίς εἶναι τοῦ οἰκεῖον καὶ ἀντιληφῆς εἶναι.* Add. adv. Stoicos 4 p. 1060 C.

³⁾ Chrysippi locum e Diogene ascripsi ad III, 16. Senec. Ep. 121, 14: *Dicitis, inquit, omne animal primum constitutioni suae conciliari.* Apud eundem eadem epistula (10) haec ponitur definitio: *Constitutio est principale animi (τὸ ἡγεμονικόν) quodam modo se habens erga corpus.*

⁴⁾ Priore Stobaei loco verba corrupta sunt; altero loco iis, quae *πρῶτα κατὰ φύσιν* sint, contraria facit, quae *κατὰ μετοχὴν* sint *κατὰ φύσιν*. ut illo loco habeatur ipsa *κίνησις ἢ ὁχέσις κατὰ τοὺς ἀπερματικῶν λόγων*, velut valetudo, in his numeretur, quidquid illius *κινήσεως ἢ ὁχέσεως* particeps sit, ut corpus bene valens. Distinctionem huiusmodi ipsius *ὁχέσεως* et *τῶν μετεχόντων* factam esse, prorsus credo; verum nomen *τῶν πρῶτων* non ad eam pertinet, in qua nullus dignitatis gradus est, sed contrarium est secundariis appetitibus, qui post oriuntur, velut divitiarum.

esse dicit et alia *contra* (multis locis, ut III, 21 et 31, IV, 25, V, 72),¹⁾ appellatque *naturalia* (III, 61) et distinctius *prima naturalia* (II, 34), saepissime autem, ut Varro, *prima naturae* (III, 30, IV, 41, 43, V, 21, 45),²⁾ tum *prima secundum naturam* (V, 18, 19, 45); libr. III, 61 *prima naturae secundae*, et *contraria* coniunguntur (cfr. Stob. p. 148). Sed alii quoque nominibus et significationibus utitur; sunt enim haec *principia naturae* (III, 22 et 23)³⁾ sive *principia naturalia* (II, 35, III, 17),⁴⁾ *initia naturae* (II, 38 et III, 22), *primae naturae conciliationes* (plurali numero, III, 22); horum est *prima appetitio naturalis* (ὄρεσις, IV, 25 et 26), *ea, quae secundum naturam sunt, appetens* (IV, 32). Eadem Academ. I, 22 dicuntur *prima esse natura*, ablativo ad verbum accommodato, hoc est, natura conciliante primum locum tenere; de Fin. autem II, 34 paulo insolentius *prima a natura data*, quod non ad eorum adeptionem pertinet, sed haec nobis ad appetendum proposita prima et a natura attributa esse significat, quemadmodum IV, 18 *principia a natura data* dicuntur. Ab hac autem forma Cicero progressus brevius dixit II, 33 *prima data esse natura*, id est, naturae lege (vid. ad IV, 17),⁵⁾ eodemque modo III, 17 *prima ascita esse natura*, id est, approbata et ad appetendum delecta.

Sed primam illam conciliationem Stoici etsi non videntur subtiliter exposuisse, ut, quid quantumque ea contineret, perspiceretur, tamen ita disputabant, ut, quae postea demum, orto subito rationis lumine, quod in infante nondum esset accensum,⁶⁾ et animadversa constantia convenientiaque naturae, nasceretur voluntas cum natura consentiendi, in qua et virtus et perfectio rationis esset, eam omnino a prima conciliatione dirimerent, bonumque constituerent, quod expeteretur, a primis, quae appeterentur, genere seiunctum. Itaque quamquam virtus vel maxime secundum naturam est (III, 21 et 22 et annot. ad V, 34), prima tamen conciliatio non solum virtutis appetitum non continet (aliter enim virtus in primis naturae esset, quae

¹⁾ Utor hic et in proximis iis libri quarti et quinti locis, ubi aperte Antiochus Stoicam notionem et appellationem sequitur.

²⁾ *Τὰ πρῶτα τῆς φύσεως* apud Graecum neminem legi, etsi suspicari licet, Varronem et Ciceronem id repperisse. *Πρῶτα φύσει* et *πρῶτα φύσεως*, quae Goerenzius ad Fin. II, 33 et ad Acad. I, 22 tamquam pervagata ponit, nemo certe dixit.

³⁾ IV, 34 et 45 et V, 72 *principia naturae* de universa prima conciliatione et fundamento vitae humanae dicuntur Antiochio more.

⁴⁾ Hoc quoque V, 19 paulo aliter ponitur.

⁵⁾ Goerenzio, qui praepositionem addi volebat, iam Beierus repugnavit.

⁶⁾ III, 20 et 21.

ei conciliationi respondent), sed ne semina quidem virtutis et initia, si sibi constare Stoici volunt, in ea cogitari possunt. Nam prima naturae appetuntur; initia autem virtutis qui appetit, ipsam appetit; ipsa autem prorsus hinc seiungitur. Prima naturae enim apud Stoicos comprehenduntur τῶν ἀδιαφόρων genere (Stob. p. 142 et 148) suntque προηγημένα (ibid. p. 148). Itaque in Carneadis sententia, qua is primorum naturae ademptionem summi boni loco ponebat, nullam esse adiunctionem virtutis, non uno loco dicitur (ut expositum est in annotat. ad IV, 15), et in Peripatetica sententia, quae alibi bona corporis et externa appellantur, ea et in ipsius Ciceronis oratione (II, 34 et 38) et in Catonis (III, 30) et in quinto libro (21) *prima naturae* nominantur.¹⁾ Quae autem singulae res hoc primorum nomine continerentur, non videtur accurate a Stoicis definitum esse. Sed tamen fere primum corporis sensuumque integritas, vires valetudoque ponuntur, ut II, 34, V, 18, apud Stobaeum p. 144; Gellius sola corporis commoda et inconmodorum corporis remotionem nominat. Cicero tamen II, 34 *ingenii motum* adiungit, id est, quae V, 36 in Peripateticorum ratione virtutes non voluntariae appellantur, eademque apud Stobaeum p. 60 primis naturae annumerantur.²⁾ Ac poterant haec quoque a Stoicis primo illo appetitu sui tantum amanti comprehendi, quae etiam προηγημένα habebant (Diog. Laërt. VII, 107). Quod autem Cicero (III, 17) etiam τὰς καταλήψεις in primis naturae ponit aut certe ita cum iis coniungit, ut, nisi in eodem genere sint, non appareat, cur commemorentur, videtur ἡ κατάληψις ita propria esse adultae rationis, ut vix hunc locum inter prima tueatur. Sed quoniam Stoici notionum originem a visis sensuum repetebant,

¹⁾ Non nego interdum Stoicos, ut aliter loquantur, paene cogi. Neque enim ea rationis vis, qua convenientia naturae et sentitur et adamat, a primo ortu hominis ita separari potest, ut non aliquo modo in eo relinquatur, quoniam postea inseri non potest. Sed tamen, cum sic loquantur (de quo ad III, 23 dixi), amplificat accessione prope adventicia eam, quam primum posuerant, notionem. Apud Senecam Ep. 121, 14 et 15 is, qui Stoicos oppugnat, dicit, quoniam constitutio hominis rationalis sit, non posse ei conciliari infantem, qui nondum rationalis sit. Nec Seneca infantem iam rationalem esse respondet, sed unicuique aetati suam esse constitutionem. Quamquam Senecae in huiusmodi quaestionibus, quae de intima sententiarum constantia habentur, exigua est auctoritas.

²⁾ Περί δὲ ψυχῆν (πρωτὰ ἐστὶ κατὰ φύσιν) ἐνδνεσία. ἐνφνία, φιλοποία, ἐπιμονή, μνήμη, τὰ τούτοις παραπλήσια. ἂν οὐδέπω τεχνουσιδὲς οὐδέν. σύμφωντον δὲ μάλλον. Posita sunt haec non in Stoicorum decretorum explicatōne, sed ubi Stobaeus varias de definitione τοῦ τέλους sententias percurrit.

facile sensuum integritati adiungebatur *κατάληψις*, ut apud Stobaeum (p. 148): *ὑγίεια καὶ αἰσθησις, λέγω δὲ τὴν κατάληψιν*. Artes autem a Cicerone adiungi (III, 18), prorsus miror, quae a primorum genere valde abhorrent.¹⁾ In libro V denique 18 cum Cicero *prima in animo* vult esse *quasi virtutum igniculos et semina*, incaute aliquid admiscuit ex illo fonte, de quo dicam paulo post. Laudandi postremo Stoici. quod voluptatem non in iis rebus, quarum ab ipso animali usus quaeretur, numerabant, sed *ἐπιγένημα* esse dicebant, hoc est, subsequentem affectum animalis, se primis illis frui sentientis (cfr. annot. ad III, 17). Sed quod Aristippum et Epicurum studiose oppugnantes ne hunc quidem voluptati locum prorsus concedebant (*εἰ ἄρα ἐστίν*), neque ostendebant, quomodo hic affectus cum altero illo affectu hominis se cum summa natura, cuius esset particeps, honeste agendo conspire sentientis copularetur, rem implicabant relinquebantque errandi locum.

Ab hac primorum naturae notione aliquantum distat, si diligenter consideratur, ea, quae in libro quarto (15 sqq.) et quinto (24 sqq.) Antiochia ratione explicatur *prima constitutio* sive *institutio naturae*. Haec enim totum undique hominem complectens cum corpus, tum multo magis animum et in animo rationis perfectionem, id est, virtutem comprehendit (IV, 17, 41, V, 36, al.), ut ea, etsi in ipso ortu non assit, tamen ex illa constitutione enascatur et eodem modo, quo cetera, quae ea continentur, appetatur ac tantum multo maius momentum habeat. In hac tamen constitutione explicanda et ad finis bonorum definitionem perducenda, quia in primo ortu animalis magis animadvertitur corporis tuendi cura, ita a Stoicis transfertur et retinetur primorum naturae appellatio. ut ea in fine ad virtutem adiungantur (IV, 41, 43, 47) sintque corporis bona.²⁾ Itaque quod apud Stoicos omnem primam conciliationem naturae explet, id in huius constitutionis parte non maxima censetur.

Sed hanc diversitatem Cicero, Antiochum sequens, non animadvertit et per totum librum quartum ita disputat. quasi

¹⁾ Cfr. Stob. p. 60: *ὧν οὐδέπω τυχνοειδὲς οὐδέεν*.

²⁾ Hoc genere etiam externa fere comprehendit, dictum est ad III, 43. Quomodo quidem V, 67 sqq. externa constituuntur. non magis sub primorum naturae notionem quam sub finem bonorum cadunt. Animi bona, quae praeter virtutem erant, id est, ingenii Cicero, praeter pravam illam in V, 18 significationem. in quarto quintoque libro neque primis annumerat neque excludit. Omnino enim ad Peripateticorum veterum tripartitam bonorum divisionem haec tota primorum notio non facile accommodabatur.

eadem prorsus res sit, idque apertis verbis in ipso exordio profitetur (§ 15: *constitutio illa prima naturae, a qua tu quoque ordiebare*), tum postea quoque tenet, *ab iisdem principiis proficisci* Stoicos et veteres (id est, Antiochum) dicens. Itaque idem etiam nomen, quo in libro III, 22 et 23 prima naturae significarat, *principia naturae* appellans, in quarto libro (et fortasse commodius rectiusque) de prima illa constitutione ponit, quam Zenonem a Polemone accepisse putat (45) quamque ei mutandam esse dicit, si suum finem bonorum tenere velit (34). Cui hactenus iure Zeno, si affuisset, respondisset, suum bonum e prima conciliatione naturae non ita esse petitum. Verum in hoc quarto libro, ubi Cicero presse Antiochum sequitur, tantum in hoc errat, quod plus multo Stoicos primae illi naturae conciliationi tribuisse putat, quam tribuerunt; in libro secundo, ubi suo Marte Epicurum refellit, aliquanto gravius labitur. Nam cum illa primae commendationis notione, quam ab Antiocho acceperat, ita uti vellet, ut Epicurum inconstantiae argueret, quod ab ea illius forma, quam posuisset, non ad eum, qui ei responderet, finem pervenisset, ceteros contra philosophos sibi constare doceret, imprudens pro illa universi hominis constitutione angustam Stoicorum notionem primorum naturae et enumerationem substituit, quo factum est, ut in inexplicabilem perversitatem incideret. Nam postquam dixit, Polemoni et Aristoteli prima visa esse *membra, sensus, ingenii motum, integritatem corporis, valetudinem*, hinc natam esse ait veterum sententiam, ut finem bonorum dicerent secundum naturam vivere, id est, virtute adhibita, frui primis a natura datis. Et tamen quid vel mediocriter attendenti apertius est, quam illud *secundum naturam vivere* poni potuisse, sive illa sive longe alia prima fecissent, eius autem, quod in explicanda hac vita, quae naturae conveniat, summum est, *adhibita virtute*, in illis primis ne minimam quidem esse significationem? Itaque Cicero his veteribus in eadem constantiae laude adiungit Calliphontem et Diodorum, quos eadem prima habuisse significare videtur; certe alia non nominat; et tamen in fine bonorum discrepant. De Aristippi et Hieronymi et Stoicorum primis Ciceronem aliquid dixisse videri, quod exciderit, in annotatione exposui; sed sive dixit aliquid sive non dixit, quae ei inter Stoicorum prima et summum bonum in una virtute positum ratio intercedere visa sit, difficile est suspicari. Atque hanc tantam confusionem Ciceroni accidisse eo magis mirandum est, quod in ipsa Carneadis divisione sententiarum de summo bono, qua post Antiochum utitur, aliquod tamen relictum erat harum notionum discrimen.

Carneadis enim. qui a Cicerone propter egregiam in dialecticis exercitationem laudatur (III. 41), reapse autem satis habuit acuminis ad Stoicorum de cognitione rerum decreta parum subtilia cavillanda, ceterum neque ardenti studio ad veritatem exquirendam rapiebatur et a subtili notionum sententiarumque proprietatis perspicuendae cura tam abhorrebat, ut et ipse rhetorica levitate et lusu se iactaret et multo post Antiocho, qui ab eius secta descivit, tamen Peripateticos, Academicos, Stoicos in unam turbam coiciendi viam monstraret (III. 41), hic igitur instituit dissentientium philosophorum de summo bono sententias ita dividere, ut, quot esse omnino possent, appareret. Eam divisionem, quae Antiocho probata erat, Cicero exponit in huius operis libro V, 16 sqq. Cum igitur Carneades statuisset, artem vitae, ut ceteras artes, aliquid, quod extra ipsam esset, appetere, id autem, quod appeteretur, naturae aptum et accommodatum esse debere.¹⁾ de primo appetitu omnem dissensionem esse dixit. deque eo tres esse sententias, cum alii eo voluptatem expeti putarent, alii vacuitatem doloris, alii prima naturae. In hac expositione (ut hic aliquantisper insistamus) primum id apparet, primum illum appetitum eo loco haberi, ut in eo omnis humanae naturae vis contineatur et ex eo omne bonum nascatur. Itaque hactenus respondet primae illi constitutioni, quae ab Antiocho explicatur. Cicero eum etiam *primorum invitamentorum* nomine appellat (17) et (19) *principiorum naturalium*.²⁾ Deinde manifestum est, hunc appetitum sic definiri, ut totus ad amorem sui et tutelam corporis referatur, excludanturque omnia ea, quae hominem ad universae naturae et rationis normam trahunt. Ex hac igitur parte hic appetitus similis est primae Stoicorum conciliationi, a quibus Carneades prima naturae sumpsit; simul ita virtus excluditur, ut, qui eam in bonis habeant, postea quasi per posticum intromittendi sint. Antiochus, permirum est, quomodo hanc Carneadis divisionem probare potuerit, quae ipsius primam constitutionem, qua totus homo et rationis perfectio contineretur, prorsus everteret. Stoici quidem illud, quod initio a Carneade ponebatur.

¹⁾ Mire Cicero § 17: *Constitit autem fere inter omnes, id, in quo prudentia versaretur et quod assequi vellet, aptum et accommodatum naturae esse oportere.* Neque enim quisquam umquam id, quod a natura alienum esset, appeti docuit. Sed studet ex hoc orbe, qui omnes, quae fuissent, sententias complecti debebat, excludere Pyrrhonem, Aristonem, Erillum.

²⁾ Itaque ea hic, ut in libro IV *principia naturae*, a *primis naturae* separantur. Nam in principiis naturalibus haec erat differentia, quod in iis alii prima naturae ponebant, alii pro iis voluptatem.

artem vitae ab aliquo constitui, quod extra eam esset et quod appeteretur, minime concedebant, sed sapientiam in se totam conversam esse docebant (III, 24). Postremo Carneades in dividendo inelegantissime voluptatem, id est, ut dixi, affectionem hominis id, quod appetivit, adepti comparavit cum primis naturae, id est, ipsis rebus, quae appetuntur, vacuitatemque doloris, id est, negativam voluptatis partem in alia parte divisionis posuit; qui error paulo post alias turbas dabit.¹⁾

Progrediens deinde Carneades, cum tria videretur reperiturus summa bona ex impletione triplicis appetitus, subito induxit, cuius ne minimum quidem initium aut origo in hac ratione monstrata erat, honestum, ut rectum esset facere omnia unius ex tribus illis rebus causa, quarum alii aliam primam appeti dicerent, etiamsi quis eam rem non adipisceretur. Ita non solum ab appetitu illo ad officium perventum est, sed, quod magis mirum est, cum boni notio ex expletione desiderii naturalis orta et ducta esset, nunc tamen oriuntur, qui finem boni in illo honesto ponunt, etiamsi naturae appetitus non expleatur.²⁾ Apparet, occasionem mirae huius rationis excogitandae ortam esse e definitione illa, qua Antipater Tarsensis utebatur, cum virtutem et summum bonum dicebat esse *πάν τὸ καθ' αὐτὸν ποιεῖν πρὸς τὸ τυχεῖν τῶν προηγουμένων κατὰ φύσιν* (vid. ad III, 22), quam iam a Diogene interdum positam esse, suspicatus sum (ad V, 20). Atque haec definitio, dum officii notionem e selectione τῶν προηγουμένων, in qua tamen continebatur etiam commodorum divinae legis causa contemptio, parum scite ductam cum virtutis notione connectere conatur, vim virtutis a Zenone intellectae valde illa quidem obscurat et a vera origine, quae posita est in universae naturae lege, cui libere obtemperetur, diiungit. Sed tamen ex reliqua disciplina intellegebatur, quomodo virtus

¹⁾ Eadem divisio primi appetitus nescio unde ponitur apud Stobaeum p. 60: Ἰποτελής (bis scribi debere ἵποτελής, ut p. 62, dixi ad II, 43) δ' ἐστὶ τὸ πρώτων οἰεῖον τοῦ ζῶον πάθος, ἀπ' οὗ κατῆρξαστο συναίσθησθαι τὸ ζῶον τῆς συντάξεως αὐτοῦ, οὐπω λογικόν, ἀλλ' ἀλογόν κατὰ τοὺς φυσικοὺς καὶ σπασματικοὺς λόγους. — Γενόμενον γὰρ τὸ ζῶον οικειώθη τινὶ πάντως εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, ὅπερ ἐστὶ ἵποτελής, κεῖται δ' ἐν τινὶ τῶν τοιῶν ἢ γὰρ ἐν ἡδονῇ ἢ ἐν ἀλλοτρίᾳ ἢ ἐν τοῖς πρώτοις κατὰ φύσιν.

²⁾ Ergo haec efficitur tabula finium:

A. Adipisci

aut (1) voluptatem aut (2) vacuitatem doloris aut (3) prima naturae.

B. Facere omnia

aut (1) voluptatis causa aut (2) vac. dol. c. aut (3) primorum nat. c.

constitueretur et bonum a commodorum adeptione seiunctum contineret. Carneades et hoc negligit et praeterea virtutes duas alias non dolendi et voluptatis excogitat in iisque aliquem beatam vitam ponere posse putat. Itaque non mirum est, duas eas de fine boni sententias, quae tam ridicule confictae sint, defensore caruisse.

Postremo Carneades disputat, praeter has simplices de summa bonorum sententias iunctas et duplices tres fuisse, unam Academicorum Peripateticorumque, alteram Calliphontis, tertiam Diodori, nec vero plures, si rerum natura penitus perspiciatur, esse potuisse. Et tamen, si vera esset superior divisio, ex quattuor simplicibus effici posse debebant sex iunctae; neque apparet, cur, si initio recte voluptas et vacuitas doloris separatae sint inter se et a primis naturae, non recte coniungi possint aut voluptas et vacuitas doloris aut utralibet harum et prima naturae.

Atque haec qui partitus erat, idem deinde pugnare non destitit, in omni hac quaestione de bonis et malis non esse rerum Stoicis cum Peripateticis controversiam (III, 41), quorum alteri simplicem sententiam, alteri iunctam et duplicem habebant, id est, totam illam partitionem evertere et id, quod in illa veritatis aliquid continebat, tollere. Antiochus autem et divisionem et hanc de Peripateticis et Stoicis sententiam probavit.

Non est operae pretium persequi, quomodo homo ingenio ad philosophiam non aptus, Varro, in libro de philosophia (apud August. de Civ. Dei XIX, 1) ab hac Carneadia divisione profectus, cum eius partes aliis philosophandi diversitatibus multiplicaret, notionibus mire confusis, summam ducentarum octoginta octo sectarum, quae in philosophia esse possent, reperisse sibi visus sit, quod artificium ne quis quin ipsius Varronis sit dubitet, etsi ipse lusus putidus et ineptulus dubitare prohibet, comparari velim simile artificium in longe alio genere ab eo expositum in libro II de R. R. I, 12, [nec valde dissimilem computationem L. L. VI p. 61 et 62 Bip. De Varronis studiis philosophiae quoniam mentio incidit, ne ipse erroris et ignoratae veritatis accessar in iis, quae scripsi ad V, 11 et 34, cogor notare errorem O. Muelleri, qui in praefatione editionis librorum de L. L. p. V et VI, Varronem ab antiqua Academia, in qua duces secutus esset Antiochum, transisse ad Stoam, apparere tradit ex sententiis Stoicis, quae in eius libris librorumque fragmentis reperiantur, idque ignorasse Ciceronem addit et hinc miram sententiam de tempore illorum Varronis librorum confirmat. Oblitus erat igitur, Antiochum ipsum nomen Academiae prae se tulisse, reapse,

si perpauca mutavisset, *germanissimum Stoicum* fuisse (Cic. Acad. II, 132), ut nihil mirum sit, discipulum eius multa a Stoicis petita protulisse et tamen et sibi et Ciceroni in vetere Academia habitare visum esse. Non attigit hunc Muellieri errorem, qui opinionem eius de forma operis Varroniani iure impugnavit. L. Spengelius.]

V. DE ORDINE RERUM IN LIBRO TERTIO ET DE DIVISIONE ETHICAE APUD STOICOS.

Quoniam ipsi Stoici gloriabantur, admirabilem esse suae disciplinae compositionem et rerum ordinem, in omni autem accurate constituta disciplina ita connexae sunt notiones, ut ad earum intellegentiam multum intersit, legitimo eas ordine exponi, non sine causa quaerimus, eequam Cicero in eorum sententiis explicandis ipsius scholae seriem et materiae disponendae legem secutus sit; idque eo magis faciendum videtur, quod ipsi quoque, etsi de tota forma non ambigimus, unum tamen et alterum satisne commodo loco ceteris interiectum esset, nos dubitare significavimus, et nuper vir doctus nova quaedam de disciplinae ethicae Stoicorum divisione et dispositione eruere et hoc ipso libro confirmare conatus est.

Ac primum, quoniam post Zenonem, qui summas leges ac praecepta ediderat, disciplina, dum ab adversariis oppugnatur, ab ipsis Stoicis defenditur, non solum uberius explicata est multisque partibus expleta, sed etiam notiones quaedam non ita leviter inflexae, apparet, inter antiquissimam compositionem atque eam, quae maxime post Chrysippum fuit, aliquantum interesse debuisse. Ipsum autem Chrysippum, quamquam omnes partes ipsas videtur constituisse, tamen, quoniam praecipua capita particulatim tractavit, non omnem ethicam disciplinam continua scriptione comprehendit, unam quasi legitimam totius disciplinae dispositionem habuisse, certum non est. Sed tamen ipsa notionum natura et cognatio eademque eas ab origine repetendi et tractandi ratio communem quandam apud hunc et eos, qui post eum fuerunt, ordinem praecipuarum partium effecisse videtur, cum praesertim id, quod varietatem afferre poterat, raro apud hos factum videatur, ut ethicam ad summa principia revocare et cum physica et

decretis de deo propius et subtilius connectere studerent.¹⁾ Itaque varietas ordinis maxime mansit in singularum virtutum et actionum tractatione. Illius, quem dixi, ordinis et dispositionis partium adumbrationem praeter Ciceronem habemus apud Diogenem Laërtium et Ioannem Stobaeensem, sed, ut in scriptoribus eiusmodi expectari debebat, non perturbatione vacuam. Diogenes (VII, 84) moralem partem a Stoicis dividi ait *εἰς τε τὸν περὶ ὀρμῆς καὶ εἰς τὸν περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν τόπον καὶ εἰς τὸν περὶ παθῶν καὶ περὶ ἀρετῆς καὶ περὶ τέλους περὶ τε τῆς πρώτης ἀξίας καὶ τῶν πράξεων καὶ περὶ τῶν καθήκοντων προτροπῶν τε καὶ ἀποτροπῶν*. In hac enumeratione et, quae cohaereant, mire distrahi et eadem quasi diversa repeti, quod pluribus locis necessario attingerentur, primum ex ipsa apparet. Nam ὁ περὶ τέλους τόπος quomodo separari poterat a bonorum et malorum tractatione? quaeque de appetitu (et prima conciliatione) disputabantur, coniunctissima fuisse cum primae aestimationis (*ἀξίας*) explicatione, apparet vel e Ciceronis brevi commemoratione § 20. Sed haec et initio attingebantur, ubi boni notio praeparabatur, et postea, ubi rerum differentia agendi et officii constituendi causa exponebatur (apud Ciceronem § 50), uberius explicabantur. Similia dici possunt de virtutis notione, quae divulsa a bonis et malis inter τὰ πάθη et τὸ τέλος interponitur.²⁾ Neque recte αἱ πράξεις et τὰ καθήκοντα distrahuntur. Deinde id, quod dixi, confirmatur ipsa, quae apud Diogenem a § 85 sequitur, moralis loci explicatione, in qua, quamquam minime subtiliter expolita est, tamen haec, quae commemoravi, incommoda fere vitantur. Nam a primo appetitu (85) progreditur ad finem (87) et virtutem (90), in qua finis est; tum boni definitiones et divisiones proponuntur (94), virtutesque, in quibus bonum est, adumbrantur (100). Sequitur differentia τῶν ἀδιαφόρων (104), tum officium explicatur (107). Huic expositioni rerum ad vitam recte degendam pertinentium superadditur perturbationum (τῶν παθῶν) commemoratio (110), quibus contrariae ponuntur rectae animi affectiones (ut ἡ χαρὰ τῆ ἡδονῆ). Annectitur sapientis descriptio et a stulto distinctio (116), multa continens vitae degendae praecepta nullo certo, ut videtur, ordine, cui minus sane commodo loco intertexitur decretum, aequalia esse peccata (120). Adduntur decreta de virtutum omnium communiōne (125), de τῆ προκοπῆ (127), de virtutis

¹⁾ In ipsa boni notione et naturalis legis hoc maxime desideratur.

²⁾ Extremus locus περὶ προτροπῶν καὶ ἀποτροπῶν non potuit notionum ethicarum explicationem, sed praecepta de hominum studiis prudenter ad virtutem convertendis continere.

perpetuitate eiusque ἀνταρξεία πρὸς εὐδαιμονίαν, quae apparet ibi poni debuisse, ubi universa virtutis natura explicaretur.¹⁾ Sed tamen quod et saepe seorsum haec defendebantur et quod in sapientis persona atque exemplo et virtutis proprietas et vitae degendae praecepta exponebantur, non negaverim, Diogenem Stoicos quosdam huius collocationis auctores habuisse. Interiecta non apte sententia, quae ius natura constitutum contra Epicureos tuebatur, reditur ad illa, quae dixi, vitae praecepta. Cum hoc Diogenis ordine si diligenter contulerimus eum, qui apud Ciceronem est, facile videbimus, etsi quaedam aliter collocentur et apud utrumque nonnulla reperiantur, quae ab altero omittantur (vitae quidem degendae praecepta illa specialia Ciceronis consilium prorsus excludebat), tamen in ipsa summa rerum eam esse ordinis similitudinem, quam supra significavi ortam esse ex notionum natura. Nam a primo appetitu ad bonum et finem pervenitur et ad virtutis naturam, tum ad rerum (τῶν ἀδιαφόρων) differentiam, postremo ad officium, quo vitae actio regatur.²⁾ Multo magis rerum sententiarumque, quibus Stoicorum ethica disciplina continetur, cohaerentia obscuratur apud Ioannem Stob. (Ecl. Eth. p. 90 sqq.), apud quem haec deinceps explicantur, quae solis nominibus a me notabuntur: Bona et mala (90); boni definitiones et divisiones (96); virtutes (102); earum finis, vivere convenienter naturae (108); virtutum communitas (112); sapientis persona (120); iterum bonorum divisio (124); finis, convenienter vivere (132); τὰ ἀδιάφορα (142); officium (158); appetitio (ὄρμη, 160); perturbatio (166); amicitia (186); sapientis persona et varia praecepta (188); definitio κατορθώματος et ἀμαρτήματος (192); peccata aequalia (198). Apparet, omissam esse initio appetitionis et primae conciliationis commemorationem, in finis autem et bonorum explicatione res coniunctissimas divelli et bis poni. Ceterum hic quoque, ut apud Ciceronem et Diogenem, officium tractatur proxime post τὰ ἀδιάφορα, perturbationes (in quibus explicandis asciscitur appetitionis notio), ut apud Diogenem, post officium.

Alia ratione Ch. Petersenius, vir doctus, in Philosophiae Chrysippeae Fundamentis (Hamburgi 1827) p. 258 sqq. ad veram ethicae Stoicorum divisionem e dialecticae fontibus sumptam pervenisse se putat; qui dum opinioni suae de vi

¹⁾ Ut fit in decreto de peccatorum aequalitate et de προνομίᾳ apud Ciceronem § 45—48 et de ἀνταρξεία virtutis quodam modo § 42 sqq.

²⁾ Illud quoque commune, quod boni notio, de qua ad § 33 diximus, etiam apud Diogenem paulo posterius explicatur, quam expectabamus, quamquam non tam abrupte inducitur quam apud Ciceronem.

notionum quarundam dialecticarum apud Stoicos indulget, neque his ipsis satis subtiliter usus esse neque notionum ethicarum proprietatem considerasse neque testimonia veterum caute examinasse videtur. Proficiscens enim a Senecae quodam loco in Epist. 89, 14¹⁾, cuius tamen ipse ordinem invertit, et cum eo coniungens enumerationem illam partium, quae apud Diogenem ponitur, sed eam quoque mutatam, hanc ponit doctrinae ethicae descriptionem: I. 1 *περὶ ὁρμῆς*. 2 *περὶ παθῶν*. II. 1 *περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν*. 2 *περὶ ἀρετῆς*. III. 1 *περὶ τέλους* *περὶ τε πρώτης ἀξίας καὶ τῶν πράξεων*. 2 *περὶ καθηκόντων προτροπῶν τε καὶ ἀποτροπῶν*. Locos duos priores in corporibus (quae Stoice dicebantur) versari putat, tertium in incorporalibus; praeterea „primum locum esse pro introductione in agendi ratione versantem ad virtutis perfectionem progrediente, posteriores ambos ad categorias esse constitutas ita, ut in bonis et malis substratum cernatur, in virtute qualitas, in fine aliquo modo se habere, in officiis denique quantitas.“²⁾ Cum Senecae autem loco confert Ciceronis, qui est in libro II de Off. 18, qui locus cum ita incipiat: *Etenim virtus omnis tribus in rebus fere vertitur* cet., tamen negat virtutis hanc divisionem esse, totius ethicae esse vult, nec curat, quod multum interest inter tertiam partem Senecae, quae continet omnem actionem, et Ciceronis, quae solam iustitiam, ut ad IV, 4 exposui, ubi hunc Ciceronis locum declaravi. Illam Senecae divisionem, quam Petersenius etiam Epicteto sine ulla

¹⁾ Ergo cum tripertita sit philosophia, moralem eius partem primum incipiamus disponere; quam in tria rursus dividi placuit, ut prima esset inspectio suum cuique distribuens et aestimans, quanto quidque dignum sit, maxime utilis (quid enim est tam necessarium quam pretia rebus imponere?), secunda de impetu, tertia de actionibus. Primum enim est, ut, quanti quidque sit, iudices, secundum, ut impetum ad illa capias ordinatum temperatumque, tertium, ut inter impetum tuum actionemque conveniat, ut in omnibus istis tibi ipsi consentias.

²⁾ De his, quae ad categorias pertinent, dicam breviter extra reliquam disputationem, quod hoc loco totam rem et usum illum categoriarum persequi nequeo. Primum igitur, cum sex sint partes, quis non miretur, quattuor postremas categoriis respondere, duas primas ab hac comparatione prorsus excludi? Deinde, quod caput est, minime illae notiones eo modo, quo in universa rerum natura categoriae, inter se separatae et respondententes quattuor prima genera unamquamque rem e materia ethica desumptam considerandi continent. Quis enim in virtute magis quam in bonis et malis qualitatem materiae ethicae spectari dicat? Quomodo, cum finis quaeritur, id est, is omnis honi complexus, qui ad beatam vitam explendam expetatur, ibi bonum, tamquam substratum, *aliquo modo se habere* intellegitur, quam categoriam Petersenius ipse exponit referri ad *διαφορὰν καὶ κατάστασιν*? Nihil dico etiamnunc de finis loco a bonis et malis separato similibusve.

causa tribuit¹⁾. reperire poterat apud Ioannem Stobaeensem in Eclog. Eth. p. 48. paene totidem verbis expositam: Τοῦ δὲ ἡθικοῦ τὸ μὲν περὶ τὴν θεωρίαν τῆς καθ' ἑαυτὸν ἀξίας, τὸ δὲ περὶ τὴν ὀρμὴν, τὸ δὲ περὶ τὴν πράξιν. Ταῦτ' ἐστὶ [γὰρ τριμερῆ] τῆς ἡθικῆς εἶδη, πρῶτον μὲν τὸ θεάσασθαι τὴν ἀξίαν τοῦ πράγματος, ὅπερ αἰρεῖσθαι μέλλομεν· (οὐδὲ γὰρ οἷόν τε γενέσθαι τὴν ὀρμὴν εὐλογον, εἰ μὴ μετὰ τὴν θεωρίαν· ἢ θεωρία δ' ἐστὶ περισκεψίς τοῦ πράγματος καὶ οἷον ἐπίκρισις κατὰ τὸν περὶ αὐτοῦ λογισμόν·) δεύτερον δὲ τὸ τὴν ὀρμὴν τῇ περινοηθέντι καλῶς ἐπιβάλλειν, τρίτον τὸ τὴν πράξιν αὐτοῖς ἐπισυναΐναι. Atque ibi haec divisio repetitur ex Eudori Alexandrini, Academici, libro, qui quando vixerit, non constat. Iam eam Petersenius ut accomodet aliquo modo ad ea, quae aliunde constant, ita, ut dixi, invertit, ut, quod apud Senecam et Eudorum secundum est, περὶ ὀρμῆς, primum faciat, atque partem περὶ παθῶν, quae apud Senecam et Eudorum (p. 50) cum hac de impetu coniungitur, etiam apud Diogenem vi in initium retrahat, nec videat, longe aliter de appetitu ac prima conciliatione disputari initio disciplinae ad praeparandam notionem boni, aliter apud Senecam de moderando impetu et ad boni notionem iam explicatam convertendo, ut ei pareat. Miror omnino, non venisse in mentem, de quo ipsa Senecae verba legentem admonent, eiusmodi esse hanc divisionem, non quae disciplinam secundum praecipuas notionem, quae in arte explicentur, dispositam contineat, sed quae totam perfectionem vitae moralis ita in tria capita dispertiat, ut omnis fere ars et θεωρία in primo ponatur, reliqua duo πράξις et eius instrumenta comprehendant.²⁾ Itaque apud Eudorum et τὸ περὶ τέλους et τὸ περὶ τῆς ἀξίας, quae Petersenius in tertia parte ponit, apertissime ponuntur in prima (quam ille secundam fecit) p. 48 et 50. Verum quod tota

¹⁾ Epictetus Enchirid. c. 76(51), longe alio spectans, tria esse ait in philosophia, usum theorematum, demonstrationem, huius confirmationem; ex his tribus primum summum esse, recte agere, propter id alterum necessarium, quid sit faciendum, demonstrare, propter hoc etiam tertium, dialectica arte illam demonstrationem tueri; reprehendit autem, quod fere in hoc tertio omnis diligentia consumatur. Apparet, in hoc loco ita τὴν πράξιν τῇ θεωρίᾳ praeferrī, ut nulla omnino hic sit τῆς ἡθικῆς θεωρίας divisio ex arte desumpta. Sed ne τῆς πράξεως quidem ea divisio, quae apud Senecam, ponitur.

²⁾ Itaque hinc efficitur illa cum Ciceronis loco, qui in secundo libro de Off. est, similitudo, ubi virtus in tres partes dividitur. Nam prima pars, quae prudentiam continet, hic, ut in quadripartita definitione, a scientia non potest separari; duae reliquae omnem actionem continent, partim in suo animo moderando. partim in aliis moderate utendis.

haec divisio coniungit res separatas, notionum in arte expositionem et ipsam vitae actionem, ne inanis sit tertia pars, in eam transferuntur decreta de officiis et recte factis (*περὶ καθήκοντων καὶ κατορθωμάτων*, p. 52), quae etiam apud Senecam significantur (§ 15 *quando quidque et ubi et quemadmodum agi debeat*), iisque adiungitur locus *προσρρητικός καὶ παραμυθητικός*, qui apud Diogenem quoque appendicis loco adhaerebat, *περὶ προσροπῶν καὶ ἀποτροπῶν*. Hac igitur divisione parum subtili Stoicos quoque quosdam usos esse, Senecae credimus; num tamen quisquam, cum scribendo universam disciplinam explicaret, eo ordine uti potuerit, non iniuria ambigi potest; receptum eum et communem fuisse, et res ipsa credere vetat et Cicero atque Diogenes et Ioannes. Ea autem partitio et dispositio, quam hinc Petersenius effecit, in mentem venire nemini potuit; cui quoniam fundamenta iam sensim subtracta sunt, illud unum dicamus, ne ad similitudinem quidem ullam veritatis eam ethicae Stoicae dispositionem accedere, quae τὰ πᾶθη ante virtutem ponat et notionem finis, id est, ipsius bonorum absolutionis a bonis diiungat et in alium locum transferat. Et tamen in hac dispositione per omnem disciplinam persequenda vir doctus (p. 265) hunc tertium Ciceronis librum de finibus ducem nobis esse posse iudicat. Sed adeo incuriose rem agit, ut Ciceronem narret „finem bonorum ex impetu rationali constitutum, ut substratum, persequi“. Ita finis, qui supra in tertiam partem reiciebatur et tertiae categoriae respondebat, nunc subito in primam partem retrahitur et primae categoriae respondet. Deinde narrat, a Cicerone „ad bona et mala respici c. 10, c. 11 ad virtutes et vitia, c. 12—15 ipsum finem convenientia et felicitate constantem attingi“. Quasi non ibi notio non magis finis quam boni et recti multo ante constituta cum Peripateticorum sententia conferatur et comparando declaretur.¹⁾

Ciceronem (ad hunc enim ipsum revertamur) iam dixi similem ordinem secutum esse ei, qui apud Diogenem est. Eum aut ipse adumbravit scholae formam sequens aut, quod probabilius putabunt, qui hoc genus librorum Ciceronianorum intus norunt, ab eo scriptore Graeco sumpsit, quem sibi ducem elegerat in hoc libro componendo. Et confirmatur haec sententia eo, quod ipse in Catonis persona rerum ordinem sibi aliunde datum aperte significat § 33 et maxime § 50. Is autem scriptor, si unus fuit, non Chrysippus fuit, ut post Goerenzium

¹⁾ Summa sententiae Petersenii, quemadmodum necesse erat erroris tollendi et arcendi causa, reprehensa et convicta, non puto opus esse de iis dicere, quae paulo immutata posuit p. 307 sqq.

(Introduct. p. XXV) Petersenius putat (p. 265), quamquam disputatio Catonis ducitur a sententia prorsus eodem modo a Chrysippo apud Diogenem Laërtium exposita, sed aut Diogenes Babylonius aut aliquis Diogene recentior, qui eo multum usus erat. Nam et illa Chrysippi expositio primae conciliationis et quae alia in hoc libro ad Chrysippi auctoritatem referri possunt, ut quae § 27 et 46 et 61 et 73 dicuntur, tum ea, in quibus ipse Cicero Chrysippi nomen ascribit, § 57 et 67, sine dubio a Chrysippo et ad ceteros et ad auditorem eius Diogenem propagata erant, quem in priore loco Cicero ipse Chrysippo adiungit. Diogenem autem Cicero et in ea re, in qua discrepantia aliqua Stoicorum erat, ita sequitur, ut eum ducem elegisse videatur (§ 33), et eius de divitiarum vi sententiam ita incommodo loco (§ 49) interponit, ut vix id facturus fuisse videatur, nisi eius librum in manibus habuisset et ex eo multa excerpisset. Tum ea pars disputationis, qua exponitur differentia Peripateticae et Stoicae sententiae (§ 41 sqq.), etsi decreta et sententias habet omnium Stoicorum, tamen formam habere videtur ab aliquo, qui cum Carneade, ut Diogenes, aut post eum vixerit. Ne illud quidem praetermittendum est, quod ad § 22 annotatum est, Ciceronem eam formulam summi boni commemorare, quae ad Antipatrum, Diogenis discipulum, refertur, sed ab ipso Diogene non abhorret (cfr. ad V, 20). Quod autem § 57 eos, qui post Diogenem fuerunt, Stoicos commemorat, poterat perfacile, etsi in subtiliore universi huius libri argumento Diogenem aut aliquem Diogenis sectatorem ducem haberet, tamen ex Panaetio aut Posidonio, quorum scripta magis triverat, huiusmodi aliquam sententiam de gloria et fama addere. Sed sive Diogenem sive alium, sive unum sive plures Cicero in hoc libro componendo secutus est, videtur iam ibi, unde materiam sumpsit, res ita tractatas repperisse, quemadmodum apud Stoicos posteriores factum interdum est, ut easdem notiones pluribus modis constituere et confirmare conarentur, partim totius disciplinae perpetuum quasi tenorem sequentes, partim argumentorum conclusionibus separatim ad quamque sententiam excogitatis pugnantes, unde facile fieri poterat, ut et saepius quaedam dicerentur fere eadem et sententiae cohaerentes nonnihil divellerentur. Huiusmodi enim aliquid accidisse in ea parte huius libri, ubi bonum et virtus et finis constituitur, et significavimus (ad § 25 et 34) et poterant in eam rem plura notari. Nam et § 26 et 27 nova argumentandi forma nihil aliud efficitur, nisi quod supra effectum erat, et, postquam hic expositum est, honestum solum esse bonum, postea (§ 36)

rursus confirmatur, honestum per se expetendum esse.¹⁾ Deinde autem Cicero, cum ex ampliore scripto Graeco aut pluribus summa capita sententiarum, quae ad finem bonorum et rerum differentiam pertinerent, exciperet, duobus locis (§ 35 et 49) aliquid imprudenter retinuisse videtur, quod illic fortasse cum reliqua disputatione coniunctum fuerit, et in suo libro ita posuisse, ut, quo pertineat quidve ad rem faciat, non appareat. Postremo in media tractatione τῶν ἀδιαφόρων § 55 subito bonorum divisionem quasi iusto loco ponit: *Sequitur illa divisio, ut bonorum alia sint cet.*, quam apparet ibi ponendam fuisse, ubi de boni notione et definitione diceretur, ut fit apud Ioannem Stob. (p. 100) et Diogenem Laërt. (VII. 96 sqq.). Sed aut ipse Cicero hic eam interposuit, cum sero admonitus esset simili, quam § 56 adiungit, τῶν προηγημένων divisione, aut apud Graecum, quem sequebatur, eam hoc loco comparationis causa commemoratam repperit.

VI. OSTENDITUR, PRONOMEN, QUOD EST *QUISQUE*, PRO EO, QUOD EST *QUICUMQUE*, NON PONI APUD CICERONEM AUT ALIOS EIUSDEM AETATIS SCRIPTORES.

AD LIB. III C. 15, 51.

Pronomen, quod est *quisque*, pro eo, quod est *quicumque*, apud Ciceronem et eius aequales poni, quidam in scriptura aliquot locorum iudicanda et in enarrando adeo incuriose disputant, ut ne ipsius quidem huius pronominis *quicumque* quae sit potestas ususque fines, scire et cogitare videantur. Quoniam enim id initio et proprie non infinitum, sed relativum infinitum est, primum maximeque quaeritur, dicaturne etiam *quisque* pro relativo. Eius usus, qui apud Plautum et Terentium dubius non est, apud Ciceronem praeter eum locum, a quo haec disputatio orta est, et illum paulo priorem (III. 45).

¹⁾ Fieri tamen potest, ut Cicero ei, quem praecipue sequebatur, fonti aliquid aliunde non apte admiscuerit. De definitione boni non recto loco posita nec satis ad reliquam disputationem adhibita culpam a Cicerone in Stoicos transtuli (§ 33), iure, ut opinor.

quem ex optimis codicibus emendavi (etsi ibi *quaeque* a paucis editum erat), unum relinquitur exemplum, de Legg. II, 45: *Lignum, quodque voluerit, uno e ligno dedicato*, eiusmodi, quale ne Plautus quidem posuit, qui numquam id pronomen pro *qualicumque* dixit. Eo autem manifestius mendum est, quod desideratur subiectum verbi *dedito* et quod apud Platonem, cuius verba Cicero vertit, est: *ὁ, τι τις*. Itaque recte scribi iubent: *quod quis*. Quae Schellerus et alii e libro II de Legg. 20 et 21 et e libro III, 9 proferunt, in iis manifestissimum est *que* particulam esse copulativam, quae legem legi annectat, antiquam simplicitatem imitans; nisi forte etiam, ubi sic scribitur (II, 20): *Quoque haec privatim et publice modo rituque fiant, discunto*, non et quo modo intellegere debemus, sed *quocumque modo*. (De Orat. I, 119 nunc recte scribitur; nec ibi poni poterat *quicumque*, quia definitum genus significatur.) E Ciceronis aequalibus unus obicitur Cornelius Nepos, qui in Pelopidae c. 2 sic scripsisse putatur: *Hi omnes fere (exules Thebani) Athenas se contulerant, non quo otium sequerentur, sed ut, quemque ex proximo locum fors obtulisset, eo patriam recuperare niterentur*. Quoniam de alio loco, quem praeter Athenas in animo habuerint, cogitari nequit, cum Athenas ipsas exules propter vicinitatem elegisse et inde Thebas profecti esse tradantur, enarrant: *quancumque occasionem*; vereor, ut satis Latine; nam etsi recte dicitur *locum rei gerendae dare, habere*, ablativo tamen casu, addito pronomine, id nomen illo modo (*eo loco patriam recuperare*) dici posse non videtur. Itaque unas Athenas significari puto et sic a Cornelio scriptum esse: *ut, quem ex proximo locum fors obtulisset, eo cet.*, hoc est, ut in urbe vicina, quam commode fortuna obtulisset, consilia patriae recuperandae agitent. Livius bis illo pronomine sic usus creditur, primum I, 24, 3: *Foedus ictum inter Romanos et Albanos est his legibus, ut, cuiusque populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo — imperitaret*. Manifestum est, ubi certamen duorum populorum certa et perpetua foederis lege dirimatur, nullum locum esse pronomini infinito; nam qui sic dicit: *ut, cuiuscumque populi cet.*, is aut inter plures populos aut saepius ita certatum iri dicit, ut, sine ulla certa possessione, eius, quicumque vicerit, imperium futurum sit neque ulla alius rei ratio habeatur. Itaque prorsus non dubito, quin in eo codice, e quo nostri orti sunt, non recte *cuiusque* pro *cuius* scriptum fuerit. Alter est locus Livii in libro XXV c. 29, 6. [qui sic edebatur]: *Famaene credi velis, quanta urbs a te capta sit, quam posteris quoque eam spectaculo esse, quo quisque terra, quisque mari venerit, nunc nostra de Atheniensibus Carthaginiensibusque tropaea, nunc tua de nobis ostendat?* Non, qui adveniat, osten-

dere tropaea sibi nondum nota, sed urbem venienti ea ostendere, Creverius vidit; itaque verba admodum dure coniungenda sunt: *ut, quicumque eo venerit, (ei urbs) ostendat.* Mihi et haec duritia minime Liviana et illa insolentia pridem persvaserat, ut sic Livium scripsisse putarem: *quae, ut quisque terra, quisque mari venerit, nunc cet.* [Cognita postea cod. Puteanei scriptura: *quo quisquis terra quisque mari, edidi: quae, quisquis — quisquis cet.* Saltem testimonium codex eripuit.] Videri alicui possit apud Livium pronomen *quisque* pro pronomine *quicumque* positum defendi usu adverbii *quandoque* pro *quandocumque* positi, qui apud Ciceronem nondum reperitur. Sed tollitur ea defensio et maius contrariae sententiae pondus accedit, quod adverbii hic usus apud reliquos scriptores et, quorum in tali re certissimum est testimonium, apud poetas frequentatur, pronominis duo illa exempla sunt. (*Quandoque pro aliquando* apud Ciceronem legitur ad Fam. VI, 19, 2. De Orat. III, 212 *quandoque* neque est *quandocumque* neque et *quando*, sed rariore exemplo adverbium prorsus ea ratione ponitur, qua ipsum pronomen *quisque* in distribuendo, ut *quid quandoque deceat sit quid quoque tempore deceat.* Eodem modo Manilius poeta Astron. II, 745: *In quocumque igitur stellae quandoque locatae Dodecatemorio fuerint, spectare decebit;* quo loco mendumne arguat *quocumque* interrogative positum, hic non quaero.)

Praeter primum et legitimum usum *quicumque* ablativo casu notum est pro eo, quod est *quivis*, dici: *quacumque ratione, condicione, quocumque modo, loco, quacumque de re* (Q. F. II, 8), *quacumque in ora ac parte* (N. D. II, 164). [Longius progressus Livius (nam de nominativo sic posito olim in editionibus Ciceronis Epist. ad Fam. II, 19 extr. nihil opus est dici) accusativum sic posuit XXII, 58, 5: *quacumque condicionem paciscendi acceperunt*, et III, 40, 7 (de quo loco dixi Emendatt. Livv. p. 88), Cicero tantum cum praepositione: *quacumque in partem*, ad Att. III, 21, ille etiam genetivum in significanda dubitatione X, 18, 1: *cum ea in Samnio cuiuscumque ductu auspicioque gererentur*, hoc est: cuiuscumque ductu gesta sunt; cfr. de ablativo I, 39, 5, XXXIII, 45, 2, XLV, 23, 6; addiderunt alios casus insecutae aetatis scriptores raris locis, neque tamen ut umquam pro eo, quod est *quicumque facit*, dicerent *quicumque, qui facit*, quemadmodum pravissime editur apud Senecam de Benef. II, 2, 1: *et cuiuscumque, quem amicum sis promerendo facturum*, ubi Siesbyeus vidit scribendum esse: *et quemcumque amicum*, et apud Svetonium Aug. 76: *quocumque tempore et loco, quo stomachus desiderasset*, ubi recte excerpta saec. XI apud Rothium p. XXXIII omittunt quo.] Quod

ablativo primum casu, et apud Ciceronem eiusque aequales solo [fere] ablativo, fit in pronomine *quicumque*, idem genetivo casu fit in *quisque*, ut pro *cuiusvis* ponatur cum certis substantivis; nam, ut eos omittam, qui Cicerone antiquiores sunt, etiam apud Ciceronem aequalesque et *cuiusque modi* dicitur (ut hic II, 3 *multa cuiusquemodi* et 22 *cuiusquemodi voluptates*) et *cuiusque generis* (Cic. R. P. III, 14, Caes. B. G. V. 12, B. C. I, 51, Sallust. Cat. 24 et 28 et 40, Corn. Ages. 8; Tacitus Hist. IV, 51 *cuiusque ordinis* dixit, [coniunctim *cuiusque generis et ordinis et aetatis* Q. Cic. de pet. cons. 3 et 34].¹⁾ Sed quae praeterea de pronomine *quisque* extra relativam significationem pro *quicumque*, hoc est, ut apparet, pro *quivis* posito proferuntur, ea posita sunt aut in manifestis mendis aut in apertissimis gravissimisque erroribus hominum, quomodo Latine dicatur *quicumque* aut *quivis*, non animadvertentium. Mendose editur apud Caesarem B. G. VI, 23: *qui* (hospites) *quaque de causa ad eos venerunt, ab iniuria prohibent sanctosque habent*; nam illa coniunctio *qui quaque de causa* distributionem significat singularum causarum (ut cum dico: dixerunt deinde separatim, qui quaque de re missi erant). Recte codices optimi (Leid. 1, Haun. A apud Elberlingium, Scal. Ursini) habent: *quacumque de causa*. Apud Tacitum Ann. XIII, 14 Waltherus pro recto *ne cuius* ex edd. vett. arripuit *ne cuiusque*. Gruteri errorem, qui in Sallustii Catil. c. 5 pro eo, quod recte scribitur: *supra quam cuiquam credibile est*, edidit *barbare quam cuique* (quasi dicas: *maior est quam quivis alius* pro eo, quod est: *quam quisquam alius*), non modo refellendum, sed ne notandum quidem putarem, nisi fere in eundem nuper incidisset Stüernerburgius in commentatione secunda editioni librorum de officiis subiecta. Nam quod ultra communia illa eorum praecepta, qui pronomina, quae sunt *quisquam* et *ullus*, tantum in negativis sententiis poni tradunt, progredi noluit nec perspexit, in his vocibus generalem esse affirmationem, negationi ita contrariam, ut ei sufficiat, unum omnino, quodcumque sit, esse, si in quos locos inciderat, qui vulgaria illa artificia prorsus respuebant, quibus sententias ex affirmativis negativas faciunt, velut cum occorrebat dici: *turpe est, ridiculum est, esse quemquam*, partim aliis usus est auxiliis, in iis autem locis, ubi sic concurrere videbat pronomem *quisquam* et relativum (ut cum dicitur: *Mihi potest accidere, quod cuiquam potest*), pronomem *quisque* prave substituit idque pro

¹⁾ Pro relativo *ne cuiusquemodi* quidem unquam dicitur; nam quod olim in oratione pro Flacco 40 legebatur: *tabulae illae ipsae, cuiusquemodi sunt*, recte mutatum est et e vestigiis codicis Vaticani erutum: *cuiusmodi sunt*.

eo, quod est *quicumque*, positum esse censuit, ut (p. 198) apud Ciceronem ad Attic. IX, 15, 5: *quod te moveri arbitror oportere iniuria, quae mihi a quoquam (quicumque is sit) facta sit*, scribit a quoque, et in Cornelii Attico c. 19 (*Tanta enim prosperitas Caesarem est consecuta, ut nihil ei non tribuerit fortuna, quod cuiquam ante detulerit*, id est, omnia omnium commoda) ponit *cuique*. Nihil magis contrarium fingi potest quam haec: *Quod quisquam accipit, ego accipio* (hoc est: nihil tam rarum est, quod non, si quisquam alius, ego quoque accipiam) et: *Quod cuius datur, accipio* (hoc est: vilissima, quae omnibus dantur). Ac Stuerenburgium quidem vel Zumptius (§ 709 extr.) convincet; sed quoniam is quoque raram hanc formam putat, ascribam testimonia, Catulli LXXVI, 7, Livii XXXIII, 3, 4 et XLII, 34, 13, Ovid. Am. II, 4, 47, Senec. ad Marc. 1, 3, Epist. 27, 7 (*in ea opinione erat, ut putaret se scire, quod quisquam in domo sua sciret*), de Benef. V, 1, 3 (*ut tibi dari beneficium putes, quod ulli detur*), Epist. 16, 7 (*quidquid bene dictum est ab ullo, meum est*), tum, ubi adverbium *usquam* aut *umquam* positum est, Livii V, 42, 5, XXVI, 49, 14, Sen. Ep. 63, 15, Tac. Ann. III, 27. (Apud Livium IV, 6, 9 editur: *quicumque aliquid seditiose dixerat aut fecerat, quam maxime tribuniciū, prensare homines et concursare; pravam quam maxime pro maxime; codices hunc quam; scripsit Livius [ut postea vidi etiam Creverium intellexisse]: quicumque aliquid seditiose dixerat aut fecerat umquam, maxime tribuniciū.))¹⁾*

Nullam rationem duxi imperitiae Goerenzii et si qui eodem errore, ubi *quisque* usitatissime ponitur in distributione et singulorum significatione, pro eo, quod est *quicumque*, poni narrant, velut hic II, 5 (*quid quidque sit, aperitur*, id est, unaquaeque res seorsum), idque faciunt etiam ubi additur *suus* (ut III, 67, V, 46, al.),²⁾ postremo etiam interrogativum id pronomen esse volunt (ut V, 60).

¹⁾ [De Livii III, 55, 8 dixi Emendatt. Livv. p. 47.]

²⁾ Apud Horatium etiam Epist. I, 18, 68 (*Quid de quoque viro et cui dicas, saepe videto*) Schmidius, etsi recte vertit, putat esse *quocumque*, quasi non id Horatius dicat, ad singulorum proprietatem accommodandam esse cautionem. In indice autem confirmationis causa ascribit Liv. XXII, 5, 1, ubi est: *vertente se quoque ad dissonos clamores*. Ne Gronovius quidem errorem vitavit, qui ad Liv. I, 24 e Ciceronis lib. II de Legg. 20 ascripsit: *quae sint hostiae, providento*; Drakenborchius autem etiam haec e Livii lib. III, 18, 10 ponit: *Suae fortunae a quoque sumptum supplicium est*.

VII. CICERONIS DE LIBRIS ARISTOTELIIS TESTIMONII AUCTORITAS EXQUIRITUR. (SIMUL VESTIGIA SENTENTIARUM ANTIOCHI PRO PERIPATETICIS TRADITARUM APUD IOANNEM STOBAEENSEM DEMONSTRANTUR.)

AD LIB. V, C. 5, 12 SQQ

Quoniam in nota quaestione de duplici Aristotelis librorum genere, quam propter opinionum commenta difficile est breviter simul et utiliter attingere, necessario Ciceronis verba, quae in libri quinti capite quinto posuit, iactata sunt, faciemus, quod ad enarratoris officium pertinet, ut primum, quid in Ciceronis testimonio contineatur, exquiramus, deinde, quantum ei ponderis tribuendum sit, videamus.¹⁾

Primum igitur Cicero (nam Pisonis personam non curamus) et Aristotelis et Theophrasti libros illa divisione comprehendit, quod praeter eum unus, quod sciam, aperte facit Galenus,²⁾ cum ceteri fere tantum Aristotelis scripta sic divisa narrent. Disciplinae tamen secretioris et vulgo traditae fictum discrimen, ex duplici scilicet Aristotelis librorum genere ductae, ad omnem scholam transferunt scriptores posteriores aetate,

¹⁾ Qui ipsam controversiam usque ad nostram aetatem tractarunt, eorum praecipuos enumerat A. Stahrus in Aristoteliorum vol. II p. 237 et p. 268. Accesserunt disputationes Ritteri in vol. III Hist. Philos. p. 21 sqq et Micheletii ad Ethic. Nicomach. I, 5, 6 et I, 13, 9 et quae Krischius in ephemeridibus Goettingens. a. 1834 p. 1894 sqq. et in Ienens. a. 1835 mensis Decembris p. 410 sqq. scripsit. Hegelius tantum nulla fuisse decreta esoterica et exoterica vere iudicat, de librorum quorundam forma magis populari et divisione hinc orta non quaerit. [Ex iis, qui postea rem attigerunt, satis erit Brandisium nominasse, Hist. Phil. Gr. et Rom. II, 2, 1 p. 101 sqq., et, qui contra Bernaysium (Die Dialoge des Aristoteles, 1863) disputat, Forchhammerum: Aristoteles und die exoterischen Reden, Kiliae 1864.]

²⁾ Fragm. de substant. facult. natur. ed. Bas. I p. 342 (IV p. 758 ed. Kuhn): Διαφώνιαν οὐ χροῖ τοῖτο νομίζεσθαι εἶναι, πάνδρος ἐαντῶ πάναντια λέγοντος, ὅσατε οὐδ' Ἀριστοτέλους ἢ Θεοφράστου, τὰ μὲν τοῖς πολλοῖς γεγραφότων, τὰς δὲ ἀπροάσεις τοῖς ἐπαίροις. Apud Clementem tamen Alexandr. V Strom. p. 245 Syll. sine dubio scribendum est: Λέγονσί δὲ καὶ οἱ Ἀριστοτέλους, τὰ μὲν ἐσοτερικά εἶναι τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ (v. αὐτῶν), τὰ δὲ κοινὰ τε καὶ ἐξωτερικά. De suis ipsi scriptis id non profitebantur (συγγραμμάδι τοῖς αὐτῶν).

Plutarchus (vit. Alex. 7) et Lucianus (Vit. Auct. 26). Deinde Cicero ita in ethicis scriptis hanc diversitatem commemorat, ut tamen nequaquam, quae Buhlii et Stahrii opinio fuit, eam huius generis propriam esse aperte significet. Nam cum ceteras philosophiae partes brevissime commemorasset, ab iis (*Atque his de rebus cet.*) ad eam transiens, de qua nunc agendum est, cum eam nominasset (*De summo autem bono*), hic demum eius discriminis librorum, quod discrepantiam sententiarum afferre posse videbatur, mentionem fecit.¹⁾ Alteros Cicero popularius scriptos fuisse ait, alteros limatius, id est, ut in annotatione expositum est, cum subtiliore et astrictiore veritatis explicatione.²⁾ Sed hos posteriores non ab ipsis scriptoribus editos, sed in commentariis quasi domi retentos tradit. Itaque iniuria nuper Stahrus (Aristot. II p. 35) negavit, a quoquam vetere scriptore apertis verbis tradi, quod Strabo significat in notissima narratione (XIII p. 609), Aristotelem libros suos maioris momenti plerosque (*πλὴν ὀλίγων καὶ μάλιστα τῶν ἐξωτερικῶν*) non ipsum edidisse. Nam quod idem (II p. 243), Niebuhrii opinionem quandam sequens (Hist. Rom. I p. 22 ed. 3), in commentariis relictos eos libros dici putat, quos Aristoteles et Theophrastus non statim, cum scripti essent, ediderint, sed aliquamdiu retinuerint et subinde emendaverint, primum illius *aliquamdiu* et editionis postea consecutae ne minimum quidem vestigium est in verbis Ciceronis; deinde perspicuum est, si de huiusmodi quadam Aristotelis et Theophrasti consuetudine Cicero loqueretur, ut antea dixit: *ἐξωτερικόν* appellabant, sic hic dicendum fuisse (*aliquamdiu*) *relinquebant*, nunc perfecto tempore significari, quousque omnino progressa sit horum librorum ab auctoribus suis cum aliis communicatio. Quamvis igitur incredibile sit, nihil ipsum Aristotelem ex iis, quae limatius disputasset, ad iustam libri formam absolutum edidisse, multisque modis refellatur, de sententia tamen Ciceronis constat, quantum quidem verbis expressa est; nam quomodo hos libros, quos in commentariis a scriptoribus relictos dicit, postea vulgatos putarit, non dicit,

¹⁾ Plutarchus in vita Alexandri 7 τὸν ἠθικὸν καὶ πολιτικὸν λόγον contrarium facit ταῖς ἀπορρήτοις καὶ βαδντέραις διδασκαλίαις. Contra adv. Colot. 14 p. 1115 B τὰ ἠθικὰ ὑπομνήματα καὶ τὰ φυσικὰ seiungit a dialogis ἐξωτερικοῖς.

²⁾ Nomen in posteriore genere definitioni non addit, etsi non minor hic eius ponendi causa fuisse videtur. Ἀχροαματικοὶ λόγοι appellantur in epistulis illis subditiciis, quas iam Andronicus Rhodius libro inseruerat (Gell. XX, 5). Ἐσωτερικὰ συγγράμματα primus appellat Clemens Alex., sed Peripateticum et ἐξωτερικόν et ἐσωτερικόν iam Lucianus.

si modo de eo omnino cogitavit. Ἐξωτερικοὺς libros Cicero nominat etiam ad Attic. IV, 16, 2 nec dubitat ita ab ipso Aristotele appellatos scribere, iisque prooemia praeposita fuisse dicit. Recteque Stahrius (Aristot. II p. 247), iis, quae hoc loco Cicero de libris de re publica scribit, comparatis cum iis, quae alibi (ad Famil. I, 9, 23, ad Att. XIII, 19, 4) dicit, dialogos librorum de oratore et de finibus ad Aristotelium exemplum conformatos esse, efficit, Ciceronem primo illo loco τῶν ἐξωτερικῶν nomine maxime dialogos Aristotelis, qui interciderunt, significasse. Et dialogos aut solos aut cum aliis in τοῖς ἐξωτερικοῖς ponunt etiam ceteri.¹⁾

Quoniam igitur, quid Cicero dixerit, constat, quaerendum est, ipsene Cicero in lectione et tractatione eorum maxime Aristotelis librorum, quos limatus scriptos dicit, et omnino in antiquae philosophiae Peripateticae subtiliore cognitione ita versatus videatur, ut propriam aliquam auctoritatem afferat. Sed tamen illud antea animadvertendum est, tota illa in libro V de finibus divisionis scriptorum Aristotelis commemoratio quam non apte et quam inutiliter a Cicerone interponatur. Nam cum in toto libro non ex veris fontibus haustam ipsius Aristotelis rationem traditurus sit (in Pisonis persona), sed eam, quam Antiochus ex variis disciplinis conflata tamquam Peripateticam et Academicam et scriptis et ore, ipso etiam Cicerone audiente, tradiderat, ex eius unius libris expositurus (§ 14, 16, 75, 81; cfr., quae de Varrone eadem ab Antiocho repetente dicta sunt ad § 34 et exc. IV extr.), tamen, quod hanc sententiam pro Aristotelis atque etiam pro Polemonis aut habebat aut saltem accipere cogebatur, cum orbem praecipuarum disciplinarum sententiarumque his libris explorare vellet nec haberet, unde ipsa veterum decreta in certam formam redacta sumere posset, initium sermonis et libri eiusmodi quaedam Peripateticorum, maxime Aristotelis et Theophrasti, laudatione exornavit, qualem quivis sine ulla eius philosophiae accurata cognitione scribere posset, qui aliquid de his viris ex communi litterarum Graecarum notitia accepisset eorumque librorum, qui ad naturae cognitionem et rerum publicarum administrationem et historiam pertinentes etiam extra scholam celebrabantur, nomina teneret. His adiungit, cum ad ethicam

¹⁾ Solos Ammonius Hermiae f. ad Aristot. Categ. fol. 9 B ed. Ven. 1545, dialogos et alia Philoponus ad Aristot. de Anima fol. 33 B ed. Ven. 1535, dialogos et historica Simplicius ad Auscult. Physic. fol. 2 B ed. Ven. 1526. Plutarchus quoque (l. supra c.) ἐξωτερικοὺς διαλόγους nominat. Gellius (XX, 5) rhetorica et politica in hoc genere ponit.

venit, illa de libris exotericis et limatius scriptis nec ullius ex his nomen significat. Deinde autem (de quo dicam paulo post) unum omnium ethicorum limatissimum opus ab Aristotele omnino seiungit, quo detracto nullum omnino ethicum Aristotelis librum habet, quem in limato illo genere relinquat; nam si Nicomachea Aristotelis non sunt, multo minus erunt Eudemia et Magna, quae inde pendent. Atque hoc unum opus, quod tenendum putat, cum ab Aristotele seiungit, ab illa etiam divisione eius et Theophrasti scriptorum seiungit; adeo nullus eius divisionis hic est usus. Perverse autem, si modo Ciceroni usu noti fuerunt et tractati Aristotelis libri ethici, hic, ubi Antiochi formam disciplinae pro Aristotelia propositurus est, illorum librorum mentionem facit et genera distingvit, in quibus omnia aliter explicantur. Itaque pannus hic ornatus adventicii assutus est, ut, cum rem omnem ab Antiocho haberet, de Aristotele tamen aliquid diceret. Eoque fit probabilius, Ciceronem hoc totum ex communi suae aetatis fama sumpsisse nec eam fortasse diligenter interpretatum esse. (Nam in altera narratione, quae epistulis illis Alexandri et Aristotelis, quae feruntur, continetur et apud Andronicum Rhodium erat, Aristoteles aliquamdiu scripta ἀχροαματικά domi continuisse tradebatur, postea tamen ipse edidisse. Ad discrimen enim editorum et non editorum fama divisionem referebat, sed simul meminerant, ἀχροαματικά in manibus hominum et esse et fuisse, nec, nisi homines utrumque genus habuissent, divisione usuarios fuisse.) In ipsis quidem Aristotelis scriptis, etiamsi ea studiosissime omnia legisset, nihil de hac divisione reperisset praeter valde dubiam illam, quam nos quoque habemus. τῶν ἔξωτερικῶν λόγων appellationem. Nam ut maxime concedamus, Aristotelem sic scripta sua divisisse, tamen neque in exotericis narravit, quid reconditum servaret, neque in iis, quae sibi et suis reservasse creditur, ascripsit, haec non esse edita et evulgata. Verum, ut ad id veniam, quod supra proposui, non dubito profiteri, Ciceronem mihi videri dialogos Aristotelis populariter scriptos et rhetorica, quibus hic Topica annuero, tum πολιτείας legisse, difficiliora autem, quibus omnis interior philosophia continebatur, aut omnino non attigisse aut, si aliquando attigerit, non tam longe progressum esse, ut ipse de subtilioribus Aristotelis sentiis aliquid habere posset explorati. Cuius iudicii invidiam leniet, si modo leniri poterit, P. Victorii, hominis neque audacis et profecto Ciceroni faventis et qui eum norat, sententia, qui ad Aristotelis Eth. Nicom. VII, 13, Ciceronem in lectione librorum Aristotelis ethicorum non valde versatum fuisse, pronuntiat. Cogebat enim vis veritatis, cum utrumque conferret. At si

ethica Aristotelis Cicero non legit, qui ethicam philosophiae partem praecipuam semper iudicavit, multo minus metaphysica aut physica aut de anima de categoriis libros attigit. Quod tantum abest, ut mirationem habere debeat, admirari oportebat, si contra esset. Nam Cicero adulescens ita philosophiam adamaverat, itaque postea cum eloquentiae exercitationibus et publicis negotiis eius studium coniunxit, ut praecipuarum, quae tum vigeabant, disciplinarum universam formam a doctores et iis, qui haec in certas iam summas redacta non multis ante aetatibus exposuerant, acciperet, obscuriores interioresque philosophiae partes non admodum persequeretur, sed animum aleret eorum hominum scriptis, qui non nimis remoto tempore aut de moribus graviter simul et non horride nec difficulter scripsissent, ut Panaetius Posidoniusque, aut elegantem eruditionem multiplicemque rerum cognitionem adiungerent, Platonis quoque orationis copia et imaginum maiestate potius delectaretur quam ipsa, quae sub iis involuta esset, subtilitate notionum, omninoque permultum in philosophia eloquentiae tribueret.¹⁾ Ita affectum animum popularia Aristotelis scripta et rhetorica facile alliciebant, celebrata praesertim fama vel in rhetorum scholis; alliciebant similia Theophrasti; (itaque qui unum Aristotelis ethicum scriptum ita nominavit, ut id ab Aristotele errore abiudicaret, Theophrasti de beata vita librum et saepe appellat aut significat²⁾ et ex eo verba ponit, de Fin. V, 86); laudabat utrumque ob illa scripta et famae assentiens; sed in horrida illa, quae ad ipsam philosophiam propius accedenti ostendi videbantur, dumeta, verborum et notionum difficultate saepta, in quae non multi illo tempore philosophi penetrabant,³⁾ orator et senator Romanus intrare neque audebat neque facile poterat.⁴⁾ Itaque, ut iam

¹⁾ Cfr. vel in hoc opere lib. IV, 6 et 7 et 10. quaeque ibi dixi, et V, 10.

²⁾ Fin V, 12 et 85, Tuscul. V, 24 et 25, Acad. I, 33 et 35 et II, 134. Cfr. ad Attic II, 3, 3, ubi aliam popularem Theophrasti librum sibi mitti vult.

³⁾ *Eum philosophum, qui ab ipsis philosophis praeter admodum paucos ignoraretur*; Topic. 3. Circa ipsam Ciceronis aetatem exorta sunt studia libros Aristotelis commentariis enarrandi, Andronico Rhodio et Boëtho principibus. De molestia mendorum scripturae in libris Aristotelis valde queritur Strabo (XIII p. 609).

⁴⁾ Stahrius (Aristot. II p. 145) ex eo, quod Cicero *flumen orationis aureum* Aristoteli tribuit (Acad II, 119) et orationis suavitatem et ornamenta laudat (ut de Fin. I, 14), studiose eum Aristotelis scripta legisse conficit. Si Cicero tam illa, quae philosophiae propria sunt et investigationis, lectitasset quam popularia, aliter, opinor, de oratione iudicasset; nisi forte Koppium sequimur (Mus. Rhen. III p. 100

certiora promam argumenta, nullum Cicero Aristotelis decretum, quod ad ipsam philosophiam pertineret, paulo copiosius exposuit aut ex certo eius libro repetivit; pauca omnino attingit, alios sequens non sine gravissimis erroribus, quos supra ad IV, 12 notavi, alterum in quinta natura, alterum in entelechiae notione. Ac ne singulas res persequamur, cum ethicam maxime attingat, facillime sibi ab Antiocho persvaderi patitur et alibi et in libro V de finibus, ea, quae is tradidisset, ipsa esse Aristotelia, et in eo ita ethica Nicomachea appellat, ut haec ab Antiocho expressa putet. Et tamen, si illud exceperis, et apud Aristotelem et apud Antiochum et virtutis et corporis atque externorum rationem in bonorum summa duci, tum divisionem virtutum voluntariarum et non voluntariarum (V, 36) ab Aristotele repetitam esse et tamen variatam, nullum esse minimum apud Antiochum propriae Aristotelis formae vestigium prorsusque alio modo cum multa Stoicorum imitatione a prima naturae constitutione bonorum notionem et divisionem duci, tam est manifestum, ut dici nihil de eo oporteat, de quo nemo, qui Ciceronem legisset, aliter iudicaret.¹⁾ Ac si quis dixerit, non ita commemorari Nicomachea, ut ex iis tota illa, quae sequatur, sententiarum expositio ducta dicatur, sed tantum id iudicari, in iis constantius quam apud Theophrastum virtutis vim ad beatam vitam semper efficiendam defendi, hoc quoque falsum esse, idemque, quod Theophrastus docebat, ab Aristotele dici ibi ostendi. Antiochus hic quoque Stoicus erat. Postremo, ne quis dicat, hic Pisonem, qui Antiochum sequatur, induci ita disserentem de Aristotelis sententiis, quemadmodum ipse Antiochus dissereret, Ciceronis aliud fuisse iudicium, ipse Cicero in libro II et IV Antiochum sequens Aristoteli formulas eas tribuit, quibus numquam est usus, de quo expositum est in excursu quarto. Ab horum igitur similitudine non abhorret, quod Cicero, una, opinor, nominis τῶν Νικομαχείων interpretatione deceptus, hoc opus filio tribuit, quamquam in hunc errorem non ipse incidisse, sed ab aliis inductus esse videtur, quoniam, quin idem a Diogene Laërtio VIII, 88 commissus sit, comparato Aristotelis loco in ipsis Nicom. X, 2 et Ioann. Stobaeensis Ecl.

not.), qui Aristotelis orationem svavem ac facilem fluere non ipsos nos sentire vult, sed nescio cui Graeculo imo credere. Flumen aut ornamenta in scriptis subtilioribus Aristoteles nec habet nec curavit habere.

¹⁾ Paucissimos illos locos, ubi verba quaedam aut sententiam aliquam Aristotelis expressam Ursinus alique putarant, ne speciem quidem talis imitationis habere, in annotatione ostendi, ut 34.

Eth. p. 74. dubitari nequit.¹⁾ Quo magis reiciendum est mirum commentum Stahrii, qui (Aristotel. II p. 112) binos a Cicerone libros significari putat, alteros (*teneamus Aristotelem*) ipsius Aristotelis (Nicomacheos), alteros (*et eius filium N.*) Nicomachi, quos nonnulli patris esse putaverint. Omitto, mirum esse, ipsius Aristotelis opus quod sit, non dici, cum Cicero, plura esse, supra posuisset; illud quoque omitto, valde incertum videri, scripseritne omnino tales libros Nicomachus, quem Aristocles apud Eusebium (Praepar. Evang. XV, 2) adulescentem perisse dicit. Testem habemus unum Svidam, minime locupletem, cum praesertim error Diogenis manifestus sit. Sed ut fuerint tales libri Nicomachi, non facile quisquam credit, eos eiusmodi esse potuisse toto genere aut ita nota scriptoris caruisse, ut ad patrem consentiente fama referri possent ac tantummodo suspicione paucorum ad filium. (Hoc enim significarent verba: *Dicuntur illi quidem cet.*) Postremo si Cicero Aristotelis ipsius putasset esse Nicomachea, nihil prorsus erat, cur his adiungeret obscurum et a nullo (praeter Svidam) nominatum adolescentis librum. Significavit igitur Cicero unum notissimum opus, sed in eo errantes alios secutus est. (Quotiens et a quibus hic error notatus sit, enumerare nihil attinet.)

Sed video mihi contra Stahrium paulo plura esse dicenda propter id iudicium, quod de Cicerone in omni hac re feci. Nam is in eo libro, quem aliquotiens nominavi (II p. 134 sqq.), longa oratione persecutus est, quam accurata cognitio Aristotelis philosophiae et librorum in Cicerone fuerit, eademque repetiit in altero libro (Aristoteles bei den Römern, Lips. 1834, p. 32 sqq.). Verum parum caute rem tractavit, prope ut numeraret tantum, quotiens quantaque cum laude Cicero Aristotelem nominasset. Ac primum oblitus est, communem quandam notitiam rerum ad Aristotelis vitam, studia, scripta aliqua ex parte pertinentium in eo, qui posteriorum philosophorum, oratorum, historicorum Graecorum libros legisset, et esse potuisse et necessario esse debuisse, etiamsi ipsa Aristotelis opera omnino non attigisset. Itaque quod Cicero Aristotelem Theophrastumque Platoni adiunctos cum principibus tragoediae Graecae comparat, quod eos philosophiam cum eloquentiae disciplina coniunxisse narrat, quod Theophrastum eadem, quae ante Aristoteles tractasset, persecutum esse scribit, quod simultatem Aristotelis et Isocratis commemorat, ex his

¹⁾ Eundem errorem in rhetoricis *Θεοδεκρείους* Aristotelis accidisse, certum mihi quidem videtur. Vid. Spaldingius ad Quintil. II, 15, 10.

similibusque (Stahr. p. 144 sqq.) ne illud quidem consequeretur, nisi alia essent certiora indicia, Ciceronem rhetorica Aristotelis scripta legisse. Multo minus ex eo, quod temerariam Antiochi, magistri sui, omnia exaequantis sententiam saepe et libenter probans, nihil inter Aristotelem et Xenocratem atque Polemonem interesse scribit (p. 146), conficitur, eum multum operae Aristotelis philosophiae impendisse. Deinde Stahrius neque id attendit, multa Aristotelis de multis rebus iudicia, quae cum universa philosophia non cohaerent, sic per aliorum libros sparsa fuisse, ut ea Cicero et ponere et ad Aristotelem auctorem referre posset, etiamsi ipse ea ex eius libris non sumeret, velut illud, quod I de N. D. 107 legitur de Orpheo poëta (ac tamen teneri vclim, me non affirmare, in hoc ipso exemplo ita factum esse), neque tenet, qui Ciceronis mos in huiusmodi rebus et veterum auctoritatibus commemorandis fuerit. Nam cum Cicero fere in singulis libris librorumque partibus unum aliquem ducem sequeretur, ea, quae apud hunc de veterum libris sentiis reppererat. saepissime fidus interpres suis suarumve personarum verbis ponit. Notavi hoc in uno exemplo ad IV, 14 (de Polemone). Sed nihil illustrius esse potest, quam quod ex Herculanensibus voluminibus erutum testimonium ante aliquot annos in Germania evulgavit Ch. Petersenius (in indice scholarum gym. Hamburg. 1833), cui magna gratia habenda est et rei intellectae et ad plurium notitiam commendatae. Constat enim, omnem eum sermonem, qui in libro I N. D. Velleio tribuitur, ex uno Phaedri Epicurei [aut potius, ut postea Spengelius et Sauppius ostenderunt, Philodemi], Ciceronis aequalis, libro ita esse decerptum, ut ex eo etiam, ut hoc utar, transcriberentur, quae § 41 de Chrysippi libris *περὶ φύσεως θεῶν* et de Diogenis Babylonii libro *περὶ Ἀθηναίων* leguntur. Atqui ex hoc ipso loco Stahrius (p. 161) efficit, Ciceroni notos fuisse Aristotelis libros de philosophia. tum ei ad manum fuisse Speusippi, Xenocratis, Heraclidis Pontici, Theophrasti, Stratonis libros, quos, si Heraclidis libros populares et multiplici doctrina refertos et Theophrastum exceperis. Cicero, mihi crede, numquam attigerat.¹⁾ Et tamen Stahrius (p. 159), ubi de II N. D. 42 disputat, ipse in verum suspicando incidit, illam Aristotelis mentionem e Cleanthis libro sumptam esse. Verum id ad multos alios locos pertinet. Sed hic Stahrii error excusationem habet; illud qui excusam, vix reperio, quod

1) Simul Ciceroni falsa species detrahitur, quam ipse non assumebat, simul liberatur aliquo modo crimine sententiarum foede corruptarum et depravatarum.

ex hoc ipso libro V de finibus, in quo Cicero apertissime profitetur, se non Aristotelem, sed Antiochum sequi, tam manifestum esse putat, quam diligenter et studiose Cicero ethicos Aristotelis libros lectitarit, ut disputatione res omnino non egeat (p. 155). Cum, si omnes huius libri sententiae totiusque disputationis forma Aristotelem exprimerent, tamen id Antiocho, non Ciceroni Aristotelem pertractatum esse testaturum fuerit, quid dicemus, cum Ciceronis decreta longe ab Aristotelis abhorreant? Consentaneum est huic iudicio, quod ex iis, quae Cicero (V, 73) transtulit ab Antiocho, gloriante, ex iis Aristotelis decretis, quae ipse revocasset, ceteros philosophos particulas decerpisse, Stahrius (p. 156) Erilli scripta a Cicerone lecta et cum Aristotelis comparata esse putat. Atque hoc de ethicis libris testimonium est; nam de Laelio quod additur, non refutabo; quod enim et Aristoteles et Cicero veram amicitiam tantum inter bonos esse posse dicunt et si qua est alia huius generis sententiarum communio, ideo Aristotelis Nicomacheorum libros octavum et nonum a Cicerone lectos esse putare nimis est creduli, cum praesertim Theophrasti et ipsius Aristotelis popularia scripta Cicero legisset.¹⁾ De Metaphysicis ipse Stahrius dubitare videtur (p. 160) neque quidquam apud Ciceronem reperit, quod eo referat, praeter commemoratam levissime (Acad. I, 33) Aristotelis oppugnationem idearum Platoniarum, de qua Cicero, etiamsi nullam Aristotelis litteram vidisset, inaudisse aliquid debebat, et mentionem illam quintae naturae, de qua ante dixi. Nec de Physicis affirmat (p. 158). Eos libros, quibus Aristoteles historiam naturalem comprehendit, a Cicerone lectos esse. non sane necessario ex eo sequitur, quod Historiae Animalium argumentum universe indicat de Fin. IV, 13 et V, 10 aut quod semel atque iterum exemplo eiusmodi utitur, quod illic positum sit, ascripto etiam Aristotelis nomine. Nam haec quoque, ut illud de pinotera (vid. ad III, 63), ex aliorum scriptis habere poterat. Neque tamen negaverim, illud opus a Cicerone lectum, qui et multiplicis scientiae studiosum eum fuisse et Admirandorum librum scripsisse sciam. Illud extremum addam, si id tantum Stahrius posuisset, ex Ciceronis scriptis satis apparere, pleraque Aristotelis scripta, contra atque Strabo significare videtur, non solum Ciceronis tempore,

) Ascribit tamen Stahrius (p. 156 in nota) locos quosdam alios, quibus Cicero Aristotelis ethica tetigerit. Scilicet ita, ut aut Antiochia formula utatur aut Carneadis divisionem sententiarum commemoret aut res pervagatissimas, quas ipse fortasse Antiochus transtulerat, velut de utilitate τῶν παθῶν, modo mediocria sint.

sed, quod magis contra Strabonem est, ante Ciceronem vulgo nota fuisse, me nihil contra fuisse dicturum, [etsi neque Metaphysicorum neque librorum de Anima ulla est significatio]. Rursus non tantum, quantum putatur, ad Strabonis narrationem refutandam momenti Ciceronis silentium habet. Nam ne Antiochus quidem, qui suam sibi disciplinam Peripateticam et Academicam composuerat, magno opere curaturus erat, si quod novum prodiret opus ad Aristotelis genuinam philosophiam cognoscendam utilissimum, nedum id Cicero ad se multum pertinere putarit.

De Ciceronis testimoniis et auctoritate quaerendum mihi fuit; ne tamen eorum, quae dixi, nonnulla aut obscura sint aut secus, ac volui, accipiantur, quam potero brevissime, sine ulla longiore confirmatione dicam, quid mihi de tota divisione librorum ἀκροαματικῶν et ἐξωτερικῶν videatur.

Et ex studiis et ex scriptis Aristotelis alia magis ad summas quaestiones philosophiae subtilissime persequendas pertinebant, alia, quae in vitae humanae actione rebusque publicis et privatis considerandis versabantur, iam ab illa subtilitate nonnihil declinabant (cfr. Eth. ad Nicom. I, 3 et II, 2), magisque etiam, quae ad historiam et rerum a natura creatarum descriptionem pertinebant; accedebant rhetorica, tum, ut videtur, in dialogis rerum ad vitae actionem pertinentium popularius scriptae expositiones. Horum, cum ederentur, alia facilius et ad plures evagata esse, alia initio non fere nisi ad eos, qui philosophum ipsum simul audirent audissentve, facile intellegitur. Aristoteles neque generatim libros suos descripsit neque quosdam occultos habuit, nisi quod nonnulli non celementer confecti sunt. Qui apud ipsum ἐξωτερικοὶ λόγοι commemorantur, ii non libri sunt, sed communes hominum non rudium extra scholam sermones notionesque, et τοῖς κατὰ φιλοσοφίαν λόγοις contrarii ponuntur (Eth. Eudem. I, 8); eorum mentionem Aristoteles facit aut testificandi causa (καθ' ἅπερ διαιρούμεθα καὶ ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς λόγοις, Eth. Eud. II, 1; καὶ γὰρ ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς λόγοις διορίζομεθα περὶ ἀντῶν πολλάκις, Polit. III, 4, 4, c. 6 Bekk.), aut ut eos in praesens sufficere et tenendos esse dicat, cum subtilius rem exquirere non vacet (Eth. ad Nicom. I, 13).¹⁾ Sed tamen ex huius

¹⁾ Hanc Zellii et Micheletii interpretationem, in quam olim Zeidlerus inciderat, non nescio a Krischio confictam appellari; nec tamen dubito, quin ea sola et rectissime e verbis efficiatur. Krischii sententiam, qui ipsius Aristotelis disputationes minus ad philosophiae subtilitatem limatas, sive scriptas sive non scriptas, intellegit, prorsus evertit et is modus, quo Aristoteles hos λόγους ἐξωτερικοῦς testifi-

appellationis falsa interpretatione apud posteriores, cum scripta quaedam significari ipsius Aristotelis putarentur, facile autem appareret, sic nominari *τοὺς ἐξωτερικοὺς λόγους*, ut in iis nulla subtilior rerum pertractatio poneretur, divisio tota orta est. Et adiuvit errorem magna scriptorum Aristotelis diversitas, tum difficiliorum, et qui summam philosophiam continebant, raritas sive ipso tantum eorum genere effecta sive etiam casibus quibusdam aucta; neque enim certum est, nihil omnino veritatis Strabonis narrationi subesse. Ita et *ἐξωτερικά* scripta ab aliis Aristotelem ipsum discrevisse putabant, et cum causam divisionis et nominis quaerent, haec sola initio hominum lectioni permissa fingeant, sequentes etiam ea, quae de Pythagorae disciplina arcana tradebantur. Quinam autem libri *ἐξωτερικοί* essent, nulla certa nota definitum erat nec definiri poterat; tantum popularius eos scriptos et ad communem hominum captum accommodatiores quam ceteros esse, statuebatur; itaque nihil mirum est, in hac re variari apud scriptores. Epistolae illae duae Alexandri et Aristotelis verissime spuriae iudicatae sunt.

Quoniam saepius in hac disputatione Antiochi mentio facienda erat isque in hoc de finibus opere quasi in locum Aristotelis successit, addam hoc extremo loco, in ea sententia, quam ad III. 41 et ad V, 34 significavi, ab eodem Antiocho sumpta esse, quae apud Ioannem Stobaeensem in Ecl. Eth. inde a p. 242 Heerenii pro Peripateticis leguntur, confirmari me non solum summa locorum aliquot cum iis, quae apud Ciceronem ab Antiocho ducta ponuntur, similitudine, de qua exposui ad V. 34, 36, 37, 46, verum etiam eo, quod in illis, quae apud Stobaeensem leguntur, plura admixta sunt Stoica, velut quae p. 250 de *ἐκλογῇ* et *ἀπεκλογῇ* dicuntur. Eadem ratio est eorum, quae p. 250 sqq. posita cum Ciceronis lib. III § 62 et 65 comparavi; manifestissime autem e Stoicorum decretis ducta sunt, quae p. 266 traduntur, *καὶ τοῖς σοφοῖς εὐλογον ἐξαγωγὴν ἐκ τοῦ ζῆν θεωρεῖσθαι, καὶ τοῖς φανύλοις εὐλογον ἐν τῷ ζῆν μονήν* et reliqua, quae eodem plane modo iisdemque nominibus a Stoicis exposita vidimus apud Ciceronem III, 60

catur, et usus loquendi. Neque enim *ἐξωτερικόν* per se est *τὸ μὴ ἐξηκριβωμένον*. sed quod cum iis, quae extra sunt, coniunctum est. Mira et multiplex est Stahrii interpretatio, qui a Weissio (aut potius Riccobono) quaedam mutuatus primum *ἐξωτ. λόγους* tantum alia scripta atque id, quod nunc legatur, significari putat (quod verbi vis omnino vetat), deinde scripta ad certam quandam materiam proprie non pertinentia, postremo (ad vulgarem sententiam relabens) scripta popularia et ad ipsum disciplinae complexum non pertinentia.

et 61 ibique ascripsimus, quibus verbis eadem Stobaeensis in Stoicorum decretorum enarratione comprehendat. Postremo Peripateticos Cato apud Ciceronem III, 43 tradit docere, beatam vitam *συμπληροῦσθαι* ex omnibus iis, quae ipsi bona appellant, confirmaturque, quod dicit, definitione ea, quae apud Stobaeensem p. 56 *τοῖς ἀπὸ Κριτολάου νεωτέροις Περιπατητικοῖς* tribuitur. et a Clemente Alex. II Strom. p. 179 Sylb. In altera illa, de qua nunc loquor, apud Ioannem Peripateticae sententiae expositione negatur finem bonis corporis et externis bonis *συμπληροῦσθαι*. Et negabat Antiochus, saltem de externis (V, 67 et 68), hic quoque ad Stoicos inclinans. Apparet, opinor, eorum, quae apud Ioannem traduntur, neque Critolaum auctorem esse posse neque alium quemquam recentiorum Peripateticorum, qui disciplinam a Stoica seiunctam habuerint, sed Antiochum hunc esse. Nam quod Heerenius narrat, „haec praecipue ex ipsis Aristotelis scriptis, quae nobis adhuc supersint, hausta esse“, non scripsisset, si ipse Aristotelis ethica tractasset aut mediocriter attigisset.

I. INDEX LOCORUM E VETERUM SCRIPTIS, DE QUORUM SCRIPTURA AUT SENTENTIA IN COMMENTARIIS DISPUTATUR. 1)

<p>ALEXANDER Aphrodisiensis libro II de Anima emendatur p. 519.</p> <p>ASCONIUS in Pison. p. 119 Hot. p. 295.</p> <p>CAESAR Bell. Gall. IV, 33 et VI, 27 p. 681, VI, 23 p. 835. (Hirtius) VIII, 4 p. 17.</p> <p>CATULLI LXIV, 23 et 24 p. 721.</p> <p>CICERO emendatur aut explicatur de Invent. libro I, 28 p. 44, 86 p. 29, II, 113 p. 162, 130 p. 315; de Orat. I, 87 p. 299, 148 p. 286, 214 p. 787, II, 98 p. 789, 217 p. 41, III, 47 p. 623, 63 et 66 p. 795, 85 p. 286,</p>	<p>150 p. 387, 192 p. 27; Brut. 66 p. 739, 120 p. 144, 204 p. 623, 302 p. 719; Orat. 32 p. 189, 36 p. 562, 59 p. 471, 113 p. 425, 134 et 180 p. 298; Topic. 23 p. 806, 60 p. 618, 67 p. LXVI, 93 p. 790; Partitt. Oratt. 50 p. 789; (Rhetor. ad Herenn. vid. in nomine Rhetoricorum;) oratione pro Quinct. 49 p. 226; 53 p. 770; pro Rosc. Am. 56 p. 681, 64 et 84 p. 247, 102 p. 344, 118 p. 383; in Verr. lib. I, 142 p. 609, II, 104 p. 162, V, 171 p. 534; pro Font. 14 p. 563; pro Caec. 74 p. 444, 76 p. LI not.; de imp. Pomp. 17 p. 788; pro Cluent. 104 p. 383, 176 p. 660; de leg. agr. II, 36</p>
--	--

1) Non rettuli in hunc indicem eos locos, in quibus tantum de communi quadam forma ita disceptatum est (ut de *nec — quidem*, de *discidio* et *dissidio*), ut nihil propriae et singularis explanationis aut correctionis adderetur. Hic enim communem sententiam in altero indice notari satis erat.

- p. 793, 56 p. 677, 95 p. 655, III, 4 p. 805; in Cat. II, 8 p. 806; pro Mur. 38 p. 797, 42 p. 608, 83 p. 222; pro Flacco 8 p. 562, 17 p. 562, 22 p. 139; pro domo 30 p. 126, 52 p. 226, 78 p. 467, 139 p. 383; de prov. cons. 39 p. 34; pro Balbo 2 p. 125, 32 et 48 p. 212; in Pison. 19 p. 609, 47 p. 659, 69 p. 147, 83 p. 789, 89 p. 563; pro Planc. 14 p. 202; Philipp. II, 7 p. 658, V, 8 p. 563, 17 p. 52 et 797, VI, 15 p. 444, XIII, 44 p. 731; Academ. I, 7 p. 45 et 806, 40 p. 798, 43 p. 719; II, 6 p. 27, 18 p. 741, 30 p. 454, 33 p. 523, 34 p. 596, 48 p. 444, 50 p. 524, 68 p. 651, 87 p. 609, 88 p. 23, 99 p. LXV et 790, 124 p. 169, 135 p. 807; Tusc. I, 41 p. 444, 46 p. 91, 65 et 71 p. 805, 97 p. 795, II, 7 p. 344, 16 p. 322, 23 p. 736, 27 p. 698, 43 p. LV not., 60 p. 777, III, 3 p. 453, 5 p. 788, 28 p. 790, 42 p. 746, IV, 6 p. 57, 16 et 19 p. 226, 44 p. 646, 59 p. 792, V, 41 p. 769, 70 p. 113, 85 p. 680, 94 p. 93, 98 p. 646, 116 p. 188, 119 p. 270; de R. P. I, 18 p. 317, 31 p. 231, 45 p. 146, 47 p. 298, 53 p. 444, 66 p. 680, III, 6 p. 444; de Legg. I, 33 et 36 p. 468, 40 p. 663, II, 12 p. 299, 22 p. 736, 32 p. 146, 34 p. 299, 45 p. 833, 55 p. 124, 63 p. 790, III, 18 p. 466 et 518; de Nat. Deorum I, 2 p. 288, 3 p. 424, 5 p. 6, 24 p. 471, 48 p. 444, 55 p. 563, 58 p. 36, 66 p. 114, 68 p. 444, 88 p. 524, 89 p. 66, II, 6 p. 792, 29 p. LXV not., 58 p. 646, 121 p. 682, 122 p. 795, 127 p. 682, 133 p. 92; 136 et 137 p. 252, III, 40 p. 534, 53 et 54 p. 563; de Diivn. I, 40 p. 791, 63 p. 787, 72 p. 249, 86 p. 523, 111 p. 790, 114 p. 789, 118 p. 254, 126 p. 789, II, 11 p. 181, 26 p. 797, 31 p. 531, 47 p. 609, 56 p. 680, 67 p. 52, 89 p. 9, 98 p. 534, 124 p. 30, 142 p. 10; de Fato 4 p. 740, 5 p. 794, 22 p. 43, 30 p. 444, 33 p. 109, 37 p. 303, 44 p. 597; Catone 27 p. 811, 59 p. 276; Lael. 73 p. 793, 97 p. 82, 99 p. 164; de Off. I, 9 p. 794, 17 p. LXVI, 26 p. 681, 27 p. 686, 51 p. 498, 66 p. 444, 112 p. 454, 144 p. 94, 153 p. 404, II, 18 p. 484, 33 p. 790, 56 p. 189, III, 23 p. 144, 47 p. 40; Parad. 12 p. 249, 39 p. 444; Timaei init. p. 700; Epist. ad Famil. I, 6 p. 444, 8 p. 805, II, 6 p. 270, IV, 4 et 9 p. 144, VIII, 8 p. 807, IX, 15 p. 806, XV, 4 p. 563; Epist. ad Att. I, 3 p. 806, 16 p. 29, 20 p. 563, II, 1 p. 805, 6 p. 317, 19 p. 791, V, 11 p. 563, VII, 3 p. 444, IX, 13 A p. 27, X, 7 p. 660, XI, 6 p. 317, XII, 12 p. LIX, 50 p. 283, 52 p. LXIII, XIII, 38 p. 144, XVI, 8 p. 420, 11 p. 286; Epist. ad Q. Fratrem II, 14 p. 609, III, 1 p. 545.

- CLEMENS ALEXANDRINUS Strom. II (p. 180 Sylb.) p. 504, V (p. 245) p. 837.
- CORNELIUS NEPOS Pelop. 2 p. 833.
- CURTIVS IV, 38 Z (9) p. 774, VI, 38 (10) p. 619.
- DIO CASSIVS fragm. 96 Bekk. p. 352.
- DIQGENES LAERTIVS VII, 46 p. 469, 84 p. 826, 85 p. 364, 86 p. 383, 96 p. 438, X, 13 p. 33, 22 p. 304, 121 p. 116, 129 p. 70, 140 p. 85, 142 p. 120, 145 p. 117, 148 p. 127, 151 p. 100.
- GELLIUS VII (VI), 14, 4 p. 113.
- HIRTIUS; vid. CAESAR.
- HORATIUS Sat. I, 3, 139 p. 718, II, 3, 262 p. 808.
- IOANNES STQBAEENSIS; vid. STQBAEUS.
- LIVIVS II, 51 p. 531, III, 22 p. 690, 59 p. 194, IV, 6 p. 836, V, 46 p. 719, VI, 19 p. 791, IX, 34 p. 270, XXIV, 2 p. 719, 20 p. 436, XXV, 29 p. 833, 35 p. 804, XXVIII, 13 p. 263, XXIX, 12 p. 719, XXXII, 32 p. 719, XL, 22 p. 531.
- LUCRETIUS V, 383 sqq. p. 795, VI, 714 sqq. p. 794.
- MACROBIUS Saturnal. II, 12 p. 772.
- NONIVS (p. 515 Merc.) p. 162.
- OVIDIVS Epist. XI, 106 p. 113; A. A. I, 285 et 745 p. 232; Metamorph. III, 90 p. 774; Trist. V, 6, 27 p. 662.
- PANDECTAE XXXVIII, 1, 19 p. 283.
- PLATO Legg. II p. 653 A p. 707.
- PLUTARCHVS libello, non posse svaviter cet., c. 13 p. 59, c. 18 p. 148.
- PROPERTIVS II (III), 18, 10 p. 772.
- QVINTILIANVS I, 2, 7 p. 681, IV, 5, 20 p. 315.
- RHETORICA AD HERENNIVM I, 1 p. 283, II, 46 p. 41, III, 28 p. 424, IV, 36 p. 388, 61 et 66 p. 534, 65 p. 445.
- SALLVSTIVS Iugurtha 17 p. 613, 49 p. 383, 51 p. 814, 85 p. 769, 98 p. 804, 111 p. 613.
- SENECA de Ira III, 2 p. 473; de Tranqu. Animi I, 10 p. 460; ad Helv. 12 p. 137, de Benef. II, 2 p. 834, 10 p. 151; Quaest. Natt. V, 4 et VI, 28 p. 681; Epist. 89 p. 828 sqq., 118 p. 344, 120 p. 401, 121 p. 364.
- STQBAEVS Eclogis Ethic. (p.) 56 (Heer.) p. 64, 58 p. 143, 60 et 62 p. 218, 72 p. 652, 90 p. 827, 144 p. 817, 156 p. 435, 160 p. 447, 186 p. 464,

- 198 p. 421, 226 p. 448, 238 p. 461, 258 p. 666.
- TITIVS; vid. MACROBIUS.
- VALERIUS MAXIMUS II, 9, 8 p. 91.
- SVETONIUS Aug. 76 p. 834, Claud. 21 p. 284, vita Terentii 5 p. 19.
- VARRO de L. L. VI p. 73 Bip. p. 247, IX p. 135 et 145 p. 808 n., X p. 163 p. 227; de R. R. I, 45 p. 808.
- TACITUS Ann. I, 4 et XI, 6 p. 794, XIV, 27 p. 689, 55 p. 286; Hist. I, 45 p. 804, II, 82 et IV, 34 p. 793.
- VERGILIUS Eclog. III, 102 p. 808, Aen. VIII, 643 p. 208, Cop. 5 p. 772.
- TERENTIUS Andr. II, 6, 3 p. 392.

II. INDEX RERUM ET VERBORUM, DE QUIBUS IN COMMENTARIO ET EXCURSIBUS DISPUTATUR.¹⁾

(Numeri paginas demonstrant.)

- A* et *E* in quinta declinatione 448, 707.
- A* praepositio vitiose pro *e* 562; *ab aliquo* vorto 19; *ab* breviter positum 686; *a primo* 397; *ab te?* 738.
- Ablativus in causa significanda 73, in aestimatione 78, in tempore (*primo ortu*) 682.
- Ablativi absoluti et participia insolenter iuncta 804.
- Abundanter additum contrarium ei, de quo agitur, 87, 551, 768.
- Ac ne* — *quidem* 812; *ac tamen* 286, 778.
- Academici et Peripatetici 485; Academicorum veterum finis non recte a Cicerone expositus 502; Academica dubitatio 741.

¹⁾ Neque alia minutissima in hunc indicem relata sunt neque de vocibus permutatis observatiunculae, ad cuiusmodi res caute pro cuiusque generis codicum ratione iudicandas non singula testimonia colligenda sunt, sed in ipsis codicibus aut enotatis scripturis perlustrandis capienda exercitatio est.

- Accusativus non est casus obliquus 448; ad totam sententiam appositione adiunctus 268; ex attractione ortus 291; accusativus pronominum 35 et 116; accus. cum infin. pro infin. solo 356.
- Ad* in comparando 435; *nihil ad*, *quid ad* 83; *ad naturam* 67.
- Additamenta antiqua in Ciceronis libris 640; falso ficta 759.
- Adducor*, *ita esse aut ut ita sit* 33.
- Adeo* 210.
- Adhaesio*, non *adhaesitatio*, 44.
- Adhuc* non pro *praeterea* apud Ciceronis aequales 587; quantum significet *ad illud tempus*, 629.
- Ἀδιάφορα* 429, *καθ'ἅπαξ ἀδιάφορα* 431.
- Adiectivum substantive positum cum alio adiectivo 234, cfr. 22; ex adiectivo nominis proprii intellegitur substantivum 38, 629. Adiectiva in *aneus* 588; adiectivum a substantivo notabilius diiunctum 767.
- Adminiculo* et *adminicolor* 674.
- Admiror* in aliquo 12.
- Admissus* 8.
- Adoptio; in ea emancipatio 53.
- Adverbia localia pro pronomine et praepositione 525; adverbiorum terminationes 754; adverbium ab adiectivo separatum singulariter 524; adverbium non de modo actionis 576; adverbium et adiectivum copulatum 763.
- Aemilius, M. Lepidus, tutor Aegypti 716.
- Aequae* pro *cum aequitate* 721; *aeque ut improb.* 125.
- Aerumia* 336.
- Aestimare magno* 359.
- Aestimator*, *existimator* 349.
- Albucius, T., 22.
- Alias* non de loco 21.
- Aliquis* pro *quisquam* 290.
- Alius* omissum auditur 40; *alius magis alio* 357; *alius* — *alius*, haec forma dissoluta 795; *alius* — *aliquis* pro *alius* — *alius* non dicitur 454; *nihil (aliquid) aliud ab alio* 559.
- Alter* — *alter*, haec forma dissoluta 796.
- Ambiguitas in sermone Latino 252.
- An* in adiungenda conclusione per interrogationis formam 16; ad eius, qui ante locutus est, orationem relatum 61; in affirmatione antecapienda 675; *an quis alius* 316.
- Anacoluthon; vid. Oratio minus diligenter structa.
- Anapaestum* 170.
- Anaphora 233, 673.
- Anastrophe praepositionis 542.
- Animal* pro *bestia* 534.
- Animus* et *anima* 672; *animi bestiarum* ibd.; *animi causa* 240.
- Animus corporeus Stoicorum sententia 535.
- Annus magnus 314.
- Ante*, id est, *prorsum (vorwärts)* 668.
- Antiochus Ascalonites praef. LXI, comm. 485; exc. IV multis locis. Eius fortasse quaedam Stoicis tributa 499; eius sententiae pro Peripateticis 494, 820, toto libro V p. 627; etiam apud Stobaeum

- 413, 452, 666, 846; de bonis externis 724.
Anulus, anellus 609.
Ἀξία, ἀπάξία 431, 432.
Appareo datus esse 383.
 Appositionis forma: *plura ea habeo* 416.
Arcesilas 138, 139.
Argumentum concludens 491.
Aristo 217, 543; *Ceus* 625.
Aristotelis sententia de vita beata 622, de animo 495, eius philosophia parum Ciceroni nota 496, exc. VII; falso ei tributa notio primorum naturae 202, 816; librorum divisio exc. VII.
Aristus, Antiochi frater, 617.
Ars 345; a Stoicis definita 368.
Ἀρχαί apud Stoicos 40.
Ascitum substantivum fictum 632.
Assido et assideo 243.
Assolet (ut assolet) 604.
Assumo 545.
Assyria, Syria 320.
Asyndeton 244, 329.
Atilius poeta 15.
Atque in explicatione adiungenda 75.
Atqui 110.
At tamen 286, 425.
Ἀταυβία 762.
Atomi 38; earum motus et concursus 40, 42, 43.
Attici annalis 258.
 Attractio casus in relativo pronomine 62, post *quam* et in sententia relativa non plena 149 et 614, in respondendo et adiungendo 291, generis et numeri in pronomine 171, 510, 544, 555; verbi impersonalis 707, verbi ad praedicatum necessaria 654.
Auctore aliquo 196.
Aucupium translate 662.
Audio, audimus 574; *audire ab aliquo, ex aliquo* 81.
Aufidius, Cn., 701.
Auris; in auribus alicuius, apud aures 737.
Aut omnino in interrogatione negativa 663; *aut — aut*, haec coniunctio dissoluta 794; *aut (aut, si —) doceat* cet. 589; in *aut* geminando aliqua negligentia 161.
Autem non ponitur in revocando orationis cursu 404; *autem etiam* 114.
Beatum, id est, beatitudo 757; vid *Vita beata*.
Βίος τέλειος quis apud Peripateticos, 652.
 Boni definitiones apud Stoicos 398; quomodo apud Stoicos plura bona, 416; bona externa et corporis apud Peripateticos 748, apud Antiochum 724. Bonum omnium naturarum simile 528.
Brevi 754.
 Brevitas orationis in re effecta pro fide rei effecta nominanda 34; ex contractis et conflatis sentiendiis et significationibus 224, 265, 290, 373, 454, 557, 631, 674.
Bruti, M., studia philosophiae 21; cognatio, adoptio 351.
Brutus, M., iurisconsultus 30.
 C littera et *ce* terminatio demonstrativa 75, cum *ne* fit *cine* ibid.
Caepio, Q., pater et filius, 351.
Καί γάρ 791.
Callipho (Calliphon) 171; *Calliphontis, non Calliphonis*, 206.

- Capere* 53, 655, 735.
- Carneades qualis philosophus, 821; eius divisio sententiarum de summo bono 629, 822 sqq. Ipsius sententia tantum disputandi causa proposita 215, 502 sq. Eius exhedra 610.
- Κατάληψις* vid. *Perceptio*.
- Categoriae Stoicorum 828.
- Κατόρθωμα* 375, 385.
- Catonis, M. Uticensis, cognatio 351 sq.
- Causa*, id est, *status, condicio* 97; *tua causa* et *tui causa* 269.
- Centuriones 24.
- Charmadas male pro Carneade substitutus ab editoribus 611.
- Charmides Epicureus 778.
- Chiasmus in verborum ordine 109.
- Chryssippi explicatio consiliorum naturae 369; finis et formulae beatae vitae 500. Ab eo multa in libro II sumpto praef. LXIV, comm. 221, in libro tertio 830.
- Cicero. Eius studia philosophiae et scribendi consilium et ratio, praefat. LIV et LXII sqq. et exc. VII, 830 sqq.; philosophiam Aristotelis non satis norat 495, exc. VII; Antiochum sequitur in iudiciis de veterum sententiis 485, 816. Notatus in iis, quae ad Graecam philosophiam pertinent, 69, 119, 204, 386, 403, 496, 502, 566 sq., 689, 741, 815, 819 sq., 831; in argumentis notionibusque 87 (de contraria notione ex abundanti adiecta), 176, 195, 207, 229, 292, 311, 390, 446, 468, 556, 565, 636, 664, 711, 748; in oratione 54, 89, 200, 376, 550, 567, 571, 631, 671, 701, 722, al. Scribendi universum genus in libris de philosophia praef. LXIV; cfr. 785.
- Cicero, L., 605.
- Circumscribere* 396.
- Citare* 170.
- Citius* pro *Citiensi* 502.
- Clarus* et *praeclarus* 350.
- Clepsi*, vix *clepi*, 736; *clepere* verbum non Ciceronianum 735.
- Coeptus* substantivum 541.
- Cognitio* de notione 165, de perceptione 367; *cognitio* et *cogitatio* 374, 706.
- Cognomentum* vox antiqua post in usum revocata 161.
- Cognoscere* pro *agnoscere* 278.
- Collatio rationis* 401.
- Collineare* 378.
- Comis* et *communis* 276.
- Commendatio prima* 207.
- Commentarii* 621.
- Committere ludos et pugnam* 351.
- Commoda naturae* 708.
- Comparativus et ablativum et *quam* habens 44.
- Conciliatio (prima)* 363; *conciliationes* 378.
- Concludere* (numerus) 318; absolute (*einsperren*) 704; *concludere argumentum, rationem* 66.
- Condicio duplex, altera praecedens, altera subsequens, 19, 408, altera alteri subiecta 328; condicionalis oratio minus accurata 760; eius vis in sententiis interpositis 58; a praesenti ad imperf. coniunctivi transiens 355, 526.
- Condormire* 619.

- Confectus* 288.
Confirmatio et conformatio 708.
 Coniunctiones (adverbia sententias nectentia) non ad ea spectantes, quae proxime sequuntur, 35, 41, 745; copulativae extremo loco 562 sq.
 Coniunctivus modus non incertae rei index 26; pravus in interrogando 245, 270, 589; in interrogatione indignantis 270; iussivus imperfecti et plusquamperfecti 208; causalis durior 399, quid differat a significatione particulae *cum*, 702; coniunctivus et indicativus in certo genere orationis conditionalis 467 sq.; coniunctivus translatus ab eo verbo, in quo recte adhiberetur, ad aliud 615; potentialis apud quod 457; positus propter vim obliquae orationis longius progredientem 287, 368; et indicativus in his; *quid loquor? quid loquar?* 714; coniunctivus in sententiis relativis varie annotatus 51, 92, 130, 161 (ubi in subiecto notando accedit causalis significatio), 260, 272, 321, 345, 385, 470, 516, 543, 694, 740; prave positus 27, 51, 246, 672.
Consequi et sequi de iis, quae alicui accidunt, 70; *consequitur*, id est, *fit* 522.
Consequens non dicitur pro eo, quod sibi constat, 204.
Consistere 589.
Conspectus et aspectus 693.
Constare e re Ciceronianum, non *re* 510; *haec dicta esse constat, vix constant*, 383.
Constitutio (institutio) prima naturae 504, 817 not.
Consumere tempus re pro in re non Ciceronianum 699.
Convictus 508.
Copia alicuius et potestas 738.
Coquere non pro eo, quod est *concoquere*, 252.
Cor 184.
Corporeus 419.
 Crassus, M., 773.
 Critolaus Peripateticus 626.
Cuicuiusmodi 394.
Cuiusquemodi 835.
Cum praepositio addita in modo significando 24.
Cum duplex ad eandem sententiam primariam relatum 19; *cum* causale quatenus *cum* indicativo, 26, 653, 705; pro *quod* 27 (cfr. 354); *cum* — *tum* 44, 73; *cum*, hoc est. *ita* (tamen) *ut* 667; *cum praesertim* 188; *cum* temporale *cum* perfecto indicativi, non *coniunctivi*, 455, 679.
 Curia Hostilia a Sulla mutata 606.
Curiosus 11, 195.
Cursus 79.
 Dativus apud passiva pro *ab* 28.
De absolute 440; *de vita excedere* et similia 447.
Decet, ubi expectabatur *debeo*, 521.
 Decius Mus nepos 249.
Declinatus substantivum non Ciceronianum 632.
Decus (honestum) 206.
Deducere 692.
Deferre rem et deferre absol. 235.
Degenerare 624.

- Deinde*, ubi expectes *denique*, 721.
- Delectari ab aliquo* 32, *in* 82.
- Demetrius Phalereus 700.
- Democritus 37, 46, 642, 761, 762.
- Demosthenis ad fluctus exercitatio 612.
- Denique* 10.
- Depellere, repellere* 72.
- Deprehendere* 62.
- Deprimere* negligenter positum de re graviore 773.
- Deripere et demere* 90.
- Descensio* Tiberina, non *decur-sio*, 729,
- Detrimentum* Stoice 461.
- Devotio 247.
- Dialectica virtus apud Stoicos 469.
- Dialectica et rhetorica 169.
- Διαλογισμός* 306.
- Διάστασις* 652.
- Dicere* auditur ex *negare* 187; dure omissum 127; breviter positum 158, 454.
- Differre* cum dativo in antiquorum prosa oratione non ponitur 681; *differt*, id est, *discrimen est* 431.
- Digitum porrigere* 441.
- Dignitas* 342.
- Dinomachus 171.
- Diodorus Peripateticus 171.
- Diogenes Babylonius 184, 425 sq., 830 sq.
- Dionysius ὁ μεταθέμενος 777.
- Discidium* Latinum, non *dissidium*, exc. II, 799 sqq.
- Distat inter* poeticum 586.
- Diæti* 152.
- Dubitare; non dubitans dico* 650.
- Ducere aetatem in aliqua re* 696.
- Dumtaxat* 177.
- Durus dolor* 90.
- Ἀσχηρότητα* 463.
- E et I* in adverbiorum quorundam terminatione 754; in *Alexandrea*, *Dareus* similibusque 700; in *Carneadeus* et similibus 629.
- E virtute, e natura* 649; *iunctus ex* 218; *petere ex* 553; *ex electione et ex (ec) selectione* fere eodem modo pronuntiatum 549.
- Ea res agatur* 141.
- Ecce* cum accusativo non Ciceronianum 306.
- Echecrates* 760.
- Ecquandone* 715.
- Edim* 178.
- Efficio, ne* 494.
- Εἰνάς* festa apud Epicureos 312.
- Eius* de femina cum participio masculino apud Terent. 113.
- Eiusmodi* cum apposito 500.
- Elaborare et laborare* 27.
- Electus et lectus* 387.
- Ellipsis verbi 23, 167, 518.
Cfr. *Verbum*.
- Emancipatio 53.
- Emolumentum* Stoice 461.
- Enim* relatum ad *ille* 387; in respondendo 55.
- Ἔννοια* 373.
- Ἐντελέχεια* 496.
- Epicurus ingratus in Democritum 48; ineruditus 58; eius oratio 33; a discipulis laudatus 70. Physica eius 37; dialecticam contempsit 48; physicae decreta de criterio quomodo adiunxerit, 118; de physicae utilitate 120; de sensibus iudicium 121; canon 120; sententiae ethicae 70, 79, 85, 86, 89, 93, 97, 98, 100, 104, 106, 107, 116, 117, 122, 147, 292, 294. Sapientem se appellavit 148. Epicurei cur multi, 57.

- Ἐπιπένημα Stoice 400.
Equidem cum plurali non Ciceronianum 354.
 Erechthei filiae 713.
Ergo in orationis cursu revocando 181, 184.
 Erillus 218 (206).
Eripere de malis 91.
Esse et *inesse* 203; *esse summo imperio* 256; *esse* non recte omissum 695; *est* omiss. 291, iniuria 90, 529; secundo et tertio loco positum (*est enim, enim est*) 91; collocatio quaedam in fine sententiae 760; e scriptura *st* errores orti 444; *multum est in aliquo* 569.
Et pro *ac* post *aeque* 125; post *similiter* improbatum 175; in assumendo ad concludendum 750; in exemplis adiungendis 72; omittitur a Cicerone, ponitur a posterioribus inter imperativum et futurum indic. 304; male geminatum 252; non recte positum 562; *et* — *et* dissolutum 786, 788 sqq.; *et* — *que* in duabus sententiis rarum, in duobus nominibus suspectum 717; *et quidem* in elevando et refutando 77; *et tamen*, ut *tamen* referatur ad tacitum intellectum, 283; *et ipse* apud Ciceronem, incertum 718.
Etenim 9.
Evitare et *vitare* 637.
 Ἐὐθυμία Democriti 642.
 Ἐλλογιστία 500.
 Ἐὐχρηστέα 463.
 Ἐξαγωγή 449.
Excitare testes 256.
Exercens, id est, *se exercens* 129.
Exponere, *expositio* de decreto 626.
Expressus 712.
Facere (*idem*) cum dativo 274; *facio esse* 491.
Fides (*fidium*) non de *nervis* 592; singulari numero de sidere 594.
Fidiculae 593.
Finis bonorum definitio 64.
Foret pro *esset* apud Ciceronem rarissimum 251.
Fortuitu prava forma 663.
Frustra, id est, *sine causa* 209.
Futuri antiqua forma 183.
Futurum potentiale 551; alius quidam usus 636.
Futurum exactum falso positum 129; de effectu futurae actionis 688.
Futurus sum (*si f. s.*) 285.
 Gallonius praeco 186.
Genere, id est, *modo* 151.
 Genetivus tertiae declinationis in *i* 32 et 622; genetivus duplex quo ordine, 33; gen. pendens a pronomine (*id alicuius*) 529; pronominum pro possessivis (*mei causa*) 269; gen. ad substantivum relatus pro dativo ad verbum 194; duo diversi generis substantivorum coniunctim eidem nomini subiecti 306; genetivus oblivione pro alio casu positus 433; liberius adiunctus 487; nude positus 585; breviter de eo, in quo quid versetur, 538; dare pro praepositione 730; gerundii vid. Gerundium.
Gens humana pro genere h. 721.

- Geometrica* 46.
- Gerundium genetivo casu insolenter positum 41; cum abundantia 72; genetivo casu cum substantivo pluralis numeri 112; genetivo casu in explicando 420; passive quomodo significet, 129; additum per appositionem substantivo a praepositione recto 213.
- Gerundivum quatenus de potestate dicatur, 17; cum *ab* pro dativo 198; ex eo auditur *oportet* 315.
- Granaria Puteolana 281.
- Gratiam facere* ambigue 253.
- Gravitas* et *pravitas* membrorum 525.
- Gumia* 186.
- Habere. Res se habet* (ordo) 57.
- Habitus* rationis 424.
- Heluari* 350.
- Herillus; vid. Erillus.
- Hermarchus 305.
- Hexametri exitus in prosa oratione 485.
- Hic, hie* (non *hicce*), *hicine* 75; *hic dolor*, id est, *huius rei* 256; *hic posterior* 465; *hic et is* 360.
- Hir* 182.
- Hirrius, C., 261.
- Historiae* 55.
- I et E* vid. *E*.
- Iam* 625; *iam cum* 266; *iam, ut iam* in concedendo 580.
- Iactare* 185.
- Ibidem* 42.
- Id est, hoc est*, praecedente explicatione, 72; adiungit partem necessariam sententiae 138, 143; *id est enim* 519; *id est autem* 174.
- Idem* 627.
- Igitur* initio sententiae 115.
- Ille* pro *hic* 493; *ille — eorum* 456; *ille ipse, ipse ille* 28.
- Imbecillus*, non *imbecillis*, apud Ciceronem 730.
- Immanitas* 517.
- Imperfectum coniunctivi in interpositis condicionali sententiae 58; post *potius quam* 216; pro plusquamperfecto 257, 616; imperf. et praesens in exponendis philosophorum sententiis 459; indicativi post perfectum 518.
- Imperiosus* cognomen; in eo Ciceronis et Livii error 245.
- Impersonaliter quatenus passivum ponatur, 57.
- Importunus*, non *inopportunus*, 284.
- Impotens* 103.
- Impunitè* 243.
- In* pro genetivo in describendo 224; de materia et ea re, cuius ratio habetur, 12, 536, 557; fere pro *de* 159; de eo, in quo aliquid accidit, 594; *in primo ortu et primo ortu* 682; post *locare, ponere* accusativum non asciscit apud bonos scriptores 612; cum ablativo pro accusativo 774; *in auribus alicuius* 737; *in rosa* 254.
- Inane* apud Democritum 39.
- Inanimatus* pro *inanimato* non Latinum 534.
- Incommodare* 697.
- Indicativus insolens inter coniunctivos 28; in interrogando prave mutatus 245; legitimus in definitione rei, quae negando tollitur, 740; indicativus et coniunctivus quatenus coniungantur, 246

- sq.; non ferendus apud Cic. in interrogatione pendenti 582. Cfr. Coniunctivus.
- Indolentia* 154.
- Inexhaustus* 349.
- Infinitivus activus et passivus iuncti apud quaedam verba 176; infinitivus post prae-positiones 217; in exclamando sine subiecto 196, 595; infinita et recta forma sententiae relativae continuativae 65; ex infinitivo auditur subiectum sententiae adiunctae 124.
- Ingenitus* 722.
- Inquam* bis positum 752, omis-sum 23, 62, 150; in poëtarum verbis citandis 661; locus 758; reiectum in alteram sententiam 370; *inquit ille*, vix *ille inquit*, 153.
- Inscitia* 94.
- Inscius* et *nescius* apud Cic. usu differunt 697.
- Instituta* philosophorum 614.
- Institutio* hominis 540, 645; philosophorum 483.
- Intellegere* 664.
- Interesse*; *interest hoc ab illo* 386.
- Interpunctio difficilis 628.
- Interrogare* 82.
- Interrogatio prave coniunctivo elata 245, 270, 589; indignantis quem modum habeat, 270; affirmativa in admirando 711; pendens apud Cic. et aequales indicativum respuit 582; interrogationis forma in oratione obliqua 570.
- Ipse* (*eimer selbst*) 124; *ipse et is ipse* 297; quatenus *pro se*, 411; *ipse* (nomin.) et *ipsum* (acc.) 675, *ipse sibi*, non *ipsi* (dat.) *sibi*, 654; *nunc ipsum, tum ipsum* 254.
- Ir* 182.
- Is* pro reflexivo 508; redundat post sententiam relativam etiam post aliud pronomen 641, et post nomen, nullo interposito, 642; *is si quis* 396; *id appello* pro *ita app.* 371; *id* praenuntiat sequentem infinitivum 635. *Id est* vid. suo loco.
- Iste*; *isto modo* in respondendo 315.
- Ita* superadditum ex abundantia pronomibus 168; abundans ante definitionem 158, 436; in respondendo 354; *cur ita, quid ita* 292; *ita — itaque* 76.
- Itaque*; huius particulae significatio non apparet semper in prima sententia 41; non ponitur in redintegrando orationis cursu 43.
- Item* (*mihī, credo item vobis*) 165 (cfr. 739); post *ut* 424.
- Iucunde* et *svaviter* 108.
- Iudicium veri*, κριτήριον 49.
- Iurare in legem 236.
- Iustitia per omnes virtutes fusa 720.
- C. Laelii aetas 184.
- Latinus*; *Latina scripta* et *Latine* 11; *male, bene Latine* non dicitur, sed *male Latine* 22; *Latine docere aliquem* et similia 409.
- Lectus* et *electus* 387.
- Lex Voconia 236, 237; Pompeia iudiciaria 480.
- Licinius poëta 15.
- Litterae* pro *libris* 31.

- Loco, hoc loco, id est, in hac re, parte* 590.
- Loqui cum accus. c. infin.* 767.
- Lucullus, L., quando mortuus, praef. LX n.; filius 349.
- Ludicrum* substantive 128.
- Luere et eluere* 717.
- Lycō Peripateticus 625.
- M et S in terminatione adverbiorum quorundam* 42.
- Male Graece, mala Graeca, non male Graecus,* 22.
- Mallet* 778.
- Manilius, Mⁱ, 30.
- Maniorum cognomina 245, Manlius; vid. Torquatus.
- Materies, materia et similia* 448.
- Maxime; si maxime* 8.
- Media Stoicorum 429, 431.
- Memorare pro commem. rarum apud Cic.* 162.
- Memoriter* 73.
- Metellus, Q. Macedonicus, 750.
- Metrodorus 148; eius de vita beata sententia 296.
- Minimus* 43, 743.
- Minutus (et angustus) homo* 113.
- Μνημονικός* 75.
- Modi diversi coniuncti 246; modus mutatus in sentiis parallelis 543.
- Modo de longiore temporis spatio* 611; *modo — ne (non nec)* 28; *modo abundans quodam modo* 66.
- Molliter ferre ambiguum* 252.
- Monstruosus* 113.
- Movere intransitive* 209.
- Multimodis* 279.
- Multum* 14.
- Nam et* 787-791.
- Natura et a natura datum* 506; *natura ambigue* 648; *naturae (plural.)* 528; *natura quinta Aristotelis* 495.
- Ne interrogativum; pro eo male positum* *ve* 595.
- Ne breviter adiunctum* 272; *omissa verendi notione*, 616; *ubi Cicero solet ut ne scribere* 252; *ne feceris, non ne facias, in prosa oratione* 137; *ne pro ne — quidem num dicatur*, 82 (cfr. 804); *ne — quidem sine descensus ad minus significatione* 96, 278, 803, 814; *adiungitur superiori sine copula aut per ac aut et* 813; *negationi praecedenti superadditum* 806; *ne — quidem igitur* 768. Cfr. *nec*.
- Nec, neque in copulatione eorum, quae communi negationi subiciuntur*, 65, 255, 402; *neque vero* 56; *nec — non* 106; *neque et neve* 492; *nec aut — neque et nec aut — et* 794; *nec apud quos pro ne — quidem dicatur non dicaturve*, 190, 803 sqq.; *nec — quidem* 809 sqq.; *neque etiam* 813 not.; *neque — neque, haec coniunctio dissoluta* 792, 805; *neque — ne — quidem* 793.
- Necessarius, id est, cogens* 618.
- Necesse est duplicem structuram miscet* 647.
- Negare, ex hoc sumendum dicere, omninoque e negativa voce affirmativa*, 187 sq.
- Negatio pertinens ad complexum sententiae ex affirmativa et negativa parte* 810; *a librariis addita aut detracta* 473.
- Nequitia* 703.
- Nescius et inscius* 697.

- Neutri generis* potius quam *neutrius* 579.
Nihil pro non 260.
Nimio apud comparativum 577.
Nisi prave omissum 658.
Noctes et dies 101.
Nominativus dure interpositus cum *ut* 169; sine verbo in breviter iudicando 258; pro dativo apud *esse* 243; nominum propriorum Graecorum primae declinationis 303; in *on* et *o* 171.
Non et *nonne* 152; *non ullus*, ut sit *nullus*, 430; *non tam* 6; *non modo* non ponitur pro *non modo non ante sed etiam* 25; *non prorsus* et *prorsus non* 167; *non ut* pro *non quo* non dicitur 215.
Nonii codices 219; eius codices Ciceroniani, praefat. p. XXV.
Nosse 148.
Notio et *notitia* 402; notiones innatae Stoicis a Cicerone tributae 709; notionum origo 401.
Numerari breviter dictum 547.
Numerus. Transitus a singulari ad pluralem 55 (in prima persona), 137 (post *uterque*); a plurali (de genere) ad singularem 179, aliter 248; pluralis post collectiva 57; verbi notabilis 265, 467; singularis verbi apud subi. plurale propter *quisque* 682; pluralis in dialogis 537, 546.
Nutare 143.
Nutus 45.
Obtinere 262, 636.
Occurrere 42, 325.
Officii notio Stoica 441; *officium* absol., id est, medium 446; vid. Stoici.
Ομολογία, *ὁμολογουμένως* ζῆν 374, 500.
Oportet cum infinitivo activo 65.
Oppido 399.
Oratio obliqua transiens in rectam 67; inter obliquam et rectam fluctuans 413, 428, 509; finita retenta pro infinita in condicionali sententia 429; bipertita dissoluta et turbata exc. I, 785 sqq. Oratio conjunctione carens in sententia interiecta 35, 766; non statim progrediens, quo tendit, 41, 745; minus diligenter structa, interrupta, aberrans, implicata in sententiarum nexu, interdum non sine representatione 102 (diversi generis notiones copulatae), 166, 322, 331, 357, 403, 422, 433, 483, 507, 527, 531, 537, 551, 568, 637, 641, 643, 647, 726, 745; cfr. de universo hoc genere 785; oratio *ἀνακόλουθος* falso Ciceroni tributa 43, 210, 412.
Oriri et *exoriri* 720; *oriri ab aliquo* Ciceronianum, non *oriri aliquo*, 727.
Oroetes 775.
Ὀφελῆμα, *ὄφελειν* apud Stoicos 400, 461.
Paene interpositum 13.
Palatus dubium pro *palatum* 184.
Panaetii sententiae mitiores et liber de dolore 516.
Paratus substant. 699.
Pars absolute, id est, *corporis pars* 84; *omnibus, multis partibus* 324.

- Participii et substantivi notio fluctuans 686; participium in interrogando 761; praesentis activum neutraliter positum 129 et 198; participium simplex et ablativi absoluti copulati 804.
- Partim* aliter conformato altero membro 797.
- Partus ancillae 30.
- Parum* 769.
- Passiva et activa oratio mire mixta 225.
- Paulum aliquid* 769.
- Peccata paria apud Stoicos 564.
- Peducaeus, Sex., 242.
- Pellere, depellere, repellere* 72.
- Peragratio* absolute 327.
- Perceptio 367, 741.
- Percipere* usu 348.
- Perfacilis et perepeditus, perfacilis et expeditus* 406.
- Perfectum coniunct. post *ut* 250; indicativi post *cum, si, relativa* de actione repetita 679 sqq., 683; 455.
- Perhibere* pro *dicere* rarissimum apud Cic. 162.
- Peripateticorum acumen desideratum 412, 780; cum Academicis consensus 485; sententiae de vitae legendae generibus 620; de corporis et externis bonis 417, 652, 749; virtutis divisio quaedam 484 et alia 669; Antiochia (Stoica) pro Peripateticis habita 413, 452, 494, 496, 666, 847.
- Persequi* et *prosequi* 697.
- Persius, C., 20.
- Perspiciua* Stoicorum 491.
- Persto* *facere* 323.
- Pervagari* et *pervulgari* 162.
- Phaedrus Epicureus 36.
- Philodemus Epicureus 336.
- Philosophia vitae beatae effe-
trix 116; eius divisio tri-
partita 483.
- Phoenica* 562.
- Physica virtus apud Stoicos 469.
- Pingere* et *depingere* 259.
- Pinoteres 454.
- Piso, M., 604, 607.
- Plaga* (de regione) 156.
- Plantae* non appellantur gene-
raliter τὰ φυτά 496.
- Pluralia tantum 593.
- Plus* pro *magis* 15; *plus ali-*
quid 770.
- Plusquamperfectum coniunc-
tivi pro imperfecto negle-
gentia quadam 233; pro
perfecto 728.
- Poeni*, id est, *Phoenices* 561.
- Polemonis summi boni defi-
nitio 499, 502.
- Polyaenus Epicureus 46.
- Polycratis anulus 773.
- Pompeius, Q., 235.
- Ponere* 733; *ponere barbam* 253.
- Porcius Licinius 15.
- Porro* 743; in concludendo 189.
- Posidonius 18.
- Posse*, id est, *aequo animo posse*
257; *potest*, id est, *potest*
fieri 755; *nihil potest brevius*
553.
- Post*, id est, *retro* 668.
- Postquam* cum plusquamperf.
et perfecto iunctis 807.
- Potius quam* post infinitivum
cum infinitivo et coniunctivo
511.
- Praeantare, praecantare* et con-
iuncta 301.
- Praepositio ommissa ante pro-
nomen relat. 71, 97; repe-
tita 76; repetenda post *nisi*

- 515; a nomine interven-
tu coniunctis aut adverbii se-
parata 218; interven-
tu alius nominis eodem casu 401;
interposita inter *tam* et ad-
iectivum 651; quae eidem
praepositioni parere debe-
bant, dissoluta 798.
- Praescribere, praescriptio* 140,
764.
- Praesens et assum* 106.
- Praesens coniunctivi pro im-
perfecto in sententia nexa
e condicionali 58; praesens
et imperfectum mixtum in
exponendis philosophorum
sententiis 117, 459.
- Praesertim, cum praesertim* 188.
- Praesto fieri* non dicitur 445.
- Praeterquam — praeterea* 711.
- Pravitas membrorum* 525.
- Prima naturae 202, 633, 708,
exc. IV, 815 sqq. (*Primi-
genia* 817.)
- Primor* 436.
- Primum* non sequente *deinde* 37;
primum quod — deinde 796.
- Primus quisque* (*primum quid-
quid*) 318; *primi homines* 24;
a primo 397.
- Principia agere* non dicitur
731; *principia naturalia* vid.
prima naturae.
- Pro suo (meo) iure* 737.
- Proclive et proclivi* 754.
- Προγγμῆνον* 432, 435. 440.
- Προκοπή* 420, 578.
- Πρόληψις* 68.
- Promulgare rem inusitatum* 162.
- Pronomen singulare ad notio-
nem generalem in nomine
plurali latentem 248; plu-
rale ad nomen singulare 566;
pronomen refertur ad sub-
stantivi notionem in adiec-
tivo inclusam 38 et 629;
neutro genere post femini-
num nomen ad communem
notionem relatum 374; prae-
dicati vicem sustinens 558,
579 (591); infinitivum prae-
nuntians 635; substantivo
adiunctum pro genetivo (*hic
dolor, id est, huius rei*) 256,
406; abundans apud infinit.
(*tuum est te*) 356; pronomen
substantivum et adiectivum
neutro genere 40, 80, 443,
633. Pronominis locus in
sententia infinita 100.
- Pronomen ad superius subiec-
tum relatum num omittatur
in infinita sententia futuri
activi, 660.
- Pronomen demonstrativum in
continuanda relativa senten-
tia 88; subiecta particula
enim 387; ubi non possit
omitti ante relativum, 414,
421; abundans post senten-
tiam relativam 641, post
comparationem aliave inter-
posita 731; apud *quidem*
545; pronomen plurali nu-
mero, ubi una res videtur
sequi, 797. Cfr. *Is*.
- Pronomen relativum non accu-
rate demonstrativo respon-
dens 212, 465 (*ex eo genere,
quae*); sequente epexege-
si 155; de universo genere re-
latum ad unius rei appella-
tionem 555; in causa signi-
ficanda 702; plurale post
nomen singulare propter ge-
neris significationem 778,
cfr. 723, 725; ad obscu-
ram personarum notionem
accommodatum 14; eius qui
casus ab eo, qui positus

- sit. diversi in altera parte intellegi possint. 650.
- Pronomen reflex.; vid. *Se*.
- Pronominis possessivi genitivus pro genetivo personalis positus 111; pro possessivo adiectivo 269.
- Πρὸς φύσιν* pro κατὰ φ. non Graecum 67.
- Prosperus* 131.
- Prudentia et sapientia confusae notione 89.
- Πτολεμαεῖον* quomodo Latine pronuntietur, et similia 604.
- Puteolana granaria 281.
- Putesco, putresco* et cognata 673.
- Pyrrho 217.
- Pythagorei Platonis magistri 760.
- Qua et quae* 59.
- Quaero scire* apud quos dicitur. 356.
- Quaestiones extraordinariae criminum a populo decretae 233; quaestio de repetundis 233.
- Quam* ab adiectivo praepositione separatum 651, prave transpositum (*quam potius, prius*) 772.
- Quamobrem* 366.
- Quamquam* num apud Cic. cum coniunctivo, 465; sine verbo apud Cic. non ponitur 726.
- Quando* et *quoniam* 639, 723.
- Quandoque* 834.
- Que* in transitu ad novam sententiam 471; rarissime adiungitur vocibus *hic, sic, nunc* 677. (Cfr. *et et quique*.)
- Qui et quantus* 258.
- Qui non et quin* 193. (*Qui* vid. Pron. relat.)
- Quicumque* pro *quivis* et in dubitatione significanda 834; *quicumque qui* barbarum illud.
- Quidem* in elevando 77; male positum 130, 390; ineleganter repetitum 745; pronomini subiectum 545.
- Quin* prave cum coniunctivo in interrogando 734; post sententiam contrariam aut negationem negando sublatam 661; *quin ne — quidem* non usitatum 704.
- Quique — quique* pro *et qui — et qui* non Ciceronianum 710.
- Quis* indefinitum in negativa sententia 466.
- Quisquam* 142, 392, 466, 547, 835.
- Quisque* 30, 596: *quisque* in sententia post posita 460; ad hoc verbum singularis numeri relatum durius 682; non ponitur apud Cic. aut aequales pro *quicumque* exc. VI, 832 sqq. Cfr. *primus quisque, suus quisque*.
- Quisquis* quos casus habeat, 419; feminini generis formam non habet ante Tacitum 420; pro *quisque* 645.
- Quo* non dicitur pro *quomodo* 232.
- Quo minus* (*non precor q. m.*) 276.
- Quod* ante alias coniunctiones 125; male cum coniunctivo positum 51; cum coniunctivo pro *quamquam* apud Ovidium 52; *quod item, quod contra, quod nunc* 739.
- Quoque*; positus, ubi cum aliis particulis concurrat, 325.
- Quorsus et quorsum*, similia 42.
- Ratione* 70; *ratione alicuius* 414.
- Recipere et suscipere* 126.

- Referre pro narrare apud quos dicatur* 308.
Reiectaneus 588.
Relinquere pro omittere 41.
Repellere 343; *repellere et depellere* 72.
Repetitio eiusdem vocabuli 9, 86, 460.
Reprehendere (fugientem) 139.
Reprobare non Ciceronianae aetatis 49.
Requirere non est iterum quaerere 693.
Rhetoricae locus in philosophia 486; *divisiones quaedam, quaestionis et causae, cett.*, 488.
Ruina 42.
Rutilius, P., 20.
Sacculus vinarius 183.
Sapientia et prudentia 89; *sapientis persona apud veteres philosophos* 526, 580; *sapiens beatus apud Epicurum* 84, 116.
Sardanapalli epigramma 319.
Satis cum nominativo et accusativo 282.
Scientia 119.
Scilicet 608.
Σκοπός et τέλος 379.
Se (einen selbst) 124; *sibi cuique — suum* 465; *omissum in sententia infinita* 660.
Secernere, id est, reicere 589.
Selectio; vid. Stoici.
Senatus non indicabat 53, *nec quaestiones constituebat* 233.
Sensus, id est, sentiendi actus 121.
Sententia secundaria primariae aequata 35, 766; *sententiae inter se implicatae* 231, 628.
Sentire 146.
Sequi; vid. consequi.
Sergius, C., Orata 261.
Serviliae duae, Q. Caepionis filiae, 352.
Si bis positum 19; *cum perfecto indicativi* 683; *male ponitur pro quod* 521; *si — sive* 45; *si maxime* 8.
Sic abundat 158; *in respondendo* 354; *sicine* 75.
Silanus, D., 53.
Similis cum genetivo et dativo qua regula 622.
Similiter et si suspectum 175.
Similitudo haec, id est, aliquid huius simile 681.
Simul ut, et 201.
Singularis; vid. Numerus.
Siro Epicureus 336.
Sit pro est scriptum 444.
Situm in aliquo 108.
Sive -- sive interruptum 45, 795.
Sol Epicuro pedalis 46; *solem numquam vidisse* 180.
Solet, ut, impersonaliter 604.
Solum et solus 92.
Solutus somno ambiguum 253.
Σῶμα κυκλοφορητικόν apud Aristotelem 495.
Spinas vellere 486.
Sponte, sua sponte non augeatur adiectivo 690.
St; errores ex hac scriptura 444.
Staseas Peripateticus 615.
Stoicorum ethicae divisio et dispositio exc. V, 824 sqq.; sententiae de materia et vi effectrice 40, *de iustitiae notione* 223, *de prima commendatione* 364, *de voluptate* 365, *de aestimabili et selectione eorum, quae secundum naturam essent*

- aut contra, 370, 372, 548, de officii origine 377, 446, de summo bono comparatione illustrata 378, de bonis *τελικοῖς* et *ποιητικοῖς* 438, de sapientiae origine 382, de recte factis peccatisque 384, 423, 564. de notionum origine 401, de vita beata longa et brevi 420, de divitiis 425, de differentia rerum mediarum 429 (567), de exitu e vita 448, de opportunitate (*τῆ ἐνκαιρίᾳ*) 451, de societate hominum 452, de providentia 455, de mundo hominum causa creato 458, de re p. capessenda 460, de amoribus 461, de emolumentis et detrimentis, commodis incommodisque 461, de amicitia 464; de sapientis persona 474; de animo corporeo 535; eorum summi boni definitio 499, 500, 638, fortasse ab Antiocho inflexa 499; qua argumenti conclusione solum honestum bonum esse demonstrarint, 388; sorites ab iis improbatas 554. Alia quaerantur suis nominibus, ut bonum, perceptio, *ὁμολογία*, al.
- Strato Peripateticus 624.
- Subicere sub aliquid.* non *sub aliquo*, 226.
- Substantiva diversae significationis minus accurate coniuncta 102, 306; in *tio* potestatem rei significantia 300; pluralia tantum ex qua origine, 593.
- Summa bonorum* 638; *summa philosophia* 311.
- Sunt, qui* 130.
- Superlativus sine particula (*omnis minimus, ullus minimus*) 344, cfr. 765.
- Suscipere et recipere* 126.
- Suis* 124; *suis quisque* eodem casu 689, cfr. 727.
- Syllepsis genus quoddam in verbo alia forma audiendo 374.
- Συμπληροῦν, συμπληροῦσθαι* 413.
- Syncope (*diacti* et similia) 152.
- Synesis figura 206; in gerundivo 315.
- Synonyma 108.
- Tam, non tam* 4; separatum ab adiectivo interventu praepositionis 651.
- Tamen* relatum ad sententiam non positam 283; quatenus pro *saltem* ponatur, 199.
- Tantum* 14; *tantum satis* 65; *tantum*, id est, *tantum id* 679; *hoc (quid) tantum* 746.
- Τέλεις βίος* 652.
- Τέλος* 64; praef. LXI.
- Tempora variata in philosophorum sententiis narrandis 459; aliter 502; in oratione obliqua 509, 512; in re comparationis causa ficta 335, 526; post *postquam* 807; durissime 551; tempus verbi ad condicionalem orationem accommodatum 58.
- Tendere* 164.
- Tenuis, tenuiter*, id est, *subtilis* 410.
- Themista Epicurea 258.
- Theophrasti liber de vita beata 621, a Cicerone studiose lectus 841, de vitae degendae generibus sententia 620.

- Tolerabiliter* ferre, id est, *toleranter* 415.
- Torquatus, A., 264.
- Torquatus, L., pater 5 et 250.
- Torquatus, L., filius 4.
- Torquatus, T., primus 50, 51; alius 52.
- Traicere* quomodo construatur, 514.
- Transpositio vocum in codicibus 675.
- Triarius, C. Valerius, 5.
- Tritannus 24.
- Tubulus, L., 233.
- Tum et Tunc* 61; post ablativos absolutos 527; *tum etiam* 232; *tum ipsum* 254.
- Turbare* intransitive 77.
- Varro, M., in philosophia Antiochum sequebatur 620, 666, 824.
- Ubi ut* 248.
- Vectigalia 284.
- Vel simplex sine correctione* 244, ter cum aliqua varietate positum 277; *vel pro saltem*, 544; *vel — vel*, ubi expectaretur *aut*, 520; *disoluta haec forma* 795.
- Vel dicam* 26.
- Velle* de obiectionibus 61; *velle sibi aliquid* 460; *velle se physicum* 313; *velim, ut* 355.
- Verbi omittendi condiciones 23, 493, 518, 768; dure omissum 611, non recte 498; in apodosi auditur e protasi 715; contrariae significationis auditur 187, 293; *esse* ad praedicati nomen, non ad subiectum accomodatatum 654; verbum geminatum pro coniunctione 779; verbi idem intra breve spatium repetitio 86.
- Vereri, veritum est me* 213.
- Veri et falsi nota apud Epic. 49.
- Veri similis et vero similis* 624.
- Via, via ac ratione* 220.
- Videri* passive 231.
- Virtus et honestum* 115; eius definitio 290; divisio quaedam singularis 484; *virtus ars* 484; divisio Peripatetica virtutis theoreticae et practicae 213; voluntariae et non voluntariae 669.
- Visa* apud Stoicos 374.
- Vita beata et beatissima distincta 749 (apud Epicurum 116); vitae degendae genera 620.
- Vitare et evitare* 637.
- Vivorum meminisse* 609.
- Ullus*, ubi poterat expectari *unus*, 473.
- Unusquisque* non de duobus 505.
- Vocativus *Ulixae et Ulixes* 694.
- Voconia lex 236, 237.
- Voluptas stans et movens 198, 79.
- Usquequaque* 770.
- Ut* cum brevitate quadam positum 33 sq.; ubi infinitivus ponendus fuisse videatur, 144, cfr. 395; in interrogando de consilio (*ubi ut. ut quid*) 248; apud *caveo* et similia 164; in sententiis concessivis et similibus quomodo dicatur, 263; repetitum 415; de ea re, cuius ratio habetur, 479; *ut — sic* 10; singulari modo in exemplo comparando 523; pro *ita ut* 607 et 610; minus accurate positum et abundans 618; *ut ne* 767; *ut non et ut ne* 163; *non*

- ut* pro *non quo* non dicitur 215; *ut* abundans apud *aut* 73. Ea, quae particulae *ut* aequaliter subiiciendâ erant, dissoluta 798. *Ut, velut* in sententia exempli loco adiungenda 171.
- Utrumque* pro praedicato (non ob *utrumque*) 440.
- Xenocratis finis bonorum 504.
- Ἐποτελής 218.
- Zeno Epicureus 36.
- Zenonis finis 500.
- Zeugmatis genus quoddam 293; durum in infinitivo e verbo finito audiendo 488.